O carte edificatoare. — *LE POINT*

ISTO

OLIVIER GUEZ (ed.)

SECOLUL DICTATORILO

LENIN, STALIN, MUSSOLINI, HITLER, FRANC
MAO, PINOCHET, POL POT, SADDAM, GADD
KIM IR-SEN, CASTRO, TITO, ASSAD și alții

OLIVIER GUEZ

SECOLUL DICTATORILOR

EDITURA HUMANITAS
2023

Olivier Guez
Le Siècle des dictateurs

Copyright © Le Point/Perrin, un département de Place des Éditeurs, 2019
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-8010-5 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parțială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziție publică pe internet sau în rețele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informației, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislației privind protecția dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

PREFAȚĂ
de Olivier Guez

Prima dată a fost într-un tren, într-o noapte din luna noiembrie a anului 1984. Lătratul câinilor m-a trezit brusc. Am tras uşor perdeaua compartimentului. Dincolo de fereastra aburită se auzeau zgomotele făcute de nişte bocanci grei; pe peron patrulau uniforme verzui, cu câinii în lesă. Lanternele lor răscoleau vagonul cufundat în întuneric. Unii, stând pe vine, cercetau osiile, alții, spațiile dintre vagoane („În căutarea spionilor”, le-am spus surorilor mele a doua zi – aveam zece ani). Tocmai intraserăm în RDG, în drum spre Berlinul de Vest: era primul meu contact cu o dictatură şi cu un dictator, un bătrân cu părul alb, dat pe spate, cu o figură indiferentă, ascunsă în spatele unor ochelari austeri cu ramă de baga. Un portret uriaş al lui Erich Honecker împodobea peronul gării necunoscute.

A doua oară a fost la Praga, patru ani mai târziu, spre sfârşitul Războiului Rece. Nu mai țin minte dacă imaginea lui Miloš Jakeš, prim-secretarul Partidului Comunist, împodobea zidurile oraşului, dar îmi amintesc atmosfera sufocantă, oamenii care fugeau, profund neliniştiți când le ceream informații inofensive. Cartierul Castelului era controlat de poliție şi miliție.

A treia oară a fost la tropice, în primăvara anului 2002. În Cuba se murea de foame, fiii patriei vindeau fiicele patriei turiştilor europeni pentru câțiva dolari, dar cheltuiau resurse uriaşe pentru propaganda regimului. Pretutindeni

găseai tablouri ale lui Che, sloganuri în cinstea gloriei revoluției şi muzee, uneori extrem de mici, aflate în sate, în care era reînviată epopeea lui Fidel, cu ai săi *barbudos*, din munții Sierra. Trecutul dinaintea revoluției nu exista, ca şi cum Cuba ar fi ieşit din spuma mării la 1 ianuarie 1959 – ziua în care Batista fusese alungat. La 11 aprilie a avut loc o tentativă de lovitură de stat împotriva lui Hugo Chávez, preşedintele venezuelean, aliat al regimului. Fidel Castro a perorat ore întregi, după cum avea obiceiul, discursul său fiind transmis în direct la televizor şi la posturile de radio din țară. A doua zi, cele opt pagini din *Granma*, cotidianul Partidului Comunist, redau integral intervenția bătrânului dictator.

În perioada dintre călătoriile la Praga şi Havana, am studiat la Londra. La 19 februarie 1997, când Deng Xiaoping a murit, am fugit să-l văd pe prietenul meu Ammer, care locuia în acelaşi bloc, tot la etajul şase, dar la celălalt capăt al holului. Într-una din paginile ziarului *Libération*, portretul alb-negru al Micului Cârmaci (1,52 m înălțime) era atât de impresionant, încât ne-a venit o idee (regretabilă): să împodobim holul cu afişe ale dictatorilor. Astfel, luni de zile, pe uşa camerei mele a tronat chipul lui Saddam Hussein. Seria noastră de despoți semăna cu sumarul acestei cărți – lipseau totuşi bruneții şi negrii: incorectitudinea noastră politică (sau, mai degrabă, prostia noastră) îşi avea limitele sale. Moartea lui Deng Xiaoping punea punct unui secol XX sângeros, îndoliat de crimele lui Hitler, Mao şi Stalin, precum şi de cele ale atâtor autocrați, de pe toate continentele.

Începând cu Pisistrate, primul tiran al Greciei antice, bărbații şi-au exercitat cu cruzime puterea personală, dincolo de orice control şi de orice lege, împotriva triburilor lor. Au existat împărați romani precum sângeroşii Caligula

şi Nero, despoţi mai mult sau mai puţin luminaţi, monarhi absoluţi şi măcelari sângeroşi precum Qin Shi Huangdi, întemeietorul Chinei imperiale, care îngropa cărturarii de vii şi al cărui urmaş se lăuda a fi Mao; sau Muhammad bin Tughluq, sultanul din Delhi, care şi-a ras capitala de pe faţa pământului numai pentru propria plăcere. N-au existat însă niciodată atâţia dictatori ca în secolul trecut, ca şi cum progresul şi tehnologia, cele două matrice ale sale, s-ar fi întors împotriva lui. La apogeu, statul modern se baza pe o organizare piramidală hiperstructurată şi centralizată de tip birocratic, care deţinea monopolul violenţei „legitime", precum şi pe instituţii costisitoare şi complexe, telecomunicaţii şi un complex militar-industrial. Când acest aparat tentacular a trecut în mâinile dictatorilor, violenţa s-a dezlănţuit cu o intensitate fără precedent.

Toţi erau bărbaţi. Insomniaci, asceţi sau sexopaţi, impasibili sau bădărani, adesea mici de înălţime (Kim Jong-il, Lenin, Stalin, Franco, Mussolini aveau sub 1,70 m înălţime), le plăcea să se umfle în pene îmbrăcaţi în uniformă, cu pieptul plin de medalii şi titluri pretenţioase, arborând un aer milităros, bănuitor, mereu ameninţător. Führerul, *Il Duce*, Micul Părinte al popoarelor, Marele (şi Micul) Cârmaci, Liderul, *El Caudillo*, Ghidul, Binefăcătorul sau Conducătorul... au marcat istoria secolului XX, secolul dictatorilor.

La început nu ieşeau cu nimic în evidenţă – sau cu aproape nimic. Utopişti, oameni lipsiţi de importanţă, şterşi; agitatori sau soldaţi frustraţi care-şi blestemau zilele aşteptând în cazărmile din provincii: aceşti rataţi mitomani şi răzbunători nu s-ar fi apropiat niciodată de putere dacă soarta nu le-ar fi dat un ghiont (sau un şut) în direcţia potrivită. Dictatorii apar întotdeauna din haos – conflicte, revoluţii, crize economice. Marele Război a fost matricea barbariei europene din secolul XX. Când a izbucnit, Lenin,

Hitler şi Mussolini i-au mulţumit cerului. La finalul războiului, învinşi sau învingători, combatanţii care au supravieţuit celor patru ani de foc continuu, bombardamentelor aeriene şi atacurilor cu gaz din tranşee s-au întors de pe front cuprinşi de disperare, convinşi că fuseseră înşelaţi. Lumea veche – „civilizaţia moravurilor", despre care vorbea Norbert Elias –, construită în secole de civilitate aristocratică, s-a destrămat. După ce Marea Criză Economică a ruinat milioane de oameni şi a dus la prăbuşirea republicilor, în Rusia, apoi în Italia, câţiva ani mai târziu în Germania şi în aproape toată Europa Centrală a avut loc acelaşi scenariu (inclusiv în Spania, ţară care nu a participat la război, şi chiar în China, dar într-un context diferit): şomaj, inflaţie; dezintegrare politică; anarhie, reglare de conturi (şi uneori chiar război civil), neputinţa autorităţilor. Era nevoie de un salvator charismatic. Mulţimile, formate din indivizi furioşi şi înverşunaţi, erau pregătite pentru marea schimbare. „Într-o lume de neînţeles, mereu schimbătoare, masele atinseseră punctul în care puteau crede, în acelaşi timp, orice şi nimic, când ele gândeau că totul este posibil şi că nimic nu e adevărat"[1], scria Hannah Arendt în *Originile totalitarismului*. La mijlocul anilor '30, peste jumătate dintre statele europene erau conduse de despoţi. Războiul total îşi mărea imperiul.

A doua jumătate a secolului XX a început cu priveliştea dărâmăturilor din Berlinul nazist. În Europa Centrală şi de Est, Uniunea Sovietică îşi impunea socialismul totalitar şi marionetele (cu excepţia Iugoslaviei şi Albaniei) în fruntea naţiunilor pe care le cucerise, spulberând visurile efemere de emancipare ale Ungariei, Cehoslovaciei şi Poloniei. În

---

[1] Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, tr. Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 473 (n. tr.).

aceste țări, puterea dictatorilor s-a perpetuat până la căderea Zidului.

În Asia, Africa şi America Latină, Războiul Rece şi dezintegrarea imperiilor coloniale au fost catalizatorii unui al doilea val, mai degrabă roşu decât negru. Revoluțiile şi loviturile de stat s-au ținut lanț; din ruinele decolonizării au apărut bărbați „puternici” care au confiscat independența țării lor, alăturându-se sferei de influență a uneia din cele două superputeri. Statele Unite i-au sprijinit pe Pinochet, Stroessner, Mobutu şi pe frații Duvalier, iar URSS pe Assad-tatăl, Saddam Hussein, Castro şi Gaddafi. Aceştia erau pionii de pe marea tablă de şah a garantului lor, pe care îl sprijineau la Consiliul de Securitate al ONU. În schimb, le era asigurată stabilitatea regimului, fiind liberi să-şi exploateze populația şi să se îmbogățească fără teama de a fi traşi la răspundere.

Fiecare capitol analizează pe larg ascensiunea dictatorului care pune mâna pe putere. Pentru acesta, primele săptămâni sunt cruciale, trebuie să-şi impună voința la putere, să restabilească ordinea, să transforme societatea într-un stat-cazarmă, în care el este cel ce dă ordine, asemenea unui dresor. Opoziția este de îndată interzisă, mass-media şi intelectualii cenzurați, adversarii exilați, închişi, torturați sau ucişi. Pretutindeni sunt plantați turnători pentru a spiona societatea şi pentru a încuraja delațiunea. În acelaşi timp, ghidul suprem îşi monitorizează apropiații: nu-i va mai scăpa nimic. Încă de la început, populația înțelege că cea mai mică încălcare a regulilor va fi pedepsită sever; că trebuie să rămână liniştită (şi, mai ales, să nu se implice deloc în chestiunile politice), putându-se bucura astfel de frânturi de libertate în familie, pe stadion, pe malul mării sau în noile locuințe pe care regimul urma să le construiască.

În acelaşi timp, susţinătorii conducătorului pun mâna pe poliţie, armată şi servicii secrete, croindu-şi drum către cele mai înalte funcţii. Sunt alături de el de la începutul mişcării, formând în jurul lui o clică. Dar nici o poziţie nu este garantată. Dictatorul are abilitatea de a urzi intrigi printre acoliţii săi, influenţându-le luptele de putere. De multe ori el împarte funcţiile, îi promovează, îi retrogradează şi îi promovează din nou, pentru ca într-o bună zi să-i elimine. După câţiva ani, cu toţii îi sunt îndatoraţi pentru ceea ce au devenit. Trăiesc în alertă: ştiu că liderul lor are putere de viaţă şi de moarte asupra lor.

Vojd-ul nu se poate mulţumi însă doar să stârnească teamă şi să înăbuşe acţiuni prin violenţă. El va transforma societatea, va construi oraşe, poduri şi autostrăzi (în special între aeroport şi palatul său). Va oferi oamenilor de rând pâine, înflăcărându-i peste măsură şi stârnindu-le bucuria şi speranţa într-un viitor grandios: Reich-ul milenar, zorii comunismului de după *le Grand Soir*[2], Africa unificată sau islamul purificat de cangrena modernităţii – un orizont mereu îndepărtat pentru a cărui transpunere în realitate vor fi necesare un mare efort şi o atitudine supusă, scrie Elias Canetti în *Masele şi puterea*. Se îmbată cu statistici fanteziste şi minte tot timpul şi cu neruşinare. „Pace" înseamnă război, „solidaritate" – egoism, „iubire" – ură: goleşte cuvintele de conţinut sau, mai degrabă, le denaturează sensul. Susţine sentimentul de persecuţie specific celor decăzuţi, pe care îl hrăneşte arătând cu degetul către un duşman monstruos, o dublă ameninţare: „duşmanul de sub ziduri" (din exterior), „duşmanul din beciuri" (opoziţia, trădătorii, profitorii, toţi agenţii care vizează destrămarea ţării şi care complotează împotriva

---

[2] Concept asociat ideologiei comuniste, care exprimă speranţa într-o schimbare bruscă şi radicală a ordinii sociale existente (n. tr.).

acesteia), notează Canetti. Luptă în numele unei comunități imense, alcătuită din vii şi morți deopotrivă, iar de-acum trecutul, prezentul şi viitorul fac front comun. Uneşte oamenii făcând apel la mituri fondatoare – romanii, Reconquista, primele triburi germanice, răscoala țăranilor, samuraii... –, mituri, „promisiuni şi comuniuni”, potrivit lui Roger Caillois. Atunci când vorbeşte, nu foloseşte niciodată condiționalul, ci numai modul imperativ.

Dictatorul nu este doar un autor de ficțiune, ci şi un actor şi regizor remarcabil. De la înălțimea balconului său, de la tribuna unui stadion, de la un congres al partidului unic, predică poporului. Murmură, țipă, proferează; manipulează prin cuvinte. Aparițiile sale se aseamănă unui spectacol de circ. Religia al cărui prooroc este şi miturile restaurate au nevoie de manifestări pompoase, de sărbători, de noi ritualuri: kitsch şi expoziții spectaculoase. Cu mare tam-tam, defilează bărbați musculoşi şi tinere virtuoase, cohorte de soldați, gimnaste şi rachete, purtând flori, embleme şi steaguri, împodobite corespunzător. Fiecare dictatură are podoabele sale, uniforma sa – cămaşa neagră, haina tip Mao, toca din blană de leopard –, precum şi artificiile care fac ca armatele să pară mai puternice şi mai numeroase, aşa cum erau odată în regatele africane sau mesoamericane, unde despoții îşi puneau războinicii să poarte pene, tatuaje şi măşti de luptă. În secolul XX totul este întors cu susul în jos; revoluțiile ne bulversează cu atât mai mult cu cât îşi arogă remodelarea Omului şi au pretenție de universalitate. Marele simplificator îşi impune limbajul simbolic, steagul şi insigna, salutul şi imnul, iar pe timbre trebuie să existe pecetea sa (sau chipul), care să poată fi recunoscută şi uşor de reprodus; stimulii provoacă şi intimidează.

Prin natura sa, tiranul nu are încredere în oameni. De când se naşte şi până moare, el caută să-i înregimenteze într-un cadru organizat şi visează să-i facă să se topească

într-o masă disciplinată. Canetti remarcă următoarele: tiranul ştie că, aşa cum se întâmplă pe stadion, oamenii se eliberează de fobia de a fi atins şi de tabuuri atunci când se află în mulțime, simțindu-se egali şi invulnerabili, „protejați de o platoşă uriaşă”. Mulțimea îi eliberează de vinovăție. Ei pot să-şi depăşească limitele şi, dacă sunt manipulați suficient, pot să ucidă păstrându-şi iluzia libertății; sistemul îi va exonera de orice responsabilitate. În acest scop, dictatorul se foloseşte la maximum de propagandă. În secolul XX, Secolul Progresului, ziarele, cinematografele, radioul, televiziunea i-au oferit mijloace extraordinare de agresiune psihologică a mulțimilor. Unii joacă cartea entuziasmului, alții, pe cea a antagonismelor sau a fricii, dar, indiferent de strategie, ea trebuie să continue la nesfârşit, întrucât repetiția remodelează sufletele. Propaganda se adresează atât populației controlate, cât şi observatorilor (şi idioților utili, admiratorilor săi) din străinătate.

Dictatorul este un supraviețuitor paranoic. „Dintre toți, el se teme cel mai tare de moarte... sentimentul de pericol iminent nu-l părăseşte niciodată”, scrie Canetti. Aşa că rămâne mereu în gardă, atent la comploturi şi conjurații care se țes pe la spate. „E mereu cu ochii-n patru şi nu trebuie să-i scape nici cel mai mic zgomot, fiindcă ar putea fi însoțit de intenții duşmănoase.” Inamicilor care se ascund le smulge măştile prefăcute. Nu-i pedepseşte imediat doar pentru a-i face mai târziu să sufere mai mult. La momentul potrivit, va şti să exploateze actul reprobabil cerând supunere totală, trădare, apostazie. Nimeni nu trebuie să ştie planurile dictatorului, nici măcar cel mai apropiat consilier al său. „Numai el are cheia acestui sistem complet de îmbinare a secretelor” (Canetti). Deşi ştie tot ce gândesc oamenii săi şi familiile lor, despre el nu permite nimănui să afle nimic. Secretul asigură surpriza şi întreține teama.

Oamenii se tem de singurătatea şi libertatea depline. După ce au trăit mii de ani cu credința în divinitate, ei au nevoie în continuare să creadă într-o autoritate mai presus de ei. Dictaturile au apărut pe fondul acestei frici de neant, dezvoltând o dimensiune mistică şi religioasă, la doar câteva decenii după moartea proclamată a lui Dumnezeu. Dictatorii, mai cu seamă cei mai nemiloşi dintre ei, au fost adulați în timpul vieții, în special de intelectuali, fiind considerați un substitut al Celui Preaînalt. În biserici şi în temple au apărut statui monumentale ridicate spre gloria despotului.

Dictatorii prezentați în excelentele capitole care urmează mă duc cu gândul la rechini – dar nu toți dădeau dovadă de o asemenea cruzime fără margini. Indiferent de păcatele lor, Franco şi Honecker nu pot fi niciodată puşi în aceeaşi categorie cu Hitler, Mao, Pol Pot şi Stalin, responsabili pentru moartea a zeci de milioane de oameni şi de suferințe dincolo de orice imaginație. Aceştia au făcut din crimă un mod de guvernare. Fanatici nebuni, dar capabili de calcule cinice, asemenea criminalilor în serie, şi-au supus cu sadism poporul unor cazne cumplite. În demersul lor, s-au putut baza pe milioane de complici oportunişti, impasibili şi fără voință, precum Josef Mengele, angajatul model al fabricilor naziste ale morții.

În *Originile totalitarismului*, Hannah Arendt face diferența între tirani autoritari şi dictatori. Primii trebuie să se descurce cu o populație şi resurse relativ reduse, în timp ce dictatorii dispun de un „material uman” considerabil. „Există un material aproape inepuizabil pentru a alimenta maşinăria dominației totale”[3], scrie ea. În Germania hitleristă, totalitarismul nu a apărut decât după ce Führerul

---

[3] Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, ed. cit., p. 388 (n. tr.).

a pus mâna pe teritorii uriaşe din Europa de Est în timpul războiului. Ca urmare a acestor cuceriri, a masacrat milioane de civili, atât în spatele liniei frontului, cât şi în lagărele de exterminare. Dictatorii gândesc în termeni de continent şi de secole (chiar şi de milenii). Schimbă Istoria în căutarea unui imperiu planetar, chiar cu prețul autodistrugerii: toți sunt pregătiți să sacrifice interesele regimului şi ale țării lor pentru cele dictate de puterea lor personală. Marele Salt Înainte şi Revoluția Culturală a lui Mao au aruncat China în haos; epurările lui Stalin au slăbit considerabil Armata Roşie în ajunul operațiunii „Barbarossa"; pentru funcționarea lagărelor de concentrare (transportul, logistica), cel de-al Treilea Reich a folosit resurse enorme, deşi se afla pe punctul de a pierde războiul. Viraje, ocoluri, schimbări bruşte; improvizații himerice, manie: rațiunea de stat dispare, dictatorii îşi urmează impulsurile, politicile lor antiutilitariste, realitatea lor imaginară (legile Naturii, rasa; legile Istoriei, materialismul), îşi stabilesc obiective absurde, fără să le pese de consecințe – umane, materiale şi de mediu. Infailibili, egocentrici, aduc la paroxism absolutismul puterii absolute.

„Conducătorul totalitar trebuie să împiedice, cu orice preț, normalizarea până la punctul în care ar putea apărea un nou mod de viață"[4], scria Hannah Arendt. În Germania lui Hitler, în URSS-ul lui Stalin, în China lui Mao, pacea este întotdeauna un element de nesiguranță. Îngrijorați, imprevizibili, ei găsesc mereu noi obstacole de înlăturat, standardele pentru selecția victimelor devenind din ce în ce mai radicale. Epurare, purificare – maşinăria nu oboseşte niciodată. După ce au scăpat de concurenți şi adversari, tiranii se lansează în vânătoarea „inamicilor obiectivi",

[4] Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, ed. cit., p. 484 (n. tr.).

desemnați în funcție de circumstanțe, şi amenință apoi cetățenii nevinovați, cel mai adesea aleşi la întâmplare – numărul arestaților nu trebuie să scadă, nimeni nu este niciodată complet nevinovat. „Toată populația este suspectă... Pedeapsa nu se mai dă în funcție de fapta comisă..., un comportament exemplar nu apără pe nimeni.” În zori, poliția secretă se ocupă de treburile murdare, teroarea domneşte.

Gulagul sovietic, laogaiul chinez, Auschwitz, Treblinka... Arma fatală a dictatorilor sunt lagărele (fie ele de muncă, reeducare, concentrare sau exterminare). Raşi, numerotați, înfometați, deportații sunt trimişi la moarte sigură. Aceştia mor din cauza epuizării sau sunt împuşcați în ceafă, ori mor, la grămadă, în camerele de gazare. Lagărele distrug omul şi demnitatea lui într-un mod calculat şi sistematic. Morții nu sunt înmormântați individual, ci sunt îngrămădiți în gropi comune. Corpurile se transformă în cenuşă, în cuptoarele crematoriilor naziste. Nici un conflict nu a produs vreodată atâtea victime aşa cum s-a întâmplat în secolul trecut în urma acțiunilor dictatorilor.

Doi dictatori prezentați în această carte sunt încă la putere: Bashar al-Assad şi Kim Jong-un, fii de dictatori. Aplicând o formă hibridă de marxism şi monarhie absolută a dreptului divin, comuniştii instaurează uneori dinastii. În Cuba, Raúl Castro şi-a înlocuit fratele în fruntea statului. În Iran, ayatollahul Khamenei conduce teocrația şiită după moartea lui Khomeini, cel care a întemeiat-o în urmă cu treizeci de ani. În restul lumii, după valul democratic de la sfârşitul secolului XX, care a alimentat iluzia trecătoare a sfârşitului Istoriei, dictatori precum Putin, Erdoğan sau el-Sisi au revenit la putere sau nu au părăsit niciodată scena, asemenea petromonarhilor din Golf. În Levant, tentativa de instaurare a unui stat islamic totalitar a eşuat, dictatorul

său, „califul” al-Bagdadi, fugind. În Europa, apar „democrați iliberali” care pun mâna pe putere sau care creează un sistem ce le permite să o controleze, păstrând în același timp aparența unei democrații. În majoritatea acestor țări se votează, într-adevăr, dar înainte de alegeri liderul reușește să-i descalifice pe cei mai importanți adversari și apoi, dacă rezultatele nu sunt cele așteptate, găsește un pretext pentru a le anula.

„Iată-ne condamnați să trăim în lumea în care trăim. E o condiție prea aspră și prea contrară spiritului societăților moderne ca să poată dăinui”[5], a scris François Furet în concluzia cărții *Trecutul unei iluzii*. Pretutindeni, inclusiv în cele mai vechi democrații, asistăm la puseuri autoritare, la izbucniri de tip fascist. Globalizarea – turbocapitalismul, marile migrații, încălzirea globală, noile tehnologii – creează neliniște în rândul oamenilor. Aceștia caută certitudini, repere, ierarhii, într-o lume bulversată de o criză a modernității comparabilă cu cele care au urmat primelor două revoluții industriale. Asemenea predecesorilor lor de tristă amintire, „bărbații” puternici, sau cei care se pretind astfel, oferă soluții simple la probleme din ce în ce mai complicate. Acestea se bazează pe trei piloni: securitate, identitate, consum – un triptic care poate fi întâlnit din Brazilia până în Statele Unite, din Japonia până în Ungaria. Să ne aducem aminte de citatul din cartea Hannei Arendt de la începutul acestei introduceri: „Într-o lume de neînțeles, mereu schimbătoare, masele atinseseră punctul în care puteau crede, în același timp, orice și nimic, când ele gândeau că totul este posibil și că nimic nu e adevărat”.

---

[5] François Furet, *Trecutul unei iluzii: Eseuri despre ideea comunistă în secolul XX*, tr. Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, București, 1996, p. 528.

Un alt tip de dictator a apărut în ultimii ani. Regatul său nu are nici capitală, nici granițe, dar conduce peste două miliarde de oameni. Opinii politice, preferințe sexuale, cercuri de prieteni; vieți profesionale, putere de cumpărare, hobby-uri; mici secrete, vacanțe: mulțumită Facebook, WhatsApp, Instagram... imperiul rețelelor deține mai multe informații despre propriii supuşi decât Stalin pe vremea Marii Epurări. Logaritmii săi alcătuiesc poliția secretă a mileniului al treilea. Deşi extrem de bogat, evită plata impozitelor, vinde datele utilizatorilor unor organizații suspecte şi se pregăteşte să lanseze propria monedă. Nu există nici un adversar pe măsura sa. Impune întregii planete propriile coduri, concepția despre frumos şi valorile sale puritane – mai degrabă islamişti decapitând ostatici decât un sân dezgolit. Rețelele pun în pericol echilibrul mondial şi transformă natura umană cu o viteză uluitoare. Bărbați, femei, copii – cu toții am devenit dependenți de emoțiile virtuale pe care le suscită.

Beijing, toamna anului 2018. Un portret uriaş al lui Mao străjuieşte intrarea în Oraşul Interzis şi Piața Tiananmen, pe ai cărei stâlpi de iluminat sunt instalate zeci de camere de supraveghere. Pe autostradă, încă de la ieşirea din aeroport, maşinile sunt fotografiate la intervale regulate. Pe Baidu, motorul de căutare chinez, nici urmă de evenimentele din 1989, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat niciodată. De asemenea, nu poți citi nici un ziar străin – cu excepția *L’Équipe*. Pentru comunicarea cu lumea exterioară este necesară conectarea la WeChat, serviciul de mesagerie Tencent, gigantul online local. Un miliard de chinezi îl folosesc pentru a comunica, a plăti facturile, a rezerva un bilet de tren sau pentru a-şi încasa salariile. În China, WeChat înseamnă totul – dar WeChat colaborează cu regimul: are acces la informații, după bunul-plac, de parcă

Zuckerberg şi Trump ar împărţi Biroul Oval de la Casa Albă. Sutele de milioane de camere de luat vederi care împânzesc ţara sunt echipate cu software de recunoaştere facială şi sunt conectate la un computer central care poate scana într-o secundă cele 1,370 miliarde de chinezi; acestea le înregistrează comportamentul – un număr format din optsprezece cifre îi este atribuit fiecăruia dintre ei. Xi Jinping, secretarul general al partidului unic care guvernează China de şaptezeci de ani, a fost numit preşedinte pe viaţă, iar „gândirea” sa a fost consfinţită în constituţie, precum cea a lui Mao. China este singurul stat totalitar care s-a reformat fără să se autodistrugă.

Cea mai bună dintre lumi, Big Brother, Statul Unic al lui Zamiatin[6]: aici am ajuns. Tehnologia le oferă dictatorilor secolului XXI mijloace la care predecesorii lor nici n-ar fi visat vreodată.

„Este remarcabil faptul că dictatura se răspândeşte astăzi aşa cum se întâmpla odată cu libertatea”, scria Paul Valéry în *Privire asupra lumii actuale*. Această carte, unică în demersul ei, nu oferă doar informaţii despre trecut, ci şi despre ceea ce se întâmplă în prezent. E rezultatul unei munci în echipă care a durat mai mulţi ani. Contribuţiile colegilor mei, istorici de referinţă, intelectuali şi jurnalişti de renume, sunt remarcabile atât datorită stilului lor, cât şi rigorii. Le mulţumesc pe această cale pentru tot.

1. LENIN, PROFETUL TOTALITARISMULUI de Stéphane Courtois

[6] Evgheni Zamiatin (1884–1937), scriitor rus, autor al romanului *Noi* (n. tr.).

Într-o zi rece de ianuarie din anul 1886, în orăşelul Simbirsk, situat pe malul vestic al Volgăi şi pierdut în inima vastelor teritorii ruseşti, la 1.500 de kilometri de capitala Sankt-Petersburg, o procesiune se îndreaptă spre catedrala ortodoxă. Oameni importanți şi dascăli tineri însoțesc sicriul cu rămăşițele pământeşti ale lui Ilia Ulianov, inspectorul şcolar din regiune, înnobilat de țar, decedat la vârsta de cincizeci şi trei de ani în urma unui atac cerebral, în fața soției şi copiilor împietriți de spaimă. După obicei şi în absența fraților mai mari aflați la studii în capitală, sicriul este purtat pe umeri de Vladimir Ilici, un adolescent de cincisprezece ani şi jumătate, care, în ciuda măştii impasibile dobândite în urma unei educații stricte, este extrem de tulburat.

Foarte încercata familie este nevoită să trăiască dintr-o pensie mică şi să subînchirieze câteva camere din casa cea mare. Iar Vladimir – Volodia pentru apropiați – trebuie să îndeplinească rolul de cap al familiei şi să-şi termine studiile, având în vedere că obținuse mereu „medalia de aur”. Dintr-odată însă, alți nori negri se întrezăreau la orizont: fratele său mai mare, Alexandru, este arestat de Ohrana, poliția secretă. Inspirat de revoluționarii terorişti din cadrul grupării Narodnaia Volia – Voința Poporului –, care în 1881 îl asasinaseră pe țarul Alexandru II, acesta pregătea un atentat împotriva lui Alexandru III. Mama sa, cuprinsă de spaimă, încearcă prin toate mijloacele să-l salveze. În zadar însă. Mândrul student la chimie îşi recunoaşte vinovăția în pregătirea atentatului şi, condamnat la moarte, refuză să ceară grațierea. Este spânzurat la 8 mai 1887.

Volodia, născut pe 10 aprilie 1870, tocmai îşi pierduse în condiții tragice figura ocrotitoare a tatălui şi fratele mai mare, pe care îl idolatriza. În urmă cu optsprezece luni, familia Ulianov se afla în plină ascensiune socială, având în

față un viitor luminos. Astăzi, acuzată de regicid, este respinsă de înalta societate, iar toată lumea sa se destramă. Volodia nu-şi va reveni niciodată din acest doliu prelungit, iar trauma sa profundă va avea consecințe la nivel mondial. Acest caz reprezintă un exemplu excelent al efectului fluturelui: dubla bătaie de aripi din Simbirsk va face ca, la 7 noiembrie 1917, acelaşi Volodia – Lenin din acel moment – să preia puterea în Rusia şi să instaureze prima dictatură comunistă şi primul regim totalitar din istorie. O ascensiune fulgerătoare, care, după 1945, va face din URSS o superputere, alături de Statele Unite, pentru ca în perioada 1989–1991 să se prăbuşească asemenea unui castel de cărți de joc. Acest cutremur geopolitic va duce la căderea sistemului comunist mondial, lăsând moştenire secolului XXI amintirea unei imense tragedii.

Naşterea unui revoluţionar

Pentru moment însă, Volodia trage tare pentru a-şi termina cu succes studiile secundare. Dar în sinea sa fierbe. Pierzându-şi toate reperele, se refugiază pe proprietatea familiei de la Kokuşkino, unde descoperă biblioteca secretă a lui Alexandru şi citeşte cu aviditate cărți până atunci interzise: Darwin, Marx, Ricardo şi, mai ales, un roman publicat în 1863 de revoluționarul populist Nikolai Cernîşevski, *Ce-i de făcut? Oamenii noi*. Aceşti „oameni noi” sunt tineri care visează cum o Rusie înapoiată face pasul către o societate utopică perfectă. Volodia este fascinat de un personaj misterios, Rahmetov, „omul special”, care, aflându-se zi şi noapte în clandestinitate, se dedică slujirii „logodnicei sale”, Revoluția, şi pentru care este gata să înfrunte tortura şi moartea. Pornind de la această figură romanescă, Volodia îşi imaginează cursul pe care îl va lua

viața sa: va deveni eroul care-şi răzbună fratele şi va pregăti o revoluție menită să răstoarne dinastia Romanov şi autocrația țaristă, instaurând socialismul. Timp de treizeci de ani, din 1887 până în 1917, va lucra neobosit la atingerea acestui scop.

În perioada 1889–1890, la Samara, apoi la Kazan, stabileşte contacte cu vechi militanți din Narodnaia Volia şi descoperă faimosul *Catehism al revoluționarului*, un ghid al maestrului subversiunii, scris de Serghei Neceaev, omul care îl va inspira pe Dostoievski să scrie celebrul roman *Demonii*. După care, cuprins de un fel de marxism incipient, se remarcă în timpul foametei care a afectat satele de pe Volga, în 1891–1892. În timp ce toată societatea încearcă să-i ajute pe cei înfometați, Volodia este singurul care susține că numărul mare de morți – 400.000 de victime – reprezintă o veste bună: imaginea țarului este astfel compromisă, iar mojicii vor abandona munca la câmp pentru a merge să lucreze în fabrici, accelerând industrializarea şi, în consecință, formarea unei clase muncitoare care să răstoarne capitalismul. Tovarăşii lui Lenin observă încă de pe acum elementele definitorii care vor ajunge să-l caracterizeze: convingerea absolută față de caracterul „ştiințific" al doctrinei marxiste, devenită fanatism ideologic, şi lipsa de compasiune față de aproapele.

Volodia îşi ia diploma în drept, dar, pentru că nu s-a descurcat prea bine ca avocat, merge în capitală, unde înființează, alături de un tânăr evreu, Iulius Martov, un mic grup cu titlu pompos, Uniunea de Luptă pentru Emanciparea Clasei Muncitoare. Dar Ohrana veghează şi, la 21 decembrie 1895, un comisar de poliție îl arestează la prima oră a dimineții. A fost prima lecție din viața de activist şi o nouă traumă. Condamnat la trei ani de „deportare în Siberia", „nobilul Ulianov" pleacă cu trenul, împreună cu familia. Ajuns în mai 1897 în satul Şusenskoe, este

adăpostit într-o dacea, primeşte bani de la guvern şi face rost de două puşti de vânătoare superbe. Acest ideolog care învață despre viață din cărți obține tot ce vrea, iar la plecare cuferele sale vor cântări mai mult de 250 de kilograme! Reuşeşte chiar să-şi aducă „logodnica”, o tovarăşă arestată în acelaşi timp cu el, tânăra învățătoare Nadejda Konstantinova Krupskaia. La aproape treizeci de ani, o ia de soție, chiar dacă în 1938 tovarăşul său Troțki scria: „[...] se poate spune sigur că, încă din tinerețe, Vladimir a păstrat toată viața o atitudine pură față de femei. Austeritatea sa nu trebuie pusă pe seama nepăsării. Dimpotrivă, este un om pasional. Dar la toate acestea se adăuga... – este dificil să găsesc un alt termen – castitatea”. De fapt, singura lui pasiune era revoluția.

Profitând de această perioadă de trei ani petrecută la aer curat, Vladimir scrie o diatribă de 650 de pagini, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. Sub pseudonimul Ilin, umple paginile cu mii de cifre şi statistici, nenumărate tabele, diagrame, scheme şi ecuații. Ca un demn urmaş al lui Marx, îşi împânzeşte cartea cu citate din *Capitalul*, susținând că Rusia era deja un stat capitalist şi că, prin urmare, se afla în drum către socialism. De dragul CAUZEI uită însă că 85% din populația imperiului trăieşte şi lucrează la sat şi că numărul muncitorilor este extrem de mic. Spera ca astfel să-şi marcheze apariția spectaculoasă pe scena revoluționară; dar cartea sa este batjocorită de toți economiştii, inclusiv de marxişti. Totuşi, e de remarcat aici pasiunea lui Lenin pentru jonglerii şi iluziile statistice, care vor provoca primele mari dezastre odată ce bolşevismul preia puterea.

În martie 1898 are loc la Minsk congresul fondator al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia (PMSDR), care, deşi salută „glorioşii combatanți ai vechii Narodnaia Volia”, se pretinde un adept al socialismului democratic şi

cere alegerea unei Adunări Constituante. Cu toate că nu participă la acest act fondator, Vladimir urmăreşte îndeaproape dezbaterile interne din cadrul Internaţionalei Socialiste, unde germanul Eduard Bernstein declara în 1900: „Nici un socialist cu judecată nu visează azi la o victorie iminentă a socialismului datorită unei revoluţii violente – nimeni nu visează la o cucerire rapidă a parlamentului de către un proletariat revoluţionar”. Schismaticul Bernstein dă naştere astfel crizei „revizionismului”, care, în faţa ascensiunii prosperităţii capitaliste şi a culturii democratice şi parlamentare în întreaga Europă, le cere marxiştilor să-şi alinieze fie discursul cu practica – deci democratic şi reformist –, fie practica cu discursul – deci revoluţionar şi violent. Pentru Vladimir, aceasta este o declaraţie de război, prin urmare determină social-democraţii să semneze „în unanimitate” – sunt şaptesprezece! – un „Protest al social-democraţilor din Rusia”, prin care cer „un război total” împotriva ideilor „revizioniste”. Se poate vedea astfel un efect timpuriu al înclinaţiei sale pentru poziţiile cele mai radicale, care îl vor diferenţia de toţi ceilalţi socialişti.

Lenin, bolşevicul

Întors din Siberia, Vladimir decide să plece în exil în străinătate, unde, cu excepţia câtorva luni din 1906, va rămâne până în primăvara anului 1917, călătorind de la München la Londra, de la Bruxelles la Paris şi de la Praga la vila scriitorului Maxim Gorki de pe insula Capri. Deşi în floarea vârstei – are treizeci de ani –, părul i-a căzut deja, poartă cioc şi are pometi specifici regiunii calmuce; îndesat şi atletic – îi plac mult plimbările, înotul, drumeţiile, ciclismul şi vânătoarea –, îi place la nebunie să joace şah,

însă urăşte să piardă. Are de gând să înfiinţeze un ziar, *Iskra* – „Scânteia” –, care să unifice sub conducerea sa marxiştii ruşi. Stabilit în Elveţia, rebelul îi propune această idee lui Gheorghi Plehanov, figura tutelară a marxismului din Rusia. Întâlnirea decurge prost, pentru că bătrânului revoluţionar îi displace aroganţa tânărului; până la urmă însă, îşi dă acordul. Cu toate astea, Vladimir se simte ofensat de refuzul brutal de la început, aşa că decide să joace de acum înainte după regulile sale. Cu atât mai mult cu cât *Iskra*, difuzată clandestin în Rusia, suscită entuziasmul multor tineri revoluţionari. Hotărăşte apoi să dea lovitura şi publică în 1902 *Ce-i de făcut? Problemele acute ale mişcării noastre*, semnată pentru prima dată sub pseudonimul „Lenin”, cu referire la exilul său din apropiere de fluviul Lena, care străbate Siberia. Manifestul este dominat de un strigăt din adâncul inimii: „Daţi-ne o organizaţie de revoluţionari şi vom ridica Rusia”.

Aici îşi dezvoltă viziunea contestatară privind revoluţia şi partidul. E nevoie de o revoluţie violentă, radicală şi comunistă, diferită de parlamentarismul democratic. Partidul va trebui să fie „de tip nou”, o avangardă formată din „revoluţionari profesionişti”, extrem de disciplinaţi, organizaţi clandestin; în cadrul său, muncitorii vor fi plasaţi sub îndrumarea intelectualilor, adepţi ai doctrinei „ştiinţifice” marxiste. Esenţial este să se asigure supunerea militantului faţă de „linia Partidului” şi loialitatea sa faţă de acesta, urmând ordinele unui lider charismatic. Lenin afirmă în continuare cu tărie: „Avem nevoie de o organizaţie militară de agenţi”, pe care în 1920 avea să o definească drept „centralism democratic”, o „disciplină cvasimilitară”. Or acest model este opusul partidelor socialiste europene – prin intermediul alegerilor, aleşilor, sindicatelor şi cooperativelor, ele reprezintă interesele muncitorilor şi ale păturilor sociale; în schimb, micul grup leninist vizează doar

propriile sale interese: preluarea şi conservarea puterii de către un lider revoluționar şi acoliții săi, dornici să aplice doctrina lui Marx – răsturnare prin violență a societății „burgheze”, suprimarea oricărei forme de proprietate privată, impunerea economiei planificate şi eliminarea celor refractari. Acest divorț prefigurat cu întreaga societate prevesteşte deja cruzimea cu care Lenin va conduce Rusia după 1917. El afirmă că „partidul se întăreşte prin epurare”, susținând chiar lichidarea politică, apoi fizică a „membrului de partid nedemn”. Sunt puse astfel bazele principiului şi legitimării crimei politico-ideologice, caracteristici ale partidului-stat specific regimului totalitar comunist. De altfel, Lenin insistă ca în programul PMSDR viitoarea putere socialistă să fie definită drept „dictatura proletariatului”. Aşadar vorbeşte deja despre dictatură!

Lenin se implică activ în organizarea celui de-al doilea congres al PMSDR, pentru ca adepții *Iskra* să preia conducerea. La început, totul merge bine: insultele şi manevrele sale îi sperie pe disidenți. Dar în curând se dezlănțuie lupta între bolşevici – „tabăra majoritară” pro-Lenin, potrivit cărora membrii trebuie să dedice partidului întreaga viață – şi menşevici – „tabăra minoritară” pro-Martov, pentru care partidul trebuie să se deschidă simpatizanților şi aliaților. Or, pentru Lenin, „majoritate acum, majoritate pentru totdeauna”! Cu toate astea, cinismul său atinge asemenea cote, încât unul dintre tinerii săi acoliți, Lev Troțki, îl acuză că este un nou Robespierre, pentru care partidul reprezintă „aparatul administrativ ce trebuie să guverneze republica «Virtuții» ortodoxe şi a «Terorii» centraliste”. În scurt timp, mulți bolşevici părăsesc tabăra leninistă, liderul său fiind astfel complet izolat în fruntea unei facțiuni minuscule.

Deşi nu joacă nici un rol în revoltele care zguduie Rusia în 1905, Lenin le foloseşte ca pe o sursă de inspirație pentru

a promova ideea unei revoluţii izbucnite dintr-un război civil, răscoale ţărăneşti şi rebeliuni ale soldaţilor şi marinarilor. Întors în ţară la sfârşitul anului pentru câteva luni, se întâlneşte cu tânăra generaţie revoluţionară, bărbaţi energici de care avea să se ataşeze. Printre ei, un anume Iosif Djugaşvili, deja cunoscut sub pseudonimul Stalin, pe care îl va numi „minunatul georgian", înainte de a-l coopta în Comitetul Central al facţiunii bolşevice a PMSDR, reînfiinţată în 1912 la Praga.

„Divina" surpriză

La 1 august 1914 izbucneşte Primul Război Mondial. Locuind aproape de Zakopane, în partea poloneză a Austro-Ungariei, Lenin, luat prin surprindere, este arestat la scurt timp pentru că era cetăţean rus, prin urmare inamic. Ar fi putut rămâne până în 1918 într-un lagăr de internare şi nu am mai fi auzit niciodată de el. Dar socialiştii austrieci l-au eliberat după o săptămână; pleacă apoi în Elveţia, unde războiul se va dovedi o „divină surpriză". La început, asistă stupefiat la prăbuşirea doctrinei marxiste: în loc să demonstreze solidaritate împotriva războiului urmând lozinca lui Marx, „Proletari din toate ţările, uniţi-vă", socialiştii europeni îşi raliază propriul guvern la Uniunea Sacră. Sentimentul naţional şi patriotic învinge principiul de clasă. Înfuriat, Lenin trage două concluzii: prima, Internaţionala a II-a – socialistă – a trădat şi, prin urmare, este necesar să se creeze o a treia – comunistă; apoi, trebuie profitat de faptul că milioane de bărbaţi sunt plecaţi la luptă pentru a-i chema la „transformarea războiului imperialist în război civil", din care va izbucni revoluţia comunistă. Între timp, refugiat la Zürich, departe de Rusia, trăieşte în sărăcie, deprimat. În ianuarie 1917, declară chiar: „Noi,

bătrânii, poate că nu vom apuca să vedem luptele decisive ale revoluției iminente”.

Totuşi, pe 15 martie, primeşte cea mai neaşteptată veste: abdicarea țarului Nicolae II, ceea ce determină prăbuşirea regimului şi provoacă o criză majoră. Ura lui față de Romanovi, resentimentul profund față de societatea „burgheză”, în care nu-şi găsise locul, şi pasiunea sa revoluționară sunt atât de puternice, încât, pentru a se întoarce în Rusia, Lenin nu ezită să contacteze serviciile secrete germane, fericite din cale afară să-i trimită duşmanului acest agitator împreună cu zeci de „tovarăşi”.

După ce a traversat Germania, apoi Suedia într-un tren închiriat de Reich – faimosul „vagon de plumb” –, Ulianov ajunge la Petrograd pe 17 aprilie şi lansează imediat o campanie violentă împotriva guvernului provizoriu şi a sovietului de la Petrograd, ai cărui membri erau în majoritate menşevici şi socialişti-revoluționari. Face apel la fraternizarea soldaților pe front, la confiscarea puterii în vederea constituirii unei republici a sovietelor şi la naționalizarea pământurilor; în acelaşi timp, bolşevicii înființează miliția armată, Gărzile Roşii. La început este batjocorit de toată lumea, dar în curând ajunge să profite de un dezastru militar al armatei ruse pentru a încerca organizarea unui puci la Petrograd, pe 17 şi 18 iulie. Acțiunea se soldează cu un eşec, partidul bolşevic este suprimat, iar Lenin fuge în Finlanda, apoi dispare în clandestinitate.

Viitorul său politic pare distrus. Cu toate astea, criza revoluționară se transformă în anarhie, răspândindu-se în armată, în fabrici, în sate şi printre diferitele naționalități din imperiu, dornice să-şi dobândească independența. La jumătatea lunii septembrie, şeful guvernului, Aleksandr Kerenski, gelos pe şeful Statului-Major, Kornilov, plănuieşte o falsă lovitură de stat contrarevoluționară şi îi readuce pe

bolşevici în scenă. Proclamă republica, legitimată de alegerea prin vot universal a unei Adunări Constituante programate pentru 25 noiembrie; Lenin însă nu este de acord. Trebuie neapărat să preia puterea înainte de această dată şi ordonă partidului său să pregătească acțiunea decisivă de preluare a armelor – după modelul faimosului revoluționar francez Auguste Blanqui.

„Dictatura proletariatului”

În noaptea de 6 noiembrie, şase mii de membri ai Gărzilor Roşii şi marinari răzvrătiți de la baza navală Kronstadt ocupă oraşul Petrograd. În dimineața zilei următoare, Lenin proclamă preluarea puterii de către bolşevicii conduşi de Consiliul Comisarilor Poporului – Sovnarkom –, în fruntea căruia se află. Instaurează astfel „dictatura proletariatului”: „Dictatura este o putere care se bazează direct pe violență, nefiind tributară nici unei legi. Dictatura revoluționară a proletariatului este o putere cucerită şi menținută prin violența pe care proletariatul o exercită asupra burgheziei, putere care nu este tributară nici unei legi”. În realitate, un singur partid, care avea să fie în scurt timp redenumit „comunist” – cu referire la doctrina radicală din *Manifestul Partidului Comunist* al lui Marx din 1848 –, preia controlul asupra statului şi pune bazele regimului totalitar. Iar „dictatura proletariatului” nu este nimic altceva decât dictatura acestui partid.

Sovnarkomul emite imediat un decret asupra păcii, cerând încetarea luptelor, şi un decret asupra pământului, care validează confiscarea proprietăților de către țărani. Măsurile luate de Lenin îi afectează pe oamenii bogați şi pe cei din clasa de mijloc, anulând împrumuturile țariste şi sechestrând în bănci conținuturile seifurilor persoanelor

fizice. Creează o economie administrată, planificată şi nu tolerează nici o opoziție față de regulile sale. Declară război Ucrainei, care aspiră la independență, iar pe 20 decembrie înființează CEKA – Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției, Speculației şi Sabotajului, devenită GPU, NKVD apoi KGB –, organ de teroare în masă folosit ca principal mijloc de guvernare. Îl numeşte în fruntea sa pe Feliks Dzerjinski, „Fouquier-Tinville al nostru" – acuzatorul public al Tribunalului Revoluționar, care din aprilie 1793 până în iulie 1794 a trimis 2.500 de oameni la ghilotină. CEKA, brațul armat al partidului, care se bucura de orice libertate, va ajunge să aibă în subordine, până în 1921, 280.000 de oameni şi va juca un rol decisiv în timpul războiului civil şi după acesta în vederea menținerii la putere a comuniştilor.

Cu toate astea, liderul bolşevic nu poate împiedica reuniunea Adunării Constituante de la Petrograd, la 18 ianuarie 1918; bolşevicii sunt extrem de puțini – 9 milioane de alegători din 40 –, dar doresc să impună o „Declarație a drepturilor muncitorilor", un veritabil program comunist. Membrii adunării refuză. Lenin dă apoi ordinul de a o dizolva prin forță. La 19 ianuarie, Gărzile Roşii şi regimentele bolşevice împiedică orice reuniune; această acțiune reprezintă sfârşitul democrației ruse şi începutul unui război civil extrem de violent, care va dura aproape patru ani şi va opune cele două tabere, „roşiii" şi „albii" – cei din urmă reprezentând un conglomerat de forțe politice antibolşevice, de la nostalgicii țarismului la anarhişti, inclusiv democrați şi socialişti. Dar în război se înfruntă şi „roşiii" cu muncitorii din oraşe, a căror situație se înrăutățeşte pe zi ce trece, şi mai ales cu țăranii – „verzii" –, cărora bolşevicii le confiscă recoltele sub amenințarea armelor şi sub pretextul „rechizițiilor". Mai ales că regimul tocmai introdusese serviciul militar obligatoriu pentru

crearea Armatei Roşii, care să lupte în războiul civil şi care, pentru Lenin, avea scopul de a proteja dictatura şi de a exporta revoluția comunistă în străinătate.

Rămâne însă o problemă uriaşă: Rusia se află încă în război cu Germania şi Austro-Ungaria, care, după negocieri nesfârşite, dezlănțuie în februarie 1918 un atac fulgerător şi îl constrâng pe Lenin să semneze, la 3 martie 1918, Tratatul de la Brest-Litovsk: Rusia trebuie să accepte independența Ucrainei, a Finlandei şi a țărilor baltice, pierzând 800.000 km2 şi 26% din populație, 32% din producția agricolă, 23% din producția industrială şi 75% din producția de cărbune şi fier. Este un dezastru național care dă naştere războiului civil. Dar lui Lenin nu-i pasă.

Datorită germanilor, îşi păstrează puterea, pe care o transferă în martie la Moscova, la Kremlin, şi impune o politică ce vizează întregi grupuri sociale, pornind de la privarea de drepturi, inclusiv dreptul de a se hrăni, conform lozincii „Cine nu lucrează nu mănâncă”[7], şi ajungând, nici mai mult, nici mai puțin, până la exterminare, prin ordinul din martie 1918: „Moarte culacilor” – referire la țăranii care nu acceptau ca averea să le fie confiscată. Lenin inaugurează totodată principiul exterminării în masă a unor categorii întregi – adversari politici, aristocrați, burghezi, proprietari de terenuri, ofițeri, cazaci, oameni ai Bisericii etc. Instaurează „comunismul de război”, care face din partidul bolşevic proprietar al tuturor bunurilor, şi interzice comerțul privat. În iulie 1918, „constituția” stabileşte că „Partidul Comunist conduce, comandă şi domină întregul aparat de stat”. Presa nonbolşevică este interzisă, iar guvernul îşi impune propaganda omniprezentă.

---

[7] Pasajul se regăseşte în Epistola a doua către Tesaloniceni a Sfântului Apostol Pavel (3:10): „Dacă cineva nu vrea să lucreze, acela nici să nu mănânce” (n. tr.).

Această politică declanşează o oarecare opoziţie, astfel că unii lideri comunişti sunt ucişi, iar Lenin este victima unui atentat. Bolşevicii reacţionează cu o cruzime extremă: în toamna anului 1918, peste 15.000 de oameni, majoritatea ostatici internaţi în primele lagăre de concentrare – aflate la originea gulagului –, sunt împuşcaţi; aşadar mult peste cele 6.321 de execuţii motivate politic din perioada 1825–1917. Războiul civil instituie o cultură a cruzimii, „cei mai duri bărbaţi", ceruţi de lider, devenind conducătorii sovietici în următorii cincizeci de ani. Şi, deşi bolşevicii câştigă încă din 1920 războiul împotriva „albilor", prost instruiţi, prost înarmaţi şi împrăştiaţi, aceştia se confruntă cu nenumărate revolte ţărăneşti, timp în care „comunismul de război" distruge industria, comerţul şi moneda, ducând ţara spre dezastru.

Instalat la Kremlin într-un apartament modest, împreună cu Krupskaia, credincioasa lui soţie, Lenin duce o viaţă obişnuită de mic-burghez birocrat: prezidează şedinţele Sovnarkomului şi pe cele ale Biroului Politic, citeşte numeroase rapoarte, primeşte o serie de responsabili, dă adesea tot felul de ordine prin intermediul telegramelor, scrie articole şi discursuri în care îşi justifică politica şi îşi critică virulent duşmanii din Rusia, dar şi din străinătate. Polemizează violent cu Karl Kautsky, liderul socialist german, supranumit „renegatul", care, încă din 1918, critica din punct de vedere marxist „dictatura proletariatului". Ţine uneori câte o reuniune într-o fabrică sau pleacă să se relaxeze la ţară, având astfel parte de o aventură neobişnuită: Rolls-Royce-ul său „rechiziţionat" este „atacat" de vagabonzi, dar scapă fără să păţească nimic.

Cel dintâi regim totalitar

În martie 1921, Lenin se confruntă cu o criză extrem de gravă. El miza pe o revoluție comunistă în toată Europa, care să-i consolideze puterea; prin urmare, între 1919 şi 1920 crease în acest scop Internaționala a III-a, *Cominternul*, concepută după modelul unui partid comunist mondial, format din secții naționale – cum ar fi secția franceză a Internaționalei Comuniste, viitorul Partid Comunist Francez. Or revoluția mondială se lăsa aşteptată, mai ales după prăbuşirea din 1919 a revoluției comuniste a lui Béla Kun în Ungaria şi dezastrul Armatei Roşii în fața Poloniei în vara anului 1920. Toate planurile sale mărețe se năruie, cu atât mai mult cu cât are loc revolta marinarilor de la Kronstadt, care, în numele sovietelor, contestă puterea bolşevică. Luată cu asalt de Armata Roşie, insula cade după zece zile de lupte aprige, soldate cu 10.000 de morți şi 1.000 de răniți şi prizonieri împuşcați pe loc, 2.103 condamnați la moarte şi 6.500 de deportați în lagăre de concentrare; 8.000 de locuitori fug în Finlanda. Aşa sunt zdrobiți proletarii care se opun „dictaturii proletariatului". Fire pragmatică, Lenin înțelege că trebuie să facă anumite concesii.

În timpul celui de-al X-lea Congres al partidului, care are loc în aceeaşi perioadă, Lenin impune Noua Politică Economică, NEP, prin care se înlocuia jefuirea recoltelor cu o taxă în natură datorată de țărani stabilită în avans, se reinstaura libertatea comerțului intern, se acordau concesii întreprinzătorilor privați în schimbul livrării către stat a unei părți din producția lor. Cu alte cuvinte, se recunoştea eşecul total al „comunismului de război". Ideologia marxistă fusese învinsă de realitate. Lenin consolidează în schimb disciplina de partid, interzicând facțiunile, adică orice opoziție internă. „Aparatul", ansamblul format din membri „permanenți" plătiți de partid, devine atotputernic sub autoritatea Biroului Politic. Secretariatul, în fruntea căruia, la începutul anului 1922, a fost numit Stalin, reprezintă centrul puterii.

Deşi sunt luate anumite măsuri de relaxare a economiei, liderul suprem, al cărui cult public este deja puternic, blochează controlul conducerii asupra aparatului, a aparatului asupra partidului şi a partidului asupra societății. Orice formă de pluralism trebuie să dispară, unanimitatea devine regula, de-acum este instituit sistemul totalitar, care se bazează pe monopolul politic al partidului unic, devenit partidul-stat, şi al conducătorului său charismatic, pe monopolul ideologic marxist-leninist în toate domeniile libertății de exprimare – presă, învățământ, arte etc. –, precum şi pe monopolul resurselor, cum ar fi producția şi distribuția tuturor bunurilor materiale. La toate acestea se adaugă teroarea în masă ca mijloc de guvernare şi de consolidare a puterii.

Totuşi, NEP este adoptată prea târziu. Regiunea Tambov se revoltă; la 27 aprilie 1921, Armata Roşie este trimisă în zonă, cu artilerie, aeronave şi gaze de luptă. Restabilirea „păcii” durează luni întregi, iar acțiunile pline de cruzime întreprinse în acest scop pot fi rezumate printr-un ordin din 11 iunie: „1. Trageți pe loc, fără discriminare, în orice cetățean care refuză să-şi dea numele”. Restul se înscrie în aceeaşi direcție, fiind subliniate responsabilitatea colectivă a familiilor şi executarea fiecărui vârstnic. Documentul se încheie astfel: „7. Aplicați prezentul ordin cu rigoare şi fără milă”. „Fără milă!” – acesta era strigătul de război al bolşevicilor din 1917, şi avea să rămână acelaşi până la moartea lui Stalin.

La toate acestea se adaugă foametea înfiorătoare izbucnită în primăvară în regiunea Volgăi şi provocată atât de rechizițiile forțate, cât şi de estimările complet rupte de realitate privind recolta de cereale făcute de Gosplan – Comisia de Planificare Centrală –, de care Biroul Politic a ținut cont în stabilirea cotelor de predare pentru țărani. Produs al voluntarismului utopic al lui Lenin, mascat de o

falsă propagandă, acest delir statistic devine una dintre principalele caracteristici ale sistemului de producție comunist. Foametea, în timpul căreia se înmulțesc actele de canibalism, se întinde până în 1923 şi afectează 30 de milioane de oameni; în această perioadă aveau să moară în jur de 5 milioane de oameni. Astfel este înfrântă rezistența țăranilor. Stalin avea să țină minte această lecție pentru destrămarea Ucrainei în 1932.

Eşecul NEP şi foametea reprezintă lovituri grele pentru Lenin. Realitatea nu se conformează voinței sale, imaginea Revoluției Bolşevice fiind pătată de aceste milioane de morți, la care se adaugă haosul sângeros al războiului civil. La o mie de zile de la preluarea puterii, se simte epuizat din cauza volumului enorm de muncă. În iulie 1921 îi scrie lui Maxim Gorki: „Sunt atât de obosit încât nu mai sunt în stare de nimic". De fapt, din vara lui 1921 Biroul Politic îi cere să-şi ia un concediu de lungă durată. La începutul anului 1922 este măcinat de stresul intens. Neputând să ia parte la întâlniri, se odihneşte în apartamentele sale sau la țară.

Cu toate astea, nu vrea să renunțe. În perioada 10 aprilie–19 mai are loc la Genova o conferință internațională în vederea restabilirii circuitelor monetare, financiare şi economice. Rusia bolşevică este invitată să ia parte, iar Lenin profită de ocazie pentru a negocia cu Republica de la Weimar un tratat de recunoaştere reciprocă. Făcut public la Rapallo în data de 16 aprilie, acest tratat îi permite să pună bazele unei colaborări militare secrete cu Reichswehr-ul, care, în ciuda clauzelor Tratatului de la Versailles, îşi va reconstrui puterea clandestin în URSS – pregătirea ofițerilor săi, testarea noilor echipamente (tancuri, avioane de vânătoare-bombardament, paraşute) şi a noilor tactici ofensive; aceste pregătiri îi vor permite să învingă Polonia şi Franța în 1939–1940… pentru ca apoi să se întoarcă

împotriva Moscovei, în 1941. Lenin reuşeşte astfel să submineze Tratatul de la Versailles şi „să intensifice contradicțiile dintre puterile imperialiste”. Minunată tactică: nu mai este singur şi reuşeşte să destrame alianța puterilor împotriva lui.

Bazându-se pe acest succes, decide să lichideze ultimii piloni ai rezistenței, începând cu Biserica Ortodoxă. Un decret din 26 februarie 1922 dispune „confiscarea imediată din biserici a tuturor obiectelor prețioase din aur sau argint, a tuturor pietrelor prețioase, care nu sunt folosite direct pentru închinare”. Cu un cinism formidabil, Lenin se foloseşte de foamete pentru distrugerea Bisericii, căutând să-i vândă bunurile în străinătate pentru a reduce deficitul financiar. Aceste operațiuni de confiscare dau naştere la numeroase incidente cu credincioşii. Prin urmare, în data de 19 martie Ulianov dă următoarele ordine Biroului Politic: „Strict secret. [...] Avem nouăzeci şi nouă de şanse dintr-o sută de a reuşi să lovim fatal inamicul şi de a ne garanta poziții esențiale pentru noi în deceniile următoare. Având în vedere toți aceşti oameni flămânzi care se hrănesc cu carne de om, drumurile pe care zac întinse sute, mii de cadavre, acesta este momentul (şi deci trebuie) să confiscăm proprietățile Bisericii cu o energie aprigă, neîndurătoare. [...] Totul arată că doar acum ne putem atinge scopul, pentru că numai foametea poate să dea naştere unei atitudini binevoitoare, sau cel puțin neutre, a maselor în privința noastră”. În cadrul acestui proces, mii de preoți, călugări şi călugărițe sunt ucişi de CEKA.

Ultimele acte de cruzime

La 25 mai 1922, la vârsta de cincizeci şi doi de ani, Lenin suferă un atac cerebral. De acum începe să se teamă că va

muri înainte de a-şi lichida ultimii duşmani: socialiştii-revoluționari (S-R) şi intelectualii. Pentru organizarea procesului liderilor socialişti-revoluționari, trebuie întocmit un Cod penal ad-hoc, drept care acționează în acest sens: „Cred că e clar ce avem de făcut. Trebuie să aducem în prim-plan principiul, just din punct de vedere politic – şi nu numai juridic –, care motivează esența şi justificarea terorii, necesitatea, limitele acesteia. Tribunalul nu trebuie să suprime teroarea, aceasta ar fi o minciună; trebuie să o întemeieze, să o legalizeze principial, în mod clar, fără a înşela sau altera adevărul. Formularea trebuie să fie cât mai deschisă cu putință, pentru că numai conştiința juridică revoluționară şi conştiința revoluționară creează condițiile pentru ca măsurile să poată fi aplicate”. Redactat în câteva zile, acest „cod” definea drept crimă contrarevoluționară orice act „menit să răstoarne sau să slăbească puterea”. Procesul socialiştilor-revoluționari, care a avut loc între 6 iunie şi 7 august 1922, a fost primul proces-spectacol trucat din perioada comunistă, finalizându-se cu unsprezece condamnări la moarte ale revoluționarilor bine-cunoscuți. O nouă sursă de inspirație pentru Stalin.

Lenin îşi îndreaptă apoi atenția către intelectuali. În data de 6 iunie a fost înființată Direcția Generală pentru Literatură şi Tipărituri – Glavlit –, instaurându-se astfel în mod legal cenzura tuturor publicațiilor, care avea să dureze trei sferturi de secol. Gelos pe adevărații oameni de ştiință, Lenin cere expulzarea acestora şi pregăteşte lista persoanelor indezirabile: profesori universitari, arheologi, fizicieni, ingineri, scriitori, precum şi „o listă specială cu intelectualii antisovietici de la Petrograd”. În noaptea de 16 spre 17 august, 160 de oameni, majoritatea nume foarte cunoscute, sunt arestați; pe 29 septembrie, 35 dintre aceştia, împreună cu familiile lor, sunt îmbarcați cu forța pe un vapor şi duşi într-un port prusac. Au voie să ia cu ei

doar câteva haine, iar cărţile şi documentele le sunt confiscate, pentru persoanele în cauză acesta reprezentând un act de cruzime extremă; sunt, de asemenea, obligaţi să semneze un document conform căruia, în cazul întoarcerii lor în URSS, aveau să fie imediat împuşcaţi.

În data de 13 noiembrie, Lenin depune un efort extraordinar pentru a ţine ultimul discurs public, apoi, între 24 noiembrie şi 2 decembrie, suferă cinci atacuri cerebrale. Starea deplorabilă a liderului bolşevic se aseamănă cu cea a Rusiei – cadaverică. Pe fondul războiului civil şi al comunismului de război, celor două milioane şi jumătate de morţi şi dispăruţi din timpul Primului Război Mondial li s-au adăugat două milioane survenite în urma masacrelor şi luptelor, cinci milioane de victime provocate de foamete, două milioane de morţi din cauza tifosului şi două milioane de emigranţi proveniţi adesea din rândul elitelor. Clasa muncitoare, care ar trebui să conducă Uniunea Sovietică, numără doar un milion de membri. Adevărata putere se află în mâinile Partidului Comunist, care numără 750.000 de membri; la sfârşitul anilor 1920, nouă zecimi dintre aceştia absolviseră doar învăţământul primar.

Sfârşitul partidei

Pe 13 decembrie, medicii lui Lenin notează: „Suferă în fiecare zi atacuri de paralizie. Azi-dimineaţă a suferit un atac în timp ce stătea în pat, iar altul când se afla în baie. Vladimir Ilici este supărat şi consternat din cauza deteriorării stării sale”. Pe 22 decembrie, un nou accident vascular cerebral îl afectează într-atât încât este nevoit să înveţe din nou să vorbească şi să scrie. Deşi ţintuit la pat, mintea continuă să-i funcţioneze şi să gândească politic. Îşi trece în revistă succesorii şi îi iese în evidenţă „tovarăşul

Stalin, [care], devenind secretar general, şi-a concentrat în mâini o putere nelimitată; nu sunt convins că o va folosi întotdeauna cu suficientă prudență”. Ce mărturisire privind dimensiunea totalitară a partidului-stat şi ce naivitate să creadă că puterea nelimitată poate fi gestionată „cu prudență”. Nu-l uită nici pe „tovarăşul Troțki, care este [...] poate cel mai capabil membru al actualului Comitet Central. Dar el greşeşte prin încrederea excesivă şi entuziasmul exagerat în latura pur administrativă a lucrurilor”. Ca şi cum „încrederea excesivă” nu l-ar fi caracterizat pe Lenin începând cu 1900! În ceea ce priveşte „latura pur administrativă”, aceasta este o viziune realistă a birocratizării nemăsurate, care dăunează puterii sovietice şi al cărei principal responsabil este.

La 4 ianuarie 1923, dicta: „Stalin este prea brutal, şi acest defect, perfect tolerabil în mediul nostru şi în relațiile dintre noi, comuniştii, n-ar trebui să existe în cazul celui ce ocupă funcția de secretar general. Prin urmare propun tovarăşilor să găsească un mijloc pentru a-l demite pe Stalin din acest post şi de a numi pe altcineva care să aibă un singur avantaj față de el, acela de a fi mai tolerant, mai loial, mai politicos şi mai atent la tovarăşi, precum şi mai puțin capricios etc. Aceste trăsături pot părea insignifiante. În opinia noastră însă, pentru a ne apăra de sciziune, şi ținând cont de ceea ce am scris mai sus despre diferențele dintre Stalin şi Troțki, acestea nu sunt simple detalii, ci se pot dovedi argumente decisive”.

Dacă în 1917 îndemna la război civil, iar în 1918 cerea „oameni mai duri”, Lenin consideră brusc că „minunatul georgian” era prea „brutal”, deşi tocmai acesta fusese motivul pentru care îl promovase în Comitetul Central în 1912, apoi în Sovnarkom şi Biroul Politic în 1917 şi, în cele din urmă, în 1922, în cadrul Secretariatului General! Doar

că nu mai era în stare să se opună ascensiunii sale inevitabile.

La 7 martie 1923, un nou atac cerebral îl răpune definitiv pe Lenin, arhivele secrete deschise după 1990 arătând nu fotografiile frumoase retuşate de propaganda sovietică, ci un bărbat distrus, istovit, în scaun cu rotile, care arată de nouăzeci de ani. La 21 ianuarie 1924, data morții sale, nu avea decât cincizeci şi trei de ani.

Înmormântarea şi morala poveştii

La fel de cinic precum mentorul său, Stalin se grăbeşte să-i organizeze funeralii grandioase şi să-i îmbălsămeze corpul, pe care avea să-l expună într-un mausoleu din Piața Roşie pentru a fi omagiat de popoarele din Uniunea Sovietică şi de comuniştii din întreaga lume. Lenin a murit, iar Stalin îşi inaugurează cultul personalității, care îşi va pune amprenta asupra secolului XX. Mai ales în 1956, când Nikita Hruşciov îl va da jos de pe piedestal pe „ticălosul" Stalin pentru a-l cinsti pe „bunul" Lenin. Cu toate astea, discipolul nu făcuse altceva decât să ducă mai departe ce învățase de la maestrul său.

2. MUSSOLINI: DE LA ROŞU LA NEGRU
de Frédéric Le Moal

Benito Mussolini este şi astăzi învăluit într-o aură de mister, în ciuda numeroaselor biografii care i-au fost consacrate.

Cine poate pretinde că ştie pe de-a-ntregul resorturile intime ale acestui om plin de contradicții aparente? Nu fusese, în acelaşi timp, un bărbat brutal, dar blând, un tată sentimental şi un amant împrăştiat, un socialist naționalist şi un revoluționar anticomunist, un lider politic timid a cărui charismă electriza mulțimile, un conducător pragmatic orbit de propria-i legendă, un om cultivat şi un tiran care visa să modeleze natura umană ca pe un aluat, stăpânul unui regim totalitar înconjurat de forțe de opoziție? Există o singură trăsătură cu adevărat coerentă la el: visul de a-i schimba pe italieni şi de a le insufla cultura acestei violențe despre care spunea că este „morală, sacră şi necesară", violență care a sfârşit prin a-i înghiți pe el şi pe ultimii săi adepți în bacanala din piața Loreto.

Socialist, apoi fascist, dar întotdeauna revoluţionar

Mussolini, născut la 29 iulie 1883 în Dovia di Predappio, a fost, înainte de toate, un copil din Romagna roşie şi anticlericală, fiu al unui fierar anarhist, garibaldian şi al unei învățătoare credincioase, fiind crescut în lumina idealurilor socialismului. Băiatul coleric, violent şi indisciplinat a devenit ulterior învățător, a preferat să plece în exil în Elveția mai degrabă decât să satisfacă stagiul militar în Italia, a trecut prin mai multe închisori din cauza militantismului său socialist, a urcat treptele ierarhiei Partidului Socialist Italian (PSI), iar în 1912 a devenit directorul celui mai important ziar al partidului, *Avanti!*, prin intermediul căruia a lansat atacuri furibunde la adresa reformiştilor care erau gata să încheie o înțelegere cu guvernele burgheze. Încă de la început a devenit idolul tinerilor activişti fermecați de charisma sa. Primul Război Mondial a constituit un moment de cotitură în viața lui. Îl va

împinge spre împlinirea destinului său, îndepărtându-l întru câtva de PSI, chestiune absolut necesară pentru înțelegerea evenimentelor care vor urma. A alunecat spre o altă formă de socialism, apropiată de naționalism.

Asemenea restului elitei italiene, a luat parte la dezbaterea violentă provocată de proclamarea neutralității țării, la 3 august 1914: trebuia Italia să rămână în această poziție confortabilă, lipsită de glorie, dar care aducea anumite avantaje, sau trebuia să se arunce în luptele violente care însângeraseră deja Europa? La început, Mussolini a fost adeptul neutralității promovate de PSI, dar a abandonat repede această poziție. Războiul reprezenta calea spre revoluție, spre răsturnarea conducerii şi a ordinii sociale tradiționale. Nu putea lăsa să-i scape acest prilej. Deci la atac împotriva Puterilor Centrale alături de Franța republicană! Or partidul nu-i împărtăşea convingerile. Dezbaterile au fost extrem de aprinse. Mussolini şi-a pierdut rapid poziția de director al publicației *Avanti!*, pentru ca în noiembrie 1914 să înființeze propriul ziar, *Il Popolo d'Italia*, de care se va folosi pentru a forța guvernul să se alăture Triplei Înțelegeri pentru împlinirea destinului țării sale.

Bătălia a fost grea pentru tânărul lider, care şi-a pierdut solida poziție în rândul socialiştilor italieni odată cu expulzarea sa din PSI, la 24 noiembrie 1914. În ciuda acestui fapt, nu a părăsit tabăra socialistă şi a depus eforturi pentru a-şi convinge tovarăşii că urmau o cale greşită. „Astăzi – război, mâine – revoluție": acesta îi era crezul. Inamicul? Austriecii, bineînțeles, care puseseră atât de mult timp presiune pe țară, dar şi vechiul preşedinte al Consiliului, Giovanni Giolitti, cu manevrele sale dilatorii pentru salvarea neutralității. Treptat, are loc o schimbare de ordin semantic. Termenul „popor" îl înlocuieşte pe cel de „proletariat", dar inamicul rămâne acelaşi: burghezia laşă

care respingea marea confruntare necesară apariției unei lumi noi.

La 26 aprilie 1915, Italia a semnat Tratatul de la Londra cu Antanta, care conținea o listă de promisiuni teritoriale în schimbul intrării în război[8]. Nu a fost nevoie decât de o mică ezitare a guvernului în fața parlamentului, ostil implicării în conflict, pentru izbucnirea unei crize politice majore cunoscute sub numele de „Maggio radioso”[9], în timpul căreia grupuri de intervenționişti au luat străzile cu asalt. În cele din urmă, pe 24 mai italienii au declarat război Austro-Ungariei. În septembrie, Mussolini pleacă pe front, se înrolează în corpul bersaglierilor, ia parte la lupte – asemenea tuturor celor ce se vor afla în fruntea ierarhiei regimului – şi este rănit, timp în care scrie în continuare articole incendiare pentru *Il Popolo d'Italia*. De acum înainte, avea să facă parte din *Trincerocrazia*, aristocrația tranşeelor născută din violența războiului, care, prin sacrificiile ei, era chemată să ia puterea odată ce pacea avea să fie restabilită. 1917 a fost anul rupturilor, pe 24 octombrie având loc înfrângerea de la Caporetto[10], ceea ce a determinat lansarea unui apel către oameni pentru apărarea patriei; în acelaşi an a avut loc Revoluția Bolşevică, ce a dus la ieşirea Rusiei din conflict. Prin acest act, Lenin a trădat cauza sacră a războiului şi a contribuit la victoria Puterilor Centrale. „O

---

[8] Prin intermediul acordului, Italia obținea Trentino, Istria, o parte din Dalmația, protectoratul asupra Albaniei şi asupra teritoriilor coloniale.

[9] Perioadă dinaintea intrării Italiei în Primul Război Mondial (n. tr.).

[10] La 24 octombrie 1917, un atac austro-german a străpuns frontul italian, provocând degringoladă în rândul Armatei a 2-a şi retragerea acesteia la Piave, acțiune soldată cu 30.000 de morți şi 275.000 de prizonieri.

pace care ucide revoluția, iată capodopera lui Lenin!” – aceste cuvinte puteau fi citite în *Il Popolo d’Italia*. Începând de atunci, Mussolini a devenit un duşman feroce al bolşevismului.

Puterea în raza unui marş

După victorie, îl aşteptau alte lupte: refuzarea acestei „victorii mutilate” impuse Romei de Aliați, care nu-i recunoşteau dreptul de a obține o parte din teritoriile promise în 1915, combaterea regimului liberal aflat la putere, incapabil să păstreze moştenirea războiului şi să protejeze țara de spectrul comunismului care amenința să înghită Europa în revoluția permanentă. Pe scurt, Italia trebuia salvată.

La 23 martie 1919, mai multe grupuri misterioase cu conduceri diferite se întâlnesc la Milano, într-un palat din piața San Sepolcro, pentru a înființa Fasciile[11] italiene de luptă, care se dorea a fi un antipartid prin excelență, cu un program orientat spre extrema stângă (instaurarea republicii, vot universal, ziua de lucru de opt ore, impozit pe capital, exproprierea parțială a pământurilor, anticlericalism). E important de reținut că în acel moment Mussolini nu era decât un lider printre alți lideri şi că era departe de a deține o autoritate totală şi de necontestat. Poziția sa marginală a fost evidentă în cadrul squadrismului. Aceste unități paramilitare, care luptau, cu precădere în nordul țării, împotriva comuniştilor, socialiştilor şi activiştilor catolici, se bucurau de o

[11] Înainte de a fi preluat de anumite grupări revoluționare italiene din secolul al XIX-lea, termenul desemna inițial simbolul autorității magistraților din Roma antică.

autonomie foarte puternică sub conducerea liderilor numiți *ras*.

Or Mussolini avea două avantaje de partea sa, pe care rivalii săi nu le dețineau: charisma sa extraordinară şi calitățile uimitoare de fin tactician politic. S-a ținut la distanță de aventura de la Fiume – epopee care a contribuit în mare parte la înflorirea fascismului –, asupra căreia plana figura romanescă a lui Gabriele D'Annunzio[12]. După înfrângerea în alegerile legislative din noiembrie 1919, a înțeles, printre altele, că trebuia să se bazeze pe clasa de mijloc, decăzută şi terorizată de comunism. La alegerile din mai 1921 obține primul succes: 35 de fascişti intră în parlament. Dar pentru a prelua puterea avea nevoie de un partid constituit conform legii. Astfel ia naştere în noiembrie 1921 Partidul Național Fascist (PNF), cu un program în mod clar mai puțin radical, care prevedea noua alianță cu o parte a forțelor conservatoare. Dar să nu ne amăgim: Mussolini îşi menținea mişcarea pe calea unei revoluții politice şi sociale.

Criza finală a statului liberal, în fruntea căruia se aflau oameni fără nimic remarcabil, i-a deschis uşa succesului. Mussolini a acționat apoi cu multă pricepere. Preluarea puterii în octombrie 1922 a avut loc pe două fronturi: unul sedițios, celălalt, politic şi instituțional. Primul a constituit însăşi esența revoluției fasciste: un marş către Roma al Cămăşilor negre, conform mitologiei revoluționare şi socialiste, cu scopul de a smulge guvernul din mâinile vechii elite. Cel de-al doilea front viza negocieri politice secrete desfăşurate cu ministerul, cu liderii importanți ai parlamentului şi, în special, cu regele Victor Emanuel III, singurul care avea dreptul să numească preşedintele

---

12 Poetul a mers cu oamenii săi în oraşul Fiume, pe care Aliații refuzau să-l cedeze Italiei, înființând un stat independent. Aventura s-a încheiat în decembrie 1920, în urma unei intervenții a armatei italiene.

Consiliului. Dând dovadă mereu de un spirit pragmatic, liderul fascist reuşise să liniştească Palatul în privința intențiilor sale: nu se va atinge de Coroană. Cei doi factori de presiune l-au determinat pe monarh, obsedat de riscul războiului civil şi de teama că ar putea fi detronat de vărul său, ducele de Aosta, să-i ceară sprijinul lui Mussolini, care, prudent, rămăsese la Milano în timpul evenimentelor. Acesta s-a întors din capitala lombardă într-un tren de noapte extrem de confortabil, fiind primit la 30 octombrie 1922 la Palatul Quirinal, unde regele i-a încredințat sarcina de a forma un guvern în care fasciştii să nu ocupe decât trei ministere. Acțiunea riscantă reuşise.

Dictator, dar cu paşi mici

Trebuie spus de la început, Mussolini nu năzuia să-şi adauge pur şi simplu numele pe lista deja lungă de preşedinți ai Consiliului. Cucerise puterea într-un mod brutal, şi nu dorea sub nici o formă să renunțe la ea. Apariția sa pe scenă trebuia să constituie o ruptură în istoria Italiei, iar alianța cu forțele conservatoare rămânea pur conjuncturală. Cunoştea însă prea bine realitatea raporturilor de forțe pentru a comite greşeala de a grăbi evenimentele. A avut nevoie de patru ani pentru a pune bazele unei dictaturi, una fără limite, după cum vom vedea în continuare. La început, a căutat să instituționalizeze mişcarea rebelă, fără însă – chestiune fundamentală – a o dizolva în interiorul statului: scopul era să fascizeze statul din interior. Forțele squadriste au fost integrate în cadrul unei Miliții Voluntare pentru Securitatea Națională, apoi legea electorală a fost modificată pentru favorizarea PNF, fapt care a făcut posibilă victoria importantă la alegerile din mai 1924. Revoluția avansa cu paşi mici.

Cu toate astea, deşi mulți fascişti aveau tendința să uite, exista în continuare o opoziție: comunişti, socialişti, catolici din Partidul Popular Italian. Violența nu dispăruse nici pe departe, iar altercațiile opuneau mereu militanți din diferitele tabere. Punctul culminant a fost atins în iunie 1924, când deputatul socialist Giacomo Matteotti a fost răpit în plin centrul Romei, iar cadavrul său în descompunere a fost descoperit în luna august, pe un câmp în apropiere de capitală. Ancheta a ajuns rapid la Ministerul de Interne, unde acționa dur o poliție paralelă, care purta numele de tristă amintire CEKA[13]; în fruntea ministerului se afla... Mussolini! Opoziția s-a dezlănțuit, acuzând puterea că are mâinile pătate de sângele unui deputat, în timp ce liderul acesteia susținea că era acuzat pe nedrept. Mai mulți deputați au decis să nu mai ia parte la adunările parlamentare, paralizând astfel funcționarea statului (de unde şi numele acestei strategii, Aventin, cu referire la colina pe care se retrăgeau conducătorii plebei romane). Atacurile puternice la adresa sa i-au provocat lui Mussolini una dintre crizele sale depresive recurente, care-l vor face să şovăie. Experiența fascistă avea să se încheie aici?

Pentru liderii cei mai intransigenți, cunoscuți sub numele de *ras*, această chestiune nici nu intra în discuție. Mai mulți dintre ei, inclusiv Roberto Farinacci, au reuşit să-l încurajeze într-atât, încât conducătorul lor şi-a redobândit înflăcărarea şi vehemența. În plus, lipsa de reacție a suveranului, care a refuzat să-l demită fără votul Adunării – imposibil în această situație din cauza secesiunii Aventine –, l-a ajutat să iasă din dificultate, permițându-i să treacă la ofensivă împotriva inamicilor săi. La 3 ianuarie 1925, Mussolini a urcat la tribuna Adunării, de unde a susținut

---

[13] Numele făcea referire la poliția politică creată în 1917 de guvernul bolşevic pentru urmărirea duşmanilor.

un discurs furtunos. Vocea lui a răsunat într-o aulă încremenită, dictatorul asumându-şi responsabilitatea față de evenimente, anunțând că aveau să fie luate măsuri imediate, că ordinea avea să fie asigurată şi că fascismul era mai viu ca niciodată. Reintrodus în joc de greii regimului, Mussolini îşi reafirma rolul de ghid al revoluției fasciste.

De atunci înainte, evenimentele s-au ținut lanț. Între 1925 şi 1926, prin mai multe legi sau decrete cunoscute sub numele de legi „fascistissime”, s-a instaurat o dictatură deplină, a cărei cheie de boltă era *Il Duce*[14]: rând pe rând, s-au decis suprimarea partidelor politice şi a libertății presei, interzicerea francmasoneriei, suprimarea responsabilității preşedintelui Consiliului în fața Camerei şi crearea unui tribunal special pentru apărarea statului. În acelaşi timp, puterea a creat instrumentele necesare pentru implementarea proiectului său totalitar privind refacerea sufletului şi trupului italienilor: *Dopolavoro* se ocupa de timpul liber, iar *Balilla* şi *Avanguardisti* aveau grijă ca tinerii şi adolescenții să învețe dogmele regimului. A fost lansată o luptă necruțătoare împotriva tuturor „devierilor” sociale sau sexuale, ceea ce presupunea exilul în regiunile ostile – *confino* – în cazul homosexualilor, marginalilor şi opozanților.

Mussolini în plin exercițiul funcțiunii

Pentru că, trebuie spus din nou, Mussolini conducea o revoluție antropologică având drept scop remodelarea indivizilor prin supunerea lor față de stat. Partidul nu era

[14] Provenit din latinescul *dux* şi folosit pentru a desemna un războinic, termenul a căpătat sensul de călăuză în vocabularul stângii revoluționare italiene în secolul al XIX-lea.

decât un instrument de control şi mobilizare a maselor, puterea fiind în realitate deținută de stat şi de şeful guvernului, Ducele fascismului. „Totul în stat, nimic în afara statului, nimic împotriva statului”, declara acesta. Nimic nu scăpa de control, nici cultura, nici economia. Dar să nu fim naivi. Lupta neînduplecată a lui Mussolini împotriva foştilor camarazi ai partidului socialist şi a comunismului nu a fost niciodată dusă în numele conservatorismului. „Doctrina fascistă, scria el, nu l-a ales ca prooroc pe [Joseph] de Maistre.” Dimpotrivă, ea oferea o concepție diferită despre revoluție, care reunea naționalismul şi socialismul. De aici şi ura din cauza căreia dictatorul nu a încetat niciodată să atace burghezia italiană şi valorile ei liberale.

Il Duce a trecut la transformarea țării în numele idealului său revoluționar: a demarat lucrări de amenajare în zone ostile, a ridicat noi oraşe, dintre care unul îi purta numele, a inițiat lucrări urbanistice de renovare a centrelor istorice, a construit locuințe, a modernizat radioul, a înființat Cinecittà, a făcut eforturi pentru îmbunătățirea condițiilor de viață şi de sănătate etc. Dar cel mai mare succes al său, în zorii anilor 1930, acela care i-a conferit un incredibil prestigiu internațional şi o susținere masivă din partea italienilor, a fost semnarea tratatului de la Lateran cu papalitatea, la 11 februarie 1929. La sfârşitul unor îndelungi negocieri, virulentul anticlerical şi Pius XI, pontiful intransigent care nu-şi făcuse iluzii privind bunele intenții ale lui *Il Duce*, au pus capăt conflictului dintre statul italian şi Sfântul Scaun, stat independent (Cetatea Vaticanului) enclavizat, înconjurat de Roma, semnând un concordat care conferea avantaje substanțiale Bisericii Catolice.

În 1922, Mussolini a ales ca reşedință elegantul Palat Chigi, situat pe bulevardul Corso, în care se intra din Piața Colonna, palatul având un balcon de unde dictatorul putea

ține discursuri mulțimii. Cu toate astea, odată cu trecerea timpului, avea să-l considere nepotrivit în raport cu magnitudinea puterii sale. Liderul fascist avea nevoie de un sediu capabil să rivalizeze cu Palatul Quirinal, reşedința regală. Acesta s-a decis asupra Palatului Venezia, o clădire medievală masivă şi austeră, situată în centrul Romei. Pentru biroul său, a ales uriaşa sală Mapamond, ale cărei dimensiuni gigantice îi confereau o solemnitate rece, care-i impresiona pe vizitatori. În plus, aceasta avea un balcon de unde îşi putea susține discursurile, punându-şi în valoare atitudinea teatrală: ştia să se joace cu vocea, cu brațele, ochii săi erau hipnotizanți, subjugând mulțimea în delir din Piața Venezia. Cu toate astea, chiar dacă amenajase apartamente private la etajul al treilea, a preferat să-şi instaleze soția, Rachele, şi copiii într-o vilă situată la marginea Romei, vila Torlonia. Dispunea şi de o reşedință la țară, în castelul Rocca delle Caminate, nu departe de Predappio, satul său natal. Aceste locuințe i-au permis să se ferească de privirile oamenilor. De-a lungul anilor, obiceiul de a se ascunde s-a accentuat, izolându-l încă şi mai mult de realitatea din țară.

Concepția sa despre putere îl împiedica să accepte vreun rival, oricât de neînsemnat. Deşi cei mai puternici membri ai ierarhiei primeau portofolii ministeriale, aceştia îşi pierdeau deseori posturile în urma unei remanieri, ocupând apoi funcții onorifice şi, în acelaşi timp, lipsite de putere reală. De cele mai multe ori, *Il Duce* redobândea controlul asupra ministerului în cauză, cumulând sarcinile şi bazându-se pe subsecretari de stat fideli. În 1936, într-un acces de nepotism, a mers până acolo încât i-a încredințat Ministerul Afacerilor Externe ginerelui său, Galeazzo Ciano. Situația era aceeaşi şi la cel mai înalt nivel al PNF, unde numea, fără excepție, doar executanți fideli sau oameni fără personalitate. Cu toate astea, nu a recurs niciodată la

epurări sângeroase, la eliminări brutale ale posibililor rivali, aşa cum procedau cu cruzime Stalin sau Hitler. Unii puteau să-l critice în continuare virulent, aşa cum o făcea constant Roberto Farinacci în articolele sale incendiare publicate în ziarul *Regime fascista*. Charisma lui Mussolini a continuat să-şi exercite fără excepție, asemenea unui vrăjitor, puterea asupra liderilor şi membrilor fascişti, asupra mulțimilor şi indivizilor.

Pe lângă toate acestea, mai exista un factor de luat în seamă: superioritatea regelui față de *Il Duce*, care nu fusese niciodată şeful statului. Lui Victor Emanuel III îi plăcea de altfel să-i amintească de diferența de ierarhie, adresându-i-se cu titlul de preşedinte, niciodată cu *Il Duce*. În fiecare săptămână, ca orice bun prim-ministru al unui regim parlamentar, liderul fascist mergea la Palatul Quirinal pentru întrevederea săptămânală cu regele; tot ce se discuta rămânea între ei. Până în 1939, ceremonia de susținere a discursului tronului a fost respectată cu scrupulozitate. Cei doi bărbați au stabilit relații cordiale pe baza compromisului din 1922. Coroana reprezenta cu siguranță o opoziție foarte slabă, dar avea meritul că exista, şi avea s-o facă atâta timp cât bătrânul suveran era în viață, republicanul Mussolini dorind să abolească monarhia după dispariția regelui.

Dictatorul, care lucra fără încetare, nu se dădea în lături de la studierea meticuloasă a dosarelor, era interesat de cifre, citea cu un ochi malițios, tipic unui om politic, dosarele pe care poliția politică, OVRA[15], i le furniza despre personalitățile regatului sau despre starea opiniei publice. De altfel, îşi menținea cu grijă această reputație, lăsând aprinsă pe timp de noapte lumina de la biroul său, astfel încât romanii fără somn să fie siguri că *Il Duce* trudea până

---

15 Pe numele său adevărat, Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell’Antifascismo a fost înființată în 1927.

în zori pentru fericirea lor... Mândru de constituţia sa atletică şi de ideea de forţă pe care o emana, în ciuda înălţimii deloc impunătoare, şi conştient de puterea charismei sale, care reieşea din privirea lui pătrunzătoare, Mussolini menţinea cu grijă această imagine plină de vitalitate, ca şi cum ea s-ar fi putut extinde, la rândul ei, asupra întregii societăţi italiene. Paul-Otto Schmidt, interpretul lui Hitler, îl descria ca pe un bărbat cu „o postură încă dreaptă, care îşi legăna puţin şoldurile în timp ce vorbea, [care] trezea cu înfăţişarea lui de cezar ideea unui roman străvechi, cu frunte puternică, bărbie viguroasă, ascuţită". Dorind să pară o persoană activă, practica toate sporturile, îi plăcea să fie fotografiat în costum de baie pe plajele Mării Adriatice, cu furca în mâini la muncile câmpului sau în timp ce mergea în pas cadenţat alături de oamenii săi. Dar în spatele acestei imagini se ascundea un bărbat în realitate fragil, victimă frecventă a stresului şi a crampelor abdominale, un bărbat anxios cu un apetit sexual nestăpânit.

A fost fascismul de factură mussoliniană?

Mişcarea se reducea la liderul său, sau avea origini feudale? În privinţa începuturilor, după cum s-a putut observa, răspunsul este în mod clar negativ, întrucât liderii *ras* şi-au apărat din răsputeri autonomia. Mussolini a devenit treptat o figură autoritară în cadrul mişcării fasciste. Datorită cultului personalităţii, pe care a ştiut să-l instaureze în propriul beneficiu, figura lui a devenit omniprezentă: tablouri, sculpturi, fotografii, sloganuri, discursuri, toate acestea inundau spaţiul public şi pătrundeau în căminul fiecărui italian. Cu puterea statului şi conducerea PNF în mâinile sale, inima îi bătea mai tare cu gândul la toate

deciziile importante pe care trebuia să le ia. Odată cu îndepărtarea rivalilor, nu mai rămăsese nimeni mai presus de el. Într-un asemenea context, în cele din urmă, Mussolini-omul şi fascismul s-au contopit. Această realitate insurmontabilă aducea în discuție cea mai dificilă chestiune referitoare la regim: aceea a succesiunii. Începând cu anul 1936, ginerele său, Ciano, care se bucura de o bună reputație la Curte şi era un apropiat al cercurilor conservatoare anglofile, începe să fie considerat moştenitorul lui Mussolini, fără însă ca dictatorul să se fi pronunțat vreodată în acest sens şi fără ca ceilalți membri importanți ai ierarhiei să-şi fi spus cuvântul în legătură cu această chestiune care îi interesa mai mult decât orice!

Cu siguranță se poate vorbi de mussolinism, adică un sincretism curios între o ideologie fără legătură cu realitatea şi un pragmatism politic vecin cu cinismul. E adevărat că *Il Duce* nu s-a împăcat niciodată foarte bine cu chestiunile legate de doctrină, fapt care a făcut posibil parcursul său sinuos; a ştiut să se adapteze situațiilor cu o uşurință deconcertantă, aşa cum putem vedea încă din 1922, când s-a poziționat pe o linie de echilibru între diferitele facțiuni ale mişcării sale, care în realitate era extrem de eterogenă. De fapt, a existat întotdeauna opoziție internă foarte puternică din partea curentelor de la extrema stângă din cadrul PNF, care clamau trădarea idealurilor de la San Sepolcro[16], ridicate la rang de mituri. Această aripă radicală nu a încetat niciodată să dea naştere unor dispute privind lemnul Sfintei Cruci, să-l împingă să pună capăt ambiguităților şi compromisurilor şi să distrugă, în cele din urmă, vechea lume burgheză. Cu toate astea, o asemenea mânie surdă nu a dus niciodată la un conflict deschis, interzis de însăşi

[16] Idealurile fascismului din 1919 au devenit legendare pentru cei mai radicali, fiind nepătate de vreun compromis cu conservatorii.

natura regimului. Numai şi numai el trebuia să pornească revoluția. Nici măcar Farinacci, cu atitudinea lui antipapală care îl exaspera, nu a trecut vreodată Rubiconul.

Il Duce a ştiut, cu priceperea sa obişnuită, să-i manipuleze pe aceşti paznici negri ai revoluției, să-i flateze atunci când avea nevoie de ei şi să-i oprească atunci când mergeau prea departe. Cu toate astea, trebuie menționat că regimul a cunoscut o creştere treptată a strânsorii totalitare, care reiese limpede din proiectele antropologice ale dictatorului. În acelaşi timp însă, a cunoscut deopotrivă greutatea şi influența celor trei contraputeri, pe care, în mod paradoxal, le susținea: Coroana, Biserica şi marii industriaşi. Un singur pas greşit, şi totul se putea prăbuşi.

A fost admirat de italieni? Fără îndoială. A fost iubit? În mod sigur. „Priviți această figură", scria o tânără din Padova, care tocmai îi ascultase discursul în 1938, „te face să te simți gata de orice, de orice sacrificiu, de orice luptă". De fapt, această trimitere permanentă la persoana sa făcea ca fascismul să aibă trăsăturile cezarismului totalitar, conform definiției istoricului italian Emilio Gentile. Forța sistemului rezidă în calitățile politice ale liderului său. Dar tot aceasta i-a adus şi slăbiciunea, pentru că după arestarea lui *Il Duce* la 25 iulie 1943, după dispariția celui care întruchipa şi căpitanul, şi cârma, nava s-a scufundat într-o singură zi.

Cotitura fatală

Anii 1930 au reprezentat o etapă crucială în radicalizarea lui Mussolini. La începutul deceniului, chestiunea antiburgheziei şi cea privind războiul s-au reaprins. Dacă până atunci dusese, din ostilitate față de revanşismul german, o politică externă destul de asemănătoare cu cele

ale democrațiilor occidentale, în octombrie 1935 *Il Duce* a trimis o provocare Europei lansându-se în cucerirea Etiopiei, care nu s-a încheiat decât în mai 1936, cu prețul unui război brutal, mai dificil decât fusese prevăzut. Italienii l-au sprijinit atât de puternic în acest demers, încât istoricul Renzo de Felice vorbea despre un adevărat consens. Dictatorul nu se bucurase niciodată de o asemenea popularitate ca în acel moment. Dar, din cauza izolării sale pe scena internațională, s-a văzut nevoit să-şi îndrepte atenția spre Germania național-socialistă, cu care a format Axa Roma–Berlin (octombrie 1936). A fost primul vals cu diavolul. Al doilea a avut loc la scurt timp odată cu angajarea comună în războiul din Spania pentru a-l sprijini pe Franco, bănuitor față de noii săi prieteni italieni. Al treilea a avut loc la Berlin, unde Hitler l-a primit cu mare pompă pe Mussolini, puternic impresionat de reuşitele celui de-al Treilea Reich (septembrie 1937). La rândul său, *Il Duce* a căutat să trezească fascinația Führerului în timpul călătoriei sale la Roma din mai 1938, papa Pius XI plecând la Castel Gandolfo pentru a respira un aer mai curat. Între timp, în martie 1938, Italia a lăsat Austria în voia sorții, fapt care i-a permis Germaniei să realizeze *Anschluss*-ul mult dorit de Führer.

Şi în politica internă Mussolini a luat măsuri severe. A combătut atitudinile considerate burgheze, a impus defilarea în pas de gâscă, a criticat monarhia din ce în ce mai deschis şi, mai mult, în 1938 a adoptat o politică rasistă şi antisemită incisivă[17], chiar dacă nu s-a ajuns la persecuții fizice, fiind aplicate numai măsuri discriminatorii. Obsesiile rasiale şi prejudecățile antiburgheze erau parte a acestei

---

[17] Anunțată în iulie 1938, turnura antisemită a prins contur odată cu adoptarea legilor din septembrie prin care evreii erau excluşi din societatea italiană.

ofensive, care a afectat compromisul cu papalitatea şi a creat vâlvă în rândurile opiniei publice, care vedea în aceste măsuri o imitaţie lipsită de originalitate a germanilor atât de dispreţuiţi. Dar bătrânul Mussolini era mai hotărât ca niciodată să creeze acest om nou la care visase dintotdeauna, chiar dacă trebuia să recurgă la forţă pentru îndeplinirea acestui obiectiv.

Război! Prin război şi pe câmpul de luptă avea să fie creat italianul fascist. Or, în această chestiune, Mussolini se sufoca sub povara contradicţiilor insurmontabile, pentru că nici situaţia armatei, nici cea a finanţelor nu-i îngăduiau să se angajeze alături de germani, faţă de care nutrea sentimente ambigue, un amestec de ură, admiraţie şi teamă secretă. În septembrie 1938, în momentul crizei provocate de situaţia din Cehoslovacia, a contribuit la menţinerea păcii graţie conferinţei de la München. Câteva luni mai târziu, când Hitler, nerespectându-şi cuvântul dat, a invadat Cehoslovacia, dictatorul italian a replicat invadând Albania, înainte de a semna cu Reichul o adevărată alianţă, care avea să fie cunoscută sub numele de Pactul de Oţel, la 22 mai 1939. Documentul prevedea interdicţia intrării în război înainte de 1943. Germanii însă l-au indus din nou în eroare, atacând Polonia şi provocând în Europa un nou dezastru.

În septembrie 1939, sub presiunea alianţei antigermane şi rămânând totuşi realist cu privire la situaţia din ţara sa, Mussolini alege o poziţie ambiguă: „nebeligeranţa”. Această neutralitate ostilă democraţiilor a fost o perioadă plină de ameninţări pentru viitor. Cu toate astea, victoriile ameţitoare ale germanilor l-au torturat şi mai mult. Iar când Franţa, spre surprinderea tuturor, s-a prăbuşit în câteva săptămâni, a înţeles că nu mai poate amâna intrarea în conflict. Aşadar, la 10 iunie 1940, Italia a declarat război Franţei şi Regatului Unit. Decizie ce s-a dovedit în cele din urmă fatală, luată în ciuda rezervelor exprimate de rege şi

de mai mulți demnitari, de papalitate şi de oamenii de rând. Această decizie, în deplin acord cu dinamica sa ideologică, avea să-l coste viața.

Şi asta pentru că războiul dus de *Il Duce* a devenit, încă din primele zile, un lung calvar. În Alpi, Libia, Grecia: peste tot s-au înregistrat înfrângeri umilitoare, care au dus la pierderea sprijinului oamenilor. A fost nevoie ca mereu să plece capul pentru a obține ajutorul Wehrmachtului, care culegeau laurii victoriei, aşa cum s-a întâmplat cu forța expediționară Afrikakorps comandată de Rommel, trimisă în Libia pentru a salva armata italiană de la un dezastru în fața englezilor. Mai mult, oraşele din Peninsulă au suferit la scurt timp bombardamente devastatoare din partea Aliaților. Mizeria, disperarea şi furia s-au răspândit asemenea ciumei. Chiar dacă populația îşi vărsa mai degrabă mânia pe liderii mai puțin importanți din PNF, imaginea lui *Il Duce* de conducător infailibil a avut de suferit, mai ales printre ofițeri şi înalți demnitari. Veştile proaste pe care le primea zi de zi i-au afectat sănătatea. Dictatorul dădea semne de resemnare. Născut din război, hrănit de pasiunea războinică, regimul nu putea supraviețui înfrângerii.

Dangătul clopotelor

Debarcarea anglo-saxonilor în Sicilia în iulie 1943 a însemnat pentru fascism începutul sfârşitului. După bombardamentul asupra Romei, mai mulți lideri ai regimului au hotărât îndepărtarea lui *Il Duce*, care, rupt de realitatea din țară, nu mai ținea cont de nimeni şi, mai grav, nu mai exercita nici o fascinație în rândul apropiaților. Conspiratorii au decis să acționeze prin vot în Marele Consiliu al Fascismului, organul suprem al PNF, convocat în noaptea de 24–25 iulie 1943. Aflați sub conducerea lui Dino

Grandi[18], majoritatea cezaricizilor – unii dintre aceştia sosiseră înarmaţi la întrunire! – au decis, la sfârşitul unei întâlniri lungi şi apăsătoare, să-i retragă lui Mussolini puterile militare; hotărâseră însă menţinerea regimului. Or Victor Emanuel III urzise în paralel propriul complot, iar la 25 iulie, când Mussolini s-a prezentat la vila lui privată sigur că va prelua din nou controlul asupra situaţiei, acesta a fost arestat de carabinieri. Luat complet prin surprindere, transferat într-o închisoare la Roma, prizonierul a fost mutat rapid în alte locuri de detenţie considerate mai sigure: insula Ponza, apoi insula Maddalena şi, în cele din urmă, vârful Gran Sasso din Abruzzo. Regimul era din ce în ce mai slăbit, Italia trecând de partea Aliaţilor în septembrie 1943, în condiţii apocaliptice.

Hitler nu avea de gând însă să piardă controlul asupra Peninsulei. Legat de Mussolini printr-un bizar sentiment de respect, la care se adăuga un dispreţ absolut faţă de „trădătorii” italieni, acesta a ordonat eliberarea lui de către un comando; l-a primit la Berlin pentru a-l convinge să preia conducerea unui stat-marionetă fascist din partea central-nordică a Peninsulei. *Il Duce* nu mai era însă decât umbra liderului charismatic de odinioară. Supunându-se ordinelor naziste, a înfiinţat Republica Socială Italiană (RSI), care cuprindea diferite oraşe de pe malurile lacurilor din Lombardia, şi a purtat o luptă neînduplecată împotriva tuturor inamicilor săi. Din răzbunare, dar şi din teama de a nu fi dezavuat de Hitler, Mussolini le-a oferit fasciştilor celor mai furioşi capul ginerelui său, Ciano, care votase împotriva lui în timpul şedinţei Marelui Consiliu. Condamnat la

[18] Ministru al afacerilor externe din 1929 până în 1932, ambasador la Londra până în 1939, apoi ministru de justiţie şi preşedinte al Camerei Fasciilor şi Corporaţiilor, rămas extrem de apropiat de Coroană.

moarte după un proces-simulacru, Brutus al fascismului a murit cu demnitate, împuşcat în spate.

Izolat în oraşul Salò, dictatorul a încercat să nu piardă definitiv controlul, limitând ingerinţele germanilor, dar avansarea implacabilă a Aliaţilor anunţa sfârşitul inevitabil al aventurii sângeroase a Republicii Sociale Italiene. A încercat o ultimă manevră politică cu socialiştii pentru a obţine o tranziţie „lină” către o nouă formă de putere. Nu mai avea însă nici un as în mânecă. La 25 aprilie 1945, a fugit din Milano pentru a se întâlni în Alpi cu câţiva dintre cei care-i rămăseseră devotaţi şi cu amanta sa, Clara Petacci. Aventura s-a încheiat tragic: deghizat în soldat german, fostul stăpân al Italiei a fost arestat de partizani; aceştia l-au împuşcat, împreună cu Clara, în condiţii învăluite încă în mister, la 28 aprilie 1945. Rămăşiţele lor, aduse în ziua următoare la Milano şi aruncate în piaţa Loreto, au fost supuse celei mai cumplite agresiuni din partea unei mulţimi cuprinse de isterie, fiind apoi agăţate de o grindă.

Învins, Mussolini a păşit în moarte cu trupul zdrobit, a fost apoi îngropat degrabă, pentru ca în cele din urmă să fie adus în oraşul natal, Predappio, unde se odihneşte şi astăzi, înconjurat de o ciudată fascinaţie care nu încetează să suscite curiozitatea.

3. STALIN: „LENIN DIN ZILELE NOASTRE”, SAU CUM STALIN A DEVENIT STALIN

de Nicolas Werth

„Stalin a avut în mâinile sale o putere nelimitată”, pe care nu ştia dacă „o va folosi întotdeauna cu suficientă prudenţă [...]”. „Stalin este prea brutal, şi acest defect, perfect tolerabil în mediul nostru, n-ar trebui să existe în cazul celui ce ocupă funcţia de secretar general. Prin urmare propun tovarăşilor să găsească un mijloc de a-l demite pe Stalin din acest post.”

Aceste scurte însemnări au fost dictate de Lenin în perioada 23 decembrie 1922–4 ianuarie 1923, cu câteva săptămâni înainte de atacul cerebral care avea să-l scoată definitiv din viaţa politică. Aceste note (care au fost, alături de alte câteva pagini dedicate principalilor lideri comunişti – Troţki, Buharin, Zinoviev, Kamenev şi Piatakov –, numite impropriu „testamentul lui Lenin”) au fost ţinute sub cheie până în momentul discursului secret al lui Hruşciov la cel de-al XX-lea Congres, din februarie 1956. Se poate merge atât de departe încât să se susţină că acestea erau într-adevăr „secrete”? În realitate, au fost transmise câtorva oficiali ai Partidului în timpul celui de-al XIII-lea Congres, care a avut loc în mai 1924, la câteva luni după dispariţia lui Lenin (la 21 ianuarie). Tovarăşii lui Stalin din Biroul Politic, cea mai înaltă instanţă din interiorul Partidului, ştiuseră cu mult înainte de existenţa acestora. Fuseseră publicate şi în Occident în 1925 prin intermediul a doi comunişti antistalinişti, Boris Souvarine, lider comunist francez, şi Max Eastman, jurnalist socialist american, care făcuse rost de „testamentul lui Lenin” în timpul unei călătorii în URSS din 1924. Când aceste note au apărut în Occident, Stalin a făcut în aşa fel încât Troţki şi Nadejda Krupskaia, văduva lui Lenin, să scrie, sub ameninţare, în *Pravda* că acestea reprezentau un fals.

Cu toate astea, Stalin începea cu un handicap major luptele pentru succesiune care se dădeau chiar înainte de moartea lui Lenin – handicap major reprezentat de această

dezaprobare finală din partea Maestrului, care, în plus, întrerupsese orice relație personală cu Stalin în zilele dinaintea atacului cerebral, ca urmare a unui atac verbal deplasat la adresa Nadejdei Krupskaia.[19]

Acest handicap avea să aibă o importanță semnificativă pe termen lung, influențând fundamental relațiile lui Stalin cu ceilalți lideri bolşevici din generația sa. Stalin nu va avea linişte până când nu le va dovedi tuturor că nu „trădase leninismul” – de aceea nutrea o ură nemărginită față de Troțki, care dezvoltase tema „Revoluției trădate” de Stalin. În consecință, Stalin va depune un mare efort pentru a-şi construi o legitimitate politică fără cusur, rescriind istoria bolşevismului, redactându-şi propria hagiografie şi clădind un sistem centrat în jurul său. Până la sfârşitul anilor 1930, când „vechea gardă leninistă” va fi fost eliminată, Stalin avea să fie de fapt un lider aflat în defensivă, care verifica neîncetat nivelul devotamentului celorlalți, care îşi „ținea” cei mai apropiați colaboratori prin instrumentalizarea celei mai neînsemnate „fisuri biografice” (aderare trecută la menşevism, abaterea de la „linia” Partidului, relații de familie sau de prietenie cu „duşmanii Revoluției” etc.), în sfârşit, care îi persecuta pe toți cei ce nu uitaseră de ultimul conflict dintre Maestru şi discipol.

Ascensiunea

Dar mai întâi, înainte de a ajunge la subiectul propriu-zis – adică la modul în care Stalin a reuşit să se impună în

---

[19] În noaptea de 24 spre 25 februarie 1956, Hruşciov a citit în fața delegaților reuniți în spatele uşilor închise această scrisoare foarte dură în care Lenin anunța ruptura de Stalin, scrisoare trimisă la 5 martie 1923.

fruntea partidului bolşevic în cei şase ani de la „moartea politică” a lui Lenin (la cinci ani de la moartea sa reală, în ianuarie 1924) –, să ne oprim pentru o clipă la evoluția sa dinainte de 1922–1923. Pentru că la această dată, la cinci ani de la preluarea puterii de către bolşevici în Octombrie 1917, Stalin era deja unul dintre liderii importanți, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Lenin, contrar legendei răspândite de Troțki, potrivit căreia la acea vreme n-ar fi fost decât un *aparatcik* obscur, un „om al aparatului de partid” neînsemnat.

În anii 1920, când personalităților comuniste li s-a cerut să furnizeze o notă autobiografică spre publicare, Stalin a fost unul dintre puținii lideri în stare să evoce fără efort sărăcia şi lipsurile din copilărie. Ambii părinți erau iobagi, născuți înainte de reforma din 1861. Tatăl său, Visarion Djugaşvili – un modest cizmar georgian care se mutase în micul oraş Gori –, fusese ucis într-o încăierare; la vremea aceea, Soso, viitorul Stalin (născut în decembrie 1879), avea doar zece ani. În 1894, Soso Djugaşvili este înscris la seminarul din Tiflis – singura cale prin care putea să-şi continue studiile. Urmează vreme de cinci ani cursurile acestei instituții, timp în care frecventează cercuri ale studenților marxişti. Orientării teologice a studiilor tânărului Stalin i-a fost imputat stilul didactic, alcătuit din figuri de stil oratorice, atât de caracteristice prozei staliniste. În 1899, Djugaşvili este exmatriculat de la seminar pentru că nu este suficient de silitor. Asemenea multor studenți din generația sa, „merge la oamenii de rând”, militează în cadrul unor mici grupuri socialiste aflate în contact cu lumea clasei muncitoare din marile oraşe caucaziene, Tiflis şi, mai ales, Baku, important oraş petrolier de pe țărmurile Mării Caspice. În aprilie 1902 este pentru prima dată arestat, primind apoi o condamnare la trei ani de exil în Siberia, de

unde – asemenea majorităţii deportaţilor politic – avea să evadeze la începutul anului 1904. Întors în Caucaz, se alătură bolşevicilor, într-o perioadă în care social-democraţii erau împărţiţi între menşevici şi bolşevici, urcă rapid în ierarhie în cadrul micului cerc revoluţionar caucazian şi scrie primul său pamflet (*Privire rapidă asupra divergenţelor din interiorul Partidului*), ale cărui sectarism didactic şi ton furios îi atrag atenţia lui Lenin. La sfârşitul anului 1905, „Koba" (porecla sa din perioada de clandestinitate revoluţionară)[20], care fusese numit delegat bolşevic în Caucaz – promovare extrem de rapidă după doar doi ani de activism –, l-a întâlnit pentru prima dată pe Lenin la conferinţa de la Tampere, în Finlanda, când liderii bolşevici au hotărât să participe la campania electorală privind alegerile pentru prima Dumă. La douăzeci şi şase de ani, Stalin intră în „primul cerc" leninist. În aprilie 1906, la cel de-al IV-lea Congres al partidului social-democrat, ţinut la Stockholm, Koba reprezenta curentul bolşevic caucazian, care număra mult mai puţini membri, spre deosebire de menşevicii georgieni, aflaţi în plin avânt după succesul la alegerile pentru Dumă. Anul următor, pe măsură ce revoluţia părea din ce în ce mai puţin probabilă, s-a implicat într-o serie de „exproprieri revoluţionare" (jefuirea băncilor) pentru alimentarea fondurilor partidului. În controversa apărută chiar în cadrul partidului bolşevic privind aceste practici, Lenin susţinea cu fermitate „acţiunile partizanilor". Între 1908 şi 1913, Stalin („Omul de Fier", noua poreclă revoluţionară a lui Djugaşvili) este arestat, condamnat şi deportat, toate acestea urmate rapid de perioade în care duce o viaţă de fugar. În 1912 a fost desemnat, prin cooptare, membru în cadrul Comitetului Central al

---

[20] Koba este numele unui erou georgian.

partidului bolşevic, devenind unul dintre primii zece lideri ai mişcării clandestine. Prin urmare, Lenin a jucat un rol decisiv în promovarea sa. Conştient de importanţa crucială a problemei naţionalităţilor pentru cauza revoluţionară, Stalin este cel ce susţine expunerea punctului de vedere marxist în privinţa acestei chestiuni: în 1913 apare *Marxismul şi chestiunea naţională*, broşură care îl determină pe Lenin să-l numească, într-o scrisoare adresată lui Gorki, „minunatul georgian". Datorită acestui text – lipsit de prea multă originalitate –, în care afirma că „problema naţională din Caucaz nu poate fi rezolvată decât antrenând naţiunile şi popoarele înapoiate în curentul general al unei culturi superioare", Stalin devine specialistul partidului în politica naţionalităţilor. În februarie 1913 este din nou arestat. Trimis în exil la Turuhansk (Siberia orientală), cea mai îndepărtată şi mai izolată regiune în care erau trimişi deportaţii în Imperiul Rus, rămâne de această dată aici patru ani, până la căderea ţarismului în februarie 1917.

Întors la Petrograd în martie 1917, în urma amnistiei proclamate de guvernul provizoriu, Stalin devine secretar al ziarului bolşevic *Pravda*. La cea de-a şaptea conferinţă a Partidului, care are loc la sfârşitul lunii aprilie 1917, este ales membru al Comitetului Central. Numai Lenin şi Zinoviev au obţinut mai multe voturi decât el. Într-o perioadă în care în Finlanda, Polonia, Ucraina, în provinciile baltice şi în Caucaz se înmulţeau cererile de autonomie, de independenţă chiar, problema naţională devine centrală în evoluţia procesului revoluţionar aflat în plină desfăşurare. Urmând exemplul lui Lenin, Stalin devine şi el adeptul tezei conform căreia orice naţiune are dreptul la autodeterminare şi secesiune. După lovitura de stat bolşevică din 25 octombrie 1917, este numit, în cadrul noului guvern, în postul-cheie de comisar al poporului pentru naţionalităţi. De fapt însă, departe de a se limita la acest singur sector, Stalin

devine omul însărcinat de Lenin cu toate misiunile speciale în cele mai „fierbinți” puncte ale fronturilor războiului civil. În vara anului 1918 este trimis pe „frontul aprovizionărilor” din regiunea Țarițîn (viitorul Stalingrad), cu misiunea de a rechiziționa masiv recoltele pentru salvarea Moscovei, amenințată de foamete. În mai 1919 este trimis la Petrograd, fiind învestit cu puteri depline, având în vedere că Albii înaintau amenințător spre oraş. În calitate de şef al Consiliului Revoluționar de Război pe frontul de sud-vest în vara anului 1920, Stalin joacă un rol important – care mai târziu avea să stârnească controverse – în eşecul final al ofensivei sovietice asupra Varşoviei: într-un moment decisiv, refuză să trimită întăriri pentru a sprijini corpul de armată comandat de generalul Tuhacevski, care înainta spre capitala Poloniei. Pe lângă aceste responsabilități de strateg militar (mediocru), Stalin conduce imensul aparat birocratic al Inspecției Muncitoreşti şi Țărăneşti, care avea rolul de a controla bunul mers al instituțiilor sovietice. Este, de asemenea, unul dintre cei cinci membri titulari ai Biroului Politic, înființat în martie 1919 pentru coordonarea acțiunii Comitetului Central. Departe de-a fi un *aparatcik* obscur, aşa cum avea să pretindă Troțki, Stalin era unul dintre cei mai apropiați colaboratori direcți ai lui Lenin şi unul dintre cei mai apreciați pentru sprijinul său necondiționat, simțul disciplinei, caracterul ferm, dârzenia şi lipsa totală de scrupule şi de milă în acțiune – atuuri extrem de importante în situația războiului civil. În aprilie 1922 este promovat în postul, în aparență tehnic, de secretar general al Comitetului Central. Această funcție, pe care a deținut-o timp de treizeci de ani, s-a dovedit strategică: i-a permis, de fapt, să decidă asupra tuturor transferurilor şi promovărilor înalților oficiali din partid.

Cu toate astea, în toamna anului 1922 izbucneşte un conflict major între Lenin şi Stalin privind cadrul federal în

care trebuia construită URSS. În septembrie, o Comisie prezidată de Stalin şi responsabilă cu dezvoltarea unui proiect de stat federal prezintă un document care prevedea înglobarea republicilor sovietice (Ucraina, Belarus, Armenia, Georgia, Azerbaidjan) în RSFSR[21], al cărei guvern avea să devină cel al federaţiei. Lenin, deja bolnav, schiţează o versiune complet diferită a proiectului, în care federaţia urma să reunească republici cu drepturi egale, care să nu fie dominate de Rusia. Condamnând „şovinismul Rusiei Mari" al lui Stalin, Lenin, în trei note care constituie ceea ce a fost numit greşit „testamentul" său, face apoi aprecieri severe în privinţa celui pe care îl numise în urmă cu zece ani „minunatul georgian".

Cei cinci factori ai victoriei lui Stalin

În luptele pentru succesiune care au început chiar înainte de dispariţia lui Lenin, Stalin va da dovadă de mult mai multă voinţă şi simţ tactic decât adversarii săi. Ştie de minune să-i întoarcă pe unii împotriva altora, aliindu-se mai întâi cu Zinoviev şi Kamenev pentru a-l elimina din jocul politic pe adversarul cel mai periculos, Troţki. Odată ce poziţia lui Troţki este slăbită, îşi schimbă aliaţii, apropiindu-se de Buharin, Tomski şi Rîkov pentru a-i îndepărta de la conducere pe Zinoviev şi Kamenev. Fiind de-acum suficient de puternic, se întoarce împotriva aliaţilor de ieri: în noiembrie 1929, Buharin este exclus din Biroul Politic, Tomski în iulie 1930, Rîkov în decembrie 1930.

Dincolo de peripeţiile acestor lupte „politice", este necesar să ne punem întrebări privind cauzele mai profunde ale victoriei politice a lui Stalin din a doua jumătate a anilor

---

[21] Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă.

1920, care au făcut ca numele acestuia să fie sinonim cu puterea, iar persoana lui să fie totuna cu Partidul Comunist.

Există cinci factori – strâns legați între ei – care pot explica victoria lui Stalin:

– în primul rând, apariția, după moartea lui Lenin, a unei religiozități seculare, a unei figuri tutelare care personifica dictatura revoluționară;

– faptul că Stalin a reuşit să acapareze moştenirea leninistă, erijându-se în „exegetul” autorizat al gândirii lui Lenin, continuatorul şi „cel mai bun discipol” al său;

– Stalin a formulat mai multe obiective strategice politice simple, dar care ofereau o nouă speranță şi un obiectiv concret – „construcția socialismului într-o singură țară”;

– transformarea profundă a sociologiei Partidului, cu un aflux masiv de elemente populare, caracteristice oamenilor de rând, care se regăseau şi se recunoşteau în elementele programatice oferite de *Vojd* („Călăuză”);

– în sfârşit, capacitatea lui Stalin de a controla, prin intermediul unui mic grup unit, format din membri fideli, aparatul de partid şi poliția politică.

Primul factor este schimbarea simbolică a puterii după moartea lui Lenin. Dispariția sa dă naştere exploziei unui fenomen cultural care are un rol esențial în traiectoria bolşevismului. Iar Stalin joacă un rol-cheie în acest proces. În calitate de secretar general al Partidului, se ocupă de organizarea funeraliilor; rosteşte un discurs care să rămână întipărit în memoria posterității: decenii de-a rândul, generații de elevi vor învăța pe de rost formula jurământului care i-a marcat discursul: „Îți jurăm, tovarăşe Lenin, să-ți îndeplinim cu onoare voința”. Dar ucenicul merge şi mai departe: înființează o „Comisie pentru imortalizarea memoriei lui Vladimir Ilici Ulianov (Lenin)”, responsabilă cu ritualizarea morții marii personalități, al cărei trup, îmbălsămat aşa cum se cuvine, şi al cărei creier, disecat

corespunzător pentru găsirea dovezilor materiale ale „genialităţii" sale, trebuie să se odihnească într-un mausoleu din Piaţa Roşie.

Ceilalţi lideri bolşevici protestează faţă de acest „cult al personalităţii" – expresie care datează din această perioadă. Văduva lui Lenin, Nadejda Krupskaia, merge până acolo încât publică în *Pravda* un avertisment referitor la modul corect în care trebuia onorată amintirea marelui dispărut. Nimic din stilul lui Lenin nu avea vreo legătură cu această exaltare sfinţitoare. Nu a pus niciodată propria persoană mai presus de Partid şi de stat; rolul său major în această privinţă a fost recunoscut de toţi. Oricât de autoritar ar fi fost, ideile şi activitatea lui au fost mereu mai importante. Pentru Lenin, nu au existat decât forţe sociale colective. Dictatura proletariatului era o dictatură fără dictator.

Or, fără îndoială, mitul a depăşit cu mult aşteptările promotorilor săi. În câteva luni, s-a creat un adevărat cult, cu monumente ridicate spre gloria lui Lenin, obiecte liturgice, „colţuri dedicate lui Lenin" în cele mai modeste instituţii, de la şcoli până la biblioteci şi muzee. Acest cult nu a avut cu siguranţă nimic spontan, este însă evident că n-ar fi cunoscut asemenea proporţii dacă ar fi fost doar o creaţie impusă de sus, dacă n-ar fi avut un ecou profund şi neaşteptat în rândurile maselor. Sărbătorirea lui Lenin a funcţionat, fără îndoială, pentru că era înrădăcinată într-o anumită măsură în figura seculară a „tătucului", aşa cum fusese ţarul cu aproape o generaţie în urmă[22]. Stalin înţelesese, mai bine decât ceilalţi lideri, importanţa personificării dictaturii bolşevice, a acestei aşa-zise „dictaturi a proletariatului". Înţelesese că cultul lui Lenin

---

[22] Decăderea lui Nicolae II a început după „Duminica însângerată" din data de 9 ianuarie 1905, când acesta dăduse ordin să se tragă în mulţimea neînarmată – de atunci trecuseră doar douăzeci de ani.

avea să-i permită Partidului să dobândească ce-i lipsea cel mai mult: legitimitatea prin intermediul figurii unui fondator preamărit. Stalin întrunea toate foloasele politice pe care le putea obține, poziționându-se drept primul şi singurul „continuator”, cel mai bun discipol al Maestrului proslăvit.

„Cel mai bun discipol”

Prin urmare, Stalin îşi stabileşte obiectivul de monopolizare a moştenirii leniniste, dându-se drept exegetul autorizat al gândirii sale. Din aprilie 1924, ține o serie de prelegeri, publicate într-o carte numită *Despre bazele leninismului*, în care avansează câteva idei simple, cele mai importante fiind nevoia de disciplină şi de unitate a Partidului, a avangardei, a elitei şi a liderului maselor. Distribuită în sute de mii de exemplare, cartea avea să fie prima – şi, în cele mai multe cazuri, singura – operă „teoretică” parcursă de aproximativ 200.000 de noi membri de partid ai „promoției Lenin”. La doar zece zile de la moartea sa, la propunerea lui Stalin, Comitetul Central a lansat o vastă campanie de recrutare a tinerilor comunişti, care să fie de preferință muncitori, pentru a da Partidului un fundament social conform ideologiei sale. Aceşti noi comunişti sunt, în mare parte, lipsiți de orice educație politică; mulți dintre ei sunt lipsiți de orice fel de studii. Unii dintre aceştia vor fi pregătiți în grabă în şcolile de cadre ale Partidului şi se vor transforma în comunişti stalinişti tipici ai anilor 1930: aşa-numiții „promovați”.

Tocmai aceşti noi recruți erau în măsură să înțeleagă şi să urmeze teoria dezvoltată de liderul lor la sfârşitul anului 1924, cea a „construirii socialismului într-o singură țară”. Această teorie se baza pe un pasaj dintr-un articol al lui Lenin apărut în 1915, în care afirma că, „din cauza unor

circumstanțe excepționale de moment, revoluția poate izbucni într-o singură țară, nu în mai multe state ale lumii imperialiste în același timp”. Plecând de la acest fundament șubred (al autorității, desigur), Stalin avea să dezvolte următoarea idee: de la eșecul tentativei de insurecție comunistă din 1923 în Germania și regresul general al revoluției în Europa, „victoria socialismului într-o singură țară, fie ea mai puțin dezvoltată din punctul de vedere al principiilor capitalismului, este perfect posibilă și probabilă”. Pe scurt, acesta intenționa să transforme înfrângerea în victorie, făcând din URSS pământul făgăduinței socialismului, primul pas în drumul spre comunism. Pe lângă faptul că dădea o nouă speranță și un obiectiv concret tuturor celor ce se îndoiau de revoluția mondială, „construirea socialismului într-o singură țară” oferea imensul avantaj al mobilizării sentimentului național, chiar naționalist – un resort esențial al retoricii staliniste. Uniunea Sovietică și-a atribuit rolul de patrie mondială a socialismului; semnificația universală a acestei experiențe este entuziasmantă și, în același timp, unică, exemplară, dar are totodată darul de a izola într-o lume capitalistă ostilă. URSS este o cetate asediată. Această alegere stalinistă presupunea reluarea direcției către modernitate și progres întrerupte în 1921, când Lenin, confruntat cu revoltele țărănești și cu revolta de la Kronstadt, a trebuit să facă un pas înapoi, hotărând luarea unei „pauze” a NEP. Această teorie avea și avantajul răsturnării argumentului principalului adversar al lui Stalin, Troțki, care a reformulat, sub numele de „revoluție permanentă”, ideea dezvoltată de Lenin conform căreia succesul de durată al Revoluției Ruse fusese amânat în cele din urmă în funcție de evoluția revoluției mondiale. Își critică adversarii (pe Stalin, dar și pe Kamenev și Zinoviev) pentru lipsa entuziasmului revoluționar. Acum Koba și susținătorii săi puteau răspunde

că himerele lui internaționaliste reflectau lipsa de încredere în forțele țării sale. „Revoluției noastre nu i-a mai rămas decât o singură revoluție, atacă Stalin: să rămână blocată în mijlocul propriilor contradicții şi să putrezească de la sine aşteptând revoluția mondială.” Se dovedeşte abil atunci când îndeamnă la prudență în locul unei abordări considerate nerealiste şi, în acelaşi timp, aventuroase şi inutil riscante, într-un moment în care puterile capitaliste îşi recăpătau stabilitatea politică şi creşterea economică; îndeamnă şi la adoptarea unei atitudini hotărâte în raport cu un oportunism demoralizant, având un obiectiv concret de realizat într-un cadru național.

În lupta politică dintre „moştenitorii lui Lenin”, avantajul puternic al lui Stalin era identificarea lui cu „linia generală” a Partidului, fiind extrem de simplă, schematică, devenind accesibilă majorității activiştilor cu puțină educație şi puțină pregătire politică. Stalin reuşeşte să reducă dezbaterea politică la lupta dintre o „linie generală”, reprezentată, la centru, de el însuşi, şi „devieri”, de „stânga” (Troțki) sau de „dreapta” (Buharin, Rîkov), care amenințau unitatea sacră a Partidului. Analiza întâlnirilor celulelor arată clar o profundă ignoranță, printre militanții de bază, asupra tezelor rivale promovate de diferiți ideologi. Marile dezbateri politice ale cercurilor conducătoare ajung la pătura inferioară a Partidului distorsionate şi, în acelaşi timp, simplificate într-un mod scandalos şi influențate de cursurile de formare politică şi de controlul exercitat de „instructorii” trimişi de Departamentul de organizare şi repartiție al Comitetului Central” (*Orgraspred*). În definitiv, dezbaterea dintre Stalin şi Troțki se reducea la chestiunea că primul susținea construirea socialismului în URSS, pe când celălalt era împotriva acestei idei. Când în 1929 unui secretar de celulă i se cerea definirea caracteristicilor „poziției de dreapta” a lui Buharin (acest eminent lider

bolşevic care se opunea puternic colectivizării forțate a satelor), acesta dă următorul răspuns, admirabilă mostră de ignoranță şi naivitate: „Deviaționismul de dreapta este o deviere spre dreapta, deviaționismul de stânga (Troțki), o deviere spre stânga, dar Partidul, cu Stalin în frunte, îşi face drum printre cele două”. Forța poziției staliniste constă în identificarea ei cu linia „de centru”, plecând direct de la Comitetul Central şi, după cum am subliniat deja, de la forma ei profund simplificată, care o face accesibilă majorității activiştilor, care sunt uşor influențabili. Dezbaterea politică se reduce la o luptă între o „linie generală”, reprezentată de Stalin, şi „devierile” fatale. Activiştilor li s-a reamintit fără încetare amenințarea încercuirii capitaliste şi, prin urmare, cum orice conflict din cercurile conducătoare ale Partidului poate pune în pericol însăşi existența URSS. „Discuția” este de-acum considerată „impusă”, „forțată” de opoziție, de deviaționişti. În acest context, analizarea unei chestiuni politice înseamnă mai întâi aprobarea denunțării unui „opozant” (şi, în curând, în anii 1930, a unui „duşman”). Când există o dezbatere, aceasta trebuie să fie pregătită cu grijă, orientată, încadrată într-o anumită categorie. Orice orientare nouă, orice modificare a „liniei partidului” sunt explicate, comentate de „instructori” şi de „propagandişti”, care indică „alegerea corectă”.

După cum se poate vedea, încă două elemente sunt în favoarea lui Stalin: evoluția structurală a membrilor de partid şi stăpânirea mecanismelor şi structurilor de control şi autoritate din cadrul acestuia. Între 1924 şi 1929 – cinci ani decisivi pentru ascensiunea lui Stalin –, structura sociologică a comuniştilor s-a schimbat considerabil. La zece ani de la Revoluția din Octombrie, Partidul număra aproximativ 1.300.000 de membri şi discipoli. Dacă numărul inițial al bolşevicilor, proveniți mai ales din

rândurile intelighenției „decăzute” sau ale burgheziei mici şi mijlocii, scăzuse (în special din cauza masacrului provocat de războiul civil) – în 1927 nu mai rămăseseră decât 8.000 –, acum are loc un fenomen de plebeizare, ceea ce nu înseamnă totuşi o pătrundere reală a proletarilor în rândurile Partidului. În ciuda campaniilor masive de recrutare a muncitorilor („promoția Lenin” din 1924, „promoția din Octombrie” 1927), aceştia reprezintă mai puțin de o treime din comunişti. 70% dintre ei erau funcționari, adesea slab calificați, în imensul aparat birocratic în formare. Alte caracteristici ale acestui partid în plină schimbare: tinerețea (în 1929, 85% dintre comunişti au mai puțin de treizeci şi cinci de ani), slaba experiență politică a cadrelor (înainte de 1918 se alăturaseră Partidului mai puțin de 2% dintre secretarii de celulă), nivelul scăzut de alfabetizare a membrilor săi (doar 1% absolviseră o instituție de învățământ superior). Aceste cifre generale contrastează puternic cu ceea ce se ştia despre comuniştii care luaseră calea opoziției troțkiste în 1926–1927 (sunt aproape 10.000, majoritatea vor fi excluşi în timpul marii campanii de epurare din 1929). Sunt însă mult mai educați decât media – în rândurile lor se regăsesc foarte mulți intelectuali şi studenți. Nivelul politic scăzut al membrilor de partid, care, spre deosebire de „vechii bolşevici”, nu citiseră niciodată vreun clasic al marxismului (cel mult broşuri de vulgarizare precum *Despre bazele leninismului* a lui Stalin), justifică încadrarea ideologică din ce în ce mai strictă a organizațiilor de bază prin comitetele raionale sau regionale. În aceşti cinci ani decisivi, controlul cadrelor asupra organizațiilor de bază se perfecționează. Dovadă în acest sens este prezența, în timpul şedințelor importante, a unui reprezentant al comitetului raional care îndeplineşte rolul de raportor şi care trebuie să noteze, printre altele, orice comentarii deviante. În cazul în care se întâmpină

„dificultăți”, instructorii din cadrul Orgraspred, departamentul-cheie al Secretariatului Comitetului Central, sunt trimişi la fața locului.

Ultimul factor – dar nu cel din urmă – care a făcut posibilă victoria inevitabilă a lui Stalin: capacitatea lui de a controla principalul aparat de Partid cu ajutorul unui grup unit de oameni fideli (Molotov, Ordjonikidze, Kaganovici, Kuibîşev, Kirov, Mikoian, Voroşilov, Andreiev, Postîşev), care s-a format în esență în timpul războiului civil, mai precis pe „frontul de sud” (Țarițîn, redenumit în anii 1930 Stalingrad). Acest nucleu dur a pus mâna în special pe Secretariatul Comitetului Central, pe Orgraspred şi pe Comisia de control. În 1925, o nouă reglementare stabilea repartiția posturilor stabilite de diferite instanțe ale Partidului. Din cele 25.000 de posturi permanente, un sfert (mai mult de 6.000) – cele mai importante – depindeau direct de Secretariatul Comitetului Central şi de Orgraspred, celelalte fiind prevăzute de comitetele regionale. În teorie, toate posturile cu responsabilitate care apăreau pe listele (*nomenklatura*) Comitetului Central şi ale comitetelor regionale erau supuse procesului electiv. În realitate, această „alegere” era întotdeauna pregătită de organizația de care postul depindea.

Începând cu 1924–1925, Secretariatul Comitetului Central, condus de Stalin, sprijinit de credinciosul Poskrebîşev, încearcă să stabilească un dosar complet al tuturor comuniştilor; acțiunea respectivă va avea nevoie de mai bine de cincisprezece ani pentru a fi dusă la bun sfârşit. La mijlocul anilor 1920, un alt organism, condus de doi colaboratori apropiați ai lui Stalin (de Kuibîşev până în 1926, apoi de Ordjonikidze), Comisia Centrală de Control, devine din ce în ce mai importantă. Conform statutului său, aceasta are scopul de a duce „lupta hotărâtă împotriva tuturor grupurilor mici şi a mişcărilor fracționate din

interiorul Partidului, studierea sistematică a fenomenelor ideologice nocive şi epurarea ideologică a elementelor dăunătoare sau corupte din punct de vedere moral”. În fiecare an, între 4 şi 8% dintre activişti sunt convocați din cele mai variate motive, cele mai importante fiind alcoolismul (25–30%), „pasivitatea politică” (20%), care era întâlnită mult mai frecvent decât „opoziția activă” (6–8%), diferite forme de carierism, abuz, birocrație (15–20%), furt calificat (10%), practică religioasă (8–10%), apartenența la o clasă socială cu dificultăți de integrare (5%)[23]. Până în 1927, comitetele de control s-au mulțumit să aplice în general „epurări blânde” (avertisment, dezaprobare, mai rar excludere – între 1924 şi 1926 au fost excluşi anual mai puțin de 1% în raport cu numărul total de comunişti). Anul 1927 marchează însă un punct de cotitură, care anunță marea epurare din 1929. Se remarcă creşterea măsurilor severe, de această dată în numele unui monolitism ideologic, îndreptate împotriva adversarilor politici, în special a troțkiştilor (nu mai puțin de câteva mii au fost excluşi din partid în 1927 şi la începutul anului 1928, în urma celui de-al XV-lea Congres), dar şi legături din ce în ce mai strânse între comisiile de control şi poliția politică, GPU[24], condusă până în 1926 de un prieten apropiat al lui Stalin, Dzerjinski, apoi de Menjinski.

Şah-mat

---

[23] „Burghezia”, „nobilimea” sau „culacii” (țăranii săraci).

[24] GPU, acronim pentru *Glavnoie Politiceskoie Upravlenie*, Administrația Politică de Stat, noul nume al poliției politice începând cu 1922 (care a înlocuit CEKA).

Când s-a impus definitiv Stalin în fruntea Partidului? În 1929, după înfrângerea ultimei opoziții serioase, considerată de „dreapta” şi condusă de Nikolai Buharin şi Alexei Rîkov. Confruntarea finală a avut loc în legătură cu proiectul voluntarist de modernizare globală propus de secretarul general, care urmărea să facă din URSS o mare putere industrială şi militară. „Rusia a avut întotdeauna de suferit din cauza înapoierii sale, avea să explice Stalin într-un discurs celebru rostit pe 4 februarie 1931. Suntem cu 50-100 de ani în urma țărilor avansate. Trebuie să reducem acest decalaj în zece ani. Fie vom reuşi, fie vom fi zdrobiți.” De unde avea să obțină capitalul necesar finanțării acestei industrializări masive accelerate? Dintr-o supraexploatare – niciodată recunoscută, desigur – a muncitorilor, ale căror salarii reale au scăzut la jumătate în timpul primului plan cincinal (1928–1933); din preluările masive, la prețuri ridicole, ale producției agricole, de îndată ce țăranii au fost cantonați în mari ferme colective; din eliminarea oricărei forme de opoziție (care se presupune că provenea din rândul „elementelor capitaliste ale țărănimii”, „culacii”). Exportul de produse agricole avea să finanțeze achiziționarea, din străinătate, de bunuri de capital şi tehnologie indispensabile industrializării. Această „acumulare socialistă primitivă” presupunea în mod firesc că mecanismele de piață, care au funcționat de bine, de rău în cadrul NEP, au fost anterior distruse şi că țăranii au fost grupați în ferme colective. Aceste preluări masive au fost cauza unor perioade de foamete teribilă – complet ascunse de regim –, care, între 1931 şi 1933, vor face peste 6 milioane de victime, cu precădere în Ucraina, Kazahstan şi în regiunile de pe cursul fluviului Volga.

La 7 noiembrie 1929 Stalin oficializează schimbarea direcției printr-un articol memorabil intitulat „Anul marii cotituri”; partea finală avea să facă istorie: „Mergem cu toată

viteza înainte pe calea industrializării, spre socialism, lăsând în urmă înapoierea noastră seculară. Vom deveni țara metalului, țara automobilului, țara tractorului”.

Acest articol dă semnalul unei accelerări catastrofale a procesului din ce în ce mai puternic de radicalizare. În mediul rural s-a decis „colectivizarea totală” a celor mai productive regiuni agricole. Pe plan industrial s-a hotărât grăbirea ritmului pentru îndeplinirea primului plan cincinal în patru ani, conform sloganului „ritmul decide totul!”.

În acelaşi timp, a fost pusă în practică o altă piesă extrem de importantă a puterii: la 21 decembrie 1929 s-a sărbătorit cea de-a cincizecea aniversare a lui Stalin, prilej pentru o adevărată încoronare a secretarului general, o dezlănțuire a cultului personalității. „Călăuza” este ridicată la rangul unui „geniu al vremurilor noastre” şi, chestiune şi mai semnificativă, este omagiată drept „noul Lenin”. „Marele moment de cotitură” pe care îl întreprinde este, prin urmare, legitimat drept o întoarcere la sursele originare şi o împlinire a Revoluției din Octombrie 1917. În acest fel îşi va prezenta Stalin, câțiva ani mai târziu, opera în manualul *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice* publicat în 1938. „Marea cotitură” din 1929 este considerată drept o „transformare revoluționară dintre cele mai profunde, un salt din starea veche a societății la una net superioară, care echivalează, prin consecințele sale, cu Revoluția din Octombrie 1917”. Cum putea fi legitimată mai bine „ofensiva socialistă”, dacă nu prezentând-o drept o reîntoarcere la Revoluția din Octombrie, călăuzită de inteligența şi îndrăzneala „noului Lenin”, „a lui Lenin din zilele noastre”? Cercul s-a închis. Schimbarea simbolică a puterii, inițiată odată cu înființarea Comisiei pentru imortalizarea memoriei lui Lenin, a luat sfârşit. Stalin a devenit întruparea Partidului. În acest fel, este de neatins. Nu afirmase Troțki în 1924: „În ultimă instanță, Partidul are întotdeauna

dreptate [...]. Adevărul nu se găseşte decât în Partid şi prin Partid, pentru că istoria nu a creat o altă cale de a realiza ce este just”?

Cât despre Buharin, iată ce mărturisea în 1936, în ultima sa călătorie în străinătate, înainte de arestarea sa, unui lider menşevic în exil, Fiodor Dan, care îi cerea explicații privind motivele fascinației exercitate de Stalin: „Trebuie să înțelegeți că nu în el avem noi încredere, ci în omul care se bucură de încrederea Partidului. Aşa s-a întâmplat, a devenit un fel de simbol al Partidului, întruparea sa. Poporul, oamenii de rând, muncitorii cred în el, aceasta fără îndoială din vina noastră, şi de aceea intrăm cu toții în gura sa larg deschisă, ştiind foarte bine că ne va devora pe toți. Şi el o ştie foarte bine şi aşteaptă momentul favorabil să ne înghită pe toți”.

Funcționarea dictaturii staliniste: o logică de clan

Ajuns în vârf, Stalin îşi impune logica de „clan”, polițienească şi despotică. Un pas decisiv în această direcție este numirea la conducerea Consiliului Comisarilor Poporului, la sfârşitul anului 1930, a celui mai apropiat colaborator al său, Viaceslav Molotov. „Vom realiza în sfârşit, i-a scris el complicelui său, o unitate perfectă a conducerilor de la nivelul statului şi al Partidului, consolidându-ne puterea”. Stalin îşi dezvoltă viziunea asupra unui stat redus la un mic grup format din „oameni de încredere”. Congresele nu s-au mai ținut cu aceeaşi regularitate[25]; Biroul Politic – organul de conducere al Partidului – s-a întrunit din ce în ce mai rar în şedință

[25] Dacă între 1939 şi 1952 n-a mai avut loc nici un congres, în anii ’20 reuniunea se ținea anual.

plenară[26]; cele mai importante decizii, de care depindea viitorul țării, sunt luate în biroul dictatorului în timpul reuniunilor informale cu cei mai apropiați colaboratori. Setea sa de control împletește refuzul delegării puterii cu intervenția permanentă şi riguroasă în toate chestiunile importante. Din acest punct din vedere, dictatura lui personală reprezintă opusul dictaturii hitleriste întemeiate pe „principiul charismei” Führerului şi pe un stil de comandă „neofeudal”, care le lăsa o însemnată libertate de acțiune gauleiterilor nazişti în zonele la conducerea cărora se aflau.

Desăvârşirea dictaturii personale a lui Stalin s-a făcut prin eliminarea majorității elitelor politice, economice şi militare din prima generație bolşevică, prin distrugerea tuturor legăturilor politice, personale, profesionale sau administrative de solidaritate, a tuturor celor ce nu fuseseră de la început adepți necondiționați ai politicii sale, precum şi prin promovarea unei noi clase de lideri care îi datorau ascensiunea lor şi care îi erau absolut devotați. Acest proces are loc, în esență, în anii dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial şi mai ales între 1936 şi 1938, anii Marii Terori. Reînnoirea cadrelor este spectaculoasă: câteva zeci de mii de responsabili politici, economici şi militari sunt arestați şi executați. La începutul anului 1939, 293 din cei 333 de secretari regionali ai partidului şi 26.000 din cei 33.000 de înalți oficiali ai nomenclaturii se aflau în funcție de mai puțin de un an. Eliminarea şi înlocuirea a 80% dintre cadrele şi responsabilii comunişti nu reprezintă totuşi decât un aspect al acestui episod sângeros al stalinismului. După cum au arătat arhivele recent declasificate, Călăuza, sprijinită de Nikolai Ejov, comisarul poporului pentru

---

[26] 85 de şedințe în 1930, 20 în 1935, 6 în 1937, 3 în 1938, 2 în 1939.

afacerile interne, nu se ocupă doar de organizarea celor trei mari procese de la Moscova împotriva celor mai importanţi lideri bolşevici care i se opuseseră în trecut (Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rîkov), ci şi cu planificarea a douăsprezece „operaţiuni represive secrete în masă” prin care „să elimine o dată pentru totdeauna toate elementele nocive din punct de vedere social, care subminează fundamentele statului sovietic”[27]. În şaisprezece luni (august 1937–noiembrie 1938), peste un milion şi jumătate de cetăţeni sovietici sunt arestaţi şi condamnaţi (dintre care 800.000, adică mai bine de jumătate, au primit pedeapsa cu moartea) prin intermediul jurisdicţiei speciale aplicate în cadrul acestor „operaţiuni în masă” programate pe baza unor cote regionale care indicau numărul de persoane ce „trebuiau trecute în prima categorie” (pedeapsa cu moartea) sau în „categoria a doua” (zece ani în lagăr).

Învingătorul de la Stalingrad, bărbatul puternic de la Ialta

Amintirea acestei crime în masă, ţinută secretă, este dată complet uitării – atât în interiorul ţării, cât şi dincolo de graniţele ei – de rolul major jucat de Uniunea Sovietică în zdrobirea nazismului. Victoria de la Stalingrad şterge desigur urmele „Marii Terori”, precum şi pactul germano–sovietic din 23 august 1939, prin care cei doi dictatori, Hitler şi Stalin, şi-au împărţit o parte din Europa de Est, iar Uniunea Sovietică şi-a recăpătat, în mare, graniţele vestice ale Imperiului Rus. De la sfârşitul anilor 1930, Stalin încurajează şi se foloseşte de naţionalismul Rusiei Mari, transformând expresia „patriotism sovietic” într-un şovinism

[27] Directiva ordinului nr. 00447 din 30 iulie 1947.

etnic rus – o politică cel puțin neaşteptată din partea unui dictator provenit din rândurile unei minorități naționale, dar care îl ajută să obțină sprijinul celui mai important popor din Uniune, reuşind să combată fermenții de dezagregare reprezentați de naționalitățile noului imperiu sovietic în expansiune. Deşi îi permite – temporar – lui Stalin să anexeze teritorii populate de douăzeci şi trei de milioane de locuitori, pactul germano–sovietic nu va reprezenta o garanție că URSS va fi scutită de agresiunea hitleristă. Dictatorul poartă o responsabilitate zdrobitoare în dezastrele militare din 1941–1942. Această responsabilitate se situează pe trei niveluri: o eroare globală în aprecierea amenințării naziste din iunie 1941; o echipare tardivă şi incompletă a armatei, în ciuda incontestabilelor progrese din anii 1930; o profundă dezorganizare la nivelul comandamentului Armatei Roşii survenită în urma epurărilor din 1937–1938. Victoria sovieticilor nu i se datorează lui Stalin, ci este mai degrabă obținută în ciuda erorilor strategice şi tactice comise de acesta, în urma cărora au rezultat pierderi imense (peste 20 de milioane de morți), provocate în primul rând de barbaria nazistă, dar şi de prețul mic pus de regimul stalinist pe viața oamenilor. Exacerbat de atrocitățile comise de invadator, sentimentul patriotic consolidează consensul social, care este principala armă a supraviețuirii URSS. Extrem de abil, datorită unui simț politic remarcabil, Stalin reuşeşte să-şi identifice persoana cu cauza sacră, aceea a Patriei. Soldații merg la luptă cântând: „*V boi za rodinu, v boi za Stalina!*” („Să luptăm pentru Stalin! Să luptăm pentru Patrie!”). Cultul lui Stalin, care se identifică cu Rusia suferindă, luptătoare şi, în cele din urmă, învingătoare, se răspândeşte, prin intermediul soldaților, în mediul rural, unde ura față de sistemul colhozurilor rămăsese foarte puternică. Războiul şi victoria schimbă profund nu numai relația dintre Stalin şi societatea sovietică, ci şi prestigiul acestuia. Conferința de la

Ialta (4–11 februarie 1945) marchează momentul în care rolul internațional al dictatorului sovietic atinge apogeul. Folosindu-se cu îndemânare de divergențele dintre britanici şi americani şi de încrederea pe care Roosevelt i-o acordă, profită de ocazie şi obține avantaje privind chestiuni fundamentale, prin care importanța Uniunii Sovietice este recunoscută: trei locuri (Rusia, Ucraina, Bielorusia) în cadrul conferinței constitutive a ONU; confirmarea granițelor occidentale şi orientale ale Poloniei în conformitate cu dorințele URSS; legitimarea Comitetului de la Lublin (prosovietic) ca „nucleu al viitorului guvern polonez"; satisfacerea cererilor privind plata unor reparații formulate de sovietici la adresa Germaniei.

„Părintele popoarelor"

În anii de după război, Stalin, aflat în culmea gloriei, cumulează funcțiile de secretar general al Partidului, preşedinte al Consiliului de Miniştri, mareşal, generalisim şi comandant-şef al forțelor armate. În această perioadă „cultul personalității" atinge apogeul, mai ales cu ocazia aniversării a 70 de ani, în decembrie 1949. În ciuda nenumăratelor manifestări de adorare şi concerte organizate spre lauda şi gloria „Părintelui popoarelor", dictatorul, bănuitor, se izolează din ce în ce mai mult, evitând ceremoniile şi recepțiile şi neavând nici o legătură cu țara în afară de imaginile înfrumusețate din rapoartele oficiale. Ultimii săi ani la putere sunt marcați de consolidarea clară a ideologiei, care venea după relativa liberalizare şi relaxarea controlului asupra societății exercitat în timpul războiului. Din 1946 se dezvoltă o vastă ofensivă împotriva tuturor utopiilor cu presupuse influențe străine, împotriva „individualismului mic-burghez", a „formalismului" şi a

„cosmopolitismului”. Curând, condamnarea „cosmopolitismului” avea să ia o turnură din ce în ce mai deschis antisemită: mii de evrei sunt arestați sau concediați, mai ales dacă lucrează în presă, în mediul universitar sau în cel medical. Dacă Andrei Jdanov, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Stalin, promovat la sfârşitul anilor ’30 în „primul cerc”, apărea drept principalul arhitect al acestei înăspriri ideologice, numită de regulă *jdanovism*, în realitate *Vojd*-ul era cel ce conducea această campanie. Contrar opiniei geneticienilor, Stalin impune şi „teoriile” unui şarlatan, Lîsenko, care duce în derizoriu concepțiile deterministe, negând legile lui Mendel şi proclamând ereditatea caracterelor dobândite.

În spatele unanimității de fațadă, dictatorul îmbătrânit trage sforile cu pricepere, reafirmându-şi neîncetat puterea, făcând pe arbitrul şi instrumentalizând conflictele latente care apăreau între moştenitorii săi. Încă de la sfârşitul războiului, îi îndepărtează din viața publică şi din toate rolurile politice pe principalii lideri militari, aureolați de gloria victoriei, în special pe mareşalul Jukov, „cuceritorul Berlinului”, de care se temea să nu-l eclipseze. În 1948–1949, Stalin se află la cârma unei vaste operațiuni de epurare a conducerii Gosplanului şi a aparatului Partidului Comunist de la Leningrad. În urma „Afacerii Leningrad” şi-au pierdut viața sute de cadre de partid acuzate de „complot cu titoiştii cu scopul de a răsturna puterea sovietică”.

Din ce în ce mai bănuitor, Stalin îi acuză public, în timpul celui de-al XIX-lea Congres al Partidului, convocat în octombrie 1952 (la treisprezece ani şi jumătate după al XVIII-lea Congres), pe cei mai apropiați colaboratori ai săi – Molotov, Mikoian şi Voroşilov – de „deviaționism de dreapta” şi „slugărnicie față de America”. În această atmosferă nefastă de la sfârşitul perioadei de dominație a lui Stalin izbucneşte, în ianuarie 1953, afacerea „complotul bluzelor

albe”. Un grup de medici evrei de la Kremlin ar fi încercat să otrăvească mai mulți lideri sovietici. Aşa cum se întâmplase în vremea „Marii Terori” din 1936–1938, mii de mitinguri sunt organizate pentru a cere pedepsirea vinovaților şi revenirea la o adevărată „vigilență bolşevică”. Acest complot marchează atât încununarea campaniei „anticosmopolite” lansate în urmă cu patru ani, cât şi începutul probabil al unei noi epurări generale pe care numai moartea lui Stalin ar putea-o împiedica. Acestor două dimensiuni li se adaugă în mod cert o a treia: lupta dintre diferitele facțiuni din Ministerul de Interne şi cel al Securității Statului, țintă a unor remanieri constante ordonate de Stalin, care considerase întotdeauna poliția politică drept arma absolută, unicul organism al Partidului-Stat cu adevărat sigur pentru asigurarea puterii personale. După cum arată însemnările sale pe marginea proceselor-verbale de interogatoriu ale „doctorilor-ucigaşi”, tiranul urmărise îndeaproape, până în data de 28 februarie 1953 – ultima lui zi de activitate, înainte de a fi doborât de un atac cerebral –, această afacere revelatoare pentru paranoia lui tot mai mare.

La doar câteva luni de la dispariția sa, numele lui Stalin aproape că dispare complet din presa sovietică. În februarie 1956, în „Raportul său secret”, Nikita Hruşciov, unul dintre cei mai fideli stalinişti, denunță „cultul personalității” fostului său şef, nenumăratele „greşeli”, „excesele” şi „abuzurile” acestuia, făcând țăndări icoana „Părintelui popoarelor” pentru a salva – pentru alte câteva decenii – imaginea Partidului. În Rusia de azi, comunismul a fost aruncat la „groapa de gunoi a istoriei”. Paradoxal, Stalin se bucură de popularitate, noi statui fiind construite spre gloria sa. Pentru generația postcomunistă, el nu reprezintă nici secretarul general, nici cel ce a ordonat crimele în masă

din vremea Marii Terori, nici persoana responsabilă pentru marea foamete de la începutul anilor ’30. Stalin a rămas în memoria colectivă drept învingătorul de la Stalingrad, omul care, într-o anumită măsură, a modernizat Rusia şi a ştiut să-şi păstreze imperiul, reuşind să facă în aşa fel încât puterea şi prestigiul internațional ale țării sale să atingă apogeul.

4. ADOLF HITLER, DEMONUL DIN GERMANIA
de Éric Branca

Moscova, octombrie 1955. Doi germani în haine ponosite urcă, sub pază, într-un tren cu destinația Berlin. Erau la capătul a zece ani de captivitate în Uniunea Sovietică, dintre care şase petrecuți în gulag. Primul, Otto Günsche, a fost ultimul aghiotant al lui Hitler; al doilea, Heinz Linge, fusese majordomul său. La 30 aprilie 1945, Günsche şi Linge dăduseră foc trupului neînsuflețit al Führerului şi al Evei Braun în curtea Cancelariei înconjurate de Armata Roşie. Günsche avea patruzeci şi doi de ani, Linge – treizeci şi opt[28]. Păreau însă de şaizeci. Înainte de a-i trimite în

---

[28] Günsche avea să moară în 2003, după ce mai petrecuse un an într-o închisoare din Germania de Est, iar Linge, în 1980. Asemenea generalului SS Wilhelm Mohnke (m. 2001), ultimul apărător al Cancelariei, amândoi au fost eliberați din Uniunea Sovietică în urma călătoriei la Moscova în 1955 a cancelarului Konrad Adenauer, în acelaşi timp cu ultimii 50.000 de prizonieri germani care supravieţuiseră

Siberia, NKVD-ul i-a interogat individual, zi şi noapte. Aruncați în captivitate, trebuiau, pentru a rămâne în viață, să spună tot ce ştiau despre bărbatul pe care-l serviseră amândoi douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, timp de cinci, respectiv zece ani. Erau supuşi unei torturi mentale constante, astfel că cea mai mică contradicție din amintirile lor era considerată minciună, riscând astfel pedeapsa cu moartea. Îmbunătățită chiar de Stalin, această tactică avea un singur scop: obținerea, în scop personal, de informații de primă mână despre psihologia fostului adversar. Această preocupare maniacală presupunea cunoaşterea tuturor aspectelor personalității lui Hitler, de la lecturile sale până la detaliile vieții private, inclusiv gusturi alimentare şi întâmplări de tot felul, informații care îi permiteau să se apropie cât mai mult de adevăr...

Dovadă a fascinației patologice continue a dictatorului sovietic față de omul care, în 1941, ajunsese cu Wehrmachtul în apropierea Moscovei şi care apoi, în anul următor, a arborat steagul nazist pe vârful Elbrus, această anchetă a stat la baza unuia dintre cele mai neobişnuite documente despre dictatorul nazist: „Dosarul Hitler 462 A”, remis lui Stalin la 29 decembrie 1949. Sunt 413 pagini dactilografiate la care istoricii nu vor avea acces decât din 1991, timp în care se vor deschide şi arhivele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice; acestea vor fi publicate pentru prima dată în Germania în 2006, iar în Franța, în anul următor.

---

perioadei de detenție. Alături de fostul şofer al lui Hitler, Erich Kempka (m. 1975), secretara sa personală, Traudl Junge (m. 2002), şi garda sa de corp, Rochus Mish (m. 2013), ale căror mărturii culese de americani sunt aproape identice, aceştia au fost cei mai importanți şase supraviețuitori ai buncărului.

Un monstru absolut obişnuit...

Ce informații concrete conține acest dosar? Pentru istorici, puține dezvăluiri care să dea peste cap opiniile referitoare la național-socialism; pentru publicul larg însă, acesta oferea o dimensiune esențială privind personalitatea lui Hitler: cel mai periculos dictator din secolul XX – în aceeaşi măsură ca Stalin, purtând însă responsabilitatea suplimentară de a fi dezlănțuit două holocausturi într-unul singur: cel de-al Doilea Război Mondial şi exterminarea evreilor – a fost, în viața de zi cu zi, un om obişnuit şi mult mai puțin dezechilibrat decât s-a spus. Asta cel puțin până în 1943, data înfrângerii de la Stalingrad, care a dus la o deteriorare rapidă a stării sale generale. Aflat în căutare de informații extraordinare, Stalin trebuie să fi fost, în final, dezamăgit. Contrar zvonurilor răspândite de serviciile de propagandă americane, dornice să ridiculizeze personajul, Adolf Hitler nu muşca din covoare în timpul crizelor sale de nervi, nu era obsedat de sex sau, dimpotrivă, asexuat: îi plăceau femeile, iar ele îl făceau să se simtă bine. Şi relația lui cu Eva Braun, pe care o cunoscuse în 1929 şi care, începând cu 1934, îi devenise un fel de soție morganatică, pare să fi fost de o banalitate deconcertantă. Deşi autodidact, cultura sa generală era impresionantă şi mult mai vastă decât s-a spus. Era un vegetarian convins şi adversar al tutunului (era chiar înaintea timpului său, contrar consensului medical al vremii, susținând că țigările erau cancerigene), dar nu şi duşmanul absolut al alcoolului, aşa cum s-a scris. Când mitingurile electorale se înlănțuiau, i se întâmpla chiar să bea câțiva litri de bere pe zi, iar după înfrângerea de la Stalingrad coniacul îi devenise bun tovarăş de masă! Îi consacrase un cult lui Wagner, aprecia opera italiană (până la a desena decorurile pentru *Turandot* a lui Puccini), deținea o impresionantă colecție de muzică rusească,

asculta Chopin şi îi plăcea jazzul. Cât despre apropiaţii săi, în special angajaţii, nu a fost nici unul care să nu fi rămas marcat de atenţia cu care îi răsplătea. Chiar şi după ce-au descoperit groaza universului concentraţionar, loialitatea lor faţă de memoria lui a rămas aceeaşi. Printre numeroasele exemple se numără interviul acordat de una dintre ultimele secretare ale Führerului, Traudl Junge, în incipitul filmului *Der Untergang*, care arată magnitudinea fascinaţiei hipnotice a personajului, de care sunt cuprinşi pentru totdeauna cei ce au lucrat pentru el...

Cum altfel ar fi reuşit Hitler să fie susţinut de aproape optzeci de milioane de germani şi să manipuleze, timp de şase ani, liderii celor mai mari democraţii din lume – cu excepţia de notorietate a lui Winston Churchill –, dacă ar fi fost paiaţa interpretată de Chaplin în *The Great Dictator*? Evident că nu, şi aici rezidă fără îndoială cel mai „monstruos" aspect al personajului, în sensul stabilit de Hannah Arendt în *Eichmann la Ierusalim: Raport asupra banalităţii răului*. Călăii pun la îndoială conştiinţa fiecărei persoane în parte, tocmai pentru că sunt fundamental diferiţi de ceilalţi.

„Catastrofa germană nu a fost provocată doar de ceea ce a făcut Hitler din noi, ci şi de ceea ce noi am făcut din Hitler", avea să rezume în memoriile sale Baldur von Schirach, fostul conducător al Tineretului Hitlerist. „Hitler nu a venit din afară, el nu a fost, aşa cum îşi imaginează mulţi, o fiinţă demonică care a preluat pe cont propriu puterea. A fost omul pe care poporul german l-a cerut şi pe care noi l-am făcut stăpânul destinului nostru, preamărindu-l fără încetare. Pentru că un Hitler nu apare decât la un popor care are dorinţa şi voinţa de a avea un Hitler."

Cu siguranţă fără să fie conştient de asta, fostul lider al Tineretului Hitlerist se alătura interpretării oferite de marele psihanalist Carl Gustav Jung asupra puterii de seducţie a

maestrului celui de-al Treilea Reich. Pentru Jung, dictatorul era mai degrabă consecința decât cauza „dereglării” germane din perioada interbelică, iar discursurile sale erau un exercițiu atât purificator, cât şi politic, permițând exprimarea anumitor arhetipuri specifice inconştientului colectiv al poporului german, rănit de înfrângerea din 1918. Printre aceste arhetipuri, scrie Jung în eseul său *Wotan* (1936), se numără cel al zeului cu acelaşi nume din mitologia germanică, „zeul furtunii şi al freneziei, care dezlănțuie pasiunea şi setea de luptă, [...] un artist al iluziilor, bun cunoscător al tuturor secretelor oculte”... Echivalent al lui Dionysos în mitologia nordică, Wotan „este un atribut fundamental al psihicului german, un factor irațional care acționează ca un ciclon asupra presiunilor mari ale civilizației”. Întrebat în 1938 de jurnalistul american Hubert Knickerbocker ce părere are despre „cazul Hitler”, Jung îi răspunde, în calitate de clinician: „El este portavocea prin care se face auzit murmurul sufletului german [...]. Secretul puterii lui Hitler rezidă în faptul că el are un acces excepțional la inconştient. În ceea ce ne priveşte, chiar dacă, ocazional, inconştientul nostru ajunge la noi prin vise, ne folosim prea mult de rațiune, prea mult de «creier» pentru a-l supune, dar Hitler ascultă şi se supune. Adevăratul lider este întotdeauna «condus»... Este ceea ce îl face puternic. Fără poporul german, el n-ar fi nimic”.

Austriacul care ura habsburgii

În realitate, Hitler n-a iubit niciodată Austria, țara sa natală. Şi, fără îndoială, această atitudine ostilă explică prima mare decizie din viața sa: aceea de a se înrola, în august 1914, nu în armata austro-ungară, ci în cea a regatului Bavariei,

parte integrantă a Imperiului German, al Doilea Reich, fondat de Wilhelm I în 1871.

Acest soldat necunoscut care, în mai puțin de două decenii, avea să fondeze al Treilea Reich, succesorul Imperiului, tocmai împlinise douăzeci şi cinci de ani şi nu-şi revenise dintr-o dublă traumă: eşecul său din octombrie 1907 la admiterea de la Academia de Arte Frumoase din Viena şi moartea mamei sale, Klara, în vârstă de patruzeci şi şapte de ani, survenită în decembrie, în urma unui cancer la sân. Rămasă văduvă în 1903 după moartea lui Alois Hitler, funcționar vamal austriac devenit mic proprietar de pământ, Klara a fost mama a cinci copii, pe lângă Adolf: alți trei fii, Gustav, Otto şi Edmund, şi două fiice, Ida şi Paula. Doar Adolf şi Paula, născută în 1896, aveau să ajungă la vârsta adultă. Pentru că Alois mai fusese căsătorit de două ori înainte de a o lua de soție pe mama lui Hitler, Adolf şi Paula vor creşte împreună cu o soră vitregă, Angela, rezultată din prima lui căsătorie, şi cu un frate vitreg, Alois jr., fiul celei de-a doua soții a tatălui lor...

Împotriva fostului funcționar vamal, violent şi alcoolic, se creează o alianță a fraților, care îi închină un adevărat cult Klarei, al cărei fiu favorit era Adolf. Acesta a trăit o copilărie haotică, influențată de peregrinările tatălui, care, după retragerea din activitate, a început să cumpere şi să vândă ferme fără a reuşi să se stabilească în vreun loc: de la Braunau am Inn, unde viitorul cancelar a văzut lumina zilei în 1889, familia s-a stabilit în 1894 în Bavaria, la Passau, apoi un an mai târziu s-a întors în Austria pentru a cumpăra o fermă la Fischlam, apoi o alta la Lambach, în 1897, şi, *bis repetita*, la Leonding, la 4 kilometri de Linz, capitala landului Austria Superioară, pe Dunăre. Acolo, în anul 1900, Adolf a intrat la liceu, la vârsta de unsprezece ani. Deşi bune la început, excelente chiar, rezultatele şcolare ale lui Adolf devin apoi dezastruoase. Ajuns printre codaşi,

fiul refuză cu încăpăţânare calea trasată de tatăl său: intrarea în serviciul public. Vrea, în schimb, să devină artist. Nu va renunţa la acest vis, ajungând să le repete apropiaţilor săi, până în ultimele clipe ale celui de-al Doilea Război Mondial, că, după câştigarea conflictului, se va muta la Florenţa – oraşul european pe care îl consideră mai presus de orice – pentru a-şi deschide un birou de arhitectură!

După moartea lui Alois, Klara îl trimite pe Adolf la Linz, la un internat. N-a rămas acolo decât un an, din primăvara anului 1903 până în vara lui 1904, adică până la vârsta de cincisprezece ani. Au fost însă douăsprezece luni care vor schimba totul, având în vedere că aici intră în contact pentru prima dată cu ideologia pangermanistă, prin intermediul profesorului său de istorie, Leopold Pötsch.

Pötsch îi transmite tânărului Adolf ura faţă de Imperiul Habsburgic, ansamblu multicultural pe care-l acuza că a oferit toată puterea slavilor şi nongermanilor în general; tot de la Pötsch a preluat Hitler şi venerarea Reichului Hohenzollernilor, în ochii săi, singurul succesor legitim al epopeii carolingiene duse mai departe de familia Hohenstaufen. Dar la deschiderea anului şcolar din 1904 are loc o nouă ruptură: Klara Hitler îşi trimite fiul la Steyr, la 40 de kilometri de Linz, pentru a se pregăti pentru *Abitur* (bacalaureat). Nu se va prezenta însă la examen şi îşi va întrerupe definitiv studiile la şaisprezece ani, petrecându-şi de atunci cea mai mare parte a timpului citind, desenând şi cântând la un pian cu jumătate de coadă, care trona cu mândrie în mijlocul micului apartament cu trei camere pe care Klara tocmai îl cumpărase la Linz. Neputincioasă în faţa incapacităţii şcolare a fiului ei, Klara a sfârşit prin a îmbrăţişa pasiunile acestuia, care avea să fie artistul familiei. Nimic mai frumos pentru el. În 1905, Klara l-a trimis în timpul verii la Viena pentru a vizita muzeele şi a-şi

petrece serile la operă. În 1906 se decide: va da concurs la Academia de Arte Frumoase. Dar nu se pregăteşte serios, astfel că în 1907 este respins din cauza „pregătirii insuficiente”. Bolnavă de la începutul anului, Klara nu va afla niciodată de acest eşec, având în vedere că cel în cauză, rănit până în adâncul sufletului, va avea grijă să nu i-l mărturisească. După ce Klara a murit, cu câteva zile înainte de Crăciun, fiul său decide să părăsească oraşul Linz pentru a se stabili în capitală şi a da încă o dată concurs.

Va urma însă un nou eşec şi un nou motiv pentru a urî această Vienă „roasă” de cosmopolitismul şi începuturile artei abstracte, preferate în locul clasicismului pompos cu iz romantic. Alimentată de literatura antisemită care înfloreşte în metropola austriacă, ura faţă de evrei progresează rapid în mintea tânărului Adolf. Urmează apoi şapte ani de rătăcire, timp în care va trece de la statutul de semidandy, care, fără să lucreze, cheltuie mica moştenire lăsată de mama sa, la cel de cvasivagabond forţat să-şi vândă lucrările la licitaţie şi să doarmă într-un adăpost de noapte după ce ziua căra bagaje în gara din Viena.

În 1913 însă, norocul îi surâde pentru scurtă vreme: primeşte o anumită cotă din moştenirea lăsată de tatăl său, putând astfel să se mute la München şi să se pregătească pentru concursul la Academia de Arte Frumoase. Nu va avea însă ocazia să se prezinte la probe. La 2 august 1914, Germania intră în război împotriva Franţei, iar Hitler, care se dă drept apatrid pentru a nu lupta de partea habsburgilor, se înrolează ca voluntar în Regimentul 2 infanterie al armatei bavareze. La 28 octombrie primeşte botezul focului la Ypres (Belgia). Trei zile mai târziu, din cei 3.600 de bărbaţi din regiment numai şase sute mai erau în stare să ia parte la luptă. Teafăr şi nevătămat în ciuda participării directe la confruntări, Hitler este ridicat la

gradul de *Gefreiter*[29], apoi e recompensat cu ordinul „Crucea de Fier” clasa a II-a. În 1918 va primi ordinul „Crucea de Fier” clasa I, după ce în 1916 fusese rănit, apoi grav intoxicat cu iperită cu câteva zile înaintea încheierii armistițiului. Când află această veste, austriacul de-abia începuse să-şi recapete vederea. Şi-o pierde din nou atunci când primeşte anunțul „trădării din noiembrie”. Apoi şi-o recapătă. Psihicul său preia, în acea zi, definitiv controlul asupra *logosului* său? Cincisprezece ani mai târziu, avea să-i explice jurnalistei americane Anne McCormick de la *New York Times*: „Nu mai vedeam şi, dintr-odată, am început să văd. Vederea regăsită mi-a servit drept sursă de inspirație”.

Trezirea demonului

Fără îndoială că atunci s-a produs o metamorfoză. Spre nefericirea poporului german, Hitler s-a transformat în zeul Wotan. Devine un războinic taciturn care, între două lupte, preferă să se izoleze într-un sat belgian sau francez, cu caietul de schițe în buzunar, căutând cu frenezie compania şi aprobarea altor oameni cărora le ține discursuri naționaliste înflăcărate. În timpul petrecut la spitalul militar din Pasewalk, situat în Pomerania, alocuțiunile sale îi subjugă pe cei ce nu se lasă înspăimântați de vehemența sa. Se externează având în minte obsesia de a rămâne în armată, idee contrară majorității camarazilor săi, fericiți să se întoarcă acasă.

---

29 Tradus în mod nepotrivit prin cuvântul „caporal”, corespunde mai degrabă termenului soldat de „primă clasă” din armata franceză.

Nu va fi însă singura formă de fanatism pe cale să vadă lumina zilei: corpul de ofițeri al vechii *Deutsches Heer*[30], bântuit de teama că bolşevicii ar putea prelua controlul armatei, aşa cum s-a întâmplat în cazul Revoluției Ruse din anul precedent, încerca idei la fel de mărețe. Această teamă întărea spectacolul efemerei Republici Sovietice de la München, curând înăbuşită sângeros, dar care, pentru moment, îl convinge pe căpitanul Karl Mayr, şeful serviciilor de informații militare din Bavaria şi, în acelaşi timp, superiorul lui Hitler, să-l angajeze pe acesta ca informator, responsabil cu urmărirea „activităților antinaționale". Separarea grâului de neghină, aceasta era misiunea sa în calitate de informator al noii *Reichswehr*.

Conştient de aptitudinile oratorice excepționale ale recrutului său, Mayr merge mai departe: îl trimite să urmeze cursuri de economie şi istorie politică la Universitatea din München. La finalul perioadei de studii, Hitler este cucerit de profesorul Gottfried Feder, pe care avea să-l numească, în 1933, unul dintre economiştii oficiali ai celui de-al Treilea Reich. Teza sa: societatea capitalistă trebuie să scape de evreii care, prin „controlul finanțelor mondiale", reduc producătorii naționali la sclavie prin uzură.

„Când am ascultat primul curs al lui Gottfried Feder despre «respingerea dependenței de dobânzi asupra capitalului", spune Hitler în *Mein Kampf*, am înțeles imediat că aici trebuie să fie vorba despre un adevăr teoretic de o însemnătate uriaşă pentru viitorul poporului german. Separarea netă a capitalului de bursă de economia națională oferea posibilitatea intrării în lupta împotriva internaționalizării economiei germane, fără a amenința

---

30 Vechea armată imperială, redenumită *Reichswehr* de către Republica de la Weimar, redusă la 100.000 de oameni prin Tratatul de la Versailles şi care, din 1935, va deveni *Wehrmacht*-ul hitlerist.

totuşi în acelaşi timp bazele unei economii naționale independente cu lupta împotriva capitalului.”[31]

Este această întâlnire actul de naştere oficial al național-socialismului? Pangermanism, antisemitism, anticapitalism globalizat – toate sunt acum legate în mintea lui Hitler. La 16 septembrie 1919 îi scrie camaradului său de regiment Adolf Gemlich, care îl întreabă despre evrei, că aceştia erau „tuberculoza popoarelor”. Hitler considera că împotriva lor trebuia să se lupte în două moduri: printr-un „antisemitism instinctiv” şi un „antisemitism rațional”. „Antisemitismul instinctiv va duce, în ultimă instanță, la pogromuri. În schimb, prin antisemitismul rațional va trebui să se ducă o luptă metodică din punct de vedere legal şi să se obțină eliminarea privilegiilor evreului. În orice caz, obiectivul final trebuie să fie alungarea lor.”

La toate acestea se adaugă încă un motiv: evreii sunt furierii bolşevismului care şi-au pregătit venirea la putere prin agravarea nedreptăților sociale. Nu lipseşte decât *Führerprinzip*, care va fi în curând baza celui mai desăvârşit stat totalitar din secolul XX. Este proclamat în mai puțin de un an, când Hitler, ieşit de sub tutela căpitanului Mayr, îşi fondează propriul partid.

O ascensiune fulgerătoare

La sfârşitul anului 1919, ofițerul şi-a însărcinat informatorul să se infiltreze într-un mic grup ultranaționalist care îi scăpase de sub control: DAP, sau *Deutsche Arbeiter Partei*, Partidul Muncitoresc German. Liderul său, Anton Drexler, are opinii apropiate de cele ale lui Hitler, dar suferă de o evidentă lipsă de charismă. Mai

---

[31] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Editura Ofensiva Odal, 2008, p. 147.

ales că nu fusese soldat, publicul său fiind format doar din veterani dornici să răzbune umilirea provocată de Tratatul de la Versailles. Captivat de recrutul său, Drexler îi permite să preia frâiele mişcării. Iar în februarie 1920, sub influenţa lui Hitler, DAP îşi schimbă numele, devenind NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani). Talentul oratoric extraordinar al austriacului îi desăvârşeşte acţiunile, iar în aprilie 1921 îl elimină pe Drexler, devenind noul *Führer* („ghidul"). De-abia pus pe şine, nazismul se identifică cu cultul absolut al personalităţii. De-acum sute şi, în curând, mii de bavarezi se înghesuie la reuniunile sale. Publicul său se extinde rapid la nivelul burgheziei, iar mijloacele financiare abundă. Doi bărbaţi joacă un rol decisiv în acest sens: germano-americanul Ernst Hanfstaengl, care îi oferă mijloacele de a-şi tipări ziarul, *Völkischer Beobachter* (*Observatorul poporului*) şi îl va pune în legătură în curând cu cei mai influenţi jurnalişti ai presei anglo-saxone, şi Hermann Göring, fostul as al escadrilei von Richthofen, rudă cu mai mulţi reprezentanţi ai industriei grele.

La 8 noiembrie 1923, Hitler s-a crezut suficient de puternic pentru a încerca o lovitură de stat. Deşi ţinta lui era doar guvernul regional bavarez, era sigur că succesul său avea să-i deschidă imediat drumul spre Berlin, după modelul marşului asupra Romei care, cu treisprezece luni înainte, îl adusese la putere pe Mussolini. Mai presus de toate, şeful NSDAP l-a înlăturat pe generalul Erich Ludendorff, fostul adjunct al Marelui Stat-Major între 1914 şi 1918, care a reuşit să-l convingă pe generalul von Seekt, fostul său subordonat devenit şeful Statului-Major al *Reichswehr*, ca aceasta să rămână activă. Însemna că nu se putea baza pe sprijinul poliţiei din München, care rămăsese fidelă guvernului. La 9 noiembrie se trage asupra puciştilor

din Odeonsplatz. Rezultatul: şaisprezece morţi şi sute de arestări, inclusiv Hitler şi Ludendorff, în timp ce Göring, grav rănit, reuşeşte să fugă... Condamnat la 1 aprilie 1924 la cinci ani de închisoare, după un proces care îl va face celebru în toată Germania şi în toată Europa, Hitler nu va rămâne decât treisprezece luni în spatele gratiilor. Închis în condiţii excepţionale de confort la închisoarea din Landsberg, el va profita de ocazie pentru a scrie *Mein Kampf* cu ajutorul secretarului său, Rudolf Hess. Tot atunci a luat şi o hotărâre: să nu mai încerce niciodată să preia puterea prin forţă. Un angajament din care nu trebuie dedus faptul „că era gata să considere legalitatea drept o barieră inviolabilă, ci numai că era hotărât să dezvolte ilegalitatea la adăpostul legalităţii!”, scrie Joachim Fest, unul dintre principalii biografi ai Führerului.

Se ştie că izbucnirea Marii Crize Economice din 1929 va face inevitabilă preluarea puterii de către Hitler. După o perioadă liniştită în care Germania îşi recapătă prosperitatea[32], tăvălugul hitlerist se pune în mişcare. La alegerile legislative din septembrie 1930 partidul nazist obţine un scor de 18,3%, 107 parlamentari ajungând în Reichstag; partidul devine a doua forţă politică a Germaniei, după social-democraţi – SPD (24,5%) şi înaintea Partidului Comunist (13%).

În 1931 şomajul a afectat 5 milioane de oameni, iar Germania, la fel ca în 1923, s-a declarat în imposibilitatea de a plăti reparaţiile de război impuse prin Tratatul de la Versailles. Era opinia publică pregătită pentru marele salt? Nu chiar. Cetăţeanul german de curând naturalizat, fost hamal în gara din Viena, al cărui partid numără acum peste

---

[32] La alegerile legislative din aprilie 1928, NSDAP nu obţine decât 2,6% din voturi. Numărul de şomeri trece atunci sub pragul de un milion, de trei ori mai puţini decât în 1923.

400.000 de membri, candidează, în martie 1932, la alegerile prezidențiale împotriva mareşalului Paul von Hindenburg, în vârstă de optzeci şi patru de ani, în funcție din 1925. Rezultatul: 13,4 milioane de voturi (36,8%) pentru Hitler în turul doi. Victorios, dar în imposibilitatea de a forma o coaliție, Hindenburg dizolvă Reichstagul. La alegerile din 31 iulie NSDAP devine cel mai puternic partid din Germania, cu 37,2% voturi şi 230 de mandate în parlament. Totuşi, insuficient pentru a obține majoritatea. Or Hitler refuză să facă parte dintr-un guvern pe care să nu-l conducă. Neputând forma o coaliție care să guverneze, mareşalul dizolvă din nou parlamentul. La alegerile din 6 noiembrie partidul nazist pierde două milioane de voturi, dar rămâne primul partid din Reichstag. La 3 decembrie 1932 Hindenburg îl numeşte cancelar pe generalul Kurt von Schleicher. Dar şi această ultimă tentativă de a mai salva ceva eşuează. Pentru că, pentru a ieşi din impas, Schleicher a cerut puteri depline, pe care preşedintele refuză să i le acorde. Prin urmare, la 28 ianuarie 1933 îşi prezintă demisia. Iar pe 30 ianuarie Hitler, în vârstă de patruzeci şi trei de ani, devine şeful guvernului. Seara, batalioanele de asalt defilează cu torțe sub ferestrele Cancelariei. Se născuse al Treilea Reich. Noul stăpân al Germaniei declară în fața prietenului său Göring şi a altor martori: „Nimeni nu ne va putea face să plecăm. Numai cu picioarele înainte!” Avea să-şi țină promisiunea.

Un an pentru construirea statului totalitar

De la bun început, Adolf Hitler s-a angajat să îndeplinească promisiunea cuprinsă în ultimul dintre cele „25 de puncte”

ale NSDAP[33]: „Crearea unei puteri centrale dominante". Pentru a construi statul totalitar ale cărui granițe le trasase cu mai bine de zece ani în urmă, fostul prizonier din Landsberg îi întinde o capcană lui Hindenburg, a cărui vigilență era, desigur, umbra a ceea ce fusese cândva; în această cursă vor cădea şi cercurile conservatoare care îl susținuseră pe Hitler doar pentru îndepărtarea amenințării comuniste... Chiar dacă, odată treaba îndeplinită, trebuiau să-l trimită fără menajamente la pensulele sale. Calculul noului cancelar era foarte simplu: punerea în practică a dizolvării, după care noi alegeri legislative. Şi declanşarea, chiar înainte de alegeri, a unui eveniment prin care aceste alegeri să fie şi ultimele!

La 2 februarie 1933, la patruzeci şi opt de ore de la numirea lui Hitler în funcția de cancelar, Hindenburg semnează decretul de dizolvare a Reichstagului şi stabileşte ca noile alegeri să aibă loc la 5 martie. Dar, în timp ce campania electorală este în plină desfăşurare, în noaptea de 27 spre 28 februarie cerul Berlinului capătă culoarea purpurei: Reichstagul este în flăcări! Până în zori nu a mai rămas decât cenuşa din el. Acuzați: comuniştii, pentru că unul dintre ei, un olandez pe nume Van der Lubbe, prins în flagrant, şi-a mărturisit fapta cu uşurință. Fără să ştie că, în acelaşi timp, focul era aprins în alte trei locuri...[34]

---

[33] Programul partidului nazist, întocmit în 1920 de Hitler şi care prevedea, în special, „naționalizarea trusturilor". Hitler, care obținuse sprijinul patronatului german, a avut grijă să nu respecte această promisiune, dar a îndeplinit toate celelalte puncte, începând cu constituirea teritorială a unui „Mare Reich german" şi instituirea unei politici rasiale şi antisemite fără precedent.

[34] Există cel puțin trei elemente care concură în favoarea instrumentalizării lui Van der Lubbe de către nazişti: faptul că fusese eliberat de poliția din Berlin, condusă atunci de Göring, după trei

În aceeaşi seară, capcana se închide. Hitler îl determină pe preşedintele republicii să semneze *Reichstagsbrandverordnung* (adică „decretul asupra incendiului Reichstagului”), adoptat în virtutea Articolului 48 din Constituţia de la Weimar, care îl autoriza pe şeful statului să ia toate măsurile necesare pentru restabilirea ordinii publice. Printre acestea se număra suspendarea celor şapte articole constituţionale care garantau drepturile fundamentale ale cetăţeanului german. Prin urmare sunt implicit eliminate principiul *habeas corpus*, libertatea de exprimare, libertatea presei, dar şi libertatea de asociere şi întrunire, precum şi confidenţialitatea corespondenţei scrise şi a convorbirilor telefonice, protecţia proprietăţii private şi a domiciliului. În aceeaşi zi sunt arestaţi 10.000 de oameni, majoritatea comunişti, dar şi social-democraţi şi adversari de toate culorile politice. Pentru ei este deschis la Dachau, la periferia oraşului München, primul lagăr de concentrare al noului regim, înfiinţat la 22 martie. Deşi se susţinea că va avea un caracter provizoriu, *Reichstagsbrandverordnung* avea să rămână în vigoare până în 1945.

Fără să aştepte rezultatul alegerilor legislative, Hitler a cerut şi a obţinut de la Hindenburg înlocuirea steagului negru, roşu şi auriu al Republicii de la Weimar cu

---

încercări anterioare de incendiere; imposibilitatea fizică ca un singur om să dea foc în mai multe locuri deodată, o condiţie necesară pentru ca Reichstagul să fie atât de rapid cuprins de flăcări; şi, mai ales, mărturia în faţa Tribunalului de la Nürnberg a generalului Franz Halder, fostul adjunct al şefului Statului-Major al Wehrmachtului: „La un prânz oferit cu ocazia aniversării Führerului în 1942, am ajuns să discutăm despre clădirea Reichstagului şi valoarea sa artistică. L-am auzit cu urechile mele pe Göring întrerupând conversaţia şi strigând: «Singurul care cunoaşte cu adevărat Reichstagul sunt eu, pentru că eu i-am dat foc!»„

svastica[35], simbolul NSDAP din 1920. În urma alegerilor din data de 5 martie, Hitler (cu 44% din voturi şi 288 de mandate) şi aliații săi de dreapta şi de centru obțin majoritatea mandatelor din Reichstag... Nu câştigă însă două treimi din voturi, care, conform unui calcul aritmetic, i-ar permite să aibă puteri depline şi să desființeze republica. O va face prin intimidare. Cămăşile brune înconjoară Opera Kroll, unde, în lipsa unui amfiteatru disponibil, se reuneşte noul Reichstag, iar deputații cedează presiunii şi îşi dau demisia. La 23 martie 1933, prin 441 de voturi „pentru", 84 „împotrivă" (cele ale comuniştilor) şi 122 de abțineri, Adolf Hitler obține puteri depline în virtutea unui act de împuternicire numit *zur Behebung der Not von Volk und Reich*, „pentru remedierea situației oamenilor şi a Reichului". Un cec în alb clar, de trei ori reînnoit, în 1937, în 1941, apoi în 1943, permițându-i cancelarului să acționeze fără Reichstag, al cărui rol e redus la sală de înregistrări.

Odată abolită Constituția de la Weimar, nici o forță legal constituită nu s-a mai opus *Gleichschaltung*-ului („nivelării") dorit de Hitler, cu excepția uneia teoretice, reprezentată de preşedintele Hindenburg, a cărui sănătate se deteriorează pe zi ce trece. La 31 martie, structura federală a statului

---

[35] Simbol indo-european antic, svastica sau crucea gamată (în germană, *Hakenkreuz*) a devenit în secolul al XIX-lea un simbol pangermanic, sub egida Societății Thule, asociație secretă din care făceau parte mai mulți nazişti de rang înalt. Însă Hitler va fi cel ce avea să deseneze drapelul nazist. „După nenumărate încercări, scrie Hitler în *Mein Kampf*, m-am oprit şi eu la o formă definitivă: un cerc alb pe fond roşu, iar în mijloc o cruce încârligată neagră. După încercări îndelungate am găsit şi un raport definit între dimensiunile drapelului, mărimea cercului alb, forma şi grosimea crucii încârligate. Şi aşa a rămas" (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, ed. cit., p. 350).

german este abandonată în favoarea unei reorganizări hipercentralizate, care transpune la nivelul landurilor principiile legii puterilor depline, iar la 7 aprilie, un decret privind „restaurarea serviciului public” permite guvernului să înlăture funcționarii evrei sau pe cei considerați ostili regimului. În sfârşit, la 2 mai 1933 sindicatele sunt puse în fața opțiunii de a fi dizolvate sau de a se alătura Frontului German al Muncii (*Deutsche Arbeit Front* sau DAF), care le înlocuia; acesta se substituia însă şi organizațiilor patronale – spre marele dezavantaj al industriaşilor care îl susținuseră pe Hitler.

Condus de inginerul chimist Robert Ley, orator apreciat de Hitler, care închidea ochii la problemele sale privind consumul de alcool şi actele sale de corupție, Frontul German al Muncii se afla în centrul preluării corpului social de către dictatura național-socialistă. Aceasta ilustra principiul *Volksgemeinschaft* („comunitate populară”), prin care avea drept scop progresul social prin „eliminarea cauzelor luptei de clasă”. Ea s-a bazat pe organizarea activităților de recreere din cadrul Reichului, *Kraft durch Freude* („Putere prin bucurie”): a lansat mai multe nave de croazieră la bordul cărora oamenii nu erau diferențiați în funcție de clasă, a construit numeroase complexuri balneare (inclusiv complexul gigantic Prora, situat pe insula Rügen de la Marea Baltică) şi a permis milioanelor de germani să călătorească gratuit şi să practice toate tipurile de sporturi (printre care şi echitația şi planorismul, rezervate până atunci doar elitelor)... Desigur, toate acestea în schimbul unei îndoctrinări temeinice. Pasivele sale: Volkswagenul („maşina poporului”, cunoscută şi sub numele de *KDF-Wagen*), finanțat, începând din 1936, printr-un împrumut forțat; însă 90% dintre cei ce şi-au achiziționat maşinile în avans nu le-au mai primit, ca urmare a declarației de război prin care acestea au revenit armatei...

În acelaşi timp, aparatul represiv este reorganizat odată cu înfiinţarea Gestapoului (poliţia secretă de stat), sub conducerea lui Göring (înainte ca Heinrich Himmler să devină, în 1936, şeful tuturor serviciilor secrete) şi cu creşterea numărului lagărelor de concentrare. La 14 iulie 1933 întregul ansamblu este desăvârşit, când NSDAP devine partid unic odată cu integrarea tuturor organizaţiilor de tineret existente în mişcarea Tineretului Hitlerist şi a mişcărilor paramilitare din Republica de la Weimar în SS sau în SA.

Înfiinţată în 1925 ca un simplu „eşalon de protecţie" (*Schutzstaffel*) al Führerului, SS-ul, încredinţat lui Himmler în 1929, va deveni rapid un stat în stat, dotat cu propriile servicii de poliţie şi de informaţii, iar din 1939, cu trupe de elită militară (Waffen-SS), care vor lupta pe toate fronturile şi vor juca un rol decisiv în formarea ideologică a germanilor şi în punerea în aplicare a politicii rasiale dorite de Hitler în baza legilor de la Nürnberg din 1935[36]. Cât despre SA (*Sturmabteilungen*, „batalioanele de asalt"), care în 1933 numărau 200.000 de membri şi fără ajutorul cărora Hitler nu le-ar fi ţinut niciodată piept comuniştilor, rolul lor va scădea brusc după „Noaptea cuţitelor lungi" din 30 iunie 1934, când Führerul scapă brutal de liderul lor, Ernst Röhm, unul dintre primii săi camarazi, acuzat că a pus la cale o conspiraţie pentru a-l înlătura de la putere.

Desigur, în realitate situaţia a fost mult mai complicată. Susţinător al „revoluţiei permanente", Röhm îl avertizase de mult timp pe Hitler cu privire la „îmburghezirea" partidului. Prestigiul său printre cei mai populari membri de partid,

---

[36] Supranumite şi „legile pentru protecţia sângelui şi a onoarei germane", aceste texte pun bazele rasismului de stat şi ale excluderii evreilor din comunitatea naţională, interzicând mai ales căsătoriile sau relaţiile sexuale între aceştia din urmă şi germani.

care proveneau, în special, din rândurile comuniştilor, începuse să îngrijoreze şi armata, al cărei sprijin era vital pentru noul regim... Dar, prin eliminarea acestui element conflictual, Hitler nu se gândea doar la onorabilitatea lui, inclusiv la nivel internațional; el le dădea mână liberă lui Himmler şi susținătorilor rasismului biologic, pe care Röhm îi combătea de la început. Acest moment de cotitură politică, cu evidente implicații ulterioare, a fost complet ignorat la acea vreme, asemenea unui alt aspect, nu mai puțin important, din „Noaptea cuțitelor lungi”: decapitarea dreptei conservatoare germane reprezentate de fostul cancelar Schleicher, ucis în noaptea de 30 iunie, în acelaşi timp cu mai mulți lideri ai curentului catolic... Un detaliu pe care mediile economice îl trec la câştiguri şi pierderi, extrem de fericite să-l vadă pe omul nou puternic eliminând ce mai rămânea din aripa stângă.

În umbra *Führerprinzip*-ului

Pentru ca dictatura să fie deplină, mai era nevoie de un singur detaliu: eliminarea preşedintelui Hindenburg. Ea are loc pe 2 august 1934. În aceeaşi zi, Reichstagul votează fuzionarea celor două funcții, cea de preşedinte şi de şef al guvernului. Hitler devine oficial Führer şi cancelar, titlu ce-i consfințeşte puterea absolută, pe care germanii o aprobă prin plebiscit la 19 august, cu 89,9% din voturi... De acum, fiecare ofițer, fiecare soldat din armata germană, a cărei comandă o preia personal, nu mai trebuie să depună un jurământ de loialitate față de patrie, ci față de Hitler: „Înaintea lui Dumnezeu, jur solemn să mă supun necondiționat Führerului Reichului şi poporului german, Adolf Hitler, comandantul suprem al Wehrmachtului. Ca

soldat curajos, voi fi oricând gata să-mi dau viața pentru a respecta acest jurământ”.

Deviza vechiului regim imperial *Ein Volk, ein Reich, ein Gott* („Un popor, un imperiu, un Dumnezeu”) este înlocuită de *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*. Axă de echilibru a regimului, *Führerprinzip* se extinde, prin delegare, la toate componentele sale, astfel încât întreaga societate devine, după cum spunea Ian Kershaw, o „comunitate charismatică” organizată mai degrabă ca un sistem satelitar şi mai puțin ca o piramidă. Aflat în centrul galaxiei, Adolf Hitler lasă eşaloanele inferioare să acționeze relativ autonom, cu condiția ca acestea să contribuie la răspândirea autorității sale. În caz contrar, fulgerul se va abate asupra lor. În 1938, generalul von Fritsch, comandant-şef al armatei, şi feldmareşalul von Blomberg, ministrul de război, vor avea de-a face cu furia lui Hitler pentru că n-au susținut cu suficient zel anunțul lui Hitler privind încheierea epocii cuceririlor paşnice şi iminența adevăratului război.[37] Spre deosebire de fascismul italian, autentică „statolatrie” (Marcel Prelot) care nu suferea nici o abatere de la vocea liderului – nu există decât un Duce, aşa cum în Spania nu există decât un *Caudillo* –, hitlerismul permite coabitarea dintre teroarea politică (a cărei violență necruțătoare depăşeşte în mod clar brutalitatea regimului mussolinian sau cruzimea regimului franchist) cu încrederea limitată, dar reală în autodisciplina slujitorilor cultului. Această autonomie extrem de relativă îl diferențiază fundamental şi de regimul stalinist. Deşi în Germania lui Hitler, la fel ca în Rusia sovietică, partidul controlează

---

[37] Revocat din funcție şi redevenit simplu colonel, Fritsch, acuzat de homosexualitate, va muri în timpul asediului Varşoviei din septembrie 1939. Şi Blomberg va fi forțat să iasă la pensie după ce căsătoria sa cu o fostă prostituată a fost făcută publică.

întreaga societate, naziştii au abilitatea de a nu generaliza interdicțiile. De pildă, Hitler, sigur de eficiența enormei maşinării de propagandă încredințate lui Joseph Goebbels, încurajează fotografiile şi filmele făcute de amatori, pe care vrea să le folosească, prin intermediul peliculelor Agfacolor şi al camerelor de 8 mm, relativ ieftine, la promovarea regimului. Urmările acestei măsuri se văd şi astăzi: dintre sutele de documentare realizate pe baza colecțiilor private care au supraviețuit celui de-al Treilea Reich, câte ilustrează istoria URSS prin scene din viața de zi cu zi imortalizate de cetățeni sovietici? Nici unul, din moment ce fotografiatul şi filmatul în spațiul public erau strict interzise şi, în plus, majoritatea oamenilor nu aveau echipamentul necesar pentru a face acest lucru...

Imortalizând în nenumărate filmări color scene din intimitatea dictatorului, Eva Braun, care avea o cameră semiprofesională de 16 mm[38], împărtăşea şi ea pasiunea hitleristă pentru film şi fotografie. Numai că în cazul Führerului aceste mărturii trebuiau să rămână secrete.

Fiind „căsătorit cu Germania”, aşa cum îi plăcea să spună şi după cum sugera propaganda, se considera că Hitler trebuia să-i dedice tot timpul şi să ignore chiar şi cuvintele „timp liber”. „Führerul a instituit vacanțe pentru popor, nu pentru el”: formula era difuzată cu regularitate în cadrul ştirilor care lăudau realizările sociale ale regimului. Ce-ar fi crezut oamenii dacă ar fi ştiut că acelaşi Führer îşi petrecea

---

38 Un Siemens F2 cu care a surprins mai ales momente din viața cotidiană petrecută la Berghof, cabana lui Hitler din stațiunea Obersalzberg, situată la câțiva kilometri de Berchtesgaden; din 1936, şi mai ales în timpul războiului, a fost celălalt centru de putere al Germaniei național-socialiste. Înainte de a deveni partenera Führerului, Eva Braun a fost asistenta fotografului său personal, Heinrich Hoffmann.

cea mai mare parte a vieții în vacanță? Fugind de obligațiile oficiale (cu excepția adunărilor uriaşe de oameni care îi plăceau în mod deosebit, cum era congresul partidului de la Nürnberg, care avea să se țină până în 1938 în fiecare a doua săptămână a lunii septembrie), Hitler, care părea să ignore oboseala din timpul campaniilor electorale – până într-atât încât organiza chiar şi cinci întâlniri publice pe zi, în patru colțuri ale Germaniei[39] –, a devenit din 1933 un „dictator leneş” (Ian Kershaw).

Nu-i plăceau rapoartele scrise, cu toate că citea pe nerăsuflate cărțile care îl interesau. Îşi aduna colaboratorii (însă foarte rar miniştrii) când voia şi unde voia, întotdeauna după bunul-plac. Claude Quétel a reconstituit o zi obişnuită din viața lui Hitler, iar astfel putem înțelege modul în care şi-a adaptat viața publică la obiceiurile boeme dobândite încă din anii 1910, şi nu invers, cum ar fi fost normal. Chiar dacă în momentele critice, de cotitură, ale războiului îşi aduna generalii la miezul nopții, nu o făcea pentru a lua cele mai potrivite măsuri care se impuneau într-o anumită situație, ci pentru că îşi începea ziua la prânz, mult mai târziu decât majoritatea oamenilor de stat, adesea activi de la primele ore ale dimineții. Micul dejun la 11.30, prânzul la 15.00, ceaiul la 18.00, cina luată rar înainte de 22.00, vizionarea unui film sau obligația de a asista la un monolog nesfârşit al Führerului, care dura până la 2.00 sau chiar 3.00 dimineața: oricine trăia sau lucra în umbra lui Hitler ieşea din timpul obişnuit pentru a intra într-o altă dimensiune. O întâmplare este elocventă în acest sens: la 6 iunie 1944, când Statul-Major General al Wehrmachtului a confirmat, la 5.30 dimineața, debarcarea Aliaților în

[39] Aceasta a fost posibilă datorită folosirii intense a avionului; Hitler a fost primul politician din secolul XX care a folosit acest mijloc de deplasare, dând astfel impresia că era omniprezent.

Normandia, Führerul se culcase cu o oră în urmă... Prin urmare s-a aşteptat până la 10.00 dimineaţa pentru a-l trezi. Şi asta pentru că mareşalul Keitel insistase!

În acel moment, Führerul era doar o umbră a celui care a fost, după cum se poate observa în filmările Evei Braun care îl înfăţişează pentru ultima oară, la începutul lunii iulie 1944, pe terasa de la Berghof. Nu are decât cincizeci şi cinci de ani, dar este adus de spate, cu mustaţa căruntă, un bătrân pe care lumina îl deranjează şi care încearcă să ascundă tremurul mâinii stângi şi un mers hârşâit care sugerează debutul bolii Parkinson. Toate aceste semne se vor accentua după atentatul din 20 iulie 1944, din care va scăpa teafăr; îl va face însă să se afunde într-o depresie profundă. O va „trata” cu amfetamine prescrise de medicul său personal, Morell, un şarlatan notoriu bănuit de Himmler că ar fi vrut să-l otrăvească pe Führer; nici măcar el nu a reuşit să-l îndepărteze, într-atât de dependent devenise pacientul de tratamentele acestuia.

O dictatură „policratică”?

Aşa cum Hitler alterna momentele de exaltare şi hiperactivitate cu perioade lungi de inerţie şi diletantism, care îi uimeau pe cei din jurul său, tot aşa şi organizarea statului hitlerist produce dezorientare în rândul istoricilor din cauza structurii sale totalitare şi, în acelaşi timp, anarhice („policratică”, spune chiar istoricul Martin Brozsat). De aici dezbaterea – categoric fără sfârşit – între „funcţionalişti” şi „intenţionalişti”: primii, raliindu-se în jurul lui Brozsat şi Hans Mommsen (nepotul lui Theodor, celebru istoric german, specialist în Antichitatea romană), pledează în favoarea unei radicalizări tot mai mari a lui Hitler şi a regimului său pe fondul împrejurărilor, care vor

duce automat la „războiul total” şi la Holocaust; cei din urmă, partizani ai ideilor lui Raul Hilberg şi Lucy Dawidowicz, consideră că Hitler îşi dorise şi pusese în aplicare exterminarea evreilor încă de la intrarea sa în politică. Cât despre unul dintre ultimii biografi ai Führerului, Ian Kershaw, acesta alege calea de mijloc: interpretarea funcționalistă se potriveşte perfect cu politica sa internă, în timp ce în politica externă predomină intenționalismul. Dictatura hitleristă este cu siguranță „policratică” în felul în care funcționează. Fiecare membru al triumviratului care îl secondează pe Hitler, şi anume Göring, Himmler şi Goebbels, are sfera sa de intervenție, împărțită în nenumărate domenii bine delimitate, ale căror perimetre se schimbau în funcție de influența diferiților „preoți” ai partidului. Printre ei, cei treizeci şi doi de gauleiteri (guvernatori), care, până în 1945, avuseseră acces direct la Führer printr-un ritual aproape feudal, prin care se făcea apel la autoritatea supremă fără să se mai recurgă la autorități intermediare...

Până la Bătălia Angliei din vara anului 1940, în urma căreia prestigiul lui Hitler a primit o lovitură fatală, cel ce dispunea incontestabil de cea mai înaltă putere de decizie era Göring, de altfel succesorul desemnat al Führerului. Responsabil cu Planul de Patru Ani care, din 1936, asigura reînarmarea Germaniei, *Reichsmarschall*-ul preia personal controlul asupra a 228 de combinate siderurgice a căror importanță economică era egalată numai de profiturile ilicite obținute de pe urma lor. Şi asta fără să mai fie puse la socoteală veniturile câştigate din confiscarea bunurilor evreilor, devenită sistematică după pogromurile „Nopții de cristal” din noiembrie 1938[40].

---

[40] Declanşată sub pretextul asasinării, la Paris, a lui Ernst von Rath, consilier al ambasadei Germaniei, de un tânăr evreu polonez, „Noaptea

Începând cu vara anului 1942 şi până în vara anului 1943, ocupaţia germană atinge apogeul pe continentul european, şi tot atunci Himmler devine omul cel mai puternic al momentului. Nu numai pentru că el este stăpânul absolut al universului concentraţionar, care garantează ordinea interioară în „fortăreaţa Europa", ci şi pentru că mobilizează milioane de prizonieri, transformaţi în sclavi, în beneficiul industriei de război germane. Aceştia, supravegheaţi de SS, vor juca un rol esenţial în producţia de benzină şi cauciuc sintetice, dar şi în asamblarea de arme secrete în ultimele luni ale războiului, mai ales a rachetelor V2.

Cât despre Goebbels, care îi urăşte deschis pe Göring şi pe Himmler, rolul său de regizor al propagandei va deveni esenţial când va veni vorba de susţinerea moralului celor din spatele frontului odată cu primele înfrângeri şi bombardamente masive care, din 1943, s-au abătut asupra oraşelor germane. Mai ales el îl va convinge pe Hitler să evite pe cât posibil raţionalizarea în rândul populaţiei... Chiar dacă asta însemna jefuirea teritoriilor ocupate şi înfometarea locuitorilor, în special a celor din Polonia şi Rusia.

Cu condiţia ca autoritatea să-i fie consolidată, Hitler îi lasă de bunăvoie pe cei trei şi pe apropiaţii lor să se confrunte şi nu ezită, dacă este cazul, să-i asmută unii împotriva altora, după cum reiese din comentariile neoficiale, adunate cu scrupulozitate de Bormann.

---

de cristal" este primul pogrom în adevăratul sens al cuvântului din Germania nazistă. În noaptea de 9 noiembrie 1938 sunt arse aproape 200 de sinagogi şi lăcaşuri de cult, 7.500 de magazine şi afaceri ale evreilor sunt jefuite, iar vreo sută dintre ei sunt asasinaţi, în timp ce alţi 30.000 sunt deportaţi în lagăre de concentrare.

Am căuta în zadar însă vreo influenţă, oricât de mică, a acestui trio – şi chiar a ştersului ministru al afacerilor externe, Joachim von Ribbentrop – în desfăşurarea politicii externe, riguros realizată din 1933 conform preceptelor menționate în *Mein Kampf*: revizuirea (inițial paşnică) a frontierelor rezultate în urma Tratatului de la Versailles; încercarea neobosită de a încheia o înțelegere cu Anglia pentru stabilirea unei hegemonii pe continent în detrimentul Franței; în sfârşit, cucerirea unui *Lebensraum* („spațiu vital”) în est. Din acest punct de vedere, teza intenționalistă poate fi cu greu contestată. Mai ales că urmărirea unui plan nu exclude improvizația, iar din cauza naturii sale excesive, avântul pripit în bătălie devine rapid o cursă spre moarte după luptele de la Stalingrad şi apoi de la Kursk (1943), decisive pentru înfrângerea pe Frontul de Est. După ce se ascunde în buncărul Cancelariei distruse, cu o lună înainte să se sinucidă, lui Hitler îi este adusă macheta celui mai mare muzeu din lume, pe care el îl desenase şi proiectase şi care urma să fie construit la Linz după ce pacea avea să fie restabilită; momentul ilustrează perfect formula lui Martin Brozsat: în afară de faptul că a reuşit să umple de unul singur „vidul instituțional pe care l-a creat intenționat”, el nu putea decât să-şi „distrugă întreaga operă politică punând de îndată în joc toate realizările sale, într-o cursă nebună în căutarea unui obiectiv imaginar, ale cărui contururi nu fuseseră trasate”. Rupt de realitate şi, în acelaşi timp, exercitându-şi influența asupra acesteia până când a provocat prăbuşirea poporului german, rămânând, până la ultima suflare, „de necontestat, inflexibil, neîndurător, cum fusese în zilele sale cele mai strălucitoare” (Charles de Gaulle), Hitler îşi oferă, înainte de a muri, luxul de a pune în scenă propria dispariție. Odată ce şi-a desăvârşit opera de distrugere, Wotan poate merge în subteran. „În această seară, veți plânge”, le spune el cu un

zâmbet ciudat ultimilor ocupanți ai buncărului, la 29 aprilie 1945, înainte de a-i anunța, cu o cupă de şampanie în mână, că urmează să se căsătorească cu Eva Braun şi că amândoi se vor sinucide a doua zi. Ceea ce şi face pe 30 aprilie, în jurul orei 15.30, după un prânz de adio pregătit de devotata sa bucătăreasă austriacă, Constanze Manziarly... A fost singurul care în acea zi a mâncat cu poftă.

5. FRANCO, CEL DE NECLINTIT
de Éric Roussel

Hitler s-a sinucis în buncărul său din Berlin; Mussolini a fost împuşcat pe malul lacului Como. Franco a murit în patul său în 1975. La înmormântarea sa, organizată la Madrid în prezența tânărului rege pe mâna căruia lăsase Spania, se adunaseră mii de spanioli. De atunci se odihneşte în gigantica bazilică Valle de los Caídos, care fusese săpată în munte din ordinul său, nu departe de Escorial. Asta înseamnă că destinul lui Francisco Franco Bahamonde, „*Caudillo*-ul Spaniei prin harul lui Dumnezeu”, se diferențiază de-al celor doi dictatori uniți în cadrul Axei care l-au ajutat să cucerească puterea. Din Führer n-a mai rămas astăzi nimic. Ducele, deşi nu era un simplu „Cezar de carnaval”, a lăsat în urmă un contraexemplu care a pervertit într-atât ideea de națiune, încât a făcut un pact cu rasismul. În schimb, moştenirea lui Franco dăinuie. În cei treizeci şi cinci de ani ai săi de putere absolută (1939–1975), Spania a suferit o schimbare profundă, o modernizare fără

precedent a economiei sale cu consecințe sociale ireversibile. Şi, într-un fel, democrația spaniolă, aşa cum funcționează ea de peste patruzeci de ani, îi este datoare întru câtva celui care, până la sfârşit, s-a străduit să o îngrădească. Evident, Pygmalion n-a pus mâna pe statuie, dar Franco ştia că alegerea lui Juan Carlos însemna sfârşitul regimului autoritar. Adolfo Suárez, care fusese un reprezentant al franchismului înainte de a deveni prim-ministrul-cheie al tranziției, din 1976 până în 1981, a mărturisit că *El Caudillo* părea resemnat față de această perspectivă.

Din umbră la lumină

Nimic, chiar nimic nu-l hărăzise pe Francisco Franco să devină într-o zi stăpânul atotputernic al Spaniei. Se născuse la 4 decembrie 1892 în oraşul Ferrol din Galicia, situat în extremitatea vestică a Peninsulei Iberice, şi tot ce se poate spune este că nimeni nu văzuse în el o ființă excepțională. În 1907, la o vârstă fragedă, a intrat la Academia Militară din Toledo, pentru ca în 1910 să se afle în oraşul natal ca sublocotenent. Iar aici, timp de trei ani, nu s-a remarcat în nici un fel, în afară de timiditatea manifestată față de sexul frumos şi de bigotism. La prima vedere, nu se întâmplă nimic ieşit din comun în aceşti ani în care Franco se formează. Şi totuşi acum au loc evenimente hotărâtoare în conturarea personalității tânărului ofițer. Îşi petrece copilăria şi adolescența într-o familie profund dezbinată, marcată mai ales de comportamentul scandalos al unui tată liber-cugetător şi libertin, poate francmason, care la scurt timp îşi părăsise căminul conjugal pentru a trăi la Madrid cu o altă femeie. Or un astfel de comportament Francisco Franco nu-l va accepta niciodată. Va deveni pentru el chiar un obiect de repulsie. Acest tată care, în ochii lui, trădase

cele mai sfinte îndatoriri îl dezgustă; Franco nu îl vede decât foarte rar şi jură să se comporte întotdeauna într-o manieră complet opusă. Modelul viitorului *Caudillo* fusese mama sa, Pilar, provenită dintr-o familie bună şi a cărei ascultare strictă de poruncile Bisericii fusese întotdeauna desăvârşită. Respingerea tatălui, pe care-l considera denaturat, va cântări mult în formarea personalității lui Franco. Obsesiile sale viitoare şi în principal tendința sa de a vedea influența francmasoneriei peste tot au probabil aceeaşi sursă.

Viața de garnizoană din Ferrol îl oboseşte repede pe tânărul sublocotenent. Considerat mediocru, nu poate spera la o promovare decât la o vârstă înaintată. Asemenea multor colegi de-ai săi, Marocul îl face să viseze, deşi Spania nu controlează decât o zonă destul de limitată din această țară: regiunea Rif din nord-est, Yabala în nord-vest. Prin urmare solicită să fie trimis în misiune de cealaltă parte a Mediteranei, ceea ce se întâmplă în aprilie 1913, remarcându-se în curând în timpul diferitelor operațiuni. Atunci se vede că personajul nu este poate atât de şters pe cât se credea. Curajul său este incontestabil. I se acordă „Crucea Meritului” clasa I, iar în martie 1915 este promovat la gradul de căpitan. Nu avea decât douăzeci şi doi de ani.

Doi ani mai târziu ajunge la Oviedo, în Asturia, bucurându-se de o reputație solidă. Isprăvile sale din Maroc, unde fusese grav rănit, l-au transformat într-un cvasierou. Dintr-odată, capătă încredere, frecventează lumea bună şi astfel face cunoştință cu o tânără provenită din acest mediu: Carmen Polo y Martínez-Valdès. Se căsătoreşte cu ea abia în 1923, după o nouă perioadă petrecută în Maroc, care îi dă şansa de a se remarca încă o dată. Cei doi, la fel de credincioşi, vor avea o singură fiică, adorată de tatăl său: Nenuca.

De-acum Franco face parte din plutonul de frunte al tinerilor ofițeri. În Maroc, unde îşi continuă cariera, este atât

de apreciat, încât în februarie 1926 este ridicat la rangul de general de brigadă. La treizeci şi trei de ani, este cel mai tânăr general din țara sa şi chiar din Europa. Franța îi recunoaşte meritele, făcându-l comandant al Legiunii de Onoare.

Numit în 1928 director al Academiei Militare Generale, Franco dezvăluie alte calități decât cele pe care le arătase până atunci. Combatantul se remarcă în calitate de administrator, este apreciat atât de superiorii, cât şi de subordonații săi (90% din cei 720 de ofițeri ai Academiei i se vor alătura în timpul războiului civil). Era, aşadar, cunoscut atunci când, în 1931, au loc căderea monarhiei şi instaurarea celei de-a Doua Republici. Alfonso XIII, care alesese să părăsească țara în aprilie 1931 în urma alegerilor municipale câştigate de republicani, îl aprecia pe tânărul general: îl onorase chiar cu titlul de şambelan. Primo de Rivera, care din 1929 până în 1930 exercitase o adevărata dictatură în umbra monarhului, nutrea față de el aceleaşi sentimente. Prin urmare, Franco ar fi putut fi tentat să le rămână credincios. N-a fost însă cazul. În primul rând, cel ce trebuia să doboare republica lucra în favoarea acesteia. Aşa că în 1932, când generalul Sanjurjo a încercat să restaureze monarhia, Franco a stat deoparte. A început să adopte o atitudine diferită doar când s-a simțit persecutat de noua putere.

Academia din Zaragoza devenise un adevărat fief al lui Franco. Suprimarea ei, pe motiv că susținea un elitism nesănătos în ochii ministrului de război, Manuel Azaña, nu putea fi văzută cu ochi buni de directorul său. Iar acesta din urmă reacționează, evident, într-un mod negativ, când îşi dă seama că era urmărit şi, mai ales, că avea să fie adoptat un decret al lui Azaña prin care îi erau anulate meritele în război şi prin care avea să-şi piardă rangul în armată.

În realitate, Franco nu este rău tratat de noii stăpâni ai țării. Conştienți de prestigiul său, aceştia îl menajează. În februarie 1933, este numit guvernator militar în Insulele Baleare, un post în care, în mod normal, ar fi trebuit să fie numit un general de divizie. Dar, cu cât trece mai mult timp, cu atât Franco arată reticență față de un regim în care nu se recunoaşte. Este aceeaşi perioadă în care devine un duşman înverşunat al comunismului. Nu-i scapă strategia Cominternului, Internaționala bolşevică, prin care se încerca obținerea victoriei printr-o alianță cu socialiştii şi cu anumite partide burgheze. Prin urmare este gata să rupă legăturile cu un regim legal, care pentru el era lipsit de legitimitate.

Războiul civil

Începând cu toamna anului 1933, în Spania Istoria nu mai are răbdare. La 9 octombrie, preşedintele republicii, Niceto Alcalá-Zamora, declară dizolvarea parlamentului spaniol (Cortes, în spaniolă). Această decizie motivată de tulburări provocate de anarhişti, reprimate într-o manieră extrem de dură, nu linişteşte apele. Republica a dezamăgit muncitorii şi zilierii din agricultură prin politica sa socială. Anticlericalismul fățiş i-a îndepărtat pe catolici. Democrația bâlbâită părea deja extrem de slăbită. Dreapta, victorioasă după alegerile care au urmat dizolvării parlamentului, nu întruneşte majoritatea absolută. Dar, spre deosebire de stânga dominată de socialişti, are dreptul de a conduce guvernul. Or şeful statului, catolic la urma urmei, refuză această posibilitate. Urmează o situație foarte confuză, marcată de atacuri teroriste şi greve politice extrem de dure. Chemați la putere de preşedinte, radicalii nu se bucură de legitimitate reală, iar violența se dezlănțuie după anunțul

participării dreptei la guvernul condus de Alejandro Lerroux, un vechi anticlericalist. Pentru stânga în fruntea căreia se afla Largo Caballero, dreapta victorioasă în urma alegerilor este echivalentă a fascismului. De aici refuzul său de a încheia un compromis şi crearea contextului prerevoluționar caracterizat printr-o grevă generală, proclamarea unei „republici catalane” şi mai ales izbucnirea revoltei armate a minerilor din Asturias.

Modul în care Franco va reprima insurecția va face ca numele său să rămână pentru totdeauna legat de acest episod sinistru. Pentru că, în calitate de adjunct al generalului López Ochoa, responsabilul oficial al operațiunii, viitorul *Caudillo* se distinge acoperind cu autoritatea sa actele unui personaj sinistru, Lisardo Doval, delegat cu ordinea publică al Ministerului de Război în Asturias. Execuții sumare, tortură: nimic nu e prea puțin în ochii lui Doval pentru înfrângerea minerilor. Iar Franco încuviințează aceste acțiuni fără să aibă probleme de conştiință. Nu va fi însă niciodată caracterizat de nebunia ucigătoare a lui Hitler. Pur şi simplu, în fața amenințării comuniste, el se arată neînduplecat, insensibil la suferința umană.

Această hotărâre rece va fi principalul său atu încă de la începutul izbucnirii revoltei militare, care, în iulie 1936, sună dangătul funebru al unei republici devastate de mii de conspirații, incapabilă să servească drept cadru pentru o democrație normală. Franco nu este de fapt nici liderul, nici cel ce a inspirat această revoltă. Numit guvernator militar în Insulele Canare – de fapt exilat – de către primul guvern al Frontului Popular, format în februarie 1936 după alegerile legislative, nu se alătură mişcării începute de generalul Mola decât în ultimul moment. Până atunci, prudentul galician a considerat că riscul este prea mare. A fost nevoie ca ofițerii de poliție să-l asasineze, în iulie, pe şeful monarhic Calvo Sotelo pentru ca Franco să se decidă să iasă din legalitate.

În conflictul izbucnit atunci, Franco se afirmă repede. La început, poziția insurgenților pare nesigură. Sunt departe de a se alătura cu toții armatei. Dar guvernatorul militar din Canare le oferă un ajutor decisiv aducând pe calea aerului şi pe mare aproximativ 23.400 de persoane care să lupte cu republicanii. De atunci, în tabăra naționalistă prestigiul şi încrederea de care se bucură cresc neîncetat. De la sfârşitul lunii septembrie, este generalisim al armatelor angajate în revoltă şi şeful statului aflat în ascensiune. Pentru a obține acest rezultat neaşteptat, dat fiind angajamentul său tardiv față de insurgenți, Franco face un joc cinic: având în vedere că Madridul ar fi putut cădea în mâinile rebelilor în toamna anului 1936, hotărăşte să întoarcă armata din Africa la Toledo pentru eliberarea apărătorilor fortăreței Alcázar, aflați sub asediu din 18 iulie. În opinia generalisimului, în cazul în care capitala ar fi fost ocupată prea devreme, adversarul n-ar fi fost zdrobit definitiv. „Într-un război civil, avea să afirme el, se preferă o ocupație sistematică a teritoriului şi o curățire necesară în schimbul unei înfrângeri rapide a armatelor inamice care părăsesc țara plină de adversari.”

Franco va menține această strategie nemiloasă, lipsită de orice scrupule, până la sfârşitul confruntării. În opinia lui, cu cât luptele durau mai mult, cu atât avea mai multe şanse de a se impune pentru o perioadă îndelungată. E adevărat că n-a trebuit întotdeauna să depună prea multe eforturi. Şi asta pentru că, deşi calitățile sale de manipulator erau incontestabile, talentele sale militare erau mediocre. Calitățile pe care le-a demonstrat pentru obținerea celor mai înalte grade militare sunt diferite de cele de care trebuie să dea dovadă liderul unei forțe al cărei obiectiv este preluarea puterii într-o țară. Or, începând din toamna lui 1936, pentru naționalişti lucrurile se complică. Deşi câştigaseră teren împotriva adversarilor prost conduşi, acum trebuiau

să facă faţă unor duşmani ce se bucurau de sprijin logistic din partea sovieticilor. Pentru că foarte repede războiul capătă proporţii mondiale. Germania şi Italia au sprijinit tabăra naţionalistă, iar ca răspuns, Stalin a susţinut guvernul republican. Expediate rapid, tancurile şi avioanele de luptă sovietice au fost imediat operaţionale. Recrutaţi din rândurile activiştilor partidelor comuniste europene, cei două mii de luptători ai Brigăzilor Internaţionale aduc de partea lor o contribuţie semnificativă celor aflaţi la guvernare. Din această cauză, după succesele iniţiale, forţele franchiste se lovesc de rezistenţa Roşiilor. Soldaţii fideli guvernului republican se luptă cu curaj. În ianuarie 1938 obţin un succes impresionant cucerind oraşul Teruel. Dar aceasta este o victorie *à la* Pirus. Oraşul este curând recucerit de naţionalişti. Iar bătălia de pe Ebro, care durează până în noiembrie 1938, marchează începutul sfârşitului republicii. Franco este pe cale să devină stăpânul absolut al ţării.

Acrobatul

Chiar înainte de încheierea conflictului, în martie 1939, *El Caudillo* a instaurat un veritabil guvern care a înlocuit junta militară care provocase revolta şi care era formată din unsprezece miniştri: patru soldaţi, trei membri ai Falangei, partidul de inspiraţie fascistă fondat de José Antonio Primo de Rivera (fiul dictatorului), doi monarhişti, un tradiţionalist şi un specialist. În realitate, înfiinţarea acestui stat de drept embrionar era opera cumnatului lui Franco, Ramón Serrano Suñer, un personaj duplicitar. Din multe puncte de vedere, este în mod clar un simpatizant al Italiei fasciste şi al Germaniei naziste. Dar acest avocat, fost deputat în Cortes, este extrem de capabil şi are o inteligenţă politică de temut.

Ministru de interne în cabinetul instalat în 1938, a avut ideea de a plasa Falanga, partidul unic de la acea vreme, sub directa dependență a șefului statului, excluzând orice risc de insubordonare sau concurență. Serrano Suñer știa și să găsească un echilibru între forțele eterogene, situate uneori chiar în tabere opuse și aflate sub steagul lui *El Caudillo*: Falanga, dar și monarhiști de diverse convingeri, soldați mai mult sau mai puțin disciplinați și, în sfârșit, Biserica, care, prin intermediul unei scrisori colective a episcopilor din 1937, a binecuvântat revolta.

Acest sprijin explicit și rolul dominant recunoscut de stat catolicismului, devenit religie de stat, a conferit cu adevărat originalitate regimului instituit de Franco. A împrumutat din trăsăturile fascismului mai ales în perioada de început, fără însă să se fi confundat cu acesta. Promovat în funcția de șef al statului pe perioadă nelimitată, *El Caudillo* își extrage în mare parte inspirația dintr-o religiozitate pe care astăzi am numi-o integristă. Expresia credinței sale profunde se regăsește în plan politic fără tăgadă. Franco, care are o cultură limitată și cunoștințe restrânse despre alte țări – nu călătorise decât în Franța, Germania, Italia, Marea Britanie și Portugalia –, este un adept al maniheismului. Nu poate nutri înțelegere sau milă față de nici o opoziție sau amenințare a ordinii catolice, așa cum o percepe el. În aceasta constă originalitatea lui, spre deosebire de Mussolini și mai ales de Hitler. Iar Biserica, aspru persecutată de republică și ai cărei preoți sau călugări au fost martirizați, a fost evident în favoarea acestei noi ordini politice. Puțini sunt cei din lumea catolică care i se împotrivesc: câțiva episcopi din Spania, scriitori credincioși precum Bernanos sau Mauriac din Franța, care denunță cruciada dusă de Franco, considerată o trădare a idealului creștin.

De fapt, valorile Evangheliei nu par să fie principala preocupare a dictatorului. Dincolo de autoritarismul

caracteristic regimului său, Franco iese în evidență prin îndârjirea şi cruzimea cu care-i urmăreşte şi pedepseşte pe cei ce i-au fost împotrivă. Din februarie 1939, o lege extraordinară numită „legea responsabilităților politice” contribuie, prin natura sa retroactivă, la înrăutățirea naturii represive a noii ordini franchiste. De fapt, acest text oferă posibilitatea de a-i urmări pe toți cei ce-ar fi luat parte într-o manieră activă sau chiar pasivă la tulburările din 1934, la formarea Frontului Popular, dar şi pe toți cei ce s-ar fi opus mişcării declanşate în iulie 1936. Sigur, republica nu fusese un model de respectare a legii sau a drepturilor omului. Astfel, numai simpla deținere a calității de preot sau călugăr fusese adesea un motiv de execuție sumară în tabăra republicană. Ceea ce îl deosebeşte totuşi pe Franco este înverşunarea de a-şi urmări adversarii chiar şi după ce ostilitățile se încheiaseră de mult timp. În 1942 vor mai exista aproape 125.000 de prizonieri politici, iar peste 30.000 de victime ale represiunii vor fi executate după sfârşitul războiului. Dumnezeul în care Franco crede este în esență un Dumnezeu răzbunător. Într-atât încât unii membri ai ierarhiei catolice se vor cutremura în cele din urmă. *El Caudillo* nu va ține deloc cont de aceste păreri. Intenționează să-şi păstreze poziția de stăpân al Spaniei şi să-şi apere țara de două pericole, după părerea lui, amenințătoare: comunismul şi francmasoneria.

Personajul nu se va schimba deloc până la sfârşitul perioadei, care, mai potrivit, ar trebui să se numească domnie. Fizicul său nu-l ajută să se impună de la sine. Mic de statură, cu o burtă proeminentă, este o întruchipare grotescă a omului de rând. Caută să compenseze lipsa de prestanță, de care era conştient, prin adoptarea unor reguli de protocol foarte stricte. Foarte puțini sunt cei care îl tutuiesc, toată lumea trebuie să i se adreseze cu apelativul „Excelență” şi este înconjurat de un ceremonial aproape

monarhic atunci când îşi face apariţia în public. În timpul călătoriilor, este păzit de garda maură, care se ocupă de asigurarea securităţii. Când ia parte la o ceremonie religioasă – lucru care se întâmplă adesea –, îi cere clerului să-l însoţească până în piaţa din faţa edificiilor religioase, sub un baldachin. Discursul său monoton, ezitant nu-l ajută să electrizeze mulţimile. Nu-l vom vedea niciodată susţinând lungi alocuţiuni pentru a-şi însufleţi compatrioţii. Nici în viaţa privată nu este mai captivant. Arborând în orice situaţie un zâmbet puţin misterios, nu-şi impresionează deloc interlocutorii. Vărul său, generalul Franco Salgado Araujo, care îi va fi cel mai apropiat confident, subliniază în notele pe care le-a lăsat că sesiunile de lucru sau prânzurile la palatul El Pardo erau extrem de rapid cuprinse de o plictiseală profundă.

Totuşi, Franco nu este un mediocru. Începuturile carierei sale sunt o dovadă în acest sens, iar de Gaulle, care-l va vizita în 1970, se va declara impresionat de inteligenţa acestuia. Forţa abia vizibilă a celui care, din 1939, reuneşte în Spania toate puterile în mâinile sale este reprezentată de capacitatea de analiză a unei situaţii, de cunoştinţele sale despre oameni, ale căror slăbiciuni le identifică rapid pentru a trage apoi foloase de pe urma lor. *El Caudillo* este exact opusul unui vizionar. Multe dintre pronosticurile lui pe termen lung s-au dovedit greşite. Astfel, timp îndelungat va fi sigur de victoria Germaniei naziste în război. Tot aşa se va încăpăţâna să dea o interpretare antimasonică, frizând delirul, la tot ce se întâmplă în lume. Pe termen scurt însă, deseori nu se va înşela. A demonstrat-o prin implicarea extrem de târzie în revolta din 1936, asupra căreia a reuşit totuşi să preia controlul deplin. O va demonstra de-a lungul perioadei în care va deţine puterea navigând cu pricepere printre diferitele curente politice şi forţe esenţiale pentru consolidarea autorităţii sale. De altfel, dă dovadă de un

machiavelism impresionant în manipularea oamenilor. Ştie, de exemplu, că anumiţi responsabili, chiar anumiţi miniştri, sunt corupţi, dar, în loc să-i demaşte imediat, se mulţumeşte să-i facă să înţeleagă că le cunoaşte activităţile, asigurându-şi astfel o supunere totală din partea lor.

Reputaţia lui Franco de om prudent a făcut adesea să i se atribuie merite nejustificate. Chiar şi astăzi se consideră că a avut inteligenţa de a nu se angaja în al Doilea Război Mondial de partea lui Hitler. Se ştie că la 23 octombrie 1940 cei doi dictatori s-au întâlnit la Hendaye, unde Führerul nu a obţinut ce şi-a dorit. Dar avusese Franco de ales? Ar fi putut în 1939 să se lanseze într-o aventură costisitoare şi riscantă, când ţara sa ieşise răvăşită şi parţial ruinată dintr-un cumplit război civil care făcuse aproximativ 500.000 de victime? Serrano Suñer, care susţinuse ralierea la Axă înainte de a fi complet marginalizat în 1942, în mare parte din acest motiv, avea să recunoască: „Nici economic, nici militar, nici politic nu ne puteam lăsa ispitiţi de perspective belicoase... Spania nu trebuia să intre în război”. Când Franţa a fost zdrobită în câteva zile, spre uimirea întregii lumi, Franco a crezut pentru o clipă că Hitler va ieşi învingător din conflict. Atunci a început negocieri cu Germania prin care se hotăra ca Spania să intre în război alături de Axă doar dacă urma să i se atribuie, în cazul victoriei, nu numai Marocul şi Gibraltarul, ci şi oraşul Oran din Algeria şi teritoriile din Africa Occidentală aflate sub tutela Franţei. Erau pretenţii mari, cu atât mai mult cu cât germanii şi italienii ştiau sigur că, în plus, vor fi obligaţi în viitorul apropiat să susţină puternic o ţară extrem de slăbită şi al cărei potenţial militar fusese redus. Din toate astea se putea trage – în mod rezonabil – concluzia că tratativele dintre Madrid, Berlin şi Roma erau o chestiune de atitudine, un fel de comedie, fiecare dintre protagonişti ştiind că Spania nu era capabilă să intervină.

Un lucru este sigur: Franco are meritul de a nu se fi angajat în persecuții antisemite similare celor ce aveau deja loc în Germania şi, mai nou, în Italia. Legislația spaniolă nu va conține niciodată dispoziții discriminatorii la adresa evreilor şi nici nu va avea vreo instanță comparabilă cu Comisariatul pentru Problemele Evreieşti de tristă amintire din Franța. Cu cât obsesia bolnăvicioasă a lui *El Caudillo* față de francmasoni creştea în intensitate, cu atât atitudinea sa ostilă față de evrei se domolea – asta dacă nu luăm în considerare câteva afirmații antisemite dinainte de 1942. Era, de asemenea, evident şi că „Generalisimul”, întotdeauna realist, înțelesese, odată cu debarcarea americană în Africa de Nord din noiembrie 1942, că al Treilea Reich era condamnat la pieire şi că, prin urmare, ar fi fost bine să obțină recunoaştere din partea organizațiilor evreieşti americane, extrem de puternice, negociind cu Congresul Mondial Evreiesc de la Lisabona sau cu Crucea Roşie. În orice caz, diplomații spanioli, începând cu Nicolas Franco, fratele lui *El Caudillo*, ambasador la Lisabona, au desfăşurat aproape peste tot o activitate deosebită, foarte benefică pentru evreii persecutați. În ceea ce-l priveşte, Franco a păstrat o atitudine prudentă, caracteristică lui, astfel că niciodată nu avea să predea evrei sau să dea ordine să fie salvați în număr cât mai mare, aşa cum au susținut admiratorii săi. Per total, trebuie reținut că, oricare ar fi fost gândurile sale ascunse, Franco a urmat o direcție favorabilă celor pe care Hitler făgăduise să-i distrugă.

Arta ricoşeului

Franco va da însă măsura talentului său politic imediat după încheierea războiului. În acel moment, Spania se afla într-o poziție dificilă pe plan internațional. Având în vedere

că Germania nazistă şi Italia fascistă tocmai se prăbuşiseră, dictatura lui Franco reprezenta o excepţie şocantă. Cu atât mai mult cu cât, la începutul anilor ’40, *El Caudillo* reprodusese, fără îndoială, în Spania organizarea guvernamentală a aliaţilor săi de moment. La Conferinţa de la Potsdam din iulie 1945, Franco se găseşte în poziţia de acuzat. Laburistul Attlee îl înlocuise pe Churchill, care avusese o atitudine mai înţelegătoare faţă de Spania. Din acest motiv, Naţiunile Unite, organizaţie care tocmai fusese înfiinţată, îşi închid uşile în faţa regimului spaniol. Având o poziţie fragilă în afara ţării, *El Caudillo* nu stă mai bine nici în interior. Fiul lui Alfonso XIII şi pretendentul la tron, don Juan de Bourbon, conte de Barcelona, publică un text numit „Manifestul de la Lausanne”, în care solicită înlăturarea dictatorului şi instaurarea unei monarhii liberale.

La această dublă ofensivă, Franco răspunde în cel mai bun mod: prin atac. Critică a Doua Republică în faţa Cortesului, prezentând un bilanţ teribil al acesteia. Dar, pentru a răspunde manifestului contelui de Barcelona, propune şi instituirea unei democraţii „catolice şi organice” şi, în viitorul îndepărtat, fără să fie stabilită o dată anume, instaurarea monarhiei.

Sprijinindu-se la acea vreme pe catolici, Franco merge fără îndoială direct la ţintă. Primeşte dovada în acest sens la 9 decembrie 1946, când, în ajunul votului ONU care dădea aparenţa impunerii democraţiei în Spania, are loc o manifestaţie organizată de susţinătorii săi în Plaza de Oriente, în faţa vechiului palat regal din Madrid, unde se adună o mulţime impresionantă – în mod sigur mai mult de jumătate de milion de oameni. Întreţinut cu atenţie, reflexul naţionalist susţine la maximum statul condus de Franco. Prin urmare, *El Caudillo* consideră că a sosit momentul potrivit pentru ca regimul să beneficieze de consacrarea

poporului, de care până atunci fusese lipsit. Un text constituțional, cunoscut sub numele de „Legea succesiunii", este imediat conceput. Acesta prevedea că „Spania, un stat catolic, social şi reprezentativ, în conformitate cu tradiția sa, se constituie în regat". E vorba, după cum mărturisea Franco, de o instaurație, şi nu de o restaurație. Viitorul monarh avea să dețină puterile lui *El Caudillo*, care va decide să predea ştafeta atunci când va considera de cuviință, îndeplinind până atunci funcțiile unui fel de regent. Supusă unui referendum în iulie, legea este aprobată printr-un vot copleşitor de aproape 80% dintre cei înscrişi pe liste. Legalitatea scrutinului va fi pusă în discuție, dar nu există nici o îndoială că Franco s-a bucurat atunci de un sprijin real.

Când trebuia să numească un general, Napoleon se întreba întotdeauna dacă potențialul candidat era norocos, având în vedere că fără şansă nu se putea face nimic în viață. Franco este, fără îndoială, norocos, şi ştie să profite de asta. Curând, începe Războiul Rece, iar occidentalii sunt obligați să se ralieze la unul dintre principalele bastioane ale anticomunismului. La sfârşitul anilor '40, victoria lui Mao în China şi blocada Berlinului în Europa au contribuit la accelerarea procesului de integrare. Ales preşedinte al Statelor Unite în 1952, Eisenhower era extrem de conştient de importanța strategică a Spaniei, şi astfel reuşeşte instalarea de baze americane pe teritoriul țării. Trei ani mai târziu, Franco obține consacrarea aşteptată: regatul fără rege instaurat de el este admis în ONU.

Rămânea să rezolve problema penuriei, sărăciei şi a stării de inferioritate în care se afla țara. Din acest punct de vedere, Franco, lipsit de orice competență economică sau financiară, este mult mai indecis. În mod naiv, crede că autarhia este posibilă. În acest scop, este înființat un Institut Național al Industriei, este implementată o politică

socială; rezultatele se lasă însă aşteptate. Realizările statului aduc profituri modeste şi implică menținerea salariilor mici şi, prin urmare, a unei cereri scăzute. La începutul anilor ’50, venitul pe cap de locuitor este cel mai mic din Europa. În 1956, eşecul este evident: o iarnă foarte aspră provoacă o penurie de bunuri alimentare. Prin urmare, nemulțumirile şi chiar o oarecare agitație ies din ce în ce mai mult la suprafață.

Confruntat cu dificultățile, Franco se întoarce la pragmatismul de care dăduse dovadă în alte împrejurări. În fața problemelor amenințătoare, înțelege că trebuie să schimbe direcția. Tocmai de aceea are loc remanierea majoră din februarie 1957. În noua echipă, numărul falangiştilor este redus la minimum, iar specialişti în economie apropiați de Opus Dei precum Mariano Navarro Rubio, ministrul finanțelor, sau Alberto Ullastres, ministrul comerțului, sunt cooptați în guvern. La îndemnul acestora din urmă, cărora li se va alătura mai târziu Gregorio López-Bravo, ministrul industriei, este pusă în aplicare o politică de inspirație liberală. La început Franco este reticent, dar, impresionat de dezvoltarea economică, aderă în cele din urmă la aceasta.

Datorită acestei noi direcții, în anii ’60 Spania se schimbă profund. Turismul începe să se dezvolte, nivelul de trai creşte. Pe plan politic însă au avut loc mici schimbări, chiar tentative de recidivă uneori. Inaugurarea în 1959 a imensei bazilici Valle de los Caídos ar fi putut da semnalul pentru reconciliere. Nu avea să fie aşa. Deşi edificiul fusese parțial construit datorită muncii forțate a deținuților politici, *El Caudillo* declară că vor fi onorați numai morții catolici din cele două tabere. Pentru Franco, războiul continuă, iar represiunile încă sunt necesare. Demonstrează acest lucru în 1963, când refuză grațierea lui Julian Grimau, liderul Partidului Comunist, fost funcționar al guvernului

republican, acuzat de execuții sumare pe vremuri. Uneori, Franco vorbeşte despre posibilitatea liberalizării. Legea presei, elaborată în 1965 de către un ministru cu o viziune modernă, Manuel Fraga Iribarne, se îndreaptă în această direcție; acelaşi demnitar însă nu poate obține de la dictator alegerea Cortesului prin vot universal.

Crepusculul

Franco a fost cel ce avea să se schimbe de-a lungul anilor. Acum în vârstă de şaptezeci de ani, începe să conducă de la distanță. Consiliile de miniştri, care înainte durau adesea douăzeci şi patru de ore, se țin dimineața şi se întind mai puțin. Şeful statului petrece mult timp la proprietatea sa, Pazo de Meiras, situată aproape de oraşul său natal, Ferrol. Merge la vânătoare, la pescuit, joacă golf, pictează ocazional. Amiralul Carrero Blanco, partizanul credincios al lui *El Caudillo*, gestionează activitățile curente ale statului cu o mână de fier. Apare însă problema succesiunii, chiar dacă se evită menționarea acesteia în public. Franco este conştient de această chestiune, vrea doar să rămână „la manşă”. În 1969 se decide să-şi dezvăluie intențiile: din moment ce contele de Barcelona nu şi-a ascuns niciodată rezervele împotriva regimului, fiul său, Juan Carlos, va fi cel ce va urca pe tron când va veni vremea. Prințul, care locuia deja de ani buni în Spania, studiase acolo, servise în armată. Iar până atunci nu dăduse de înțeles că avea aceleaşi idei ca ale tatălui său. Pentru mai multă siguranță, în iunie 1973 Franco îl numeşte pe Carrero Blanco şeful guvernului – funcție care se confunda până atunci cu cea de şef al statului. Pentru acesta din urmă, „totul se leagă”, viitorul rege nu va putea să se abată de la principiile Mişcării născute în 1936.

Asasinarea lui Carrero Blanco de către ETA (organizație teroristă bască de inspirație marxistă) şase luni mai târziu, la 20 decembrie 1973, schimbă brusc datele problemei. Extrem de afectat de uciderea omului său de încredere, Franco nu-şi ascunde tulburarea. Este văzut plângând la înmormântarea amiralului; simptomele bolii Parkinson de care suferă sunt din ce în ce mai vizibile. Fiind extrem de slăbit, acum este dependent de un puternic clan familial supranumit „Buncărul". Cele mai importante persoane sunt soția sa, Carmen, fiica sa, şi, mai ales, ginerele său, marchizul de Villaverde, un chirurg snob, fără scrupule, care profită de poziția sa pentru a-şi mări averea. Pentru „Buncăr", orice evoluție către democrație este exclusă. Nimic nu trebuie să se schimbe. Era important să devină şi mai autoritar, astfel încât, atunci când va veni vremea, viitorul rege al Spaniei să fie lipsit de libertatea de acțiune. În acest scop, este numit rapid succesorul lui Carrero Blanco: Carlos Arias Navarro, membru al conducerii franchiste, un individ şters şi lipsit de imaginație, a cărui incompetență va sfârşi prin a-l îngrijora pe *El Caudillo*.

Sfârşitul lui Franco se apropie. Starea de sănătate a generalisimului se degradează văzând cu ochii. În iulie 1974, victimă a unei tromboflebite, el trebuie să se decidă să-i predea puterile lui Juan Carlos. Odată însănătoşit, îşi reia funcțiile pe 2 septembrie. Apare chiar jucând golf şi mergând la vânătoare. Cu toate astea, nu se mai ocupă de chestiunile de stat decât de la distanță. La palatul El Pardo, biroul său pe care se regăsesc mormane de dosare le oferă celor care-l vizitează iluzia că încă lucrează. Sigur că o astfel de situație în fruntea statului nu poate dura la nesfârşit. Cu atât mai mult cu cât Spania căzuse pradă unor grave tulburări. În 1975, ETA asasinează 26 de persoane. După cum era de aşteptat, măsurile represive sunt aplicate fără milă. Sunt pronunțate din nou condamnări la moarte. Şi,

dacă în urmă cu câţiva ani, datorită presiunii internaţionale şi acţiunii miniştrilor „liberali”, se obţinuse graţierea celor ce urmau să fie executaţi prin utilizarea garotei, de data asta sentinţele sunt puse în aplicare. În străinătate indignarea creşte. Dar „Buncărului” nu-i pasă. La începutul lui octombrie 1975 a fost organizată în Plaza de Oriente o uriaşă manifestaţie de sprijin pentru bătrânul dictator. Înconjurat de familia sa şi de prinţul Juan Carlos, care se remarcă prin figura serioasă, *El Caudillo* apare la balconul palatului regal şi, cu o voce tremurândă, denunţă încă o dată conspiraţia masonică care vrea să doboare Spania.

Câteva zile mai târziu, Franco se îmbolnăveşte grav. Nu avea să-şi mai revină. Cardiopatie, ulcer gastroduodenal, peritonită, insuficienţă renală, bronhopneumonie: este atacat de toate bolile. Conştient până aproape de sfârşit, nu-şi pierde curajul. Unuia dintre medicii săi care îi extirpase un imens cheag de sânge din gât îi declarase cu simplitate: „Nu este uşor să mori”. S-a stins pe 20 noiembrie, însă anturajul său ar fi dorit să fie de faţă pe 26 noiembrie, când urmau să fie înlocuiţi membrii Consiliului Regatului şi preşedintele Cortesului, pentru a împiedica orice marjă de manevră a lui Juan Carlos.

Straniu personaj! Genialitatea sa a constat în faptul că a reuşit să se menţină la putere luând măsuri cu efect aproape imediat. Spre deosebire de alţi dictatori, n-a fost niciodată grandoman şi a ştiut să facă concesii. Astfel se explică timpul foarte îndelungat petrecut la putere. Totuşi, a fost extrem de dur până la sfârşit. În mod clar însă nu i se pot imputa crime în masă. Cu toate astea, ani de zile după încheierea războiului civil şi fără să fie absolut necesar, chiar şi din punctul său de vedere, a avut un comportament extrem de nemilos faţă de adversarii săi. Iar machiavelismul său s-a manifestat de mai multe ori prin capacitatea sa de a se asigura că cererile de graţiere pe care urma să le aprobe

ajungeau la el uneori prea târziu, după executarea sentinței. Catolicul ce se dorea a fi își ușura conștiința folosindu-se de cele mai josnice artificii. „N-am avut alți inamici în afară de cei ai Spaniei”, a scris el în testamentul său. Și fără îndoială că ajunsese să creadă asta, ceea ce justifica în ochii lui puterea supremă pe care a exercitat-o atât de mult timp.

6. PHILIPPE PÉTAIN, DICTATOR EST QUI DICTAT
de Bénédicte Vergez-Chaignon

O fotografie celebră a Istoriei. O strângere de mână, obiect de propagandă, sărbătoare, indignare, scandal și de controverse, dovada unei condamnări într-un proces: strângerea de mână dintre Adolf Hitler și Philippe Pétain, pe când cei doi se aflau în Montoire, la 24 octombrie 1940. Scena astfel imortalizată a devenit însăși emblema colaborării dintre Franța și Germania nazistă.

Așadar o strângere de mână dintre un dictator și un alt dictator? Unul întruchipează al Treilea Reich la apogeu, stăpânind asupra a trei sferturi din Europa continentală, prin țări cucerite, supuse și prin aliați interpuși. Celălalt administra puținul care mai rămăsese dintr-o țară recent zdrobită, sfârtecată și supusă în urma unei înfrângeri fulgerătoare.

Deci poate cineva să fie dictator într-o țară învinsă care nu-și poate hotărî nici viitorul, nici chiar prezentul într-o lume aflată în război? Poate cineva să fie dictator fără să

decidă totul? Şi, în plus, poate cineva să fie dictator când timp de douăzeci de ani a fost considerat un republican autentic, opusul unui general rebel? În fine, poate cineva să devină dictator la optzeci şi patru de ani şi să rămână astfel până la sfârşitul vieții?

Mareşalul

Philippe Pétain nu s-a născut sub Republică, ci sub al Doilea Imperiu. La paisprezece ani, asistă tulburat la înfrângerea din 1870 şi la ocupația prusacă. De aici ia naştere vocația sa pentru cariera militară, dominată de speranța revanşei. Cu toate astea, va aştepta aproape cincizeci de ani pentru a-şi împlini visul din adolescență. Dar la 19 noiembrie 1918 avea să intre în oraşul Metz ca mareşal al Franței, comandant-şef al armatelor victorioase. Niciodată nu avea să mai fie la fel de emoționat.

Între timp, a avut o îndelungată carieră de ofițer, marcată de dorința de cunoaştere şi de practicarea unei învățări de tip nou, aceste trăsături conferindu-i originalitate. Colonelul pe cale să iasă la pensie în vara anului 1914, promovat la gradul de general în primele săptămâni ale războiului pentru meritul de a fi controlat o retragere periculoasă şi de a-şi fi condus oamenii spre victoria de la Marna, este primul care a reuşit în 1915 – pentru scurtă vreme – străpungerea frontului static atât de dorită de Statul-Major. În anul următor, peste noapte, dă piept cu prezentul şi Istoria, devenind generalul însărcinat cu comanda trupelor la Verdun. Pe lângă notorietatea internațională, acolo dobândeşte recunoaşterea unanimă a francezilor şi, în plus, obiceiul de a lucra cu oficiali guvernamentali.

Binefacerile providenței par să se repete în 1917, când este numit comandant-şef al armatelor franceze pe Frontul

de Vest într-un moment în care părea că revoltele inspirate de revoluția Rusă puteau provoca dezintegrarea, chiar dispariția armatei. Fusese numit „apărătorul”, apoi „salvatorul” de la Verdun. Este desemnat *a posteriori* „învingătorul”, atunci când republica îl decorează cu medalia militară pentru salvarea armatei dintr-o criză teribilă: aceasta se întâmplă în mod sigur datorită reprimării revoltelor, dar şi restabilirii respectului față de sacrificiile imense ale combatanților. El este cel ce le-a îmbunătățit viața de zi cu zi, a sistematizat alternanța perioadelor petrecute pe front şi a celor de odihnă, a organizat modul de acordare a permisiilor. A condus ofensiva cu prudență şi a pregătit-o cu meticulozitate. „Aştept tancurile şi americanii”, spunea el. Şi-a câştigat reputația de lider al maselor, chiar dacă în acest caz planurile sale erau mai degrabă economice decât filantropice: nu va fi obținută nici o victorie dacă nu va mai exista o armată, şi nu va mai exista armată dacă nu vor mai fi combatanți în viață sau apți de luptă. Considerând că astfel făcuse cel mai mare serviciu Franței, şi-a format convingerea, un amestec de orgoliu şi pesimism, că numai la el se poate apela în caz de dezastru.

După război, devenit mareşal, rămâne în fruntea Statului-Major până în 1931, timp în care se consultă zilnic cu diferiți miniştri. După pensionarea lui îndelung amânată, rămâne o figură de referință unanim respectată, un fel de reprezentant prestigios al Republicii, a cărui existență este acoperită cu onoruri. Mai ales că în 1929 încetează din viață mareşalul Foch, iar Pétain îi preia locul în Academia Franceză. Cu ocazia acestei „alegeri de mareşal”, scrie – sau mai degrabă pune să se scrie – *La bataille de Verdun*. Refuză cu ostentație să-şi scrie memoriile, pentru că, susține el, n-ar face altceva decât să-şi justifice greşelile şi să-i critice pe ceilalți. I se cere cu insistență în două rânduri să părăsească această poziție onorifică: pentru a deveni

ministru de război după criza din 6 februarie 1934 şi pentru a fi numit ambasadorul reconcilierii cu Spania, după victoria franchiştilor. Poziția sa ca ultim salvator pare şi din punctul său de vedere mai solidă.

Ajuns la optzeci de ani, într-o formă de invidiat, se impune mai mult ca oricând prin prestanță, ținută, prin demnitatea sa înnăscută... şi prin ochii săi albaştri. În trecut a frânt multe inimi – şi continuă s-o facă şi acum, întreținând, în ciuda căsătoriei la o vârstă înaintată, multe legături, platonice sau nu. Se impune atât în fața bărbaților, cât şi a femeilor, indiferent de tabăra politică în care se aflau. În noiembrie 1935, Pierre Cot, unul dintre artizanii Frontului Popular, dă de înțeles, în săptămânalul de stânga *Vu*, că preşedintele republicii, pentru a depăşi criza instituțională, apelează la un om ale cărui curaj, loialitate şi cinste sunt incontestabile: „Omul există, este mareşalul Pétain. El este adevăratul lider moral al armatei. Nu există veteran care să nu-i păstreze o recunoştință profundă, iar asta nu neapărat pentru că fusese cel mai mare lider din vremea războiului, ci pentru că fusese cel mai uman şi mai apropiat de nenorocirea noastră. Cu el nu avem de ce să ne temem. Un cuvânt adresat veteranilor, un gest energic, şi ordinea este asigurată, calmul renaşte. [...] Nu este vorba să încredințăm în mâinile sale guvernul sau țara. Este vorba de domnia ordinii. [...] Unii vor considera ideea mea ciudată sau periculoasă. Cred că vor fi de acord cu mine toți cei care au văzut deja acest lucru uimitor, privirea mareşalului Pétain”. Este întruchiparea francezului ideal şi liniştitor. Felul său rezervat de a fi, care nu exclude nici detaşarea, nici acțiunile calculate, trece drept seninătate nuanțată de noblețea firească.

Odată cu declarația de război din 1939, aflat în Spania, cu greu îşi stăpâneşte nerăbdarea, sperând să i se

încredinţeze o misiune pentru însufleţirea „moralului francezilor”, convins fiind că în acest fel va fi câştigat războiul, despre care credea că va fi unul lung şi cu repercusiuni mai ales economice. Or, de îndată ce ofensiva germană este lansată, iar frontul de la Sedan, străpuns, în mai 1940 consideră cauza pierdută. Chemat la guvernare de Paul Reynaud pentru a ocupa funcția de ministru fără portofoliu, pentru a întruchipa voința de supraviețuire şi credința în victoria finală, preia postul dominat fiind de un pesimism total şi cu certitudinea că trebuiau oprite cheltuielile cât mai curând posibil. Era obsedat de ideea de a salva ce se mai putea înaintea unei victorii germane desăvârşite, care să şteargă literalmente Franța de pe fața pământului. În acelaşi timp, partizanii armistițiului şi-au găsit în el un purtător de cuvânt şi o justificare.

Subiect al unor planuri fanteziste şi campanii care să-l aducă la putere încă din anii ’30, mareşalul Pétain n-a susținut niciodată pe nimeni, refuzând să se lase folosit de cineva şi mai ales să participe la o conspirație care să-i şubrezească demnitatea. Dar mândria nu exclude ambiția de a fi adus în fruntea țării prin decăderea sa. Prin urmare se arată extrem de dispus să preia puterea pe 16 iunie 1940, când, în urma separării dintre partizanii armistițiului şi susținătorii continuării războiului, cei dintâi devin majoritari în Consiliul de Miniştri.

Nu accede în funcția de preşedinte al Consiliului printr-o lovitură de stat, ci mai degrabă datorită susținerii numeroşilor parlamentari care văd în el, asemenea majorității francezilor, garantul indiscutabil al intereselor naționale şi al onoarei în mijlocul dezastrului. În acest fel poate fi interpretat numărul masiv de voturi care, la 10 iulie 1940, îi dă undă verde pentru înființarea unor noi instituții.

Ambiguitatea care va domina întreaga sa guvernare îşi face deja simțită prezența. Ales cu uşurință de politicieni

aflați la ananghie, însă pentru un mandat temporar, în aşteptarea încheierii păcii în viitorul apropiat şi a unei noi constituții care trebuia adoptată cât mai curând, Philippe Pétain s-a instalat la putere pe o perioadă nelimitată şi cu ideea clară vizând reformarea profundă a țării; aceasta trebuia realizată cu orice preț şi înainte de încheierea păcii. Dedicându-se Franței, în curând va considera că nu va avea de dat socoteală decât Istoriei.

Un regim al confruntării

Această conjunctură tragică este responsabilă în totalitate – sau aproape în totalitate – de regimul instalat sub conducerea sa.

Convenția de armistițiu intrată în vigoare la 25 iunie consfințea ocuparea a două treimi din teritoriul național împărțit de o linie de demarcație de netrecut, reducerea drastică a efectivelor armatei franceze, cedarea de materiale importante, plata unor costuri exorbitante privind ocupația şi cooperarea administrativă cu autoritățile militare germane pentru instaurarea ordinii.

Franța rămânea totuşi un stat suveran cu un guvern legal la conducere, ceea ce era mai mult decât aveau să obțină de acum înainte majoritatea țărilor din Europa continentală aflate sub dominație germană. Alungat din Bordeaux, aflat sub ocupație, guvernul se stabileşte temporar la Vichy, contând pe faptul că războiul nu avea să dureze mai mult de câteva săptămâni. Aici sunt convocați parlamentarii celei de-a Treia Republici în vederea adoptării principiului de revizuire a constituției. Acest vot nu se referă numai la această chestiune; consfințea armistițiul, adică retragerea din război, fără posibilitatea de a-l continua din colonii, separarea de aliatul englez, imputarea

responsabilităţii liderilor celei de-a Treia Republici pentru înfrângere. În sfârşit, lipsea ataşamentul faţă de figura mareşalului, care, din numeroase motive, uneori contradictorii, părea singura persoană potrivită pentru a traversa perioada dramatică cu care se confruntă ţara.

Pétain este un soldat. Şi încă unul victorios. Învingător al germanilor în timpul Marelui Război şi, mai ales, „Învingătorul de la Verdun”, acea bătălie a armatei franceze axată pe apărarea teritoriului naţional. Prin urmare este evident că acest patriot adevărat va dori să salveze tot ce se putea din calea nemţilor, cărora nu putea să nu li se impună, oricât de nazişti ar fi fost aceştia. Liderul cunoscut pentru respectul faţă de viaţa oamenilor săi, glorios şi înţelept, în vârstă de optzeci şi patru de ani, dar care încă arăta bine, se foloseşte cu pricepere de diferitele faţete ale personalităţii sale, arătându-se autoritar şi, în acelaşi timp, binevoitor. „V-am vorbit până acum ca un tată. Astăzi vă vorbesc ca un lider”, a declarat acesta într-unul din primele sale discursuri difuzate la radio, ocazie cu care francezii i-au descoperit vocea îmbătrânită.

„Salvatorul” este înzestrat cu toate calităţile: înţelepciune, clarviziune, bunătate şi autoritate firească. Pare să se situeze în mod intrinsec în afara confruntărilor politice sau, mai bine zis, mai presus de conflicte. El propune, în numele „bunului-simţ”, un mod eficient de guvernare, inspirat de comenzile militare ale căror principii se vor extinde asupra întregii societăţi. „Un şef n-a reuşit niciodată să comande mai mult de cinci subordonaţi. Se începe de la caporal şi se termină cu vârful ierarhiei.” Prin această metodă, intenţionează să înlocuiască zgomotul, proasta administrare şi incompetenţa democraţiei parlamentare, care tocmai îşi demonstrase deficienţele sale teribile, provocând cea mai gravă înfrângere din istoria naţională. „Autoritatea nu vine de jos. E tocmai cea pe care o confer sau pe care o deleg eu.”

Bucurându-se de un nivel excepțional de legitimitate, validat de un nou set de legi, încă din 11 iulie 1940, mareşalul Pétain se ocupă de instalarea preeminenței sale trecând republica prin pierderi şi profituri. Îşi arogă, printr-o serie de acte constituționale, titlul nou de şef al statului francez, care se adăuga atribuțiilor sale de şef al guvernului, precum şi puterile executivă, legislativă, financiară, apoi judecătorească, pe lângă puterea constituantă obținută prin vot. În timp ce anumiți susținători ai săi nu-l considerau decât administratorul de tranziție – şi util – al catastrofei, Pétain se prezintă nu numai ca o scăpare, ci şi ca un ghid pe o perioadă nedeterminată. Fără să existe o revoluție, o lovitură de stat, prin „interpretarea excesivă" a competențelor care i-au fost conferite cu consimțământul elitelor copleşite şi al opiniei publice dezorientate, el îşi conferă toate puterile şi devine depozitarul legitimității absolute. Un singur om, pentru că el este salvatorul providențial, alege direcția, decide şi rezolvă tot, fără să i se opună cineva şi fără să poată fi controlat. În aşa măsură încât timp de câteva luni acest regim nou nu are nici măcar un nume. La începutul anului 1941, va adopta denumirea de „stat francez", cu caracter mai degrabă tautologic decât normativ. În plus, constituția care trebuia adoptată, etern subiect de discuție al unei vieți politice vlăguite, nu avea să vadă niciodată lumina zilei, dovadă că regimul nu rezidă decât în persoana conducătorului său. O dovedeşte folosirea continuă a imaginii sale, a cuvintelor, a personalității sale charismatice, susținute masiv de transmisiuni la radio, de o presă cenzurată şi înregimentată şi de importante campanii publicitare. Totul este dat de voința luminată şi puternică a „Mareşalului".

„În persoana sa se confundă, sunt absorbite toate puterile laolaltă, constituantă, executivă, legislativă şi judecătorească [...]. Din excepție a făcut regulă, din

magistratura temporară, suveranitate permanentă, din autoritate limitată, putere absolută.” Aceste câteva rânduri fac parte dintr-o biografie din 1931 despre dictatorul roman Sulla scrisă de latinistul Jérôme Carcopino. Zece ani mai târziu, acesta va deveni unul dintre miniştrii mareşalului, a cărui poziție poate fi descrisă în aceiaşi termeni cu o relevanță tulburătoare. *Dictator est qui dictat*. „Dictatorul este cel ce comandă.”

O dictatur**ă** pluralist**ă**?

Cel puțin despre el se poate spune că este cel ce comandă.

Chiar de la început, frumoasele promisiuni au fost încălcate. În primul an, guvernul este remaniat de unsprezece ori. Dar cui îi pasă de stabilitate? Philippe Pétain suspină în zadar după cabinetul piramidal care trebuie să asigure în cascadă guvernarea țării. „Ştie cineva că m-am aflat şi că încă mă aflu în fața neantului?” Miniştrii luptă din greu pentru a-şi stabili autoritatea asupra administrațiilor despre care se spune că sunt profund afectate de indivizi din vechiul regim. Purificarea energică şi impunerea jurământului şefului statului ar trebui să îndrepte reaua-voință. Apelurile repetate la instaurarea ordinii demonstrau oricând funcționarea defectuoasă a sistemului. „Am făcut în repetate rânduri apel la bunul-simț, la rațiune, la noțiunea de interes public. Am cerut cu insistență colaborarea şi bunăvoința tuturor francezilor. Astăzi, a trecut vremea neclarităților. S-ar putea să mai existe câțiva nesăbuiți care să viseze la nu ştiu ce întoarcere la regimul de pe urma căruia au profitat. Sunt sigur că Revoluția Națională va triumfa spre binele Franței, al Europei şi al Lumii. Oricum, trebuie luată o decizie. Fie

sunteți cu mine, fie împotriva mea”, a declarat el în august 1941.

În realitate, existau multe motive pentru o asemenea atitudine. În primul rând, numărul tot mai mare de constrângeri asupra vieții politice, economiei şi societății. Războiul despre care se preconiza că nu avea să dureze mult se prelungise pe termen nelimitat şi, odată cu acesta, regimul armistițiului: teritoriul încorsetat de zonele create de Reich, economia secătuită, căile de comunicație îngreunate, ingerința germanilor în gestionarea afacerilor țării. La aceasta se adăuga alegerea deliberată, pretinsă a fi cea mai bună şi rezonabilă strategie, de colaborare cu Germania, cu riscul de a cocheta cu ideea cobeligeranței. Această alegere fatidică a angajat regimul într-o situație fără ieşire, care avea să-l lege de viitorul militar al celui de-al Treilea Reich şi care, în cele din urmă, va duce la izbucnirea războiului civil. De fapt, acest regim autoritar era el însuşi supus unei autorități superioare, care nu ezita niciodată să-şi facă simțită influența, indiferent dacă intervenea pentru cenzurarea textelor de lege sau pentru alegerea în funcții şi demiterea înalților funcționari şi chiar a miniştrilor.

Figura tutelară a mareşalului este, în plus, singurul element unificator al unui agregat disparat şi contradictoriu. Cultul care îi este dedicat, în parte spontan şi sentimental, în parte organizat şi sistematic, reuşeşte să țină laolaltă elementele acestei „dictaturi pluraliste”, care, pe cât de greu era de definit, pe atât de greu putea fi făcută să funcționeze. De fapt, statul francez nu s-a născut doar ca reacție la tragedia înfrângerii. El îşi are rădăcinile într-o veche tradiție contrarevoluționară, căreia i s-au adăugat naționalişti, membri ai noii drepte, neosocialişti, monarhişti, social-catolici, sindicalişti anticomunişti sau fascişti vechi şi noi, fără să mai vorbim de clanuri oportuniste, diverse şi rivale. Proveniți dintr-un larg spectru politic, coabitează în cadrul

guvernului, în organisme şi organizaţii de la Vichy indivizi mai degrabă opuşi decât complementari, raliaţi la autoritarism, la naţionalismul defensiv, la europenism şi la pacifismul de sinceritate variabilă, combinat cu un antiliberalism care pune laolaltă democraţia, comunismul şi republica, toate dispreţuite. Acest lucru nu-i împiedică pe toţi aceşti oameni să se pretindă susţinători ai mareşalului, al cărui talent excepţional de a da impresia interlocutorilor săi că-i înţelege şi îi aprobă se întoarce în acest caz împotriva lui. Totul până la caricatura de la Paris, unde colaboratorii s-au pus în mod ruşinos sub aripa sa, abuzând în special de fraza pe care acesta a rostit-o în august 1940: „Viaţa nu este neutră. Trebuie luată în piept cu îndrăzneală”. Ceea ce permite tuturor să o interpreteze după bunul-plac.

Reacţiunea pretinde că provine de la o „nouă ordine” cu valori care invadează discursul şi care păstrează totuşi contururile neclare. Mareşalul Pétain, incapabil să gândească fundamentele juridice ale unei constituţii, aminteşte încontinuu „principiile” care ar trebui să o guverneze. „Omul deţine de la natură drepturi fundamentale. Dar acestea nu-i sunt garantate decât de comunităţile care îl înconjoară: familia care îl creşte, profesia care îl hrăneşte, naţiunea care îl protejează.” Aşadar nu de la el, ci de la atmosfera dată de regimul de la Vichy din vara anului 1940 a pornit termenul de Revoluţie Naţională, care a ajuns să se identifice cu politica sa. Pétain ar fi preferat termenii modernizare sau redresare. Se pomeneşte astfel în braţe cu acest cuvânt, „revoluţie”, care nu se potrivea întocmai programului său conservator, dar care era în ton cu vremurile. La fel de bine, se încearcă simularea aparenţelor, a simbolurilor şi a mecanismelor totalitarismului şi a altor regimuri „puternice”, care făceau furori în Europa încă din anii ’20: cultul liderului infailibil

care nu doarme niciodată, salutul marțial, jurăminte, uniforme, recrutarea tineretului, gândirea unanimă şi discursul botezat „uniunea națională”... Dar Franța nu va avea un partid unic, cu care germanii oricum n-ar fi fost de acord şi pe care conservatorii convinşi, în frunte cu generalul Weygand, l-ar fi considerat periculos. „Nu poate fi tolerată nici o grupare care să întoarcă cetățenii unii împotriva altora şi care tinde să distrugă autoritatea statului”, a afirmat mareşalul în *Principes de la communauté*. Acest lucru nu-l împiedică să încerce să creeze elemente de legătură: Legiunea franceză a combatanților, care înlocuia asociațiile veteranilor, Consiliul Național, Prietenii Mareşalului, ajungând până la conferirea decorației Francisque, pe care o primeau, în principiu, cei mai buni susținători ai Revoluției Naționale.

Cu toate astea, mareşalul, care-şi asumă conducerea politicii şi autoritatea sa fermă asupra unei Franțe disciplinate şi ierarhizate, se luptă în mod evident cu o decizie mai dificilă decât se aştepta. Şi asta nu doar pentru că mecanismele guvernării sunt complexe şi scapă lipsei sale de experiență în afaceri publice, ci şi pentru că, în mijlocul haosului, atunci când nu este în prim-plan, îndeplineşte adesea rolul de arbitru. Vârsta sa înaintată, capacitățile de muncă limitate şi progresele lente ale deficitului patologic cognitiv tind să mărească decalajul față de interlocutorii săi. Aceştia se pot acuza reciproc de deturnarea bătrânului, fără însă să se dea în lături de la a-l manipula... Paşii greşiți ai lui Philippe Pétain, care dorea să fie deținătorul puterii reale, nu aparente, care se alătură imixtiunilor tot mai mari şi din ce în ce mai autoritare ale germanilor începând din 1943, ajung să-l facă să nu mai dețină controlul asupra deciziilor. Mersul dictaturii nu se mai decide în biroul său; simplitatea şi ordinea meticuloasă prezentate ca semne ale unei minți limpezi dovedesc mai

ales lipsa lui de activitate. Biroul său devine un loc în care se poartă discuții, se amână decizii şi se exprimă regrete. Pentru că, în ciuda sincerității cu care s-a oferit sacrificându-se pentru țară, mareşalul n-a abandonat niciodată tendința de a se plânge şi de a-şi găsi scuze. A fost adeptul unui autoritarism tânguitor.

Dar a fost aceasta cu adevărat o dictatură?

Regimul laudă comunitățile care au existat dintotdeauna, cum ar fi familia, profesia, regiunea. Există tot atâtea sisteme care se opun unui individualism detestabil, identificat drept una dintre cauzele principale ale problemelor Franței. Sisteme opuse, nu contraputeri, ideea însăşi fiindu-i străină lui Philippe Pétain. Întreaga ideologie apărută în urma Revoluției Franceze şi a tradiției republicane îl îngrozeşte şi, odată cu ea, liberalismul, democrația, votul. Pe parcursul rătăcirilor şi retractărilor sale privind constituția, mareşalul va avea întotdeauna grijă să evite ideea de republică şi de sufragiu universal.

„Avem nevoie de reprezentare națională. Ştiu asta. O ştiu mai bine decât ei, explica el într-un interviu din noiembrie 1940. Dar a venit vremea elitelor. Nu mai este vorba despre o întrecere în promisiuni. Este vorba să trăim în cinste şi loialitate. Desigur, poporul va avea un cuvânt de spus. Dar munca îşi va arăta roadele, iar adevărații slujitori ai statului îşi vor face auzită vocea. Nu trebuie să ne gândim decât la ordine, iar ordinea este conştiința tuturor."

Respingerea liberalismului politic presupune o suprimare a drepturilor care nu mai sunt considerate fundamentale. Astfel, şeful statului deține, pe lângă alte puteri, şi pe cea judecătorească. De-a lungul anilor, sunt create jurisdicții speciale: Curtea Supremă de Justiție, secții speciale,

Tribunalul de Stat, curţi marţiale. Când sentinţele nu sunt date suficient de repede, mareşalul îşi acordă dreptul de a-i condamna direct pe acuzaţi; atunci când consideră necesar, nu ţine cont nici de organele consultative pe care el însuşi le stabilise. Aşadar, fără să aştepte organizarea unui proces în faţa Curţii Supreme, îi condamnă pe Léon Blum, Édouard Daladier şi pe generalul Gamelin, consideraţi vinovaţi pentru înfrângerea ţării, la detenţie într-o incintă fortificată. Legea putea fi şi retroactivă: secţiunile speciale sunt scutite de instrucţiuni înainte de a judeca, pronunţă condamnări hotărâte dinainte, pentru a servi ca exemplu, inclusiv împotriva deţinuţilor deja condamnaţi, şi aplică pedeapsa cu moartea în cazul unor fapte care de obicei primesc pedepse corecţionale. Deja grav afectat, statul de drept este efectiv desfiinţat în 1944 prin instituţionalizarea violenţei de către Miliţie, înfiinţată în ianuarie 1943, pe lângă şeful guvernului ca forţă de menţinere a ordinii şi ca aripă în plin avânt a Revoluţiei Naţionale. Conducătorul său, Joseph Darnand, de altfel locotenent Waffen-SS, a fost numit secretar general în decembrie 1943 însărcinat cu menţinerea ordinii în guvern, exercitându-şi autoritatea asupra forţelor de ordine şi a administraţiei închisorilor. Curţi marţiale formate din ofiţeri necunoscuţi fac ravagii în închisori. În timpul procedurilor desfăşurate în spatele uşilor închise, pronunţă condamnări la moarte fără posibilitatea de apel sau recurs şi procedează la executări imediate. Nu sunt permise nici achitarea, nici pedepsele intermediare. Astfel, în şase luni sunt executate două sute de persoane, fără a putea fi întotdeauna identificate, procedurile fiind rapide şi secrete.

Deşi acesta este punctul culminant, regimul este represiv de la bun început. Încă din vara anului 1940, cei consideraţi vinovaţi de înfrângere fuseseră acuzaţi şi întemniţaţi, iar francezii care-şi părăsiseră ţara şi continuaseră războiul de partea britanicilor fuseseră judecaţi în contumacie. Din

proprie inițiativă, Pétain adoptă măsuri discriminatorii, mai întâi împotriva francezilor de origine străină şi apoi a celor de origine evreiască, jonglând cu criterii juridice discutabile. Include încontinuu „francezi de proastă calitate” în categorii destinate epurării, segregării, excluderii, internării în lagăre, întemnițării, chiar executării. Statul francez îşi alege şi loveşte duşmanii, pe care mareşalul îi numeşte rând pe rând „francezi răi”, „disidenți”, apoi „terorişti”. Or, din cauza a ceea ce reprezintă şi a acțiunilor pe care le întreprinde, vor apărea în mod firesc forțe de opoziție, care vor creşte în intensitate.

Acestea vor fi caracterizate de melanjul, în grade diferite, dintre contestările la nivel politic şi protestele patriotice. Între 1940 şi 1942, opozanții din zona ocupată caută cu greutate mijloace de a contracara prezența copleşitoare a învingătorului, timp în care cei din zona liberă se străduiesc să depăşească cenzura presei şi manipularea opiniei publice pentru a denunța atentatele împotriva libertăților sau pentru a avertiza cu privire la pericolele politicii de colaborare cu Germania. În ambele cazuri, ostilitatea dominantă împotriva învingătorului, concentrarea pe evenimentele provocate de război şi respectul constant față de Pétain pun totuşi în plan secund criticile la adresa regimului. Situația începe să se agraveze pe măsură ce supunerea față de cerințele germanilor devine evidentă, odată cu întoarcerea în fruntea guvernului a lui Pierre Laval, despre care se credea că era gata să facă orice concesie față de țara vecină (aprilie 1942), ocuparea totală a teritoriului de către Wehrmacht după debarcarea anglo-americană în Africa de Nord (noiembrie 1942), urmată de intrarea în guvern a susținătorilor înfocați ai Colaborării, care păreau dirijați de germani (decembrie 1943–ianuarie 1944). Statul francez, din ce în ce mai încorsetat de ocupant, reacționează, nu fără tulburări, prin concesii şi inițiative

regretabile, periculoase sau nelegiuite, care, deşi aveau scopul de a-i demonstra suveranitatea, îi scoteau de fapt în evidență dependența față de Germania. Astfel are loc, de pildă, în vara anului 1942 arestarea de către poliția franceză a 20.000 de evrei, care urmau să fie predați germanilor; această acțiune avea rolul de a afirma autoritatea statului. Înființarea Serviciului de Muncă Obligatorie, în februarie 1943, produce ruptura dintre regim şi populația indignată să vadă tinerii forțați să plece să muncească în Germania. Or, când mareşalului îi sunt cerute explicații, acesta răspunde că este normal ca toată lumea să se supună datoriei hotărâte de stat.

Prin urmare, regimul cunoaşte o înăsprire în etape, ajungând să se implice în lupta armată împotriva adversarilor săi, supranumiți rezistenți, şi să dezvolte o formă de terorism de stat. Monopolul violenței legale, deținut de autoritățile publice, este de asemenea confiscat de Miliția franceză, care se proclamă avangarda unei mişcări revoluționare. „Menținerea ordinii”, ridicată la un nivel aproape ministerial, se transformă în justificarea unei violențe fizice extreme, ajungând până la tortură şi crimă, în numele securității şi al rațiunii de stat. Frica devine mijloc de guvernare a unei societăți agresate. Abuzurile sunt însoțite de furturi, şantaje, jafuri care imprimă acestor acțiuni marca unei practici mafiote. De altfel, această folosire josnică a forței este încurajată de către germani, care îşi răsplătesc astfel ajutoarele. Faptul că aceste grupuri, ai căror membri au de obicei titluri şi funcții, nu sunt pedepsite creează o adevărată confuzie între instituții şi delincvență şi desăvârşeşte discreditarea unui regim înlocuit de legitimități alternative. De altfel, sfârşitul său are loc în vara anului 1944, odată cu tulburările şi violențele iscate pe fondul recuceririi teritoriale şi al războiului civil. Germanii şi milițienii nu ezită să-i aresteze pe unii dintre colaboratorii

şefului statului aflați în birourile lor; acesta din urmă nu protestează decât de formă. În toate aceste ultime luni, Philippe Pétain a avut un comportament ambiguu, oscilând între o acceptare forțată şi încăpățânarea că este singurul care se bucură de legitimitate, dovedind o lipsă de continuitate în idei ieşită din comun.

Istoria mă va judeca doar pe mine

În august 1944, mareşalul Pétain este dus de germani în afara oraşului Vichy, din care oricum lipseau de săptămâni întregi organele sale guvernamentale. De fapt, şeful statului se afla acolo aproape singur şi neputincios. Reținut în Germania la castelul Sigmaringen, s-a încăpățânat să se întoarcă în țara sa pentru a se supune procedurii judiciare deschise împotriva lui. În Franța revine însă în mai 1945 un bărbat a cărui judecată fusese afectată şi împotriva căruia începe, la 23 iulie, procesul în fața Înaltei Curți de Justiție.

Pentru ce avea să fie judecat? Pentru trădare? Dictatură? În rechizitoriu se făcea referire, în trecere, la un „regim autoritar", la un „regim construit după modelul lui Franco". În cadrul procesului se insistă îndelung asupra conspirației la finalul căreia un mareşal vanitos, ambițios şi defetist şi-ar fi dat țara inamicului în schimbul accederii la putere. Argumentația procurorului nu-şi atinge scopul. Deşi menționate, acuzațiile de persecuție împotriva evreilor, de represiune împotriva oponenților sunt mai degrabă folosite ca exemple decât ca acte de învinuire. În rechizitoriul său, procurorul enumeră „abuzul de încredere, atentatul asupra regimului, atentatul împotriva națiunii", iar în concluzie punctează: „Deținătorii unei puteri instaurate pe asemenea baze nu pot rezista decât prin forță". În cele din urmă, la 15 august 1945, Philippe Pétain a fost condamnat pentru

înțelegerea cu inamicul la pedeapsa cu moartea şi la oprobriul public. Justiția a înțeles să lase posterității mai degrabă un trădător decât un dictator. Generalul de Gaulle l-a grațiat.

Cu toate astea, generațiile ulterioare vor avea tendința să se îndepărteze din ce în ce mai mult de acest punct de vedere aproape militar pentru a se concentra asupra segregării, persecuției, represiunii decretate, asistate sau acceptate sub îndrumarea sa.

A fost Philippe Pétain cu adevărat un dictator? În mod sigur nu, din motive care, paradoxal, au de-a face în parte cu ideea înaltă pe care o avea despre demnitatea sa, şi mai ales datorită situației din guvernul său compromis şi apoi supus.

A aprobat o formă de dictatură? A făcut-o posibilă prin deciziile, alegerile şi personalitatea sa charismatică? Probabil că da, asta dacă dictatura este un regim care sfârşeşte oricum prin îndreptarea violenței chiar împotriva celor cărora le-a promis salvarea, protecția, apoi renaşterea, de îndată ce „răii" vor fi fost separați de „buni".

„Ştiam că o înfrângere are consecințe dezastruoase, i-a scris Philippe Pétain unei prietene în ianuarie 1944. Dar nu ştiam că nenorocirea rezultată avea să se extindă atât de mult."

7. TŌJŌ HIDEKI: DICTATOR, SAU ŢAP ISPĂŞITOR?
de Pierre François Souyri

La 6 februarie 1943, Tōjō Hideki[41] îi răspunde reporterului ziarului *Asahi shimbun*, care l-a întrebat dacă este dictator: „Omul numit Tōjō nu este altceva decât un simplu supus al Majestății Sale, la fel ca dumneavoastră. Singura diferență este că am primit responsabilitatea de a fi prim-ministru. Din acest punct de vedere, sunt diferit. Strălucesc doar atunci când sunt expus în lumina Majestății Sale. Altfel, nu aş fi decât o biată pietricică de pe marginea drumului”.

Tōjō, dictator? Să vedem. Un supus „loial şi credincios” al împăratului, mai mult ca sigur. Deşi mai fuseseră vehiculate şi alte nume, este desemnat prim-ministru al Japoniei la 18 octombrie 1941, după câteva zile în care colegii săi au tergiversat numirea sa.

De îndată ce ajunge la conducerea guvernului, decide să cumuleze noua funcție cu cea de ministru al armatei terestre, apoi, în februarie 1944, devine şef suprem al Statului-Major General. Astfel, el controlează direct administrarea statului şi toate operațiunile militare ale țării, reunind în mâinile sale aproape toate puterile. Era, prin urmare, dictator? Da, într-o anumită măsură... Demisionează din funcție pe 18 iulie 1944. Cu câteva zile înainte, un bătrân negustor de chilipiruri din Hokkaidō striga în gura mare pe stradă cui voia să-l audă: „Împăratul este un imbecil orb, altfel nu l-ar fi numit prim-ministru pe Tōjō!” Arestat de poliție, bărbatul este condamnat la câteva zile de închisoare pentru ultraj la adresa împăratului. Nu îndrăznim să ne imaginăm ce soartă ar fi avut în Germania oricine ar fi vorbit astfel despre Hitler.

[41] Pentru numele japoneze, vom face uz de obiceiul din această țară, care se foloseşte în întreg Orientul Îndepărtat. Primul este numele de familie, prenumele – al doilea.

Un ofiţer obişnuit în cele mai înalte funcţii

Tōjō Hideki s-a născut în 1884 la Tokyo, într-o familie de mici-burghezi din mediul rural aparținând clasei de mijloc. Tatăl său era ofițer în cadrul armatei terestre. Tânărul Hideki îşi desăvârşeşte studiile la Şcoala Militară de Cadeți – de fapt, toată viața a fost legat de armată. După două eşecuri, se înscrie în 1912 la Şcoala de Război a Armatei Terestre, pe care o absolvă în 1915 cu gradul de căpitan. Numit ataşat militar în Elveția în 1919, rămâne o perioadă şi în Germania. Întors în Japonia în 1922, urcă în ierarhie şi intră în Ministerul Armatei Terestre în 1928 cu gradul de colonel. În final, este numit general de brigadă şi inspector de arme. Până atunci Tōjō era doar un anonim, ale cărui capacități administrative erau apreciate, fiind promovat constant în ierarhie. Cariera sa se datorează într-adevăr calității muncii depuse: se spune că-şi aşeza în ordine documentele până târziu în noapte, citea toate rapoartele şi arăta hotărâre în deciziile pe care le lua. Bărbatul mic de statură, chel şi cu ochelari putea părea la acea vreme un ofițer obişnuit, un funcționar al aparatului militar fără vreo charismă deosebită. Dar expansionismul Japoniei, demonstrat mai ales de invazia Manciuriei în 1931, apoi de cea a Chinei, în 1937, avea să-i schimbe complet o carieră altfel obişnuită, făcându-l un militar susținător al războiului şi, în acelaşi timp, un lider puternic.

Din 1935 este obligat să-şi asume funcții de natură mai degrabă politică în cadrul instanțelor militare în care este numit. În luna septembrie a aceluiaşi an, a preluat comanda Kempeitaiului din cadrul armatei Kwangtung (armata staționată în Manciuria), devenind şeful jandarmeriei. Kempeitaiul a fost adesea comparat cu Gestapoul din timpul anilor de război, un fel de poliție politică dependentă de armată şi responsabilă cu supravegherea posibililor

adversari, precum şi cu treburile murdare ale regimului. Tōjō iese în evidență în special cu ocazia loviturii de stat din 26 februarie 1936, pusă la cale de ofițeri ultranaționalişti: impune ralierea armatei Kwantung la guvernul legal şi reprimă facțiunile puciste, arestând câteva zeci de ofițeri revoltați. Acțiuni energice care îl fac să merite, la cincizeci şi doi de ani, numirea în funcția de general de corp de armată şi şef al Statului-Major staționat în Manciuria şi în regiune. În toamna anului 1937 supraveghează din această poziție luptele din China de Nord în timpul operațiunii „Chahar”, în urma căreia Japonia ocupă o parte din regiunea de nord-est a Beijingului. Pentru prima şi singura dată în viața sa, Tōjō conduce operațiuni militare pe teren. Iese cu uşurință învingător împotriva unui inamic ale cărui trupe sunt extrem de slab echipate.

În anul următor îşi continuă ascensiunea şi devine şef al Statului-Major al Forțelor Aeriene din cadrul armatei terestre. Începând de acum, dobândeşte treptat reputația de om belicos, de care va şti să profite. La 22 iulie 1940 devine ministru al armatei terestre în cabinetul premierului Konoe Fumimaro. Acesta din urmă, descendent al vechii aristocrații de curte şi apropiat de ideile fasciste, este convins de necesitatea unui război cu China, dar rămâne prudent în privința confruntării cu puterile anglo-saxone. Semnează totuşi Pactul Tripartit, care pecetluia alianța cu Germania şi Italia împotriva Statelor Unite. Într-o perioadă pe care o consideră a fi un răgaz, Tōjō organizează, prin urmare, „mobilizarea totală a națiunii”, încercând să obțină victoria. Şi, pentru a pregăti mai bine soldații pentru război, publică în ianuarie 1941 un manual numit *Senjinkun*. Această lucrare de etică militară de tristă amintire trebuie de-acum să existe în rucsacul/ranița fiecărui luptător. Manualul cuprindea mai ales următoarele sfaturi: soldatul trebuia „să nu se simtă niciodată ruşinat de faptul că este

luat prizonier, căzând în mâinile inamicului" şi să ştie că „era mai bine să moară decât să lase în urmă un nume pătat de ruşine...". E vorba despre întipărirea în rândurile armatei, la acea vreme împotmolită pe frontul chinez, a convingerii că soldatul trebuie mai degrabă să aleagă să moară sau să se sinucidă decât să se predea. Că soldatul trebuie să-şi depăşească limitele, să devină, într-un fel, o fiară de război – în cadrul antrenamentelor, soldații sunt învățați să se sinucidă cu ultimul glonț din puşcă... Pentru Tōjō şi apropiații săi, hotărârea soldatului trebuie să poată impresiona şi demoraliza inamicul, ceea ce explică tactica extremistă folosită în timpul misiunilor sinucigaşe ale războiului din Pacific[42] sau atacurile piloților kamikaze în perioada 1944–1945.

În aprilie 1941 se desfăşoară negocierile americano–japoneze, însă acestea se împotmolesc într-o chestiune esențială: Statele Unite solicită retragerea forțelor japoneze din China şi revenirea clară la statu-quoul dinainte de 1931. Soldații creează apoi teoria dominoului, formulată de Tōjō astfel: „Dacă ne supunem americanilor şi ne retragem din China, atunci nu numai că am purtat acest război degeaba, dar, în plus, Manciuria va fi în pericol, la fel şi Coreea. Şi cum vom explica familiilor care şi-au pierdut copiii în luptă că aceştia au murit degeaba?" Opoziția dintre Japonia şi anglo-saxoni este din ce în ce mai evidentă, iar în cercurile

---

[42] Este vorba despre misiuni sinucigaşe în situații disperate pe care americanii le vor numi *banzai charges*. În loc să se predea, ofițerii îi îndeamnă pe soldați să atace liniile de front americane. Ideea naivă este că, dacă raportul pierderilor este de o sută de japonezi ucişi la şaptezeci de americani scoşi din joc, aceştia din urmă îşi vor pierde încrederea, iar moralul lor se va prăbuşi. Calculul mortal şi nejustificat va permite totuşi propagandei de război japoneze să dea o imagine pozitivă sacrificiului inutil al soldaților săi, numindu-i „străluciri de diamant".

militare din Tokyo se doreşte atacarea Washingtonului, a cărui aroganță este considerată insuportabilă. Pentru Statul-Major japonez, raționamentul este simplu, dacă nu chiar simplist: dacă Japonia îi atacă pe britanicii şi americanii din Orientul Îndepărtat, rezistența chineză se va prăbuşi. Embargoul petrolier, pe de o parte, şi „solicitările inacceptabile” ale americanilor, pe de alta, le oferă militarilor japonezi pretextul mult dorit de a-i „alunga pe coloniştii albi afară din Asia”.

Tōjō, lider militar?

În octombrie 1941, a sosit momentul ca Tōjō şi militarii săi să pornească la război împotriva americanilor. Sub presiunea armatei, prim-ministrul Konoe demisionează. Se aşteaptă ca Tōjō să-i urmeze în funcție, dar se pare că atitudinea lui extremistă îi şochează pe unii, inclusiv pe împăratul Hirohito. Deşi este numit prim-ministru, acesta ar fi primit ordinul de a face totul pentru a împiedica implicarea în război. Se spune că ar fi declarat: „Pace, pace! Fiul Cerului a vorbit”. Şi, într-adevăr, timp de câteva zile, noul deținător al puterii pare să-şi fi schimbat poziția. Fiind un „supus credincios”, s-ar fi străduit să urmeze direcția dorită de împărat, însă intransigența continuă a americanilor l-ar fi convins că, acceptând ultimatumul Washingtonului, ar semna sinuciderea Japoniei. Aşadar, la 26 noiembrie 1941, Tōjō ia decizia de a declara război; i-o prezintă împăratului, iar acesta o acceptă. S-ar fi scuzat apoi, printre lacrimi, în fața lui Hirohito pentru că nu putuse împiedica inevitabilul... Câteva zile mai târziu are loc atacul asupra bazei navale de la Pearl Harbor.

Pasajul de mai sus cere o situație ipotetică. Într-adevăr, discuțiile din octombrie–noiembrie 1941, care au avut loc la

cel mai înalt nivel al statului, înainte de Pearl Harbor, nu au fost niciodată făcute publice, iar singurele surse referitoare la această chestiune sunt cele câteva mărturii apărute după război, cea a lui Tōjō, desigur, dar şi cea a lui Kido Kōichi, gardianul sigiliului privat al împăratului şi cel mai apropiat consilier al său. Tōjō dorea să arate că fusese forțat să declanşeze ostilitățile de Roosevelt, „adevăratul responsabil pentru război"; la rândul său, Kido voia să-l absolve pe împărat de orice responsabilitate, arătând că acesta făcuse tot posibilul să evite conflictul.

Prim-ministru al unei țări aflate în război, Tōjō dă dovadă de o guvernare originală. Intervine foarte des la radio, unde îi sunt difuzate discursurile, şi apare cu plăcere în jurnalele de ştiri ale epocii. A înțeles în mod sigur înaintea altora rolul fundamental al mijloacelor de comunicare moderne. Dependent de muncă, extrem de atent la detalii, fin cunoscător al tuturor dosarelor – toate astea fac din el un om indispensabil. Dar omniprezența sa nu atrage doar simpatia celorlalți.

După ce americanii au preluat baza japoneză de la Atolul Truk, Tōjō a decis, la 21 februarie 1944, cumularea funcției de prim-ministru cu cea de şef al Statului-Major.

Îşi justifică hotărârea folosind drept scuză situația militară din ce în ce mai dificilă şi necesitatea centralizării puterilor. În mod evident, existau grupuri din aparatul de stat care se opuneau influenței sale excesive: printre aceştia, Statul-Major, dar şi apropiații împăratului. Pentru că, deşi Tōjō conducea efectiv, el avea întotdeauna grijă să-şi prezinte deciziile ca şi cum erau cele ale suveranului său. Într-adevăr, avea întotdeauna abilitatea de a-l convinge pe Hirohito să urmeze calea propusă de el.

Considerat principalul responsabil pentru înfrângerile teribile suferite de japonezi în Insulele Mariane (iunie 1944) şi Saipan (iulie 1944), prim-ministrul, care era şi liderul în

război, pierde sprijinul anturajului imperial şi al Marinei şi, la 18 iulie 1944, îşi prezintă demisia executivului. Dacă în 1941 îl susținuseră, în cele din urmă toți îl abandonează şi fac din el țapul ispăşitor pentru înfrângerea suferită. Tōjō se retrage în propria casă şi nu-şi face apariția decât pentru scurtă vreme, atunci când este chemat de împărat, în februarie 1945, la un consiliu special format din foşti prim-miniştri; în adunare ar fi trebuit să se decidă dacă japonezii urmau să se angajeze în eventuale negocieri de pace cu americanii. Cu această ocazie, se exprimă în favoarea continuării războiului; se pare că susține un discurs suficient de elocvent pentru a-l convinge din nou pe împărat de necesitatea continuării operațiunilor. La scurt timp după aceea, redactează un raport în care explică faptul că americanii sunt în pragul colapsului şi că URSS nu va interveni în această chestiune. Rareori un conducător avea să se înşele mai tare.

În septembrie 1945, la câteva zile după sosirea forțelor americane la Tokyo, Tōjō, ştiind că avea să fie arestat, încearcă în zadar să se sinucidă. Opinia publică japoneză nu-l tratează cu condescendență: el, care le ceruse soldaților mai degrabă să-şi ia viața decât să cadă în mâinile inamicului, fusese luat prizonier de forțele de ocupație. Încarcerat în închisoarea Sugamo, îşi aşteaptă procesul şi apoi execuția, după ce, la 12 noiembrie 1948, este pronunțată împotriva sa pedeapsa capitală, în special pentru crime împotriva păcii. Până la urmă, la 23 decembrie, Tōjō este executat prin spânzurare la vârsta de şaizeci şi patru de ani, împreună cu şapte dintre coacuzații săi.

Ulterior, în Japonia şi în Statele Unite au avut loc dezbateri aprinse. A fost Tōjō cu adevărat dictatorul manipulator pe care autoritățile americane l-au descris cu

satisfacție după război? Sau a fost un țap ispășitor condamnat în locul împăratului de dreptatea învingătorilor? A fost un lider militar mediocru, îmbătat de ideologie, direct responsabil de un conflict îngrozitor, sau a fost victima expiatorie a unui sistem la a cărui înființare a contribuit?

Pentru a surprinde complexitatea și chiar contradicțiile personajului, trebuie amintit, pe de o parte, care era adevărata însemnătate a armatei înainte și în timpul războiului și, pe de alta, ce reprezenta ceea ce în 1935 filozoful Tosaka Jun numea „ideologie japoneză”.

O armată marcată de nenumărate lupte între facțiuni

Înființarea armatei japoneze era de dată recentă. Când Tōjō intră la Școala de Război, nu împlinise nici măcar cincizeci de ani. Pentru că, oricât de paradoxal ar părea, Japonia shogunilor Tokugawa (1603–1867), dominată de războinicii samurai, nu dispunea cu adevărat de o armată. De fapt, armata terestră era formată, în principal, din samuraii principatului Chōshū, care jucaseră un rol central în mișcarea ce înlăturase vechiul regim al shogunilor. Acești războinici sau fiii lor au constituit cadrele militare conducătoare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Toți miniștrii armatei proveneau din acest grup regional, care, la începutul veacului următor, controlează încă o parte a statului. Aceasta era armata condusă de ofițerii din Chōshū, care în 1895 câștigaseră războiul împotriva Chinei, punctul de plecare al expansionismului japonez; e vorba despre aceeași armată care a avut multe de îndurat în fața rușilor în războiul din 1904–1905, în special în timpul asediului de la Port Arthur, dar care în cele din urmă a ieșit victorioasă din conflict.

Exista, de asemenea, Marina Imperială, controlată de vechi samurai din principatul Satsuma, regiune situată în extremitatea sudică a insulei Kyūshū. Aceasta a jucat un rol esențial în 1905, scufundând flota rusă în timpul luptei navale din strâmtoarea Tsushima. Rivalitatea dintre armată şi marină atinsese un asemenea nivel, încât fiecare dispunea de propriul minister în cadrul guvernului, iar militarii obținuseră ca ministrul „lor” să fie întotdeauna unul dintre ei. În general, marinarii îşi disprețuiau colegii din armată.

Tânărul ofițer Tōjō Hideki a fost trimis în Europa: după Primul Război Mondial, Japonia era dornică să tragă învățăminte din acest mare conflict european. Tinerii ofițeri din armata terestră, reuniți în jurul lui Nagata Tetsuzan (1884–1935), aflat la post în Germania, au tras concluzii radicale în urma Marelui Război. Potrivit acestora, următorul conflict ar necesita implicarea tuturor actorilor sociali din țară, inclusiv a forțelor economice, pentru un „război total”. În acest context, era nevoie de o forță de anvergură care să poată mobiliza întreaga națiune. Nagata credea că facțiunea Chōshū, din rândurile căreia proveneau în continuare ofițeri superiori, trebuia să dispară, constatând cu amărăciune că armata japoneză a evoluat cu dificultate de la războiul împotriva Rusiei. Se impuneau deci reforme radicale pentru modernizarea acesteia. După ce Tōjō Hideki face cunoştință cu Nagata Tetsuzan, acesta aderă rapid la pozițiile sale, asemenea altor tineri ofițeri pe care-i strânsese la Baden-Baden în 1921 pentru a forma un „pact secret”. Mai târziu, întorşi în Japonia, Nagata şi apropiații săi au creat „grupuri de cercetare” – de fapt, o nouă facțiune –, din care Tōjō făcea parte şi care avea un dublu obiectiv: să accelereze modernizarea prin eliminarea resturilor facțiunii Chōshū din armată şi prin promovarea tinerelor talente, indiferent de regiunea din care proveneau; să

rezolve problema Manciuriei pregătind invazia Chinei de Nord-Est pentru a asigura hegemonia politică asupra regiunii şi pentru a putea sfida Uniunea Sovietică.

Reînnoirea treptată a cadrelor armatei şi criza economică ce a lovit Japonia violent după 1930 au determinat accelerarea radicalizării acestor ofițeri. Nerăbdători, se simțeau atunci purtați de cursul Istoriei. Manciuria era prezentată pretutindeni ca un eldorado de cucerit, bogată în materii prime, cu multe terenuri cultivabile. În anii ’30, țăranii japonezi, încolțiți de criză, începuseră să vadă în armată un motor pentru ascensiunea socială a copiilor lor, iar în imperialismul de pe continent, o soluție la deficitul de terenuri din arhipelag.

Prudența autorităților politice în privința relansării unei politici expansioniste îi exaspera pe extremiştii pentru care expansiunea era soluția la criză. Armata devenea astfel terenul propice pentru propaganda extremei drepte, care denunța corupția, trădătorii, laxitatea democrației şi care atrăgea atenția asupra răspândirii comunismului.

În jurul anului 1933, cercurile naționaliste din armată s-au împărțit în două facțiuni. Prima, cunoscută sub numele de „facțiunea de control” (*tōseiha*), era alcătuită din ofițeri pragmatici, extrem de ataşați de respectarea legii, care căutau să instituie un stat pregătit pentru război, capabil să crească semnificativ nivelul, deja extrem de ridicat, al bugetului militar. Metoda lor pentru atingerea acestui obiectiv consta în plasarea în poziții-cheie a oamenilor lor pentru „a controla” cât mai bine aparatul militar. Toți, inclusiv Tōjō, se lăsau conduşi de aceeaşi obsesie: transformarea Japoniei într-o țară „de prim rang” (*ittō koku*). Naționalismul lor nu putea îngădui diferitele umilințe pe care țara fusese nevoită să le suporte în virtutea tratatelor nedrepte din secolul al XIX-lea sau a celui încheiat cu Washingtonul în 1922, prin care era consolidată

superioritatea militară anglo-americană în Pacific.[43] Trebuia deci construit un imperiu în Asia, care să țină piept puterilor occidentale şi URSS-ului. Această facțiune „moderată” era condusă de Nagata Tetsuzan, care însă a fost asasinat în 1935. De atunci, Tōjō a devenit unul dintre conducătorii „facțiunii de control”.

Facțiunea opusă, „calea imperială” (*kōdōha*), mai radicală, dorea desființarea instituțiilor care asigurau structura statului imperial: Consiliul Bătrânilor din jurul împăratului, noua nobilime imperială, clanurile militare şi financiare, în sfârşit, partidele parlamentare[44] create la repezeală şi considerate responsabile pentru tulburări; pentru membrii facțiunii, era drept ca personalitățile marcante ale acestora să fie asasinate. Unul dintre liderii lor era ofițerul de Stat-Major Ishiwara Kanji, „creierul” din spatele invaziei Manciuriei din 1931. Mijlocul lor preferat de acțiune era lovitura de stat militară. Între 1931 şi 1937, în ciuda eşecului mai multor tentative de puci, s-a reuşit răspândirea panicii în interiorul guvernelor şi al Statului-Major, care au luat măsuri în sensul celor dorite de extremişti. Treptat, au avut loc astfel o serie de schimbări către dictatură, care pregăteau războiul sperat.

---

[43] În cadrul conferinței de la Washington, anglo-americanii i-au făcut pe japonezi să accepte principiul cunoscut sub numele de 5-5-3. Pentru cinci nave de război americane în Pacific, Marea Britanie putea să aibă în regiune cinci nave din aceeaşi clasă, iar Japonia, doar trei. Pentru Marina Japoneză, aceasta a fost o mare deziluzie, marcând începutul escaladării clare a unei atitudini antiamericane.

[44] Din 1913, apoi şi mai mult din 1918, partidele reprezentate în parlament se află în centrul sistemului politic. Prim-miniştrii provin din rândurile lor. Facțiunile naționaliste se opun jocului parlamentar, considerat steril.

Începând din 1935, această facțiune a devenit din ce în ce mai agresivă. La 26 februarie 1936, a condus revolta a 1.500 de ofițeri şi soldați, care au preluat controlul asupra oraşului Tokyo timp de patru zile şi au ocupat reşedința prim-ministrului şi sediul poliției. Mai mulți miniştri au fost asasinați sau răniți. Cu toate astea, guvernul a recăpătat controlul situației, iar Tōjō a reuşit mai ales să mențină în tabăra „loialistă" armata Kwantung, în care se infiltraseră pucişti. În urma acestei lovituri de stat eşuate, „facțiunea căii imperiale", considerată iresponsabilă, a fost eliminată, şi mai mulți dintre conducătorii săi au fost executați pentru trădare.

Împotriva cui **să** se poarte r**ă**zboi?

„Facțiunea de control" domină acum armata terestră, dar guvernul, înspăimântat, se lansează din nou într-o politică ce merge într-o direcție extremistă: alianța cu Hitler, creşterea masivă a bugetelor militare, o diplomație mai agresivă, care duce direct la război.

Cu toate astea, facțiunile rezistă în interiorul unei armate care nu ştie cu care dintre duşmani să lupte mai întâi şi care, prin urmare, este divizată în privința marilor opțiuni strategice. Trebuia Japonia să atace Uniunea Sovietică prin criticile aduse comunismului, dar şi pentru că aceasta era moştenitoarea vechiului imperiu țarist? Armata Kwantung alege în special „opțiunea nordică". În perioada 1938–1939 au loc confruntări repetate în zonă, însă japonezii sunt înfrânți de Armata Roşie în vara anului 1939, în urma bătăliei de la Halhîn Gol. Opțiunea nordică este de atunci abandonată, iar Ishiwara Kanji, unul dintre principalii săi promotori, este înlăturat de Tōjō.

Japonia nu trebuia să se teamă mai degrabă de naționalismul chinez, capabil să îndrepte China împotriva intereselor japoneze de pe continent? În acest caz, trebuia să distrugă Guomindangul, partidul lui Chiang Kai-shek, pentru a înființa un guvern projaponez în China; Tōjō este un susținător al acestei variante. Asta încearcă să facă în vara anului 1937, dar, după primele victorii, armata japoneză se împotmoleşte într-o adevărată mocirlă.[45]

Ce zone din Asia de Sud-Est trebuiau atacate pentru a pune stăpânire pe fostele colonii occidentale (Indochina franceză, Malaezia şi Birmania britanică, Indiile Olandeze), pentru a obține materiile prime şi a începe un război preventiv împotriva Statelor Unite? Aceasta este „opțiunea sudică”, susținută din 1940 de o parte din cadrele militare ale armatei terestre, inclusiv de Tōjō, şi în special de Marina Japoneză.

Aceasta, care până atunci jucase doar un rol secundar în conflictele lansate de guvern, îşi menținuse puterea intactă. Venise acum vremea sa. Pregătirile pentru atacarea flotei americane din Pacific se intensifică în toamna anului 1941: la 26 octombrie, Tōjō a dat undă verde pentru începerea operațiunilor militare. Cu toate astea, el nu cunoştea în detaliu planurile Statului-Major. Degeaba era prim-ministru şi militar de carieră, rămânând departe de planurile secrete ale înaltului comandament. Acesta nu depindea de guvern, în care nu avea încredere. Cu atât mai mult dacă bătălia ar fi fost dusă de Marină, iar Tōjō era un general al armatei

---

[45] Din primăvara anului 1938, devine evident faptul că războiul va fi lung. Campaniile lansate de japonezi cu scopul de a încercui forțele militare chineze eşuează. Trupele nu pot avansa şi sunt atacate din spate de grupuri de partizani. Acum se mulțumesc să ocupe oraşe, să păstreze controlul asupra căilor ferate şi să terorizeze populația, care devine şi mai potrivnică față de invadator.

terestre... În sfârşit, el a aflat de atacul de la Pearl Harbor după începerea ostilităților! Prin urmare, în 1943 Statul-Major a continuat să ofere puține informații guvernului şi prim-ministrului, chiar şi atunci când veştile proaste se înmulțeau.

Acesta este motivul pentru care, exasperat, Tōjō organizează o minilovitură de stat la 21 februarie 1944 pentru a cumula funcția de prim-ministru cu cea de şef al Statului-Major. Împăratul îi dă mână liberă. Autonomia armatei față de guvern era o realitate, iar Tōjō nu o mai putea accepta. Puterile pe care le deținea acum erau extraordinare... cel puțin pe hârtie. De fapt, acesta nu era decât un funcționar eficient, incapabil să gândească lucrurile în afara aparatului de stat. Prin cumularea puterilor la nivel legal, credea că ordinele aveau să fie executate şi că lucrurile îşi vor urma cursul firesc. N-a încercat niciodată, nici chiar într-o manieră demagogică, să obțină sprijinul populației pentru a aduce împreună diferitele facțiuni care încă existau în cadrul aparatului de stat şi al armatei. Pentru el, această acțiune era o măsură extraordinară care se impunea în circumstanțe extraordinare. „Dictatura” lui n-a durat mai mult de câteva luni, pentru că a fost la scurt timp considerat responsabil de toate problemele armatei japoneze din primăvara anului 1944, fiind înlăturat la 18 iulie. Eliminarea sa poate fi considerată şi ca o răzbunare a Statului-Major, care căuta să-şi recapete libertatea în raport cu guvernul.

Robert Guillain, la acea vreme corespondentul agenției France Presse din Tokyo, avea dreptate atunci când spunea că Japonia era o țară unde „domnea dezordinea” şi în care sferele de putere erau doar „un sat fără câini”. Deşi fiecare organism decizional funcționa după propria logică, trebuia să țină întotdeauna cont de alte centre de putere. Într-un astfel de context, guvernul nu dispunea cu adevărat de o

autoritate hotărâtoare, pentru că el însuşi reprezenta o miză pentru mai multe centre de decizie. Fiecare ministru era responsabil înaintea împăratului, iar prim-ministrul nu era adevăratul şef al armatei. Statul-Major şi Consiliul Privat apăreau drept instituţii care-şi dispută puterea, dar nu erau mai importante decât guvernul. Hirohito ar fi putut atunci să pară şeful de necontestat al statului – ar fi avut mijloacele legale –, dar nu a vrut, pentru că un împărat nu putea fi un despot absolut. Prin urmare, sistemul avansa fără cârmaci, alunecând imperceptibil pe panta unei dictaturi ai cărei responsabili puteau fi cu greu identificaţi.

Monarhia şi chestiunea responsabilităţii

Care a fost rolul exact pe care împăratul l-a jucat într-un asemenea context?

Prezentată la începutul anilor 1870 drept simbol al unităţii naţionale, al voinţei ţării de a avansa inexorabil spre modernitate, pentru a-şi asigura un loc printre naţiunile cele mai dezvoltate, monarhia avea la baza sa religia şintoistă, potrivit căreia dinastia domnea încă din negura vremurilor şi era de drept divin. Astfel, monarhul asigura continuitatea între trecut şi viitor. Odată cu promulgarea constituţiei din 1889, suveranitatea a fost exercitată prin intermediul persoanei împăratului, declarată sacră şi inviolabilă. Întregul ansamblu se baza pe noţiunea de *kokutai*, termen vag care se referă la o viziune mistică a esenţei naţionale. Articolul 1 al constituţiei este elocvent în acest sens: „Imperiul Japoniei Mari este plasat sub guvernarea împăratului, a cărui descendenţă domneşte peste ţara noastră încă din negura vremurilor”. Constituţia acorda suveranului următoarele privilegii: convocarea, suspendarea sau dizolvarea parlamentului, luarea măsurilor

de urgență pentru restabilirea ordinii, promulgarea rescriptelor, mobilizarea armatei, dreptul de a declara război sau de a semna pacea etc. Erau prezente toate semnele despotismului imperial, dar, cu toate astea, liderii manipulau suveranul şi îi impuneau cum să se poarte; în acelaşi timp, aceştia acordau un caracter sacru persoanei sale. Atât timp cât existau contraputeri – parlamentul, presa şi partidele, mişcările sociale – sistemul putea funcționa ca un fel de democrație ciuntită, însă odată cu prăbuşirea principiilor democratice – în jurul anilor 1937-1938 – aparatul de stat a început să funcționeze după o logică dictatorială sub conducerea unui grup de militari cu o atitudine belicoasă.

Manipulat astfel de miniştrii sau consilierii săi, împăratul avea o autoritate simbolică, fiind, de fapt, lipsit de putere. Aşadar puterea imperială părea că există doar în teorie. Cu atât mai mult cu cât suveranul nu prezida Consiliul de Miniştri. Funcția supremă era caracterizată de o reală ambiguitate: împăratul ca instituție avea o putere cvasiabsolută, care cuprindea aproape toate domeniile; ca individ însă, autoritatea sa era redusă la minimum. Cu toate astea, Hirohito, aflat pe tron din 1926, îşi exercita funcția mult mai activ decât predecesorii săi: acesta era foarte bine informat şi nu semna ordine decât dacă era convins de necesitatea lor. Nimeni nu îndrăznea să i se opună sau să-l contrazică. În funcție de cum era interpretată constituția, puterea imperială era absolută sau aproape nulă. Pentru unii, împăratul se afla în centrul sistemului de responsabilitate, pentru alții rămânea scutit de orice răspundere.

În 1945, MacArthur a decis că Hirohito este nevinovat şi că poate continua să-şi desfăşoare activitatea. Pentru el, împăratul era prizonierul lui Tōjō şi al militarilor, care s-ar fi folosit de el. Decizie care ridica o chestiune esențială: cu

excepția cazului în care se credea că vinovații pentru război erau cei douăzeci de conducători judecați de tribunalul de la Tokyo, cum ar fi putut japonezii de rând să se considere responsabili de ceva dacă împăratul însuşi era lipsit de responsabilitate?

Pe bună dreptate, această lipsă de responsabilitate generală ridica semne de întrebare. Întreg sistemul era construit pentru a încuraja conformismul şi ascultarea pasivă: loialitatea față de superiori, respectul față de bătrâni, încăpățânarea, abnegația, curajul fizic (şi, în anii '40, spiritul de sacrificiu dus până la sacrificiul suprem). Dar atunci cine, în Japonia aflată în război, a dat ordine? Desigur, maşinăria militară şi administrația de stat, dar nimeni, la nivel individual, nu s-a considerat responsabil. Nu ofițerii, care trebuiau să se supună superiorilor lor, care la rândul lor nu acționau decât cu acordul împăratului. Nu soldații, care nu făceau altceva decât să se supună ordinelor date în numele împăratului. Nici măcar Hirohito, despre care MacArthur, folosindu-se de postura sa de învingător, susținea că fusese manipulat de militari şi nu trebuia judecat. Atunci cine? Numai Tōjō împreună cu o mână de înalți conducători, care aveau să fie condamnați la moarte? După cum am văzut, aceasta este interpretarea care predomină şi care face din prim-ministru țapul ispăşitor ideal.

Putem înțelege astfel cât de cât întreaga ambiguitate a sistemului politic japonez din acea vreme, numit de istoricul ideilor Maruyama Masao, într-un articol[46] celebru din 1946, un sistem al iresponsabilității generale. În plus, în cele din

---

[46] Publicat pentru prima dată în mai 1946, în revista *Sekai*, articolul lui Maruyama a fost tradus în engleză de Masao Maruyama, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics*, Oxford University Press, 1963, apoi de-abia în 1982 în franceză (vezi bibliografia selectivă).

urmă, Tōjō a căzut în propria capcană atunci când şi-a scris depoziția în închisoare, după ce fusese interogat de procurorul american Keenan. La 31 decembrie 1947, a explicat, de fapt, că ar fi fost de neconceput să fi putut lua o decizie în contradicție cu cea a împăratului. Astfel, îl acuza indirect pe Hirohito pentru faptul că, în definitiv, el era cel ce dădea ordinele. Se închisese în ideologia în care se scălda – „Fără împărat, nu sunt nimic". Avertizat de americani, care presimțeau scandalul pe cale să se declanşeze, Kido Kōichi a mers să discute cu Tōjō în celula lui pentru a-l face să revină asupra depoziției sale. Loial până la sacrificiu, acesta din urmă a revenit asupra declarațiilor sale şi s-a conformat la 6 ianuarie 1948, Hirohito fiind astfel scutit de responsabilitatea supremă.

Prin urmare, Tōjō a rămas în istorie drept personajul negativ cu complicitatea autorităților americane şi a anturajului imperial. Oamenii au fost lăsați să creadă că acesta şi-a impus dictatura asupra țării, înşelându-i pe Hirohito şi pe toți japonezii în acelaşi timp. A fost prezentat şi ca principalul responsabil al înfrângerii, având în vedere că se aflase timp îndelungat în fruntea armatei în cele din urmă învinse. Simboliza eşecul, şi acesta este de altfel motivul principal al demisiei sale din iulie 1944. A demisionat Stalin după cumplitul an 1941? S-a retras Hitler după Stalingrad? De fapt, răspunsul lui Tōjō pentru apropiații săi, care îl sfătuiau să denunțe manevrele a căror victimă era, ar fi fost că oricum pierduse încrederea împăratului. După înfrângere, s-a aflat pe banca acuzaților, de unde l-a sfidat în repetate rânduri pe procurorul american, afirmând că americanii sunt de vină pentru izbucnirea războiului. Pentru revizioniştii japonezi, el a devenit mai târziu (cu ajutorul nepoatei sale, Tōjō Yuko, care a depus eforturi în vederea reabilitării lui) cel ce a luptat până la capăt împotriva ideii conform căreia Japonia

dusese un război de agresiune. După cum chiar Tōjō susținea, țara lui nu făcuse atunci altceva decât să se apere. Ideea este şi astăzi împărtăşită în mare parte în cercurile de dreapta din Japonia.

După 1868, dizolvarea curții imperiale de la Kyoto, în mijlocul căreia crescuse tânărul suveran Meiji, smulgerea lui din bătrâna capitală pentru a se stabili în vechiul palat al shogunului din Edo, devenit Tokyo, faptul că îi fusese impus să se îmbrace în public asemenea unui rege european – toate acestea contribuiau la dezvoltarea ideii în rândurile populației că monarhul trăia singur, izolat şi nefericit. Oamenii preferau să creadă că acesta suferea în tăcere, asemenea poporului său, în fața modernizării țării. Pentru ei, suveranul era fundamental bun, dar adesea prost sfătuit. Această idee a reapărut în forță după înfrângerea din 1945. Împăratul dorea pacea, dar Tōjō îl obligase să aleagă războiul. Prin urmare, Hirohito nu era vinovat cu nimic pentru ce se întâmplase, asemenea majorității soldaților japonezi. Acest discurs, aprobat de autoritățile americane, care nu l-au acuzat pe Hirohito pentru crime de război, a contribuit atât la transformarea lui MacArthur într-un erou local („shogunul cu ochi albaştri"), cât şi la insuflarea în rândurile națiunii japoneze a unui sentiment de lipsă de responsabilitate, asociat în mod voit cu amnezia, care mai apasă şi astăzi relațiile internaționale.

8. TITO, SAU MAREA CACEALMA
de Jean-Cristophe Buisson

Pentru că luptase eroic împotriva nazismului şi se revoltase împotriva lui Stalin în 1948, Tito a fost toată viaţa (1892–1980) considerat de Occident un şef de stat frecventabil. Naivitate? Ignoranţă? Cecitate voită? Realitatea era însă departe de imaginea ideală. Parţial instruit la Moscova, revoluţionarul profesionist croato-sloven nu a ezitat să-şi trimită la moarte tovarăşii din Partidul Comunist Iugoslav pentru a prelua conducerea. După ce intră târziu în mişcarea de rezistenţă împotriva ocupantului nazist, depune extrem de mult efort în lupta cu cetnicii sârbi susţinuţi mai degrabă de Aliaţi decât de trupele germane. Iar după război a impus în Iugoslavia un regim de teroare pentru instituirea unei puteri pe care o ştia fragilă într-o ţară artificială, în care tensiunile sociale şi naţionale continuau să izbucnească periculos. Paranoic, megaloman, dictator în felul unui satrap oriental iubitor de lux, femei şi bani, susţinut de Statele Unite ale Americii atunci când îşi finanţa mişcările revoluţionare antiimperialiste din Lumea a Treia, al căror mesager era, a menţinut până la moartea sa iluzia că Iugoslavia avea să-i supravieţuiască.

„Eu am fost cel ce l-a trimis pe tovarăşul tău la moarte în Spania.” Prânzul de la Zagreb, din 1939, în timpul căruia activista croată comunistă Anka Butorac a auzit această frază rostită de Tito despre „tovarăşul” Blagoje Parović, ucis la 6 iunie 1937 în apropiere de Madrid, va fi una dintre puţinele ocazii când cel ce avea să conducă cu o mână de fier Iugoslavia în perioada 1945–1980 va vorbi despre implicarea sa în războiul din Spania. Însărcinat de Comintern cu organizarea trimiterii imediate a 1.650 de voluntari iugoslavi din Brigăzile Internaţionale, în mod cert a petrecut acolo mai mult timp pentru lichidarea troţkiştilor

din POUM[47] decât pentru a lupta împotriva falangiştilor şi franchiştilor. Toate acestea conform ordinelor lui Stalin, care avea să-i încredinţeze în curând şefia Partidului Comunist Iugoslav (PCI) în locul lui Milan Gorkić, convocat la Moscova, apoi arestat şi împuşcat în noiembrie 1937. Motivul? Spionaj în favoarea englezilor. O acuzaţie care se adăuga celorlalte îndreptate împotriva lui în Iugoslavia de ani de zile. În rapoartele periodice i se reproşa că oamenii din ţară nu-l cunoşteau suficient din cauza şederilor frecvente la Paris şi Viena, că bloca ascensiunea în partid a tovarăşilor din clasa muncitoare şi inclusiv colaborarea cu regimul regal anticomunist din Belgrad. Toate aceste rapoarte proveneau de la aceeaşi sursă: rivalul său din sânul PCI, Tito.

Chiar dacă în biografia sa oficială publicată după 1945 nu vor fi menţionate decât violenţele împotriva forţelor reacţionare, regaliste, fasciste sau naziste, adevărul este altul: încă din anii '30, Josip Broz s-a folosit încontinuu de toate mijloacele pentru a deveni liderul mişcării comuniste iugoslave, eliminându-i pe ceilalţi tovarăşi. Chiar înainte de război, figura dictatorului nemilos apărea sub cea a militantului erou.

Peregrinări

---

[47] Partidul Muncitoresc al Unificării Marxiste. Organizaţie revoluţionară spaniolă condusă de Andreu Nin şi ostilă orientării staliniste a mişcării comuniste internaţionale. Deşi a participat la lupta împotriva trupelor franchiste, aceasta a fost zdrobită de trimişii speciali ai poliţiei secrete sovietice (NKVD), care i-au eliminat sau trimis în exil pe principalii lideri încă din 1937.

Josip Broz s-a născut la 7 mai 1892 în Imperiul Austro-Ungar, în satul Kumrovec din regiunea croată Zagorje. Tatăl său, un alcoolic notoriu, era croat; mama lui, femeie credincioasă care va naşte paisprezece copii, dintre care opt vor muri la naştere sau la o vârstă fragedă, era slovenă. Pentru a-i face acesteia pe plac, mergea la slujbă (catolică) şi făcea pe băiatul de altar, dar nutrea o ură puternică faţă de Biserică după ce preotul parohiei îl lovise după a nu ştiu câta stângăcie. Trebuie spus că micuţul Josip era un copil agitat. Într-atât încât îndrumătorii săi l-au făcut să-şi schimbe hotărârea de a deveni croitor, meserie pentru care trebuia să stea toată ziua jos. Devine ucenic de mecanic-lăcătuş, activitate care-i potoleşte nevoia continuă de mişcare. De la şaisprezece până la nouăsprezece ani, călătoreşte în întregul Imperiu (Croaţia, Slovenia, Boemia), dar şi în Bavaria şi în regiunea Ruhr. La Trieste, descoperă marxismul: fără ocupaţie, falit, este susţinut de activiştii social-democraţi din zonă. Revenit la Zagreb în 1911, se alătură Uniunii Tineretului Socialist.

În anul următor este recrutat în armată. Nu se simte nici stânjenit, nici ruşinat: deşi din punctul său de vedere monarhia habsburgică nu încuraja suficient măsurile sociale, administraţia sa solidă şi structura jumătate federală, jumătate confederală i-au câştigat respectul. Prin urmare nu se pune problema să se sustragă obligaţiilor militare. Bun sportiv, excelează la scrimă, echitaţie şi gimnastică. Conducător foarte bun, este numit rapid sergent-major. Cu acest rang de subofiţer începe războiul în 1914 pe malul sârbesc al Drinei, în cadrul Regimentului 25 infanterie, înainte de a fi trimis în Carpaţi să lupte împotriva trupelor ruse. Rănit grav de lancea unui călăreţ cerchez al Diviziei Sălbatice din Bucovina, este capturat în ziua de Paşti a anului 1915.

Încep trei ani de peregrinări prin Rusia, trecând prin diferite lagăre situate în apropiere de Kazan, în munții Ural, în orașele Ekaterinburg, Perm... În primăvara anului 1917, profită de haosul ce domnea în țară după Revoluția din Februarie pentru a scăpa de pe șantierul feroviar unde lucra și a ajunge la Petrograd. Asistă la un discurs al lui Lenin și îl întâlnește pe Maxim Gorki: iată-l convertit la bolșevism, chiar dacă are grijă să nu participe la revoltele din iulie, care fac sute de victime în cadrul mișcării leniniste. Iar în timpul verii este arestat ca soldat în armatele austro-ungare, nu din cauza activității sale revoluționare. Este trimis înapoi într-un lagăr din Urali, de unde evadează din nou pentru a se alătura Gărzii Roșii din Omsk; în aceeași perioadă, Revoluția Bolșevică iese triumfătoare. La Omsk întâlnește o fată de paisprezece ani, Pelagija Belousova, cu care se căsătorește înainte de a se întoarce cu ea la Petrograd, apoi în regiunea sa natală, care acum face parte dintr-o țară nouă: Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, apărut în decembrie 1918 pe ruinele Imperiului Austro-Ungar. În fruntea sa se află Alexandru I Karagheorghevici.

Fiu al regelui Petru I al Serbiei, care i-a cedat coroana în timpul războiului, a condus armatele sârbe, susținute de „Păroșii din Orient” conduși de generalul Franchet d'Espèrey, în recucerirea regiunilor ocupate de austrieci, germani și bulgari. Pedepsite de Tratatul de la Versailles (iunie 1919), Viena și Sofia au văzut cum teritorii pe care le dețineseră înainte de 1914 (inclusiv regiunea natală a lui Tito) au fost anexate de această țară[48], care reunea, pe distanța dintre Ljubljana și Skopje, majoritatea slavilor din Balcani, aflați sub autoritatea unei dinastii sârbe pe care minoritatea croată avea să o conteste în curând.

---

48 În 1929, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor avea să ia numele de Iugoslavia („Slavii din Sud”).

Revoluţionar de profesie

În 1920 începe o nouă etapă în viață lui Josip Broz: cea a unui revoluționar de profesie. Nemaiavând nici o rudă în viață (mama îi murise din cauza gripei spaniole), entuziasmat de ce văzuse în Rusia, conştient că violența, hotărârea şi credința sunt motoarele indispensabile victoriei politice, se alătură luptei prin aderarea la Partidul Comunist Iugoslav (PCI); acesta fusese înființat în urma sciziunii Partidului Social-Democrat... şi interzis apoi de rege în luna decembrie a aceluiaşi an. Dar asta nu contează: va deveni membru de partid, apoi va acționa în clandestinitate. Secretar general al Uniunii Muncitorilor Metalurgişti şi Tăbăcari Croați, responsabil al celulei PCI din Zagreb (180 de membri), tovarăşul Gheorghevici (unul din cele treizeci de pseudonime ale sale) este arestat de mai multe ori pentru activism. Ura sa față de regele Alexandru este la fel de mare precum disprețul său pentru socialişti: la 1 mai 1928 este cel ce scandează pe străzile capitalei croate „Jos cu social-patrioții, jos cu slugile capitaliste!”.

Efervescența lui irită puterea. Poliția s-a săturat de activismul acestui bărbat a cărui descriere precisă apare într-un raport: „1,70 m înălțime, ochi cenuşii, poartă ochelari, dentiție incompletă”. În secțiunea referitoare la „profesie” stătea scris: „criminală: comunist”. În urma unei percheziții de la domiciliul său din vara anului 1928, sunt descoperite manifeste marxiste, un pistol şi muniție. Soarta îi e pecetluită. E torturat ca să-şi denunțe camarazii; are însă suficient curaj încât să n-o facă. În noiembrie, o instanță îl condamnă la cinci ani de închisoare pentru „propagandă comunistă”. Are parte de un noroc chior: are aceeaşi soartă cu alți tineri activişti cu care va avea relații strânse: Moşa Pijade, Andrija Hebrang, Aleksandar Ranković, Milovan Djilas, Edvard Kardelj. Aceştia îi vor

deveni cei mai loiali tovarăşi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Părăseşte închisorile iugoslave în 1934 cu hotărârea fermă de a nu se mai întoarce acolo niciodată. Soția sa, Pelagija, revine la Moscova împreună cu fiul lor, Žarko.[49] De acum încolo are în minte preluarea conducerii mişcării, organizarea, pregătirea ei pentru revoluție, înlesnită de asasinarea lui Alexandru I la Marsilia, la 9 octombrie 1934, la ordinul ustaşilor croați, fapt care slăbeşte şi mai mult stabilitatea tânărului regat. Aflat tot în clandestinitate, poartă mustață şi îşi vopseşte părul roşcat pentru a scăpa de supravegherea poliției regale. Şi adoptă un nou pseudonim, care, spre deosebire de cel prin care este cunoscut în cadrul Cominternului – Walter –, avea să dăinuie: Tito. Un prenume relativ răspândit în regiunea sa natală. Este în special cel al tatălui unuia dintre scriitorii săi preferați, Ksaver Šandor Gjalski[50].

După câteva călătorii la Moscova, unde s-a format mai ales în luptele de gherilă şi în spionaj[51] şi unde a putut expune deficiențele secretarului general al PCI, Milan Gorkić

---

[49] Nu avea să revină în Iugoslavia decât după război, provocându-i probleme tatălui său din cauza alcoolismului şi a vieții sale depravate. Pelagija, după ce s-a întors de la Moscova, va fi acuzată de „troțkism” şi trimisă în exil timp de câțiva ani, fără ca Tito să intervină pentru a o apăra...

[50] Romancier şi nuvelist croat (1854–1935), reprezentant al curentului realist, influențat în special de opera lui Turgheniev.

[51] A cunoscut aici şi o femeie germană din Comintern cu care s-a căsătorit în octombrie 1936: Elza Johanna König (pseudonim: Lucia Bauer). Avea să fie o relație de scurtă durată: în septembrie 1937, aceasta a fost arestată de NKVD şi executată pentru spionaj în favoarea Gestapoului. Acuzație pe care Tito nu va ezita să o confirme...

(cu consecințele pe care le cunoaştem), Tito, acoperit de glorie datorită activității sale în fruntea combatanților iugoslavi, membri ai Brigăzilor Internaționale, este în sfârşit propulsat la şefia partidului. Pentru a-şi păstra locul trebuie să îndeplinească două condiții: să-l conducă cu o mână de fier şi să asculte orbeşte de Stalin. Astfel, în martie 1939 exclude zeci de „agenți troțkişti” raportați de Comintern. Unii dintre aceştia îi erau apropiați, dar argumentul său este implacabil: „Pentru înlăturarea completă a unui abces, trebuie să se taie în carne vie”. Nu-i mai rămâne decât să pună mâna pe putere. Are însă un handicap: PCI nu are decât 1.500 de membri. Chiar mai puțini decât partidul bolşevic din Rusia în 1914. Acesta avusese nevoie de un război pentru a se impune. Istoria avea să se repete.

O istorie a pactelor

În august 1939, Hitler şi Stalin semnează pactul faustic de neagresiune, care produce, printre anumiți comunişti europeni, dezorientare, neînțelegere sau furie. Aceştia sunt însă puțini. Fideli dogmei infailibilității Moscovei, cei mai mulți acceptă această alianță nefirească între regimuri opuse din punct de vedere ideologic, dar care au ca puncte comune acelaşi caracter totalitar şi aceeaşi sete de cuceriri. Din această categorie fac parte şi Tito, şi PCI, a căror propagandă va urmări de-acum „puterile colonialiste” şi „politica criminală a agitatorilor englezi şi francezi”; asta când nu ridica osanale Armatei Roşii, care „eliberase de sub jugul capitalist cele douăzeci de milioane de oameni din Bielorusia, Ucraina occidentală, Basarabia şi Bucovina, fără să mai punem la socoteală Lituania, Letonia şi Estonia”. În ceea ce priveşte războiul-fulger al Wehrmachtului în Țările de Jos, Belgia şi Franța din mai–iunie 1940, Tito nu face

nici un comentariu, nici în public, nici în privat. Cel ce tace consimte.

Până în primăvara anului 1941, Iugoslavia nu numai că reuşeşte să rămână în afara conflictului, dar păstrează şi o formă de neutralitate geopolitică. În ciuda insistenţei Berlinului şi a faptului că la graniţele sale existau regimuri fasciste sau autoritare, toate aliate ale Germaniei naziste, prinţul regent Pavel[52] se încăpăţânează să refuze aderarea regatului la Pactul Tripartit[53]. În martie 1941 este convocat la Berghof, unde, din cauza ameninţărilor lui Hitler[54], se găseşte în imposibilitatea de a alege: îi ordonă prim-ministrului ca pe 25 martie să-şi pună semnătura pe un act care marca trecerea naţiunii sale de partea Germaniei naziste. Două zile mai târziu, la Belgrad are loc o revoltă. Armata acţionează în forţă atunci când se strigă „*Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob!*” („Mai bine războiul decât pactul, mai bine moartea decât sclavia”). „Trădătorul” Pavel este nevoit să fugă, Petru II este proclamat rege la şaptesprezece ani, iar pactul nu mai are nici o valoare. Iniţiativa ofiţerilor armatei iugoslave este eroică şi, în acelaşi timp, sinucigaşă. Înnebunit de furie, Hitler îşi trimite

---

[52] Petru (viitorul Petru II), fiul regelui Alexandru I, asasinat la Marsilia în 1934 şi moştenitor legitim al tronului, nu este încă major.

[53] Încheiat la 27 septembrie 1940 între Germania, Italia şi Japonia, documentul se afla sub semnul „ascensiunii tinerelor popoare din Europa şi Asia”. Ungaria, Bulgaria şi România erau deja parte a înţelegerii.

[54] În mijlocul pregătirilor pentru invazia Rusiei sovietice, conducătorul nazist are nevoie de toate armatele sale. Nu se punea problema ca una dintre ele să se ocupe de supravegherea unei ţări care ar fi putut reprezenta o ameninţare.

avioanele să bombardeze Belgradul în duminica Floriilor, pe 6 aprilie, la ora la care oamenii ieşeau din biserici. 17.000 de oameni au murit, majoritatea civili.

În zilele următoare, armatele germane, ungare, bulgare şi italiene invadează Iugoslavia, care capitulează la 17 aprilie. Petru II merge în Anglia, unde stabileşte un guvern regal în exil. Sunt ocupate mai multe regiuni de frontieră de către țările vecine. Serbia îşi formează un guvern de tipul celui de la Vichy, avându-l în frunte pe bătrânul general Nedić. Croația îşi proclamă independența cu un regim criminal pronazist, condus de „Führerul croat” Ante Pavelić.[55] Un singur bărbat, colonelul Draža Mihailović, refuză să accepte toate aceste răsturnări de situație. Împreună cu câțiva ofițeri şi soldați, aşază drapelul rezistenței armate în vârful muntelui Ravna Gora şi, în numele lui Petru II, care avea să-l numească în curând general, începe, în fruntea cetnicilor[56] săi, operațiuni de gherilă împotriva ocupantului.

Dar care este rolul lui Tito în toate aceste evenimente? El aşteaptă undă verde – sau, mai degrabă, lumină roşie – de la Moscova. Atât timp cât Hitler şi Stalin rămân legați prin pactul din august 1939, nu se pune problema să lupte împotriva invadatorilor sau a aliaților lor ustaşi. Prioritatea lui: consolidarea partidului şi a situației sale. În noiembrie 1940, în timpul unei reuniuni de la Zagreb, şi-a triplat singur salariul de preşedinte al Biroului Politic, care, printre altele, votase să i se ofere o mică podgorie în regiune. Din care să-şi mărească veniturile şi să-şi consolideze activitatea

---

[55] Evreii, sârbii şi romii sunt principalele victime (sute de mii) ale regimului ustaşilor.

[56] Provenit din termenul *četa* („unitate combatantă”), nume al rezistenților sârbi, care făcea referire la strămoşii lor ce luptaseră împotriva ocupantului otoman între secolele al XIV-lea şi al XIX-lea.

sub acoperire de inginer bogat al Uzinelor Škoda Slavko Babić, care se deplasează în maşină cu şofer şi poartă cele mai elegante costume...

Pe 15 aprilie, în mijlocul invaziei țării, publică o „Declarație către popoarele iugoslave”. Pentru denunțarea ocupației? Nu: pentru condamnarea „trădării guvernului regal, care era împotriva poporului” şi a „ascensiunii şovinismului”. În zilele următoare, reciteşte textul pe care îl scrisese în timpul unei conferințe de la Şcoala de Partid, „Tehnica şi strategia insurecției armate”, rezultat al lecturilor sale din operele lui Clausewitz, al relatărilor despre campania lui Napoleon în Spania, al luptei comuniştilor din China în anii ’20 şi al desfăşurării Revoluției din Octombrie; nu trebuie omise nici propriile sale însemnări despre războiul din Spania. Tito este sigur de inevitabilitatea unui război între Hitler şi Stalin, iar Partidul va trebui să fie pregătit să profite de ocazie şi să pună mâna pe putere.

La 23 mai 1941, simțindu-se amenințat într-un stat croat independent, angajat într-o îngrozitoare politică de exterminare, Tito părăseşte Zagrebul, unde îşi lasă temporar a treia soție, Herta Haas[57]. La Belgrad, se stabileşte într-o casă frumoasă, la doi paşi de cea a generalului Schröder, comandantul trupelor Wermachtului staționate în capitala sârbă. Doarme îmbrăcat, cu pistolul sub pernă.

Intrarea în mişcarea de rezistență

[57] Studentă slovenă, fiică a unui avocat austriac bogat, este considerată „burgheză” de către tovarăşii din partid. Cu toate astea, va fi capturată de germani, apoi eliberată în 1943, în cadrul unui schimb de prizonieri. I se va alătura lui Tito în mişcarea de rezistență, unde va îndeplini rolul unei amante cvasioficiale.

O lună mai târziu începe operaţiunea „Barbarossa”: Hitler invadează URSS. Momentul mult aşteptat sosise. Ocupantul nazist devine inamic în mod oficial. Imediat, Tito le ordonă membrilor PCI să se avânte în mişcarea de rezistenţă. Părăseşte Belgradul, unde comuniştii sunt vânaţi direct. Însoţit de un fals preot ortodox, de un german din Voivodina şi de secretara sa (Davorjanka Paunović, cunoscută sub numele de Zdenka[58]), care-i era şi amantă, ajunge cu trenul în partea central-vestică a Serbiei, în apropierea graniţei cu Bosnia. Într-un sat de lângă Krupanj, secretarul general îşi adună oamenii pentru a-i anunţa de naşterea Mişcării Partizanilor, aflată sub ordinul unui comandament militar suprem la conducerea căruia se afla: iată-l înzestrat cu puteri depline, lider politic şi militar al mişcării comuniste iugoslave. Stabileşte ca fiecare zonă scăpată de sub ocupaţie să fie guvernată de un consiliu naţional de eliberare şi să adopte simbolul care apare pe steagul URSS: o stea roşie cu cinci colţuri (cel din vârf reprezintă Partidul, celelalte patru, soldaţii, muncitorii, ţăranii şi intelectualii). De acum înainte, comuniştii se vor saluta cu pumnul strâns ridicat, aşa cum mişcările comuniste europene procedau încă din anii ’20, ca reacţie la salutul fascist (cu braţul întins). Voluntarii s-au strâns imediat. Mai ales după intrarea victorioasă a trupelor sale, la 23 septembrie 1941, în marele oraş Užice (un milion de locuitori), ridicat la rangul de capitală a unei „republici sovietice”[59].

---

58 Se va afla pe toată perioada războiului alături de Tito, chiar dacă temperamentul isteric şi frecventele sale capricii vor irita profund Statul-Major al Partizanilor. Bolnavă de tuberculoză, a murit într-un sanatoriu în 1946.

59 Două luni mai târziu, tancurile germane pun capăt acestei situaţii, zdrobind la propriu sutele de partizani cărora Tito le ordonase să apere oraşul cu preţul vieţii.

Ce atitudine trebuia să adopte față de cetnicii lui Mihailović? După două întâlniri cu generalul monarhist, Tito a decis: va fi un război total. Un război civil care se va suprapune celui împotriva ocupantului italian sau german. Față de aceştia, cei doi lideri ai rezistenței iugoslave optează pentru două strategii diferite. Pentru Mihailović, care se bazează în lupta sa pe civilii sârbi, nu se pune problema întreprinderii unor operațiuni spectaculoase, care să presupună un număr ridicat de morți (ocupantul a decretat că pentru fiecare german ucis vor fi executați o sută de ostatici). Aflat în legătură cu Londra, liderul cetnic alege ofensivele care împiedică deplasările trupelor inamice (în special trenurile care transportă materiale şi care traversează țara spre Atena, cu destinația Egipt şi Libia). Serviciile britanice şi americane i-au cerut mai ales să fie gata să-i sprijine în cazul deschiderii unui front în Balcani. Această strategie este diferită de abordarea frontală, preferată de Tito, care susține asasinatele având drept țintă ofițerii germani sau atacurile colective ce implică represalii sângeroase, care, în opinia lui, vor împinge populațiile afectate în brațele partizanilor. Ajutat de spionii comunişti care mişună în SOE[60] şi care îl conving pe Churchill că el este singurul capabil să se opună ocupației în Iugoslavia, expunându-şi oprobriului rivalul, acuzat chiar de colaborare cu germanii şi italienii, liderul comunist obține, începând cu 1943, sprijinul logistic, mediatic şi politic al Aliaților.

Acum Brigăzile sale proletare apărute în Bosnia câştigă teren în Serbia. După ce a scăpat miraculos de atacurile masive ale Wehrmachtului (operațiunile „Weiss" şi „Schwarz"), profită de capitularea Italiei din septembrie 1943

---

[60] *Special Operations Executive*. Structură a serviciilor secrete britanice înființată în iulie 1940, care-şi propune drept obiectiv să ofere sprijin logistic şi militar mişcărilor de rezistență din Europa ocupată.

pentru a-şi consolida poziţia. După ce este numit mareşal, este de acord să se întâlnească în iunie 1944 cu emisari englezi pe insula dalmată Vis. Pentru a nu-i înspăimânta pe aceştia şi a-i ademeni, le interzice adjuncţilor săi să poarte steaua sau banda roşie pe haine, iar în timpul discuţiilor nu face niciodată referire la conţinutul revoluţionar al programului său. Câteva săptămâni mai târziu, va proceda exact la fel când se va afla la Napoli chiar în prezenţa lui Churchill. Vrăjit de interlocutorul său, acesta îşi întăreşte sprijinul şi îi confirmă că, în acord cu regele Petru II, îi retrage sprijinul liderului rezistenţei regaliste. Satisfăcut, Tito profită de ocazie pentru a o şterge... englezeşte cu un avion pilotat de ruşi. Merge la Moscova, unde stabileşte cu Stalin detaliile intrării în Iugoslavia a Armatei Roşii venite în sprijinul partizanilor. Şi mai ales prezenţa acestora pe tancurile sovietice T-34 în timpul eliberării Belgradului în octombrie 1944.

Îngrozeşte ca să stăpâneşti

În timp ce sovieticii şi americanii îşi continuau luptele danteşti împotriva armatelor germane şi japoneze din Europa şi Asia, Tito profită de ocazie, departe de ochii lumii, ca să-şi impună puterea în Iugoslavia prin teroare. Numai haosul de după plecarea ocupanţilor şi dezorganizarea regimurilor colaboratoare din Serbia, Croaţia sau Kosovo (anexată, în timpul războiului, de Albania „italiană”) îi pot permite, dacă acţionează rapid şi puternic, să impună un regim comunist unei ţări cu structuri politice, sociale şi mentale încă foarte tradiţionale. Trebuia să le schimbe oamenilor mentalitatea. Să-i năucească. Să-i îngrozească. La

sfârşitul anului 1944, Tito le-a ordonat membrilor OZNA[61] să „curețe” zonele „suspecte”. În nordul țării, în Banat şi în Voivodina, regiuni locuite de minorități germane şi maghiare, au loc masacre sau arestări, urmate de deportări în Rusia sovietică a mii de bărbați, femei şi copii. Apoi la Belgrad sunt urmăriți, închişi, torturați şi lichidați colaboratori reali sau presupuşi ai germanilor. Atâtea acte de o violență extremă, dar care se încadrează într-o formă de epurare „acceptabilă” pentru majoritatea populației.

Ceea ce îngrijorează şi anunță natura dictatorială a celei de-a doua Iugoslavii este decizia lui Tito de a trimite pe cel din urmă front, în Sirmia, sute de mii de tineri sârbi fără experiență care să lupte împotriva trupelor germane – aveau să piară 37.000. Semnat de noul stăpân croato-sloven al țării, mesajul este clar: sârbii, majoritatea implicați în mişcarea Mihailović[62] în timpul războiului, trebuiau să înțeleagă că Iugoslavia burgheză unde se refugiaseră cei mai buni dintre ei este moartă şi îngropată. Cea de mâine va fi socialistă şi federală. Şi în nici un caz democratică, după cum o demonstrează organizarea alegerilor Adunării Constituante din 11 noiembrie 1945: o singură listă pentru fiecare circumscripție, un candidat pe listă, membru al Frontului Popular, paravanul PCI. Cu câteva zile înainte, mii

---

[61] Acronim al *Odjeljenje za Zaštitu Naroda* („Departamentul pentru Protecția Poporului”), serviciu al securității Partizanilor înființat şi condus de Aleksandar Ranković; în 1946 avea să devină poliția politică a Iugoslaviei comuniste.

[62] După ce la sfârşitul anului 1944 a preluat conducerea mişcării de rezistență în vestul Serbiei, în apropierea graniței cu Bosnia, liderul cetnic va ține piept comuniştilor până în martie 1946, când a fost capturat, apoi judecat în timpul unui proces-spectacol şi împuşcat, în iulie, la Belgrad, într-un loc secret.

de opozanți au fost arestați ca să nu-şi anuleze votul sau au fost privați de drepturile lor civile (deci de vot) pentru fapte de colaborare – termenul „colaborare” fiind înțeles în sensul său mai larg, de la apartenența la o profesie liberală până la fapte dovedite de colaborare cu inamicul. Rezultatul nu reprezintă nici o surpriză: Frontul Popular obține 99,57% din voturi, iar aleşii abolesc imediat monarhia şi propun înființarea unei republici populare federale.

Nu trece mult până noul regim al lui Tito îşi dezvăluie adevăratul chip. Sub conducerea ministrului agitației şi propagandei, Milovan Djilas[63], de o intoleranță frizând nebunia, Biserica este atacată cu violență. Este mai ales victima reformei agrare, prin care instituția este deposedată de principalele sale bunuri. Biserica Catolică Croată – cea care l-a traumatizat pe Tito în copilărie – se confruntă, de asemenea, cu procesul intentat conducătorilor săi care colaboraseră cu regimul ustaş pronazist (s-a început cu arhiepiscopul Zagrebului, monseniorul Stepinac). Duşmanul din interior este urmărit peste tot, influența PCI este impusă în toate sectoarele politice, economice, sociale şi culturale. Este votat un plan cincinal de tip sovietic, care prevede o industrializare masivă disproporționată față de spațiul iugoslav, ceea ce va duce la foametea din 1947.

Aere de satrap oriental

[63] Devenit disident în anii ’50, el va fi intelectualul favorit al Occidentului datorită criticilor sale antitotalitare asupra sistemului comunist iugoslav şi internațional.

De la înălțimea Palatului Regal şi a Palatului Alb[64], construite pe colina Dedinje, aflată în sud-vestul Belgradului, Tito observă cum Iugoslavia alunecă pe panta socialismului, aşa cum visa de un sfert de secol. Aici a locuit în lunile de după război, aşteptând să fie rechiziționate toate celelalte reşedințe regale din țară – în special cele apropiate de terenurile de vânătoare, activitate pe care o va practica de nenumărate ori până la sfârşitul vieții. Pe insula Brion din Istria, unde trăise în fosta casă a ducelui de Spoleto, a construit o casă imensă, unde să poată organiza recepții pentru 500 de persoane (la care vor participa mai ales Gina Lollobrigida, Burt Lancaster, Orson Welles, Sophia Loren, Liz Taylor şi Josephine Baker). Unora dintre apropiații săi, care se simțeau stânjeniți de faptul că prizonierilor le revenise sarcina de a construi clădirea, le răspunde fără să stea pe gânduri: „Toate construcțiile mărețe din istorie au fost ridicate de sclavi”. Iubind acest lux de care-şi lipseşte concetățenii, nu ezită să păstreze pentru el banii şi aurul descoperite în seifurile regale. Le ordonă oamenilor loiali să pună mâna pe tablourile şi operele de artă confiscate (cum ar fi cele din colecția Šlomović, moştenită de la marele comerciant de artă francez Ambroise Vollard), pentru ca acestea să fie agățate pe pereții saloanelor sale sau pe cei ai ministerelor. Colecționează maşini de lux (cele oferite de Stalin, dar şi Mercedesul lui Pavelić şi un Rolls-Royce primit de la regina Elisabeta). Mergând pe aceeaşi linie, îşi face cadou un iaht (*Galeb*) şi un velier care aparținuse regelui

---

[64] În Palatul Regal, Tito va pune să se înlăture stemele regale de pe pereți, veselă şi de pe fețele de masă pentru a le înlocui cu stele roşii, care se mai pot vedea încă. În mica biserică Saint-André de lângă clădirea principală, una din gărzile sale de corp va face, printr-o împuşcătură bine țintită, o gaură în fruntea lui Isus Cristos Pantocrator, icoană pictată pe cupola interioară.

Alexandru. Viața lui privată contrastează puternic cu ascetismul trâmbițat al bolşevicului desăvârşit; Tito face tot mai multe cuceriri: într-o zi, o cântăreață de operă precum celebra Zinka Kunc-Milanov, în alta, o actriță sovietică de cinema precum Tatiana Okunevskaya[65] („Greta Garbo a ruşilor”).

Începe să trăiască asemenea unui satrap oriental, amintind de stilul de viață al lui Göring, delfinul[66] lui Hitler, cu care seamănă în chip ciudat. Curtea pe care a format-o în jurul său este demnă de cea a şahului Iranului – pe care-l va vizita la Persepolis. Maniile sale nu sunt cu nimic mai prejos față de cele ale dictatorilor sud-americani (are un bronz permanent cu raze ultraviolete, poartă zilnic uniforma sa de mareşal şi un inel cu diamant mare, are părul ondulat şi dinți complet refăcuți). Practic, Tito îşi conduce țara ca un rege medieval. Locotenenților săi le oferă spre administrare regiuni şi tot atâtea fiefuri: lui Kardelj îi revine Slovenia, lui Ranković şi Đilas, Serbia şi Muntenegru, iar subalternilor acestora, Macedonia şi Bosnia şi Herțegovina, republici mai puțin importante.

Lupta între lideri, Tito **şi** Stalin

În 1948 are loc prima mare sciziune în interiorul blocului comunist. Tito sfidează din ce în ce mai des Uniunea Sovietică prin declarații („Socialismul în URSS nu mai este

---

[65] După ruperea legăturii în 1948, Stalin o va face să plătească scump relația ei cu Tito: va fi trimisă într-un lagăr în Siberia timp de mai mulți ani.

[66] Titlu purtat de fiul cel mai mare al regilor Franței, moştenitorul prezumtiv al tronului (n. tr.).

revoluționar, iar Iugoslavia este singura care poartă cu adevărat stindardul socialismului revoluționar”) şi gesturi, fiind nemulțumit că Moscova negocia cu occidentalii pe la spate statutul oraşului Trieste[67], intoxicat de propria propagandă, conform căreia numai partizanii iugoslavi eliberaseră țara de sub ocupația fascistă şi nazistă; este ostil controlului economic (prin intermediul „societăților mixte”) pe care Stalin vrea să-l impună țării sale, precum şi altor democrații populare, făcând din el un vasal al Moscovei; vede cu ochi buni o alianță diplomatică cu Bulgaria într-o federație balcanică de care Kremlinul nu vrea să audă. Situația degenerează atât de mult, încât Stalin şi-a rechemat, la începutul anului 1948, consilierii civili şi militari prezenți la Belgrad. Avertisment fără consecințe, de care Tito nu ține cont. Dimpotrivă. Reacționează cu violență față de miniştrii care îi cer să aibă o atitudine mai puțin ofensivă: Andrija Hebrang şi Sreten Žujović sunt arestați. Primul este numit „trădător”, „duşman de clasă” şi „cetnic”; al doilea, „duşman al Partidului şi al țării”, precum şi „ustaş”. Refuzând să-şi recunoască greşelile, Hebrang se va sinucide în celula în care era închis. După ce-şi va fi mărturisit păcatele, Žujović va fi eliberat doi ani mai târziu şi reabilitat. Între timp, după reuniunea Cominformului de la Bucureşti din 28 iunie 1948, Iugoslavia este exclusă din toate organismele politice şi economice ale blocului estic.

În săptămânile care au urmat rupturii dintre Moscova şi Belgrad, din cauza epurării din interiorul partidului, Iugoslavia ajunge în pragul războiului civil. Miniştri în

---

[67] În mai 1945, partizanii iugoslavi şi trupele aliate au eliberat oraşul ocupat de germani după capitularea Italiei. De atunci, este împărțită în două zone: una, locuită în majoritate de italieni, este administrată de anglo-americani; cealaltă, populată mai ales de croați şi sloveni, se află sub autoritatea iugoslavă.

funcție, cadre de partid importante, activişti din perioada de început, mari soldați (se estima că o treime dintre ofițerii armatei iugoslave erau prostalinişti) şi eroi ai rezistenței sunt, peste noapte, arestați, închişi, torturați, deportați sau executați pentru că sunt bănuiți a fi agenți ai Kremlinului. Acuzația nu este susținută decât de o călătorie, de corespondența scrisă sau de o declarație de acum douăzeci de ani. Nu are însă nici o importanță: asemenea unei acțiuni din anii '30 în care PCI ar fi fost curățat de „elementele sale troțkiste", Tito eliberează Iugoslavia comunistă de „deviaționiştii stalinişti". Totul cu sprijinul Occidentului, convins că fusese martor la naşterea unui Martin Luther sau a unui Henric VIII al lumii roşii. Extrem de mulțumit să asiste la prima piedică în calea expansiunii comuniste în Europa odată cu această sciziune. Şi plin de speranță că va vedea Iugoslavia „eliberată de comunism".

Deşi ministrul de interne, Aleksandar Ranković, este însărcinat cu organizarea represiunii, Tito este adevăratul arhitect al acțiunii. De exemplu, dă ordin ca „ruşii" să fie trimişi în lagăre fără să se consulte cu Biroul Politic: Sveti Grgur, Bileća, Gradiška. Şi mai ales pe „insula pleşuvă" (Goli Otok), aflată în Golful Kvarner din Marea Adriatică. În acest lagăr de muncă, pe unde vor trece peste 30.000 de prizonieri, totul este organizat în aşa fel încât aceştia să-şi piardă demnitatea şi rațiunea. Privați în mod regulat de mâncare şi apă, de comunicarea cu familiile lor, bătuți la sosire de către viitorii tovarăşi de suferință, trebuie să spargă pietre de dimineață până seara, supunându-se ordinelor... altor prizonieri. Pe această piatră înconjurată de apă de unde scăparea era imposibilă apare pentru prima dată autogestionarea.

Paranoia care domneşte acum în țară – Tito se aşteaptă în orice moment la o invazie a trupelor Pactului de la Varşovia, ipoteză avută într-adevăr în vedere la sfârşitul anului 1949 –

este o mană cerească pentru consolidarea structurilor totalitare ale regimului. În timp ce Parisul, Londra şi Washingtonul îşi imaginează că Iugoslavia se îndepărtează de nebunia comunistă opunându-se unei ţări în care adjectivul „hitleristo-troţkist” este o acuzaţie ce poate aduce condamnarea la moarte, se întâmplă exact contrariul. Din moment ce URSS a trădat idealul Revoluţiei din Octombrie devenind din nou, asemenea Rusiei ţariste, imperialistă şi birocratică, Iugoslavia va reveni la sursele cele mai pure ale mesajului socialist: Marx şi Engels. Astfel, PCI va fi redenumit Liga Comuniştilor din Iugoslavia, cu referire la *Manifestul Partidului Comunist* din 1848. Tot în această perioadă proprietatea privată este abolită complet, se naţionalizează întreprinderile industriale (chiar şi cele mai mici dintre ele), iar colectivizarea terenurilor este declanşată cu o violenţă demnă de politica sovietică de lichidare a culacilor din anii ’30. „Socializarea satelor”, care constă în special în înmulţirea numărului de cooperative colective (câteva sute în 1947; 6.500 la sfârşitul anului 1949), provoacă adevărate revolte în Bosnia şi Vechea Serbie.

Foametea cuprinde din nou ţara, forţând statul să întrerupă definitiv în 1953 procesul de colectivizare, iniţiativă care coincide cu moartea lui Stalin[68], ce a permis normalizarea relaţiilor dintre cele două ţări. Odată cu moartea *Vojd*-ului, înlocuit la scurt timp de Hruşciov, „Bătrânul” nu mai are rival de un asemenea calibru pe scena europeană. Dar chiar îl considera astfel pe Stalin? Există îndoieli în privinţa aceasta, dacă ne gândim la reacţia avută la anunţul morţii sale: „Am primit vestea în acelaşi timp în care a sosit depeşa care mă informa că Tiger, câinele meu, era grav bolnav. Mi-a părut rău pentru Tiger. Era un

---

[68] În ultimele luni de viaţă, stăpânul de la Kremlin a trimis mai mulţi asasini la Belgrad pentru a încerca să-l ucidă pe trădător.

câine minunat”. La 9 martie 1953, Tito nu va participa, desigur, la funeraliile inamicului său de la Moscova, preferând să facă un gest cu o încărcătură simbolică: acela de a răspunde invitației... reginei Angliei.

Mesagerul Lumii a Treia

Odată cu rezolvarea afacerilor interne[69], Tito îşi stabileşte un nou obiectiv: acela de a deveni protectorul tuturor țărilor care refuzau să facă parte din blocul occidental sau din cel sovietic, purtătorul de cuvânt al țărilor din Lumea a Treia care nu voiau să se supună dictatelor celor două mari puteri. În scurtă vreme, indianul Nehru şi egipteanul Nasser îi urmează exemplul. La fel şi liderii mişcărilor anticoloniale (în special algerieni, tunisieni şi marocani) cărora Belgradul le furniza în mod clandestin arme. Vestul închide ochii, la fel cum ignoră că Iugoslavia fusese de acord cu intervenția Armatei Roşii în timpul revoltei de la Budapesta din toamna anului 1956: asta pentru a nu risca să-l trimită înapoi în brațele Moscovei pe cel ce întruchipa ruptura în cadrul blocului estic.

Occidentalii sunt complet amăgiți. Pe parcursul a treizeci de ani, timp în care călătoreşte în zeci de țări care se ridicaseră împotriva „imperialismului occidental”[70] – din Ghana în Indonezia, din Vietnam în Cuba, din Sri Lanka în Congo, din Etiopia până în Egipt –, Tito va primi sute de

---

[69] În 1954, Đilas a fost exclus din structurile de conducere pentru că a denunțat deriva monarhică şi birocratică a regimului titoist. Următoarea epurare din cadrul LCI este de slabă intensitate.

[70] Pe pereții Muzeului Iugoslaviei din jurul Mausoleului lui Tito din Belgrad se pot vedea toate fotografiile şi rapoartele acestor călătorii.

milioane de dolari din partea americanilor, convinşi că piatra iugoslavă va pune stavilă diavolului roşu şi seduşi fiind de discursul său heterodox (celebra „autogestionare”, „nealiniere”). În 1970, Nixon merge chiar până la Belgrad pentru a demonstra Iugoslaviei prietenia lui naivă. Mai mult: pentru a încuraja această presupusă mişcare de „disidență”, patruzeci şi patru de țări permit cetățenilor iugoslavi să călătorească fără viză şi încurajează locuitorii Europei Occidentale să-şi petreacă vacanțele pe coasta dalmată, unde există un socialism cu o aparentă față umană. La Paris, din ignoranță sau cecitate voită, Partidul Socialist Unificat al lui Michel Rocard laudă experiența economică iugoslavă, iar mişcările antistaliniste de stânga salută opera celui ce i-a spus „nu” lui Stalin şi care susține mişcările anticoloniale asiatice şi africane, pe care le înarmează sau le finanțează.

Un sfârşit care anunță un viitor tragic

Intelectualii francezi din anii ’70 nu aveau suficiente cuvinte de laudă pentru a-şi exprima respectul şi admirația față de acest titan, al cărui stil de viață aparent aristocratic îi impresionează. Tito este un bărbat şic: cuceritor[71], fumător inveterat (120 de țigări pe zi), purta ochelari fumurii, ce-i dădeau un aer misterios (dar care-i ascund de fapt problemele de vedere), şi o uniformă albă, care-l avantaja şi de care erau prinse câteva zeci din cele şaisprezece decorații iugoslave şi alte nouăzeci şi nouă străine primite; toate

---

[71] Sârboaica Jovanka Budisavljević, fost căpitan al unei unități de partizani, cu care se căsătorise în 1952, a devenit o mare matroană, furioasă că soțul îi fugea mai ales în brațele unor tinere maseuze, surorile Grbić.

acestea îl ajută să creeze o iluzie şi să ascundă realitatea unei dictaturi care distruge economia şi subjugă oamenii.

Ce este Iugoslavia lui Tito?

O țară în care abundă închisorile pline de opozanți ai regimului, asasinatele care vizează liderii deveniți incomozi (cum ar fi loialul Slobodan Penezić[72], victimă a unui accident fatal de maşină, survenit la momentul potrivit, după ce anunțase public că țara se va prăbuşi în ziua în care sârbii şi croații nu se vor mai înțelege...), expulzările bruşte ale apropiaților lui Tito (cazul lui Edvard Kardelj, silit să se exileze la Londra în 1961, sau al lui Aleksandar Ranković, căzut în dizgrație în 1966 pentru că, aflat la conducerea poliției politice, UDBA, îl spionase chiar pe Tito şi încercase să-l elimine pentru a-l înlocui) şi lagărele de muncă forțată.

O țară caracterizată de stagnare economică, tensiuni sociale şi religioase (în special în Kosovo, între albanezii musulmani şi sârbii ortodocşi), unde era pusă în practică o politică de supraveghere generalizată.

O țară în care se dezvoltă un cult al personalității demn de Coreea de Nord: fotografia lui Tito tronează în fiecare birou, în fiecare sală de clasă, în fiecare cafenea; numele său este scris cu litere gigantice pe munți, ziduri şi aripile avioanelor; la începutul fiecărei adunări publice, participanții scandează sau cântă fiecare din cele patru litere ale numelui său.

O țară în care este redusă la tăcere orice voce discordantă, aşa cum s-a întâmplat cu studenții a căror revoltă antibirocratică a fost înăbuşită în mai 1968. Surd la orice revendicare care, după el, ar fi pus în pericol unitatea țării, se afundă într-o paranoia tot mai mare (potrivit lui

---

[72] În martie 1946 coordona operațiunile militare care au dus la capturarea lui Mihailović.

Ranković, „neîncrederea lui în toți și în toate era specifică naturii sale, care i-a plăsmuit caracterul”), incapabil să vadă nedreptățile din ce în ce mai mari, devenite apoi insuportabile, din regiuni, orb în fața escaladării tensiunilor la nivel național (în Slovenia, Croația, printre albanezii din provincia sârbă Kosovo, printre musulmanii din Bosnia); prin lipsa lui de acțiune și suficiența de care dă dovadă, Tito sapă lent, dar sigur mormântul Iugoslaviei.

Al său îl așteaptă în mai 1980, după câteva luni de suferință produsă de o arteroscleroză cronică provocată de hipertensiunea arterială și diabetul zaharat: la sfârșitul anului 1979, aceasta i-a provocat o embolie la piciorul stâng. Ca un simbol al dezintegrării treptate cu care avea să se confrunte țara în deceniul următor, trupul fosilizat al lui Tito se descompune pe zi ce trece; duminică, 4 mai 1980, își dă sufletul la ora 15.15, la vârsta de optzeci și opt de ani. Decesul său va fi omagiat în lumea întreagă, funeraliile sale fiind faraonice. Demne de marele om de stat care a fost. Și, în același timp, de dictatorul care a comis sau care a dat ordin să se comită mii de acte de violență – inclusiv împotriva tovarășilor săi comuniști – pentru a pune mâna pe putere și a se menține în frunte prin teroare timp de treizeci și cinci de ani. Lăsând în urmă o situație explozivă care, în 1991, va arunca Balcanii într-un nou șuvoi de sânge. După cum înțelesese compatriotul său Miroslav Krleža[73], „bătrânul domn și-a croit un costum pe măsura sa, dar cusăturile lui se desfac din toate părțile”.

---

[73] Scriitor și poet croat, autor mai ales al operelor *Întoarcerea lui Filip Latinovicz* (Calmann-Levy, 1957), *Nu mă mai joc* (Seuil, 1966), *Oameni în vremuri tulburi* (Gallimard, 1994).

9. ÎN ŢARA CELOR TREI KIM
de Pascal Dayez-Burgeon

Coreea de Nord este fascinantă. De patruzeci şi cinci de ani se află sub jugul uneia dintre cele mai feroce dictaturi de pe planetă, care a reuşit, printre altele, paradoxala performanță de a se transforma în monarhie absolută; nu există nici un indiciu care să arate că situația s-ar putea schimba. Cum este posibil? Cei trei Kim care s-au succedat la putere, la fel de hotărâți şi de nemiloşi, reprezintă una dintre cheile enigmei. Regimul lor tiranic funcționează însă la capacitate maximă şi din cauza sistemului pe care l-au construit, caracterizat de decizii arbitrare, violență țintită şi propagandă intensă.

Lumea s-a schimbat semnificativ din 1945. Duşmanii de atunci s-au pus pe treabă pentru a contura o pace colectivă, fragilă fără îndoială, dar pe care fiecare tabără şi-o revendica. Economia de piață a înlocuit în cele din urmă comunismul, iar Războiul Rece îşi mai găseşte locul acum doar în cărțile de istorie. După ce a păşit pe Lună, omul şi-a propus să cucerească spațiile virtuale. Dar există totuşi o țară în care totul a rămas neschimbat: Coreea de Nord. Deceniu după deceniu, generație după generație, aici totul se rezumă la deciziile, capriciile şi existența însăşi a dinastiei conducătoare. Sigur, în trei sferturi de secol, conducerea regimului autocratic a trecut prin mâini diferite. Lui Kim Ir-sen, lider al Coreei de Nord din 1945 până în 1994, i-a succedat fiul său, Kim Jong-il, din 1994 până în 2011, apoi nepotul său, Kim Jong-un, aflat la putere de şapte ani. Dintr-un satelit fidel al regimului stalinist, Coreea

de Nord s-a transformat într-un stat delincvent, care a supraviețuit prin trafic şi şantaj nuclear. Dar dinastia rezistă, imuabilă şi rigidă, ca şi cum timpul n-ar fi trecut peste ea. Propaganda nord-coreeană evidențiază încontinuu acest aspect: „Kim Jong-il este Kim Ir-sen” şi „Kim Jong-un este Kim Jong-il”.

Kim Ir-sen, Augustul

Trebuie spus că cei trei Kim au făcut totul pentru a ajunge la acest nivel. Fiecare are o personalitate, un caracter şi obsesii diferite. Dar toți împărtăşesc aceeaşi sete neostoită de putere. Totul a început cu Kim Ir-sen. El reprezintă pentru propaganda nord-coreeană alfa şi omega legendelor naționale, reîncarnarea întreită a lui Buddha, Cristos şi Tangun, strămoşul mitic al poporului coreean. Lui şi numai lui îi datorează poporul său libertatea, progresul şi fericirea visate milenii la rând. Realitatea este cu totul alta. Provenit dintr-o familie de țărani îmbogățiți amestecată cu burghezia protestantă, Kim Song-ju, care avea să ia mai târziu numele mai glorios de Ir-sen („Soarele”), nu părea să aibă un destin ieşit din comun. În Coreea acelor vremuri, aflată din 1910 sub stăpânire japoneză, reuşita era garantată de apartenența la aristocrația colaboraționistă.

Prin urmare, asemenea atâtor altor tineri coreeni în situația sa, Kim Ir-sen îşi va încerca norocul în acest *Far East* chinezesc în care se transformase Manciuria de la prăbuşirea Imperiului de Mijloc din 1908. După ce s-a implicat fără succes în afaceri de contrabandă, şi-a descoperit talentele de lider. Chiar dacă i-au fost exagerate faptele de vitejie, uneori trage cu arma, asemenea lui Stalin în tinerețe. Dar mai presus de toate este un tactician. Nu are egal în plănuirea operațiunilor, încurajarea rețelelor şi

stârnirea sentimentelor de loialitate, care-i consolidează autoritatea. Recrutat de comuniştii chinezi care organizează rezistența antijaponeză în nord, el urcă rapid în ierarhie, chiar dacă asta înseamnă să-i saboteze discret pe cei care îl puteau pune în umbră.

În 1941, odată cu victoria Japoniei, Kim Ir-sen se retrage în URSS, unde, neputând să lupte, trage sforile pentru a obține beneficii. Integrat în Armata Roşie, îşi stabileşte contactele necesare astfel încât numele său să ajungă la Moscova. Bună alegere! La Ialta (februarie 1945), Aliații promit Coreei că-şi va recăpăta independența. Dar cum nu aveau încredere în elita țării, care făcuse multe compromisuri cu ocupantul, aceştia decid să o administreze împreună. Prin urmare este avut în vedere Kim Ir-sen pentru zona sovietică înființată în august 1945, după înfrângerea Japoniei. Stalin îl dispreţuieşte, însă nu are o alternativă mai bună. La urma urmei, este elegant, are darul vorbirii, cu care-şi amăgeşte interlocutorul, şi ştie să promită adoptarea unor măsuri de relaxare. La sfârşitul lunii septembrie 1945, URSS îl catapultează în fruntea unui „Comitet provizoriu al poporului”, sub atenta supraveghere a unui *aparatcik* sovietic. Iată-l la treizeci şi trei de ani la putere. Nu avea să o mai lase să-i scape.

Pentru a-şi atinge scopul, orice mijloace sunt bune. Începe prin a-şi arăta recunoştința, ascultând cu sfințenie de Stalin, care, în septembrie 1948, face din Coreea de Nord o republică-satelit; apoi încearcă să se apropie de Mao, care preluase în cele din urmă puterea în octombrie 1949. Dar se stăpâneşte cu greu. A reuşit să-şi echipeze pe ascuns partizanii pentru a crea o armată demnă de acest nume. În iunie 1950 consideră că a sosit momentul să-şi ia zborul. După ce-şi convinge mentorii că va scăpa dintr-o lovitură de republica bananieră pe care Washingtonul a lăsat-o să putrezească în sud, se lansează într-un război de

reunificare. Operaţiunea se soldează cu un eşec. Statele Unite şi aliaţii lor resping ofensiva, China se prinde în horă, iar al treilea război mondial stă să înceapă. După trei ani de lupte sângeroase, dar nedecisive, atunci când trebuie să se revină la statu-quoul unei Corei împărţite în două (iulie 1953), peninsula este devastată de conflictul care duce la moartea a 3 milioane de oameni.

Dar asta nu contează. Tragedia îi consolidează puterea lui Kim Ir-sen, în loc să i-o slăbească, dictatorul putându-se mândri cu faptul că a îngenuncheat prima putere a lumii. Simulând din nou rezistenţa, vrea să facă acum din Coreea de Nord un model al progresului. Rezultatele sunt impresionante. Prin intermediul a numeroase campanii stahanoviste, ţara se industrializează extrem de rapid. Accesul la mâncare, educaţie, sănătate nu mai e un privilegiu rezervat elitei. Dar cu ce preţ? Kim şi clanul său pun mâna pe toate pârghiile puterii. Adversarii sunt închişi, apoi dispar, fiind victimele unor procese trucate. Din vara anului 1956, când supravieţuieşte unei tentative de lovitură de stat, chiar şi susţinătorii săi sunt ţinta unor epurări periodice, care descurajează orice intenţie de a aduce critici. În această perioadă, Kim Ir-sen lansează doctrina politică *juche*, după un străvechi concept confucianist, care preamărea „stăpânirea de sine”; termenul a fost recuperat pentru a evidenţia originalitatea şi succesul modelului nord-coreean. De fapt, dictatura lui Kim nu este nici mai mult, nici mai puţin decât un regim al terorii.

Ajuns la vârful puterii, Kim Ir-sen nu mai are decât un singur obiectiv: să o menţină. Ca să devină cunoscut la nivel internaţional, îl curtează pe Mao, invită marii lideri revoluţionari la Phenian – pe Che Guevara, de exemplu –, susţine mişcarea de decolonizare şi cochetează cu mişcarea de nealiniere. Se adresează discret chiar şi regimului de la Seul, îndemnând paşnic la reunificare. În realitate însă,

regimul său depindea de URSS şi de China, pe care le asmuțea una împotriva celeilalte în funcție de interesele sale. Are nevoie de o asemenea mişcare ca să-şi vândă producția şi să obțină echipamentul militar şi petrolul absolut necesare pentru supraviețuirea regimului. Cum Războiul din Vietnam concentrează întreaga atenție a lumii, dezvoltarea Coreei de Nord cunoaşte o stagnare extrem de dură. Din 1975, rezultatele economice ale regimului de la Seul le depăşesc pe cele de la Phenian. Raportul nu avea să se mai inverseze niciodată. Supremația Sudului creşte pe măsură ce în interiorul blocului socialist apar fisuri. După moartea lui Mao (1976), China adoptă economia de piață; chiar şi URSS porneşte pe calea schimbării, înainte de a se destrăma definitiv (1991). Peking şi Moscova au acum alte urgențe decât sprijinirea Phenianului.

Kim Ir-sen nu are nici o reacție la criticile care i se aduc, mulțumindu-se să nu schimbe nimic. După vârsta de şaizeci de ani, se simte slăbit. Deleagă exercițiul puterii, pe care-l consideră obositor, fiului său, preferând să participe la manifestările fastuoase: parade militare, turnee în provincii şi manifestări grandioase organizate în cinstea sa, cum ar fi Festivalul Tineretului din iulie 1989, organizat în replică la Jocurile Olimpice de la Seul, care, cu un an înainte, arătaseră în mod clar progresele Coreei de Sud. Ultimul succes îl obține în iunie 1994, când Kim Ir-sen, care dintotdeauna visase să dialogheze cu Washingtonul, îl primeşte la Phenian pe fostul preşedinte Carter, venit să negocieze deja abandonarea programului nuclear nord-coreean. În mai puțin de o lună, moare în urma unui atac de cord. Funeraliile sale cufundă țara într-o isterie colectivă, care îi uimeşte pe toți cei ce observă de pe margine desfăşurarea evenimentelor. Când se vor trezi nord-coreenii din acest coşmar?

Cu toate astea, la Phenian este la fel ca la Versailles în vremea Vechiului Regim. Kim a murit? Trăiască Kim! Puterea trece în mâinile lui Kim Jong-il. „Apariția” delfinului uimeşte străinătatea. O succesiune ereditară într-o țară care încă se pretinde comunistă este pur şi simplu incredibilă. De altfel, Kim Jong-il nu seamănă deloc cu tatăl său. Nu a luptat niciodată, ci doar a moştenit. Spre deosebire de Kim Ir-sen, care, cu excepția unei tumori urâte pe gât, avea prestanță chiar şi spre sfârşitul vieții, acesta este mic de statură, şiret, complexat şi libidinos. După funeralii, anunță că nu va exercita pe deplin puterea până la sfârşitul celor trei ani de doliu confucianist. Nu însemna asta că avea să se facă o tranziție şi că țara va trece în curând la altceva? Nu era bine să fie subestimat.

Deoarece Kim Jong-il este la fel de lacom de putere ca şi tatăl său. Nu se născuse el în apropierea tronului? Conform propagandei, ar fi văzut lumina zilei în 1942 pe versanții muntelui Paektusan, un vulcan stins de 2.700 de metri, situat la granița cu China, unde Kim Ir-sen se afla în fruntea gherilei antijaponeze. În realitate, s-ar fi născut în URSS, şi se presupune că ar fi ajuns în Coreea în noiembrie 1945, cu furgoanele sovietice. Dar ce contează? Încă de la început a fost un copil aparte. Nu numai pentru că tatăl său conducea destinele țării, ci şi pentru că mama sa, care făcea parte din mişcarea de rezistență, a devenit o eroină națională după ce a murit prematur, cel mai probabil din cauza tuberculozei. Prin urmare este tratat ca un mic prinț roşu promis celei mai înalte sfere a puterii, având în vedere că Kim Ir-sen visase de la bun început la soluția monarhică pentru consolidarea regimului.

La sfârşitul adolescenței însă, totul este pus sub semnul întrebării. Kim Ir-sen, care era un cuceritor, se îndrăgosteşte de o intrigantă. Aceasta îi dăruieşte doi fii, pe care îi împinge în față cu fiecare ocazie, mai ales pe cel mare, Pyong-il, care

este elegant şi îşi cultivă asemănarea cu tatăl său în vremea rezistenței. Dacă ar fi fost el moştenitorul puterii? Kim Jong-il este însă cel ce a moştenit geniul tactic al tatălui său. Acționând cu discreție, joacă cartea devotamentului părintesc. Secretar particular, majordom şi ocazional lacheu, devine treptat indispensabil. Numit şef al serviciului de propagandă (1969), este cel ce pune bazele unui cult al personalității permanent, care devine marca comercială a regimului. Statui, fresce, spectacole de gimnastică, de operă, filme, orice este bun pentru celebrarea apoteozei părintelui patriei. Această abnegație continuă dă roade. După un deceniu de ezitări, în octombrie 1980, cu ocazia celui de-al VI-lea Congres al Partidului Muncitoresc, Kim Jong-il devine oficial moştenitorul lui Kim Ir-sen.

Omul din umbră îşi dezvăluie adevărata sa natură: autoritară, crudă, implacabilă. Plasându-şi oamenii credincioşi în posturi-cheie în armată, partid şi administrație, acesta nu se mai mulțumeşte cu gestionarea câştigurilor. Degradarea situației îl obligă să se reorienteze. Din moment ce nu mai poate conta pe China sau URSS, Coreea de Nord se va descurca singură. Pentru a fi luat în serios, Kim Jong-il comandă o serie de atentate care urmăresc destabilizarea Sudului (cel de la Rangoon în octombrie 1983, doborârea cursei Korean Air Boeing în noiembrie 1988). Şi, pentru a-i da țării sale un caracter inviolabil, reuşeşte să-i corupă pe responsabilii foştilor sateliți ai URSS sau pe diabolicul Abdul Khan, părintele bombei atomice pakistaneze, să întreprindă ceea ce tatăl său visase dintotdeauna: dotarea regimului cu forța oferită de bomba atomică.

Foametea îngrozitoare care a lovit Coreea de Nord din 1995 până în 1997, provocând moartea a peste două milioane de oameni, nu destabilizează regimul. Propaganda pune această tragedie pe seama inamicilor țării, susținuți de

Washington, şi, la fel ca tatăl său în timpul Războiului din Coreea, Kim Jong-il preia conducerea unei noi forme de rezistenţă: aceea a unei populaţii care luptă pentru supravieţuire, ghidată de gloriosul său cârmaci. În timpul crizei, condiţiile de viaţă se înăspresc. În octombrie 1998 autoritatea trece în mâinile armatei, proclamată vârful de lance al regimului. Izbucnesc revolte din cauza foametei, care sunt înăbuşite în sânge. Dar imediat ce situaţia se îmbunătăţeşte datorită ajutorului internaţional, trebuie făcute concesii. În iunie 2000, în timpul primului summit intercoreean, Kim Jong-il acceptă ajutorul economic oferit de Coreea de Sud. Şi, începând din 2002, ţara se deschide uşor spre economia de piaţă, înregistrându-se o creştere economică, cel puţin la Phenian şi în oraşele portuare.

Cu toate astea, Kim Jong-il nu renunţă la ideea de a avea o armă nucleară. În octombrie 2006, regimul efectuează primul test nuclear. Având în vedere că de zece ani deţinea tehnologie balistică, ameninţarea nord-coreeană este dintr-odată luată în serios. Dacă în ultimii săi ani de viaţă Kim Ir-sen fusese considerat dinozaurul exotic al unei epoci apuse, Kim Jong-il devine o sperietoare la nivel mondial. Este acuzat de toate tipurile de trafic: contrabandă, spălare de bani, droguri. Pe seama lui circulă cele mai ciudate zvonuri: orgii, risipă, paranoia. Nu toate sunt întemeiate, însă numai cei bogaţi sunt creditaţi. Cert este că, din ce în ce mai izolat de exercitarea solitară a puterii, acesta lucrează neîncetat, făcând tot mai multe excese, în special consumul de alcool. Şi este un bărbat îmbătrânit înainte de vreme, care moare în decembrie 2011 fără să-şi fi pregătit cu adevărat moştenitorul. Dar de data aceasta nimeni nu are nici o îndoială: puterea nu poate reveni decât unui membru al clanului său.

Kim Jong-un, şarlatanul

De fapt, spre deosebire de momentul în care Kim Ir-sen a preluat puterea, proces care se întinsese pe durata a trei ani, succesiunea lui Kim Jong-il are loc imediat. Mezinul Kim Jong-un devine peste noapte moştenitorul său. Pentru că nu împlinise încă treizeci de ani, tatăl său a instituit o regenţă sub acoperire, în cadrul căreia sora sa, Kim Kyong-hui, şi mai ales soţul ei, Jang Song-thaek, joacă un rol-cheie. Credincioşi lui Kim Jong-il, aceşti Thénardieri coreeni nu au o reputaţie prea bună, fiind bănuiţi de afaceri necurate şi corupţie. Dar, cum sunt apropiaţi de Peking, se speră că vor iniţia o deschidere a regimului de factură chinezească, cu atât mai mult cu cât însuşi Kim Jong-un face tot mai multe gesturi în această direcţie: mesaje de aplanare a conflictelor, băi de mulţime, întâlniri pline de zâmbete cu presa internaţională. Numeroşi observatori imprudenţi anunţă atunci un dezgheţ, chiar o Primăvară Nord-Coreeană. În curând aveau să fie dezamăgiţi.

De fapt, asemenea tatălui său, Kim Jong-un a trebuit să lupte pentru a se impune. Iniţial, Kim Jong-il nu trebuia să se îngrijească decât de fiul său mai mare, Kim Jong-nam, născut în 1971 în urma aventurii sale cu Song Hye-rim, una dintre cele mai cunoscute actriţe de la acea vreme. Nimic nu era îndeajuns de bun pentru acest întâi născut, căruia i-ar fi promis chiar că-i „dă Coreea”. Iar naşterea, un deceniu mai târziu, a celor doi fii pe care îi are cu Ko Young-hee, care o înlocuieşte pe Song, aflată în depresie, nu-i schimbă cu nimic intenţiile. Sora lui Kim Jong-il şi soţul ei înţeleg atât de bine situaţia, încât îi poartă de grijă lui Jong-nam, bazându-se pe el pentru a-şi duce la bun sfârşit planurile. Având în vedere că nu urmau să ajungă la putere, Kim Jong-un şi fratele său mai mare, Kim Jong-chol, rămân în umbră. Pentru ca fraţii mai mici din dinastie să fie pregătiţi

pentru o carieră diplomatică, în perioada 1992–2000 aceştia sunt trimişi la studii în Elveția.

Dar scenariul nu se desfăşoară conform planului. Kim Jong-nam nu are nici prestanța bunicului său, nici machiavelismul tatălui său. Era un copil răsfățat, dolofan şi dezordonat, mult prea credul şi dornic de aventuri interzise. În mai 2001 a încercat să intre în Japonia cu un paşaport fals pentru a vizita Disneylandul, punând regimul într-o situație ridicolă. Şi a făcut şi mai mult de atât. Pentru că i s-a promis că va ajunge la putere, şi-a exprimat deschis dezacordul față de Kim Jong-il şi s-a pronunțat în favoarea unei modernizări liberale, scandalizând armata, ataşată cu înverşunare de statu-quo. Din 2003, se umple paharul. Pleacă să se stabilească la Macao, unde trăieşte modest din afaceri dubioase, fără să aibă prea mult succes. Din acest moment, Kim Jong-il intenționează să-şi scoată în față ceilalți doi fii, dar fără să renunțe complet să-şi convingă fiul risipitor să se întoarcă la casa părintească.

Această incertitudine îl avantajează pe Kim Jong-un. Fără să fie o fire expansivă, cu toate că nimeni nu-şi dă seama, este o persoană extrem de ambițioasă. Chiar dacă este cel mai tânăr dintre frații mai mici, nu este lipsit de atuuri. Dincolo de fizicul său se află un sportiv căruia îi place să parcurgă, împreună cu oamenii săi, trasee obositoare. Armata îl adoră, mai ales că seamănă cu bunicul său. Aspirantul la conducerea țării este şi un om de acțiune, care nu ezită să lovească atunci când este necesar. În iunie 2009, la ordinul său are loc o tentativă de asasinat care-l vizează pe Kim Jong-nam. În noiembrie 2010, insula sud-coreeană Yeongpyeong este bombardată. Această provocare nu reprezintă mare lucru, arată doar că are curaj. Fratele său mai mare, Jong-chol, nu este făcut din acelaşi aluat. Nu are nimic în comun cu armata şi ține la viața sa privilegiată de prinț roşu. Prin urmare, Kim Jong-il nu mai are de ales.

Chestiune dovedită de o serie de promovări în rang: Kim Jong-un va fi următorul lider suprem.

Cu toate astea, nu s-a decis încă nimic. Spre deosebire de tatăl său, care a avut douăzeci de ani la dispoziție pentru a se pregăti pentru preluarea puterii, Kim Jong-un trebuie să se impună. Anturajul său îi permite să conducă, însă el vrea să guverneze. Pentru a dovedi că are stofă de lider, merge drept la țintă. Toți cei care îi stau în cale sunt înlăturați. Sute de cadre şi ofițeri sunt demişi, deportați sau eliminați, începând cu cel mai important dintre aceştia, mareşalul Ri Yong-ho, în care Kim Jong-il avea o încredere nemărginită. Pentru a arăta că nimeni nu este în siguranță, Kim Jong-un loveşte până şi în propria familie. În decembrie 2013, unchiul său, Jang Song-thaek, este împuşcat în urma unui proces expeditiv. Iar în februarie 2017 Kim Jong-nam însuşi, moştenitorul decăzut, este ucis pe aeroportul din Kuala Lumpur. Mesajul este clar. Noul cârmaci este singurul stăpân de la bord.

În afara țării, unde iese în evidență mai ales prin kilogramele în plus şi tunsoarea ridicolă, se creionează cu uşurință imaginea unui tiran capricios, care duce o viață de paşă alături de curtenii săi şi soția sa, insipida Ri Sol-ju, cu care s-a căsătorit în iulie 2012 şi pe care a proclamat-o recent Prima Doamnă a Coreei. În realitate însă, Kim Jong-un este la fel de intransigent precum predecesorii săi. Extrem de muncitor, foarte încăpățânat şi chiar mai suspicios decât aceştia, dictatorul este, înainte de toate, intransigent. La Phenian şi în provincie, chiar şi infracțiunile minore sunt pedepsite cu moartea, ordinea morală este dominantă, iar represiunea, în toi, astfel că dezghețul sperat la venirea sa la putere pare tot mai departe. La fel stau lucrurile şi pe scena internațională. După testele balistice din ce în ce mai numeroase, accelerează ritmul testelor nucleare, patru fiind efectuate

într-o perioadă de trei ani (februarie 2013, ianuarie şi septembrie 2016, septembrie 2017), în ciuda condamnărilor puternice din partea ONU, care afectează economia nord-coreeană. În decembrie 2014 se afirmă şi ca sponsor al terorismului cibernetic, atacând grupul Sony, care face public un scheci în care dictatorul este ridiculizat. Patru ani mai târziu se lansează într-o adevărată întrecere de insulte cu preşedintele Donald Trump, care îl numeşte „*little rocket man*”. N-a fost nevoie de zece ani pentru ca Kim Jong-un să-i succeadă lui Kim Jong-il în rolul de super-răufăcător *à la* James Bond, pe care oamenii îl detestă cu o plăcere nebună.

Dar, fiind un tactician demn de strămoşii săi, Kim Jong-un ştie de asemenea să surprindă. În ciuda mijloacelor de producţie depăşite şi a sancţiunilor internaţionale, economia nord-coreeană se redresează. Cei ce ajung la Phenian confirmă că se construieşte la tot pasul, magazinele prosperă, iar traficul rutier se intensifică. Cum procedează regimul? În martie 2013, Kim Jong-un lansează strategia „duală”, care combină forţa nucleară cu dezvoltarea economică. Nu are însă mijloacele necesare pentru a-şi împlini ambiţiile. De aici rezultă spectaculosul reviriment din ianuarie 2018. Kim Jong-un spune că este pregătit să-şi revizuiască politica nucleară şi balistică cu condiţia ca Statele Unite şi ONU să fie de acord să reducă blocada economică. Şi, pentru a-şi demonstra intenţiile binevoitoare, organizează mai multe summituri cu China, Coreea de Sud şi chiar cu Statele Unite (Singapore, iunie 2018; Hanoi, februarie 2019). Reuşeşte să-i inducă în eroare? Va avea câştig de cauză? Vom vedea în viitor. Nu mai poate fi însă vorba despre democraţie şi drepturile omului. Cu alte cuvinte, fie că se limitează la şantajul nuclear, fie că alege să se deschidă către economia de piaţă, regimul său încă pare să aibă un viitor luminos.

Sistemul Kim

„Dictatura este cel mai comun lucru din lume”, am fi tentați să spunem, dacă am avea motive de râs, parodiindu-l pe Descartes. Lumea n-a dus niciodată lipsă de despoți cruzi, tirani sângeroşi, autocrați fanatici. Nici o epocă, nici un continent, nici o ideologie nu au fost cruțate. Familia Kim însă nu se încadrează în aceste categorii. O astfel de constanță, o asemenea obstinație şi intensitate față de absolutism depăşesc granițele acestei forme de guvernare. Cum au putut nord-coreenii să fie de acord cu aşa ceva, cum pot să reziste, cum vor putea să meargă mai departe? Abilitatea tacticilor manipulatoare ale celor trei Kim, lipsa de scrupule, oportunismul lor asumat le explică reuşita. Dar nu e numai atât. Puterea lor se bazează şi pe un sistem complex care combină în mod esențial trei raționamente: exaltarea rezistenței naționale, cultul istoriei coreene şi existența unui aparat represiv sofisticat.

Istoria Coreei este o epopee. Debarcader chinezesc, apoi rusesc pentru mările calde, debarcader japonez, apoi american spre imensitatea asiatică, peninsula n-a încetat niciodată să stârnească ambițiile puternicilor săi vecini. Având în vedere că țara le-a fost mereu invadată, adesea anexată, uneori eliberată, nord-coreenii au interiorizat într-atât această amenințare încât a ajuns să facă parte din ființa lor. Pe scurt, au ajuns să aibă un dublu destin: acela de victime, dar şi de oponenți. Şi, de fapt, evenimentele desfăşurate în secolul XX au dovedit că nu s-au înşelat. Rând pe rând, s-au confruntat brutal cu imperialismul occidental, au fost colonizați de Japonia (1910–1945), sfărâmați de Războiul Rece (1950–1953). Dar Nordul şi Sudul şi-au revenit, chiar dacă asta a însemnat construirea a două sisteme contradictorii. Sunt foarte mândri de această

realizare, ce conferă originalitate naționalismului coreean, care este, mai presus de orice, trainic.

Dictatorii din familia Kim au înțeles foarte bine că s-au erijat o dată pentru totdeauna în eroi ai cauzei naționale. Kim Ir-sen, desigur: a participat la lupta antijaponeză, pentru ca apoi să-şi aroge întregul merit pentru această acțiune, şi-a întemeiat toată puterea pe legitimitatea sa de neclintit şi pe dreptul său etern la recunoştința populară. Pentru a-şi consolida această legitimitate, propaganda sa a mers până acolo încât a susținut că ar fi ereditară. Strămoşii săi ar fi incendiat *General Sherman*, o navă americană care, în vara anului 1866, încercase să forțeze portul fluvial Phenian. Kim Jong-il şi Kim Jong-un n-au schimbat strategia. În timp ce au continuat să stigmatizeze Japonia, vechea putere colonială, aceştia au lărgit aria rezistenței. De acum, duşmanul împotriva căruia se ducea lupta era străinătatea. Statele Unite, desigur, cu care Nordul rămânea, sub raport tehnic, în război, din moment ce un singur armistițiu fusese semnat în iulie 1953, dar şi toți membrii Națiunilor Unite care denunțaseră regimul de la Phenian şi care îi impuseseră un boicot economic din ce în ce mai dur. Din cauza paranoiei lor, întreaga țară a fost închisă.

În această cheie trebuie înțeleasă ambiția regimului privind arma atomică. Nu este decât capriciul unui despot, precum şi o amenințare pentru pacea regională. Nord-coreenii consideră că moştenitorii lui Kim Ir-sen au preluat cu glorie torța patriotică. Într-o țară atât de izolată, o asemenea idee are câştig de cauză. Este regimul Kim despotic, traiul oamenilor se degradează, devine foametea o amenințare reală? Fără îndoială. Dar acesta este prețul plătit pentru păstrarea independenței. Cum altfel să înțelegem că, de fiecare dată când o rachetă este lansată, la fiecare test nuclear, sute de mii de nord-coreeni ies în stradă

pentru a-şi aclama conducătorul? Sunt forțați? Greu de crezut: sunt prea mulți. Mândria lor națională îi împinge la asemenea manifestări. Iar dictatorii Kim profită de asta. Iată trei sferturi de secol în care naționalismul le-a încurajat absolutismul.

Eterna Coree

Din moment ce îşi trăiesc cu intensitate apartenența națională, coreenii nu sunt divizați. Țărani, artizani şi mai apoi muncitori, aristocrați şi intelectuali, comercianți şi antreprenori, civili şi militari, locuitori din nordul montan şi cerealier, pe de o parte, şi cultivatori de orez din sudul temperat, pe de alta – cu toții îşi au propriile interese şi ambiții, care sunt fie contrare, fie comune. Prin intermediul alianțelor, Coreea a traversat astfel perioade marcate de lupte în care militarii reprezentau crema societății, perioade propice comerțului în care meşterii săi căpătaseră o importanță deosebită în Asia, precum şi o lungă epocă agrară dominată de mica nobilime deținătoare de pământ, modelată conform preceptelor moralei confucianiste. La fiecare schimbare, o nouă dinastie preia puterea conducându-şi țara într-o nouă direcție. Clanului Kim din regatul Silla (mileniul I) i-au succedat dinastia Wang din regatul Goryeo (secolele al X-lea–al XIV-lea), apoi clanul Lee din regatul Joseon (la putere din 1392 până la anexarea de către japonezi).

Kim Ir-sen se înscrie într-o asemenea descendență. La naşterea sa, Coreea încetase să mai existe. Incapabilă să se adapteze la schimbări, zdruncinată de revolte şi de amestecul puterilor străine, dinastia Lee şi-a pierdut credibilitatea. Japonia a profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra țării. Punând mâna pe putere, Kim Ir-sen a

revenit la tradiție: odată cu schimbarea dinastiei a început o eră nouă. În virtutea modernității, a adoptat retorica timpului. Coreea de Nord a devenit republică şi a aderat la socialismul revoluționar. Dar această revoluție se aseamănă unei restaurații, din moment ce Kim Ir-sen restabileşte monarhia ereditară, înlocuieşte aristocrația funciară cu ofițeri şi tehnocrați de elită, iar poporul este trimis din nou spre obediența sa seculară. Poporul nord-coreean a acceptat cu uşurință acest nou regim, care le părea asemănător cu cel vechi cu atât mai mult cu cât nu cunoscuseră un alt fel de conducere. Pentru ca lucrurile să fie clare, spre deosebire de Sud, care în 1948 a ales să poarte un nou nume, Hanguk, „Țara Hanilor”, Phenianul a vrut să păstreze numele străvechi de Joseon, „Țara Dimineților Liniştite”, care făcea trimitere la regalitate. Coreea eternă este Coreea de Nord.

Pentru a demonstra că regimul este cel din urmă avatar, transformarea ultimă, cea mai completă lepădare de vechile haine din toată istoria coreeană, Kim Jong-il n-a stat pe gânduri şi a proclamat o nouă eră în iulie 1997. Concepută în onoarea lui Kim Ir-sen, aceasta a fost numită *juche*, socialismul în stilul său, începută absolut firesc în 1912, anul naşterii sale. Prin urmare ar exista două perioade în istoria Coreei. Cea dinainte de Kim Ir-sen şi cea de după. Altele nu vor mai fi. Pentru a pecetlui această legătură între trecut şi viitor, regimul face tot mai mult referire la muntele Paektusan. Potrivit legendei, aici s-ar afla Tangun, strămoşul tuturor coreenilor. Dacă ar fi să ne luăm după propagandă, prin venele lui Kim Ir-sen, care a luptat acolo, ale lui Kim Jong-il, care s-a născut acolo, şi ale lui Kim Jong-un, care tocmai a descoperit că rădăcinile îi vin tot de acolo, curge „sângele glorios al muntelui Paektusan”. În 2012, regimul a finalizat construcția turnului Ryugyong, o construcție piramidală de 323 metri, care imită caracterul

chinezesc ce înseamnă „munte” şi care domină întreg Phenianul cu structura sa impunătoare. Simbolic, dictatorii Kim au înălțat un nou munte Paektusan. Ei sunt reîncarnarea lui Tangun. Ciclul s-a închis.

Dictatura-ma**ş**in**ă**rie

Dar pentru a domni nu este suficientă îndoctrinarea conştiinței; trebuie controlate şi corpul, şi mintea. Dictatura Kim este un exemplu în acest sens. Mijloacele sale de control îmbracă forme diferite. În primul rând, există Armata Poporului, două milioane de bărbați la o populație de douăzeci şi cinci de milioane de locuitori, care păstrează ordinea, veghind cu egoism asupra privilegiilor sale; poliția şi rețelele sale paralele, care supraveghează pe toată lumea; lagărele de concentrare, în care se află între 150.000 şi 200.000 de oameni, infractori, criminali sau agenți căzuți în dizgrație, şi care lâncezesc în teroare şi infamie. Apoi există statul şi mai ales Partidul Muncitoresc, cu cele trei milioane de membri ai săi, extrem de complicate labirinturi birocratice, unde favorurile, corupția şi norocul sunt singurele posibilități de ascensiune. Şi, nu în ultimul rând, serviciile de propagandă, care gestionează mijloacele media, radioul, televiziunea şi cinemaul, organizează paradele şi spectacolele coregrafice la care populația participă forțat sau de bunăvoie; acestea administrează Studiourile Mansudae, care se ocupă de lansarea sloganurilor şi campaniilor, vopsirea frescelor spre gloria regimului şi sculptarea nenumăratelor statui ale clanului Kim – peste 30.000.

Dedicat cu totul serviciului dinastiei, acest aparat dictatorial beneficiază de o experiență extrem de veche în domeniu. Recunoscută de secole pentru fabricanții de hârtie, bijutierii şi olarii săi, Coreea a ştiut de la începuturi

să-şi organizeze circuitele de aprovizionare, producție şi distribuție şi să-şi formeze artizanii, țăranii şi inginerii. În secolul al XV-lea, Sejong, un fel de Henric IV coreean, chiar şi-a înzestrat țara cu un alfabet, unic în multitudinea de ideograme chinezeşti, pentru a facilita răspândirea inovațiilor tehnice. Asta explică de ce industrializarea Coreei s-a produs cu uşurință, atunci când a venit vremea; capitalurile japoneze au accelerat-o în perioada colonială, mai ales în nordul bogat în cărbune şi minereuri. După preluarea puterii, dictatorii Kim au deturnat sistemul în avantajul lor, instaurând o adevărată dictatură industrială şi conducând în acelaşi timp şi cu aceleaşi metode mijloacele de producție şi aparatul ideologic. Desigur, prin privilegierea industriei grele, Kim Ir-sen şi-a dus țara în impas. Succesorii lui au reuşit însă să depăşească problema prin îmbunătățirea produselor şi dezvoltarea industriilor agroalimentară, chimică, aeronautică, digitală şi, desigur, nucleară. Cu alte cuvinte, bomba atomică nu este doar o armă de şantaj care amenință pacea regională, ci şi un mijloc de consolidare a maşinăriei dictatoriale interne.

Suplețea regimului de la Phenian se datorează tot acestei logici industriale. Peninsula Coreeană a fost dintotdeauna un creuzet. Morala confucianistă, invențiile chineze, ştiințele occidentale, tehnologia japoneză, toate acestea au fost primite cu curiozitate, analizate cu precizie şi adaptate la competențele locale. Companiile sud-coreene demonstrează constant acest lucru, începând cu Samsung, care, în mai puțin de zece ani, a acaparat lumea telefoanelor inteligente. Cei trei Kim n-au acționat diferit. Dictatura lor este inspirată de militarismul japonez, stalinismul sovietic, autocrația maoistă şi satrapiile orientale, îmbinând cu îndrăzneală toate aceste elemente. Cât despre Kim Jong-un, care a părăsit turnul de fildeş al înaintaşilor săi, se

acomodează cu succesul acestei tiranii *new look* exercitate acum de mass-media digitală.

Pe scurt, dictatura funcționează la capacitate maximă. Se află la adăpost de un eşec generalizat? Nu: nici o maşinărie nu este, oricât de sofisticată ar fi. De fapt, Kim Jong-un trebuie să se pregătească să piloteze pe vreme rea. Blocada ONU sugrumă economia nord-coreeană. Deschiderea către Sud se face cu paşi nesiguri. Negocierile cu Washingtonul par să fi intrat în impas. Dar regimul a mai avut parte de asemenea probleme. Este preocupat de păstrarea puterii şi nu are adversar intern de care să se teamă. Nici măcar micul grup obscur care s-a proclamat recent „guvernul nord-coreean în exil” nu reprezintă o amenințare; liderul său pretinde că este nepotul lui Kim Jong-un, ca şi cum nu ar exista o altă alternativă decât în interiorul familiei. Sunt deja câteva decenii de când nord-coreenii s-au obişnuit să spună că trăiesc în „țara lui Kim Ir-sen”. Atât timp cât vor rămâne convinşi de asta, dinastia roşie va dăinui pe tron.

10. MAO, TIRANIA IRAŢIONALULUI
de Rémi Kauffer

„De foarte departe, răsună, mai înăbuşit, şuieratul locomotivei. Unul dintre nou-sosiți, culcat pe burtă, îşi duse mâinile la urechi şi urlă. Ceilalți nu strigau, însă din nou groaza era prezentă, acolo, printre cei întinşi pe jos [...]”. „Nu-i împuşcă, îi bagă de vii în cazanul locomotivei [...]”; „Să

arzi, spuse el. Să arzi de viu, Chiar şi ochii, şi ochii, înțelegi."[74]

Greutatea cuvintelor, şocul imaginației: pentru o parte a publicului francez, chiar internațional, aceste câteva rânduri din romanul lui André Malraux *Condiția umană*, pentru care în 1933 autorul a obținut Premiul Goncourt, au cântărit mult în înțelegerea „evenimentelor din China". Această poveste a autorului despre comuniştii din Shanghai aruncați de vii în cazanul locomotivei a contribuit la punerea etichetei de călăi naționaliştilor chinezi şi a celei de eroi şi victime revoluționarilor.

Informațiile pe care le deținem astăzi despre marea tragedie chineză din secolul XX îndeamnă la mai multă prudență şi echilibru. Cu siguranță, Chiang Kai-shek şi partizanii săi au torturat o mare parte dintre compatrioții lor. Trebuie să recunoaştem însă că în cei douăzeci şi cinci de ani de existență dictatura lui Mao a produs un număr mult mai mare de victime decât cea precedentă. De departe! Tulburări, masacre, represiune, distrugeri, sărăcie, durere copleşitoare, suferință: aceasta a fost sumbra realitate a epocii maoiste, ridicată în slăvi în Franța anilor 1960–1970, trecută apoi sub o tăcere grea, ca şi cum n-ar fi existat.

Totul începe, aşadar, în aprilie 1927, în momentul în care Chiang se întoarce pe neaşteptate împotriva comuniştilor, foştii săi aliați. O dramă care va servi drept fundal pentru evenimentele descrise în *Condiția umană*. Or aceasta se va dovedi decisivă mai mult la nivel politico-ideologic decât la nivel literar. Masacrul comuniştilor, care a avut loc mai întâi la Shanghai, apoi la Canton, Guilin, Ningbo, Xiamen şi în multe alte oraşe, a dus la moartea a 10.000 de membri de partid. Paradoxal însă, această hecatombă îi va oferi lui Mao

---

[74] André Malraux, *Condiția umană*, tr. Ion Mihăileanu, Litera, Bucureşti, 2021, pp. 332–340.

spațiul geografic esențial pentru a-şi impune vederile. În China, se aventurează el, insurecția urbană calchiată după modelul din Octombrie 1917 nu are nici un viitor? Salvarea este posibilă prin „încercuirea oraşului de către sat”.

Concepție eretică? La prima vedere, da, dogma marxist-leninistă acordând în principiu prioritate ascensiunii urbane a clasei muncitoare structurate de Partidul Comunist. În final însă, Mao, un marxist inovator, va demonstra că forțele sociale puse în mişcare nu contează – muncitori, țărani sau alte categorii sociale – atât timp cât revoluția rămâne apanajul exclusiv al „avangardei” comuniste. Din acest punct de vedere, tirania maoistă, deşi originală din cauza ciudatei personalități a dictatorului, va respecta învățăturile lui Lenin şi Stalin.

Ascensiunea „Preşedintelui Mao”

Născut la 26 decembrie 1893 în sudul provinciei Hunan, Mao Zedong a jucat doar un rol minor în evenimentele de după „Dubla Zece”, revoluția din 10 octombrie 1911 care a dus la instaurarea republicii şi a pus capăt regimului imperial milenar, şi nici unul în mişcarea din 4 mai 1919, în care tinerii intelectuali din Peking s-au ridicat împotriva puterilor străine; acest individ, de profesie învățător, a avut un oarecare rol în zilele decisive din iulie 1921 de la Shanghai, unde, în calitate de ascultător atent, dar tăcut, figurează printre cei câțiva delegați la congresul de înființare a Partidului Comunist Chinez[75].

[75] Duminică, 4 mai 1919, studenții proveniți din treisprezece colegii şi universități se adună la Peking pentru a protesta împotriva unei anexe a Tratatului de la Versailles, prin care Japoniei îi era încredințată supravegherea provinciei Shandong. Urmează o grevă generală la nivelul universităților împotriva dominației străine asupra Chinei. Nu sunt

O alianță strategică uneşte în scurt timp PCC cu Guomindangul, partid naționalist fondat în 1912, în cadrul căruia ieşise deja în evidență un tânăr ofițer instruit în Japonia: Chiang Kai-shek. O alianță atât de strânsă, încât Mao va deveni, în 1926, la Canton, directorul Institutului de Cadre al mişcării țărăneşti din Guomindang, având în vedere posibilitatea militanților comunişti de a avea o dublă apartenență. Trebuie remarcat că nu dă dovadă de un radicalism deosebit în această perioadă de „lună de miere” a celor două formațiuni, care aveau aceleaşi origini dictatoriale, ultracentralizate, ultraierarhizate, ultrarepresive şi, în cazul Guomindangului, ultramilitarizate.

Pentru că puterea este menținută sub „amenințarea armei”, nu va trece mult până când PCC, mai ales datorită lui Mao, se va afla pe picior de război. În martie 1927, odată cu redactarea *Raportului despre ancheta condusă în Hunan privind mişcarea țărănească*, Mao, care în curând avea să împlinească treizeci de ani, începe să urce în ierarhie. În urma prăbuşirii comunismului din oraşe din cauza represiunii naționaliştilor, acesta devine liderul maquis-ului din zona rurală a provinciei Jiangxi, învecinată cu zona din care se trăgea; apoi, pe 7 noiembrie 1931, data aniversării Revoluției din Octombrie, devine preşedinte al Republicii Sovietice Chineze[76]. Va fi un lider care-şi va întemeia de la

---

decât cincisprezece delegați la congresul de înființare a Partidului Comunist Chinez, dintre care doi, emisari ai Moscovei.

[76] Ansamblu discontinuu format din zone controlate de comunişti, aflate în şapte provincii diferite; această Republică Sovietică Chineză nu va fi recunoscută de nici un stat străin, nici măcar de URSS. Mao a comandat personal „zona bazei centrale”, străbătând călare provinciile din est Jiangxi şi Fujian.

bun început puterea pe baza terorii roşii: 7.000 de aşa-zişi „agenţi infiltraţi ai Guomindangului” sunt trimişi la moarte în timpul unei prime epurări sângeroase, care avusese rolul de a servi drept model celor care aveau să urmeze.

Deşi ameninţate de strategia de înăbuşire a trupelor din aşa-zisa „Campanie de exterminare a banditilor comunişti”, „sovietele” rurale constituie un refugiu cel puţin aproximativ pentru liderii PCC, nevoiţi să fugă din Shanghai, Canton şi din marile oraşe. Printre aceşti demnitari se află Ciu Enlai, viitorul prim-ministru. În toamna anului 1934, „preşedintele Mao”, considerat incontrolabil, se află totuşi la un pas de a-şi pierde funcţia. Numai printr-o autocritică umilitoare va reuşi să participe la Marşul cel Lung (octombrie 1934–octombrie 1935). Or nici PCC, nici chiar Mao n-ar fi supravieţuit fără această deplasare disperată spre nord a unui aparat militar şi politic aflat la ananghie.

În acest timp, iscusitul intrigant reuşeşte să pună din nou mâna pe putere; şi nu avea s-o mai lase din mână niciodată. De fapt, evitând confruntările directe, schimbările de ritm şi de direcţie, va face ca în timpul agresiunii japoneze, apoi al războiului civil comuniştii să preia puterea[77]. Un parcurs sinuos care va duce la „Campania de rectificare a modului de lucru”. În oraşul Yan’an, „unitatea roşie”, dobândită în urma încheierii unui acord temporar cu Chiang Kai-shek împotriva invadatorilor japonezi, este declanşat, în martie 1942, un vast proces de reformare ideologică. În doi ani, această vânătoare de vrăjitoare va duce la excluderea din partid a 40.000 de activişti, apoi la

---

[77] Începută în 1931 odată cu ocuparea unei părţi din Manciuria, invazia japoneză în China se va transforma într-un război la scară largă, care se va desfăşura între 1937 şi 1945. Războiul civil dintre Partidul Comunist şi Guomindang durează doi ani (1947–1949) şi se încheie cu proclamarea Republicii Populare Chineze la 1 octombrie 1949.

eliminarea fizică a sute dintre aceştia. Ceea ce înseamnă că preluarea puterii a fost precedată de punerea în practică a unor caracteristici permanente ale tiraniei. Cvincvagenarul Mao, care, la 1 octombrie 1949, la ora 14.00, proclamă în Piața Tiananmen naşterea Republicii Populare Chineze, este hotărât să-şi pună programul în aplicare: eliminarea „straturilor parazitare", preludiu al naşterii comunismului integral. Deşi „dictatura proletariatului" rămânea inseparabilă de influența totalitară a PCC asupra întregii societăți, aceasta depindea şi de mâna de fier a preşedintelui Mao. Să fim înțeleşi, Mao a venit la putere pentru a rămâne, şi nu pentru a îndeplini un rol de fațadă.

Fumător inveterat, care se confrunta de multă vreme cu grave tulburări de somn, Mao era un tip bine făcut, fiind înzestrat cu o voce pătrunzătoare. Asemenea tuturor membrilor nomenclaturii noului regim, se mută la Zhongnanhai, o zonă întinsă din centrul capitalei, aflată la vest de vechiul Oraş Interzis. Ceea ce nu-l împiedică să se plimbe de bunăvoie de la o reşedință la alta, având în vedere că nu-i place să stea într-un singur loc. Este un afemeiat notoriu (patru legături oficiale, fără să le mai punem la socoteală pe celelalte), iar anumite semne de impotență apărute în anii '50 îl vor determina să întrețină relații, pentru a se linişti în această privință, cu femei din ce în ce mai tinere. Dotat cu o constituție robustă, lui Mao îi place atât de mult să înoate, încât pune treptat stăpânire pe piscina din Zhongnanhai, care, în principiu, putea fi folosită de oricine. Afacerile de stat îl plictisesc, pentru că, spre deosebire de Stalin, nu-i prea place să lucreze. Excelent practicant al jocului de strategie Weiqi, care la japonezi se numeşte Go, îşi pregăteşte loviturile politice cu foarte mult timp înainte şi întotdeauna în cel mai mare secret. Înainte de a înghiți doze mari de somnifere pentru ca apoi să adoarmă brusc, Mao poate petrece nopți întregi meditând la

aceste schimbări bruşte de direcţie, care surprind pe toată lumea, mai ales pe ceilalţi demnitari ai regimului. Are o manieră extrem de originală în transpunerea tacticii de gherilă în sfera puterii. Imprevizibil, este în acelaşi timp neiertător, afişând o indiferenţă regală faţă de durerea compatrioţilor săi, aşa cum avea să se dovedească mai târziu...

Puterea de la capătul terorii

Operă a lui Kang Sheng, omul poliţiei secrete şi al serviciilor secrete, „Campania de rectificare a modului de lucru” a dat tonul: admonestare publică, apoi asasinare.[78] La Yan’an au loc sute de execuţii. Vorbim de-acum de sute de mii de cadavre la o ţară de 450−480 de milioane de oameni; maoiştii se pregătesc să-i spele pe creier pentru a-i controla mai bine. Primul val de teroare, care are loc între 1949 şi 1951, duce la executarea unui milion de „contrarevoluţionari”: latifundiari, mici proprietari de întreprinderi, industriaşi şi comercianţi, vechi membri ai Guomindangului, „reacţionari” de orice fel. Începe ceea ce Mao avea să numească faza „dictaturii democratice populare”.

Înfiinţat la 19 octombrie 1949, Gonganbu (Ministerul Securităţii Publice – KGB-ul maoist) controlează în curând întreaga ţară. Obiectivele sale sunt următoarele: dezlănţuirea represiunii, controlarea şi raţionalizarea ei. Sub conducerea celui ce avea să se afle la cârma sa pentru următorii zece ani, Luo Ruiqing, fost demnitar al Republicii

---

[78] Kang Sheng (1898–1975) va fi şeful poliţiei secrete şi al serviciilor secrete din perioada lui Mao, precum şi organizator din umbră al Revoluţiei Culturale.

Sovietice din Jianxi, instituția depune eforturi pentru organizarea a nenumărate şedințe de „acuzații publice”. Suspecții (altfel spus, vinovații desemnați dinainte pentru a fi supuşi oprobriului „maselor”, asemenea atâtor infractori care urmează să fie condamnați) sunt „judecați” în strigătele mulțimii şi deseori condamnați la pedeapsa capitală, care este imediat pusă în aplicare. Alții vor experimenta sistemul concentraționar Laogai, versiunea chinezească a gulagului.

„Tovarăşi, ce-ar trebui să facem cu toți aceşti criminali, bandiți, agenți secreți, proprietari păguboşi, lideri şi organizatori ai sectelor taoiste reacționare?” urla, pe 25 martie 1951, Peng Zhen, primarul capitalei.

„Împuşcați-i!” striga mulțimea, controlată şi surescitată.

„Ar trebui să avem milă de ei?”

„Nu! Nu!”

În aprilie, Gonganbu scoate un îndreptar, în scop pedagogic, destinat cadrelor comuniste: „Cum să organizați un miting de acuzare”. Aceste adunări pline de ură, controlate strict de poliție, sunt organizate peste tot. Imposibil de evitat, au loc şi la sat, şi la oraş: în nouă luni, numai la Peking 30.000 de astfel de mitinguri iau la rând străzile şi cartierele, agitând populația.

Evocând această perioadă a începuturilor sale la putere, Mao va avansa, fără complexe sau remuşcări, cifra de 800.000 de victime. Nu este de mirare pentru cel ce cu un sfert de secol în urmă făcea următorul avertisment în *Raportul de anchetă din provincia Hunan*: „Revoluția nu este nici dineu de gală, nici operă literară, nici desen, nici broderie [...]. Revoluția este o revoltă, un act de violență prin care o clasă o răstoarnă pe alta”.

Punerea în aplicare este condiționată de mişcarea celor „Trei anti” (împotriva corupției, risipei şi a „comportamentului birocratic”), apoi de cea a celor „Cinci anti” (împotriva mitei, a fraudei sub toate formele, dispariției

banilor, deturnării de fonduri şi revelării secretelor de stat, pretutindeni prezente în această societate în care se promovează spălarea creierului, misterul şi bănuiala). Din punctul de vedere al ideologiei maoiste, mobilizarea „maselor” înseamnă să nu le permită niciodată să se întâlnească faţă în faţă, nici măcar pentru o singură clipă: Partidul Comunist şi liderul său suprem, „Marele Cârmaci” al Republicii Populare, nu sunt acolo să gândească în locul chinezilor?

Lăsaţi o sută de flori să se acopere de sânge

Birocraţia legată de exercitarea zilnică a puterii îl enervează repede pe Mao. Adept până la obsesie al *bougisme*-ului, este motivat numai de comunismul integral care poate schimba profund natura umană. Susţine de acum înainte colectivizarea totală a Chinei, asemenea maeştrilor săi, Lenin şi Stalin, faţă de care s-a emancipat, păstrând însă punctele esenţiale ale învăţăturii lor. În acest fel se distinge de URSS, care, după discursul lui Nikita Hruşciov de la al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, din februarie 1956, optase, în interior, pentru o „destalinizare” menită să perpetueze regimul şi, în exterior, pentru o „coexistenţă paşnică”, cu rolul de a preveni războiul nuclear cu Statele Unite.

Pentru Mao, odată cu respingerea lui Stalin, Moscova renunţa la comunism; în opinia lui, ar fi trebuit să se producă contrariul. În faţa acestei trădări, comuniştilor de la Peking le revine sarcina de a ridica steagul roşu al revoluţiei mondiale, iar asta mai ales după cei câţiva ani în care PCC se află la putere, preşedintele considerând regimul suficient de popular pentru a face faţă criticilor. Asemenea plângeri sunt admisibile, chiar dezirabile, cu condiţia să

existe contradicții „în interiorul poporului”, nu „între popor şi duşmanii săi”, de felul celor pe care le-a rezolvat atunci când a preluat puterea.

În 1957, dictatorul decretează această „mică democrație”, sub forma unui dialog controlat cu elementele „sănătoase” ale societății. „Lăsați o sută de flori să înflorească, lăsați o sută de şcoli să rivalizeze”: sloganul programului este bineînțeles semnat de Mao. Or, dacă oamenii încep cu adevărat să se exprime, aceştia o fac pentru a aduce nenumărate acuzații. Intelectuali, oameni de ştiință, profesori şi jurnalişti pun la îndoială dictatura partidului, cerând instaurarea unei democrații reale. La fel se întâmplă şi în cazul muncitorilor: aceştia se revoltă împotriva sindicalismului de factură artificială, simplă curea de transmisie a PCC, în timp ce în zonele rurale țăranii sunt din ce în ce mai reticenți față de rechizițiile tot mai mari din ultimii doi ani.

La început, primul om în stat îşi freacă mâinile de bucurie văzând intensificarea protestelor. Răsturnarea structurilor „legale” ale aparatului PCC nu coincide cu viziunea sa privind un popor neîncrezător în birocrația Partidului-Stat, dar care se închină Marelui Cârmaci? Spre deosebire de Stalin, Mao nu are nici o problemă în a se considera moştenitorul legitim al împăraților Chinei.

Problema este că, pe măsură ce oamenii se exprimă tot mai liber, aceştia o fac într-un mod tot mai aspru. Nimeni nu îndrăzneşte însă să spună ceva în fața preşedintelui. Dar, în cadrul adunărilor convocate de partid, mulți îşi asumă riscul de a-şi face auzită părerea. Într-atât încât până şi Mao începe să-şi facă griji. „Geniile malefice şi-au făcut apariția alături de geniile binefăcătoare”, notează el în mai 1957 într-o circulară internă a PCC. O modalitate de a pune punct perioadei de relaxare, care, potrivit lui, va fi avut cel puțin meritul de a descoperi noi ținte.

Când Mao se exprimă în asemenea termeni, pericolul îşi face întotdeauna simțită prezența. De altfel, făcând referire la protestatari, începe să folosească denumirea generică de „adepți ai dreptei”, etichetă infamă, care le poate aduce deportarea în Laogai, chiar şi pedeapsa cu moartea.

Principala responsabilitate a organizării „campaniei împotriva adepților dreptei”, lansată la 8 iunie 1957, este atribuită unui trio format din bărbați extrem de devotați lui Mao: Kang Sheng, principalul arhitect al „campaniei de ajustare a stilului de lucru” în Yan'an, Deng Xiaoping, secretarul general al Comitetului Central, de unde controla aparatul de partid, şi Luo Ruiqing, care încă deținea funcția de şef al Gonganbu. Acestor înalți demnitari le revine sarcina de a verifica organizarea de către cadrele locale de partid a numărului necesar de şedințe de denunțare, ținute după modelul şedințelor de acuzare publică din anii 1951–1952.

Arătate cu degetul de responsabili şi huiduite la comandă de „masele populare”, „elementele de dreapta” trebuie să-şi facă de nenumărate ori autocritica, până când aceasta va fi considerată suficientă. Pedepse corporale, chiar şi torturi înfiorătoare desăvârşesc umilirea publică. Pentru mulți asemenea tratamente înseamnă condamnarea la moarte, ceea ce nu-l impresionează deloc pe Mao, care nutreşte o ură profundă față de intelectualii ce-l desconsideraseră în urmă cu patruzeci de ani, pe vremea când era doar un modest asistent bibliotecar la Universitatea din Peking.

Şi, pentru că Marele Cârmaci ştie să aştepte înainte să se răzbune, iată-l decretând că „10%” dintre intelectuali ar aparține disprețuitelor elemente de dreapta. Un procent atins atât de bine de aparatul de partid şi de Gonganbu, încât epurarea sângeroasă afectează unul din zece intelectuali. Zece la sută sau mai mult de jumătate de milion de oameni care să fie eliminați...

Se poate înşela Mao? Sigur că nu. Drept care, în scurtă vreme, face în aşa fel încât să răstoarne în avantajul său eşecul campaniei libertății de exprimare. Într-o țară supraideologizată precum China, pentru el este suficient să contrazică toate dovezile care arată că „Cele o sută de flori” ar fi fost de la început doar un vicleşug care să ducă la izbucnirea războiului social, o stratagemă menită „să scoată şerpii din ascunzători”.

Linguşitorului mareşal Lin Biao, care, ca de atâtea ori, a făcut imprudența, la 8 mai 1958, să-i aducă aminte cum împăratul Qin Shi Huangdi, fondatorul dinastiei Qin din secolul al III-lea î.Cr., ordonase arderea cărților şi uciderea a numeroşi intelectuali, Mao îi răspunde răspicat: „Împăratul Qin n-a făcut mare lucru! N-a îngropat de vii decât patru sute şaizeci de intelectuali – noi am îngropat patruzeci şi şase de mii. Când am suprimat contrarevoluționarii, n-am ucis şi câțiva intelectuali? Am discutat despre asta cu democrații, le-am spus: ne învinovățiți că am acționat asemenea împăratului Qin, dar noi l-am întrecut de o sută de ori! Suntem acuzați că am instituit o dictatură asemenea împăratului Qin – recunoaştem, chiar aşa este”.

Deşi îşi asumă astfel pe deplin dictatura şi asasinatele în masă ale intelectualilor, Mao va acționa complet diferit față de milioanele de victime ale noii sale utopii...

Utopia criminală

Hotărât în cadrul Biroului Politic la 23 mai 1958, Marele Salt nu este altceva decât un proiect nebunesc al comunismului integral, care trebuia impus în decurs de câțiva ani. Ținta acestuia sunt „comunele poporului”, ansambluri mari în care totul avea să fie colectivizat: producțiile agricole şi industriale, precum şi alimentația şi

educația copiilor. O acțiune fără precedent de dezagregare a societății rurale, majoritară în China. Nu mai există loturi individuale de pământ, viață privată, reuniuni familiale, nu se mai ia masa în intimitatea căminului. De acum înainte, chinezii mănâncă în nişte cantine imense în folosul cărora îşi vor sacrifica toate bunurile, chiar şi scaunele şi mesele din propriile case, rechiziționate şi vopsite toate într-o singură culoare, având în vedere preocuparea maniacală pentru uniformitate. În această neorânduială colectivă, nimeni nu va putea să-şi recunoască fostele posesiuni sărăcăcioase: asta se şi doreşte. În ceea ce priveşte copiii, fete şi băieți deopotrivă, care dorm laolaltă în încăperi imense, aceştia învață primele noțiuni despre viață cântând în cinstea celui mai important om în stat...

Această spălare pe creier nu este decât prima fază a Marelui Salt Înainte, care trebuia să ducă țara pe culmi economice de neatins până atunci. Având în vedere că industria siderurgică reprezintă frontul cel mai arzător al disputei dintre China şi URSS pentru supremația privind marxism-leninismul la nivel mondial, fiecare comună a poporului va trebui să aibă propriul furnal. La naiba cu eficacitatea industrială, prejudecată „capitalistă” sau „revizionistă”, nu contează decât mobilizarea totalitară a satelor chineze. Cele mai de preț bunuri ale fiecărei familii, bijuterii, tacâmuri, unelte, obiecte din metal de toate felurile, se vor topi (atât la propriu, cât şi la figurat) în această formă aberantă de transformare alchimică.

Mii de lumini pe cât de strălucitoare, pe atât de neînsemnate din punct de vedere economic luminează acum nopțile. Mai rău, dorind să fie remarcați de lideri şi fiind siguri că avea să ajungă hrană suficientă din alte provincii aflate într-o situație mai bună decât a lor, cadrele locale deschid larg uşile magaziilor unde se păstrează orez, cereale şi carne. Având în vedere acest joc distructiv, în doar câteva

luni țara se va afunda în foamete. Oamenii mureau peste tot în chinuri înfiorătoare. Iar supraviețuitorii aveau parte de un destin şi mai crud: epuizate, tinerele mame nu mai ajungeau să nască, lipsite fiind de orice forță fizică. Cu toate astea, chiar în perioada cu pricina, prin atitudinea sa favorabilă şi ezitantă față de Mao, Occidentul începe să scoată în evidență meritele marelui lider revoluționar, care, asigurau lăudătorii săi, ar fi „hrănit cu bolul său de orez fiecare chinez”...

E clar că în practică situația era complet diferită. Deşi au scopul de a asigura hrana locuitorilor oraşelor, rechizițiile le răpesc celor din mediul rural cea mai mare parte a mijloacelor de subzistență. Totul este destinat comunității: țăranilor le este interzis să plece din comuna populară, să facă focul în propria casă, să adune legume sau fructe sălbatice. Brigăzi de inspecție scotocesc locuințele şi depozitele. Orice înlocuitor alimentar devine acceptabil: paiele de orez destinate vitelor sau construirii acoperişurilor caselor sunt tocate mărunt, fiind consumate chiar şi excrementele de pasăre.

De pasăre, ați auzit bine. Situația se agravează din cauza măsurilor absurde luate pentru protejarea culturilor şi susținute de Marele Cârmaci, presupus cunoscător al problemelor țăranilor. În dispretul înțelepciunii tradiționale, considerată „reacționară” şi conform căreia păsările ucid numeroase insecte dăunătoare culturilor, acestea sunt exterminate în masă; sarcina le revine cel mai adesea copiilor. Rezultatul: insectele care se înmulțesc devorează boabele şi semințele din silozuri sau pe câmpuri; abdomenul îşi măreşte volumul, picioarele devin tot mai slabe, acestea fiind cele mai evidente consecințe ale malnutriției. Strângerea cadavrelor de pe drumuri devine o chestiune obişnuită.

În cadrul altor sisteme politice, acest proces letal ar fi fost stopat prin adoptarea unor contramăsuri. Nu şi în maoism, care reprezintă echivalentul abolirii gândirii critice. La toate nivelurile ierarhiei, statisticile sunt falsificate, vorbindu-se despre „succese extraordinare”, „creşterea producţiei”, randamentul „fără precedent” al agriculturii. Mulţumit să-şi vadă previziunile realizate, Mao se hrăneşte cu aceste informaţii false.

În cele din urmă, eşecul iese la iveală, având în vedere milioanele de morţi nedorite de Marele Cârmaci, dar provocate de fanatismul său ideologic. Fiindu-i teamă să nu fie considerat responsabil de acest dezastru, Mao convoacă o reuniune extinsă a Biroului Politic, care se desfăşoară în perioada 2 iulie–2 august 1959 în oraşul Guling, situat în regiunea muntelui Lu. Îşi făcuse deja planul: îl va executa pe cel mai aprig contestatar, care avea să fie învinovăţit în locul său pentru marea foamete. Ministrul apărării, mareşalul Peng Dehuai, pare să fie tocmai candidatul potrivit pentru acest rol periculos. Începând cu data de 3 iulie, acest vechi camarad de luptă din Hunan al marelui conducător îşi exprimă, cu mare naivitate, în mod deschis obiecţiile. Acestea sunt împărtăşite de Liu Shaoqi, care, la cererea lui Mao, devenise, la 27 aprilie, preşedinte al Republicii Populare Chineze – dictatorul îşi dăduse demisia din această funcţie onorifică doar pentru a scăpa de responsabilităţi, rămânând preşedinte al Partidului şi al atotputernicei Comisii pentru Afaceri Militare –, dar şi de către Ciu Enlai, prim-ministru şi ministru al afacerilor externe; în aceeaşi categorie se înscrie şi noul membru al clanului realiştilor, Deng Xiaoping, care ocupa în continuare funcţia de secretar al Comitetului Central şi care, absent din cauză că-şi rupsese piciorul, nu-şi va face cunoscută opinia (cu atât mai bine pentru el, având în vedere că Deng avea obiceiul să vorbească fără ocolişuri).

Dorind să-şi ispăşească greşeala de a fi avut opinii similare cu cele ale ministrului apărării, Liu şi Ciu trebuie să se reabiliteze cu orice preț. Ei trebuie să-i dea mareşalului primele lovituri: aşa funcționează sistemul. La 23 iulie, Mao lansează propria contraofensivă. În timp ce Peng dă asigurări privind loialitatea sa, Mao ia decizia să-l îndepărteze. La 16 august, mareşalul este demis din funcția de ministru al apărării. Semn al timpurilor, Luo Ruiqing, fostul ministru al poliției, este numit şeful Statului-Major al Armatei.

Mereu gata să o ia de la capăt, Marele Cârmaci va profita de demiterea lui Peng Dehuai pentru a lansa o nouă epurare în rândul susținătorilor dreptei, care, potrivit mărturiilor ulterioare ale lui Deng Xiaoping, ar fi afectat cel puțin zece milioane de chinezi – chiar mult mai mulți, de bună seamă. Prin urmare, tentativa de colectivism integral va continua până în 1961, ducând la moartea a 35–40 de milioane de oameni.

Într-adevăr, 35–40 de milioane...

Un „mare haos” sub cer

După acest măcel, clanul realiştilor, în frunte cu Liu Shaoqi, reuşeşte să-l țină departe pe Mao de responsabilitățile economice şi, într-o oarecare măsură, de cele politice. Liu a comis o crimă de neiertat, profitând de „Conferința celor şapte mii” de cadre conducătoare, care a avut loc la Peking în ianuarie 1962 cu scopul de a-l contrazice public pe cel mai important om în stat. Întocmind adevăratul bilanț, obligatoriu negativ, al Marelui Salt Înainte, acest funcționar de modă veche reuşeşte să-l facă pe Mao să adopte o poziție defensivă. Dar, în stilul său incorigibil, Marele Cârmaci se gândeşte deja la o revenire glorioasă; după o îndelungată

reflecție, ajunge la concluzia că o asemenea renaştere nu poate avea loc decât printr-o redistribuire generală a rolurilor. Acest „mare haos sub cer”, cum îl numeşte el, avea să fie Revoluția Culturală. Începută în 1965 sub un pretext aparent inofensiv – *Destituirea lui Hai Rui*, o piesă de teatru al cărei autor este un protejat al primarului capitalei Peking, Peng Zhen, membru de bază al clanului realiştilor, alături de Liu Shaoqi –, această revoltă de proporții atrage, la început, o mulțime de adolescenți fanatici şi pasionați, Gărzile Roşii, împotriva Statului-Major al Partidului.

În acest caz, Mao se ascunde în spatele „Bandei celor Patru”, din care face parte, alături de ceilalți trei complici, şi ultima sa soție, Jiang Qing, de care era totuşi separat. Kang Sheng, artizanul din spatele „marelui haos de sub cer”, acționează din nou din umbră. Aflați sub imperiul terorii, compatrioții săi îl vor porecli „Stăpânul întunericului”.

În timp ce Ciu Enlai, care tremură la gândul că va cădea în dizgrație, suportă afronturi peste afronturi, Mao se asigură de loialitatea armatei prin promovarea mareşalului Lin Biao, ca urmare a demiterii lui Peng Dehuai. Lin tocmai scăpase de Luo Ruiqing, fost ministru al Gonganbu şi apoi şef al Statului-Major, care fusese acuzat de o greşeală teribilă: ar fi preferat un grup eficient la nivel militar unui grup care respectă ideologia maoistă! Rațional în ciuda nebuniei lui, Mao ştie că poate clătina din temelii în beneficiul său unul dintre pilonii regimului, Partidul, dar că nu trebuie să se atingă de ceilalți doi: poliția şi armata. Altfel, regimul s-ar prăbuşi.

Promovat în octombrie 1966 şef al Grupului central al Revoluției Culturale, Chen Boda, fostul secretar personal al celui mai important om în stat, a creat cel mai eficient mod de îndoctrinare a Gărzilor Roşii şi a întregii societăți. Acesta este transpus în *Citate din operele preşedintelui Mao Tze-Dun*, o carte mică, cu coperte roşii, în care erau cuprinse

fraze enunțate de Marele Cârmaci şi pe care le declama de câte ori avea ocazia:

„Tot ce facem este pentru binele oamenilor.”

„Ce înseamnă munca? Munca înseamnă luptă.”

„Fiecare comunist trebuie să-şi însuşească adevărul conform căruia «puterea este la capătul puştii».”

Supuşi unor nesfârşite şedințe de autocritică – de fapt, umiliri în public însoțite de pedepse corporale repetate –, demnitarii revocați cad de pe piedestal: Liu Shaoqi, supranumit „Hruşciov al chinezilor”; Luo Ruijing, care de-abia supraviețuise unei tentative de suicid ce avusese scopul de a-l scăpa de Gărzile Roşii; Peng Zhen, primarul în exercițiu al Pekingului, însă nu pentru mult timp; Bo Yibo, responsabil pentru afaceri economice; Li Lisan, altădată considerat un „Lenin chinez”. Şi Deng Xiaoping cade în capcana maoistă, fiind retrogradat în provincie ca simplu muncitor în fabrică; este cruțat însă, pentru că Mao ține mult la el şi preferă să-l păstreze de rezervă, pentru orice eventualitate.

În aceste circumstanțe tragice se conturează o diferență de stil între tirania lui Mao şi cea a defunctului Stalin. În China Revoluției Culturale, liderii căzuți în dizgrație, precum Liu Shaoqi, aveau să fie supuşi unor tratamente pline de cruzime, care să-i ucidă încetul cu încetul; nu aveau să fie însă nici condamnați la moarte de vreun tribunal aservit şi nici executați oficial. În mod sigur contradicția cu miturile fondatoare ale regimului ar fi sărit prea tare în evidență. În schimb, la nivelul cultului exagerat, închinat marelui lider, cele două sisteme totalitare, cel sovietic şi cel chinez, sunt extrem de asemănătoare.

Foametea îşi face apariţia[79], pe măsură ce ţara se scufundă din nou în teroare, distrugerile materiale afectează o mare parte din patrimoniul milenar chinezesc, au loc conflicte între partizanii şi inamicii Gărzilor Roşii, aşa cum se întâmplă în Wuhan în vara lui 1967 între miliţia „Trei oţeluri călite" şi cea numită „Un milion de eroi", intervin anarhia economică şi chiar confruntarea militară deschisă cu URSS în martie 1969, pe râul Ussuri. În unele provincii vor avea loc acte de canibalism. Nu mai este nevoie să precizăm că, în acelaşi timp, cultul marelui-lider-care-călăuzeşte-masele-de-chinezi-în-mijlocul-furtunilor ajunge în Occident la apogeu...

Această primă parte a „marelui haos" este dusă la bun sfârşit: în războiul său fulger împotriva aparatului de Partid, dictatorul se poate declara învingător. Mai rămâne totuşi să iniţieze cea de-a doua parte: restabilirea ordinii comuniste. Această sarcină îi va reveni armatei, după ce Lin Biao va fi promovat „cel mai apropiat camarad de arme" al lui Mao în cadrul celui de-al IX-lea Congres al PCC din aprilie 1969. După execuţia câtorva rebeli, Gărzile Roşii sunt obligate să se predea rapid. Din acest moment, relaţia dintre Mao şi Lin Biao începe să scârţâie, iar acesta din urmă se teme pentru viaţa lui, prezenţa sa nemaifiind absolut necesară în reconstrucţia Partidului, aflat sub egidă sută la sută maoistă. După toate probabilităţile, mareşalul încerca cu disperare să fugă în URSS, când, la 13 septembrie 1971, avionul în care se afla se prăbuşeşte la momentul potrivit.

---

[79] În vara anului 1967, China pare să se afunde în ceea ce Mao avea să numească mai târziu „războiul civil general". În iulie, Ciu Enlai se vede constrâns să organizeze transferul, pe cale aeriană, al Marelui Cârmaci din Wuhan, capitala provinciei Hubei, având în vedere că acesta risca să suporte consecinţele confruntării armate între miliţiile inamice.

Mao preia din nou puterea într-o țară vlăguită. Este însă suficient pentru a juca cartea americană în fața amenințării sovietice. Iar asta are loc în februarie 1972, odată cu vizita lui Richard Nixon, președintele Statelor Unite, la Peking, al cărei punct culminant va fi întâlnirea cu Marele Cârmaci. Ajuns la aproape optzeci de ani, Mao se confrunta cu primele manifestări ale bolii Charcot, o afecțiune neurodegenerativă ce atacă în special mușchii respiratori și afectează vorbirea. La 8 ianuarie 1976, Ciu Enlai se stinge din viață. La Peking au loc manifestații populare care arată ura profundă a chinezilor față de dictatura maoistă. Prin urmare, represiunea se abate încă o dată asupra lor. Deng Xiaoping, care reapăruse în peisaj, este nevoit să se refugieze la Canton, la un prieten ce deținea rangul de general. Cu toate astea, scadența se apropie.

Moartea lui Mao, survenită la 9 septembrie 1976 și urmată de arestarea lui Jiang Qing și a „Bandei celor Patru" de către Unitatea 8341, garda pretoriană a regimului, închide ciclul ucigaș al Revoluției Culturale, care a dus la moartea a trei milioane de chinezi. De douăsprezece ori mai puțin decât numărul victimelor Marelui Salt Înainte, dar cifra rămâne totuși ridicată. Marele Cârmaci avea dreptate: revoluția nu este un dineu de gală.

De la Micul Cârmaci la noul împărat al Chinei

După scurta perioadă a „vizionarului președinte" Hua Guofeng, sfinxul Deng Xiaoping, care de trei ori fusese crezut mort pe câmpul ideologic de luptă și tot de atâtea ori înviat, preia, pentru douăzeci de ani, conducerea Republicii Populare Chineze. Un stat aflat în ruină, pe care intenționa să-l ridice la rangul de putere mondială recurgând în bună măsură la liberalismul economic sub controlul strict al PCC.

Favorit al mediilor de afaceri occidentale, cel poreclit „Micul Cârmaci” rămâne totuşi un comunist autentic şi, în acelaşi timp, un naţionalist feroce. E de acord cu slăbirea strânsorii ce afectează economia chineză, care nu este foarte productivă din cauza birocratizării extreme. E de acord şi cu slăbirea – dar într-o mai mică măsură – a strânsorii represive care paralizează avântul creator al ţării. Dar nu într-atât încât să cedeze în faţa inconştienţilor care cer „cea de-a cincea modernizare”: democraţia; şi, mai ales, într-atât încât să atace monopolul partidului unic, stâlpul regimului, sau armata, cealaltă coloană vertebrală a acestuia (de altfel, Deng îşi va atribui un titlu unic oficial, cel de preşedinte al Comisiei pentru Afaceri Militare)[80].

De fapt, „marele haos sub cer” nu a traumatizat doar poporul chinez, ci şi liderii săi, având în vedere că mulţi i-au căzut victime. Totul astfel încât problemele să nu mai reapară vreodată! De aici reacţia brutală a lui Deng Xiaoping, care a înăbuşit protestele de la Peking din primăvara anului 1989, provocând moartea a două mii cinci sute de oameni: deşi nu este la fel de sângeros precum Mao, Micul Cârmaci nu vrea în nici un caz să se lase copleşit.

Deng moare la 19 februarie 1997. Cu toate astea, noua Chină, la crearea căreia a contribuit, îi supravieţuieşte, fiind caracterizată de un amestec între liberalismul economic (din ce în ce mai relativ, de altfel, având în vedere că un nou proces de naţionalizare este în desfăşurare) şi un stat poliţienesc hipercentralizat, astăzi în curs de ultradigitalizare sub forma unui super Big Brother: „Sistemul de credit social”, un fişier naţional de dimensiuni enorme, în cadrul căruia fiecărui chinez trebuie să i se facă

---

80 Singurele „Patru Modernizări” recunoscute oficial se referă la agricultură, industrie, apărare şi ştiinţă. Democraţia şi drepturile omului nu fac parte din schemă.

o evaluare şi o fişă a comportamentului, cu puncte bune şi rele.

O Chină sigură de sine şi dominatoare, în ciuda slăbiciunilor sale: scăderea îngrijorătoare a ratei de creştere, întrecerea cu Statele Unite, echilibristică financiară cu riscuri foarte mari, dezastru ecologic, prăbuşire demografică. O Chină din care preşedintele Xi Jinping, urmaş care nu respectă întotdeauna politica lui Deng, dar care este un naționalist chiar mai hotărât decât el, intenționează să facă prima putere mondială până în 2049, pentru a sărbători centenarul preluării puterii de către Mao şi comunişti.

Conştient că nu poate pune sub semnul întrebării aura lui Mao – pentru a nu-şi periclita poziția subminând bazele dictaturii –, regimul face totul în vederea menţinerii imaginii părintelui fondator. La Beijing, în zilele noastre, nu se pune în nici un caz problema îndepărtării moştenirii lui Mao...

11. ENVER HODJA, ULTIMUL STALINIST
de François-Guillaume Lorrain

Asemenea țării peste care a domnit absolutist timp de mai bine de patruzeci de ani, din 1944 până în 1985, dictatorul albanez (1908–1985) rămâne un mister, văzându-ne nevoiţi să facem apel la diferite mărturii. Extrem de rarele surse referitoare la adevăratul său parcurs – pe care dictatorul-scriitor l-a rescris, de altfel, în mare parte – nu contribuie deloc la desluşirea enigmei acestei sperietori a Balcanilor; pe măsură ce rupea relațiile cu vecinii şi aliații săi – iugoslavi,

ruşi, chinezi –, Enver Hodja s-a transformat într-un dinozaur al marxism-leninismului pur, al cărui reprezentant se considera. Oportunist, făcând slalom printre diferitele obstacole ce se iveau din exterior, acesta a creat până la urmă un național-comunism în cadrul căruia Albania ocupa locul central. Francofil, dandy angajat politic, membru al aparatului de partid de un pragmatism ucigător, Hodja a impus, în ochii poporului său, imaginea unei figuri familiare şi, în acelaşi timp, imperceptibile, după modelul maestrului său, Stalin. Un paradox întărit de ciudatul amestec dintre farmecul de care dădea dovadă şi capacitatea extraordinară de a menține distanța față de ceilalți. Dictator cu spirit metodic, şi-a ținut poporul înapoiat şi terorizat, oamenii grăbindu-se să se arunce într-o uitare bruscă, cu riscul ca într-o zi să fie nevoiți să se confrunte cu propria fantomă.

Pe coperta biografiei sale publicate în limba franceză, pare un bătrân actor de cinema de la Hollywood. Tâmple argintii, bronz strălucitor, zâmbet larg, cămaşă de un alb imaculat, costum de flanelă gri... Ochii lui seducători emană bunătate şi sănătate. Magia imaginii: fotografia datează de la cel de-al VII-lea Congres al Partidului Comunist Albanez, care a avut loc la 1 noiembrie 1981: Enver Hodja, prea slăbit să ia cuvântul din cauza diabetului şi a crizelor cardiace, nici măcar nu se preface că-şi citeşte discursul-fluviu când stă jos, în timp ce se aude vocea sa înregistrată, care exprima nenumărate laude la adresa Albaniei, apogeu al marxism-leninismului. La acest congres nu fusese invitată decât o delegație din Vietnam, ultima sa țară prietenă. Hodja rupsese legăturile cu Deng Xiaoping, pe care îl numise „fascist josnic”, iar pe chinezi îi considerase vânduți Occidentului. Discursul interminabil fusese difuzat pretutindeni în Albania. Totul s-a derulat fără probleme, cu excepția câtorva întreruperi provocate de nişte baterii

defecte. În ciuda absenței jurnaliştilor străini, textele lui Enver erau deja pregătite pentru a fi traduse în mai multe limbi şi incluse în cadrul edițiilor străine; acestea erau realizate de o armată de interpreți, fiind destinate intelectualilor scoşi din lagărele de represiune de la Burrel sau Spaç. Aceste cugetări indispensabile vor îmbogăți cele şaptezeci de volume ale operei lui Enver Hodja, un nou material bine-venit pentru o conferință ştiințifică în curs de pregătire, dedicată „gândirii teoretice a tovarăşului Enver". În acea zi, performanța mută a muribundului a fost aplaudată la scenă deschisă preț de zece minute. Credinciosul său adjunct, Mehmet Shehu, preşedintele inamovibil al Consiliului, a participat la acest spectacol. El nu ştia însă că avea să moară înainte de Crăciun, când s-a sinucis din cauza clanului vechiului său camarad de luptă, care îl acuzase că din 1945 lucrase pentru KGB, CIA, OZNA iugoslav şi Intelligence Service, după ce întreținuse legături cu Gestapoul şi cu Serviciul de Informații Militare mussolinian! Astfel a dispărut ultimul supraviețuitor, în afară de Hodja, al primului Birou politic din 1944 – ceilalți fuseseră deja lichidați –, permițându-i autocratului încremenit sub pielea sa arsă de soare şi în ideologia național-comunistă să termine singur cursa centrifugă nebunească în care îşi antrenase țara, redenumită bizar „Coreea de Nord a Europei" sau „Tibetul Occidentului", cu referire la izolarea perfectă în care se afla.

În numele lui Robespierre

Dacă Franța nu se poate lăuda cu un adevărat dictator, odată cu Hodja, apare cel mai francez dintre dictatori. „Gândesc, visez în limba franceză", mărturisea cu puțin timp înainte de moarte medicului său oficial, Paul Milliez,

care era, la nevoie, şi micul său telegrafist, fiind în consecință păstrător al unor cuvinte ce exprimă atâta modestie, încât nu putem rezista tentației de a le cita: „Nu sunt decât un membru al Partidului Muncitoresc şi nu fac altceva decât să-mi slujesc poporul. Duşmanii Albaniei spun că sunt dictator”. Dar aceşti duşmani, după cum ştim, erau extrem de numeroşi. Ne putem îndoi de multe lucruri pe care le-a spus Hodja, mai puțin de admirația sa față de Franța, care era indubitabilă. „Îi citise pe clasicii marxismului în franceză”, aminteşte Jean-Paul Champseix, care predase literatură franceză la Universitatea din Tirana în anii ’80. „Vigny, Hugo, Saint-Simon, Michelet, Montesquieu, Diderot, Voltaire... în rarele documentare care i-au fost consacrate se pune accentul pe lecturile sale în franceză. Trebuia să se arate că era foarte cultivat, această cultură fiind formată pe filieră franceză.” Deşi antisovietic, antichinez, anti-orice, Hodja n-a fost niciodată antifrancez. Această afecțiune constantă se datorează liceelor franceze din Gjirokastra, oraşul său natal, şi din Korça, vestigii pedagogice care, după 1918, au prins rădăcini în sudul Albaniei, unde elevii de liceu se asemănau adesea celor mediteraneeni. Născut în 1908, Hodja a crescut într-un mediu în care a putut primi învățăturile țării Revoluției. Era musulman şi vorbitor al dialectului tosk, fiind originar din sudul țării, care privea cu admirație spre Grecia şi Italia. Nu avea nimic de-a face cu membrii celuilalt grup etnic din nord, vorbitori ai dialectului gheg, locuitori mai mult ai zonei montane, duri, unii dintre ei catolici, precum cei din Shkodra, încă ataşați de tradițiile de clan. Era acest fiu de muncitor aşa cum dorea el să lase impresia şi cum ghidul din fața frumoasei sale case natale, transformate în muzeu încă din timpul vieții, căutase să-l convingă pe Jean-Paul Champseix? „Aveau bani. Tatăl său plecase să facă comerț în Statele Unite. Unchiul său avea responsabilități

administrative la nivel local. Ismail Kadare, marele autor albanez, originar din acelaşi cartier, vorbeşte de o familie aleasă, dar de origine «inferioară», având în vedere că nu aparţinea grupului de familii foarte vechi din oraş.” Pe vremea când era elev al acestor licee franceze, Hodja a cunoscut îndrăzneala lui Danton şi iscusinţa lui Robespierre, omul pe care-l admira cel mai mult şi pe care-l descria ca şi cum şi-ar fi făcut un fel de autoportret idealizat: „Integru, iubitor de patrie, intransigent faţă de monarhie şi feudalism, strict faţă de facţiunile reacţionare ale burgheziei în ascensiune, maestru în arta constituirii unei armate revoluţionare şi a unei politici revoluţionare atât în interiorul ţării, cât şi împotriva coaliţiei monarhiilor din jurul Franţei”. Descrierea este presărată cu de toate: socialism naţionalist, paranoia, febră obsidională şi o oarecare preferinţă pentru epurări, aşa cum reiese indirect.

Viaţa lui Hodja e sinonimă cu un lung drum presărat cu minciuni, pe care el însuşi le-a născocit în stufoasele sale memorii. Conform acestora, primul său contact cu vulgata marxistă a avut loc pe vremea când era elev la Korça. Era puţin cam devreme pentru aşa ceva. Cum a devenit, zece ani mai târziu, coordonatorul organizaţiilor Partidului Comunist Albanez, fondat la 8 decembrie 1941 într-o casă izolată, situată la periferia Tiranei? Traseul său a fost cel puţin haotic. Un rol în toată această poveste l-a jucat şi Franţa, unde ajunge în 1930, la Montpellier, ca bursier în domeniul ştiinţelor naturale. Pentru că nu obţine nici o diplomă la finalul celor trei ani de studiu, bursa îi este suspendată. Deşi ar fi trebuit să înapoieze banii, Hodja nu avea să facă asta niciodată. În schimb, el nu a ratat ocazia să tragă sforile pentru ca Mirash Ivanaj, ministrul educaţiei care-şi dăduse semnătura pentru suspendarea bursei sale, să moară în închisoare! Dacă ar fi să-l credem, şederea în Franţa nu fusese complet inutilă. Asemenea altor viitori

lideri din lumea asiatică – Ciu Enlai, Ho Şi Min, Pol Pot –, în Hexagon şi-ar fi făcut inițierea în luptele muncitorilor; un anume Marcel, membru al Partidului Comunist local, a acționat în acest caz în calitate de ghid în tainele marxismului. Cu toate astea, afirmațiile lui Hodja privind activismul său comunist de la acea vreme n-au putut fi niciodată dovedite... În capitală a întâlnit şi câțiva albanezi care, după război, vor cunoaşte, în mod ciudat, acelaşi sfârşit violent; aceştia fuseseră martorii inoportuni ai unui tânăr care arăta ca un dandy occidentalizat căruia îi plăceau hainele elegante, băutura şi mâncarea bună. În acea perioadă circula următorul zvon: ar fi fost gigolo pentru bărbați la Paris, unde ajunsese în 1933 şi unde locuia într-un mic hotel ponosit situat pe strada Monsieur-le-Prince, de lângă Sorbona. „Era cel mai cunoscut zvon din Albania, explică Jean-Paul Champseix. Atunci când un critic albanez aflat în exil în SUA a pretins că un personaj homosexual dintr-o operă a lui Kadare, *Chroniques de Pierre*, ar fi fost o aluzie la Hodja, scriitorul s-a confruntat cu o «paralizie completă». Era pasibil de cel puțin douăzeci de ani de închisoare... Şi totuşi în Albania oraşul Gjirokastra era renumit pentru numărul mare de homosexuali. Mai era şi impozanta sa statuie de la Tirana, care-l înfățişa cu părul în vânt şi o mână la spate, sursă a unor glume nesfârşite, care nu trebuiau făcute decât într-un cerc foarte restrâns, format din oameni de încredere.”

Între exilați, solidaritatea era ceva normal: în acest fel a obținut, pe pile, postul de secretar în cadrul viitorului consulat albanez, care urma să-şi deschidă porțile la Bruxelles datorită unui politician cunoscut; în 1944, îl va sili pe acesta să plece în exil. Hodja susține că a avut timpul necesar pentru a-i fi prezentat lui Paul Vaillant-Couturier, redactorul-şef al ziarului *L’Humanité*, căruia i-a mărturisit pasiunea sa arzătoare pentru comunism. Rămâne de văzut.

În capitala belgiană ar fi distribuit zilnic bilete – bineînțeles – anonime, având în vedere că, din cauza noii sale funcții, trebuia să-i fie loial regelui Zog, pe care îl detesta profund. Cu toate astea, nu s-a descoperit niciodată nici cea mai mică urmă a unei asemenea activități... Hodja susținea că această viață dublă s-ar fi spulberat în ziua în care atașatul de presă al legației albaneze la Paris, sosit pe nepusă masă, îl surprinde în flagrant delict citind operele lui Lenin. Circumstanțe extraordinare, care l-au obligat să demisioneze şi să se întoarcă acasă în 1936. Realitatea este însă complet diferită: se renunțase la serviciile sale deoarece casa de bani a consulatului, de care răspundea, fusese sustrasă, iar el era bănuit de furt... Viitorul dictator avea deja douăzeci şi opt de ani şi nici o diplomă, dar obține, cu mult efort, un post de profesor suplinitor la liceul francez din Korça, al cărui elev fusese. Materia predată: morala! Când a devenit marxist? Hodja susține, plin de mândrie, că în timpul anilor de liceu, pentru a face uitat faptul că fusese „angajat” într-un consulat în vremea regalității; se pare însă că lucrurile au devenit serioase după 1936, când şi-a regăsit, la Korça, vechii camarazi cu care formase un mic grup comunist. „Iată-l devenit agitator, scrie Thomas Schreiber în biografia sa despre Hodja; era însă cel mai bine îmbrăcat agitator dintre membrii mişcării.”

Ascensiunea implicită

Pentru Albania, cel de-al Doilea Război Mondial a început pe 7 aprilie 1939, când Italia lui Mussolini a pus capăt protectoratului său de fațadă şi a invadat această țară de dimensiunile Bretaniei. Hodja susține că a intrat oficial în politică şase luni mai târziu, la 28 noiembrie, de Ziua Independenței, atunci când a condus o demonstrație

antifascistă la Korça. A fost sancționat imediat, pierzându-şi postul. Potrivit mărturiei sale, a trebuit să se facă nevăzut la Tirana şi, prin urmare, a găsit o acoperire legală care să-i permită să-şi continue activitățile: a devenit proprietarul bistroului Flora! De aici gustul său pentru chestiunile secrete şi tendința de a fi tot timpul în gardă, mai ales față de prietenii săi. Paranoia a găsit dintotdeauna motive foarte bine întemeiate. O fotografie îl înfățişează pozând într-o lumină favorabilă în fața rândului de sticle de la tejgheaua bistroului său, zâmbind batjocoritor, îmbrăcat la patru ace, mestecând tutun – fotografie care va fi distrusă după venirea sa la putere. După ce Germania a invadat Grecia şi Iugoslavia în primăvara anului 1941, o altă demonstrație antinazistă la care ia parte aproape că îi aduce sfârşitul. Scapă ca prin urechile acului de arestare şi îşi găseşte salvarea în clandestinitate, devenind unul dintre liderii noului Partid Comunist Albanez, fondat la 8 noiembrie 1941. Se pare că acesta este momentul în care se implică cu adevărat, fără îndoială sub influența lui Koço Tashko, trimis al Cominternului, care la acea vreme deținea putere absolută de decizie în cadrul partidelor comuniste străine. Tashko îl ajută pe Hodja să urce în ierarhia grupurilor comuniste, care încercau să se unească. Astfel, se impune până la urmă în fruntea unui Comitet Antifascist, din cadrul căruia comuniştii vor exclude elementele indezirabile. Rămân însă anumite chestiuni nelămurite: cum a reuşit acest om care nu-şi satisfăcuse nici măcar serviciul militar să fie numit general, având în vedere că adevăratul strateg era Mehmet Shehu, soldat cu autoritate, cu studii la Academia Militară din Napoli şi cu experiență dobândită în cadrul Brigăzilor Internaționale din vremea Războiului Civil Spaniol?

În realitate, a fost ales să preia conducerea partidului de către doi trimişi iugoslavi, delegați de Stalin şi Tito să unifice

grupurile mici. Era singurul musulman dintre cei cinci reprezentanți ai grupului de la Korça, unul dintre cele trei aflate la originea Partidului Comunist Albanez. Nu se implicase cu adevărat în politică şi, în consecință, nu participase la multiplele dispute interne dintre facțiunile comuniste. Considerat inofensiv şi uşor de manipulat de către iugoslavi, Hodja era privit ca o figură pasageră, de compromis. Mulți cred că n-a tras nici măcar un foc de armă pe toată perioada războiului. Se pare că şi poleiala lui occidentală, cultura franceză cu care impresiona, uşurința cu care vorbea, toate acestea i-au facilitat ascensiunea fulgerătoare.

Era incontestabil un politician prudent, pragmatic, care avea simțul echilibrului şi al raporturilor de forță. I-a menajat pe britanici pentru a le obține sprijinul logistic. A convocat la momentul oportun mai multe şedințe, care au transformat Comitetul în viitorul guvern, în fruntea căruia a fost numit pe 22 octombrie 1944, la Berat. Albanezii nu aveau de unde să ştie, dar tocmai fuseseră condamnați pentru patruzeci de ani. O lună mai târziu, asemenea unui de Gaulle comunist, a intrat triumfător în Tirana eliberată, mândru de Albania, care, pentru a scăpa de Wehrmacht, nu recursese la nici o forță militară străină, spre deosebire de țara vecină, Iugoslavia.

Iugoslavia: prietena-rivală cu atât mai periculoasă cu cât marele lider de la Moscova, Stalin, îi dăduse lui Tito permisiunea de a înghiți micuța Albanie, în opinia lui, plină cu „oameni înapoiați şi primitivi”. Avea să-şi lase Hodja țara pradă bădăranilor, ca să devină o a şaptea republică a Federației Iugoslave? Potrivit tacticii dovedite a dictaturii revoluționare, acesta a început prin a face curățenie în propria ogradă. Odată eliminați membrii rezistenței anticomuniste, a organizat alegeri cu listă unică, la care votanții, majoritatea analfabeți, au trebuit să facă o alegere

dificilă: bilele pentru voturile favorabile cădeau fără zgomot în urnă, pe când cele exprimând voturile împotrivă erau introduse într-o cutie de tablă. Cine ar fi îndrăznit să facă zgomot? În 1945, doar 7%. La următoarele alegeri, doar 0,02%. Mai târziu, nu vor exista mai mult de două voturi împotrivă, despre care albanezii susțineau că ar fi aparținut lui Hodja şi soției sale. Mai exista însă un singur pericol: Djodje, ministrul apărării şi al afacerilor interne, aşadar şeful poliției secrete, cunoscută sub numele de Sigurimi; acesta era considerat un titoist proletar, omul Belgradului. Până în primăvara anului 1948, Hodja s-a văzut obligat să convietuiască cu acest „trădător" şi chiar să-şi facă autocritica – ocazie cu care el însuşi îşi recunoaşte lipsa de entuziasm politic dinainte de război –, interogat fiind de căpcăunul sovietic care juca rolul de arbitru în defavoarea sa. Dar, simțindu-se amenințat de ambițiile lui Tito în Balcani, Micul Tătuc al popoarelor a încetat să-i mai acorde sprijinul său la sfârşitul lui iunie 1948. Ocazie nesperată pentru Hodja de a-l lichida pe Djodje şi, în acest an orwellian, de a recurge la un gest demn de autorul romanului *1984*: toate portretele lui Tito au dispărut peste noapte din Albania, iar numele său a fost şters din manualele şcolare. 1948 a fost un an decisiv: la primul congres al Partidului Comunist Albanez, Hodja cade pradă uneia dintre ispitele oricărui dictator care se respectă: discursul-fluviu. Al său, recitit cu dragoste de către soția sa, Nexhmije, a durat peste şaisprezece ore. Îi punea astfel la stâlpul infamiei pe revizionişti şi pe „regele lor trădător de la Belgrad", despre care va povesti într-una din lucrările sale indispensabile, *Titoiştii*, cum în 1946 câinele mareşalului, sărind într-o barcă, îi stropise frumosul costum. În mod clar, „Göring-ul croat" nu era frecventabil. Odată cu epurarea titoiştilor a început cea de-a doua etapă din „tactica salamului", dezvoltată de maghiarul Rákosi în

vederea construirii unei dictaturi revoluționare eficiente: lichidarea adversarilor politici. De-a lungul deceniilor, Hodja n-a ratat ocazia de a adăuga şi o a treia etapă, care viza eliminarea conducătorilor din Partidul Comunist. În 1948 apar şi primele simptome ale bolii care, în cele din urmă, îi va aduce moartea: diabetul.

Cu toate astea, Stalin trebuia să lase loc pentru unele rezerve. Deşi eliminase într-adevăr „titoiştii", Hodja a fost imediat criticat şi desconsiderat de stăpânul Kremlinului: „Mic-burghez, cu prea mare aplecare către naționalism". Chiar şi aşa, faptul că Tito căzuse în dizgrație l-a salvat pe Hodja, pe care altfel Djodje l-ar fi lichidat, şi a permis păstrarea *in extremis* a independenței Albaniei, care avea să devină „copilul teribil" al comunismului.

Stalinistul

Pe plan intern, anii '50 au marcat consolidarea regimului prin adoptarea unui Cod penal care nu era cu nimic mai prejos decât cel sovietic: vârsta răspunderii penale fusese redusă la paisprezece ani, iar pentru infracțiuni împotriva statului şi sabotaj era suficientă împlinirea vârstei de doisprezece ani. Represiunea se baza pe Sigurimi, o structură creată în timpul războiului şi botezată „Casa cu frunze", cu referire la frunzişul care o acoperea. Începând din 2017 ea este deschisă publicului, vizitatorii putând vedea dispozitive de interceptare telefonică ce permiteau ascultarea simultană a patruzeci de aparate. O cifră considerabilă având în vedere că, în anii '70, la Tirana existau telefoane în numai o mie cinci sute de locuințe. Dar adevărații ascultători ai lui Hodja erau cei cincisprezece mii de membri ai Sigurimi, adesea recrutați dintre cei „declasați", foşti burghezi sau activişti decăzuți, cărora li se

alăturau toți cei cu un trecut reprobabil... De cele mai multe ori, cei persecutați sau rudele lor preferau să colaboreze decât să putrezească în închisoare. Cincisprezece mii de oameni la o populație de 1,5 milioane de locuitori: număr extrem de ridicat, mai ales într-o țară minusculă, unde se ştia totul – un „comunism rural”, cum îl numea Champseix. „În fiecare raion, ofițerii Sigurimi trebuiau să atingă anumite cote privind numărul de oameni arestați. Dacă la sfârşitul anului nu era atins numărul necesar, acesta era rotunjit arbitrar”, adăuga el. La cea mai mică abatere, direcția era cunoscută: taberele de detenție de la Burrel, Spaç sau din altă parte, acestea fiind de obicei călătorii fără cale de întoarcere. „Se întâmpla să vedem uneori de pe marginea drumului deținuții îmbrăcați în haine de pânză aspră; paradoxal, erau mai bine îmbrăcați decât mulți țărani albanezi”, îşi aminteşte acelaşi Champseix. Principala misiune a Sigurimi era controlul asupra loialității ideologice a cetățenilor, a membrilor de partid şi a Biroului Politic. Hodja parcurgea zilnic acasă rapoartele pe care le primea din cartierul Block, situat în centrul capitalei Tirana; imobilul se afla lângă parlament şi ministere, fiind construit în stil mussolinian. Block era un cartier securizat, izolat, cu şcoli, magazine şi pasaje subterane, unde clanurile conducătoare erau obligate să locuiască. Înainte ca deciziile luate să fie transmise în țară, la şedința desfăşurată cu uşile închise participau reprezentanții puterii, aşa cum se întâmpla la Kremlin, la începuturile stalinismului. Asemenea membrilor Partidului Socialist al Unității Germaniei (SED), care locuiau în cartierul Wandlitz, sau conducătorilor chinezi din Oraşul Interzis, dictatorul îi avea în imediata sa apropiere pe membrii Biroului Politic, pe care-i primea la sfârşitul zilei în biroul-bibliotecă sau la „clubul” Partidului, situat de cealaltă parte a străzii. Se discuta la un pahar, în jurul unei mese de biliard sau în

timpul vizionării unui film importat din Occident. Hodja era un om cu tabieturi. Un dictator studios. În restul zilei, citea cu mare atenție presa albaneză şi franceză şi scria editoriale anonime în *Zeri I Popullit*, care dădeau linia generală a regimului. Urmând modelul stalinist, nici un detaliu din viața privată a lui Enver nu ajungea să fie cunoscut de cetățeni, care îi spuneau „Unchiul” (*Djadji*). În societatea albaneză de clan, unchiul matern juca un rol esențial. Era înțeleptul căruia i se arăta respect. Fotografia lui Hodja trona în fiecare casă, alături de rezumate ale operelor sale, dar oamenii ştiau doar că Unchiul avea trei copii, pe care îi botezase Ilir (omagiu adus ilirilor, strămoşii albanezilor), Sokol (erou medieval) şi Pranvera (Primăvara). Deşi extrem de discret, distant, provocând oamenilor teamă, Hodja făcea totuşi vizite în țară, cu condiția ca starea de sănătate să i-o permită; acestea erau prilejuri de sărbătoare artificial create, ca şi discursurile pe care le rostea cu asemenea ocazii. Spre sfârşitul vieții însă, era plimbat uneori foarte încet prin capitală, pe locul din spate al unui Mercedes.

Pe plan extern, punctul de cotitură major se produce în 1960. Cu cinci ani înainte, Hodja fusese afectat de vizita pe care Hruşciov i-o făcuse lui Tito; un an mai târziu trecuse prin aceeaşi situație când, în timpul celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la care participase, a fost făcut public raportul privind crimele staliniste. Nu crezuse nici un cuvânt: „Cum se poate ca Stalin să fi comis asemenea crime? i-ar fi spus el surprins liderului sovietic, care îi confirmase veridicitatea acuzațiilor. Cum de n-ați putut evita aceste greşeli pe care i le imputați?” „Stalin v-ar fi tăiat capul cu aceeaşi uşurință cu care un grădinar taie aşa ceva”, i-ar fi răspuns Hruşciov, lovind o varză cu bastonul său, având în vedere că discuția se petrecea într-un parc dendrologic. Hodja n-a mai insistat, dar şi-a îndreptat atenția spre China, care la rându-i se

distanțase de Moscova. Călătoria din 1959 a liderului sovietic, care visase cu ochii deschişi în preajma Golfului Vlora la rachetele pe care le putea lansa din Mediterană, n-a produs decât o apropiere superficială a relațiilor dintre cele două țări, având în vedere că Hodja nu înceta să-l elogieze pe Stalin, căruia îi păstrase o caldă amintire: „Un mare marxist-leninist, un om lucid, bun, capabil, binevoitor, drept, plin de solicitudine față de semeni”. Sfinte Iosif, roagă-te pentru noi, bieții albanezi! Mai mult, grosolanul Nikita l-a nemulțumit puternic pe Hodja spunând că Albania trebuia să devină o „grădină model” pentru țările... arabe.

Hodja, care, în calitatea sa de bun stalinist, dorea să-şi înzestreze țara cu o industrie grea, s-a simțit ofensat. În fața unei asemenea atitudini îndărătnice, sovieticii au aplicat clasicele represalii: mai multe cereale, mai multe credite pentru planul cincinal, rechemarea experților lor şi anularea burselor pentru studenții albanezi instruiți la Moscova. Rănit în orgoliu, Hodja l-a catalogat rapid pe Hruşciov drept un „şarlatan şantajist”, sigur fiind deja de ajutorul chinezilor.

Maoistul

Pe 16 noiembrie 1960, tensiunile au ajuns la apogeu. La Moscova, acasă la stăpânul Hruşciov, Hodja, în fața a optzeci de partide comuniste reunite, atacă cu îndrăzneală, elogiindu-l pe idolul dat jos de pe piedestal: „Trebuie să apărăm cu toții lucrarea rodnică a nepieritorului Stalin. Cine nu o face este un oportunist şi un laş”. Cine are urechi de auzit să audă! În *Iarna marii însingurări* (1973), Ismail Kadare redă într-o manieră superbă această schismă petrecută în acea noapte la Moscova: „Nu întâmplător am

menționat mai devreme numele lui Eschil, spuse Enver Hodja, apucând ceaşca... Lumea este plină de tragedii, dar credeam că în comunism aşa ceva nu se poate întâmpla. Nu trebuia să fie aşa”. Jean-Paul Champseix povesteşte că „Ismail Kadare, căruia i se reproşase că nu abordase în operele sale perioada contemporană, a mers să-l vadă pe Hodja înainte să scrie această carte, pentru a avea acces la arhive. Hodja a încercat să-l atragă pe Kadare de partea sa, alegând să nu-i vorbească despre marxism, ci, cu nostalgie, despre oraşul lor natal, Gjirokastra, şi despre dispreţul pe care-l nutrea faţă de primitivii sovietici... Tot discursul fusese îmbrăcat în termeni «cvasierotici». A rezultat o lucrare fascinantă şi tulburătoare, din care reieşea că în Albania nu funcționa nimic, cu excepția activității desfăşurate de conducătorul său, Hodja, figură romantică şi arogantă, care-şi punea întrebări, descumpănit, despre viitorul comunismului! Acesta este un lider absolutist într-o țară haotică, cufundată într-un amurg disperat”. În acea zi, la Moscova, liderii altor țări – Ho Şi Min, un african, un scandinav, chiar şi rubicondul Maurice Thorez – s-au perindat prin fața lui Hodja pentru a încerca să ajungă la o înțelegere; în zadar însă, Hodja începuse într-o primă fază să impună restricții, care izolau Albania de restul Europei de Est. Potrivit lui Pierre Cabanes, care multă vreme condusese săpăturile arheologice de la Apollonia, toți străinii au fost nevoiți să părăsească Albania. Cu toate astea, albanezii plecau în continuare în număr mare la studii la Moscova, Sofia şi în Berlinul de Est. Soțiile fuseseră expulzate împreună cu fiicele, băieții rezultați în urma acestor uniuni, consemnați la domiciliu, iar vinovații, invitați să se recăsătorească: aceste acțiuni vor duce la nenumărate tragedii familiale, ale căror sechele afectează încă inimile şi starea de spirit ale albanezilor. Pe plan internațional, Hodja a obținut o victorie care i-a adus

prestigiu, punând mâna pe cele patru submarine sovietice staționate în golful Vlora, pe care URSS avea de gând să le recupereze. Şi totuşi acordurile prevedeau ca aceasta să elibereze la termenul stabilit clădirile. Blocând golful cu nave vechi, dictatorul amenința cu bombardarea lor; obține astfel câştig de cauză: marinarii sovietici s-au întors în țară fără mica lor flotă.

Din brațele ruşilor Hodja trece direct în cele ale chinezilor, Mao alăturându-i-se lui Stalin în panteonul albanez. Deşi nu va adera întru totul la sloganurile maoiste – Hodja nu aprecia deloc atacurile recurente la adresa Partidului –, nu este insensibil la semnalele Revoluției Culturale pe care Marele Cârmaci a lansat-o în 1966. Anul următor începe „revoluționarea" țării. Aceasta presupunea impunerea ateismului integral, practica religioasă fiind considerată „o crimă împotriva statului" – culmea culmilor pentru un om al cărui nume însemna „religios". Biserici şi moschei, pe care le vedea drept simboluri ale invadatorilor străini, au fost distruse sau închise, devenind ulterior cinematografe, depozite, magazine sau case de cultură. Prin opoziția față de tradiții şi obiceiuri, față de activitățile meşteşugăreşti, purtarea hainelor tradiționale şi practicarea riturilor „superstițioase", „revoluționarea" a fost o modalitate de a accelera, în mod indirect, occidentalizarea țării în maniera lui Atatürk, care a avut o influență politică extrem de puternică asupra lui Hodja, spre deosebire de cel mai mare duşman al său, Tito. Aceste interdicții au fost însoțite de izolarea țării – la toate nivelurile –, care avea rolul de a asigura apărarea teritoriului împotriva oricărui atac. „Lăsați o sută de flori să înflorească, lăsați o sută de şcoli să rivalizeze", declarase nu demult tovarăşul Mao. În Albania însă înfloriseră numai buncărele, ca ciupercile după ploaie. Se pare că ar fi fost 700.000! Fabricile de ciment de la Elbassan şi din alte localități, dăruite de sovietici şi chinezi,

care scoteau fum de diferite culori, fuseseră puse în funcţiune. „Erau de trei feluri, în funcţie de dimensiune. Uneori puteau să fie pe un câmp douăsprezece. Erau folosite pentru exerciţiile militare, oamenii fiind obligaţi să satisfacă stagiul militar. Erau folosite şi de îndrăgostiţi, şi pentru numeroase servicii publice”, spune Champseix. Potrivit specialiştilor, această izolare a costat de două ori mai mult decât Linia Maginot şi a consumat de trei ori mai mult beton! Numai Hodja singur dispunea de şase dintre aceste cazemate, la Tirana şi în apropierea capitalei, precum şi în vilele sale situate pe malul mării, la Vlora, Pogradec şi Durrës, unde petrecea uneori luni întregi, izolat cu familia sa. Acesta era un alt Hodja, necunoscut albanezilor, un cap de familie grijuliu, sentimental, emoţionat de cântecele revoluţionare sau poemele recitate în albaneză sau în franceză de numeroşii săi nepoţi. Mărimea caselor sale varia în funcţie de numărul membrilor familiei, ginerii şi nurorile fiind rugaţi să se alăture căminului, pentru a evita orice contact necorespunzător cu populaţia. Această poziţie de patriarh balcanic izolat se explica şi prin deteriorarea stării de sănătate, începând cu 1966. N-a putut călători în China în 1967, moment în care s-a pecetluit noua prietenie cu regimul de la Peking. În 1969 nu mai era în stare să se deplaseze din casa lui, situată în golful Vlora, până la Marea Adriatică. Dar asta n-a contat, pentru că acoliţii lui din Biroul Politic au preluat iniţiativa, într-un mod extrem de prudent, construindu-i o piscină, pe care au umplut-o cu apă de mare: potrivit lui Thomas Schreiber, când a descoperit cadoul-surpriză, Hodja ar fi exclamat: „Trăiască partidul!”

Închiderea

Această izolare generalizată s-a tradus şi printr-o albanizare a culturii. Hodja s-a folosit de paralela dintre isprăvile lui Skanderbeg, eroul albanez care a reuşit în secolul al XV-lea să țină la distanță timp de aproape un sfert de secol redutabila armată a Imperiului Otoman, şi realizările sale, el fiind cel ce a rupt relațiile cu căpcăunul sovietic. Un muzeu şi statui au fost construite spre gloria acestei figuri tutelare, proslăvite cândva de Ronsard sau Vivaldi, cu care numai Hodja însuşi putea fi comparat. Dictatorul a lansat şi un vast program de studii şi săpături arheologice pentru a demonstra rădăcinile ilirice ale albanezilor, în această regiune balcanică unde „originea străveche este la fel de importantă precum întâietatea”. „Populațiile ilire erau cu siguranță menționate în textele greceşti”, notează Pierre Cabanes, dar problema este că ilirii nu foloseau nici un sistem de scriere, prin urmare era dificil să demonstrezi continuitatea între limba ilirică şi cea albaneză. Aceasta însă nu a constituit un impediment pentru salvatorul patriei, a cărui megalomanie mergea mână-n mână cu paranoia. Într-un asemenea context, nu este deloc surprinzătoare declarația lui Odile Daniel, care preda civilizație albaneză la Inalco şi care îşi amintea de o schimbare de paradigmă la sfârşitul anilor ’60: „În 1965 eram bursier şi puteam încă să mă mişc destul de liber. Trei ani mai târziu, pe vremea când eram cazat la Hôtel des Étrangers, aveam în permanență doi sau trei ghizi care se țineau după mine”. Inspirat de politica lui Atatürk, Hodja pune punct şi tradițiilor de clan care dominau țara, mai ales în partea de nord. Reglarea de conturi a fost scoasă în afara legii, iar fetițele, trimise la şcoală. Nici nu e de mirare că Hodja se dezlănțuia cu ocazia fiecărei negocieri în care erau implicați sovieticii sau chinezii. Deja discuțiile dintre Kosîghin şi Mao îl iritau. Însă vizita lui Nixon la Beijing în 1972 l-a scandalizat de-a dreptul. În ceea ce priveşte conferința multilaterală de la

Helsinki privind pacea şi dezarmarea (1975), aceasta i s-a părut absolut deplasată. În cele din urmă, are loc un eveniment inacceptabil: în 1977, întruchiparea răului, Tito, este întâmpinat cu mare pompă în China, care se împăca astfel cu Iugoslavia nealiniată în detrimentul micii Albanii, care era considerată cantitate neglijabilă. Astfel că în 1978, după ce a rupt legăturile cu China, Hodja se găseşte singur în faţa lumii comunisto-revizioniste şi a lumii capitaliste.

Acesta este motivul pentru care a căutat să restabilească relaţiile cu anumite ţări europene. Franţa, pe care nu o uitase, Italia, al cărei oraş Bari era situat la doar cincizeci de kilometri de coasta albaneză, Germania, care, din punct de vedere istoric, nu susţinuse nici Serbia, nici Grecia – toate aceste ţări îşi manifestaseră preferinţa faţă de România, unde naţional-comunismul radical al geniului Carpaţilor nu-l putea lăsa indiferent. În orice caz, fără ajutorul masiv din partea chinezilor, Albania, unde moneda locală era lekul albanez, s-ar fi afundat într-o sărăcie fără precedent pentru Europa, în ciuda alfabetizării, a industrializării forţate şi a construcţiei de drumuri şi clădiri de apartamente. Ideologia obsidională creştea în intensitate, la fel şi teroarea întreţinută de Sigurimi.

În ultimul deceniu al domniei sale, Hodja a fost pretutindeni şi nicăieri. Oriunde, pe pereţi sau chiar pe piscurile munţilor, cugetările sale inegalabile, redate sub forma unor imense inscripţii din pietre albe, tronau între cer şi pământ; acestea se regăseau în manuale, chiar şi în cele de limbi străine, unde textele sale serveau drept suport pentru învăţarea limbii franceze sau italiene. Dar, pe măsură ce puterea sa slăbea, situaţia în Albania degenera din cauza directivelor sale. Văzută din străinătate, ţara părea intrată într-o perioadă de glaciaţiune. În interiorul graniţelor, aceasta era afectată de transferuri secrete de populaţie, consecinţe ale epurărilor angajaţilor şi

funcționarilor trimişi în mediul rural şi în coloniile de muncă. „Condamnații, dar şi soțiile şi copiii lor erau pedepsiți şi trimişi în sate, în mijlocul țăranilor, care-i priveau cu suspiciune şi-i puneau să presteze cele mai ingrate munci”, explică Pierre Cabanes. Erau singurele deplasări de populație. Era nevoie de un paşaport pentru a circula în interiorul țării, la fiecare pod erau puncte de control, iar maşinile nu puteau fi folosite decât de membrii de partid. Cât despre depozitele de benzină, acestea se aflau sub supraveghere militară. „Când se mergea în nordul țării, îşi aminteşte Champseix, studenții din zona septentrională ne întrebau: «Cum este în sud?» Iar când vizitam sudul, meridionalii întrebau: Cum este în nord?»„ În centru, la Tirana, exista un paradox „viu”. Acest dictator atotputernic care deschisese un muzeu spre gloria sa în oraşul natal Gjirokastra şi era adulat din timpul vieții în piața centrală din Tirana, devenise din ce în ce mai invizibil, chiar inomabil. „Era învăluit în mister, îşi aminteşte Odile Daniel, numele său era tabu, nu era menționat, nu era evocat, fiecare referire la el putea fi interpretată greşit.” Cel nevăzut suferea şi de cecitate: din cauza diabetului, Hodja nu mai putea citi, în ciuda lupelor de ceasornicar şi a altor retroproiectoare pe care le avea mereu la îndemână. Tovarăş credincios de luptă din vremea războiului, soția ajunsese să-i citească absolut tot. Silueta maiestuoasă a Unchiului îşi pierduse vigoarea, slăbită de repetatele crize cardiace. Dandy-ul elegant a cărui putere de seducție acționase asupra tuturor compatrioților săi nu mai era decât umbra a ceea ce fusese odată. Cu toate astea, continua să aplice aceleaşi lovituri precise. În 1981, Shehu, adjunctul său de neînlocuit, a aflat că nimic nu era statornic în țara vulturilor în afară de Hodja, care părea că vrea să scape de moarte distrugând totul – simptom al dictatorului aflat în agonie care încearcă să țină timpul pe loc, să se identifice cu el şi,

asemenea lui Chronos, să-şi mănânce copiii. Până la sfârşit, Hodja-Chronos reuneşte membrii Biroului Politic în camera sa, având în vedere marile schimbări din URSS, care îl pun pe gânduri. Amurgul său coincide cu zorii unei noi ere pentru Albania, leagăn al comunismului. În mod simbolic, Mihail Gorbaciov este numit secretar general al Partidului Comunist Sovietic cu o lună înainte de ultima criză cardiacă, din data de 9 aprilie 1985, care îl doboară pe Hodja, înconjurat de familie. Două zile mai târziu este făcut următorul anunț: „Inima iubitului şi gloriosului conducător al Partidului şi poporului nostru, tovarăşul Enver Hodja, a încetat să bată”. Cu această ocazie „oamenii” află că tovarăşul Hodja era bolnav de mulți ani.

Potrivit unei legende albaneze, preluată de Ismail Kadare în nuvela *Aprilie spulberat*, luna aprilie este aducătoare de moarte. Câți albanezi au trecut prin fața rămăşițelor sale expuse într-o sală din interiorul parlamentului? Se vorbea de cozi întinse pe aproape doi kilometri. „S-a plâns mult pe bulevardele mari – Albania nu este degeaba țara bocitoarelor; pe străduțe însă, atmosfera era mult mai degajată”, îşi aminteşte Champseix. În fața camerei, oamenii puneau rapid batista la ochi. Era interzis să te opreşti în fața trupului neînsuflețit, de parcă acesta ar fi fost un gest lipsit de considerație. Aceste manifestări vor ieşi la suprafață mai târziu, după căderea Zidului. În 1990, statuia sa gigantică a fost dată jos din Piața Skanderbeg din Tirana. Buncărele au servit drept locuri de cazare pentru prizonierii eliberați, înainte de a fi transformate în bufete sau în spații de expoziție. În 1992, la şapte ani de la moartea sa, rămăşițele lui Hodja au fost exhumate din necropola Martirilor Neamului pentru a fi puse alături de cele ale victimelor sale înmormântate în cimitirul Sharra. Destin previzibil al Unchiului, despre care majoritatea albanezilor nu mai voiau să se audă vorbind. Numărul victimelor şi al

deținuților încă nu este cunoscut cu exactitate. Potrivit lui Blendi Fevziu, ar fi fost executați 5.037 de bărbați şi 450 de femei; 16.788 de bărbați şi 7.367 de femei au fost condamnați la închisoare; 70.000 de oameni au fost exilați. Populația albaneză număra în jur de două milioane de locuitori. Cele mai multe documente de arhivă au fost distruse sau luate de foşti demnitari, care n-au fost judecați. Într-o țară în care delațiunea era obligatorie, mărturiile sunt extrem de rare. Fără îndoială, toată lumea se simte vinovată, după cum reiese din declarațiile lui Champseix: „Când cartea noastră *57, boulevard Staline* a fost tradusă în Albania şi am fost invitați de televiziunile şi posturile de radio albaneze, jurnaliştii s-au mirat: deci aşa arăta Albania lui Hodja?” Ar fi incorect să spunem că pagina Hodja – autor prolific de altfel – a fost întoarsă. Aceasta nu a fost niciodată citită.

12. ALFREDO STROESSNER, PATRIARHUL AUTARHIC
de Emmanuel Hecht

Timp de treizeci şi cinci de ani (1954–1989), „conducătorul suprem” a supus Paraguayul unui control sistematic, perioadă în care a suprimat neobosit orice încercare de contestare politică. Şi-a exploatat țara, bază a tuturor tipurilor de trafic de pe continent, ca pe propria moşie. A mituit militarii, care ar fi putut avea neinspirata idee de a-l înlătura de la putere, lăsându-i să controleze părți întregi

ale acestei economii ilegale. Şi a câştigat încrederea şi îngăduinţa Statelor Unite, arătându-se un elev plin de râvnă în lupta anticomunistă.

Generalul Tapioca, personajul din cartea de benzi desenate *Tintin şi Los Picaros*, are cumva vreo legătură cu generalul Stroessner (1912–2006)? „Tintinologii” aşa susţin. Într-adevăr, poate că regăsim la personajul de benzi desenate chipul oval al dictatorului care a domnit peste Paraguay timp de treizeci şi patru de ani, cinci luni şi nouăsprezece zile. În rest... Dictatorul era mai degrabă roşcat, moştenire a originilor sale bavareze – tatăl său fusese fabricant de bere –, de aici primind una dintre numeroasele sale porecle: *El Rubio* („Blondul”). Şi apoi era mult mai înalt (1,90 m) decât Tapioca, în Paraguay fiind mulţi indieni guarani, mici şi îndesaţi, precum şi metişi, majoritari în singura ţară de pe continent care s-a „servit”, din cauza lipsei femeilor spaniole, de multitudinea de femei indiene, care nu erau altceva decât mână de lucru pentru a-şi asigura descendenţa. Astfel, chiar mama lui Stroessner era fiica unui metis, iar el stăpânea perfect guarani, a doua limbă oficială, vorbită de peste 90% din populaţie. Oricum, dacă îngâmfarea şi neîndemânarea *Caudillo*-ului sud-american creat de Hergé stârnea râsul cititorilor cu vârste cuprinse între 7 şi 77 de ani, originalul încă îi face pe mulţi paraguayeni să plângă sau să se înfurie, la treisprezece ani de la moartea sa.

El Condor

Martín Almada (optzeci şi doi de ani) este unul dintre ei. Profesor şi avocat, acesta a făcut marea greşeală să devină activist sindical. Arestat în 1974 pentru „terorism

intelectual", a fost torturat de soldaţii argentinieni şi chilieni veniţi să sprijine dictatura-soră. Culmea sadismului, strigătele sale erau înregistrate şi transmise prin telefon soţiei, Celestina Pérez. Când va descoperi conţinutul unui pachet trimis de gardieni – hainele soţului ei pătate de sânge –, aceasta va muri în urma unei crize cardiace. Almada era totuşi în viaţă. Închis, avea să fie eliberat în septembrie 1977, graţie mobilizării organizaţiilor umanitare, în special a celei numite Amnesty International. Începea pentru el un exil care avea să dureze cincisprezece ani, mai întâi în Panama, apoi în Franţa.

Anii '70 au fost cei mai represivi în Paraguay. Stroessner, împreună cu chilianul Augusto Pinochet, argentinianul Rafael Videla, uruguayanul Juan Bordaberry, bolivianul Hugo Banzer şi brazilianul Ernesto Geisel pun la punct ultimele detalii pentru înfiinţarea unei internaţionale anticomuniste continentale, cu susţinerea Statelor Unite. Organizaţia a fost lansată oficial în noiembrie 1975 sub numele de „Operaţiunea Condor" – ca omagiu adus ţării gazdă a ceremoniei, Chile, a cărei emblemă este vulturul –, având drept obiectiv schimbul de informaţii între diferitele servicii de securitate, coordonarea acţiunilor pentru a distruge gherilele susţinute de fraţii Castro şi, totodată, urmărirea, apoi eliminarea adversarilor.

Liderii paraguayeni s-au grăbit să lichideze grupurile armate, având în vedere că unul dintre acestea încercase cu ceva timp în urmă să-l elimine pe dictator. Se temeau în special de Junta de Coordonare Revoluţionară, care reunea mişcările de extremă stângă din America de Sud. Şi apoi Stroessner voia să-i întoarcă favoarea generalului Pinochet, care îi acordase sprijin necondiţionat şi se aflase în spatele acestei iniţiative. De altfel, prima acţiune la care poliţiile din cadrul Operaţiunii Condor au colaborat va avea loc în Paraguay, soldată cu arestarea unui revoluţionar

paraguayan şi a altuia chilian; despre acesta din urmă nu s-a mai ştiut niciodată nimic după ce a fost transferat clandestin în țara sa.

Almada a fost una dintre primele victime ale zelului executanților poliției din Asunción. Nu avea să uite şi nici să renunțe. În primăvara anului 1989, imediat după înlăturarea lui Stroessner printr-o lovitură de stat – similară, în mod ironic, cu cea care l-a adus la putere în 1954 –, a depus o plângere împotriva torționarilor săi şi a „liderului lor suprem”. Optsprezece luni mai târziu, justiția paraguayană îl găseşte pe bătrânul dictator vinovat de complicitate la crimă şi solicită Braziliei, unde acesta se refugiase, extrădarea sa. În zadar însă. Cu toate astea, Martín Almada întrezăreşte un semn încurajator. În 1992, când revine din exil, constată că Paraguayul se metamorfozase prin adoptarea unei noi constituții, prin care se făcuse trecerea la democrație. Jurist cu experiență, se foloseşte de un articol din noua constituție („Genocidul şi tortura, precum şi dispariția forțată a oamenilor, răpirea şi uciderea din motive politice sunt imprescriptibile”) pentru a face din nou recurs, invocând privarea de libertate. Organele judiciare îi solicită registrul de detenție, dar, în mod convenabil, poliția nu-l găseşte. Se întâmplă însă o mică minune. Un informator anonim, fără îndoială ofițer de poliție, îl sfătuieşte să meargă în suburbia capitalei Asunción, Lambaré, la un depozit unde erau păstrate documente de arhivă. Ajunge acolo la 22 decembrie 1992, însoțit de avocații săi, de jurnalişti şi de un judecător. Mare le-a fost mirarea vizitatorilor să descopere 700.000 de documente de arhivă, cântărind în total două tone, depozitate cu grijă în dulapuri. Pe lângă alte dovezi copleşitoare ale crimelor dictaturilor de pe continent, aceştia scot la lumină o listă cu 50.000 de oameni ucişi, 30.000 dispăruți şi 400.000 închişi; aproape două mii de acte de

identitate şi zece mii de fotografii[81]; registre de intrare şi ieşire ale deţinuţilor, schimburi între diferitele secţii de poliţie, rapoarte despre represiunea la adresa organizaţiilor sindicale, activităţile preoţilor etc. Dar şi despre *pileta*: o metodă de tortură la modă în Paraguay, în care opozanţii erau scufundaţi într-o cadă plină cu excremente.

În total, se estimează că numai în Paraguay au fost ucişi sau au dispărut în jur de trei mii de oameni[82] şi că în timpul dictaturii 1,8 milioane de paraguayeni au ales exilul. O cifră extrem de mare, având în vedere că populaţia totală a ţării era de 1,6 milioane în 1954, iar în 1989 ajunsese la 4 milioane[83]. Toate aceste documente au ajuns să fie cunoscute în spaţiul public drept „Arhivele Terorii"[84]. Ele singure pot sta mărturie privind adevărata natură a regimului lui Alfredo Stroessner, care va fi de altfel condamnat în contumacie.

Circumstanţă agravantă, *El Presidente* se făcea vinovat de o altă crimă, mai puţin cunoscută: lichidarea sistematică,

---

81 A se consulta adresa web a arhivelor: www.unesco.org/webworld/paraguay/documentos.html. O parte din aceste documente, aduse în Franţa în mai 2000 de sociologul Alain Touraine, pot fi găsite la biblioteca La Contemporaine, fosta Bibliotecă de Documentare Internaţională Contemporană (BDIC), din Nanterre.

82 Prin comparaţie, conform mai multor rapoarte ale asociaţiilor pentru apărarea drepturilor omului, se estimează că în Chile au murit sau au dispărut nu mai puţin de 3.200 de oameni, iar în Argentina, 30.000.

83 Astăzi Paraguay are în jur de şapte milioane de locuitori.

84 Judecătorul spaniol Baltasar Garzón va exploata această mină de aur pentru a întocmi o mare parte din dosarul de acuzare împotriva generalului Pinochet.

începând cu anul 1967, a indienilor aché[85], triburi de vânători-culegători care trăiesc în pădurea tropicală din estul țării. Bărbații au fost urmăriți cu ajutorul câinilor de vânătoare, femeile, supuse sclaviei sexuale, iar copiii au fost răpiți, devenind servitori; în acelaşi timp, coloniştii brazilieni chemați în ajutor de guvern au pus mâna pe pământurile lor. Cei cinci sute de supraviețuitori aché au fost forțați să treacă de la o viață nomadă la una sedentară, trăind împrăştiați între şapte cătune şi o rezervație, Colonia Nacional Guayaki.

Marea închidere

Pinochet, Videla, Bordaberry, Banzer, Geisel, Stroessner – aceleaşi lupte, aceleaşi spolieri? Aceşti *caudillo* din Conul Sudic se aseamănă din multe puncte de vedere, dar cel din Paraguay iese în evidență prin accesele sale de febră obsidională[86]. De parcă poziția geografică a acestei enclave de 400.000 km² situate în mijlocul subcontinentului american, mărginită la sud de Argentina, la nord-vest de Bolivia, la nord şi la est de Brazilia, ar fi influențat starea psihică a conducătorilor săi. Primii care au experimentat şi apoi au vorbit despre această izolare au fost iezuiții, după sosirea lor în 1609. În taină, au vrut să creeze o forță autarhică. Aflați în fruntea a aproximativ treizeci de misiuni (*reducciones*), fiecare numărând între două mii şi opt mii de oameni, au făcut posibilă supraviețuirea a 150.000 de

---

[85] Aceştia sunt încă numiți guayakis, deşi termenul este considerat uneori peiorativ. Aceste triburi au fost studiate de marele antropolog Pierre Clastres.

[86] Cu excepția Boliviei, altă enclavă.

indieni guarani, liberi şi egali în drepturi după convertirea lor la creştinism, în cadrul unei republici teocratice şi „comuniste”, având în vedere că rodul muncii lor era împărțit între toți locuitorii. „O capodoperă a rațiunii şi a dreptății”, exclama Cacambo, slujitorul şi apoi prietenul lui Candid din opera lui Voltaire. Dar, prins între viceregatele Peru şi Rio de la Plata, acest stat ciudat a devenit rapid un contramodel atât pentru Coroană, cât şi pentru coloniştii însetați de bogăție şi mână de lucru supusă[87]. În 1767, membrii Societății[88] au fost rechemați de rege, iar coloniştii au primit dreptul de a înăbuşi în sânge aceste *reducciones*, ceea ce a însemnat cântecul de lebădă pentru această utopie, unică în istorie. Dar nu şi pentru promisiunile care au însoțit-o.

Părintele fondator al Paraguayului independent, Rodríguez de Francia, aflat la putere din 1814 până în 1840, „dictator temporar” în stil roman, apoi „dictator pe viață”, a închis complet țara, făcând din Paraguay singurul stat de pe continent care a ales protecționismul. A realizat totodată reforma agrară, în urma căreia țăranii au primit pământ. Deşi a interzis importurile, a încurajat exportul de animale şi de maté[89]. Marele romancier Augusto Roa Bastos (1907–2005) i-a consacrat o carte acestui personaj sedus de Rousseau şi Robespierre: *Eu, Supremul*. Succesorul său

---

87 Modelul era *encomienda*, o concesie acordată de rege unui *encomiendero*: colonistul asigura securitatea, iar în schimb le cerea indienilor să se supună şi să muncească.

88 Societatea lui Isus, înființată în 1540, este un ordin călugăresc al Bisericii Catolice (iezuit) (n. tr.).

89 Varietate de arbust, numit şi „ceaiul iezuiților”, ale cărui frunze prăjite sunt infuzate. Această plantă are calități energizante şi drenante.

direct, Carlos Antonio López, mai luminat şi mai puțin maniac, şi-a adus contribuția la construcția țării, punând accent pe dezvoltarea industriei naționale – căi ferate, textile, materiale de construcție –, măsuri luate pentru a ajunge din nou la autarhie.

Şi Stroessner se va putea lăuda cu rezultate economice bune: o creştere de 3-4% pe an, cu un vârf de peste 10% atins între 1976 şi 1981. Asta pe hârtie, pentru că inegalitățile sunt evidente. Dictatorul şi apropiații lui consideră că țara este propria lor moşie. Ei îşi însuşesc bunurile comunității şi folosesc finanțele publice pentru a-şi spori averile, toate astea într-un stat în care traficul ilegal luase locul inițiativei individuale. „Genialul conducător" nu mai are în comun cu predecesorii săi decât dorința de a-şi ține micul regat în izolare. Vremurile însă s-au schimbat. Vecinii Paraguayului nu-i mai sunt adversari. Inamicul este reprezentat de comunism şi de Războiul Rece, la nivel global. Îi este imposibil să refuze, la începutul anilor '60, fondurile provenite de la Alianța pentru Progres a lui J.F. Kennedy, care vor finanța deschiderea țării prin construirea unor rute importante spre Argentina, Brazilia şi Bolivia. Stroessner va semna apoi un acord cu Brazilia privind construirea barajului Itaipú, cea mai mare structură de acest gen. În cele din urmă, tratatul privind construirea bazinului Rio de la Plata (1973), semnat cu vecinii țării, încurajează schimburile şi proiectele de cooperare şi soluționează definitiv disputele frontaliere.

Moştenirea violenței

Semnând tratatul, generalul Stroessner demonstrează că ştie mai bine decât omologii săi prețul unei conflagrații. Războiul Triplei Alianțe (1864–1870), apoi războiul din

Chaco (1932–1935), la care a participat ca sublocotenent, i-au modelat viziunea asupra lumii, marcată de utilizarea forței şi de violență.

Spre deosebire de predecesorii săi, generalul Francisco Solano López, devenit noul conducător al țării în 1862, a început să se simtă sufocat de acea *reducción* în care se afla şi să viseze la realizarea unei ieşiri la mare, către est, în delta Rio de la Plata, situată între Argentina şi Uruguay. A adunat o armată de 80.000 de oameni şi s-a folosit de intervenția Braziliei în războiul civil uruguayan pentru a captura o navă braziliană care se deplasa în amonte pe fluviul Paraguay. Incidentul a dus la intrarea Braziliei în război în 1864, fiind urmată de Argentina şi Uruguay, fapt care pe López l-a luat prin surprindere. Țara lui s-a trezit singură în fața Triplei Alianțe. Şi avea să plătească scump pentru asta. Conform estimărilor, care sunt greu de verificat, Paraguay a pierdut 60% din populație (şi 80% din bărbați), rămânând cu doar 300.000 de locuitori la sfârşitul conflictului. A trebuit să cedeze Argentinei sudul provinciei Chaco şi districtul Misiones, iar Braziliei, sudul provinciei Mato Grosso. Înfrângerea a fost totală.

În 1932, în momentul izbucnirii războiului din Chaco, sublocotenentul Stroessner activa în armată de aproximativ zece ani. Acesta avea să fie primul şi ultimul său război. Chaco era un teritoriu de 250.000 km² care depindea de autoritățile din La Paz; cu toate astea, de-a lungul anilor paraguayenii au înființat aici exploatații agricole, companii forestiere, misiuni religioase şi forturi. Deşi se spune că la baza declanşării războiului a stat perspectiva activităților de foraj plănuite de două companii petroliere, American Standard Oil şi British Shell, şi redevențele lor viitoare, cauza reală a conflictului era de fapt vechea dispută legată de chestiunea frontierelor.

Pe hârtie, armata boliviană este mai numeroasă (250.000 faţă de 150.000) şi mai bine pregătită. Cu toate astea, trupele generalului Estigarribia, care studiase la Academia Militară Saint-Cyr, obţin victoria. Ambele părţi suferă pierderi omeneşti enorme: 100.000 de morţi în total. În 1938, un tratat de pace va acorda Paraguayului 120.000 km² din teritoriul disputat. Acum victoria este totală.

În aceste condiţii, Alfredo Stroessner e un om liniştit, decorat cu Cruz del Chaco şi Cruz del Defensor, un bărbat care poate intra într-o nouă etapă a vieţii sale, sub auspiciile păcii. Soldat curajos în luptă, este un iscusit intrigant pe timp de pace. Urcă repede în ierarhie, fiind protejatul generalului Higinio Morínigo, şef al Statului-Major în 1936 şi viitor preşedinte al republicii, după dispariţia într-un „accident" aviatic a generalului Estigarribia, adevăratul „câştigător al războiului din Chaco", căruia i s-a acordat postum gradul de mareşal.

Pe plan intern, acest război aduce schimbări capitale. Ofiţerilor li se conferă acum demnitatea şi legitimitatea de a intra în politică. Stroessner a înţeles bine mersul lucrurilor. În urma conflictului, curentul naţionalist şi autoritar, ai cărui adepţi erau foştii combatanţi, ia amploare. Unul din marile momente ale acestei fervori patriotice va avea loc la 12 octombrie 1936, când sunt transferate în acelaşi timp rămăşiţele soldatului necunoscut şi cele ale mareşalului López, liderul Paraguayului la sfârşitul războiului Triplei Alianţe, doborât de soldaţii brazilieni. Pentru paraguayeni, şi cu atât mai mult pentru militari, cele două războaie sunt interdependente, cel de-al doilea spălând umilinţa celui dintâi.

Cu toate astea, unitatea naţională eşuează pe toate planurile. Loviturile de stat se ţin lanţ într-o ţară care nu-şi găseşte drumul. Astfel, efemerul guvern populist şi autohton al colonelului Franco, instaurat în 1936 – Revoluţia din

Februarie –, va permite, zece ani mai târziu, şase luni de libertate totală, necunoscute până atunci, prin aplicarea strictă a primei constituţii din 1870, foarte liberală, de care toată lumea uitase. Dar o nouă *golpe de estado*[90] are loc în ianuarie 1947, organizată de partidul Colorado[91], care dominase scena politică la sfârşitul secolului al XIX-lea şi se pregătea să revină în scenă, arătând că nu mai era loc de joacă. Acţiunea nu se soldează însă cu nici un rezultat. Colorado reprezintă un amestec de curente ireconciliabile, mergând de la naţionalismul catolic până la populism. Aceste dezacorduri din interiorul partidului afectează actul de guvernare, accentuând o criză care duce la un război civil, ce se va întinde din martie până în august 1947. „Colorados”, ei înşişi divizaţi, îi înfruntă pe liberali, aliaţii de ocazie ai unei noi organizaţii, „februariştii”[92], admiratori ai colonelului Franco şi ai politicii sociale de orientare fascistă. „Colorados” ies învingători în cele din urmă, dar la scurt timp se afundă iarăşi în certurile lor. Militarii, care ajunseseră să se distanţeze de politică, revin în prim-plan prin intermediul „anarhiei colorada”. Locotenent-colonelul Stroessner făcea categoric parte dintre elementele cele mai de dreapta ale armatei, în fruntea cărora se afla generalul-preşedinte Higinio Morinigo, care avea să pună capăt războiului civil. Cu sprijinul lui Juan Perón, preşedintele argentinian şi generosul furnizor de arme.

---

[90] „Lovitură de stat” (în spaniolă).

[91] Principalele două organizaţii politice ale ţării sunt partidul liberal şi partidul Colorado, ambele fondate în 1887.

[92] Partid fondat în 1951, numele său face referire la „revoluţia” din februarie 1936. De esenţă populistă, este membru al Internaţionalei Socialiste.

Puterea discreţionară a lui „don Alfredo”

În 1948, la 36 de ani, Stroessner era cel mai tânăr general din America de Sud. A fost şi va rămâne cel mai tânăr dintre cei ce-au participat la o lovitură de stat. De-a lungul anilor, s-a apropiat de membrii partidului Colorado, care îi vor sprijini viitorul regim dictatorial. Cei şase ani dinainte de preluarea puterii şi-i petrece țesând intrigi. În 1953 este numit comandant-şef al forțelor armate. Este în sfârşit pe cale să preia puterea. *El Rubio* freamătă de nerăbdare. La 4 mai 1954 îl înlătură pe Federico Chávez, care, ca şi el, era membru al partidului Colorado şi în nici un caz nu putea fi bănuit de aducerea la putere a comuniştilor, aşa cum se va susține pentru a-i justifica demiterea. Noul lider de la Asunción are capacitatea de a numi un preşedinte interimar din rândul civililor şi răgazul să organizeze alegeri, pe care avea să le câştige cu... 98% din voturi.

Mandatul său trebuia să expire patru ani mai târziu: avea să se întindă însă pe o perioadă de treizeci şi cinci de ani, timp în care urmau să aibă loc şapte alegeri prezidențiale falsificate. La fiecare nou mandat, starea de urgență era trimestrial reînnoită prin decret. Este cea mai lungă dictatură personală din America de Sud după, lucru care nu poate fi ignorat, cea a lui Fidel Castro – oponentul său în plan politic –, doborând toate recordurile, cu patruzeci şi nouă de ani de putere absolută.

Stroessner era extrem de diferit de omologii săi. „N-a răsturnat un regim democratic şi nici n-a instituit un regim militar propriu-zis, subliniază Benjamin Offroy, primul profesor universitar francez care a consultat «Arhivele Terorii». Deşi era militar, n-a fost reprezentantul armatei, conducând de unul singur. Şi-a exercitat puterea discreționar, adică în conformitate cu propria judecată. Preşedintele lua decizii unilaterale, încălcând constant şi cu

impunitate normele care reglementau funcționarea instituțiilor."

Era obsedat de muncă. Nici o decizie nu era luată fără aprobarea sa. Își începea ziua de lucru la 4.30 şi avea ultimul cuvânt în toate privințele. Vorbea puțin şi dădea ordine cu un singur gest sau o singură privire. Acorda o atenție deosebită ceremoniei de absolvire a studenților de la sfârşitul anului universitar. Sau mai degrabă studentelor, având în vedere că aceste evenimente reprezentau o oportunitate de a selecta candidate pe gustul său. Celor alese li se alocau reşedințe private confortabile, unde Stroessner mergea la finalul zilelor de lucru. Aceste „concubine" şi părinții lor primeau o remunerație pentru serviciile sexuale prestate. Pe lângă cei trei copii recunoscuți, *El Rubio* ar fi avut încă cincisprezece cu vreo zece amante.

„Excelentissimul don Alfredo" nu-şi pierde însă tot timpul cu fleacuri. Își începe mandatul cu o curățenie de primăvară. Liderii facțiunilor din cadrul partidului Colorado, potențiali rivali la putere, sunt concediați şi invitați să ia drumul exilului. Partidul devine proprietatea sa personală. Calitatea de membru va fi obligatorie pentru oricine are de gând să ajungă funcționar public, inginer, medic sau ofițer. În 1986, când numărul de locuitori a atins cifra de 3,8 milioane, existau 900.000 de oameni înregimentați, adică mai mult de un sfert din populația adultă. Numeroşi *pyragues*, „turnători" în limba guarani, infiltrați în fiecare cartier, veghează asupra presupuşilor opozanți. Apoi militarilor li se taie elanul pentru ca aceştia să nu aibă proasta idee de a organiza şi ei un *pronunciamiento*. „Eroul războiului din Chaco" mituieşte ofițerii superiori, acordându-le monopoluri de facto asupra activităților lucrative, cel mai adesea ilegale: țigări, alcool, droguri. De-a lungul anilor, Paraguay s-a transformat într-un gigantic

centru logistic de redistribuire a mărfurilor ilegale în bazinul Rio de la Plata şi în Brazilia. Astfel, ofiţerul superior care se ocupa mai ales de traficul pe patru roţi şi-a câştigat porecla de „generalul Mercedes”. În acelaşi timp, ţara devine cel mai mare lupanar din America Latină, cu două sute optzeci de bordeluri înregistrate.

Imaginea „liderului suprem” este omniprezentă, atât la intrarea în fiecare sat, cât şi pe timbrele poştale. Oraşul Puerto Flor de Lis este redenumit Porto Stroessner (astăzi, Ciudad del Este). Aeroportul internaţional îi poartă numele (a fost schimbat ulterior în Aeroportul Internaţional „Silvio Pettirossi”[93]). În inima capitalei, unde se află Piaţa Eroilor, se poate citi: „*Paz, Trabajo, Bienestar*” („Pace, muncă, bunăstare”), deviza regimului. 3 noiembrie, ziua sa de naştere, devine ziua naţională.

„Liderul suprem” aderă cu şi mai mult zel la politica Washingtonului, având în vedere că nu doreşte ca prietenul american să-şi bage nasul în micile sale afaceri. În timpul Războiului Rece, anticomunismul său exacerbat i-a adus laude din partea puternicului său aliat. Potrivit lui Nixon, regimul lui Stroessner era „un model viabil de democraţie pentru America Latină”. Însă faptul că le-a oferit adăpost mai multor criminali nazişti, inclusiv lui Mengele, supranumit „Îngerul morţii de la Auschwitz”, refugiaţi în Paraguay, a dat naştere unui conflict serios cu Germania, ţara de origine a tatălui său şi destinaţia la care visa dictatorul. Considerat un paria la nivel internaţional, în curând nu se va mai bucura decât de bunăvoinţa Taiwanului lui Chiang Kai-shek, a Spaniei lui Franco, a Republicii Chile a lui Pinochet şi a Africii de Sud dominate de apartheid. Era, în fond, un motiv de îngrijorare pentru

[93] Mare aviator de la începutul secolului XX.

Stroessner? Nu era izolarea țării la nivel internațional cea mai bună modalitate de a proteja activitățile ilegale înfloritoare?

„Hoțul neprins e negustor cinstit” ar putea fi deviza „stelei luminoase a renaşterii naționale”, care va încerca încontinuu să salveze aparențele. Ce face atunci când este criticat pentru natura militară a regimului său? Scoate în față partidul Colorado, chiar dacă acesta şi-a pierdut rațiunea de-a fi, pentru a da impresia unui regim condus de civili. Ce face când este denunțat sistemul monopartinic? Legalizează Partidul Liberal Radical, urmaş al foştilor liberali de la 1887, apoi Partidul Februarist, pentru ca apoi să-i implice în 1967 în conceperea noii constituții, care mărea cu zece ani durata perioadei în care Stroessner putea candida la alegerile prezidențiale... Vorbind cu ironie despre aceste partide abia tolerate şi perfect controlate, Stroessner susținea că „ar încăpea într-o mică şaretă, şi chiar mai mult de atât...”. Toate astea n-au însă nici o importanță, întrucât zece ani mai târziu, fără să fie înaintat vreun pretext, este consacrat „preşedinte pe viață” printr-un amendament. Ceea ce nu-l va împiedica să organizeze alegeri de formă, la fiecare cinci ani; în total aveau să fie opt, din 1954 până în 1988. De fiecare dată, el va fi desemnat marele câştigător.

Ultimele piruete ale „Tiranozaurului”

Cu toate astea, la începutul anilor ’80 „cuibul Condorului” începe să se clatine. Anastasio Somoza, dictatorul refugiat din Nicaragua, a fost asasinat în plină stradă, în capitală, cu un lansator de rachete de către un comando de gherilă paraguayan, ceea ce i-a afectat lui Stroessner credibilitatea. Situația se înrăutățeşte astfel pentru campionul anticomunismului, care ordonă arestarea, pentru o perioadă

de nouă ani, a jurnalistului chilian Rafael Mella Latorre, singura sa vină fiind că se afla în locul nepotrivit la momentul nepotrivit. Mai îngrijorătoare însă pentru regimul său va fi căderea în acest deceniu, una după alta, a dictaturilor care au contribuit la reuşita „Operaţiunii Condor", mişcarea fiind opusă „teoriei dominoului"[94]. Carter (1977–1981), apoi succesorul său Reagan (1981–1988) solicită insistent revenirea la democraţie în America de Sud. Ceea ce se întâmplă pe rând în Argentina (1983), Brazilia şi Uruguay (1985), în timp ce în Chile regimul lui Pinochet va fi respins prin referendum la 5 octombrie 1988. Ultimul regim autoritar din America Latină rămâne, în acea perioadă, cel al lui Alfredo Stroessner, reales de curând cu 88,8% din voturi... „Am fost ales de mai multe ori, avea el să-i mărturisească unei jurnaliste britanice, nu pentru că am vrut, ci datorită voinţei poporului şi a lui Dumnezeu." Totuşi, în acelaşi an, „slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu", papa Ioan Paul II, în timpul unei vizite în capitala Asunción, predica liberalizarea şi respectarea drepturilor omului. Putea fi Stroessner ultimul martor al unor vremuri apuse? Un dinozaur ieşit direct din *Lumea dispărută* a lui Sir Arthur Conan Doyle? Mai exact, un tiranozaur, *El Tiranosaurio*, potrivit expresiei extrem de dure a scriitorului Augusto Roa Bastos.

Sfârşitul său politic este inevitabil. La 3 februarie 1989 este înlăturat în acelaşi mod în care a ajuns la putere:

---

[94] După căderea zidului de apărare francez de la Điên Bien Phu în mâinile comuniştilor vietnamezi, în 1954, preşedintele SUA, E.D. Eisenhower, face referire la riscul răspândirii unor situaţii asemănătoare, folosind o metaforă care se va bucura de un mare succes: „Dacă avem un rând de piese de domino în poziţie verticală şi dacă facem în aşa fel încât prima piesă să cadă, în mod cert va cădea şi cea din urmă..." Metafora a fost apoi teoretizată.

printr-o lovitură de stat condusă de generalul Andrés Rodríguez Pedotti, numărul 2 în cadrul regimului. Acest apropiat – a cărui fiică s-a căsătorit cu fiul mai mic al „conducătorului suprem” – comandă Divizia 1 cavalerie. Unii spun că a fost susținut de Washington, alții, că a acționat pe cont propriu, animat de un reflex de supraviețuire odată ce zvonurile despre planul dictatorului de a-şi lichida cei mai apropiați colaboratori se înmulțesc. Pe 2 februarie, o coloană de tancuri părăseşte o cazarmă de la periferia capitalei şi, a doua zi dimineață, de ziua Sfântului Blasius, patronul Paraguayului[95], pucişti ies învingători la capătul unor lupte grele, în urma cărora vor rezulta sute de morți. Umilința supremă: *El Caudillo* este arestat de generalul Lino Oviedo, şeful forțelor armate, care nu ezită să îndrepte arma spre el şi să scoată cuiul de siguranță al unei grenade pentru a-şi susține poziția.

După câteva zile petrecute în închisoare, cel mai puternic om din Paraguay este exilat în Brazilia, liber să ia cu el milioanele de dolari acumulate pe căi ilegale. Succesorul său, cunoscut până atunci drept „naşul” contrabandei, devine peste noapte un democrat model. Pune punct stării de urgență, elimină pedeapsa cu moartea, permite funcționarea partidelor politice. Iar trei luni mai târziu câştigă fără probleme alegerile prezidențiale. Un scor slab totuşi față de cel al „conducătorului genial”, aflat acum în Brazilia, într-o vilă de lux situată pe malul lacului artificial Paranoá, un loc de vacanță pentru politicieni şi oamenii de afaceri. Va locui aici încă şaptesprezece ani, ducând o viață de pensionar liniştit. Se trezea la 6 dimineața, dădea de

[95] Dar şi al laringologilor şi al pacienților care au probleme cu gâtul, din moment ce acesta salvase un copil în ale cărui amigdale rămăsese înfipt un os de peşte. Episcop în Armenia, a murit la începutul secolului al IV-lea.

mâncare păsărilor de la etajul al doilea, lua micul dejun, apoi restul zilei şi-l petrecea făcând două plimbări şi uitându-se la televizor: la westernuri şi meciuri de fotbal. La apus, privea cerul în fiecare seară, aşezat pe scaun şi flancat de gărzile sale de corp. Moare la vârsta de nouăzeci şi trei de ani din cauza unei pneumonii survenite în urma unei intervenții chirurgicale pentru tratarea herniei; cântărea doar 45 de kilograme, fiind bolnav de cancer de piele. E înmormântat la 17 august 2006 în cimitirul Campamento de la Paz din Brasilia, în cadrul unei ceremonii private. În timpul vieții sale îndelungate, *El Rubio* va deveni cel mai longeviv lider al țării, doborând recordul deținut de José Gaspar Rodríguez de Francia, primul despot paraguayan, care s-a aflat la conducere numai treizeci de ani. De la un „dictator suprem” la altul.

13. FAMILIA DUVALIER, TENTAŢIA RĂULUI
de Catherine Ève Roupert

La 5 decembrie 1492, Cristofor Columb acostează pe insula Haiti. Este un paradis locuit de amerindieni, pe care spaniolii îl botează Hispaniola. Timp de cincisprezece ani, conchistadorii îi extermină pe băştinaşi şi le devastează acestora pământul, pentru a extrage tot aurul din adâncuri. Insula adăposteşte o vreme flibustierii de pe Insula Broaştei Țestoase, apoi devine cunoscută sub numele de Santo Domingo, cea mai bogată dintre coloniile Franței datorită

sclavilor aduşi din Africa prin intermediul comerţului negru. În 1791, sclavii, conduşi de Toussaint-Louverture, se revoltă; la finalul unei lupte eroice, îşi câştigă libertatea, pe care Bonaparte se vede obligat să le-o acorde. Insula este redenumită Haiti şi devine, în 1804, prima republică neagră din lume. Marginalizată de marile puteri sclavagiste (Statele Unite, Franţa, Anglia), care vedeau în această situaţie un precedent periculos, Haiti se scufundă în sărăcie şi violenţă. Timp de două sute de ani, nu mai puţin de douăzeci şi cinci de constituţii vor avea drept ţel reinstaurarea ordinii; treizeci şi două de lovituri de stat vor submina toate încercările, iar pentru dictaturi Haiti va reprezenta un teren propice. Una dintre ele îşi va pune definitiv amprenta asupra ţării prin longevitatea, ferocitatea, lăcomia sa: dinastia Duvalier.

Papa Doc: itinerarul unui animal sălbatic

Primul dintre dictatorii familiei Duvalier se numeşte François. Conceput în urma unui viol, se naşte la 14 aprilie 1907. Mama sa, Ulyssia Abraham, era doar o fetiţă, în timp ce Florestal Duvalier, cel ce o corupsese, era mult mai în vârstă. Face în aşa fel încât copilul să fie adoptat de fiul său nelegitim, Duval, care avea douăzeci de ani şi pe care promite să-l recunoască drept Duval Duvalier. Copilul va rămâne fiu unic, Duval, în realitate fratele său vitreg, trecând drept tată oficial, iar Florestal, adevăratul său tată, jucând rolul de bunic. Ulyssia nu va supravieţui acestei încercări. Copilul este botezat François, ca omagiu adus Franţei, patria lor. Florestal, de meserie croitor, şi Duval, de profesie învăţător, provin din Martinica. Trăiesc în Haiti de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar nu există nici o dovadă că ar fi devenit haitieni. Prin urmare şi micul François, născut dintr-un tată francez, era la rându-i francez. Toţi cei

care au încercat ulterior să aducă dovezi în acest sens nu mai sunt în viață ca să vorbească; de îndată ce a fost ales, acesta a avut grijă să elimine toți martorii.

Micul François locuieşte în cartierul Bas-Peu-de-Choses din Port-au-Prince, situat lângă Palatul Național. Este martor al atrocităților care-şi pun amprenta asupra vremurilor pe care le-a trăit: loviturile de stat repetate înăbuşite în sânge şi ocupația americană din 1915 până în 1934.[96] Este un copil firav, retras, marginalizat şi din cauza limbii pe care o vorbeşte: familia Duvalier depune jurământul doar în franceză, deşi poporul haitian vorbeşte în principal creola. Devine licențiat în litere, apoi obține o diplomă de doctor în 1934 cu prețul unor mari sacrificii făcute de tatăl său adoptiv. Sărac şi de culoare, încearcă din greu să-şi facă un rost, fiindu-i greu să-şi fidelizeze o clientelă în cadrul elitei mulatre. Având o constituție firavă, pentru că suferă de diabet şi insuficiență cardiacă, se orientează în cele din urmă spre administrația publică.

Aflat la un centru de sănătate, dedică puțin timp pacienților săi, preferând să scrie articole în *Les Griots*, o revistă nouă care susținea naționalismul negru şi revenirea la sursele africane ale culturii haitiene şi la „voodoo”[97]. François visează să pătrundă în cercul intelectualilor, pentru a scăpa din mediul modest din care provenea. În scrierile sale laborioase, se prezintă drept etnolog, scoțându-şi în evidență cunoştințele despre voodoo. Este autorul a zece lucrări cu caracter politic, scrise între 1948 şi 1969.

---

[96] Aceasta a presupus o revenire la calm şi un real progres în infrastructură, însă cu prețul unei lupte nemiloase împotriva oricărei opoziții şi a unui rasism sângeros.

[97] De acum înainte, ortografia folosită în acest caz va fi vodou, în loc de vaudou; ea face astfel referire la originile africane ale termenului.

Precaut, nu arată nici o preferință față de vreun partid; este şi unul dintre puținii din generația sa care nu aveau să ajungă vreodată la închisoare.

În speranța că se va face cumva remarcat, François începe să joace un rol şi, pentru a trezi frica, încearcă să se asemene cu Baronul Sâmbătă, paznicul voodoo al cimitirelor. Începe să folosească o voce stinsă, care pare să vină de dincolo de mormânt, şi să poarte o pălărie neagră de fetru. Costumele de culori închise, din altă epocă, pe care Florestal i le croise, îl fac să semene cu un cioclu.

Viața sa personală este monotonă: la treizeci şi doi de ani este încă celibatar. Prietenii i-o prezintă apoi pe Simone Ovide, o asistentă medicală cu origini obscure, care era cu şase ani mai tânără decât el. Este frumoasă şi are tenul deschis la culoare, specific mulatrilor. Are o constituție robustă, este cu un cap mai înaltă decât el, dar, în ciuda faptului că nu se potrivesc fizic, cei doi împărtăşesc o dorință comună de răzbunare. Căsătoria a avut loc la 27 decembrie 1939 în biserica din Pétionville. Din această uniune se vor naşte trei fete şi un băiat: Marie-Denise, Nicole, Simone şi Jean-Claude.

În 1942, Comisia Interamericană, care ajuta țările de pe continentul american să-şi dezvolte serviciile de sănătate, a recrutat medici pentru a lupta împotriva bolilor provocate de sărăcia extremă: tifos, lepră, tuberculoză, malarie şi, în special, framboesie[98]. François Duvalier este unul dintre aceştia. În 1944 termină un stagiu în Statele Unite, dar se întoarce acasă după doar câteva luni, deoarece cunoştințele sale de engleză s-au dovedit insuficiente. În plus, este

---

98 Flagel care afectează întreaga țară, framboesia este o boală tropicală contagioasă ce provoacă leziuni cutanate severe, în special la nivelul picioarelor; a ucis mii de oameni, iar pe mulți alții i-a secătuit de energie.

stigmatizat din cauza aroganței studenților şi a rasismului americanilor. Întors în țară, începe să practice medicina; se țese astfel legenda medicului de țară care străbate zonele rurale călare pe un asin, tratându-i pe nevoiaşi şi administrându-le un leac miraculos, inventat de el, împotriva framboesiei, leac care nu era altceva decât penicilina şi teramicina. Îşi ia apoi supranumele de „Bunul Papa Doc”.

Primii paşi ai unui criminal

În 1946, când țara era sfâşiată de disputele dintre negri şi mulatri, dobândeşte o oarecare notorietate, susținând că lupta rasială din Haiti nu este decât o luptă de clasă, mulatrii reprezentând elitele bogate, iar negrii, poporul. Contribuie la înființarea MMT, Mişcarea Muncitorilor şi Țăranilor, care apără drepturile săracilor din oraşe şi din mediul rural. Capătă astfel şi mai multă notorietate şi îşi pune culoarea pielii în slujba ambițiilor sale politice, apropiindu-se de preşedintele de culoare Dumarsais Estimé, al cărui elev a fost la Liceul Pétion. Este numit director al serviciului de sănătate publică, apoi ministru al sănătății şi al muncii. Această perioadă de acalmie este de scurtă durată: în 1950 clivajul dintre negri şi mulatri atinge asemenea cote, încât revoluția este pe punctul de a izbucni. Estimé este înlăturat printr-o lovitură de stat orchestrată de Paul Magloire, un militar susținut de elitele mulatre, care devine noul preşedinte al țării. Duvalier, care alesese tabăra învinsului Dumarsais Estimé, este forțat să se ascundă pentru a supraviețui. Duce o existență clandestină timp de optsprezece luni, activează ca militant şi se aliază cu opoziția. În 1956, o amnistie îi permite să se strecoare într-

un grup de candidaţi şi se prezintă la scrutinul pentru alegerea preşedintelui republicii.

Campania durează nouă luni, fiind incredibil de violentă: trei preşedinţi interimari dispar în timpul grevelor repetate, atentatelor cu bombă şi masacrelor. În toată această vâltoare, Duvalier încearcă să treacă neobservat, vorbeşte puţin, pare o figură ştearsă, accentuând faptul că fusese ministrul lui Estimé, pe care toată lumea îl regretă. Dar, pe la spate, conduce mişcările subversive şi seamănă haos cu ajutorul micului grup pe care şi-l formase: Clément Barbot se ocupa de treburile murdare, Luckner Cambronne, de strângerea de fonduri, iar Clémard Joseph Charles era bancherul. Spre deosebire de ceilalţi candidaţi, mânaţi de violenţă, Duvalier devine maleabil şi linişteşte populaţia; astfel, câştigă alegerile cu uşurinţă, obţinând 69% din voturi la 22 septembrie 1957. Victoria sa marchează revanşa negrilor, a micilor producători şi a clasei de mijloc, adică a celor care l-au ales; pe aceste categorii se bazează pentru a-şi stabili puterea personală absolută. De îndată ce este ales preşedinte, rupe brusc relaţiile cu echipa sa de campanie: Duvalier nu mai aparţine nimănui, doar lui însuşi; înclinaţiile lui dictatoriale ies acum la iveală.

Începuturile mandatului său sunt pe măsura imaginii pe care şi-a format-o: sumbre, confuze şi stângace. Ca să arate mai în vârstă şi să câştige respectul celorlalţi, Duvalier îşi decolorează părul cu Bay Rum. În loc să-l lase să se afunde singur, candidaţii respinşi brutal îl contestă, organizează greve şi atacuri. Duvalier ripostează extrem de violent prin intermediul unor bande de cagularzi pe care le mituieşte. În 1958, puţin a lipsit ca o miniinvazie pregătită în Florida de un comando format din adversari de-ai săi să-şi atingă ţinta; totul se transformă într-un masacru. Duvalier se teme pentru viaţa lui şi înţelege că, pentru a rezista la putere, trebuie să se înconjoare de oameni devotaţi şi foarte bine

organizați. Îi încredințează lui Clement Barbot, un bărbat extrem de crud și pervers, care îi fusese aproape încă de la începuturi, sarcina de a crea miliția Tonton Macoute[99]. Aceasta reprezintă brațul armat al președintelui, iar membrii săi îi sunt devotați trup și suflet – în concordanță cu statutul conferit: acela de gardă pretoriană aflată la dispoziția sa, răspândită în toată țara.

În adâncul tenebrelor[100]

În 1959, la vârsta de cincizeci și doi de ani, Duvalier suferă un prim atac de cord. Revenit din pragul morții, începe să se comporte ca un demon. Ordonă execuția lui Barbot, mâna sa dreaptă, și îi va urmări până la final pe frații Clément și Ducasse Jumelle, care avuseseră grijă de familia lui Duvalier când acesta se ascunsese de autorități. Are o atitudine înverșunată față de clerul catolic, rupe orice legătură cu Vaticanul, Statele Unite, Republica Dominicană și continuă epurarea armatei, timp în care consolidează puterea miliției Tonton Macoute. Oficialii, burghezia mulatră și comuniștii sunt urmăriți și forțați să părăsească țara. Sinistra închisoare Fort Dimanche se umple cu studenți, meseriași și muncitori. Cei ce supraviețuiesc tratamentului

---

[99] Această miliție extrem de cunoscută, formată din bandiți și asasini, are rolul de a contrabalansa puterea armatei. Membrii Tonton Macoute primesc arme, uniforme de lucru, fără să beneficieze însă de salariu; obțin venituri prin intermediul abuzurilor pe care le comit.

[100] După numele documentarului lui Charles Nojman *Une étrange cathédrale dans la graisse des ténèbres* („O ciudată catedrală în adâncul tenebrelor”).

inuman şi inaniției sunt torturați şi executați. Comercianți, industriaşi, negri, mulatri – nimeni nu este crutat.

În 1963, doi dintre copiii săi sunt ținta unui atentat: Jean-Claude şi Simone. Patru dintre gărzile lor de corp sunt ucise. Duvalier profită de ocazie pentru a-l acuza pe locotenentul Benoit, unul dintre ofițerii care îl păzeau şi care îi este ostil; şi, în chip de represalii, ordonă să fie ucişi optsprezece membri ai familiei Benoit, de la bunici la nou-născuți. La 22 mai 1963, un „plebiscit" orchestrat de susținătorii săi îl plasează din nou în vârful puterii; condiție prealabilă pentru momentul apoteotic care avea să urmeze un an mai târziu, la 22 iunie 1964: proclamarea sa ca preşedinte pe viață. Visează chiar să fie încoronat împărat şi îşi alege un nume: Francisc I. Iată-l la apogeul dominației sale într-o țară paralizată de teroare.

În 1967, în familia Duvalier este pe cale să izbucnească revolta. Simone, soția lui Papa Doc, care începe să-şi asigure spatele crezând că va rămâne văduvă după primul atac de cord al lui Duvalier, deturnează cu ajutorul lui Luckner Cambronne – ministrul de interne şi, de altfel, amantul său – încasările Regiei pentru Tutun şi Chibrituri, ca să nu mai vorbim de încasările din traficul cu tăietori de trestie haitieni folosiți de Cuba şi Republica Dominicană. Tot ei dețin şi extraordinarele fabrici de bani pe care Luckner le conduce: Hemo Caribbean, care recoltează sânge de la cei mai săraci şi-l vinde la prețuri extrem de ridicate spitalelor americane; sau traficul foarte profitabil cu cadavre furate de la morgi şi trimise la facultățile de medicină din Statele Unite. De asemenea, ginerele său, locotenent-colonelul Max Dominique, şi Marie-Denise, fiica sa favorită, instigă la înlăturarea lui Duvalier, despre care cred că a înnebunit. Totuşi, nimic nu-i scapă bătrânului Doc, care, conştient de trădare, îi expulzează în Statele Unite.

Acum este singurul care se află la comanda celor cinci milioane de haitieni luați ostatici.

Epoca plumbului

După zece ani de la revoluția lui Duvalier, țara este paralizată de frică. Din spatele zidurilor palatului, pe care nu-l părăseşte niciodată, Papa Doc vede duşmani pretutindeni. Demite miniştri fideli şi ordonă execuția unor ofițeri care-i fuseseră un fel de fii spirituali.

Oponenții care acționează în clandestinitate decid să facă front comun şi să-l înfrunte prin intermediul luptei armate. Țintele sunt cei mai renumiți membri ai Tonton Macoute. Doamna Max Adolphe, supranumită Adolphine, liderul lor, este cea dintâi vizată. Fiecare demonstrație a regimului este acum întreruptă de exploziile bombelor. La începutul anului 1969, stânga se alătură acestei opoziții unite. Conform legii din 28 aprilie, activitățile comuniste intră în categoria crimelor împotriva statului, fiind pedepsite cu moartea; în zadar însă. Simțindu-se copleşit, Duvalier decide să recurgă la anticomunismul visceral al administrației SUA pentru a obține ajutorul şi fondurile de care are nevoie. După ce o lungă perioadă de timp îşi provocase puternicul vecin, acum recurge din ce în ce mai des la dovezi de loialitate şi prietenie eternă. Prăbuşirea economiei țării, aflată la un pas de ruină, joacă un rol important în schimbarea de atitudine. Incapabil să guverneze, Duvalier ia măsuri noi de la o zi la alta, care afectează întreaga populație: creşte impozitele, înmulțeşte deducerile din salarii, impune sarcini în beneficiul organizației Tonton Macoute, îşi însuşeşte bunurile emigranților şi plăteşte funcționarii o dată la două luni sau chiar la trei. Invită până şi mafia să i se alăture, făcând-o să creadă, în schimbul unor avantaje, că va putea

să exploateze Cazinoul Internațional din Port-au-Prince şi că i se va concesiona insula La Tortue, zonă liberă şi propice traficului de orice fel.

Un alt atac de cord, care are loc în data de 12 noiembrie 1970, îl trimite pe Duvalier cu un picior în groapă. Are însă în continuare suficientă putere pentru a face să reziste micul său iad tropical cu regim dinastic, îndepărtându-i pe ultimii baroni ai regimului în beneficiul alor săi. Ar fi ales-o pe Marie-Denise, fiica cea mare şi preferata lui: „Ea este bărbatul în familie!” Are forța mamei ei şi firea hotărâtă a tatălui. Dar e femeie, iar Haiti este o țară dominată de bărbați. În aceste condiții, Duvalier nu poate apela decât la Jean-Claude, unicul său fiu. Lui i se va alătura Simone, soția sa, care s-a întors între timp. Numai ei îi vor perpetua memoria şi revoluția duvalieristă – pretext pentru prădarea economică a țării, exercitată de familia sa de aproape paisprezece ani.

Trece pe hârtie numele unora dintre cei mai fideli apropiați, la care cei doi pot oricând să apeleze, execută rapid o manevră constituțională prin care este redusă vârsta de eligibilitate de la patruzeci la optsprezece ani, iar pe 2 ianuarie 1971 Jean-Claude devine succesorul său. În fotografia oficială, Doc, care arată ca un bătrân corb caşectic, pune mâna pe umărul delfinului, îndesat într-un costum de primă împărtăşanie, instalându-l pe tron. Un referendum de formă este organizat în grabă la 31 ianuarie 1971, în urma căruia nu se înregistrează nici un vot împotrivă... „Marele Mobilizator al Sufletelor” poate pleca în linişte: se stinge în patul său la 21 aprilie 1971, când, în cele din urmă, inima sa încetează să bată. Jean-Claude Duvalier, care nu a avut nici un cuvânt de spus în această privință, este dat cu totul națiunii. În această țară în care se moare de foame de mai bine de un deceniu din cauza regimului unui bătrân bolnav, poporul haitian începe să

spere odată cu venirea la putere a acestui preşedinte tânăr, cu înfăţişare de halterofil umflat cu unt de arahide, mândru că este cel mai tânăr şef de stat din lume – Baby Doc.

Baby Doc, un zombi al republicii

Jean-Claude Duvalier, căruia haitienii îi spun cu afecţiune „Baby Doc”, s-a născut la 3 iulie 1951. Creşte înconjurat de mama sa şi de cele trei surori. Îşi vede tatăl doar o dată pe săptămână, în timpul singurei mese pe care acesta o ia împreună cu familia, dar nu-i pare rău. Papa Doc are mână iute, îşi loveşte soţia, iar lui Jean-Claude îi este teamă. Are şase ani când tatăl său devine preşedinte. Familia se mută în Palatul Naţional din centrul oraşului Port-au-Prince. Certurile violente ale părinţilor se aud până în grădini, iar din subsolurile palatului, unde au loc ceremonii voodoo şi interogatorii brutale, răzbat ţipete care-l îngrozesc. Jean-Claude este terorizat; aşa că, pentru a se linişti, mănâncă, se îndoapă şi se îngraşă peste măsură.

În ceea ce priveşte educaţia sa, Papa Doc ar fi preferat să urmeze şcoala Fraţilor Instrucţiunii Creştine, dar Mama Simone îi alege pe metodiştii prestigiosului colegiu Bird. Jean-Claude merge acolo cu cele trei surori, fiind protejat de gărzi de corp. În 1961, în prima sa fotografie oficială, apare ras în cap, cu obrajii rotunzi şi privirea goală. Nimeni nu-l vede. Nimeni nu se uită la el. Nu există.

Cu toate astea, nu este lipsit de curaj: în 1962, la vârsta de unsprezece ani, salvează un coleg de clasă de la un interogatoriu care avea loc în subsolul palatului, luându-i acestuia apărarea în biroul prezidenţial al tatălui său. Un an mai târziu, represiunea îngrozitoare ce a urmat tentativei de răpire căreia îi căzuse victimă împreună cu sora sa îl paralizează pe Jean-Claude, care preferă să dea uitării acest

eveniment; cu atât mai mult cu cât patru gărzi de corp fuseseră ucise sub ochii lui. În 1964, în timpul celui de-al doilea mandat al lui Papa, pare tulburat: Marie-Denise, pe care o admiră atât de mult, nu mai este lângă el pentru a-l linişti. Acum este singur şi îşi îneacă neliniştile în whisky. Îşi omoară plictiseala bând alcool, care îi dă impresia unei certitudini care lipseşte cu desăvârşire.

La cincisprezece ani, are silueta unui adult: este gras şi înalt cât un dulap. Adolescentul îşi înfruntă acum tatăl. Are chiar îndrăzneala de a-l închide într-o cameră pentru a o proteja pe Mama Simone, pe care Duvalier o snopeşte în bătaie. Fetele care-i sunt aduse, ca orice altă pradă, îi trec prin faţă fără să-i facă nici o impresie, ceea ce-l adânceşte şi mai mult în depresie. Studiile îl plictisesc: reţine puţin şi înţelege prost. Notele lui ar fi mediocre dacă n-ar fi ajustate de profesorii săi potrivit aşteptărilor preşedintelui. Cât despre bacalaureat, Jean-Claude nici măcar nu-şi aduce aminte să fi dat examenul. „Trebuie să studiezi dreptul", decide Papa; dar Jean-Claude aţipeşte în timpul lecţiilor particulare predate sau, mai degrabă, băgate pe gât de cei mai buni jurişti din Haiti. Afacerile de stat nu-l interesează; crede că ştie totul, având în vedere că a avut de-a face cu ele din copilărie. Îi plac însă tobele, băuturile tari, concursurile de tir şi maşinile roşii italiene. Deţine mai multe asemenea maşini şi, atunci când are chef, ministrul de interne eliberează străzile, iar membrii Tonton Macoute împrăştie curioşii cu ajutorul focurilor de armă, astfel încât să poată traversa oraşul, călcând la maximum pedala de acceleraţie, pe drumul pe care tatăl său îl asfaltase până la ferma familiei.

La 12 noiembrie 1970, când Papa Doc se prăbuşeşte, lovit de un al doilea atac de cord, Jean-Claude are nouăsprezece ani. Nu are nici trupul uscat şi noduros al tatălui său mărunt şi meschin, nici figura de cariatidă a mamei sale.

Are alura unui uriaş blând, deşi a depăşit de mult suta de kilograme; ar fi stârnit teama dacă n-ar fi avut acel mers stângaci, acea voce înăbuşită, acele trăsături plictisitoare marcate de o privire ce părea goală.

Îl aşteaptă un popor distrus şi terorizat de o miliție formată din vagabonzi. O țară văduvită de elitele sale – cele care nu au fost decimate sunt în exil –, o economie condusă de marile familii ale mafiei americane. Este preşedinte pe viață într-o țară în care se simte mirosul de sudoare al închisorilor şi al sângelui uscat din camerele de tortură. Pentru Mama Simone şi duvalierişti, miza este mare. Tot ea este cea care îi promite că se va ocupa de tot împreună cu vechea gardă a oamenilor fideli lui Papa: „Tu nu va trebui să faci decât ce ți se spune”.

Haiti f**ără** Papa

La început, Jean-Claude, care n-are voința sau charisma tatălui său, este de acord să se conformeze ordinelor materne. Bolboroseşte în fața ecranelor tiradele lirice pe care Papa Doc, pe patul de moarte, le-a scris pentru el. Teama de comunism, de pe urma căreia membrii familiei Duvalier profitaseră, face parte din trecut; acum totul trebuia să se bazeze pe forța tinereții. Venise timpul deschiderii? „Tatăl meu a făcut revoluția politică, eu voi face revoluția economică”, promite Baby Doc, care îi îndeamnă pe exilați să revină acasă pentru a construi împreună noul Haiti. Începe să-i placă noul său rol şi adoptă reforme economice şi juridice. Astfel, recâştigă încrederea țărilor străine, economia începe să se dezvolte şi capitalurile abundă, acordându-se din nou ajutor internațional unei țări care pare să fi întors pagina, redevenind din ce în ce mai frecventabilă.

Jean-Claude se schimbă şi el: pierde în greutate, defilează în uniforme de camuflaj alături de Leoparzi, gărzi de corp formate de Statele Unite. Se afirmă, devine mai independent şi îşi creează propriul partid: Conajec, Consiliul Național de Acțiune Jean-Claudistă. „Duvalierismul” trebuie evitat în favoarea „Jean-Claudismului”. Sub masca naivității, tânărul capătă experiență şi nu se mai lasă manipulat. Îi captivează pe liberali, şi-i apropie pe mulatri, care dețineau puterea economică, şi deschide țara investițiilor străine. Ia o decizie şi mai surprinzătoare pentru un Duvalier: interzice arestările arbitrare şi cenzura. Salariul minim creşte, presa se arată curajoasă, opoziția dă semne de viață. Haiti devine țara care valorifică cele mai multe ajutoare din străinătate pe cap de locuitor; subsidiile acumulate sunt considerabile, mai mari decât veniturile bugetului național. Pare un fel de renaştere; se află haitienii în zorii noii ere la care speraseră atât de mult încă din 1804?

În 1977, foametea făcea ravagii în departamentul de Nord-Vest. Seceta distrusese totul, iar ajutoarele de urgență trimise de donatorii internaționali păreau să fi dispărut fără urmă, sustrase imediat după ce fuseseră primite. Pentru Baby Doc este o lovitură dură, mai ales că rapacitatea Mamei Simone, care se înverşunează să-şi umple buzunarele, depăşise orice limită. Pentru a o ține la distanță, o trimite la Paris, unde aceasta investise deja banii furați mai ales în imobiliare. Dificultățile sunt totuşi mai profunde de atât: nerăbdarea haitienilor este proporțională cu înapoierea lor. Trezirea țării, atâta vreme amorțită de teroare, îi face pe haitieni să nutrească o dorință firească pentru democrație. Pe de altă parte, Jean-Claude se dovedeşte incapabil să coordoneze distribuirea ajutoarelor, să propună nişte măsuri coerente guvernului său şi să limiteze corupția. Țările donatoare acuză slăbiciunea structurală a statului şi dezinteresul elitelor pentru

redresarea țării. Pentru acestea, Haiti pare într-o situație fără ieşire. Cât despre locuitorii țării, aceştia intensifică grevele, şi Jean-Claude îşi dă seama că nu mai poate controla situația. Aşa că, asemenea tatălui său, alege să-şi vadă de propriul interes.

Astfel, ajutorul internațional pică la fix pentru ca Baby Doc şi apropiații lui să se pună la adăpost în caz de zile rele. Peste o treime din veniturile fiscale ajung în conturile familiei. Jaful atinge cote maxime în 1980, când 20 de milioane de dolari împrumutați de FMI se evaporă în două zile. Este o nimica toată: pe fondul foametei, Baby Doc îşi umple cele aproape trei sute de conturi din Luxemburg, Statele Unite şi Elveția. El îşi cumpără un castel în Franța, un apartament la Paris, altul la Monaco şi, în plus, un iaht; astfel, 250 de milioane de dolari sunt sustrase din bugetul național.

Pentru a recâştiga controlul, Baby Doc îşi anunță clar intențiile: „*Pitit tig, sé tig*!”[101] – un Duvalier rămâne un Duvalier. Pentru public, continuă să-şi declare atitudinea binevoitoare: „Aş vrea să pot spune în fața tribunalului Istoriei că eu sunt cel ce-a fondat democrația în Haiti”; însă afirmația lui nu se opreşte aici, susținând că: „Modelele inspirate de Potomac, Tamisa şi Sena nu sunt de interes pentru țară”. Umbra lui Papa Doc se întoarce: Jean-Claude face apel la Tonton Macoute şi procedează la o remaniere ministerială prin care vechea gardă este readusă la putere.

Luna de miere

Jean-Claude nu mai este singur: se îndrăgosteşte de Michèle Bennett, o fostă colegă de clasă, fiica unui bogat om de

---

[101] „Puiul de tigru este tot tigru!”

afaceri, reprezentant al burgheziei mulatre, care se plictisea de moarte în Statele Unite, ocupând postul de director de relații publice la o fabrică de papuci. Michèle este mică, fragilă, frumoasă, cu piele deschisă la culoare, dar lipsită de scrupule şi înzestrată cu o voință de fier. Jean-Claude se căsătoreşte cu ea la 27 mai 1980 în catedrala din Port-au-Prince, în ciuda faptului că Mama Simone se împotriveşte. Ceremonia este fastuoasă: nunta costă nu mai puțin de două milioane de dolari. Cu această nouă regină instalată alături de fiul său, Simone Duvalier şi vechea gardă n-au de ales şi cedează locul taberei mulatre a familiei Bennett. Cu toate astea, Michèle păstrează aparențele: o întâmpină cu smerenie pe Maica Tereza, care dorea să o întâlnească. Dar soarta lui Baby Doc este pecetluită: Michèle nu-l părăsise pe frumosul Alix Pasquet, primul ei soț, de care divorțase pentru a se căsători cu Duvalier, fără să se gândească la câştigurile materiale pe care această nouă căsătorie i le-ar aduce. Vodevilul merge mână-n mână cu tragedia, iar obsesia puterii, cu cea mai dezgustătoare lăcomie. Cea a lui Michèle nu cunoaşte limite, fiind atât de ostentativă din cauza imunității de care ştie că beneficiază.

Avertismentul vine de la Ioan Paul II, care vizitează Port-au-Prince în 1983. „Lucrurile trebuie să se schimbe în această țară!”, declară papa în cele câteva ore pe care le petrece în Haiti. Se dă astfel un semnal: cu ajutorul clerului, în cadrul unor întâlniri cu uşile închise, mici grupuri încep să se organizeze. Episcopii cer ca Jean-Claude să oprească persecuțiile şi deturnarea ajutorului internațional. Lovitura de grație este dată de Statele Unite, Canada şi Franța, care se tem ca dictatura sa slabă şi stângace să nu slăbească întreaga regiune; prin urmare, acestea îi dau un veritabil ultimatum. Pe 30 ianuarie 1986, orice ajutor este suspendat până la organizarea unor alegeri libere, sub control internațional. În aceeaşi zi pleacă în exil alături de întreaga

familie. O săptămână mai târziu, pe 7 februarie, în timp ce capitala se află încă în letargie, pe Aeroportul „François-Duvalier”, 21 de persoane se îmbarcă într-un avion care aparținea bazei americane de la Guantanamo: Jean-Claude, Michèle, François-Nicolas şi Anya, cei doi copii ai lor, alături de membrii familiilor lor; aceştia iau cu ei arme, maşini, motociclete, bagaje şi mai ales valize pline cu dolari şi serviete diplomat pentru transportul bijuteriilor. Odată cu plecarea familiei Duvalier începe *dechoukaj*-ul. Se spune că bunicul lui Michèle, pe care membrii familiei uitaseră să-l ia în exil, a murit în urma unui infarct. Membrii Tonton Macoute sunt masacrați, baronii regimului, vânați de mulțime, se ascund. Protestele de care familia scăpase ca prin urechile acului se transformă în câteva zile într-un val de violență şi cruzime.

În Franța, unde aterizează avionul american, familia Duvalier îşi începe exilul într-un palat din Haute-Savoie, în apropiere de Elveția. Statele Unite, care trebuiau să-i găzduiască, şi-au uitat promisiunea de a se întoarce după ei, iar Jean-Claude duce existența unui imigrant ilegal în privința căruia Franța închide ochii. După Talloires, optează pentru Mougins, localitate situată pe Coasta de Azur, cu o climă pe gustul său, şi se mută cu Michèle, bătrâna Simone şi cei doi copii într-o frumoasă vilă, pe care o închiriază de la un om de afaceri saudit.

Luna de fiere

Jean-Claude duce în sfârşit viața de nabab la care a visat dintotdeauna, în timp ce Michèle se plictiseşte, departe de conducerea țării. Soția scandalizată, jucând rolul victimei, îl surprinde mai mereu în compania altor femei în garsoniera pe care şi-o amenajase. Pronunțarea divorțului o găseşte în

Republica Dominicană; înainte însă merge în Statele Unite, Elveția şi Luxemburg pentru a trece pe numele său conturile bancare. Michèle este acum liberă şi bogată.

Jean-Claude, care nu mai are cu ce plăti chiria, trebuie să se mute. Se stabileşte cu mama lui într-un mic hotel din apropiere, ca să rămână aproape de copii, pentru că Michèle a găsit un nou Romeo, pe care-l stoarce de bani la Cannes. Jean-Claude, care nu mai face față facturilor, trebuie să o şteargă englezeşte cu Mama Simone. În 1997, când aceasta moare, uitată într-un azil de bătrâni din suburbiile pariziene, Baby Doc se află într-o situație financiară extrem de dificilă, astfel că se vede nevoit să o incinereze pentru a evita cheltuielile suplimentare. Se află pe marginea prăpastiei, când o întâlneşte pe Véronique Roy, o franțuzoaică fermecătoare care-i plăteşte datoriile şi îl găzduieşte într-un apartament cu două camere situat în nordul Parisului. Aceasta îi aranjează întoarcerea în Haiti, unde amintirea grea a perioadei Duvalier pare să se fi risipit.

La 12 ianuarie 2010, capitala Port-au-Prince este zguduită de un cutremur cu magnitudinea de 7,3 grade pe scara Richter. Oraşul se prăbuşeşte dintr-odată, iar 230.000 de oameni mor în doar câteva minute, sub ochii lumii înmărmurite. Pretutindeni îşi face loc compasiunea, astfel că în Haiti ajung fonduri din toate colțurile lumii. Numeroasele ajutoare şi ONG-urile care-şi desfăşoară activitatea reprezintă o oportunitate de care Jean-Claude nu poate să nu profite.

„Véronique Roy iubeşte extrem de mult Haiti”, susține acesta pentru a-şi justifica întoarcerea. Înainte de toate, ea îşi dă seama că partenerul ei ar putea recupera şapte milioane de dolari care se află sub sechestru în Elveția şi la care n-ar avea dreptul din cauza unor subtilități juridice. Promite poporului haitian că, dacă ar fi lăsat să se întoarcă

în țară fără probleme, nimic nu l-ar putea împiedica să dispună de banii respectivi şi să-i pună în folosul populației.

Extrem de încântată să scape de Jean-Claude, Franța închide ochii când, pe 16 ianuarie 2011, acesta se face nevăzut. Bătrân şi cărunt, firav şi bolnav, trece prin Martinica şi, ajuns pe aeroportul „Toussaint-Louverture”, într-un elan melodramatic îngenunchează şi sărută pista. Printre oamenii entuziaşti care îl întâmpină sunt, cu lacrimi în ochi, tineri care n-au prins vremurile de demult şi vechi reprezentanți ai ordinii instaurate prin mijloace represive. Cu acest prilej este readus la viață chiar şi steagul negru şi roşu adoptat de François Duvalier şi PUN (Partidul Unității Naționale), creat în 1957, când a fost ales François. Aşadar nu există nimeni care să-şi aducă aminte că această dinastie de dictatori însetați de sânge a sărăcit acest pământ şi l-a exploatat timp de aproape treizeci de ani, lăsând în urmă între 30.000 şi 50.000 de morți?

Vocile fostelor victime se fac însă auzite. Lațul se strânge, şi lui Jean-Claude i se interzice să părăsească țara. Este apoi acuzat de corupție, deturnare de fonduri şi complicitate la crimă. Împotriva sa se depun plângeri pentru încălcări grave ale drepturilor omului şi crime împotriva umanității. Un prim judecător se lasă înduioşat, dar Amnesty International şi Human Rights Watch intervin. Curtea de Apel dă dovadă de zel, se mişcă greoi în mod deliberat şi se afundă în chichițe procedurale. Jean-Claude este totuşi în arest la domiciliu; cu toate astea, se plimbă pe stradă fără probleme, ia parte la ceremonii oficiale alături de preşedintele Michel Martelly şi, în ianuarie 2014, chiar prezidează inaugurarea primului birou al PUN. Pentru că există riscul să nu se facă în cele din urmă dreptate, comunitatea internațională îl îndeamnă pe preşedintele Martelly, care-l protejează în mod evident pe vechiul

dictator, să ratifice Statutul de la Roma de instituire a Curții Penale Internaționale, pe care Haiti nu-l semnase.

În 2014, la jumătatea lunii septembrie, Baby Doc, a cărui stare de sănătate precară se poate vedea cu ochiul liber în timpul aparițiilor sale publice, este internat de urgență, fiind muşcat de o văduvă neagră, cea mai periculoasă dintre arahnide. Pare că muşcătura este fatală, dar acesta supraviețuieşte, spre surprinderea tuturor. Revenit după câteva zile de spitalizare în cartierul bogat unde locuieşte cu Véronique Roy, încearcă cu greu să se pună pe picioare, dar luptele nesfârşite dintre partenera sa, fosta soție şi fiul său îl epuizează. La ora 6 dimineața, în data de 4 octombrie 2014, colonelul Badigui, la care Jean-Claude se refugiase noaptea pentru a scăpa de a nu ştiu câta altercație dintre membrii familiei sale, îi descoperă corpul neînsuflețit pe pardoseala bucătăriei, doborât, se pare, de un infarct. „Jean-Claude Duvalier s-a ridicat la ceruri.” Vestea face înconjurul țării, apoi, în curând, al întregii lumi: Baby Doc a murit.

Fiul fiului lui Duvalier, groparul amintirilor

La 11 octombrie 2014, după ce este stabilită organizarea unor funeralii de stat – fapt care stârneşte proteste –, are loc o slujbă în capela arhiplină a liceului Saint-Louis-de-Gonzague, unde Jean-Claude a fost elev. Michèle Bennett, fosta soție, îmbătrânită şi abătută, este de față, împreună cu cei doi copii, în vârstă de treizeci şi ceva de ani; Véronique Roy este şi ea prezentă, precum şi susținători şi foşti membri ai guvernului, al căror respect față de François-Nicolas Duvalier, fiul lui Jean-Claude, este evident pentru toată lumea. François-Nicolas ajunge în Haiti în aprilie 2013, somat de mama sa să revină în țară pentru a-i

succeda tatălui său, a cărui stare de sănătate se deteriora. Intrarea în scenă este dublată de o intruziune în rândul candidaților la moştenirea dinastiei funeste, prin intermediul unei declarații halucinante: un elogiu adus lui François Duvalier, bunicul pe care nu l-a cunoscut niciodată şi despre care în mod clar nu ştie nimic. Preşedintele Martelly îi amenajează un birou aproape de al său, iar François-Nicolas îi predă cheile, în februarie 2017, lui Jovenel Moïse, noul preşedinte, în raport cu care moştenitorul nu este în relații bune.

Ce soartă pentru „Fiul fiului lui Duvalier”, reprezentantul celei de-a treia generații a acestei dinastii extravagante! S-a născut la Port-au-Prince în 1983 şi din 1986 îşi împarte existența între Coasta de Azur şi Paris, unde se aflau milioanele mamei sale. La funeraliile tatălui este doar un tânăr cu tenul deschis la culoare, insipid şi docil, ale cărui față rotundă şi eleganță evidentă arată în mod clar descendența sa. Dar în 2019, după ce timp de şase ani a auzit predicile personalităților nostalgice care îl considerau Graalul duvalierismului, arată ca sosia tatălui său: un grăsan îndesat cu privire de zombi.

De la tatăl său a moştenit „arta aproape pierdută de a nu face nimic”[102]. Un exercițiu îndelung practicat de membrii familiei Duvalier: în douăzeci şi cinci de ani de exil, Jean-Claude n-a făcut nimic. François-Nicolas, fiul său de treizeci şi cinci de ani, s-a descurcat mai bine? A urmat doar cursurile unei şcoli private obscure, pe care n-a terminat-o niciodată.

Pentru Michèle Bennett şi duvalieriştii care de-acum nu se mai ascund, locul liber lăsat de François şi Jean-Claude Duvalier trebuie ocupat. Oare cele câteva ieşiri publice ale

---

[102] Titlul operei lui Dany Laferrière, membru al Academiei Franceze, apărută la editura Grasset în 2014.

lui François-Nicolas de la începutul anului 2018 reprezintă primele semne ale unei întoarceri la conducerea țării a funestei familii? Tulburările care cresc în intensitate de câteva luni redau un mecanism al haosului care cheamă la dictatură. Drapelul negru şi roşu recent reapărut este un prim semn îngrijorător. Apariția, la 7 aprilie 2019, pe prima pagină a cotidianului național a lui François-Nicolas alături de preşedintele Jovenel Moïse, care nu mai ştie la ce diavol să se închine pentru a scăpa de criza economică şi politică, arată a recunoaştere reciprocă. „În această țară [în care] imposibilul este posibil, iar posibilul, imposibil”[103], o întoarcere la ceva mai rău nu poate fi niciodată exclusă.

14. FIDEL CASTRO: OBSESIA PUTERII de Élisabeth Burgos şi Laurence Debray

Castro îi scrie în grabă o scrisoare partenerei sale, Celia Sánchez. Se ascundea de şase luni în munții Sierra Maestra. „Când am văzut cum cădeau obuzele pe casa lui Mario [un țăran care colabora cu gherila], am jurat că americanii aveau să plătească scump pentru asta. După ce acest război se va fi încheiat, va începe altul mult mai lung

[103] „În această țară, imposibilul este posibil, iar posibilul, imposibil. Țineți bine minte asta, şi nimic nu vă va mai surprinde, sau mai degrabă veți fi mirați că ceva vă mai poate lua prin surprindere” (Justin Lhérisson).

şi mai important: războiul pe care-l voi duce împotriva lor. Ştiu că acesta va fi adevăratul meu destin.” Iată linia directoare a politicii sale. Dezvoltarea economică a insulei sau bunăstarea cubanezilor aproape că nu se vor afla printre prioritățile sale. Obsesia lui va fi starea permanentă de război cu Statele Unite; activitatea lui predilectă, transformarea insulei caraibiene în putere internațională, emanciparea de puternicul său vecin. În 1926, când s-a născut Fidel Castro, Amendamentul Platt, care dădea Washingtonului drept de intervenție în chestiunile administrative cubaneze, este încă în vigoare. Această rană adusă mândriei naționale persistă. La fel ca suferința viitorului dictator de a fi fost bastard. Asemenea țării sale, Castro caută să se răzbune şi să obțină reparații.

Acest antiamericanism explică parțial incredibila popularitate, apoi bunăvoința de care „Fidel” a beneficiat din partea unui Occident fascinat deopotrivă de imaginea iluzorie a luptătorului de gherilă volubil şi jovial, fratele de arme al legendarului „Che”. Personaj care se apropie de figura lui Robin Hood sau care pare desprins din opera lui Cervantes. Rareori se va întâmpla ca discrepanța dintre imaginea unui dictator şi realitatea cinică şi nemiloasă să fie mai mare – economia țării a fost ruinată pe tot parcursul regimului său, iar rivalii săi reali sau închipuiți au fost rând pe rând eliminați.

Revoltatul

„Evreule!”, i se strigă tânărului Fidel pe vremea când era elev la şcoala marianică La Salle din Santiago. Pentru că, în Cuba catolică, un copil nebotezat este neapărat evreu. La opt ani, „necredinciosul” este în sfârşit acceptat în sânul Bisericii. La acea vreme, se numea Fidel Ruz. Numele tatălui

său era necunoscut. Abia la vârsta de paisprezece ani va reuşi în cele din urmă să ia numele de Fidel Castro Ruz.

Tatăl său, Angel Castro, fiul unor fermieri din Galicia, a plecat în Cuba în 1895 ca tânăr recrut, în locul unui moştenitor al burgheziei locale. Urma să apere ultima bijuterie a Coroanei spaniole ameninţate de soldaţii independenţi cubanezi, membri ai trupelor *mambise*, care chemaseră Statele Unite în ajutor. În 1898, nu mai rămăsese nimic din Imperiul Spaniol, unde odinioară soarele nu apunea niciodată. Iar Cubei devastate îi este refuzată independenţa. Ignoraţi de americanii veniţi „să elibereze” insula, patrioţii cubanezi nu sunt nici măcar prezenţi la semnarea Tratatului de la Paris, din data de 10 decembrie 1898. Acesta punea capăt războiului dintre Statele Unite şi Spania, care capitulase necondiţionat. În 1901, Washingtonul impune Cubei Amendamentul Platt, care presupunea dreptul de intervenţie al Statelor Unite în afacerile interne şi care rămâne în vigoare până în 1934; acesta consfinţea, de fapt, statutul de vasalitate a ţării. Cuba, rămasă sub semnul frustrării, va fi pentru totdeauna lipsită de un mit fondator. Ţara nu poate nici măcar să-şi controleze viitorul. Aceasta reprezintă o traumă naţională pe care se va sprijini antiamericanismul dictatorului, care avea să doboare recordul de longevitate la cârma ţării.

După trei ani de lupte în care s-a călit, Angel Castro se întoarce într-o Spanie umilită. Logodnica lui nu l-a aşteptat, iar Galicia sa natală este devastată de sărăcie. Se întoarce rapid în Cuba sperând cu gândul la un viitor mai bun. Analfabet şi, în acelaşi timp, viclean şi curajos, profită de dezvoltarea producţiei de trestie de zahăr în partea de est a insulei, unde se implicase atotputernica United Fruit Company. Cu sprijinul financiar al unui spaniol, Fidel Pino Santos, consilier municipal şi membru al Partidului Conservator, închiriază, apoi cumpără sistematic terenuri.

Dobândeşte rapid reputaţia de patron aspru, după felul în care se poartă cu tăietorii haitieni de trestie de zahăr şi pentru intransigenţa în afaceri. După câţiva ani reuşeşte să-şi construiască o casă de lemn pe piloni, asemenea celor din Galicia, unde vitele dorm sub dormitorul principal. Şi, pentru a-şi desăvârşi noul statut de mare latifundiar, se căsătoreşte cu María Luisa Argota, învăţătoare care predă la şcoala americană. O femeie blândă, cultivată şi bine educată, care-i oferă un aparent statut social. Dar, potrivit fiului său Fidel, asta nu înseamnă că Angel Castro învaţă să citească şi să scrie. Cuplul are doi copii, Pedro Emilio şi Linda. María Luisa acceptă prezenţa unei servitoare, Lina Ruz, cu descendenţă metisă, analfabetă şi plină de energie, în vârstă de paisprezece ani, ca şi fiica sa. Angel îşi exercită dreptul de „primă noapte". Se naşte astfel o primă fiică nelegitimă, Angela, care va fi crescută de bunica sa, într-o colibă de la marginea proprietăţii. Apoi un al doilea băiat, Ramón. Pentru că nu mai suportă să trăiască în acelaşi loc cu Lina, stăpâna casei se mută la Santiago, capitala regională, sub pretextul de a-şi înscrie copiii la o şcoală prestigioasă. Lina se impune acum drept noua stăpână.

Fidel se naşte la 13 august 1926, la Biran. „Nu era un sat, nici măcar un cătun – erau doar câteva case", avea să povestească acesta. Poartă numele celui mai bun prieten al tatălui său, care îi va fi şi naş, Fidel Pino Santos, ajuns între timp deputat. Un alt fiu, Raúl, se va naşte cinci ani mai târziu. Fratele mai mic, pe care Fidel îl va proteja întotdeauna. Familia se măreşte cu încă două fete: Juanita şi mezina Agustina. Maria Luisa deschide procedura de divorţ, care putea pune în pericol *finca*. Această procedură, rară la acea vreme, provoacă un scandal în regiune. Angel Castro face în aşa fel încât să ajungă în pragul falimentului şi îşi trimite copiii nelegitimi la Santiago, acasă la Luis Hibbert, consulul Republicii Haiti şi comerciant de sclavi

pentru proprietarii de plantații de trestie de zahăr. Fidel, în vârstă de patru ani, se simte abandonat. Viața cu tutorele său este grea. Trei ani mai târziu este trimis la internat, unde devine un student obraznic şi conflictual, care-şi consumă energia debordantă făcând sport. Se întoarce la Biran în vacanțele de vară, dar nu are încă acces în casa tatălui său. Locuieşte cu bunica, având parte, într-o oarecare măsură, de căldura maternă. Îşi vede tatăl trecând călare, în depărtare. De-abia la zece ani, odată finalizată procedura de divorț, tânărul Fidel îşi va vedea părinții pentru prima dată împreună. Asta nu înseamnă însă că se apropie de tatăl său, un bărbat rece, cu o fire bănuitoare, mai preocupat de proprietățile şi de vitele sale decât de propriul copil. Patru ani mai târziu, datorită noii constituții din 1940, promulgată în timpul primului mandat de preşedinte al generalului Fulgencio Batista, cea mai avangardistă de pe continentul latino-american, recunoscând în special divorțul, familia Castro nu mai este stigmatizată. Fidel nu mai este un bastard.

Studiază în cadrul prestigiosului colegiu iezuit Belén din Havana, unde respectă cu uşurință atmosfera austeră de studiu. Îi plac mai ales dialectica, retragerile spirituale şi plimbările lungi pe munte. Frații iezuiți sunt toți spanioli şi franchişti, asemenea tatălui său, admirator al lui Franco, galician ca şi el. În ciuda distanței, aceştia urmăresc cu atenție evenimentele provocate de Războiul Civil Spaniol. Fidel este fascinat. Războiul şi Istoria îl cuceresc pe loc: „După şcoală, în loc să mă joc, îmi lăsam imaginația să zburde. Îmi imaginam războaie. Eram pasionat de relatările istorice”. Nu stă pe gânduri şi se adresează direct celor puternici: „La vârsta de doisprezece ani, trimite o scrisoare ciudată, într-o engleză rudimentară, [...] preşedintelui Roosevelt, în care îi cerea acestuia zece dolari contra planurilor unei mine de nichel”, povesteşte biograful său

Serge Raffy. Solicitare rămasă însă fără răspuns... Elevul studios îşi continuă în mod strălucit studiile, cu o sete de succes greu de satisfăcut; la fel se dovedeşte şi când joacă baschet, unde cu greu acceptă înfrângerea. Este remarcat de Rafael Díaz-Balart, responsabil cu Mişcarea de Tineret a lui Batista. Iar Fidel, la rândul lui, o remarcă pe Mirta, sora tânărului om politic. Rafael îi propune să se alăture mişcării, dar Fidel ezită. Batista, militar, fiul unui metis cu origini modeste, provenit din aceeaşi regiune ca şi el, îi pare un om cu vederi prea democratice şi neconflictual. Chiar şi Partidul Comunist Cubanez face parte din primul său guvern (1940–1944).

Fidel se înscrie la Drept în cadrul Universităţii din Havana, în timp ce ţara se află în plină fierbere. Războaiele între bande sfâşie studenţii. Trece de la o organizaţie politică la alta, umblând sub braţ atât cu *Capitalul*, cât şi cu *Mein Kampf*. Şi mai ales cu *Tehnica loviturii de stat* a lui Malaparte. Încearcă să se remarce, astfel că-şi face rapid duşmani. Este acuzat inclusiv că a încercat să-şi asasineze un rival. Prietenul său, Díaz-Balart, îl ascunde până se liniştesc apele. Întotdeauna în căutare de aventură şi notorietate, în 1947 se alătură grupului care plănuia invadarea capitalei Santo Domingo cu scopul înlăturării dictatorului Trujillo. O mie două sute de cubanezi, dominicani şi portoricani se îmbarcă pe patru nave, unde, în aşteptarea atacului, sunt instruiţi militar la un nivel superficial. Reperat de CIA, micul grup este nevoit să se retragă înotând sau cu ajutorul bărcilor. Fidel avea să povestească cum a scăpat de rechini, construindu-şi deja legenda. Suportă consecinţele acestui eşec: îi este imposibil să preia puterea fără un lider charismatic şi o pregătire minuţioasă. Se întoarce la Havana, timp în care preşedintele

Ramón Grau San Martín[104] lasă țara să se afunde în corupție şi haos. Fidel Castro îşi găseşte un mentor: senatorul Eddy Chibás, care captivează mulțimile duminică seara cu emisiunea sa de la radio. Aflat în fruntea unei noi mişcări, Partidul Ortodox, este considerat favorit la alegerile prezidențiale. Pentru că nu poate să aducă dovezi privind corupția unui ministru al guvernului, se va sinucide în direct la radio, împuşcându-se după un discurs răsunător.

Mereu în căutarea celebrității, Fidel învață cum să îndemne la acțiuni spectaculoase. Se încăpățânează să mute din îndepărtatul oraş Manzanillo la Havana (adică pe o distanță de 1.000 de kilometri) clopotul de bronz, „*demajagua*", aşa cum este numit în limbaj curent, simbolul independenței insulei, care cântăreşte 140 de kilograme. Acum se iveşte ocazia apelului la insurecție generală. Împreună cu câțiva complici, Fidel îşi atinge obiectivele: în fața a mii de studenți uimiți, îşi face intrarea în capitală pe 3 noiembrie 1947, la bordul unui vehicul decapotabil unde tronează faimosul clopot. La cei douăzeci şi unu de ani ai săi, incită mulțimea, dar fără rezultat. Partidul Ortodox nu-l susține. Convinşi că avea să câştige următoarele alegeri, membrii partidului consideră că nu e cazul să creeze probleme în țară. Dar agitatorului îi este greu să-şi înfrâneze ambiția nemăsurată şi continuă activitățile de propagandă. Merge la Bogotá, unde se desfăşoară conferința Organizației Statelor Americane şi congresul studenților antiimperialişti din America de Sud. În timp ce străbătea străzile capitalei columbiene, liderul opoziției populare, Jorge Eliécer Gaitán, pe care îl întâlnise cu o zi înainte, este asasinat. Fidel Castro jubilează: se află în mijlocul unei insurecții. Dar aceasta este reprimată în sânge. Se întoarce repede în Cuba, unde nu

---

[104] Preşedintele Cubei în perioada 1944–1948; succesorul lui Batista.

uită să exagereze importanța rolului pe care l-a jucat în cadrul evenimentelor cunoscute sub numele de „Bogotazo”.

Dosarul privind asasinatul este clasat, dar tatăl său îi taie orice sursă de venit. Fidel se apropie apoi de prietenul său Rafael Díaz-Balart şi de frumoasa lui soră Mirta, înscrisă la Facultatea de Filozofie. Căsătoria are loc împotriva voinței tatălui miresei, prieten apropiat al fostului preşedinte Batista, care contribuie masiv la alcătuirea zestrei. În luna de miere, tinerii îndrăgostiți călătoresc la Miami şi New York. Întors acasă, Fidel fuge din căminul conjugal pentru a reintra în lupta politică. Nu-l ține în loc nici măcar naşterea fiului său, Fidelito. În 1949, stă trei luni ascuns la New York. Lunile cele mai pline de taină din întreaga sa existență. După acest exil nord-american, studiază zi şi noapte pentru a trece examenele de la Drept. Intenționează chiar să solicite o bursă pentru a-şi continua studiile la un *college* american, însă nu reuşeşte să promoveze una din probe şi, în consecință, nu poate să plece. Împreună cu doi colegi, deschide, în perioada 1950–1952, o firmă de avocatură, cu scopul de a-i apăra pe cei mai nevoiaşi. Nu este însă suficient pentru a-i întreține pe Mirta şi Fidelito, care suferă mari lipsuri. Dar acest amănunt legat de familia sa îl lasă rece.

Rebelul

Datorită cumnatului său, Díaz-Balart, Fidel, în vârstă de douăzeci şi şase de ani, cu un ten palid de galician, o înfățişare rigidă şi o constituție robustă şi atletică, se întâlneşte pentru prima dată cu generalul Batista, cvincvagenar durduliu, metis şi hedonist. Fostul preşedinte îl ispiteşte pe tânărul avocat cu un loc în viitorul său guvern, cu condiția să-i acorde sprijinul. Dar Fidel susține

că i se va opune dacă va încerca organizarea unei lovituri de stat. La 10 martie 1952, în timpul carnavalului, Fulgencio Batista preia puterea fără să întâmpine nici un fel de opoziție din partea cubanezilor, sătui de anarhie şi de violența bandelor politice. Preşedintele Carlos Prío Socarrás fuge în Mexic. Nu are loc nici o vărsare de sânge sau reglare de conturi. Nu reacționează nici măcar Partidul Comunist. Batista a încălcat în mod evident litera constituției, dar n-a instaurat un regim tiranic. Nu doreşte decât să încurajeze dezvoltarea economică a insulei, cu sprijinul Statelor Unite. Fidel îşi propune apoi să formeze o mişcare de „acțiune directă" împreună cu cei dezamăgiți de partidele tradiționale, „toate corupte", care doresc să lupte cu „uzurpatorul". În timp ce cumnatul său este numit adjunctul ministrului de interne, aceştia se antrenează în mânuirea armelor în subsolurile universității.

Fidel îşi pregăteşte astfel revoluția, al cărei program se limitează la câteva formule împrumutate de la José Martí, fondator, în 1892, al partidului revoluționar cubanez, care aspira „la întemeierea unui nou popor şi la echilibrul forțelor sociale". Întrucât nu-şi permite să cumpere arme, va încerca să le fure, atacând, la 26 iulie 1953, cazarma Moncada din Santiago. Glorioasa epopee se transformă într-un dezastru. Bilanțul este teribil: şaizeci de atacatori îşi pierd viața, căzând victime lipsei de pregătire, iar treizeci sunt închişi. Dar Fidel este încântat, având în vedere că se află în centrul atenției. În acelaşi timp, este protejat de Mirta, soția sa, care îl roagă pe Batista să-l ierte. În ciuda pledoariei sale extraordinare, de două ore, Fidel Castro este condamnat la cincisprezece ani de închisoare pe Insula Pinilor[105], unde se bucură de condiții excelente de detenție. În câteva luni,

---

[105] Situată la aproximativ o sută de kilometri, în sud-vestul Cubei.

strânge nu mai puțin de cinci sute de volume şi scrie manifestul *La historia me absolvará*. La insistențele soției şi ale mamei sale, prietenă a părinților lui Batista, la 15 mai 1955 Fidel este amnistiat. Potrivit unui expert al CIA: „Castro este cel mai bun bastion împotriva pericolului roşu din Cuba”. Cu alte cuvinte, nu trebuie transformat în martir, ci într-un adversar convenabil, care să scoată Partidul Comunist din joc.

Abia eliberat după douăzeci şi două de luni de detenție, rebelul dă un nume oficial mişcării, „M26”, cu referire la atacul de la Moncada. Cuba cade din nou pradă demonilor săi: atacuri, asasinate, corupție, anarhie. Castro alimentează conflictele, sperând că Batista va suspenda libertățile garantate de constituție, fapt care ar justifica izbucnirea unei revolte. Pentru că poliția avea ordin să-l aresteze, fuge de data asta în Mexic, unde întâlneşte un personaj care-i va marca decisiv destinul: medicul argentinian Ernesto Guevara, care avea să-i devină complice indispensabil. Pleacă apoi în Statele Unite pentru a strânge bani de la exilații cubanezi, în fața cărora pretinde că se află în fruntea unei „armate de eliberare”. Se poate bizui pe doar optzeci de oameni – cel mai zelos fiind fratele său mai mic, Raúl – şi pe un iaht de 14 metri lungime, *Granma*.

Epopeea

La 2 decembrie 1956, Fidel ajunge în Cuba împreună cu insurgenții săi, după ce a supraviețuit unei furtuni de şapte zile. Sunt luați în primire imediat de armată. Castro se refugiază apoi în munții Sierra Maestra cu cei aproximativ douăzeci de supraviețuitori. Țăranii din partea locului şi alții se alătură mişcării, iar *El Comandante* se poate baza acum pe sute de adepți, care ocupă „zona liberă”. Se formează o

mică comunitate, cu reguli ierarhice. Un tribunal revoluționar soluționează prompt conflictele, deseori fără milă. „Cuba are nevoie de oameni ca Robespierre, de mulți Robespierre!”, exclamă Castro, care nu ascunde natura radicală a acțiunii sale.

Fidel Castro înțelesese deja puterea mass-mediei, astfel încât, atunci când Herbert L. Matthews, unul dintre renumiții editorialişti ai redacției *New York Times*, ajunge în Cuba, el nu ezită să pună în scenă o mică piesă de teatru. Le cere oamenilor săi să meargă dintr-un loc în altul, ca să pară mai mulți decât erau în realitate, să dea impresia că sunt copleşiți de multitudinea de sarcini sau că transmit veşti importante de pe diferite fronturi. Matthews pleacă astfel convins că Fidel comandă zeci de coloane armate stabilite pe un teritoriu întins. Acesta îl va prezenta drept un Robin Hood pentru regimul lui Batista, întruchipând speranțele unui popor cubanez martirizat. După Matthews, alte mijloace media americane vor face referire la Fidel. Şi, datorită Radio Rebelde, Castro îşi răspândeşte propaganda şi începe să vorbească despre omul nou[106], în viziunea lui Lenin.

Mirta, înşelată fățiş şi obosită de ieşirile din ce în ce mai colerice ale soțului ei, cere divorțul. Dar ce importanță are?! Devotata şi bogata Naty Revuelta, soția unui eminent cardiolog din Havana şi activistă în cadrul Partidului Ortodox, cade pradă farmecelor lui Castro, care începuse deja să poarte legendara sa uniformă de camuflaj. Şi nu e singura: Celia Sánchez, organizatoare eficientă şi strateg auster, îi devine indispensabilă. Aceasta ocupă un loc special printre nenumăratele cuceriri feminine ale lui Fidel, care în total va avea vreo zece copii. Dar, mai presus de

---

[106] Che Guevara a teoretizat conceptul în *El socialismo y el hombre en Cuba* („Socialismul şi omul în Cuba”).

toate, este căsătorit cu Revoluția sa. Şi nu se îndoieşte de destinul său nici când avioanele îi bombardează pozițiile şi armata avansează prin intermediul ambuscadelor. Tatăl său a murit între timp, dar mama lui continuă să-i ceară îngăduință lui Batista pentru cei doi fii ai săi. În mod ciudat, acesta din urmă dă dovadă de clemență şi ordonă periodic armistiții.

În ciuda armamentului trimis de americani, regimul nu reuşeşte să restabilească pacea în insulă. Persistă atentatele, sabotajele, asasinatele. Iar Batista îşi pierde răbdarea, răspunzând la violență prin teroare. Începe astfel să piardă sprijinul Washingtonului. Mai ales că îndrăznise să le dea voie cubanezilor să-şi deschidă propriile mori de făină, punând sub semnul întrebării monopolul american. În plus, atribuise unei companii franceze, Société des Grands Travaux de Marseille, sarcina construirii celui mai lung tunel din Havana. Cu toate astea, Batista a transformat capitala într-un „Las Vegas tropical”, imortalizată în filmul *Naşul* al lui Coppola, şi a cedat adesea în fața dorințelor americanilor, care dețineau jumătate din totalitatea terenurilor cubaneze, ajungând să fie poreclit „Mister Yes”.

Fidel Castro nu deține monopolul opoziției față de regimul dictatorial. Lideri ai studenților fondează Directoratul Revoluționar (DRE) şi preiau frâiele rezistenței în marile oraşe. În urma eşecului grevei generale din 9 aprilie 1958, Fidel Castro, izolat în munți de şaisprezece luni, reuşeşte să plaseze toate organizațiile opoziției sub egida M26. Pactul de la Caracas, care consolidează Manifestul din Sierra Maestra semnat deja cu Partidul Ortodox la 12 iulie 1957, pecetluieşte alianța rezistenței față de Batista. Numai Partidul Comunist este exclus. Semnatarii se angajează să restabilească normele constituționale (guvern civil, alegeri, revenirea la constituția din 1940), în urma unei „insurecții

armate” conduse de Castro, desemnat „comandant-şef al Forțelor Armate Revoluționare”. Aceştia cred că vor reinstaura democrația prin lupta armată... fără să ştie că Fidel, întruchiparea răului, poartă simultan discuții secrete cu Partidul Comunist; acestea vor duce la încheierea unui pact confidențial de unitate. Charismaticul războinic este deja un expert în manipulare.

Se spune că a încercat să-l vadă pe Batista înainte de plecarea sa iminentă, timp în care trupele rebele îşi continuau înaintarea spre Santiago. În 1958, de Crăciun, coloanele lui Camilo Cienfuegos[107] şi ale lui Che au adunat susținători de pe jumătate din insulă. Pe 31 decembrie, puțin după miezul nopții, Batista fuge, şi Castro profită fără întârziere de vidul de putere. La 2 ianuarie 1959 intră triumfător în Santiago, timp în care locotenenții săi se îndreaptă spre Havana. Fiul țării, care fusese considerat bastard şi evreu, reuşeşte în sfârşit să se răzbune. Eliberatorul este adulat, iar țara cade în mâinile lui fără să opună rezistență... O armată improvizată de trei mii de bărbați, dintre care jumătate fuseseră recrutați în ultimele trei luni, tocmai luase în stăpânire o țară de şapte milioane de oameni. Când soseşte la Havana, Castro susține primul discurs-fluviu, care va deveni semnul său distinctiv. Vocea lui subțire de soprană captivează mulțimea. Doi porumbei albi se aşază la momentul potrivit pe umărul său. O intervenție divină? Mai degrabă o punere în scenă minunat orchestrată. Liderul providențial nu neglijează nici un detaliu al decorului.

---

[107] Unul din cei mai cunoscuți *barbudos* care au ajuns pe iahtul *Granma*. Moare în condiții misterioase, într-un accident aviatic, la 28 octombrie 1959.

Preluarea puterii

Directoratul Revoluționar pune mâna pe palatul prezidențial, având astfel impresia că poate negocia împărțirea puterii. Or Castro, care deține monopolul forței, hotărăşte că „revoluția este izvorul justiției”. Reorganizează armata, care va fi pusă sub controlul devotatului său frate, Raúl, numeşte un guvern paralel, dizolvă Adunarea Națională, restabileşte pedeapsa cu moartea, confiscă proprietăți şi adresează întrebarea: „La ce servesc alegerile?” Avea să guverneze de acum ca un stăpân absolut. În decurs de o lună, a suprimat orice opoziție. În urma unor procese de fațadă, sunt eliminați aproximativ o mie de cubanezi pentru „crime antirevoluționare”; alți 250.000 iau drumul exilului. În cadrul M26, orice responsabil care l-ar putea eclipsa ori n-ar fi de acord cu el este exclus. *El barbudo* Camilo Cienfuegos, cu siguranță mult prea popular, moare în condiții suspecte. Revoluția îşi devorează propriii copii. Iar lista va fi lungă.

Castro continuă să-şi acopere urmele ca şi cum puterea absolută nu este un scop, ci o artă, un joc de şah între el şi lume. În aprilie 1959 merge la Washington, unde linişteşte opinia publică. Joacă rolul revoluționarului liniştit şi susține în repetate rânduri că el nu este comunist. În acest timp, trimite patru sute de activişti cubanezi la Moscova pentru a se pregăti rapid în arta contraspionajului. Şi, la întoarcerea din Statele Unite, impune extrem de rapid o reformă agrară, care îmbracă forma unei colectivizări forțate. Țăranii, care sperau să devină proprietari ai pământurilor lor, ajung să fie funcționari ai cooperativelor de stat. INRA (Institutul Național al Reformei Agrare), la a cărui conducere se află, înființează o „armată rurală”, responsabilă cu supravegherea implementării reformei. În oraşe, milițiile monitorizează fiecare centru de producție, iar CAR-urile (Comitete de

Apărare ale Revoluției), fiecare bloc. Curățarea țării de *gusanos* („râme”) – adică de exilați sau de cei ce voiau să fugă în exil, de disidenți, trădători, dar şi de homosexuali – devine principiul organizator al societății castriste. Iar sistemul represiv cubanez, unul dintre cele mai sofisticate şi mai crude din lume.

El Comandante are grijă să nu facă vreo referire la războiul civil care a izbucnit în cele şase provincii ale insulei. Încă din 1959, țărani dezamăgiți de reforma agrară, catolici şi democrați se organizează în grupări de gherilă rurală; acțiunea avea să fie numită mai târziu războiul din Munții Escambray. Pe parcursul a patru ani, se pare că s-au înregistrat trei mii de morți în rândul insurgenților şi au fost mobilizați peste 100.000 de oameni. La toată această situație tensionată din țară se adaugă debarcarea, în aprilie 1961, în Golful Porcilor, a o mie cinci sute de cubanezi exilați în Statele Unite, înarmați de CIA. Gruparea intenționa să sprijine opoziția internă față de regim. Neutralizată rapid, aceasta îi va oferi lui Castro pretextul pentru a accelera controlul asupra țării – 100.000 de oameni vor fi arestați în timpul raidurilor – şi, mai ales, pentru a cere protecția URSS, astfel încât să se pună la adăpost din calea vecinului amenințător. Eisenhower reduce cota de zahăr, cumpărată de obicei la un preț superior celui de pe piață. Castro ripostează prin naționalizarea companiilor şi băncilor americane şi prin embargoul comercial asupra exporturilor de bunuri americane, cu excepția medicamentelor, relațiile diplomatice fiind întrerupte în ianuarie 1961. Acest embargo avea să ofere legitimitate unui regim aflat în război permanent cu imperialismul yankeu. Chiar dacă „liderii săi «antiimperialişti» [erau] modelați de cultura imperială, obişnuiți cu *American way of life*, pasionați de baseball, înghețate, *comics strips*, transformând în ură o iubire

dezamăgită (nu mai puțin americano-maniaci şi americanofili decât Fidel Castro), [...] fii ai lui Bolívar, care nu jură decât pe Marx, pe care Bolívar îl detesta”, explică Régis Debray.

La trei luni după victoria sa din Golful Porcilor, Castro declară la momentul potrivit caracterul socialist al revoluției sale. Atunci, URSS-ul lui Hruşciov îşi ia angajamentul să cumpere 425.000 de tone de zahăr din Cuba, să-i livreze petrol şi să-i ofere asistență tehnică industrială. Ideologia marxistă se vinde la un preț ridicat. Cuba avea să ocupe de-acum un loc important în cadrul Războiului Rece. Din satelit american Cuba se transformă în colhoz tropical. Moscova îi trimite rachete nucleare, la 200 de kilometri de coastele americane. Criza rachetelor din octombrie 1962 aduce lumea în pragul unui război nuclear. Cuba este epicentrul, însă pe Castro îl înfurie că nu este implicat în negocierile dintre Washington şi Moscova. Înțelegerea se va face în detrimentul său. Or el vrea să fie unul din cei Puternici.

Conchistadorul roşu

Cuba este un teritoriu prea mic pentru ambițiile sale tot mai mari. Astfel, îl va obseda ideea de a exporta revoluția „sa”. Ca un rege care doreşte să-şi extindă regatul, chiar la 23 ianuarie 1959, adică la numai două săptămâni după cucerirea puterii, acesta pleacă la Caracas pentru a-i îndemna pe venezueleni să acționeze şi ei în acelaşi mod. Tocmai când Venezuela se întorsese la democrație. Cuba va trimite arme şi oameni pentru a încuraja un focar insurecțional (*foco*) nu numai în Venezuela, ci şi în Peru, Guatemala, Columbia, Argentina, Republica Dominicană, Bolivia, Brazilia. Castro aplică foquismul – teoria castro-

guevariană a luptei armate care subliniază rolul unei avangarde revoluționare susținute de țărănime, fără să aibă nevoie de ajutorul unui partid comunist sau al proletariatului –, care contrazice dogma marxistă de la Moscova. Încearcă în continuare să aibă un rol de frunte la nivel internațional şi devine liderul nealiniaților, organizând la Havana, în ianuarie 1966, Conferința Tricontinentală, unde reuneşte sub aripa sa țările din Lumea a Treia aflate în căutare de independență şi reprezentare politică. În ciuda eşecurilor succesive ale focarelor insurecționale latino-americane (în afară de Nicaragua, unde are loc revoluția sandinistă[108]) finanțate şi organizate de Cuba, Castro merge mai departe, pentru că ambiția sa nu se limitează la un singur continent. Va sprijini Frontul de Eliberare Națională algerian şi va trimite unități militare în Africa: Congo, Etiopia, Somalia, Yemen, Guineea-Bissau, Angola (unde va trimite, în perioada 1975–1989, 300.000 de „voluntari"). URSS oferă echipament militar, în timp ce Cuba contribuie mult mai mult, trimițând la luptă oameni, majoritatea combatanți de culoare: războiul se soldează cu 3.400 de morți, 10.000 de răniți, pe lângă miile de oameni care se întorc bolnavi de SIDA.

Pentru aceste activități clandestine, Castro pregăteşte o redutabilă armată de agenți. Cei mai buni din lume, se spune, alături de serviciile israeliene şi cele americane. Centrele de instruire sunt răspândite peste tot, cel mai faimos fiind „Punto Cero" din Cuba. Ministrul adjunct de interne, Manuel Piñero, cunoscut sub numele de Barbă Roşie, se ocupă de logistică (documente false, achiziții de arme etc.) în cadrul esențialului „departament America", ce reuşeşte să infiltreze agenți în cele mai înalte sfere la nivel

---

108 Frontul Sandinist de Eliberare Națională (FSLN) va prelua puterea în 1979.

internațional. Cel mai cunoscut caz este cel al americancei de origine portoricană Ana Belén Montes, responsabilă cu dosarul cubanez chiar în cadrul Pentagonului; timp de şaisprezece ani, aceasta avea să transmită Havanei informații clasificate strict secrete (va fi arestată în 2001 şi condamnată la douăzeci şi cinci de ani de închisoare).

Politica internaționalistă a lui Castro va evolua în timp, făcând trecerea de la luptătorul de gherilă eroic la bunul samaritean, de la Kalaşnikov la vaccinuri. Începând cu anii 2000, se inspiră din modelul oferit de ONG-uri şi trimite medici şi profesori în „țări surori”, în special în Venezuela lui Chávez şi în Brazilia lui Lula. Partea cea mai importantă a întregii afaceri este că aceştia vor ajuta „poporul”, vor îngriji „săracii” şi vor interveni politic în treburile interne prin intermediul consilierilor care îi însoțesc. Acest „serviciu umanitar” se plăteşte în valută străină, ceea ce reprezintă un câştig esențial pentru regim după căderea Zidului Berlinului. Pentru că, odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice – potrivit lui Castro, Gorbaciov a trădat revoluția prin implementarea perestroikăi sub influența CIA –, Cuba nu se mai poate baza pe subvențiile ruseşti, fiind sortită falimentului.

Eşecul total

În 1958, înainte de căderea lui Batista, Cuba avea al treilea cel mai mare PIB din America Latină, după Venezuela şi Uruguay. Bugetul alocat educației ajunsese la 23%, cel mai mare de pe continent, scopul acestei creşteri fiind acela de a lupta împotriva analfabetismului, care afecta 18% din populație (comparativ cu 33% în Mexic, în aceeaşi perioadă). Iar speranța de viață era una dintre cele mai mari de pe continent. Propaganda castristă a avut apoi grijă să

stabilească o versiune oficială ce prezenta o țară săracă, murdară şi analfabetă, pe care revoluția ar fi reuşit să o vindece şi să o educe. Deşi nu poate fi negat accesul la îngrijiri medicale şi la educație gratuită pentru toată populația, nu pot fi trecute sub tăcere nici raționalizarea alimentelor impusă în 1961 şi nici eşecul dezvoltării economice, ca urmare a interzicerii proprietății private şi a întreprinderilor mici, dar nici eşecul celebrei *zafra de los diez millones* („recolta de zece milioane”). În 1970, toate mijloacele de producție sunt mobilizate pentru obținerea celei mai mari recolte de zahăr – în zadar însă. Astăzi Cuba a ajuns să importe zahăr, deşi în anii ’50 era principalul exportator la nivel mondial. Castro îşi impune capriciile asupra unei economii vlăguite. În 1967 a vrut să transforme insula într-o mare putere producătoare de lapte. Tocmai vânduse drepturile pentru memoriile sale, pe care nu avea să le scrie niciodată, editorului italian Feltrinelli. Plăteşte un avans de un milion de dolari şi cumpără din Canada un taur din rasa Holstein, supranumit „zeul spermei”, pe nume Rosafé. Şi vrea să insemineze vaci din rasa Cebu, singurele care se pot adapta climatului tropical, pentru a obține o rasă hibridă capabilă, potrivit expertului Castro, să producă cel puțin 60 de litri de lapte pe zi. *El Comandante* îi cere unuia dintre cei mai buni geneticieni englezi să facă acest experiment nebunesc. Specialistul îi explică că proiectul este sortit eşecului. Castro îl acuză că este agent CIA şi îl expulzează din Cuba imediat. „Vizionarul” are în continuare visuri mărețe: Cuba trebuie să producă mai mult lapte decât Olanda, mai multă brânză decât Franța şi mai multă carne decât Argentina. Insula ajunge de la şase milioane de vaci de lapte la... două milioane. Negând acest dezastru, Castro îi ridică o statuie în mărime naturală lui Rosafé, declarat părinte al vitelor cubaneze. Înainte de toate astea, îi venise ideea genială să producă masiv căpşuni, după care era

înnebunit, inspirat fiind de soția ambasadorului francez, care le cultiva în grădina ei de legume, sau să pună copiii să planteze semințe de cafea pe terenurile din jurul Havanei, obligându-i să-şi neglijeze studiile, şi contrazicând bunul-simț al țăranului.

„Țara este conacul său, statul – patrimoniul său. Îl administrează aşa cum face un latifundiar cu *hacienda* sa. [...] Bugetul național, fără să fie discutat în spațiul public sau supus vreunui control, este considerat propriul seif; Partidul Comunist este Curtea sa; comandantul secund, fratele său mai mic, Raul. Nu are nici viață privată, nici viață de familie; nici casă, nici mici petreceri. Şeful nu este nici soț, nici tată, nici fiu. Este şef cu normă întreagă", rezumă Régis Debray. Castro străbate țara călare – ajunge chiar să fie numit *el caballo* –, fără să stabilească un anumit program sau agendă, înconjurat de vreo zece *guajiros* în uniformă militară şi de medicul său personal, René Vallejo. Fidel nu are birou. Nu are nici casă. Se odihneşte la etajul unsprezece al unei clădiri din elegantul cartier rezidențial El Vedado, unde îşi lăsase câteva cărți şi lucruri personale. Camera lui este austeră: un pat îngust, o noptieră şi o veioză. Pe balcon tronează aparatele de forță, pe care le foloseşte pentru efectuarea exercițiilor zilnice. Nimeni nu ştie însă când va trece pe acolo. Apare şi dispare fără să anunțe, dând dovadă de o lipsă de punctualitate intenționată. O întâlnire scurtă se poate întinde pe durata a şaisprezece ore, în timp ce o vizită oficială poate fi întreruptă fără explicații. „În sferele înalte de decizie, cea mai inofensivă inițiativă depindea de un ordin expres din partea lui *Jefe*, toată lumea îşi regla ceasul în funcție de sosirile şi plecările sale complet imprevizibile, astfel încât întârzierile sale de notorietate, la care se adăugau cele ale intermediarilor, se repercutau de la cel mai de jos nivel al ierarhiei la cel mai de sus", afirma cu ironie acelaşi martor.

Prin urmare, totul durează mult în Cuba... iar logoreea lui *el lider máximo* e în ton cu anecdotele şi diatribele sale înflăcărate, care pot dura chiar şi zece ore, întotdeauna cu acelaşi final: „*Patria o muerte, venceremos*”.

Seara, Fidel Castro îşi vizitează „oaspeții speciali”, cu care discută politică până în zori. În jurul orei 6 dimineața merge la culcare. Dar la 11 dimineața, se întoarce deja cu un teanc de informări sub braț, provenite de la agenții de presă, fiind la curent cu ştirile de pretutindeni, cu cele din Franța, Chile, Vietnam, Mozambic sau cu cele din Statele Unite, care pentru el sunt cele mai importante. Neobosit şi meticulos, arată acelaşi interes indiferent de subiect: cât durează umplerea unui bidon, rezistența unui ceas japonez cu cuarț, funcționarea aerului condiționat într-un hotel, calitatea vinului de Bordeaux, progresul unei operațiuni. Este pe toate fronturile, nu-i scapă nimic. Puțini au rezistat puterii de seducție de care dădea dovadă această forță a naturii, uşurinței de a vorbi şi cordialității sale legendare. În ochii cubanezilor, Fidel Castro reuşeşte să întruchipeze atât statul, cât şi protestul împotriva statului şi a eşecurilor acestuia: „Dacă Fidel ar şti asta, nu s-ar întâmpla aşa ceva!”, se aude pe străzi. Când cineva îndrăzneşte să-l critice, ca măsură de precauție, pune două degete la bărbie, pentru a face trimitere la barba dictatorului, sau pe umăr, pentru a sugera steaua de argint de pe epoleți. Castro face în aşa fel încât în Cuba să se respecte legea tăcerii. Două sute de închisori se află pe teritoriul său (în 1959 erau paisprezece) – în care putrezesc aproximativ 120 de deținuți politici –, fără a mai pune la socoteală sutele de lagăre de reeducare: 30.000 de tineri au fost internați acolo între 1963 şi 1967 pentru „atitudini contrarevoluționare”. Astăzi numărul lor ar fi de aproximativ 8.500. În şaizeci de ani de la instaurarea regimului, 2,5 milioane de cubanezi au plecat în exil (dintr-o populație de 11 milioane) şi 5.775 au fost

executați (majoritatea în anii ’60) la capătul unor procese-simulacru.

După patruzeci de ani în care s-a îmbrăcat numai în uniformă militară verde oliv, a purtat cizme, centiron, pistol, în anii ’90 *el líder máximo* îşi face apariția la costum şi cravată. Apoi, spre sfârşitul perioadei în care s-a aflat la putere, apare slăbit, purtând un trening albastru. A schimbat calul cu maşina blindată – trei autoturisme Mercedes negre, identice, astfel încât să nu se ştie niciodată în care se află. Din ce în ce mai paranoic, nu merge nicăieri fără să fie însoțit de sute de gărzi de corp, un degustător, o ambulanță, fiind protejat totodată de o vestă antiglonț. Apropiații pot să intre în biroul său după ce trec printr-un dispozitiv de securitate aflat la capătul unui coridor lung, iar apoi ajung la o uşă culisantă pe care doar Castro, anunțat prin microfon, o poate deschide din interior cu o telecomandă. Se luptă cu senilitatea, care începe să-l afecteze, trecând de la un adăpost antichimic şi atomic la altul şi citind cărți de istorie. Sfârşitul vieții sale este complet învăluit în mister. Apare din ce în ce mai puțin pe străzile Havanei, dar continuă să umple sălile peste hotare, unde trezeşte o bunăvoință nuanțată de un dram de admirație. În 1995, la cea de-a cincizecea aniversare a Națiunilor Unite, a fost cel mai aclamat şef de stat. „Campionul celor umiliți a mobilizat Lumea a Treia (şi a stârnit admirația altora). Zorro încă impresiona” (Régis Debray).

Vineri, 25 noiembrie 2016, este anunțată moartea lui Fidel Castro. La vârsta de nouăzeci de ani, a murit în patul său. A supraviețuit mai multor tentative de asasinat – aproximativ zece – şi chiar prăbuşirii protectorului şi furnizorului său. Cu zece ani în urmă, îşi delegase puterile depline fratelui său mai mic, Raúl. Aşa cum se întâmplă în cazul unei dinastii regale, puterea rămâne în mâinile

familiei. Este decretat doliu național de nouă zile. Urna sa funerară străbate țara timp de patru zile, fiind dusă până la Santiago, leagănul revoluției. Mausoleul său este situat la câțiva metri de cel al lui José Martí, părintele independenței Cubei, şi de cel al victimelor atacului asupra cazărmii Moncada. Aceste manifestări se doresc a fi o revenire la origini. Raúl Castro a declarat că nici un loc sau monument din Cuba nu va purta numele lui Fidel Castro, pentru „a fi evitată orice manifestare a cultului personalității”. După ce şi-a modelat țara după chipul şi asemănarea sa timp de cincizeci şi şapte de ani, Castro nu are nevoie de aşa ceva. „Cuba este Fidel”, titra cotidianul *Granma* în ziua dispariției acestuia.

15. JOSEPH-DÉSIRÉ MOBUTU, JEFUITORUL ZAIRULUI
de Jean-Pierre Langellier

Timp de aproape treizeci şi doi de ani, din 1965 până în 1997, Joseph-Désiré Mobutu a condus cu mână de fier fostul Congo belgian, redenumit Zair (azi, Republica Democrată Congo). A impus o dictatură feroce, dominată de asasinate, corupție şi jefuirea scandaloasă a bogăției naționale. Omul cu toca din blană de leopard a jucat un rol strategic în timpul Războiului Rece, promovându-şi țara drept „bastion al comunismului” în Africa. Părăsit de Occident după căderea Zidului Berlinului, este obligat să-şi

părăsească țara, aflată într-o situație catastrofală, pentru ca apoi să moară în exil.

În 1940, în inima Africii, tânărul Joseph-Désiré mergea în pădure lângă bunicul său, când a apărut un leopard, gata să atace. Copilul în vârstă de zece ani se refugiază, speriat, în brațele acestuia, care îi spune cu voce joasă: „Nu eşti bărbat!” Jignit, băiețelul îşi reia poziția şi aruncă sulița direct în fruntea fiarei, care se retrage, grav rănită. Apoi îşi pecetluieşte triumful mergând să recupereze arma înfiptă în animal şi i se adresează bătrânului, încântat de îndrăzneala sa: „Cred că de acum nu mă voi mai teme de nimic!”

Această faptă glorioasă din copilărie, de o veridicitate categoric îndoielnică, este cel dintâi punct culminant al unei biografii ilustrate într-o manieră lipsită de modestie, pe care dictatorul o va răspândi masiv în satele Zairului în 1977, la apogeul domniei sale. Această lungă bandă desenată prezintă faptele sale de vitejie, intuiția politică şi virtuțile sale morale. Inteligență, putere, curaj: caracteristicile atribuite conducătorului de popor sunt şi cele ale leopardului, cu care Mobutu se va asemăna tot timpul. Timp de treizeci de ani, va apărea în public purtând toca confecționată din blana animalului sălbatic. Potrivit unui proverb african, acesta era un mod de a spune tuturor că „pe (sau sub) pielea leopardului nu este loc pentru doi şefi”. Oponenții şi victimele despotului vor adăuga că felina cu blană pătată a supraviețuit mai ales datorită vicleşugurilor, trădărilor şi cruzimilor sale.

Fiul unui tată necunoscut

Viitorul „Mare Leopard” s-a născut pe 14 octombrie 1930, la Lisala, un sătuc ascuns în curba fluviului Congo. Părinții lui

aparțin grupului etnic Ngbandi, unul dintre cele mai mici din cele aproximativ 250 aflate în Congoul Belgian de atunci. Cu două luni înainte de naşterea fiului său, mama sa, Marie-Madeleine Yemo, supranumită „Mama Yemo”, extrem de săracă, se căsătoreşte cu un bucătar, Alberic Gbémani. Copilul este crescut de bunicul său şi de fratele acestuia, care îl va numi *Mobutu*: „praf”, în limba ngbandi. Un astfel de nume îi va reaminti constant purtătorului său de originile sale modeste. Devenit preşedinte atotputernic, Mobutu va adăuga numelui alte două silabe, care să contribuie la propria-i elogiere: „Sese Seko”, „Eternul”. Această acțiune plină de vanitate nu va fi suficientă pentru a-i vindeca rana de la începutul vieții: aceea de a avea un tată necunoscut.

Încă de mic, în anii ’30, viața îi oferă lui Joseph-Désiré prima şansă. Soția judecătorului belgian care îi angajează tatăl, doamna Delcourt, care nu are copii, se ataşează de el. Aceasta îl învață să numere, să vorbească, să scrie şi să citească corect în franceză. Pentru băiat, această femeie reprezintă o şansă providențială, iar legătura cu ea va fi hotărâtoare pentru educația sa. La moartea tatălui său, Joseph-Désiré nu împlinise încă opt ani. Mama Yemo, fără resurse financiare, se refugiază cu cei patru copii la Kawele, satul natal, situat foarte aproape de Republica Centrafricană şi la câțiva kilometri de Gbado-Lite, mica localitate în care se născuse soțul ei şi unde Mobutu avea să construiască, treizeci de ani mai târziu, atunci când era în culmea gloriei, două palate luxoase. Mica familie va pribegi în zonă ani la rând, încercând să iasă la liman.

Lăudăros, bătăuş şi pus pe fugă, Mobutu descoperă rigorile internatului deținut de călugării misionari. Exmatriculat din şcoala creştină de la Coquilhatville (viitoarea Mbandaka), în februarie 1950 acesta este înrolat din oficiu în armata colonială, pentru o perioadă de şapte

ani. Admis la Şcoala Centrală Luluabourg (astăzi, Kananga), urmează cu succes cursuri prin corespondenţă. În ianuarie 1953 termină şcoala al doilea din promoţia sa, obţinând o diplomă de secretar-contabil-dactilograf. La Léopoldville, capitala ţării, se arată muncitor şi competent. Promovat sergent, cel mai înalt grad la care puteau avea acces indigenii, se căsătoreşte civil cu Marie-Antoinette Gbiaténé, în vârstă de paisprezece ani, care era cu unsprezece ani mai mică decât el, şi visează să devină jurnalist.

Timp de trei ani, din aprilie 1956 până în martie 1959, viitorul dictator va trăi din scrierile sale. Cotidianul *L'Avenir*, laic şi liberal, lansează un supliment săptămânal, *Actualités africaines*, ale cărui articole erau scrise numai de congolezi. Tânărul este angajat, iar acesta, fiind foarte bine informat, îi povesteşte, de multe ori cu umor, numeroasele întâmplări anodine din viaţa de zi cu zi lui „Léo", într-o rubrică săptămânală de care se ocupa: „Oraşul dezvăluit". Apoi avansează în carieră publicând unele „lucrări de calitate", editoriale, în care se dă drept naţionalist şi democrat. În iunie 1958 descoperă Belgia din postura de jurnalist, cu ocazia Expoziţiei Universale. La întoarcerea în ţară este numit redactor-şef la ziarul unde lucra. Om de influenţă în profesia sa, Mobutu frecventează liderii naţionalismului congolez. Cel mai inteligent dintre aceştia îi devine prieten: Patrice Lumumba.

Joseph şi Patrice

Cei doi bărbaţi s-au cunoscut în 1956 la sediul ziarului *Actualités africaines*. Lumumba, care lucra la poşta din Stanleyville (viitorul Kisangani), este, la scurt timp după aceea, închis pentru deturnare de fonduri şi fals în înscrisuri. Transferat la „Léo", citeşte în închisoare articolele

lui Mobutu, pe care le apreciază. Lumumba şi noul său prieten împărtăşesc anumite idei: pentru că nici unul, nici altul nu aparțin vreunui grup etnic dominant, aceştia vor un Congo puternic, unit, care să poată rezista ingerințelor străine. La 28 decembrie 1958, în timpul unui miting, Lumumba, cu statura lui înaltă, brațele lungi şi subțiri, ajutat de charisma sa, stârneşte entuziasmul mulțimii, care, pentru prima dată, scandează cuvântul magic: „*Dipenda! Dipenda!*” – varianta în limba lingala a cuvântului „independență”. În acea zi, Mobutu aderă la Mişcarea Națională Congoleză (MNC) fondată de Lumumba. În urma unei revolte importante care a avut loc la Léopoldville, pe 4 ianuarie 1959, evenimentele se precipită. Regele Baudouin acționează înaintea guvernului şi promite independența țării. Se anunță negocieri. Datorită unei burse, Mobutu se mută la Bruxelles ca reprezentant oficial al *Actualités africaines* şi le spune la revedere „dragilor lui prieteni cititori”.

Luni de zile, puterea belgiană, paralizată ea însăşi de disensiunile din interior şi de ostilitatea Albilor din Congo față de o emancipare rapidă a coloniei, amână luarea unei decizii. Apoi evenimentele se precipită din nou. În ianuarie 1960 are loc la Bruxelles o masă rotundă la care participă toți reprezentanții de seamă congolezi. Din punct de vedere politic, Belgia „renunță la tot”: acordarea independenței este stabilită pentru data de 30 iunie. Lumumba şi Mobutu au o relație de prietenie complexă, caracterizată de interese reciproce şi idealuri împărtăşite. Lumumba are încredere în Mobutu, ştiind totuşi că fostul jurnalist era totodată şi fost „informator” al poliției coloniale. Şi Mobutu îl admiră pe Lumumba, care l-a inițiat în activismul politic. Acesta din urmă se întoarce în Congo să se pregătească pentru alegeri. Mobutu rămâne la Bruxelles ca reprezentant al Mişcării Naționale Congoleze în cadrul unei noi mese rotunde pe

teme economice şi financiare. În spatele atitudinii curtenitoare, a privirii surâzătoare, încadrate de ochelari cu rame groase, se află deja un Rastignac de la Tropice. În urma alegerilor, partidele naționaliste obțin o victorie clară. MNC şi aliații săi sunt pe primul loc. Viitorul guvern va fi în mod cert unul de coaliție. Joseph Kasa-Vubu, şeful grupului etnic Bakongo, majoritar în capitală, şi principalul lider politic de la acea vreme, ajunge preşedinte, iar Lumumba, prim-ministru. Mobutu este numit secretar de stat la preşedinția Consiliului. Datorită acestei funcții, devine consilierul apropiat şi confidentul lui Lumumba. Pentru Mobutu începe o viață nouă.

Foarte repede, între Lumumba şi Mobutu apar primele disensiuni. Prim-ministrul îşi dezamăgeşte prietenul atunci când, în ziua obținerii independenței, susține în fața regelui Baudouin, invitat de onoare la ceremonii, un discurs antibelgian, în mod deliberat provocator. La rândul său, Lumumba se distanțează de adjunctul său incomod. Dar în caz de urgență cei doi colaborează, aşa cum s-a întâmplat în timpul unei revolte care a zguduit armata: soldații prost plătiți se răscoală împotriva lui Lumumba, împotriva ministrului apărării, dar şi împotriva ofițerilor albi rămaşi în funcții şi care îi maltratează. În data de 8 iulie, Lumumba îi spune lui Mobutu: „Joseph, ai fost soldat. Descurcă-te, du-te şi îmbracă uniforma de colonel, te vom numi şef al Statului-Major”. Iată-l pe rezervistul Mobutu, singurul ministru cu puțină experiență ca soldat, ajuns cel de-al doilea om în ierarhia armatei. Va cheltui bani în neştire pentru a încerca să domolească furia soldaților.

Lumumba, mortul fără mormânt

Pe 11 iulie are loc un eveniment de o importanță capitală. Moïse Tshombe, preşedintele guvernului provincial, proclamă independența bogatei provincii Katanga, cu sprijinul unor ofițeri şi consilieri belgieni. ONU decide să intervină. Organizația trimite în Congo aproximativ 20.000 de Căşti Albastre, care vor rămâne în țară până pe 30 iunie 1964. La 9 august, sudul provinciei Kasai, supranumită provincia diamantului, îşi declară la rândul său independența. Deşi relația lor se înrăutățeşte tot mai mult, Lumumba şi Mobutu acționează pentru ultima dată împreună şi decid să înăbuşe cele două încercări de secesiune. Exploatând rivalitatea tot mai mare dintre Kasa-Vubu şi Lumumba – fiecare ordonându-i să-l aresteze pe celălalt –, Mobutu reuşeşte, la 14 septembrie, prima sa lovitură de stat prin „neutralizarea” celor doi lideri, plasați în arest la domiciliu. Îi acordă apoi patruzeci şi opt de ore ambasadorului sovietic să părăsească țara. A doua zi, numele fostului sergent apare pentru prima dată în presa străină. Cu majuscule. Mobutu îşi face astfel intrarea pe scena internațională. Nu o va părăsi timp de treizeci şi şapte de ani.

Operațiunea lui Mobutu nu este deloc rodul improvizației. A pregătit-o cu sânge-rece cu ajutorul CIA. Instalează un guvern format din tineri universitari, pe care îl controlează după bunul-plac, şi se luptă să recâştige controlul armatei. În vara şi toamna anului 1960, Lumumba a devenit pe rând omul care trebuia să fie neutralizat, apoi îndepărtat, pentru ca apoi să fie doborât. Prea mulți actori de pe scena congoleză îşi doresc cu ardoare înlăturarea sa, mai ales că acesta se bucură de legitimitate în ochii majorității parlamentarilor şi de sprijinul unei mari părți a poporului. Duşmanii săi, numeroşi şi împrăştiați în diferite regiuni şi organizații, sunt cei din Léopoldville, redenumit Kinshasa, din Kasai şi Katanga, din cadrul Bisericii şi, în sfârşit, din

cadrul CIA, precum şi belgienii, omniprezenţi în culise. Fiecare are motivele sale pentru a-şi dori căderea lui Lumumba. Dar, în această perioadă de intens Război Rece, toţi îl privesc din aceeaşi perspectivă maniheistă: în cel mai bun caz, ei văd în acest naţionalist sincer şi entuziast un instrument; în cel mai rău caz, un aliat al comunismului internaţional dornic să se instaleze în Africa.

Prins pe 2 decembrie după o tentativă de evadare, premierul este bătut, legat fedeleş, aruncat într-un elicopter şi transferat într-o tabără militară. Are apoi loc un eveniment care îi determină pe mulţi conspiratori să termine cu el: iminenta instalare la Casa Albă, la 20 ianuarie, a lui John F. Kennedy. Nu se spunea că tânărul preşedinte ales intenţiona să contribuie la eliberarea lui Lumumba? La Bruxelles se decide ca acesta să fie predat susţinătorilor celui mai mare inamic al său, Tshombe, care avea o viziune prooccidentală clară şi, în acelaşi timp, ostilă naţionalismului centralizator al lui Lumumba. Mobutu, înştiinţat, joacă rolul lui Ponţiu Pilat. La 17 ianuarie 1961, turnul de control de la Élisabethville, capitala provinciei Katanga, este informat despre sosirea „preţiosului pachet”. Lumumba este executat în aceeaşi seară în prezenţa lui Tshombe şi a patru belgieni. Mobutu nu-şi va asuma niciodată nici cea mai mică responsabilitate morală în toată această dramă. Ulterior, în modul cel mai cinic cu putinţă, îl va proclama pe Lumumba „erou naţional”. Un singur lucru contează: şi-ar fi putut salva fostul protector, dar nu a făcut-o. Şi, din această crimă fondatoare, nu rămâne nici vreun trup neînsufleţit şi nici vreo înmormântare. Ucigaşul său are de-acum mâinile libere şi pătate de sânge.

Prietenul CIA-ului

Asasinarea lui Lumumba încheie primul ciclu haotic şi sângeros – care a durat puţin peste şase luni – al istoriei tinerei Republici Congo independente. Acesta avea să anunţe un altul mai lung, de aproape cinci ani, marcat de anarhie şi violenţă într-o măsură mult mai mare, timp în care vor pieri sute de mii de congolezi. O perioadă în care numai cuvântul „congolizare” va simboliza toate relele generate de o stare aproape permanentă de război civil: lupte pentru putere, confruntări între triburi, masacre, represiuni, sărăcie rurală extremă.

Acum are loc consolidarea strânselor legături dintre Mobutu, devenit şef al armatei şi general, şi serviciile secrete americane. Liderul congolez acţionează în acest sens în 1963, în timpul celei dintâi vizite în Statele Unite, ocazie cu care Kennedy îl primeşte la Casa Albă. În acelaşi an, noul deţinător al puterii obţine în Israel un brevet de paraşutist şi sare în mare, în largul coastelor portului Haifa. Principala sa preocupare este restabilirea ordinii în cadrul armatei şi modernizarea acesteia pentru a zdrobi rebeliunile care însângerează ţara. Cea mai violentă dintre acestea este condusă de Pierre Mulele, fost ministru al lui Lumumba, devenit duşmanul de moarte al lui Mobutu. Înflăcărarea cu care luptă adepţii săi, care-şi iau numele de Simba („leu” în limba swahili), este înteţită de vrăjitori. Aceştia primesc amulete pe care le poartă la gât sau la încheietura mâinii; se consideră că obiectele magice au puterea de a îndoi puştile inamicilor şi de a le topi gloanţele, astfel încât din puşti să curgă apă. Seamănă teroare în sate şi alungă soldaţii. În iunie 1964, Mobutu, al cărui curaj este recunoscut de toată lumea, reuşeşte să ocupe, împreună cu câţiva susţinători, un pod de o importanţă strategică din oraşul Kamanyola, situat în provincia Kivu. Acest episod glorios, care aminteşte de bătălia de la Arcole, îi va plăsmui legenda. În noiembrie 1964, nebunia ucigaşă a rebelilor Simba se dezlănţuie la

Stanleyville. Recucerirea oraşului de către paraşutişti belgieni şi mercenari închide cel mai dureros capitol din istoria tânărului stat. Aceasta este perioada în care chiar faimosul luptător de gherilă Che Guevara se ascunde în munţii din partea de est a ţării timp de şapte luni, din aprilie până în noiembrie 1965. Va părăsi ţara bolnav şi dezamăgit de lipsa de înflăcărare în luptă a turmei sale africane.

Mobutu, promovat la scurt timp în gradul de locotenent general, se simte mai puternic ca niciodată. Deşi nu este un actor important în cadrul Războiului Rece, obţine beneficii importante în urma conflictului, devenind aliatul privilegiat al Occidentului din această parte a Africii râvnită de „roşii”. Timp de douăzeci şi cinci de ani, preşedinţi, generali, spioni şi bancheri occidentali vor vedea în el un bastion indispensabil împotriva comunismului. Nimeni nu va face nimic pentru a-i împiedica excesele. La 24 noiembrie 1965 pune mâna pe întreaga putere, îl demite pe preşedintele Kasa-Vubu, suspendă constituţia şi dizolvă parlamentul. Nu este tras nici un foc de armă. Mobutu declară presei că mandatul său de preşedinte este de cinci ani, adăugând: „Competiţia pentru putere s-a încheiat”. La treizeci şi cinci de ani, tocmai realizase cea mai importantă acţiune din întreaga sa carieră. Destinul său – şi în acelaşi timp cel al ţării sale – este pecetluit. Mobutu se află în fruntea unei ţări imense, extrem de bogate, devenită la nivel internaţional un fel de „scandal geologic” din cauza bogăţiilor minerale ascunse în subsolul acestui imens teritoriu african, de aproape cinci ori mai mare decât Franţa: cupru, cobalt, diamante şi o gamă întreagă de metale preţioase de înaltă valoare strategică. Purtând eterna sa tocă din blană de leopard, preşedintele-general radiază încredere şi energie. Alege „să spună adevărul” cu o sinceritate care uimeşte şi încântă publicul. Impune un stil oratoric alcătuit din lozinci

şi formule incisive, pe care le rosteşte cu vocea sa gravă, domoală şi puternică, având un puternic accent belgian. Elegant, entuziast şi feroce, Mobutu reprezintă un amestec de aroganță şi vanitate. Îmbătat de puterea sa absolută recent dobândită, începe să vorbească despre sine la persoana a treia.

Spânzuraţii din ziua Rusaliilor

Violența, viclenia şi minciuna consolidează dictatura „Marelui Leopard". În 1966, în ziua Rusaliilor, Mobutu îi prinde într-o cursă diabolică pe fostul şef al guvernului, Évariste Kimba, şi pe trei dintre miniştrii săi. Condamnați la moarte a doua zi de un tribunal militar excepțional, după un simulacru de proces care a durat o oră şi jumătate, aceştia sunt spânzurați în public, la Kinshasa, două zile mai târziu – în data de 2 iunie –, în fața a 300.000 de oameni. Mulțimea ascultă cum victimele, ale căror capete erau acoperite, îşi rosteau ultimele rugăciuni în fața călăului. Începând din 1960, Congo cunoscuse mii de tragedii – era însă prima dată când erau executați politicieni. Stârnind spaima în mințile şi inimile oamenilor şi fără să se teamă că pângăreşte o sărbătoare creştină în această țară extrem de ataşată de credința catolică, Mobutu anunță că are putere de viață şi de moarte asupra congolezilor. Mesajul îi vizează pe toți, politicieni, soldați, intelectuali, activişti şi oameni de rând. Această acțiune crudă şi, în acelaşi timp, spectaculoasă asigură lipsa de reacție a opoziției vreme îndelungată. Mobutu, care a citit şi recitit *Principele* lui Machiavelli – „Este una dintre cărțile mele preferate", îi mărturisea el vechiului său prieten Larry Devlin, şeful antenei CIA din Kinshasa –, se va lăuda cu iubirea

poporului său; dictatorul va fi însă mai ales temut de congolezi.

După moartea lui Lumumba şi izolarea lui Kasa-Vubu în satul său, cel din urmă rival al generalului-preşedinte rămăsese Moïse Tshombe. Acesta, ultimul dintre liderii independenței, exilat în Spania, trebuia ucis. Cu ajutorul CIA, Mobutu îi întinde o capcană în care Tshombe cade din imprudență. Răpit în iunie 1967, în timp ce se afla la bordul unui avion, Tshombe este închis la Alger, unde avea să moară doi ani mai târziu în condiții rămase misterioase. În octombrie 1968, Mobutu scapă în cele din urmă de Mulele, oferindu-i perspectiva reconcilierii printr-o amnistie generală. Refugiat în Brazzaville, epuizat şi izolat, fostul lider al rebelilor acceptă să traverseze fluviul şi să se alăture regimului. Şampania reconcilierii curge în valuri înainte ca Mulele, dus într-un lagăr militar din Kinshasa, să fie torturat până la moarte. Justin Bomboko, ministrul afacerilor externe al lui Mobutu, avea să povestească mai târziu sfârşitul groaznic al acestuia: „Pe când era încă viu, urechile i-au fost smulse, nasul i-a fost tăiat, ochii i-au fost scoşi din orbite, pentru ca apoi să fie aruncați pe jos. I-au fost smulse organele genitale. Încă în viață, brațele, apoi picioarele i-au fost amputate. Rămăşițele umane au fost băgate într-un sac şi aruncate în râu”.

Cadavre de-a lungul apei

În romanul său *A Bend in the River*, în care plutea umbra amenințătoare a „omului măreț” al cărui nume nu era niciodată menționat – în acest caz, Mobutu –, regretatul laureat al Premiului Nobel V.S. Naipaul scrie: „Vegetația înăbuşea zgomotul asasinatelor, iar râurile noroioase spălau sângele vărsat”. În Congo, devenit acum Zair, aceste

descrieri literare reflectă o realitate sumbră. Câte cadavre au sfârşit pe fundul apei în treizeci şi doi de ani de dictatură? În filmul documentar al lui Thierry Michel, *Mobutu roi du Zaïre*, şi în cartea *L'Abbatoire*, Pierre Yambuya, pilot de elicopter, spune că a participat, împotriva voinței sale, între 1978 şi 1984, la misiuni nocturne de mare importanță: a aruncat peste bord zeci de bărbați, soldați sau civili, decedați sau încă în viață. Acesta depune mărturie, în fața camerei de filmat, despre locurile în care executa treburile murdare: „Venisem aici cu avionul pentru a căuta prizonierii uciși. Cadavrele oamenilor executați de către serviciile secrete erau ținute acolo. Erau împachetate în huse. Erau aruncate în fluviu. După fiecare zbor nocturn, gărzile lui Mobutu curățau cu atenție elicopterul pentru a îndepărta şi cea mai mică urmă de sânge".

Mobutu domneşte prin violență. Frica şi banii reprezintă cele două elemente-cheie datorită cărora s-a menținut la putere pentru o perioadă atât de lungă. Se întâmplă ca uneori să-şi trateze cu asprime în public anumiți miniştri sau consilieri. Numeroşi zairezi sunt convinşi că dictatorul se află în spatele morții primei sale soții, care are loc în 1977. Se pare că ar fi lovit-o violent, într-un exces de furie, după ce l-ar fi sfătuit să demisioneze. Mult timp, chestiunea nu-i va da pace lui Mobutu. Îl va obseda atât de mult încât, peste ani, îl va forța pe medicul militar Victor Ilanga să se prezinte în fața Congresului partidului unic pentru a-l declara nevinovat în mod solemn: „Mi-am ucis eu soția?" îl va întreba fără menajamente. „Oh! Nu, şefule", va răspunde doctorul. Ce-ar fi putut să spună?

Masacre şi gropi comune

Mobutu nu este un ticălos abject. El ucide prin interpuşi, pune la cale crimele şi apoi neagă orice implicare. Pentru a pecetlui soarta unui om acuzat pe nedrept printr-o scrisoare anonimă, este suficient să facă doar o scurtă însemnare cu urmări fatale: „Să dispară”. Nu ezită să seducă soțiile colaboratorilor săi, miniştri sau generali, ale rivalilor săi, pentru a le diminua puterea. Timp de treizeci de ani, Mobutu va fi ținta rapoartelor acuzatoare anuale ale Amnesty International privind încălcările drepturilor omului în Congo-Zair: arestări fără mandat, detenții fără proces, oameni exilați în sălbăticie, execuții simulate, torturi de tot felul, procese inechitabile, care au loc într-un timp foarte scurt şi cu uşile închise, dispariții misterioase ale adversarilor, represiuni sângeroase pentru suprimarea protestelor de stradă, a grevelor sau demonstrațiilor, masacre colective ale sătenilor, comploturi false, epurări în cadrul administrației sau al armatei.

În 1969, grupul lui Mobutu deschide focul asupra campusului Universității Lovanium din capitală. Cadavrele sunt aruncate într-o groapă comună. În 1971, universitatea este din nou închisă; cei două mii de studenți sunt înrolați pentru a servi timp de doi ani în armată, unde, potrivit televiziunii naționale, „vor învăța să se supună şi să-şi țină gura închisă”. În 1978, opt tineri ofițeri şi cinci civili sunt împuşcați pentru că ar fi complotat împotriva regimului. În 1990, un comando ajunge noaptea în campusul din Lubumbashi (fostul Elisabethville) pentru masacrarea tinerilor judecați, care erau ostili puterii. Studenții sunt măcelăriți, aruncați pe fereastră; fetele sunt violate. Sunt zeci de victime. Duminică, 16 februarie 1992, un milion de manifestanți răspund apelului Bisericii şi mărşăluiesc pe străzile marilor oraşe pentru a cere instaurarea democrației. Oamenii cântă, strigă lozinci, agită ramuri, stau în fața cordoanelor de militari. La Kinshasa, acest „marş al

speranței” se transformă într-un măcel. Soldații folosesc gaze lacrimogene, napalm şi trag în mulțime. Bilanțul represiunii: cel puțin treizeci şi cinci de morți. În ciuda tuturor acestor acțiuni murdare, mai ales în prima parte a guvernării sale, Mobutu este primit cu onoruri, chiar lăudat de toți mai-marii lumii: de Gaulle, Elisabeta II, Richard Nixon, împăratul Japoniei, Nasser, Indira Gandhi, regele Baudouin, Mao (de două ori). Preşedinți şi prim-miniştri francezi – Valéry Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, Raymond Barre – îi ridică osanale, atunci când nu refuză invitația lui Mobutu în luxoasa lui vilă de pe Coasta de Azur.

Pentru Mobutu, armata este un instrument politic, fiindu-i în totalitate devotată. Înainte de 1965 a făcut din ea fundația şi rampa de lansare pentru viitoarea sa putere. După ce a ajuns preşedinte, armata devine instrumentul supraviețuirii sale. Pentru Mobutu însă, care este veşnic suspicios, rolul important al acesteia o face periculoasă. De aici şi eforturile lui de a o controla, diviza sau manipula. Divizia specială prezidențială (DSP), vârf de lance şi scut al regimului, îşi proclamă loialitatea numai față de Mobutu. Fiecare dintre cei 15.000 de bărbați jură „loialitate față de preşedintele-fondator”: „Oye, noi te-am ales pe tine. Te-am ales doar pe tine”. Acest jurământ nu este depus nici față de republică, nici față de instituțiile sale. În schimb, Mobutu se asigură ca DSP-ului să nu-i lipsească nimic. Nu are aceeaşi atitudine față de restul armatei, care înseamnă aproximativ 50.000 de oameni. De-a lungul anilor, acesta a neglijat în mod serios instituția care l-a făcut rege. Ofițerii, soldații de rând sau subofițerii sunt extrem de prost plătiți. Armata devine „subproletară”, extorchează populația civilă pentru a supraviețui şi devine locul în care se petrece întregul trafic. Serviciile de securitate funcționează perfect. Mobutu este atât de preocupat de chestiunea supravegherii, încât adesea este cuprins de paranoia. Întregul sistem se bazează pe o

rețea eficientă de informatori din țară sau din străinătate, unii dintre aceştia fiind plătiți din bugetul preşedinției, şi care acționează împreună cu servicii prietene, în frunte cu CIA.

„Jos costumul!”

Pentru Mobutu, principalul instrument de supraveghere şi control al populației este Mişcarea Revoluționară Populară (MPR), partidul unic, „partid-stat”, fondat în 1967. Toți cetățenii sunt declarați membri de partid, de bunăvoie sau cu forța; conform unui slogan oficial, aici intrau inclusiv „strămoşii şi copiii nenăscuți”. Mobutu declară cu hotărâre: „Nu avem nevoie de opoziție. Practicăm juxtapunerea”. Se vrea a fi urmaşul regilor bantu care conduseseră cândva statele savanei: „Menționați, spune el, un singur sat din regiunea voastră care să fi avut doi şefi! Iar respectul față de lider, adaugă el, este sfânt”. „A-ți critica liderul, după cum se aude pe coridoarele anumitor administrații, înseamnă să-ți compromiți orice şansă de promovare.” Cine are urechi de auzit să audă.

La începutul anilor 1970, Mobutu îşi doreşte o doctrină asupra căreia să-şi pună amprenta şi pe care să o preamărească în ochii lumii. Aceasta va fi „autenticitatea”. Vrea ca poporul să reînnoade cu mândrie legăturile cu rădăcinile lui africane şi să-şi extragă puterea din propria lui identitate şi din tradițiile sale ancestrale. „Leopardul” le propune compatrioților săi o revoluție culturală, o operațiune sănătoasă de dezalienare mintală, care are un ecou favorabil în rândul multora în contextul marcat de decolonizare. Moneda, din 1967, apoi țara şi fluviul, în 1971, sunt redenumite Zair: „Cei trei Z”. Decizie ciudată, deoarece Congo era un cuvânt de origine africană, în timp ce

„Zair” părea să provină dintr-un termen local preluat în limba portugheză cu sensul de „fluviul care înghite toate râurile”. Pentru zairezi, formula de adresare nu mai este „domnule”, ci „cetăţene”. Mobutu impune *abacost*-ul, un neologism pentru „Jos costumul!”, un fel de vestă-tunică închisă la guler. Fiecare cetăţean şi cetăţeană trebuie să poarte un nume tipic zairez şi să adauge la numele iniţial unul sau mai multe nume ale strămoşilor lor. Preşedintele îşi extinde numele de familie: Mobutu Sese Seko Kuku Ngbenda Wa Za Banga, ceea ce în limba ngbandi înseamnă „războinicul atotputernic care seamănă în urma sa flăcări, atotcuceritorul, fără ca nimeni şi nimic să-l poată opri”. Cu toate astea, este un strateg militar mediocru, fiind salvat deseori de forţele străine, care i-au sărit în ajutor de fiecare dată, de la rebeliunile din anii ’60 până la cele două războaie din Shaba, fosta provincie Katanga (1977–1978). În timpul celui de-al doilea conflict, pentru a-şi salva regimul de invadatorii din Angola, Valéry Giscard d’Estaing îi trimite pe paraşutiştii francezi la Kolwezi, în inima regiunii miniere, unde domneau violenţa şi haosul.

Jefuitorul-şef

Tradiţia justifică toate abuzurile. Glorificarea conducătorului a atins înălţimi nemaivăzute până acum pe teritoriul african. „Liderul suprem”, neîncăpându-şi în piele de mândrie, îşi cântă la nesfârşit osanale. Îmbătat de putere, se consideră un semizeu. În fiecare seară, înainte de difuzarea buletinului de ştiri, chipul său apare pe cer, asemenea unei figuri celeste. Pe stadioanele pline, mulţimile care poartă haine cu chipul lui Mobutu îi doresc „viaţă veşnică” pe ritmuri de rumba. Ar vrea să se vorbească mult mai mult despre Zair – şi de bine. Reuşeşte să-şi atingă

scopul, pentru o scurtă perioadă, când, pe 30 octombrie 1974, pe stadionul din Kinshasa are loc, pe cheltuiala țării gazdă, „lupta secolului” dintre boxerii George Foreman, în vârstă de douăzeci şi cinci de ani, campion mondial la categoria grea, şi Muhammad Ali (Cassius Clay), de treizeci şi doi de ani. E puțin trecut de ora 4 dimineața când cei doi boxeri intră în ring, în mijlocul terenului de fotbal, în fața zecilor de mii de zairezi adunați în tribunele dominate de un portret de mari dimensiuni al lui Mobutu. Confruntarea este transmisă prin satelit în Statele Unite în prime-time, de unde ora neobişnuită, în toiul nopții africane. Muhammad Ali va câştiga, spre marea bucurie a publicului, care îl susține puternic. Evenimentul va costa Zairul peste 10 milioane de dolari.

Banii sunt combustibilul ideologiei lui Mobutu. „Îndrumătorul” cumpără, la propriu, elita politică. Este extrem de generos cu susținătorii săi pentru a-i putea controla. „A servi, nu a se servi”, îndeamnă un faimos slogan pe care toată lumea îl spune invers, asemenea preşedintelui. Mobutu „se serveşte” cu neruşinare de la început. Jefuitor-şef, îşi transformă țara într-o „cleptocrație”, confundă vistieria statului cu propriul buzunar şi se identifică cu imaginea pe care Bernard Kouchner ajunge să i-o creioneze: „Cont bancar ambulant ce poartă o tocă din piele de leopard”. Favorizează într-un mod scandalos regiunea sa natală, clanul său, familia sa – din care fac parte două soții, două concubine şi aproximativ cincizeci de copii (unii recunoscuți, alții născuți în afara relațiilor cu partenerele sale oficiale). În anii ’80, averea sa se ridică la patru miliarde de dolari. Este unul dintre cei mai bogați oameni din lume – şi se laudă cu asta. Până la moartea sa va ajunge să dețină douăzeci de proprietăți de lux, printre care nouă în Belgia, Vila del Mare în Roquebrune-Cap-Martin şi reşedința sa portugheză, în a cărei pivniță ascundea 11.000 de sticle de

vinuri alese. Nu trebuie uitat „Versailles-ul din junglă”, somptuosul palat de la Gbado-Lite, situat în mijlocul pădurii ecuatoriale, la peste 1.000 de kilometri nord de Kinshasa. Marmură, oglinzi, mobilier prețios şi tapiserii, toate folosite în exces şi aduse cu un avion special.

Timp de treizeci de ani, Mobutu şi-a jefuit cu conştiinciozitate țara pentru satisfacerea nevoilor sale nelimitate. Implementează un sistem care să-i permită să pună mâna pe fonduri. Deturnează ajutorul extern, obligă companiile miniere, inclusiv compania de stat Gécamines (cupru, aur, cobalt), să transfere câştigurile în conturi speciale. Aceeaşi tactică se aplică şi în cazul diamantelor, cafelei, importurilor şi exporturilor. Capacitatea sa de a corupe nu cunoaşte limite. Pentru a se menține la putere, redistribuie nenumărate bunuri în stânga şi-n dreapta. Cumpără loialitatea apropiaților, precum şi inerția şi tăcerea adversarilor. Nepedepsită, corupția otrăveşte toate palierele statului, începând cu armata: generalii îşi iau venitul direct de la sursă, iar soldații jefuiesc săracii. În regatul „bacşişului” – mita –, Mobutu practică „politica burții”: mergând în jos pe scara socială, corupția permite fiecăruia „să mănânce” şi să-şi domolească nemulțumirea, dar, până la urmă, contribuie la exacerbarea inegalităților. „Bacşişul” este punerea concretă în aplicare a Articolului 15, precept al realității crude al unei constituții imaginare, pe care omul obişnuit îl rezumă, cu un aer cunoscător, astfel: „Descurcă-te!” Cu alte cuvinte, sistemul D zairez.

Un aliat care începe să încurce

Odată cu înaintarea în vârstă, Mobutu cade pradă dezamăgirii. Devine mai posac. Cel mai adesea este obosit, singuratic, irascibil. Se ştie deja bolnav de cancer de

prostată, boală care în cele din urmă îl va înfrânge? Căderea Zidului Berlinului şi vântul democrației care se abate asupra Africii îl determină să facă concesii; prea puține, prea târziu. În aprilie, restabileşte sistemul multipartinic. După un sfert de secol de putere absolută urmează şapte ani de haos. Conferința Națională Suverană, care începe la Kinshasa în aprilie 1991, se transformă într-un tribunal popular împotriva sistemului de guvernare. Pe străzi, oamenii strigă: „Jos dictatorul! Mobutu, hoțul!”, fără ca cel vizat să reacționeze. Toată lumea spune că „Marele leopard” nu mai este ce-a fost odată. De fapt, Mobutu se află încă la putere, dar nu mai guvernează. Petrece tot mai mult timp departe de Kinshasa, motiv pentru care este criticat. La bordul iahtului său de lux, *Kamanyola*, amenajat ca o administrație prezidențială plutitoare, apoi la Gbado-Lite. Devine aproape invizibil, mai puțin pentru ultimii dintre cei rămaşi fideli lui.

La începutul anilor ’90, lumea evoluează într-o direcție defavorabilă lui. Africa, se spunea în trecut, are forma unui revolver, al cărui trăgaci este Zairul. Lui Mobutu îi plăcea să-şi însuşească această frază a lui Frantz Fanon, uitând să-l citeze pe autor. Dar Războiul Rece s-a sfârşit, iar pistolul african a fost pus la loc în tocul său. Mobutu nu mai poate să exploateze venitul provenit din poziția geostrategică a țării sale, să-şi valorifice rolul de cel mai mare duşman al comunismului sau să se bazeze pe ruşinoasa indulgență a Occidentului. A fost un aliat indispensabil care a devenit deranjant. În 1993, Washingtonul, Bruxelles-ul şi Parisul îl somează să cedeze locul său opoziției. Refuză categoric. Soarta îi va fi pecetluită de evenimentele din micul stat vecin, Rwanda, după genocidul din 1994, în urma căruia au pierit 800.000 de etnici tutsi şi hutu moderați. Aliați ai noii puteri instalate la Kigali, rebelii tutsi din Zair au ocupat, în octombrie 1996,

oraşul Goma, capitala regiunii Kivu. Peste un milion de ruandezi hutu, refugiați în Zair, şi-au părăsit taberele şi au fugit în savane şi păduri. Liderul rebel Laurent-Désiré Kabila, un bărbat cu constituție atletică, este un vechi adversar marxist al lui Mobutu, față de care nutreşte o ranchiună statornică; acesta a început să practice diferite tipuri de trafic, îmbogățindu-se astfel.

Pe parcursul mai multor săptămâni, rebelii înaintează fără efort. Armata dispare, regimul se prăbuşeşte. Dar nimeni nu se lasă înşelat: Kabila este marioneta scoasă la înaintare de adevăratele persoane care îi vor aduce sfârşitul lui Mobutu, Paul Kagame, viitorul preşedinte al Rwandei, şi Yoweri Museveni, şeful statului ugandez. Ambii sunt etnici tutsi. Primul nu i-a iertat niciodată lui Mobutu că l-a susținut pe predecesorul său, etnic hutu. Soldații săi sunt vârful de lance al rebeliunii. Cel de-al doilea, creierul din spatele acțiunii armate, visează să se impună la conducerea Africii Centrale cu sprijinul Statelor Unite, care îl răsfață. Angajamentul Washingtonului este factorul-cheie al operațiunii. Administrația Clinton, se va afla mai târziu, pusese la punct, încă de la sfârşitul anului 1995, un scenariu care viza răsturnarea lui Mobutu. Consilierii americani au instruit trupele lui Kagame. Unii au participat la invazie, doi dintre ei fiind uciși. Referitor la Mobutu, Bill Clinton făcea următoarea afirmație: „Pe vremea când eram student era preşedinte; când eram guvernator era tot preşedinte; astăzi sunt preşedinte şi el este încă preşedinte!”

Căderea şi exilul

Dictatorul asistă neputincios la propriul sfârşit. În ultima zi, la Kinshasa, generalii săi capitulează şi fug sau îl trădează fără să ezite. La 16 mai 1997, Mobutu şi familia sa fug cu

un convoi spre aeroport pe un drum ocolitor, de teama unui atentat. Din acelaşi motiv, avionul lor zboară spre Gbado-Lite urmând o traiectorie inedită. La sosire, răgazul este scurt: soldaţii rebeli, auzind zvonuri despre sosirea preşedintelui, vor să pună mâna pe el.

În zorii zilei de 18 mai, Mercedesul lui Mobutu este vârât în interiorul unui Iliuşin, singurul avion disponibil. Mobutu nu va avea curajul să iasă din vehicul în timpul zborului. Ajunşi la aeroport, răzvrătiţii trag cu mitralierele Kalaşnikov asupra avionului, care se ridică cu greutate de la sol. Vor fi descoperite ulterior şase urme de gloanţe pe o aripă. După cinci zile de aşteptare în Togo, fugarii ajung în Maroc pe 23 mai.

Mobutu moare peste aproximativ o sută şi ceva de zile, pe 7 septembrie 1997, la vârsta de şaizeci şi şase de ani. Extrem de palid, slăbit din cauza hemoragiilor, cântărea doar 40 de kilograme. Familia îl îngroapă într-un modest mormânt în formă de capelă în cimitirul european de la Rabat, rezervat celor ce nu sunt de religie musulmană. Un mormânt aproape anonim, cu doar trei litere – MSS – pe piatră, care permit identificarea defunctului. În apogeul gloriei sale, Mobutu repeta cu plăcere: „Oamenii nu vor spune niciodată despre mine: iată-l pe fostul preşedinte al Zairului, ci: aici odihneşte Mobutu, preşedintele Zairului”. Fostul preşedinte este înmormântat aici de douăzeci şi doi de ani. Mobutu n-a murit când se afla la putere. N-a murit în ţara sa. Dublu afront al destinului. Şi nimeni nu ştie dacă osemintele sale se vor odihni vreodată pe acest pământ unde, conform tradiţiei bantu, strămoşii săi îl aşteaptă.

16. MUAMMAR GADDAFI: NAUFRAGIUL BEDUINULUI
de Vincent Hugeux

Orice dictatură este unică. Dar Muammar Gaddafi, singurul comandant la bordul navei numite Libia timp de patru decenii, va fi inventat un model unic de tiranie, o presupusă guvernare orwelliană care trebuia să dea substanţă populismului său fervent şi patriotic. Istoria *Jamahiriei* – Republica Maselor – „Arabe Socialiste Populare Libiene” este cea a unei distopii, a unei utopii care ia o turnură negativă. Pentru că idealurile generoase şi de egalitate susţinute în 1969 de acest răzvrătit din naştere, acest ofiţer rebel auster, necunoscut şi atât de încrezător în steaua lui, se regăsesc în aspiraţiile categoriilor marginalizate, ignorate şi dispreţuite de o monarhie vlăguită. Totuşi, foarte repede, agitatorul nasserian este exasperat de piedicile puse faptelor sale glorioase de către tovarăşii de arme, de îndărătnicia faţă de îndrăzneala sa ori de marii săi vecini, în frunte cu Egiptul, deloc cucerit de frenezia sa unificatoare şi de pretenţiile sale universaliste. Prin urmare, fiul deşertului devine dominator, autoritar, despotic. Totuşi, respinge în continuare calitatea sa de şef al statului pentru a o revendica pe cea de „Ghid al Revoluţiei”, de îndrumător eliberat de incertitudinile cotidiene. Artificiu retoric: venerat, temut sau urât, cârmaciul atât de curtat de Occident stăpâneşte totul. În timp ce adierile Primăverii Arabe îi străbat regatul, Gaddafi se agaţă în zadar de o himeră: „Cum să mă părăsească acest popor al cărui destin îl întruchipez?” Îmbătat de o băutură toxică, amestec de vanitate, ranchiună şi negare, Muammar

salvatorul îşi va desăvârşi lunga călătorie în pielea lui „M blestematul”.

Viața sa a fost o enigmă, o provocare inepuizabilă pentru orice gândire logică. După moarte, rămâne un mister. La opt ani de la sfârşitul său umilitor, Muammar Gaddafi încă îşi derutează învingătorii şi exegeții. În panteonul tiranilor, autoritarul beduin se odihneşte în categoria celor mai reprezentativi rebeli şi în cea a proscrişilor. Mucenic venerat pentru unii, personaj ridicol şi nemilos pentru alții. De la naşterea învăluită în mister şi până la moartea sa, brutală şi decadentă, acest fiu de cioban umil îşi va fi făurit legenda pe baza unor informații exagerate, jonglând cu paradoxurile.

Ofițerul elegant îndrăgostit de libertate înlătură, în vara anului 1969, un regim monarhic vlăguit, instaurând în loc o tiranie implacabilă. Îşi înrobeşte poporul, deşi se consideră profet al „puterii acestuia”. Critică servitutea femeilor, însă îşi dezonorează cuceririle. Musulman pios, ridiculizează ulemalele[109], doreşte să impună propria sa interpretare a Coranului, dă peste cap obiceiurile patriarhale şi luptă cu înverşunare împotriva islamismului radical. Militar de carieră, se dovedeşte a fi un pucist inspirat; este însă un războinic mediocru, după cum o dovedesc eşecul din Ciad din anii ’80 şi modul incoerent în care a acționat în timpul ultimei sale bătălii, patruzeci de ani mai târziu. Susținător al cumpătării, este extrem de indulgent în cazul escapadelor şi capriciilor costisitoare ale copiilor săi răsfățați, băieții şi mult iubita Aicha. Beduin dur, se vrea a fi un gânditor care să alcătuiască o „teorie universală”, astfel încât toate ideologiile cunoscute să devină învechite, cu riscul de a se pierde într-un maquis plin de scurtături periculoase şi superficiale. Patriot feroce, el, discipolul *rais*-ului egiptean

---

109 Membru al clerului musulman, care avea şi atribuții de legiuitor (n. tr.).

Gamal Abdel Nasser, îşi imaginează că este salvatorul idealului panarab, apoi „regele regilor Africii”; nu va fi însă nici una, nici alta.

Capriciile Libianului

Cu toate astea, să-i recunoaştem meritele regretatului Gaddafi: călăreț experimentat, *qaid al-Thawra* („Ghidul Revoluției”) va şti uneori, datorită instinctului de supraviețuire, să schimbe tabăra la timp. Chiar dacă aceasta a însemnat să nu mai finanțeze terorismul, al cărui susținător a fost; sau chiar dacă însemna curtarea Occidentului, pe care îl făgăduia flăcărilor gheenei. Şi încă trezeşte, chiar şi după moarte, un devotament tulburător în rândul tinerilor, care au atâta nevoie de eroi, cu precădere în rândurile intelectualității africane.

„Individul ăsta e nebun!” Fie că a fost spusă din amărăciune, dispreț sau uimire profundă, afirmația s-a auzit timp de zeci de ani pe aleile bazarelor şi în cancelariile marilor puteri. Să fi fost *imperatorul* libian nebun? Ciudat, da. Irascibil, categoric. Dar ținutele sale excentrice, furia sa teatrală, diatribele sale înflăcărate, scrierile sale absconse şi derutante, capriciile şi fanfaronada sa ascund în mod stângaci o coerență implacabilă. Cea a nesupusului incurabil, stimulat de obsesii tenace: eliminarea afrontului colonial, redarea demnității celui umilit, revitalizarea islamului, reunirea *ummei* – comunitatea de credincioşi –, unificarea cu forța a unei Africi fără granițe. Învestit, dacă e să-i dăm crezare, cu o misiune sacră, *qaid*-ul nasserian nu poate avea decât discipoli sau duşmani. Asemenea unui guru al unei secte, se crede alesul, el, care în realitate n-a fost niciodată aşa ceva. Sigur, cum să nu creadă în steaua lui norocoasă când, de-a lungul anilor, a scăpat atâtor

tentative de asasinat, comploturi, unele dintre acestea demne de Machiavelli, altele, de *Les Pieds Nickelés*? Când a supraviețuit tuturor tentativelor, inclusiv raidurilor devastatoare ale măreței Americi din primăvara lui 1968? Legenda supraviețuitorului este scrisă cu pana înmuiată în sângele duşmanului; iar toga cu care se înveşmântează este brodată cu firul de aur al şansei – *baraka*.

Nu totul se explică însă prin noroc. Cu atât mai puțin înfiorătoarea eficiență a unui aparat represiv extrem de dur. A rezista atât de mult pe vreme rea necesită un simț înnăscut pentru manevre, mânuirea perfectă a unei arte a haosului şi a alchimiei tribale. Deşi îi favorizează pe ai săi, Gaddafi va şti timp îndelungat să profite de cei care i se supuneau, folosindu-se de veniturile petroliere pentru a ține laolaltă piesele întregului său sistem.

Instaurarea, în 1977, a „*Jamahiriei* – Republica Maselor – Arabe Socialiste Populare Libiene” dezvăluie o altă față a personajului: aceea care arată aspirațiile sale către universalitate. Teoretizat în celebra *Carte verde*, acest concept inovator creionează o „democrație directă”, pură şi perfectă. O democrație fără urne sau parlament, fără partide sau adversari. În aceasta rezidă ispita oricărei revoluții perpetue: cel ce o însuflețeşte ajunge să-i cadă victimă. În baia acidă a himerelor sale, „Fratele Ghid” va dizolva până la urmă, asemenea unui Lenin saharian, statul, guvernul, armata şi chiar Libia însăşi. Stăpân absolut, dar distant al unui teatru de umbre, el şi-a orchestrat dispariția şi a pus la cale diluarea puterii pentru a putea avea un control mai bun asupra comenzilor. Suveran în toate privințele, responsabil față de nimic. Fredonează cântecul monarhului dezamăgit: supuşii mei nu mă merită.

Gaddafi este, de asemenea, eroul sau antieroul unei poveşti de prin părțile noastre, al demonstrațiilor în fruntea cărora liceanul Muammar, critic precoce al colonialismului,

se află şi care se desfăşoară sub ferestrele consulatului Franței din Sabha (în sud), ajungând până la cele două bombe aruncate într-o dimineață din luna octombrie 2011 asupra convoiului în care se afla fugarul încolțit, la vest de Sirt. Între aceste două scene, un parteneriat discontinuu, tumultuos, dar de neclintit. Viitorul Ghid al Revoluției venerează schimbarea radicală din 1789, care, în opinia lui, se află la originea tuturor celorlalte revoluții; îl admiră pe Napoleon, îi citeşte pe Montesquieu şi Rousseau, se adapă din scrierile pionierilor socialismului utopic şi se identifică cu comunarzii din 1871 şi insurgenții din mai 1968. Ajuns la putere, cumpără zeci de avioane Mirage, iar în 1973 se întâlneşte la Élysée cu Georges Pompidou, care are o atitudine mai degrabă binevoitoare față de acest neofit entuziast. Apoi, în timpul mandatului lui Valéry Giscard d'Estaing, are loc o răcire a relațiilor. Persistentă şi activă, întrucât Parisul colabora la acea vreme cu Cairo şi Washingtonul cu privire la diverse scenarii de „neutralizare" a Lumii a Treia, care crea probleme. Franța avea, şi mai grav, curajul necesar pentru a-şi diminua, mai ales în Ciad, „domeniul rezervat" postcolonial tricolor. Sinuozitățile finale ale unui paso doble rănit între Franța şi Libia, şederea epuizantă a colonelului pe malurile Senei, în decembrie 2007, apoi divorțul asurzitor patru ani mai târziu. Toate acestea având în fundal refrenul amar al suspiciunii. În acest caz, cel al finanțării clandestine a campaniei electorale care s-a încheiat cu victoria lui Nicolas Sarkozy, care devenise rând pe rând „prietenul", coşmarul şi ținta.

Cauzele principale, revoltele, rupturile, resentimentele. Este necesar, pentru a risipi puțin ceața din jurul lui Gaddafi, să ne întoarcem la câteva întâmplări din cursa frenetică a Ghidului celor o sută de busole, să explorăm ungherele minții sale întortocheate. Nici unul dintre acestea

nu spune totul despre liderul libian. Toate oferă însă indicii, oricât de fragile, despre transformarea lui.

Copilăria unui lider

Începe bine... Două incertitudini întunecă prologul aventurii: data naşterii micului Muammar şi numele părinţilor săi. 1940, 1941, 1942? Din cauza lipsei unui document clar de stare civilă, ne limităm la mărturia vărului Ahmed Gaddaf ad-Dam, aflat în prezent în exil la Cairo. Dacă e să-i dăm crezare, *qaid*-ul în devenire se naşte în iunie 1942, într-un cort din piele de capră, din tabăra nomadă de la Wadi Jarif, situată la 30 de kilometri sud de oraşul portuar Sirt. Un tată obligat să lipsească de lângă familie în funcţie de perioadele în care mergea în transhumanţă cu mica sa turmă de oi şi iezi, doi fraţi mai mari ucişi de boală, trei surori care au supravieţuit: copilul creşte într-un mediu spartan, dominat de femei, legănat de poveştile despre isprăvile de arme, înfrumuseţate în mod intenţionat, ale tatălui său biologic şi ale strămoşilor săi, fiii valoroşi ai unei ţări robite sub călcâiul cizmei mussoliniene, cu alte cuvinte al Italiei fasciste[110], apoi împărţite în zone de influenţă. Britanicilor le-a revenit Tripolitania (în vest) şi Cirenaica (în est); francezilor, deşerticul Fezzan. Pentru membrii micului trib Qadadfah, format din berberi arabizaţi, viaţa de zi cu zi este dură, marcată de sărăcie. La marginea deşertului, verile sunt arzătoare, iernile friguroase şi

[110] Începută în 1911 odată cu cucerirea de către Regatul Italiei a „regenţei de Tripoli” – Tripolitania şi Cirenaica –, care făcea parte din Imperiul Otoman, ocupaţia italiană a luat o turnură mai agresivă, colonială, un deceniu mai târziu, sub conducerea lui Giuseppe Volpi, apoi a generalului Rodolfo Graziani, discipolii Ducelui.

vânturile puternice. Seminomazi, bărbații devin, pe rând, țărani, negustori şi negustori de fier vechi. Deşi, potrivit obiceiului, Muammar are grijă de o mână de capre sau se ocupă de câțiva acri de orz şi grâu, acesta iese în evidență. Se spune despre el că e curios, meditativ şi solitar.

Am vorbit mai sus despre un tată biologic. Există vreo îndoială în această privință? Da, poate chiar două. Conform unei ipoteze, pe cât de romanțată, pe atât de fantezistă, Gaddafi este fiul natural al aviatorului corsican Alberto Preziosi, viitor pilon al escadrilei Normandia-Niemen, al cărui avion Hurricane a fost doborât în dunele libiene; acesta a fost preluat de o familie de beduini. Oricât de seducător, acest scenariu este contrazis de capcane cronologice, geografice şi culturale imbatabile. Mai credibilă este ipoteza potrivit căreia Muammar ar fi fiul unuia dintre unchii săi. Un alt zvon recurent se referă la presupusa origine evreiască a acestuia. „Mai puțin absurdă decât ar putea părea, susține diplomatul Mansour Saif al-Nasr, cunoscător al eşichierului tribal. În timpul monarhiei, sunniții şi evreii au trăit împreună. Iar căsătoriile mixte nu erau ceva neobişnuit.” Un lucru este sigur: deşi respinge sionismul, Gaddafi îşi ascunde cu greu admirația pe care o nutreşte față de epopeea poporului evreu.

Deocamdată, *badawi* – fiul beduinului – nu se poate baza decât pe asemenea speculații. Avid de învățătură, merge la şcoala coranică în fiecare săptămână, pe jos sau călare pe măgar, şi reuşeşte să ardă etapele. La liceu, el şi colegii săi din pătura de jos descoperă disprețul vlăstarelor burgheziei din regiunea de coastă, care-şi băteau joc de aceşti țărani „bădărani”, simpli, cu accent dur. În această perioadă încolțeşte dorința de răzbunare socială a lui Muammar. Aceasta stimulează un naționalism fervent încurajat de gestul lui Omar al-Mukhtar, figura legendară a rezistenței față de ocupantul italian, tot aşa cum o fac şi discursurile

marelui Nasser, transmise pe calea undelor de postul de radio Vocea Arabilor. În Sabha, unde pleacă împreună cu familia, adolescentul proslăveşte lupta membrilor mişcării algeriene de independență, condamnă testele nucleare pe care Franța le desfăşoară pe ascuns în Sahara şi organizează, chiar în incinta liceului său, înmormântarea simbolică a prim-ministrului congolez Patrice Lumumba, asasinat cu acordul CIA şi al Belgiei. Din cauza activismului său, va fi exilat la Misrata, capitala comerțului maritim.

A fost odată Revoluţia sa

În 1963, rebelul se înscrie la Academia Militară din Benghazi (est), capitala regiunii Cirenaica. O alegere tactică, făcută mai degrabă din rațiuni practice, şi nu dintr-o anume pasiune pentru uniformă şi arta războiului. Trebuia să se infiltreze, discret, metodic, în singura instituție capabilă să-l detroneze pe indolentul Idriss I, un monarh înfricoşător, mistic, perceput, pe bună dreptate, drept o marionetă a Occidentului. Iată că sosise vremea celulelor clandestine, a convorbirilor nocturne, a locurilor secrete unde erau ascunse arme şi muniție. Desigur, un interludiu tulbure întârzie seara cea mare. Impetuosul Gaddafi, căruia îi place să-şi sfideze instructorii britanici, rămâne în Anglia timp de cinci luni. Perioadele de pregătire în comunicații şi infanterie cu cei ce-l găzduiseră, persoane pe cât de reci, pe atât de arogante, îi stârnesc patriotismul. La întoarcere, străbate țara la volanul Volkswagenului Beetle de culoare albastru-deschis, stârnind entuziasmul camarazilor săi în taberele pe unde trecea.

1969 a fost un an eroic. Ziua Z se apropie. Insurgenții intenționează să profite de îndelungata cură anuală de talasoterapie a Majestății Sale în Grecia şi Turcia. Dar vai!

Operațiunea „al-Quds” (denumirea arabă a Ierusalimului) va trebui amânată. În acea seară, Oum Kalthoum, o cântăreață egipteană extrem de apreciată, susține un concert la Tripoli în onoarea poporului palestinian. Trebuia însă acționat înainte de a trezi suspiciunile serviciilor secrete şi ale consilierilor lor britanici. În noaptea de 31 august spre 1 septembrie, regimul se prăbuşeşte asemenea unui fruct copt, fără vărsare de sânge. În zori, radioul transmite crezul plin de fraze bombastice al unui ofițer anonim, rostit cu o voce ezitantă. Cea a locotenentului Muammar Gaddafi, în vârstă de douăzeci şi şapte de ani, creierul din spatele unui puci silențios, susținut de popor, care avea să devină în curând cel mai important membru al Consiliului de Comandament al Revoluției (CCR). Alături de el, o mână de indivizi din afara claselor privilegiate, asemănători lui: treizeci de ani abia împliniți, idealişti la cel mai înalt nivel, fii de nomazi şi țărani, majoritatea proveniți din triburi de rangul al doilea. Încă de la început, CCR, un adept al socialismului puritan, a impus o serie de măsuri cu un conținut simbolic ridicat: salariile miniştrilor au fost reduse la jumătate, salariile celor mai săraci au fost dublate, chiriile şi prețurile produselor alimentare de bază au fost înghețate. Cazinourile au fost închise, iar alcoolul, interzis.

Trei ani mai târziu, cel numit de-acum Seyed al-Akid – domnul colonel – ajunsese să dețină aproximativ şase funcții oficiale: şeful statului, guvernului şi armatei, ministrul apărării, preşedintele Consiliului Național de Securitate şi al Comitetului Suprem de Planificare. Un cârmaci de necontestat? Să nu exagerăm. Foarte repede, certurile iscate din orgoliu, diferențele doctrinare şi comploturile reale sau imaginare seamănă discordie în cadrul grupului de pionieri, decimat de-a lungul anilor. Junta va demasca aproximativ douăzeci de conspirații. În ceea ce-l priveşte pe Gaddafi, divă jupiteriană şi foarte priceput în a-i şantaja pe ceilalți,

mergând până la a se preface că se retrage, va pune în scenă, din ianuarie 1971 până în septembrie 1973, şase aşa-zise demisii. Ţineţi-mă minte, altminteri veţi regreta...

Actor înnăscut, cabotin, ofiţerul cu o viaţă frugală îi intrigă, chiar îi fascinează pe trimişii speciali occidentali care s-au grăbit să se prezinte la ţărmul Syrtelor, atât de dragi lui Julien Gracq[111]. Însă străinul timid şi stângaci îşi dă repede seama de efectele de scenă şi de spectacolele revoluţionare televizate. Nesupus şi imprevizibil, îşi derutează rapid omologii arabi, pe unii dintre aceştia acuzându-i de atitudine binevoitoare faţă de Israel, de alţii bătându-şi joc – uneori de aceiaşi – din cauza poziţiei lor slabe faţă de Lumea a Treia. Nasser este iritat de zelul său, iar frenezia sa unionistă îi exasperează pe vecini. Există, aşadar, nu mai puţin de paisprezece uniuni mai mult sau mai puţin durabile şi planuri de alianţe matrimoniale nereuşite. Cu Egiptul, desigur, dar şi cu Tunisia, Siria, Sudanul şi Ciadul. Dincolo de acest „vecin apropiat” şi pe fundalul Războiului Rece, diplomaţia noii Libii avansează nesigur. Dornic să-şi înzestreze depozitul de armament, colonelul face curte Moscovei, în timp ce contestă ateismul de stat al URSS. Totodată, menajează relaţiile cu Washingtonul – şi companiile sale petroliere –, deşi înfierează imperialismul yankeu. Francofil, în 1973 ajunge la Paris în calitate de invitat special la o conferinţă organizată de cotidianul *Le Monde*. Ocazie propice pentru nişte dezbateri memorabile cu Pierre Mendès France şi Roger Garaudy, filozof marxist contaminat de virusul negării. Tot acum se iveşte ocazia, pentru acest client al producătorului Dassault, mare admirator al avioanelor Mirage, să treacă pentru prima dată pragul Palatului Élysée.

---

[111] Referire la romanul lui Julien Gracq *Ţărmul Syrtelor* (tr. rom. 2007) (n. tr.).

Urmaţi Ghidul

Din aprilie 1974, Muammar Gaddafi renunță la toate funcțiile sale, revendicând o singură demnitate nobilă: aceea de *qaid al-Thawra*, sau Ghidul Revoluției. Cochetărie? În nici un caz. Acesta avea să respingă până în ultima clipă poziția de lider al statului. Şi vai de cel ce, omolog, diplomat sau jurnalist străin, i se adresa, la ocazii, cu „domnule preşedinte”. O astfel de gafă de protocol îl putea determina pe irascibilul ofițer să plece trântind uşa la un summit al Ligii Arabe sau să pună brusc punct unei întrevederi. În cel mai bun caz, o astfel de adresare putea reprezenta o lecție usturătoare despre specificitatea, dacă nu unicitatea, formulei libiene „toată puterea în mâna poporului”. Învestit, dacă e să-i dăm crezare, cu o misiune sacră, Beduinul suprem se eliberează astfel de consecințele acțiunilor sale lumeşti, lăsându-le altora ingrata gestionare a treburilor administrative, cu alte cuvinte responsabilitatea pentru nenumăratele sale eşecuri. Iluzie optică, desigur. Pentru că, din înaltul Olimpului, Ghidul, recunoscut pentru mânia lui, cere să ştie tot, taie şi spânzură, înalță şi pedepseşte... Dacă Libia face slalom printre capcanele celui mai obtuz colectivism şi ale unui liberalism neînfrânat, aceasta se întâmplă numai din cauza lui.

Două evenimente, aproape concomitente, ilustrează această pretenție demiurgică. Transformarea, în martie 1977, a țării în *Jamahirie*, neologism rezultat în urma alăturării, în arabă, a conceptelor de republică şi mase populare. Dar şi răspândirea dogmelor „celei de-a Treia Teorii Universale”, publicate episodic într-un ziar din Tripoli, apoi reunite într-un volum subțire, pentru care s-a solicitat traducerea în aproximativ treizeci de limbi. Privind în urmă, lectura acestui breviar confuz, scris într-un stil bombastic, plin de sofisme, abrevieri esențialiste şi parabole simpliste,

stupefiază. La fel cum uimesc *a posteriori* nenumăratele conferințe unde, de la Paris la Caracas, echipe de „intelectuali” şi de exegeți, care dau dovadă de o sinceritate arbitrară, aduc laude noului guru global, mesager al oprimaților. Laude cu care să măgulească vanitatea unui Ghid ce se doreşte egalul celor mai fecunzi gânditori şi căruia îi face plăcere să contrazică teologi islamici libieni sau străini. În discursurile şi scrierile sale critică după bunul-plac înțelepții ordinii patriarhale şi blamează arhaismul ulemalelor. Trebuie să o recunoaştem, cu o ironie usturătoare şi cu un simț ascuțit al batjocurii care străbat paginile cele mai puțin obscure ale unei antologii apărute în versiunea franceză sub titlul extrem de elocvent *Escapade en enfer*. Aveam să înțelegem: în ochii islamiştilor radicali, lectura în cheie modernă a Coranului susținută de piosul Muammar îl duce în categoria apostaților.

Foarte repede, galonatul teoretician începe să nu se mai simtă în largul său în mica cutie cu nisip care este Libia. Un teritoriu prea puțin populat şi îngust pentru înflorirea avântului său vizionar. În mod sigur încercarea constituirii în grabă a „Statelor Unite ale Africii”, în zorii noului mileniu, era doar avatarul ultim al ambiției lui. Din nou, intenția pare nobilă. Dar militarismul „regelui regilor tradiționali” ai continentului, titlu cu care i se adresează, la cererea sa, câțiva şefi de trib, şi solicitudinea lui sufocantă au trezit iritarea a numeroşi omologi din regiunea subsahariană. Cel puțin a celor ce nu erau aserviți generozității financiare a unui conducător care era gata să cumpere loialitatea altora prin intermediul „petrodinarilor”; şi care avea, în acelaşi timp, tendința să-i amenințe pe recalcitranți cu represalii dure. Impostura are viață lungă. Ce contează disprețul şi condescendența afişate, în privat, față de „regii negri” veniți în grabă la tronul său ori care erau condamnați să îndure, la ei acasă, capriciile acestei gazde dure şi ale numeroasei

sale suite. Ce contează izbucnirile bruşte de violenţă rasistă la adresa imigranţilor subsaharieni, protejate de poliţia complice. Propaganda celor aflaţi la putere şi poeţii săi de curte contribuie la dezvoltarea cultului lui Mesia de pe continentul negru. Himera panafricană scuză tot, absolvă tot, face să dispară tot.

Providenţa asasinilor

La mijlocul anilor ’70, în Occident, Libia lui Gaddafi era deja considerată un muzeu viu al terorismului internaţional. Sandiniştii din Nicaragua, indienii din America, miliţiile Armatei Republicane Irlandeze (IRA), saharawii Frontului Polisario, palestinienii radicali, luptătorii Armatei Secrete Armene pentru Eliberarea Armeniei (ASALA), susţinătorii independenţei Corsicii reuniţi sub egida FLNC, bascii din ETA, membrii minorităţii kanak din Noua Caledonie, aborigenii din Australia, luptătorii filipinezi de gherilă ai Frontului Moro de Eliberare Naţională: oricine pretinde că luptă împotriva imperialismului, sionismului şi sclaviei coloniale găseşte la Tripoli adăpost, protecţie, armament, tabere de antrenament şi energia războiului.

Să nu ne lăsăm înşelaţi. Pentru binefăcătorul acestei cohorte îngrijorătoare şi pestriţe, unde se remarcă şi americanul Louis Farrakhan, marele preot venal şi narcisist al Naţiunii Islamului[112], teroarea nu este nici religie, nici un scop în sine. Este mai degrabă un instrument, o pârghie printre altele, pe care *Jamahiria* o manevrează pentru a se vedea tratată cu respectul datorat capacităţii sale de a face

---

[112] Mişcare politico-religioasă fondată în 1930 în Statele Unite, a cărei doctrină iniţială ce viza emanciparea a virat, pe parcursul deceniilor, către rasism şi antisemitism.

rău, pentru ca apoi să o abandoneze sau chiar să condamne folosirea acesteia, în numele unui imperativ moral lipsit de continuitate, atunci când violența oarbă servește intereselor Libiei revoluționare sau slăbește fundamentul Ghidului său. Armata lașilor? Nu, a celor slabi, asupriți, a celor care refuză să-și plece capul sub jug. Acesta este motivul pentru care fostul pucist va susține, pe rând, acțiunile liderului genial al „combatanților libertății”, oricât de îndoielnică le era cauza, apoi începuturile fără de pată ale celui mai înverșunat critic al-Qaida, ale urmașilor și rivalilor săi în arena islamismului fanatic. Îi dă drumul protejatului fără prea multe regrete; îi taie porția după ce l-a alimentat cu bani și mitraliere Kalașnikov, având în vedere că, la începutul anilor 2000, sunase ceasul normalizării relațiilor dictate de instinctul de supraviețuire. Pentru a reuși să treacă teafăr de cealaltă parte a „axei Răului”, este recomandat să scape de astfel de poveri stânjenitoare și costisitoare, chiar dacă asta înseamnă să se dezbare de ele.

Aducem acuzații cu ușurință celor de la care ne așteptăm să comită anumite fapte. De altminteri, în acest joc al destabilizării purtat în *battle dress*, colonelul are de ce să fie acuzat. Prin urmare i se impută toate masacrele de la sfârșitul anilor ’80. Și pe bună dreptate în cazul zborului DC-10 al companiei UTA, doborât pe 19 septembrie 1989 în deșertul Ténéré (170 de morți). Pe de altă parte, nevoia de onestitate ne face să admitem că persistă o îndoială privind prăbușirea Boeingului 747 deținut de Pan American, cu zece luni înainte, peste satul scoțian Lockerbie; în urma tragediei au murit 259 de pasageri, precum și membrii echipajului.

Cu trei ani în urmă, puterea acestui Ghid, considerată odinioară de neclintit, a început să se clatine. Și aceasta în urma unei avalanșe de bombe și rachete *made in USA*. În semn de represalii pentru atacul criminal comis într-un club de noapte din Berlin frecventat de soldați americani, Ronald

Reagan, pe care Gaddafi îl consideră fost nazist recrutat de Mossadul israelian, ordonă atunci, printre altele, bombardarea fortului tripolitan Bab al-Azizia. Desigur, Gaddafi scapă de furtuna de oțel, însă iese năucit dintre ruine, dărâmat, dar pe picioarele sale, nevenindu-i să creadă. Nu contează însă: libianul a supraviețuit şi poate adăuga la bogata sa panoplie ciliciul martiriului său miraculos.

Dorian Gray al Syrtelor

Unul dintre multele sale costume de scenă. Cuprins de un fel de sindrom Fregoli al nisipului, fostul „ofițer liber”, care manifesta o simplitate ostentativă, nu încetează niciodată să se afişeze, folosind din garderoba sa extravagantă ținuta potrivită momentului. Mai târziu tunica sa în culori țipătoare înlocuieşte sobra cămaşă sahariană, uniforma de mareşal de operetă sau treningul roşu-aprins, pe care ajunge să nu le mai poarte. Articolele vestimentare folosite pentru a-şi acoperi părul de un negru intens – mult prea intens, ca să fiu sincer – impun respectul celui mai inventiv pălărier, având în vedere că Gaddafi poartă bonetă, căciulă rusească, chipiu, tagelmust şi coroana tribală. Bântuit de teama de a înainta în vârstă, *badawi*-ul îmbătrânit îşi lasă fața buhăită şi ridată pe mâinile chirurgului estetician brazilian Lyacir Ribeiro, riscând să amplifice ravagiile vârstei. Şi, mulți martori jură, a făcut un pact faustic cu diferite substanțe ilicite. Oscar Wilde ar fi de acord: Gaddafi are ceva din Dorian Gray. Cum să găsim, în spatele acestor umflături, trăsăturile ascuțite ale „colonelului clocotitor”, clişeu de neclintit? Şi ce rămâne, în ochii trişti, pe jumătate închişi ai ultimilor ani, din privirea înflăcărată a zorilor pline de eroism?

Imaginea, cadrul. Cea pe care o avem despre noi înşine; cea pe care o impunem celuilalt. Când nu se poate întoarce în deşert, „Fratele Ghid” îl ia cu el. Ce este această tabără în care îşi primeşte oaspeţii, adăpostiţi de zidurile fortului Bab al-Azizia, dacă nu o frântură din copilărie strămutată în inima oraşului? De la Roma la Bruxelles, trecând prin Belgrad şi Paris, stăpânul absolut al *Jamahiriei* nesocoteşte palate şi hoteluri de lux pentru a-şi ridica cortul – cu tot confortul, este adevărat – în parcul sau grădina preferat(ă) de anturajul său. De-a lungul anilor, nevoia devine un simbol, apoi o provocare. Ce înseamnă, în fond, acest nomadism de stat?

Eu, Muammar Gaddafi, instalez oriunde merg cadrul dorit de mine şi valorile mele, stabilesc ritmul şi îmi fac cunoscute capriciile, şi nu mă interesează regulile de protocol ale Occidentului. De ce să se jeneze? Este un om al cărui *oud* (lăută orientală) are mai multe coarde. La sfârşitul anului 2003, când, sufocat de sancţiunile internaţionale, fostul susţinător al teroriştilor consimte, ca preţ al răscumpărării sale, să-şi nimicească arsenalul de distrugere în masă, acesta face să răsune în urechile Occidentului pericolul flagelului jihadist, apoi, într-o manieră la fel de eficientă, pericolul refugiaţilor. Prin urmare este tratat aşa cum îi place datorită aurului său negru, rezervelor sale valutare şi naturii sale conflictuale. Şi suntem dispuşi să-l primim, fără ruşine, în cortul unui circ aflat într-o continuă agitaţie.

Dacă există o zonă în care ambiguităţile Ghidului clocotesc într-o magmă fierbinte, aceasta este reprezentată de relaţia sa cu universul feminin şi cu sexualitatea. În urma căderii Casei Muammar, când frica dispare şi limbile se dezleagă, se produce o altă ruptură, atât de mare încât încetează să mai fie o chestiune intimă: nevoia compulsivă, dependentă de a-l poseda pe celălalt. De a deţine trupul

celuilalt. Eleva observată în timpul unei vizite la o şcoală, frumuseţile remarcate de oamenii săi şi aduse în harem, soţia demnitarului, jurnalista străină aflată în trecere, tânăra din armată: toate îi trezesc apetitul sexual. De-a lungul anilor, seducătorul se transformă în jefuitor. Prin urmare este mai degrabă o chestiune de supunere, înjosire, înrobire, de însemnare a fiinţelor cu fierul puterii sale, şi nu de bucurie. Gaddafi, feminist? Da, când este vorba de invocarea sorţii nedrepte a „surorilor” în vederea distrugerii eficiente a unui patriarhat ancestral. Dar nu, în nici un caz, atât timp cât judecăm în funcţie de obiceiurile sale. Dintre oamenii săi, nimeni nu întruchipează mai bine această duplicitate decât „amazoanele” sale, gărzi de corp feminine a căror misiune principală era mai degrabă aceea de a pune în lumină mitul decât de a-l proteja pe lider. O modernitate lipsită de relief, o fâşie fantasmagorică...

Un Ghid debusolat

Atunci de ce puterea Ghidului se clatină în momentul în care vâltoarea Primăverii Arabe creşte în intensitate în Tunisia şi apoi în Egipt? Deoarece pentru el este de neconceput, în sensul propriu al termenului, ca supuşii să-l renege. „Poporul libian mă cunoaşte, mă iubeşte şi mă urmează oriunde”, afirmă el cu hotărâre prin intermediul canalului qatarez Al-Jazeera, în timp ce furtuna se dezlănţuie. Prin urmare se va ridica mereu ca un om puternic pentru a-i zdrobi pe trădători, pe complicii Occidentului, care erau asemenea asasinilor plătiţi ai jihadului global. Bătrânul autocrat vede cum puterea omologilor săi, precum Zine el-Abidine Ben Ali şi Hosni Mubarak, este răsturnată şi năruită. Bănuieşte că sunt înghiţiţi de neant, duşi în exil, în închisoare sau la

spânzurătoare. Aude strigătele pline de furie ale mulțimii, chiar dacă acestea sunt acoperite de odele cântate cu stângăcie de curtenii săi. Uneori îl cuprinde o nelinişte ascunsă. Şi dacă... Dar nu! Niciodată aici, niciodată pe teritoriul meu. Aceşti *rais* decăzuți au fost prea slabi, prea indecişi sau prea orbi pentru a dejuca complotul. Dar eu, eu nu sunt făcut din acelaşi aluat. Îmi dau seama clar de asta şi nu fac compromisuri şi nici nu tremur în clipa în care lovesc.

„Colonelul clocotitor” încă mai fierbe? De furie, fără îndoială. O vreme, aparițiile sale discrete şi imprecațiile sale de la radio şi televiziune, rostite cu o voce răguşită şi nesigură, păreau să marcheze un declin inevitabil. Dar războinicul beduin îşi trage energia devastatoare din mania negării. Regele este gol, desigur, dar înarmat până-n dinți. Şi încă mai crede că poate învinge rebeliunea. „E bine”, şuieră la microfon după recucerirea câmpului petrolier din Ajdabiya. Sosim. Atacați-i pe acei ticăloşi atei şi pe acei trădători! Nici îndurare, nici milă față de ei!”

Iluzia nu ține mult, fiind spulberată de izbucnirea, la 19 martie 2011, a unei intense campanii aeriene franco-britanico-americane. Cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, *qaid*-ul păruse luat prin surprindere de raidurile lui Reagan. De data aceasta, se spune că este siderat de „trădarea prietenului său” Nicolas Sarkozy, care, în decembrie 2007, îl primise pe malurile Senei cu tot fastul republicii. O vreme, a părut pregătit să facă compromisuri. „Ghidul, susține Ahmed Gaddaf al-Dam, vărul şi emisarul său, m-a mandatat să port discuții la cel mai înalt nivel, inclusiv la ONU. Era gata să se dea la o parte. Dar numai după încetarea bombardamentelor. Aici s-a produs însă un blocaj. El a vrut mai întâi încheierea armistițiului; occidentalii i-au cerut să se predea înainte. În ceea ce priveşte ipoteza transferului său secret la Caracas, la prietenul său venezuelean Hugo

Chávez, aceasta nu a fost niciodată luată în considerare în mod serios. Gaddafi ar prefera să moară decât să sfârşească în exil.”

De atunci, descântecele iau locul planului de luptă. „Sunt, tună el chiar în toiul frământărilor, o glorie la care nu pot renunța nici poporul libian, nici *umma* arabă, nici națiunea islamică, nici Africa, nici America Latină. Muammar Gaddafi înseamnă istorie, rezistență, libertate, glorie, revoluție!” Totul se clatină, totul se rupe în bucăți, dar Nero din deşert se agață de putere. Poate încă să determine un număr de oameni să iasă în stradă, să organizeze marşuri deasupra cărora să plutească, în multitudinea de pancarte verzi, imaginea sa. Chiar dacă televiziunea controlată de el refoloseşte la derută materiale vechi. În august, colonelul îşi cheamă interpretul de limbă franceză şi îi cere să traducă o scrisoare plină de plângeri, adresată celui instalat la Palatul Élysée. „N-a fost trimisă niciodată, avea să mărturisească mai târziu Moftah Missouri. Gaddafi nu înțelegea că totul se terminase.”

Menghina rebelilor se strânge în jurul oraşului Tripoli. Prinsă ca într-un cleşte, capitala cade pe 22 august, la câteva zile după ce *qaid*-ul aflat în primejdie fuge de la Bab al-Azizia, pentru ca apoi să ajungă la Sirt. Acolo, echipajul expediției navighează bazându-se mai mult pe instinct, într-un spațiu din ce în ce mai îngust, care ajunge în curând să se limiteze la „Sectorul 2”, aşezat în inima oraşului de coastă, sub amenințarea rachetelor Grad ale insurgenților şi a luptătorilor NATO. Flancat de un grup de oameni devotați, fiul deşertului, care urăşte atât oraşele, cât şi zidurile lor, rătăceşte în neştire şi trece dintr-o ascunzătoare în alta. Devastat, tăcut, se adânceşte în lectura Coranului, îşi umple caietul cu notițe şi se plimbă nervos prin camerele mici. Rupt de lume, pustnicul este iritat pentru că nu are apă, nici curent electric sau alimente; trebuie să se mulțumească

cu orez şi paste, adunate la întâmplare din locuinţe temporare. Încă se străduieşte să iasă din izolare cu ajutorul unui telefon prin satelit. Dă doar apeluri scurte: pentru a se putea folosi cât mai mult de bateria slabă a telefonului, dar şi pentru a nu fi interceptat de avioanele inamice, care, acolo sus, preiau cel mai mic semnal emis.

Răzbunarea postumă

Trebuie să iasă cu orice preţ din cursa de şoareci. Plecarea este stabilită pentru data de 20 octombrie, înainte de răsăritul soarelui. Dar, vai, timpul se scurge mult prea repede, trudind la îngrămădirea canistrelor, lăzilor de muniţie şi răniţilor în cele aproximativ cincizeci de autoturisme 4×4 care formau convoiul. Mai rău, nu există un promontoriu sigur pentru această flotilă fantomatică. Un prim raid inamic opreşte o pătrundere prin partea de sud, spărgând convoiul. Apoi o rachetă lansată de o dronă Predator distruge vehiculul aflat în fruntea caravanei motorizate, înţepenită în mijlocul deşertului. Supravieţuitorii se confruntă cu asalturile furibunde a două *katibat* – brigăzi – rebele. Spre prânz, cele două bombe GBU-12 ghidate cu laser aruncate dintr-un avion francez Mirage 2000 pecetluiesc soarta bătăliei. Rănit la cap şi la picioare de schije, Gaddafi iese cu greu din Land Cruiserul său blindat. Pe jumătate ameţit, merge şchiopătând până la o vilă părăsită, aflată încă în construcţie. Dar adăpostul, luat şi acesta cu asalt, se transformă într-o capcană. Tot ce poate face e să se deplaseze cu greu spre următorul miraj: o fâşie de asfalt turnată pe o movilă unde sunt două guri de canal. Ghidul fugar se repede spre cea din stânga.

Este însă o ascunzătoare nepotrivită: un student la inginerie electrică îl scoate de acolo, trăgându-l de guler.

Urmarea? Un lung strigăt de bucurie, surprins în secvențe sacadate de zeci de telefoane. A sosit timpul vindecării. Loviturile cad în cascadă. „Ce vreți de la mine?”, imploră Gaddafi, sprijinindu-se de capota unei camionete şi încercând să se apere cu brațele de loviturile de pumni şi bâte. „Copiii mei, se tânguie victima, cine sunteți? Nu faceți diferența între bine şi rău?” În genunchi, despotul decăzut vomită cheaguri de sânge. În acest moment, vedem un revolver îndreptat spre fața sa tumefiată. Apoi nimic. În următoarea imagine din acest film de groază, din care lipsesc unele secvențe, apare un corp întins pe asfalt, inert, cu umerii dezgoliți şi cu ochii pe jumătate închişi.

Încă în viață? Deja mort? Cadavrul va fi aruncat pe podeaua metalică a unui microbuz. Din 21 octombrie, rămăşițele sale odihnesc în camera frigorifică a unui depozit de carne din Souk Al-Arab, piața angro din Misrata. Sunt învelite într-o pătură gri şi întinse pe o saltea murdară. Astfel, Vulturul a sfârşit într-o canalizare. Zborul eratic al orgoliosului răpitor s-a încheiat într-o zi de joi, toamna, în gura unei conducte de canalizare, la o aruncătură de băț de oraşul său natal, Sirt.

Nu contează din ce parte ar fi venit lovitura de grație, glonțul fatal a ucis în acelaşi timp şi martorul-cheie al compromisurilor occidentale față de un autocrat pe cât de disprețuit, pe atât de curtat. Odată cu el, Parisul, Londra, Roma şi Washingtonul vor fi îngropat sentimentul de vinovăție al „lumii libere” sub lopețile de pământ sub care remuşcările, cinismul şi mercantilismul se amestecă. Cât despre noua Libie, aceasta s-a eliberat de tiranul său doar pentru a se afunda într-un haos sângeros. Iată moştenirea ucigătoare a lui Gaddafi, răzbunarea postumă a celui ce-a fost formidabilul actor al unui formidabil eşec.

17. ERICH HONECKER, MARELE CÂRMACI AL REPUBLICII DEMOCRATE GERMANE

de Patrick Moreau

Începând din 1971, Erich Honecker (1912–1994) a condus Republica Democrată Germană cu o mână de fier, în vederea „construirii socialismului” după modelul sovietic de securitate şi planificare. Comunist încă din prima tinereţe, eşecul economic al regimului său îi va aduce căderea, revoluţia paşnică din 1989 marcând sfârşitul dictaturii sale şi al „Europei roşii”, care s-a constituit fără întârziere şi ale cărei baze au fost puse cu ocazia semnării acordurilor de la Ialta. Totuşi, acest om şi regimul său au rămas necunoscute publicului larg, în ciuda interesului renăscut odată cu filmele *Good Bye, Lenin!* (Wolfgang Becker, 2003) şi *Das Leben der Anderen* (*Vieţile altora*; Florian Henckel von Donnersmarck, 2006). *Vieţile altora* prezintă cu măiestrie supravegherea şi represiunea exercitate de către Securitatea Statului (Stasi) împotriva întregii populaţii, în special împotriva intelectualilor. *Good Bye, Lenin!* reprezintă o mărturie extrem de amuzantă despre sfârşitul unei epoci şi nostalgia cu care un segment al populaţiei avea să se hrănească pentru multă vreme. Cele două dimensiuni – represiunea şi ironia – exprimă mai bine decât multe lucrări „momentul RDG”, inseparabil de personalitatea enigmatică a liderului său.

Cel din urmă martor

În 1993, când Erich Ernst Paul Honecker îşi începe exilul la Santiago de Chile, totul este pregătit pentru întâmpinarea sa. Un asistent personal, tânărul chilian Diego Aguirre, în vârstă de 22 de ani, aflat la fața locului, îi va fi interpret. El va deveni cel mai apropiat colaborator al său şi îl va însoți pe dictatorul decăzut douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, până la moartea acestuia, survenită la 29 mai 1994.

După lovitura de stat a lui Pinochet, Diego, în vârstă de patru ani, soseşte în 1974 în Berlinul de Est. Tatăl său, un bine-cunoscut arhitect chilian, era ataşat cultural în RDG. Aguirre a crescut într-un cartier din Berlin-Lichtenberg. În 1987, obține diploma de liceu şi se întoarce în țara de origine, unde studiază matematica.

Ginerele lui Honecker, Leonardo Yáñez Betancourt, îndeplinea rolul de mediator între familia dictatorului şi cea a lui Aguirre. Având în vedere că Margot şi Erich Honecker ştiau doar câteva cuvinte în spaniolă, cei doi depindeau de ajutorul oferit de interpretul lor. Acesta îşi aminteşte discursurile politice extrem de lungi pe care fostul lider le ținea numeroşilor săi vizitatori şi cum Honecker citea zilnic presa germană. Pe lângă celelalte activități, Aguirre traducea şi articolele din ziarele chiliene pentru Honecker, care era interesat de America Latină şi de statele „forțelor progresiste”.

Honecker şi asistentul său şi-au povestit multe. Numai reunificarea Germaniei a rămas un subiect tabu. „Erich nu mi-a vorbit despre asta. Niciodată. Margot era politicianul. Ea vorbea tot timpul despre ce se întâmplase, iar cuvântul pe care-l folosea – pe care mi-l amintesc şi astăzi – este trădare”, spunea Diego. Până la moartea sa, provocată de un cancer generalizat, Erich Honecker a sperat tot timpul că publicul îi va recunoaşte meritele în ceea ce priveşte construirea socialismului în RDG şi că i se va face dreptate.

Tot Aguirre susține că familia Honecker nu s-a gândit niciodată să se întoarcă în Germania. Deşi era clar că avea să moară în curând, Erich nu voia să fie înmormântat în țara natală. După moartea sa, nepotul său, Roberto Yáñez Betancourt, a încercat totuşi să-i depună cenuşa la Monumentul Comemorativ al Socialiştilor din Friedrichsfelde, aflat în cimitirul din Berlin, unde odihneşte şi Rosa Luxemburg. Ironia istoriei: postcomuniştii din cadrul Partidului Socialismului Democratic (PDS) au fost cei ce s-au opus acestei inițiative.

Casa din Santiago de Chile avea să devină mai ales un loc de pelerinaj pentru foştii tovarăşi de arme. Protejată discret de comuniştii chilieni, familia Honecker a primit vizita multor reprezentanți ai țărilor şi organizațiilor cărora RDG le oferise la un moment dat ajutorul. Cu toate astea, fostul dictator avea să fie victima manipulării unui jurnalist în devenire, Mark Pittelkau, care a reuşit să-l facă să creadă că reprezenta un grup de tineri comunişti din Republica Federală Germania aflați în căutarea unui mentor pentru constituirea unui partid de masă. Honecker a căzut în capcană, astfel că a dat nenumărate sfaturi referitoare la acțiunile politice care trebuiau întreprinse. Înainte de a fi demascat de comuniştii chilieni, Pittelkau şi-a atins scopul: acela de-a face ultimele fotografii cu Honecker, care se afla în pragul morții. Filmul *Willkommen bei den Honeckers*, realizat pentru televiziune şi inspirat din această întâmplare, arată cu mare acuratețe certitudinea de neclintit a dictatorului că avea dreptate. Pentru el, revoluția paşnică din 1989 a fost „o întrerupere scurtă a construirii socialismului” şi susținea că aceasta a avut loc din cauza unei conspirații: „Ceea ce noi am dezvoltat în patruzeci de ani în condiții dificile va continua să supraviețuiască luptelor din viitor [...]. Chiar din neînțelegerea prăbuşirii societății socialiste se naşte în acelaşi timp o cale spre o

lume nouă”. Deşi a pierdut puterea, Honecker va rămâne până la sfârşit un expert în folosirea limbii de lemn.

„Am fost comunist, sunt comunist **şi** voi r**ă**mâne comunist” (Honecker, 1992)

Să ne întoarcem în trecut. În mai 1945, Hans Mahle, membru al Grupului Ulbricht, îl întâlneşte întâmplător pe Honecker la Berlin şi îl prezintă tovarăşilor săi. Grupul este format din zece cadre comuniste, care primiseră de la Stalin sarcina de a „ghida” reconstrucția Germaniei. Sosit la 1 mai 1945, liderul Walter Ulbricht, cu ajutorul sovieticilor, va pune bazele unei puteri ad-hoc în capitala germană şi va readuce la viață Partidul Comunist German (KPD)[113].

Tânărul Erich avea la acea vreme treizeci şi trei de ani, dar rămăsese, în ciuda anilor petrecuți în închisoare, un bărbat solid. La douăzeci şi cinci de ani, în momentul arestării sale de către Gestapo, avea 1,70 m înălțime şi 68 de kilograme. Era atrăgător, avea părul blond, ondulat. Bun atlet (mai ales bun înotător şi jucător de handbal), nu poartă încă ochelari. Până în vară rămâne fără funcție, având în vedere că trebuie să dea socoteală pentru un eveniment recent – episod care se încheie cu o mustrare straşnică pentru că a evadat din închisoare singur, fără să-şi

---

113 Partidul Comunist German (*Kommunistische Partei Deutschlands* [KPD]) este fondat în decembrie 1918 în contextul revoluției germane din 1918–1919. Primii săi lideri, Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht, sunt asasinați în ianuarie 1919. KPD intră sub controlul Cominternului şi al URSS, apoi al stalinizării. În perioada în care se află sub conducerea lui Ernst Thälmann, devine cel mai puternic partid comunist din Europa de Vest.

coordoneze acțiunea cu ceilalți deținuți comuniști. Acest oprobriu îi întârzie ascensiunea, dar nu i-o face inaccesibilă.

La Arhivele Federale se păstrează scurta biografie scrisă imediat după acest eveniment, care cuprinde evaluarea următoare: „Tovarăşul Honecker este un vechi camarad loial partidului [...], care face parte din mişcarea sindicală încă din copilărie. Pare o persoană energică; are o mare încredere în forțele proprii şi este considerat un bun partener de negociere, fiind capabil de afirmare fără să-i stânjenească pe alții. Tovarăşul Honecker dă întotdeauna dovadă de inițiativă, este un bun agitator şi organizator şi se bucură de o mare autoritate [...] în munca sa cu tinerii. [...] Apără în continuare linia partidului şi poate evolua pe mai departe. Din punct de vedere moral, nu i se putea reproşa nimic".

Honecker a crescut într-un mediu comunist şi s-a alăturat, încă din prima tinerețe, organizațiilor marxiste. Acesta avea să-şi amintească: „În 1912, anul naşterii mele, candidatul social-democrat a obținut cel mai mare număr de voturi la alegerile legislative. Localitatea a fost de atunci supranumită satul roşu". De fapt, de la sfârşitul Primului Război Mondial, Neunkirchen şi Wiebelskirchen deveniseră centrele din Saarland cu „mediu proletar de stânga", o lume aflată în profundă opoziție cu mediul catolic şi burghez din regiune. Tânărul Erich provenea dintr-o familie comunistă proletară. Tatăl său, Wilhelm Honecker, de meserie miner, era membru al Ajutorului Roşu[114], dar şi al Uniunii Muncitoreşti Sportive şi de Gimnastică, apropiate de SPD[115];

---

[114] Ajutorul Roşu German (*Die Rote Hilfe Deutschlands* [RHD]) a fost o organizație de asistență politică şi juridică apropiată de KPD, care şi-a desfăşurat activitatea între anii 1924–1936.

[115] Partidul Social-Democrat din Germania (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* [SPD]) a fost astfel redenumit în 1890, devenind în acest fel cel mai important partid german.

soția sa, Karoline, făcea parte din Uniunea Tinerelor şi Femeilor Roşii, fondată în 1925 ca secțiune a structurii paramilitare a Uniunii Combatanților Frontului Roşu. Honecker îşi prezintă tatăl ca pe un tovarăş şi un camarad, care a dat sens vieții sale: „În acea perioadă, tatăl meu îmi explica pur şi simplu de ce bogații sunt bogați şi săracii săraci; de unde vin războaiele; cine câştigă bani în urma lor şi cine suferă din cauza lor. Pentru mine, aceste explicații au fost plauzibile. Am dobândit o viziune clară asupra lumii (şi) am decis să-mi dedic viața luptei pentru pace şi socialismului".

În 1922, Erich, la fel ca trei dintre frații şi surorile sale, a avut primul contact instituțional cu ceea ce avea să devină Liga Spartachistă[116]. La 1 decembrie 1928 s-a alăturat Asociației Tineretului Comunist din Germania (KJVD) din regiunea Saarland. Activismul său, dar şi farmecul personal îl ajută să devină rapid „purtătorul de cuvânt" al acesteia, iar în 1929 a fost ales la conducerea filialei KJVD din Saarland. În acelaşi timp, urmează diverse cursuri de formare internă în partid – teorie marxistă şi activități practice cu tineretul – pentru a se pregăti în vederea preluării funcțiilor de conducere în cadrul Asociației Tineretului Comunist a KPD. În 1930 este numit lider al grupului local din Wiebelskirchen. Îşi aminteşte că atunci a fost captivat de „charisma acestei personalități muncitoreşti, la acea vreme aproape legendare", Ernst Thalmann, liderul KPD; devine garda de corp a acestuia în urma unei întâlniri a tinerilor comunişti din Reich.

Data exactă a intrării sale în partid rămâne necunoscută, dar se pare că ar fi avut loc cândva între 1929 şi 1931. În iulie 1930 participă la Fichtenau la un curs pregătitor

---

116 Liga Spartachistă (*Jung-Spartakus-Bund*) este o organizație a tinerilor comunişti cu vârsta sub paisprezece ani.

organizat de Şcoala de Partid a Partidului Comunist German. Apoi ia numele de Fritz Molter, o practică obişnuită a cadrelor comuniste care urmau să acţioneze în clandestinitate.

Delegat de KJVD în vara anului 1930 să studieze timp de un an la Şcoala Internaţională Lenin din Moscova, destinată cadrelor staliniste, ucenicul *aparatcik* este numit „asistent de curs”. Pe lângă studiul intensiv al operelor clasicilor comunişti şi al scrierilor lui Stalin, Honecker este trimis, împreună cu alţi douăzeci şi şapte de studenţi, grupaţi în cadrul unei „brigăzi de şoc”, la Magnitogorsk, pentru a lucra într-o oţelărie. În 1931, apoi în 1949, îl întâlneşte la Moscova pe Stalin însuşi; întreaga viaţă, cele două momente vor reprezenta pentru el amintiri nepreţuite.

După întoarcerea sa, Honecker este promovat în funcţia de director politic al Asociaţiei Tineretului Comunist din Saarland, iar în 1933 devine director al Comitetului Central al acesteia.

În ianuarie 1933, după preluarea puterii de către Adolf Hitler, KPD trece în clandestinitate. Cu toate astea, Saarland nu face încă parte din Reich,[117] drept care partidul poate să funcţioneze legal. În 1934, Honecker va fi închis pentru scurtă vreme în Germania; va fi însă eliberat la puţin timp după aceea. La întoarcerea în Saarland se implică în campania împotriva reintegrării zonei în al Treilea Reich.

---

[117] După înfrângerea din 1918, regiunea Saarland intră sub tutela Societăţii Naţiunilor, potrivit articolelor 45–50 ale Tratatului de la Versailles. În 1920, zona a fost plasată sub administraţie franceză pentru o perioadă de cincisprezece ani, cu un mandat din partea Societăţii Naţiunilor. Cu o suprafaţă de 1.912 km² şi o populaţie de 770.030 de locuitori, regiunea includea partea meridională a provinciei Rinului din Regatul Prusiei şi partea de vest a Palatinatului Rinului din Regatul Bavariei.

Fără succes însă, din moment ce, în urma referendumului din 13 ianuarie 1935, 90,73% dintre alegătorii din Saarland votează în favoarea unificării. Honecker se refugiază mai întâi în Franța, împreună cu multe alte cadre comuniste, unde întreține legături extrem de apropiate cu membrii Partidului Comunist Francez. La 28 august 1935 călătoreşte ilegal la Berlin sub pseudonimul Marten Tjaden, ducând în bagaje o presă de imprimare. Arestat în decembrie de Gestapo, este reținut în închisoarea berlineză de pe Lehrter Strasse până în 1937. În iunie este condamnat la zece ani de închisoare. Din cauza mărturisirilor sale „spontane”, Bruno Baum, tovarăş din cadrul KPD, este condamnat la treisprezece ani de închisoare.

După cum era de aşteptat, în autobiografia lui Honecker nu este menționat acest episod neplăcut, fiind evocat doar sacrilegiul familial comis de fratele său mai mic, Robert (născut în 1932), care a trecut de partea național-socialiştilor. De asemenea, sunt „omise” speranțele nutrite în vederea obținerii unui favor pentru a nu fi trimis pe front; cu sprijinul directorului închisorii Brandenburg, tatăl său a făcut două încercări în acest sens, fiul său fiind un „cetățean loial regimului, eliberat de greşelile trecutului”.

Honecker îşi ispăşeşte pedeapsa în închisoarea Brandenburg-Gorden. Timp de doi ani repară acoperişuri, astfel că adesea este trimis să refacă acoperişurile imobilelor berlineze afectate de bombardamentele Aliaților, care din 1943 aveau loc tot mai des. În 1944 este din nou închis în penitenciarul de femei Barnimstrasse din Berlin. În martie 1945, în timpul unui bombardament, Honecker şi Erich Hanke (un cadru comunist din Berlin) reuşesc să evadeze. Viitorul dictator se ascunde în apartamentul gardianei Charlotte Grund. După ce apartamentul acesteia a fost parțial distrus, Honecker se întoarce la închisoare fără ca cineva să fi băgat de seamă tentativa sa de evadare. La 27

aprilie 1945, după eliberarea sa de către Armata Roşie, decide imediat să meargă la Berlin. Tânărul de treizeci de ani se poate lăuda cu perioada în care a fost închis, dând impresia unui activist exemplar. După cum s-a putut vedea însă, realitatea este mai puțin luminoasă.

Evadarea sa fără aprobarea celorlalți deținuți comunişti din închisoarea Brandenburg, întoarcerea prea uşoară în Berlin, căsătoria cu Charlotte, gardiană nazistă la o închisoare unde femeile erau transferate în mod regulat la Plotzensee pentru a fi executate, absența sa de la marşul spre Berlin al prizonierilor comunişti eliberați – toate acestea au fost sigur puse în discuție în momentul „mustrării" din 1945; dispar însă ca prin minune după ce „dobândeşte" calitatea de membru al KPD reformat. Erich Mielke[118], şeful poliției politice (Stasi), cunoştea aceste informații şi păstra în seiful său un dosar secret în care erau relatate aceste momente întunecate, cu scopul de a pune presiune, la momentul potrivit, pe puternicul lider al partidului.

Marşul către putere

După al Doilea Război Mondial şi capitularea necondiționată a naziştilor în mai 1945, Aliații decid să împartă Germania în patru zone de ocupație: americană, britanică, franceză şi sovietică (în partea de est a țării). Capitala Berlin este

---

118 Erich Fritz Emil Mielke (1907–2000) a fost ministru al securității statului în RDG din 1957 şi până la demisia sa, în 1989. Din 1946, acesta a fost unul dintre principalii responsabili pentru transformarea organelor de securitate într-un sistem de control, supraveghere şi represiune extrem de compact. Plasat de mai multe ori în arest provizoriu de la căderea sa, în 1993 va fi condamnat la şase ani de închisoare de către tribunalul regional din Berlin.

administrată de cele patru puteri ocupante din cadrul Comisiei Aliate de Control. Tensiunile între învingători nu întârzie să apară. Occidentalii vor reconstrucția cât mai rapidă a Germaniei şi fondarea unui stat democratic bazat pe o economie de piață liberă. Guvernul sovietic, dimpotrivă, vrea să facă o țară socialistă construită după modelul său şi care să-i fie devotată. În 1948, când sunt introduse pe piață două monede diferite (în vest marca germană, iar în est marca şi, mai târziu, marca est-germană), divizarea Germaniei devine realitate. La 7 octombrie 1949 ia naştere într-un cadru solemn Republica Democrată Germană, care va dăinui patruzeci de ani. În 1950, aceasta numără 18.388.000 de locuitori, pentru ca în 1990 să aibă doar 16.028.000, ca urmare a valurilor de imigrare în RFG şi a crizei demografice. Acoperind cea mai mare parte a vechii Prusii, teritoriul său se întindea pe o suprafață de 108.333 km2 şi avea granițe comune cu Polonia, Cehoslovacia şi, desigur, cu sora sa inamică, RFG.

Începând din 1945, în zona sa de ocupație, Administrația Militară Sovietică din Germania (SMAD) se ocupă de chestiunile publice. Dacă la început patru partide sunt autorizate să-şi desfăşoare activitatea: SPD (social-democrat), KPD (comunist), CDU (creştin-democrat) şi LDPD (liberal), cel comunist este susținut, după cum era de aşteptat, de URSS. Walter Ulbricht şi toți apropiații săi sunt propulsați în toate posturile-cheie. Dominația Moscovei începe rapid să fie din ce în ce mai apăsătoare.

Pentru a crea un „partid muncitoresc” unit şi puternic este necesară o „alianță” între KPD şi SPD. În aprilie 1946, cele două partide fuzionează la finalul unui proces impus de Stalin în vederea formării Partidului Socialist Unit din Germania (SED).

Deşi primul preşedinte al RDG este Wilhelm Pieck[119], omul cel mai puternic din țară este liderul SED, Walter Ulbricht, „numit" în 1950 în fruntea țării. Dându-şi jos masca democrației, una dintre primele sale măsuri constă în regruparea tuturor partidelor pe o Listă de Unitate a Frontului Național, care urma să obțină, în mod logic, peste 95% din voturi.

Orice rezistență politică internă este declarată ilegală, iar SED revendică controlul deplin asupra statului şi societății şi îşi asumă statutul de vasal al Uniunii Sovietice. În 1951, RDG adoptă primul plan cincinal, care urmărea planificarea economiei. Consumul şi producția, precum şi prețurile erau fixate de o autoritate centrală. Controlul asupra economiei este consfințit prin reforma agrară şi exproprierea țăranilor, forțați să se alăture cooperativei de producție. Începând de acum, populația ajunge să fie afectată de lipsa produselor de consum obişnuite, în special a celor primite din Vest. Prin urmare, oamenii încep să emigreze masiv spre RFG. La 17 iunie 1953 izbucnesc demonstrații şi greve, oamenii protestând împotriva înăspririi normelor de muncă. Guvernul suprimă brutal revolta cu ajutorul trupelor sovietice. Honecker trage învățăminte din această revoltă. „Construirea socialismului", proclamată cu mândrie în 1952, trebuie neapărat să asigure bunăstarea populației şi îndreptarea politicii economice sovietice actuale.

În calitate de fost prizonier al închisorii Brandenburg, Honecker nu face parte din facțiunea „istorică" moscovită din cadrul KPD, ceea ce îi va atrage antipatii pentru multă vreme. Dar este protejat de Walter Ulbricht, mentorul său, care îi va deschide uşile puterii. Propulsat la preşedinția Tineretului German Liber (FDJ), el organizează la Berlin trei

---

119 Friedrich Wilhelm Reinhold Pieck (1876–1960) a fost preşedinte al RDG din 1949 până la moartea sa, în 1960.

întâlniri ale tinerilor germani, care au avut loc în perioada 27–30 mai 1950 şi la care au participat peste 700.000 de tineri comunişti. Experimentul este repetat cu succes în 1954 şi 1964, contribuind şi mai mult la notorietatea viitorului dictator.

Cu toate astea, revolta din 17 iunie a provocat o criză la nivelul conducerii partidului. Majoritatea membrilor Biroului Politic, în fruntea cărora se află Rudolf Herrnstadt[120], încearcă să-l doboare pe Ulbricht; operațiunea eşuează din cauza opoziției Moscovei. Honecker, care a ales să-şi susțină mentorul, este recompensat. La 27 mai 1955 cedează preşedinția FDJ şi pleacă din nou să studieze la Moscova, unde rămâne până în 1957. Acolo stabileşte contacte la cel mai înalt nivel cu ierarhia sovietică, care îl vor ajuta mai târziu să pună mâna pe putere. În perioada 14–25 februarie 1956 participă la celebrul Congres al PCUS, al XX-lea, marcat de discursul despre destalinizare al lui Hruşciov. Ascunzându-şi scepticismul – a fost întotdeauna un admirator al lui Stalin –, în 1958 devine membru al Biroului Politic, responsabil cu problemele militare şi de securitate.

Pe măsură ce valurile de emigrație către RFG se intețesc, este promulgată o nouă lege a paşapoartelor, astfel încât să

---

[120] Rudolf Herrnstadt (1903–1966) a fost primul redactor-şef al cotidianului *Berliner Zeitung* în RDG; a jucat un rol major în fondarea ziarului *Neues Deutschland* (organul central al partidului). Din 1950 până în 1953 a fost membru al Comitetului Central al SED, în cadrul căruia a pledat pentru o liberalizare treptată. Pentru că nu a reuşit să-l înlăture pe Walter Ulbricht, în 1953, Herrnstadt, împreună cu alți adversari, îşi pierde locul în cadrul Biroului Politic şi al Comitetului Central, fiind acuzat de „formarea unor facțiuni ostile partidului”. În acelaşi an îşi pierde postul de redactor-şef la *Neues Deutschland*. În 1954, este în cele din urmă exclus din SED.

existe un număr cât mai mic de fugari. Din 1956, emigrația este considerată infracțiune penală. În calitatea sa de nou secretar al Securității Comitetului Central, funcție care echivala cu cea a unui ministru de interne, Honecker acționează în calitate de organizator oficial al construcției Zidului Berlinului în august 1961; acesta nu ezită să ordone împuşcarea fugarilor prinşi la granița dintre cele două republici germane (aproximativ 700 de oameni vor muri până în 1989 în încercarea lor de a trece de Zid).

În 1963 şi 1964 sunt adoptate anumite măsuri liberale, mai ales în domeniile tineretului şi politicii culturale. Biografii lui Honecker au insistat asupra reacțiilor sale negative şi a îndârjirii ideologice. Pentru a-şi demonstra afirmațiile, aceştia fac referire la cea de-a unsprezecea sesiune plenară a Comitetului Central din decembrie 1965, în timpul căreia atacă diverşi intelectuali şi artişti, dar şi pe cei responsabili cu politica culturală a SED, acuzați de neglijarea educației socialiste, fapt care a condus la apariția unei „opoziții". Partidul accentuează apoi politica de control asupra populației prin intermediul unei poliții politice omniprezente (faimoasa Stasi) şi a informatorilor săi. În 1962 este introdus serviciul militar obligatoriu pentru instruirea tinerilor în spiritul idealurilor marxist-leniniste; armata, care în 1989 număra 155.319 soldați, îi va ajuta pe sovietici să zdrobească revoluția cehă din 1968 şi va fi un element central al Pactului de la Varşovia.

În 1960, RDG înregistrează scăderi semnificative ale producției industriale şi agricole. Pentru a evita o nouă revoltă, puterea decide adoptarea unei politici de investiții, în special în industria chimică şi mecanică. Aceste încercări de modernizare eşuează însă din cauza deficitelor sistemice. Honecker declară că „unitatea politicii economice şi sociale" este necesară pentru a putea corecta problemele existente. Altfel spus, este necesar ca el să preia puterea.

După ce se asigură de sprijinul prealabil al lui Leonid Brejnev, steaua în ascensiune strânge semnături din partea membrilor Biroului Politic pentru adoptarea unei moțiuni prin care se cerea demiterea lui Ulbricht. Acesta din urmă, informat, îl alungă pe trădător din Biroul Politic, după care Honecker îl contactează apoi pe ambasadorul sovietic Abrassimov, cerându-i ajutor. La ordinul lui Brejnev, Ulbricht trebuie să-l primească înapoi în aprilie 1971. Tot ce mai rămâne de făcut este să ducă la bun sfârşit puciul. Sigur de sprijinul sovieticilor, Honecker îşi trimite gărzile de corp, înarmate până-n dinți, la reşedința de vară a lui Ulbricht. După ce au blocat uşile, i-au dezarmat pe cei care îl păzeau şi au tăiat liniile telefonice, acestea îl obligă să semneze o petiție către Comitetul Central prin care îşi înainta demisia. La 3 mai 1971, Honecker este numit prim-secretar al Comitetului Central, apoi, în 1976, secretar general.

Marele Cârmaci

Cel mai bun biograf al său, istoricul Martin Sabrow, rezumă perioada 1971–1989 în aceşti termeni paradoxali: „Era Honecker se caracterizează printr-un stil politic bazat în primul rând pe o birocrație permanentă şi extrem de constantă. Totuşi, acest stil a fost marcat de un amestec izbitor de liberalizare şi represiune, prospețime tinerească şi încăpățânare pusă pe seama bătrâneții, relaxare culturală şi îndârjire politică, apartenență rigidă la normele ideologice şi imparțialitate flexibilă față de duşmanii de clasă, precum Herbert Wehner [unul dintre cei mai importanți membri ai SPD] sau Franz Josef Strauss [puternică personalitate în cadrul CDU/CSU]". De fapt, Honecker şi-a început cariera politică mergând pe o linie conservatoare dură, care avea să

ducă la construirea Zidului Berlinului în 1961, dar „va merge într-o direcție opusă față de predecesorul Walter Ulbricht când va încerca să relanseze utopia socialistă printr-o politică reformatoare”.

Accentul nu mai este pus pe modernizarea industriei, ci pe politica socială. Măsurile luate – construirea a trei milioane de locuințe până în 1990, construirea de creşe, dreptul la avort, săptămâna de lucru de patruzeci de ore pentru femeile cu doi copii, ocuparea aproape totală a forței de muncă, creşterea salariului mediu între 1970 şi 1987 de la 755 la 1.233 de mărci, importul de bunuri de larg consum – sunt adoptate pentru a da populației impresia că trăieşte într-un „stat-providență”. În schimb, aceste măsuri au dus la îndatorarea tot mai mare a RDG atât față de URSS, cât şi față de Occident.

În ceea ce priveşte succesele înregistrate pe plan extern, poate fi menționat „acordul de tranzit” dintre cele două Germanii, care le permite locuitorilor din Occident să meargă în RDG. În 1972, această țară întreținea relații diplomatice cu 132 de națiuni, iar în anul următor este admisă în cadrul ONU. RDG ia parte şi la negocierile desfăşurate cu ocazia Conferinței pentru Securitate şi Cooperare în Europa, care a avut loc la Helsinki. Participarea este posibilă datorită sprijinului sovieticilor, care speră la slăbirea alianței occidentale şi la dezarmarea parțială a NATO.

Pe plan intern continuă extinderea Ministerului Securității Statului (MfS). La 31 octombrie 1989, acesta are în subordine 91.505 colaboratori, dintre care 13.000 de soldați; de asemenea, coordonează activitatea a peste 200.000 de informatori. Puterea loveşte adversarii de la toate nivelurile societății: cantautorul Wolf Biermann este expulzat în 1976, iar toți cei ce îndrăznesc în continuare să critice public politica SED sunt urmăriți, interogați şi reduşi

la tăcere. Publicațiile neconforme sunt interzise, iar urmărirea canalelor TV occidentale este considerată infracțiune. Închisorile sunt pline, iar deținuții ajung să fie tratați asemenea sclavilor, având în vedere munca prestată în beneficiul marilor firme occidentale; alteori, aceştia sunt oferiți RFG-ului, care, în schimb, plăteşte în valută. Cu toate astea, Honecker împiedică aplicarea pedepsei cu moartea după 1981.

Secretarul general preia toate puterile. Vrea să controleze tot, să ştie tot. Discută sistematic cu şeful Stasi şi citeşte rapoartele despre starea opiniei publice, chiar dacă dă ordin să se închidă singurul centru de investigații în acest sens. Acordă o deosebită atenție scrisorilor personale trimise de cetățenii care îşi exprimă nemulțumirile sau care îl informează despre anumite situații. Honecker intervine regulat şi nu ezită să lichideze cadrele compromise. Nu iartă nici o greşeală membrilor aparatului central sau regional, este tot timpul meticulos, un fel de arhetip al funcționarului căruia îi place să şicaneze.

În 1971 este numit preşedinte al Consiliului Apărării Naționale, iar la 29 octombrie 1976 este ales preşedinte al Consiliului de Stat de către Camera Populară[121]. De acum înainte ia toate deciziile cu ajutorul secretarului pe probleme economice al Comitetului Central, Günter Mittag, şi al ministrului securității statului, Erich Mielke. Până în toamna lui 1989, o „mică clică strategică”, după cum o numeşte Martin Sabrow, formată din trei bărbați, conduce RDG, sprijinindu-se pe o elită îmbătrânită de aproximativ 520 de funcționari de stat şi de partid. Potrivit lui Sabrow, acest triumvirat deținea „o putere mai mare decât a oricărui

---

[121] În perioada 7 octombrie 1949–2 octombrie 1990, Camera Populară (*Volkskammer*) a reprezentat parlamentul şi, teoretic, organul constituțional suprem al RDG.

lider din istoria germană recentă, mai mare decât a lui Ludendorff şi a lui Hitler”, de aceea poate fi considerat un „dictator [...], gardianul suprem al statului său”. Sub conducerea sa, Biroul Politic se transformă rapid într-un colectiv format din executanți supuşi.

Prăbuşirea

În ciuda discursului triumfalist, condițiile grele de muncă şi de viață suscită nemulțumiri tot mai mari în rândul populației. Apar conflicte între generații: tinerii crescuți în RDG sunt blocați la nivel profesional de cadrele îmbătrânite care dețin puterea. Pe fondul crizei demografice, mobilitatea socială scade peste tot; libera alegere a carierei, inclusiv a universității, se restrânge din ce în ce mai mult (în special pentru „elementele mic-burgheze”, în mod clar cu origine nesănătoasă). Conflictele sociale tot mai mari izbucnesc deschis în toamna lui 1989. RDG supraviețuieşte numai datorită sprijinului Uniunii Sovietice, având în vedere datoriile extrem de mari şi dependența sa energetică. În 1981, când Uniunea Sovietică este nevoită să mărească prețul petrolului brut, țara intră cu adevărat în criză. Nu mai poate rambursa în special împrumuturile pentru finanțarea investițiilor. Numeroase proiecte sunt blocate, astfel că regimul este constrâns să se angajeze în negocieri cu RFG în vederea rambursării datoriei sale. Declinul economic se accentuează, în ciuda miliardelor împrumutate în 1983 şi 1984 de la Franz-Josef Strauss, liderul bavarez.

În 1985, Mihail Gorbaciov introduce perestroika şi glasnost. Statul începe să controleze într-o mai mică măsură economia, iar cenzura presei este ridicată. Gorbaciov propune programul de reformă tuturor celorlalte state din Blocul de Est; această mişcare nu îmbunătățeşte relațiile

deja deteriorate cu Honecker, care condamnă politica de deschidere, simțindu-se trădat de cooperarea tot mai mare cu Occidentul. Va avea grijă (în zadar) ca textele prim-secretarului să nu mai poată fi distribuite sau comercializate în RDG.

Cu ocazia reuniunii la nivel înalt a țărilor semnatare ale Pactului de la Varşovia, care a avut loc la Bucureşti în perioada 7–8 iulie 1989, Uniunea Sovietică a abandonat oficial doctrina Brejnev a suveranității limitate a statelor membre. Documentul final afirmă că relația dintre țările membre ale Pactului de la Varşovia trebuie să se bazeze de-acum pe „egalitatea, independența şi dreptul” fiecărui partener de a-şi alege singuri „linia politică, strategia şi tactica, fără ingerințe din exterior”. RDG se găseşte singură, abandonată de „fratele cel mare”, care jucase rolul de protector militar şi, în acelaşi timp, de scut economic.

Honecker a părăsit întâlnirea mai devreme decât ceilalți participanți. În data de 7 iulie 1989 este dus de urgență la spitalul guvernului român, apoi transportat cu avionul la Berlin. La 18 august suferă o operație de îndepărtare a vezicii biliare şi a unei părți din colon. În timpul intervenției, medicii descoperă o tumoare la rinichi, însă Honecker nu este informat în această privință. Bătrân şi slăbit, va reveni de-abia în septembrie în Biroul Politic, ai cărui membri se gândeau deja să-l elimine politic.

Tulburările profunde din URSS[122] dau populației speranța că şi în RDG va avea loc o schimbare politică asemănătoare. Or Honecker se distanțează din ce în ce mai mult de Uniunea Sovietică şi îşi apără linia politico-economică până în pânzele albe.

Această înrăutățire a situației determină un nou val de plecări din țară. În mai 1989, zeci de mii de oameni fug din RDG spre vest prin Ungaria şi Austria. În data de 7 octombrie, în apropiere de Berlin, Martin Gutzeit şi Markus Meckel fondează Partidul Social Democrat din RDG (SDP). La Leipzig, 70.000 de oameni demonstrează pentru libertate, democrație şi drepturile omului, şi în multe locuri din țară populația iese în stradă. Revoluția paşnică este în curs de desfăşurare şi nu mai poate fi oprită, fapt înțeles în cele din urmă de conducerea SED, deşi „soluția chinezească” (masacrul din Piața Tiananmen) rămânea în continuare o opțiune pentru cei mai duri; nimeni nu ştia însă care era poziția lui Honecker.

Căderea sa devine inevitabilă după vizita la Berlin – desfăşurată între 6 şi 7 octombrie 1989 – a lui Mihail Gorbaciov, pentru sărbătorirea celei de-a patruzecea aniversări a RDG. Acesta din urmă este întâmpinat cu strigăte: „Gorbi, Gorbi, Gorbi, ajută-ne!” Cu această ocazie, ultimul om puternic al Uniunii Sovietice nu i-a rostit omologului său faimoasa frază „Dacă rămâi în urmă, viața te va pedepsi”, ci: „Cred că pericolul îi pândeşte doar pe cei ce

---

122 În 1988, Gorbaciov a devenit preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem, înlocuindu-l pe Andrei Gromîko în fruntea statului. Pe 7 decembrie, el se adresează celei de-a 43-a Adunări Generale a Națiunilor Unite, care are loc la New York, şi promite o dezarmare unilaterală. Imediat după acest eveniment se distanțează de doctrina Brejnev. Această veste duce la o serie de revoluții, în mare parte paşnice, în Europa de Est în 1989.

nu reacționează în fața întâmplărilor vieții”. Avertismentul este clar, însă Honecker nu vrea să înțeleagă. În cadrul unei întâlniri private, laudă succesele RDG în fața lui Gorbaciov, pe deplin conştient de gravitatea situației, RDG aflându-se în pragul falimentului.

La sfârşitul unei întâlniri de criză desfăşurate în grabă, pe 10 şi 11 octombrie, Biroul Politic îi solicită lui Honecker să prezinte un raport despre situația economică. În următoarele zile, Egon Krenz, secretarul Comitetului Central şi membru al prezidiului SED, organizează tot mai multe consultări cu scopul de a-l forța pe bătrânul lider să demisioneze. Se asigură de sprijinul prealabil al armatei şi al Stasi şi organizează o întâlnire între Mihail Gorbaciov şi Harry Tisch, membru al Biroului Politic, care îl informează pe liderul de la Kremlin despre lovitura de stat în desfăşurare. Pentru că primesc aprobarea lui Gorbaciov, Krenz şi susținătorii săi pot acționa. Vechile obiceiuri sovietice mor greu.

Cu ocazia reuniunilor Biroului Politic, Honecker obişnuia să întrebe: „Mai sunt propuneri pe ordinea de zi?” Pe 17 octombrie 1989, Willi Stoph ia în serios întrebarea şi „propune” ca primă măsură „eliberarea tovarăşului Honecker din funcția de secretar general şi înlocuirea sa cu Egon Krenz”. Cei şaptesprezece oameni prezenți se pronunță atunci în favoarea „delfinului”. Gunter Schabowski solicită şi revocarea lui Honecker din funcția de preşedinte al Consiliului de Stat şi al Consiliului Apărării Naționale. Erich Mielke amenință în mod oportun să dezvăluie „informații compromițătoare” aflate în posesia sa, dacă acesta refuză să demisioneze.

După trei ore de dezbatere, se ia o decizie unanimă, Honecker votând pentru propria sa înlăturare. Comitetul Central urmează, aşa cum trebuie, recomandarea Biroului Politic. Egon Krenz este ales în unanimitate, şi primit cu

ovații, în funcția de secretar general. În data de 18 octombrie 1989, la orele prânzului, omul batjocorit se ridică de la locul său şi părăseşte sala de şedințe a Comitetului Central. Aplauzele formale care însoțesc ieşirea sa marchează începutul unui lung declin politic. La 20 octombrie, Margot Honecker este obligată, la rândul ei, să demisioneze din funcția de ministru al educației.

Fuga la Moscova

Statul şi partidul vor proceda foarte repede la lichidarea politică şi socială a lui Honecker, în speranța salvării sistemului, pe măsură ce țara se zguduie din temelii. La 3 decembrie 1989 este expulzat din cadrul SED, iar două zile mai târziu procurorul general al RDG începe urmărirea penală împotriva sa pentru abuz de putere şi corupție. Trei săptămâni mai târziu, cuplul Honecker este forțat să-şi părăsească locuința, situată într-o zonă rezervată elitelor politice – cartierul împădurit Wandlitz. Pretextul: transformarea vilei lor într-un sanatoriu. La 6 ianuarie 1990, după o nouă investigație a unei comisii medicale, Honecker află că are cancer la rinichi. În seara zilei de 28 ianuarie, pacientul, care tocmai fusese operat, este arestat în salonul său de spital. Transferat în închisoarea Rummelsburg din Berlin în seara următoare, este eliberat pe 30 ianuarie, la sfatul medicului, din cauza „imposibilității de a-şi ispăşi pedeapsa”. La ieşirea din închisoare se refugiază într-un spital militar sovietic, care beneficia de extrateritorialitate. La 13 martie 1991, cuplul este transportat de la Beelitz la Moscova la bordul unui avion militar din viitoarea fostă Uniune Sovietică, Gorbaciov informându-l în prealabil pe cancelarul Kohl.

Ratificarea Tratatului Doi plus Patru[123] la data de 12 septembrie 1990 la Moscova deschide calea spre reunificarea Germaniei, care s-a înfăptuit oficial la 3 octombrie 1990. SED, care a pierdut toată puterea, se transformă în SED-PDS, apoi în Partidul Socialismului Democratic (PDS). Membrii săi sunt demişi din toate funcţiile, conducerea statului trecând în mâinile Camerei Poporului, dominată de partidele democratice şi condusă, până la 3 octombrie, de un guvern de uniune avându-l în frunte pe creştin-democratul Lothar de Maizière. Mulţi dintre cei responsabili sunt arestaţi şi urmăriţi penal.

De la mijlocul lunii martie 1991, sub pretextul desfăşurării mai multor anchete, se intensifică presiunile Germaniei asupra Moscovei în vederea recuperării lui Honecker. Noul şef de stat al Rusiei, Boris Elţin, interzice, la 29 august 1991, PCUS, al cărui secretar general era Gorbaciov. La 25 decembrie, „Gorbi" îşi dă demisia din funcţia de preşedinte al Uniunii Sovietice, aflată în pragul agoniei. Honecker îşi pierde astfel ultimul protector, pe care, după cum s-a putut vedea, nu s-a putut baza întotdeauna. La 11 decembrie se refugiază alături de soţia sa la ambasada Republicii Chile de la Moscova. Alegerea lui Honecker n-ar trebui să ne mire, având în vedere decizia sa la lovitura de stat militară a lui Augusto Pinochet din 1973: la acea vreme, Honecker a găzduit mulţi chilieni în ţară,

---

[123] „Tratatul privind reglementarea definitivă a legilor Republicii Federale Germania" a fost încheiat între RFG şi RDG, pe de o parte, şi Franţa, Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Statele Unite, pe de altă parte. Semnat la Moscova la 12 septembrie 1990, a intrat în vigoare în timpul unei ceremonii oficiale desfăşurate pe 15 martie 1991. Acest tratat marchează sfârşitul anilor postbelici, Germania, inclusiv Berlinul, fiind eliberată de restricţiile impuse de dreptul de ocupaţie.

inclusiv pe cel ce între timp avea să devină ambasador la Moscova, Clodomiro Almeyda.

La 7 martie 1992, guvernul chilian îşi schimbă poziția, la cererea lui Helmut Kohl, şi îl eliberează pe Almeyda din funcție. La 29 iulie, Honecker, bătrân şi bolnav, părăseşte ambasada şi este transportat cu avionul în capitala germană, unde este plasat în detenție în spitalul-penitenciar Moabit.

Honecker se confruntă cu mai multe capete de acuzare, fiind învinuit inclusiv de omor prin imprudență în cazul a şaizeci şi opt de persoane, care şi-au pierdut viața între 1961 şi 1989 la granița dintre RFG şi RDG, şi de abuz de încredere în detrimentul proprietății socialiste. În declarația sa dată în fața instanței la 3 decembrie 1992, îşi asumă responsabilitatea politică pentru cei care au murit încercând să treacă Zidul, dar susține că „nu are nici o vină legală sau morală”. Făcând uz în continuare de limba de lemn, spune că a acționat în numele dorinței de pace a RDG în fața amenințărilor venite din partea țărilor europene. Deşi condamnarea pare o chestiune sigură, avocații săi depun o cerere pentru întreruperea procesului şi revocarea mandatului de arestare, pe care Curtea penală o respinge la 21 decembrie 1992. Honecker, grav bolnav din cauza cancerului metastatic, depune apoi o nouă plângere în fața Curții Constituționale a landului Berlin pentru încălcarea dreptului său fundamental la demnitate umană. Potrivit argumentației pe care se bazează documentul respectiv, desfăşurarea unui proces împotriva unui acuzat care este posibil să moară înainte de sfârşitul procedurii împiedică luarea unei decizii privind vinovăția sau nevinovăția acestuia, căci altfel i s-ar încălca demnitatea umană. La 12 ianuarie 1993, instanța decide în cele din urmă în favoarea fostului dictator. Honecker este eliberat după doar 169 de

zile de detenție şi ia imediat avionul spre Santiago de Chile, unde o reîntâlneşte pe Margot.

Mai are doar câteva luni de trăit. Starea lui se deteriorează vizibil, în ultimele săptămâni trebuind să fie hrănit artificial. A rămas conştient până la sfârşit, declarând că nu regretă nimic din tot ce a făcut.

Bărbatul care iubea femeile

Cum era omul din spatele dictatorului? În tinerețe, lui Honecker îi plăceau la şcoală muzica, istoria şi aritmetica, dar nu şi scrierea după dictare. Ura educația religioasă şi dorea să devină conductor de locomotivă. Iconografia Marelui Cârmaci este înşelătoare. Filmele şi imaginile disponibile provin mai ales din anii ’80. Se păstrează astfel imaginea unui om slăbit şi în vârstă, a unui funcționar auster şi trist, cu privirea de oțel ascunsă în spatele ochelarilor grei. Arhiva media din RDG la care am avut acces ne-a dezvăluit însă un bărbat viguros, capabil să comunice cu tinerii. Se comporta ca un dandy, astfel că acorda multă atenție ținutelor sale, îmbrăcându-se cu haine din Occident, cărora le scotea etichetele şi le înlocuia cu unele pe care scria „Made in GDR”. Lui Erich îi plăceau navigatorii, şi vreme îndelungată va nutri o simpatie față de aceştia. S-a schimbat odată cu înaintarea în vârstă, devenind din ce în ce mai rigid în gândire şi transformându-se într-un personaj la fel de gri precum cartierele pseudomoderne din Berlin, în care a construit locuințe prefabricate.

Omul de fier cu chip de ascet ascunde şi temperamentul unui Casanova. RDG fremăta de zvonuri conform cărora şeful statului avea din ce în ce mai multe aventuri. Un apropiat al său, membru al Consiliului Central din cadrul

organizației de tineret FDJ, transfera, în locul său, sumele aferente pensiilor alimentare pentru copiii săi nelegitimi, care se aflau în toate colțurile țării.

Ultima sa poveste de dragoste, platonică, se desfăşoară în închisoarea Moabit, în perioada 1992–1993, unde scrie scrisori înflăcărate unei admiratoare, publicate ulterior în cartea *Liebe Eva* („Dragă Eva”). Eva Ruppert (în vârstă de optzeci şi patru de ani) este o fostă profesoară de liceu din Hesse, născută la Saarland, asemenea lui Honecker. Aceasta l-a vizitat de şase ori la închisoare. Scrisorile lui Honecker dezvăluie o fire sensibilă tăinuită şi, ca să fim sinceri, o parte sentimentală nebănuită în acest om de oțel, atâta vreme temut pentru caracterul său aspru şi dur. „Dragă Eva, nu fi tristă dacă nu sunt la fel de bine ca ieri. M-am gândit la tine. Nu trebuie să te îngrijorezi prea tare. Scrisorile tale, pe care le-am păstrat cu grijă, îmi dau mereu forțe noi.” În corespondența sa, Honecker o numeşte pe Ruppert „mica tovarăşă”. Ea îi răspunde într-o manieră la fel de afectuoasă: „În scrisorile mele, vreau să fiu aproape de tine, tot aşa cum vrei şi tu”. În mod curios, prima sa aventură cunoscută a avut loc tot într-o închisoare. Pe vremea când era deținut în închisoarea pentru femei Brandenburg-Gören, se îndrăgosteşte de gardiana sa, o văduvă cu nouă ani mai în vârstă decât el, de orientare național-socialistă. Ea îi salvează viața când fuge din închisoare în martie 1945 şi i-a tăinuit evadarea de scurtă durată, fapt care i-a permis să se întoarcă în celula sa şi să evite o condamnare la moarte. În 1946, Charlotte şi Erich se căsătoresc, dar ea moare doi ani mai târziu, răpusă de cancer.

În vara anului 1947, în timpul unei călătorii la Moscova, Honecker începe o relație cu asistenta sa, Edith Baumann (1909–1973). Aceasta rămâne însărcinată în 1949. Dar în 1950, când cei doi se căsătoresc, iar fiica sa, Erika, vede

lumina zilei, Honecker îşi va fi înşelat deja soţia. Se îndrăgosteşte de tânăra pionieră Margot Feist, pe atunci în vârstă de douăzeci şi doi de ani. Aceştia devin amanţi în timpul unei alte călătorii la Moscova, a nu ştiu câta, prilejuită de cea de-a şaptezecea aniversare a lui Stalin. Honecker încearcă să ascundă legătura, însă soţia lui află totul. Doi ani mai târziu izbucneşte scandalul. Margot Feist dă naştere unei fiice, Sonja, al cărei tată este Erich. Édith Baumann cere atunci divorţul, iar cei doi amanţi se căsătoresc în 1953. Relaţia dintre aceştia este cel puţin tumultuoasă. Margot, care e la curent cu escapadele soţului ei, îi plăteşte cu aceeaşi monedă, făcându-şi numeroşi amanţi.

Percheziţiile efectuate în 1990 la domiciliile membrilor Biroului Politic au dezvăluit în cele din urmă că multora dintre ei, inclusiv liderului lor, le plăcea pornografia soft. De asemenea, lui Honecker îi plăcea să urmărească filme cu James Bond, filme de acţiune şi poliţiste. În timpul vacanţelor şi la sfârşit de săptămână, viziona adesea două filme pe zi. Agenţii Stasi cumpărau de la sex-shopurile occidentale filme porno, spre amuzamentul serviciilor germane de contraspionaj, care notau cu grijă titlurile.

Potrivit gărzii sale de corp, lunea, miercurea şi vinerea Honecker făcea masaj acasă. Maseuza lui preferată se numea „Erika” şi venea doar atunci când Margot era plecată. Drept recompensă, la mijlocul anilor ’70 aceasta a primit o colibă mică de tip suedez pe malul lacului Libbesicker, precum şi multe cadouri, printre care un televizor, un pick-up şi un videorecorder. Şi lista cu asemenea întâmplări poate continua la nesfârşit.

Cartea de identitate a lui Honecker are numărul „A 000 000 1”, ceea ce ne arată importanţa funcţiei sale. Înnebunit după onoruri, asemenea multor lideri comunişti, în anii în care s-a aflat la putere a primit în jur de 150 de medalii şi

decorații, printre care, în cinci rânduri, Ordinul Karl Marx, cea mai înaltă distincție din RDG, care valora 20.000 de mărci. Potrivit documentelor de arhivă, a fost numit „polițist merituos al poporului” de către Ministerul de Interne şi „angajat merituos” de către Ministerul Securității Statului, de aceste distincții fiind deosebit de mândru.

Honecker se va folosi de putere pentru a se îmbogăți. Are la dispoziție mai multe „reşedințe de agrement”: prima, numită „Objekt Drewitz” (districtul Malchow), este o clădire folosită mai ales pentru vacanțele petrecute cu familia. Cea de-a doua, „Objekt Gästehaus Groß-Dölln”, din Schönebeck, este folosită pentru vacanțele scurte din perioada Crăciunului, Revelionului sau a Paştelui. A treia reşedință, „Objekt Wildfang” (pentru prinderea animalelor), este rezervată partidelor de vânătoare, care au loc în aproape fiecare weekend, dar şi într-una din după-amiezi, o dată pe săptămână. În sfârşit, dispunea de o proprietate de 20.700 ha la Schorfheide care fusese a lui... Göring. Flota sa privată este formată din douăzeci şi unu de autoturisme private; deține şi un iaht numit *Ostseeland* („Țara Balticii”).

Vânătoarea este – după femei – a doua pasiune a lui Erich. Deține patruzeci şi două de revolvere şi puşti, dintre cele mai scumpe. Potrivit şefului de protocol, Franz Jasnowski, Honecker nu mănâncă nici peşte, nici vânat, preferând bucătăria tradițională germană: cârnați, mâncăruri cu sos, cartofi.

Honecker a fost un dictator intransigent, dar amintirea intransigenței sale se şterge odată cu trecerea timpului până-ntr-acolo încât stârneşte uneori o anumită nostalgie. Este produsul tipic al idealului comunist din anii ’20, într-o perioadă în care marxism-leninismul întruchipa speranța proletariatului, înainte ca aceasta să fie pervertită de putere, rămânând însă fidel convingerilor sale inițiale. Până la sfârşitul vieții a rămas convins de împărțirea lumii în două

tabere ireconciliabile. Pentru el, URSS rămâne viitorul lumii, iar Stalin, o figură paternă. Incapabil să se adapteze, îşi consideră căderea o trădare şi îl stigmatizează pe Mihail Gorbaciov, pe care îl învinuieşte, şi pe bună dreptate, de sfârşitul său politic. Reunificarea germană îl îngrozeşte, credința sa marxistă prevalând întotdeauna asupra unui naționalism murdărit de amintirea încă fierbinte a nazismului.

În 1991, în cea mai bună pledoarie a sa în fața tribunalului din Berlin, Honecker a declarat: „Nu-mi amintesc de vreun moment din viața mea în care să mă fi îndoit de cauza noastră – nici în copilărie, nici în tinerețe, nici în anii de muncă politică în cadrul Asociației Tineretului Comunist German (KJVD) sau după intrarea mea în Partidul Comunist German, nici în rezistența antifascistă din perioada 1933−1935, nici în închisoarea fascistă în care am fost închis din 1937 până în 1945, nici în Prinz-Albrecht-Strasse din Berlin [sediul Gestapoului] în decembrie 1935, nici în fața Curții Populare de Justiție în iunie 1937, nici în divizia fascistă Leibstandarte SS Adolf Hitler la sfârşitul anului 1935, nici în fața călăului, care nu m-a părăsit nici o clipă în timpul arestului preventiv de un an şi jumătate”.

18. AUGUSTO PINOCHET, TIRANUL LIBERAL
de Michel Faure

Cine este acest ilustru necunoscut, acest general până mai ieri legitimist care tocmai luase parte la o lovitură de stat militară împotriva preşedintelui ales al Republicii Chile, Salvador Allende? Pentru mulţi chilieni, Augusto Pinochet apare de nicăieri într-o perioadă tulbure, după o carieră obscură şi plină de precauţii, pe parcursul căreia nu s-a confruntat nici cu probleme, nici cu greutăţi. Acest soldat discret se alătură fără tragere de inimă, la 9 septembrie 1973, conjuraţilor din marină, forţelor aeriene şi poliţiei, care, timp de luni de zile, au pus la cale în secret un puci prin care să împiedice instaurarea unui regim comunist în Chile de către preşedintele socialist şi aliaţii săi din cadrul Unităţii Populare. Trei zile mai târziu, la 11 septembrie, lovitura de stat reuşeşte, astfel că Allende se sinucide când trupele militare preiau controlul asupra palatului prezidenţial, La Moneda. O juntă formată din comandanţii celor patru armate ale forţelor chiliene, pe care Pinochet va ajunge să le domine rapid, preia puterea. În curând, nu se va mai vorbi despre „regimul militar", ci despre „regimul Pinochet".

Augusto Pinochet Ugarte s-a născut la 25 noiembrie 1915 la Valparaíso, într-o familie din clasa de mijloc. După ce a fost admis în 1933 la Academia Militară din capitala Santiago, în ianuarie 1937, la finalul studiilor, obţine gradul de sublocotenent. În 1943 se căsătoreşte cu Lucía Hiriart, o fostă regină a frumuseţii din liceu, fiica unui influent senator radical. Avea să fie o soţie adesea deprimată şi ursuză, dar îi va stimula ambiţiile lui Pinochet, căruia îi va dărui cinci copii. Încetul cu încetul, acesta parcurge toate treptele ierarhiei, ajungând până la gradul de comandant-şef al Armatei. Preşedintele Salvador Allende este cel care îl numeşte în această poziţie importantă, la 23 august 1973, cu două săptămâni înainte de lovitura de stat!

Dictatura, care va dura aproape şaptesprezece ani, prezintă atât de multe contradicţii, încât este greu de identificat vreo logică internă. De o violenţă extremă faţă de oponenţii regimului, acţiunile odioase îi sunt învăluite într-un discurs liniştitor, probabil sincer, despre binele ţării, revenirea la unitate şi armonie, despre viitorul său învăluit în pace şi prosperitate. Militari care se pretind adepţi ai democraţiei elimină dintr-odată toate instituţiile statului de drept. Aceşti iubitori de ordine şi autoritate se bazează pe economişti liberali, care facilitează fără încetare sustragerea de fonduri.

Pinochet îşi asumă toate aceste neconcordanţe. El reprezintă un echilibru între constrângerea politică şi laissez-faire-ul economic, între brutele însetate de sânge şi doamnele care patronează acţiunile de caritate, întruchipează autoritatea, dar limitează cu bună ştiinţă dimensiunea şi puterea statului, ucide democraţia, dar organizează un tur de scrutin pentru adoptarea unei constituţii, apoi un referendum pentru a pune capăt dictaturii. Deşi este, fără îndoială, cel mai detestat personaj de la sfârşitul secolului XX, mulţi chilieni îl consideră salvatorul patriei, omul care nu doar că a făcut ca ţara să nu devină o „nouă Cuba”, ci a dat acestei naţiuni tradiţionaliste şi conservatoare un nou avânt, cel al unei modernităţi neaşteptate, fiind totodată omul care a făcut-o mai stabilă şi mai prosperă.

După revenirea la democraţie în 1990, Pinochet a continuat să aibă o influenţă negativă considerabilă, rămânând comandant-şef al Armatei până în 1998. A devenit apoi senator pe viaţă. Câteva săptămâni mai târziu, a plecat la Londra, unde a fost arestat în baza unui mandat emis de judecătorul spaniol Baltasar Garzón. Reţinut într-o vilă dintr-o suburbie a Londrei timp de aproape cincisprezece luni, a fost eliberat de guvernul britanic din

motive de sănătate, fără să răspundă în instanță pentru crimele sale. După întoarcerea în Chile, pe care susținătorii săi o transformă în triumf, reputația lui Pinochet are rapid de suferit odată cu descoperirea ingineriilor sale financiare josnice.

Din ce în ce mai izolat, urmărit fără succes de mai mulți judecători chilieni şi străini, moare la vârsta de 91 de ani într-un pat din spitalul militar din Santiago, în data de 10 decembrie 2006, înconjurat de familie.

Cum să nu fim derutați de Augusto Pinochet, odinioară prudent şi adesea slugarnic față de superiorii săi, care se dovedeşte dintr-odată capabil să concentreze toate instrumentele puterii în mâinile sale? Cum este posibil ca fostul legitimist, având în vedere marea tradiție „prusacă" a armatei chiliene, să devină peste noapte un participant eficient şi brutal la o lovitură de stat? De ce un general care respectă îndeosebi ordinea, autoritatea şi integritatea comenzii militare deschide uşa unei bande de tineri economişti, adepți ai libertăților şi societăților deschise? În sfârşit, toate aceste contradicții – legitimistul pucist, dictatorul democratic, tiranul liberal – arată o ipocrizie fără margini, confuzie mentală sau o sinceritate neaşteptată? Din acest haos conceptual ies la iveală trei realități: politica violenței, nostalgia democratică şi seducția liberală. Este o trilogie atipică, de aceea analiza sa este deosebit de stimulantă.

Violența

Ne aflăm în plin Război Rece când Allende câştigă alegerile prezidențiale din 1970. La Washington, preşedintele Richard Nixon promite să-i „dea un şut" noului ales şi îi încredințează CIA-ului sarcina de a-l împiedica să guverneze

şi să „falimenteze” economia chiliană. În ceea ce priveşte KGB-ul, serviciul de informații sovietic, agenții săi l-au urmărit pe Allende cu grijă şi simpatie încă din anii ’50, considerându-l „un contact privilegiat”, ale cărui ambiții prezidențiale ar fi bine să fie susținute. Cât despre Pinochet, acesta a fost multă vreme ignorat de CIA, fiind considerat un ofițer de rang înalt care nu suscita un interes special. Totuşi, atunci când Patricio Aylwin, primul preşedinte ales democratic după sfârşitul regimului militar, îl întreabă pe dictator dacă regretă încălcările drepturilor omului comise în perioada când se afla la putere, acesta îi răspunde: „Eram în război, domnule preşedinte”. Dar care război? La câteva săptămâni după lovitura de stat, cel purtat împotriva stângii chiliene devenise irelevant din lipsă de combatanți. Majoritatea victimelor regimului militar fuseseră ucise sau închise în ultimele luni ale anului 1973.

În opinia dreptei chiliene şi a majorității armatei, lovitura de stat era necesară pentru a evita instaurarea unui regim comunist în Chile, anunțat de preşedintele Allende drept „calea chiliană spre socialism” şi considerat un pericol iminent după victoria lui Fidel Castro în Cuba, în ianuarie 1959. Aşadar, da, pentru Pinochet, Chile este într-adevăr în război, iar comuniştii sunt duşmanii săi. Comandantul-şef al Forțelor Aeriene, generalul Gustavo Leigh, membru al juntei, declară într-unul din discursurile sale că este necesară „eradicarea cancerului marxist” care contaminează corpul social al țării, astfel încât „să nu mai rămână nimic”; acest discurs poate fi considerat un apel la uciderea tuturor marxiştilor chilieni pentru a se reveni la o țară „decontaminată”. La 11 septembrie nu are loc decât prima bătălie a unei dictaturi care se va întinde pe termen lung, acesta fiind momentul în care s-a instaurat o altă democrație – descrisă de Pinochet drept „autoritară şi

protectoare” –, asigurându-se, în acelaşi timp, „imunitatea viitoare pentru crimele din trecut”.

Prin urmare, violența fondatoare a regimului nu este un accident. Ea provine atât dintr-o voință strategică, cât şi dintr-o gândire mesianică. Se recurge la folosirea unei poliții secrete, DINA (Dirección de Inteligencia Nacional), şi la cooperarea internațională cu Operațiunea Condor, o asociație de „dictatori fără frontiere” din Conul Sudic care colaborează la represiunea oponenților lor. Pentru a pune în practică această brutalitate barbară se foloseşte sistematic tortura. Potrivit raportului Rettig din 1991, în Chile numărul morților şi al dispăruților ajunsese la 2.298; cel de-al doilea raport al Comisiei Valech din 2011 avansa cifra de 2.328. La această tristă listă trebuie adăugate aproximativ 200.000 de persoane forțate să ia calea exilului.

Carlos Huneeus, un mare intelectual chilian, autorul unei cărți de referință în materie, *El Regimen de Pinochet*, consideră termenul „dictatură” mult prea vag pentru descrierea unui regim cu care nu rezonează în nici un fel. Potrivit acestuia: „Pe parcursul celor şaptesprezece ani de existență, a fost tot timpul un stat polițienesc, care a exercitat un control strict asupra populației şi care a persecutat sistematic organizațiile de opoziție”. Preferă să-l descrie drept un „regim autoritar”, care nu este nici democratic, nici totalitar, de vreme ce nu încearcă să controleze în totalitate societatea civilă, aşa cum s-a întâmplat în Cuba comunistă a lui Fidel Castro.

Conform definiției Hannei Arendt, scopul unui sistem totalitar este „dominarea permanentă a fiecărui individ în fiecare sferă a vieții sale”. Regimul lui Pinochet n-ar corespunde acestei definiții, având în vedere că acesta a impus asupra puterii politice un mod autoritar de funcționare, în acelaşi timp acordând societății chiliene libertatea de a acționa la nivel economic, religios şi social;

condiția era ca aceste activități să nu constituie o amenințare pentru regimul său.

Am putea accepta această analiză dacă începuturile dictaturii n-ar fi fost atât de violente sau dacă junta n-ar fi menținut pentru atât de mult timp o stare de război nejustificată. Cum să fim de acord cu relativa „normalitate” a autoritarismului de vreme ce regimul Pinochet, care a torturat sistematic prizonierii şi i-a ucis în masă, provine dintr-o altă dimensiune, crudă şi sălbatică?

Regimul merită să fie inclus în categoria dictaturilor, având în vedere violența, torturile barbare, disprețul față de drepturile şi viețile oamenilor, eliminarea tuturor instituțiilor democratice, menținerea stării de asediu până în 1978 – reintrodusă în 1983 – şi extinderea represiunii dincolo de granițele naționale. Liderul său este un despot care, aşa cum îl defineşte Montesquieu, „direcționează totul în funcție de voința şi capriciul său”.

Invitaţie la democraţie

Voința şi capriciul său sunt însă ambivalente. E limpede că Pinochet a prins gustul pentru puterea supremă, pe care nu intenționează să o împartă cu nimeni şi pe care va încerca să o păstreze cât mai mult timp. Dar gustul pentru puterea absolută, venerația celor din jur, toate acele ordonanțe şi majordomi aflați în serviciul său, uniformele lor extravagante, plicurile cu bani din timpul călătoriilor oficiale, gărzile de corp credincioase, devotate şi tăcute ca un peşte, toate adoratoarele care îşi întind mâinile către el cu ocazia fiecărei vizite în provincie şi care uneori îi strecoară numerele de telefon pe câte o bucată de hârtie – toate astea nu-l împiedică pe Pinochet să se gândească la cele mai bune mijloace pentru a obține legitimarea prin lege,

sau cel puțin printr-o aşa-zisă lege. Astfel, dictatura sa păstrează o legătură indirectă cu principiile unei democrații ale cărei instituții le-a suspendat.

În septembrie 1973, Augusto Pinochet ordonă alcătuirea unei noi constituții. Se înființează Comisia Ortúzar, numită după preşedintele acesteia, avocatul Enrique Ortúzar; din aceasta fac parte mai ales fostul preşedinte conservator Jorge Alessandri, învins la limită de Allende în septembrie 1970, şi Jaime Guzmán, adept al integrismului catolic şi constituționalist fervent, care îl va împinge pe Pinochet să se impună în fruntea juntei. Membrii săi primesc sarcina de a concepe proiectul de constituție care să înlocuiască legea fundamentală din 1925, în vigoare până la 11 septembrie 1973. Mai târziu, în ianuarie 1976, Pinochet va inventa un „consiliu de stat", care să finalizeze proiectul preliminar al Comisiei. Acesta este alcătuit din foşti politicieni şi înalți funcționari pensionați, care se întâlnesc de două ori pe lună şi emit câteva opinii pe care nimeni nu pare să le ia în seamă.

La 11 martie 1974 junta a publicat o „Declarație privind principiile guvernului chilian", primul proiect al unei legi fundamentale. Aceasta face referire la „reconstrucția națională", recunoaşte „concepția creştină despre om şi societate", în special „demnitatea omului şi drepturile sale naturale, pe care statul nu le poate nega". Stat care „se află în slujba oamenilor, şi nu invers". Este, de asemenea, „cea mai înaltă formă juridică a societății umane", iar scopul său este „binele comun general".

La 9 septembrie 1977, Pinochet îşi face cunoscute ambițiile într-un discurs rămas celebru în Chile, susținut pe dealul Chacarillas în fața Frontului Tineretului pentru Unitatea Națională, înființat de Guzmán după modelul tinerilor franchişti din Spania. El propune o „democrație autoritară şi protectoare". Autoritară „pentru a se sprijini pe

o ordine juridică ce garantează drepturile omului, oferind totodată protecția unei justiții independente care să-şi poată pune în aplicare propriile rezoluții”; protectoare „pentru a înlocui statul liberal clasic, naiv şi fără putere cu altul nou, care să susțină libertatea şi demnitatea omului, şi cu valorile de bază ale naționalității noastre. [...] Libertatea şi democrația nu pot supraviețui dacă nu se apără împotriva celor ce pretind că vor să le distrugă”.

În acest discurs difuzat la radio şi televiziune, Pinochet anunță, în acelaşi timp, „trei etape” pentru revenirea țării la „normalitatea constituțională”. Prima va fi cea a „recuperării”, care se va desfăşura în perioada 1977−1981, timp în care vor fi create „acte constituționale”. Apoi, între 1981 şi 1985, va urma etapa de „tranziție”, când „va fi înființată o cameră legislativă care va fi numită de guvern sau va primi aprobarea sa”. În sfârşit, în 1985, când se va ajunge la „normalitatea constituțională”, puterea va reveni societății civile.

Politologul american Robert Barros numeşte această atitudine fără precedent a unui dictator drept „autocontrol autocratic”. Ştim că Pinochet, orice ar fi spus el, a fost un pucist de ultim moment, care s-a alăturat conjuraților pe 9 septembrie, având în minte o singură grijă: supraviețuirea sa. Prin urmare are alura unui dictator apărut pe scena politică întâmplător, chiar dacă intră rapid în joc. Dorința lui de la început de a pune bazele unei viitoare democrații sugerează un fel de reticență față de autocrație. Poate că mâhnirea de a fi tratat ca un paria de restul lumii şi mândria îl împing pe dictator să-şi prezinte regimul ca matrice a unei noi democrații, cu o economie administrată de „mâna invizibilă” a pieței? Oricare ar fi motivele sale, aceasta este direcția în care se îndreaptă.

O constituţie „scrisă cu vârful unei baionete”

Consiliul de stat, până atunci destul de inutil, are, începând din octombrie 1978, în sfârşit o activitate, lucrând la proiectul Comisiei Ortúzar. La îndemnul fostului preşedinte Alessandri, textul este modificat în încercarea de a accelera întoarcerea la democrație. Consiliul propune cinci ani. Pinochet refuză şi impune termenul de şaisprezece ani, referendumul care a confirmat decizia urmând să aibă loc la jumătatea perioadei, în 1988. Supune astfel sfârşitul îndepărtat şi nesigur al dictaturii sale exprimării unui vot popular, arătându-şi încă o dată ambiguitatea în ceea ce priveşte forța şi legitimitatea.

Constituția din 1980, „scrisă cu vârful unei baionete”, potrivit senatorului socialist Sergio Bitar, prevede totuşi câteva principii ale statului de drept şi democrației, chiar dacă aceasta din urmă era una „autoritară şi protectoare”. Legea fundamentală menționează, în special în Articolul 4, că „Chile este o republică democratică”, reluând spiritul declarației care evoca principiul întâietății individului asupra statului, al cărui scop este binele comun. Statul nu ar sprijini nici o acțiune sau organizație având o „concepție ostilă familiei” sau care să se bazeze pe „lupta de clasă”.

Documentul instaurează un puternic sistem prezidențial, care îi dă şefului statului posibilitatea dizolvării Camerei Deputaților; dar, în fine, aceasta există, iar de-acum înainte exercită funcții legislative confiscate de juntă. Este instituit şi Senatul, format în parte din senatori numiți, ceea ce îi va permite lui Pinochet să ocupe funcția de senator pe viață şi să se bucure de imunitate față de jurisdicția penală, după ce dictatura sa va fi luat sfârşit. Constituția instituie, de asemenea, un Consiliu constituțional, care poate cenzura actele executivului şi legile adoptate de Cameră. Forțele armate reprezintă garantul funcționării instituțiilor, iar

comandanții-şefi sunt declarați inamovibili (Pinochet se gândeşte şi în acest caz la viitorul său). În acelaşi timp, acest text va permite consolidarea anumitor instituții precum Curtea Supremă, Controlorul General al Națiunii, care acționează în calitate de Curte de Conturi, şi Tribunalul Electoral, care certifică legalitatea proceselor electorale.

În urma unui plebiscit, care are loc la 11 septembrie 1980, această lege fundamentală obține 67% de voturi favorabile (față de 30,2% voturi „împotrivă”); în acelaşi timp, Pinochet este desemnat preşedinte al Republicii Chile pentru o perioadă de opt ani. Scrutinul şi numărarea voturilor se desfăşoară în condiții îndoielnice, dar, cu toate astea, s-a traversat o primă etapă.

„Sunt democrat, dar în felul meu”, declară Pinochet jurnaliştilor chilieni Raquel Correa şi Elizabeth Subercaseaux. Deşi pretinde că protejează democrația, acesta vrea mai ales să se protejeze de ea – pe el şi pe soldații săi –, făcând în aşa fel încât una dintre instituțiile sale fundamentale să devină inoperantă: justiția. La 18 aprilie 1978 este publicat un decret-lege cunoscut sub numele de legea amnistiei. Aceasta se referă la „toate persoanele care, în calitate de autori, complici sau responsabili ierarhici, au săvârşit infracțiuni în timpul stării de asediu, în perioada 11 septembrie 1973−10 martie 1978”. De asemenea, legea amnistiază „persoanele condamnate de tribunalele militare după 11 septembrie 1973”, permițând astfel exonerarea membrilor forțelor armate de orice responsabilitate penală, civilă sau militară pentru încălcarea drepturilor omului.

Tiranul liberal

Cea de-a treia caracteristică a dictaturii constă în asocierea neaşteptată a unui regim militar care glorifică ordinea, disciplina şi conduita ireproşabilă cu un grup de tineri economişti liberali, susţinători ai unei anumite relaxări şi ai democraţiei.

Li se spune *Chicago Boys* şi, în timp ce militarii sunt consternaţi de cifrele dezastrului economic pe care Allende l-a lăsat drept moştenire, ei vin în ajutor cu un plan numit *El Ladrillo* („Cărămida”). Aceşti tineri reformişti chilieni sunt foşti studenţi ai Universităţii Catolice din Santiago; decanul Facultăţii de Economie este Sergio de Castro, mentorul lor, viitor consilier, apoi ministru al lui Pinochet. În 1955, această instituţie s-a asociat cu departamentul economic al Universităţii din Chicago, leagăn al învăţământului liberal, care susţine moderaţia în privinţa creşterii masei monetare şi piaţa liberă deschisă concurenţei. De la sfârşitul anilor ’50 există în Chile un curent favorabil principiilor liberalismului economic. Influenţa sa se regăseşte în paginile cotidianului conservator *El Mercurio*[124], o portavoce eficientă care transmite în rândurile opiniei publice numeroase articole şi editoriale ce rezumă argumentele acelor *Chicago Boys*.

El Ladrillo, pe care Sergio de Castro îl va prezenta lui Pinochet, pune un diagnostic critic economiei chiliene, care „de treizeci sau patruzeci de ani” se confruntă cu probleme: creştere scăzută, etatism exagerat, lipsa locurilor de muncă productive, inflaţie, înapoiere agricolă, sărăcie extremă. Potrivit autorilor, toţi aceşti ani de creştere scăzută „au deschis calea demagogiei marxiste”. Pentru începerea unei noi ere liberale, *Chicago Boys* propun militarilor o serie de

---

124 Raportul comisiei Senatului american privind operaţiunile secrete ale CIA în Chile arată că, pentru slăbirea guvernului lui Salvador Allende, această agenţie a transferat, în septembrie 1971, 700.000 de dolari în conturile cotidianului *Mercurio*, iar în aprilie 1972, 965.000 de dolari.

măsuri care, în opinia lor, au un caracter indisociabil: descentralizare, deschidere către comerțul exterior, deschidere către piața de capital, libertatea prețurilor, moderație la nivel monetar şi fiscal, o mai bună gestionare a politicilor de previziuni, securitate socială şi redistribuire, îmbunătățirea funcționării pieței şi a capitalului uman, o eficiență crescută a serviciilor de consum colectiv. „Propunerile noastre, scriu autorii, au ca obiectiv realizarea următoarelor măsuri: obținerea în timp a unei rate de creştere ridicate şi stabile în cadrul unui regim cu adevărat democratic, care oferă tuturor cetățenilor posibilitatea de a se bucura de drepturile lor.” Cu alte cuvinte, liberalismul economic implică liberalizarea politică.

„O contrarevoluţie”

La trei zile după lovitura de stat, Pinochet îl invită pe De Castro să facă parte din noul guvern, oferindu-i postul de consilier oficial al ministrului economiei, Fernando Léniz. Intelectual strălucit, Léniz rămâne susținătorul unei metode graduale pentru ieşirea din criză. În schimb, De Castro pledează pentru „Big Bang”. În 1975, Pinochet se decide în favoarea acestuia din urmă, căruia îi încredințează portofoliul Economiei.

Suntem îndreptățiți să ne punem întrebări privind această alianță neobişnuită – şi trebuie să o facem. Cum putem explica faptul că economişti care se pretind susținători ai democrației oferă un program liberal unor pucişti care nu cred decât în autoritatea liderilor şi în supunerea populației? De ce au acceptat aceşti militari să lucreze cu civili care au conceput un program complet diferit de principiile şi tradițiile lor? Există numeroase păreri conform cărora militarii, fără cunoştințe în domeniul

economic, au fost încântați să primească pe tavă un program oferit de oameni care detestau marxismul în aceeaşi măsură. Alții au sugerat că Pinochet, la fel de necunoscător în materie, a văzut în *Chicago Boys* o oportunitate de a se afirma în cadrul juntei prin redresarea economiei naționale. Dar toate aceste opinii sunt eronate. Generația lui Pinochet a fost marcată de propunerile liberale ale economiştilor americani, membri ai unei firme de consultanță, Klein Saks, ajunşi în Chile în 1957 pentru a încerca să-l ajute pe preşedintele din acea perioadă, Carlos Ibañez del Campo, să redreseze economia, pe care, în ciuda bunelor intenții, au ruinat-o. Această generație a citit articolele publicate în *El Mercurio* şi pe cele scrise de *Chicago Boys*. În cele din urmă, primii care au citit, cu plăcere şi chiar înainte de lovitura de stat, schița proiectului *Ladrillo* sunt nişte ofițeri de marină, din rândul cărora se remarcă José Merino, prietenul din tinerețe al lui Pinochet şi viitor membru al juntei. Merino a fondat atunci la Valparaíso un club select, Frăția Nautică din Pacificul de Sud, care reunea, începând cu sfârşitul anilor ’60, ofițeri şi membri din grupul lui Edwards, proprietar, printre altele, al cotidianului *Mercurio*. Datorită acestei Frății se poate vorbi de mult timp în Chile de marinari şi soldați liberali. Pinochet este unul dintre ei, iar Merino, profetul lor. Acesta din urmă, într-o declarație dată chiar în dimineața zilei de 11 septembrie, respinge ideea unei lovituri de stat, având în vedere că aceasta „nu corespunde modului nostru de a fi, conştiinței noastre legaliste şi convingerilor noastre civice profunde”. De asemenea, subliniază, cu discreție, respectul său față de „Declarația de independență a Statelor Unite”, sugerând ideea legitimă a „căutării fericirii”: „Nu avem alte scopuri decât fericirea tuturor chilienilor, indiferent de situația lor, ne dorim ca ei şi copiii lor să trăiască în pace, linişte şi fără teama zilei de mâine”. Pinochet, mai puțin entuziast decât

colegul său, îi împărtăşeşte totuşi intențiile. El consideră că *Ladrillo* este exact opusul eşecului socialist la care s-a ajuns din cauza lui Allende. În viziunea sa este vorba despre răsturnarea unei economii etatiste şi centralizate. „O contrarevoluție”, scrie Naomi Klein, pe bună dreptate, chiar dacă pentru ea nu este o laudă, ci o acuzație.

Aceşti liberali susțin că sunt „tehnicieni” ai economiei, nu politicieni. Nu zăbovesc asupra violenței regimului şi a destinului tragic al oponenților săi, ceea ce pare de neînțeles din partea unor oameni care ar trebui să apere libertățile individuale. Singura explicație, care nu reprezintă o scuză, este dorința lor de a nu rata ocazia să-şi pună în practică ideile. Au înțeles că nici un politician nu va risca vreodată aplicându-le programul. Care ales ar avea curajul să le promită votanților săi duşul rece al unei recesiuni brutale urmate teoretic, dar fără nici o certitudine, de o revenire salvatoare? Cu un dictator însă, totul este posibil. E clar că, odată ce Pinochet ajunge la putere, libertatea cuvântului este suprimată. Astfel, nimeni nu va putea împiedica această primă experiență, *in vivo*, a unui liberalism coerent aplicat unei națiuni relativ dezvoltate. *Chicago Boys* au propria lor agendă, care nu corespunde cu cea a generalului Pinochet. Ei muncesc pentru o viitoare democrație liberală sprijiniți de o dictatură care să le permită punerea în aplicare a proiectului fără vreun amestec din exterior. Acesta este un pariu îndrăzneț, care ridică probleme morale. Pentru Pinochet, experimentul liberal în cauză se află în strânsă legătură cu anticomunismul său şi cu ideea de „salvare a țării” susținută prin proiectul său de „democrație autoritară şi protectoare”. El vede, de asemenea, preeminența pieței în fixarea prețurilor şi salariilor, iar alocarea resurselor o consideră un instrument ideal pentru marginalizarea organismelor intermediare, a sindicatelor şi birocrației. Deci, asemenea amabilului Dr. Jekyll, care seara

se transformă în maleficul Mr. Hyde, ambii aliați, Pinochet şi *Chicago Boys*, sunt duplicitari. Tiranul foloseşte liberalismul pentru a rămâne în istorie ca un îndrăzneț modernizator, în timp ce liberalii se ascund în spatele lui pentru a pune, cu forța, bazele unui viitor al libertăților.

Această alianță ciudată, acest pact faustic, produce rezultate evidente. Reformele economice liberale, în ciuda a două crize la nivel global – criza petrolului din 1975 şi criza datoriilor din 1980 –, au transformat radical economia chiliană, care a cunoscut o creştere rapidă şi durabilă; de altfel, libertatea s-a dovedit contagioasă. În națiunea chiliană aflată sub constrângere, aceasta a depăşit granițele economiei, revărsându-se în societatea civilă. A stârnit o dorință arzătoare, în special în rândul tinerilor, de a se bucura de drepturile lor. Pinochet – poate cu bună ştiință – i-a invitat pe economişti la banchetul puterii, care, prin dinamismul lor liberal, au subminat bazele regimului său.

Yo voy a decir no!

Reîntoarcerea la democrație s-a produs în 1983 într-un mod tipic chilienilor: cu prudență, seriozitate şi într-o manieră circumspectă, sub supravegherea încordată a dictaturii aflate în expectativă, timp în care începea etapa „tranziției”. Aceasta va permite reorganizarea partidelor slăbite, care se reunesc în cadrul coalițiilor pentru a-şi reconsolida puterea. Cea mai importantă dintre ele este Alianța Democratică, înființată în august 1983, formată din Partidul Socialist, de stânga, Democrația Creştină, de centru, şi noul Partid Republican, de dreapta, însă împotriva dictaturii.

Patricio Aylwin, preşedintele Partidului Democrat-Creştin şi unul dintre fondatorii acestuia, se află la conducere. În iulie 1984 propune recunoaşterea constituției din 1980,

pentru a negocia apoi termenii acesteia cu guvernul, în cadrul procesului de tranziție. La 5 octombrie 1988 are loc un referendum privind prelungirea mandatului lui Pinochet cu încă opt ani. O posibilă victorie i-ar permite acestuia să rămână președinte până în 1996. În caz contrar, ar rămâne în funcție încă un an, până la organizarea alegerilor legislative şi prezidențiale.

De data aceasta se iau toate măsurile pentru organizarea unui scrutin corect: registrele electorale sunt reînființate, e instituit un tribunal electoral, iar propaganda electorală este autorizată. Aceasta va fi difuzată de către televiziuni în perioada 5 septembrie–1 octombrie 1988, fiind alocate câte cincisprezece minute ambelor variante de vot, „Da" şi „Nu".

Clipurile puterii amintesc de zilele triste din timpul lui Allende, de cozile lungi din fața magazinelor goale, de teama unei întoarceri în trecut, exprimată prin imagini sinistre, în alb şi negru. Campania „Nu", concepută de tinerii care lucrează în publicitate, este veselă, colorată, adesea amuzantă şi distractivă, conținând un slogan optimist: *La alegria ya viene* („Bucuria e pe cale să vină") şi un cântec ale cărui strofe se încheie cu versul *Yo voy a decir no* („Eu voi spune nu"). Această bucurie se confirmă în noaptea de 5 spre 6 octombrie, când se află rezultatele: 55,99% din voturi exprimă dezacordul față de prelungirea mandatului președintelui, spre deosebire de tabăra opusă, care obține doar 44,01%.

La început, Pinochet anunță junta că nu se pune problema admiterii înfrângerii. „N-am de gând să plec", le spune celor trei colegi. Îi anunță că este gata să scoată armata în stradă pentru a „mătura toți comuniştii care pregătesc tulburări majore" şi le cere să semneze un text prin care să dobândească puteri depline „cu sprijinul forțelor armate". Această atitudine stârneşte furia comandantului-şef al Forțelor Aeriene, Matthei, care îl

înlocuise pe Leigh şi care a povestit această întâmplare în cartea *Mi Testimonio*, publicată în 2003. El ia documentul din mâinile lui Pinochet „şi-l rupe în bucăţi”. „Am pierdut, dar cu onoare”, îi spune lui Pinochet, fapt confirmat de amiralul Merino, pentru care „nerespectarea constituţiei ar duce la oprobriul general”.

Cel de-al treilea, Roberto[125] Stange, director general al Poliţiei chiliene din 1985, ajunge să aprobe, cu oarecare reticenţă, poziţia celor doi colegi, care erau în favoarea respectării votului popular; momentul este însă atât de tensionat, încât şeful Statului-Major, de faţă la toată această nebunie, cade victimă unui atac de cord. Pinochet renunţă în cele din urmă la planul său care viza o nouă lovitură de stat. La ora 2.30 dimineaţa, ministrul de interne, Sergio Fernández, confirmă oficial înfrângerea prin publicarea rezultatelor. Armata nu a făcut nici o mişcare în timpul nopţii. În dimineaţa zilei de 6 octombrie, mii de chilieni îşi exprimă „bucuria” pe străzile oraşelor din toată ţara.

Un an mai târziu, în timpul unei ceremonii desfăşurate la monumentul „brutalist”[126] al noului Congres din Valparaíso, Aylwin preia puterea de la Pinochet, care timp de încă zece ani îşi va exercita considerabila influenţă nefastă, având în vedere că rămâne comandantul-şef al Armatei. În 1998 devine senator pe viaţă. Detenţia la Londra şi dezvăluirea conturilor bancare secrete marchează sfârşitul existenţei sale.

Dumnezeu din ceruri

---

[125] Prenumele corect este Rodolfo Stange (n. tr.).

[126] Brutalismul este un stil arhitectural care s-a dezvoltat în perioada anilor 1950–1970 (n. tr.).

Justiția chiliană îl ia în vizor pe Pinochet, astfel că în august 2000 imunitatea sa de senator este ridicată de Curtea Supremă. În 2001, acesta este pus pentru prima dată sub acuzare de judecătorul Juan Guzmán, fiind considerat responsabil pentru moartea victimelor represiunii militare; în 2004 este din nou învinuit pentru Operațiunea Condor. Din cauza vârstei înaintate şi a sănătății fragile, Guzmán decide că pedeapsa corectă este arestul la domiciliu, pe care Pinochet urmează să o execute în casa din Los Boldos, pe malul Oceanului Pacific. Aici îşi petrece ultimii doi ani din viață, deprimat, lipsit de putere sau protecție în fața justiției. Nu se mai gândeşte decât la cea săvârşită de Dumnezeu. Unuia dintre ultimii prieteni care l-au vizitat şi i-au adus în dar cărți de istorie, Pinochet îi spune că nu mai are timp pentru lectură. Arătând cu degetul spre cer, el declară: „Acum mă gândesc la Dumnezeu din ceruri” (*El caballero de arriba*).

La 10 decembrie 2006 moare dezonorat, dar în patul său, înconjurat de familie. Ultimul cuvânt i-l adresează soției sale, care îl ține de mâini. „Lucy”, îi şopteşte înainte de a se stinge. Avea 91 de ani. În ciuda eforturilor lăudabile, justiția nu l-a putut prinde niciodată.

19. POL POT: CAMBODGIA ÎNSÂNGERATĂ de Jean-Louis Margolin

Numărul morților provocate de regimul Khmerilor Roşii se situează între o cincime şi un sfert (între 1,5 şi 2 milioane de oameni). Într-un secol în care astfel de întâmplări nu erau

deloc rare, acest măcel de o amploare extraordinară n-a fost nici rezultatul invaziilor, nici al unui plan de exterminare etnică – iar asta îl face unic. Khmerii Roşii, un grup comunist în mare măsură lipsit de importanță până la sfârşitul anilor ’60, au ajuns la putere în aprilie 1975 printr-un concurs neaşteptat de împrejurări: cinismul lipsit de forță al adversarilor lor politici; înrăutățirea, începând din 1964, a situației în cadrul Războiului din Vietnam, țară care se afla în apropierea Cambodgiei, şi incapacitatea tot mai mare a monarhului, prințul Sihanouk, de a-şi menține politica de neutralitate; ralierea sa la grupul Khmerilor Roşii, după ce, în martie 1970, a fost înlăturat de pe tron în urma loviturii de stat orchestrate de propriul său prim-ministru, generalul Lon Nol; intervenția masivă a Vietnamului de Nord alături de Partidul Comunist din Kampuchea în timpul unui război civil cumplit, la a cărui agravare a contribuit intervenția americană, cu precădere pe cale aeriană; retragerea Statelor Unite, în 1973, din conflictul indochinez. Inteligența tactică a Khmerilor Roşii şi a liderului lor, Pol Pot, precum şi capacitatea lor de a nu se da în lături de la nimic pentru a-şi atinge scopul au fost ultimele două ingrediente care au asigurat reuşita: Phnom Penh a căzut la 17 aprilie 1975, iar locuitorii săi s-au bucurat de revenirea păcii... pentru a se vedea apoi cu toții imediat expulzați. Oraşele s-au închis, iar în Cambodgia a început să se ajungă mai greu decât pe Lună. Puținii refugiați au descris un regim în care domneau foametea şi represiunea sângeroasă şi care se baza pe o opresiune continuă, ieşită din comun. Pe parcursul epurărilor continue, Khmerii Roşii şi-au sfâşiat propriul popor şi apoi membrii de partid, ceea ce a dus la slăbirea țării, Vietnamul, provocat inutil, reuşind astfel să zdrobească cu uşurință forțele armate ale Khmerilor Roşii în timpul unei ofensive fulgerătoare declanşate cu ocazia Crăciunului anului 1978 –

a fost şi „primul război 100% comunist” şi cel mai fierbinte episod al conflictului dintre China şi URSS. În data de 7 ianuarie, în funcţie de perspectivă, putem spune că Phnom Penh a căzut sau a fost eliberat. Un popor de supravieţuitori în zdrenţe, flămând şi rătăcind pe drumuri a fost dezvăluit lumii terifiate. Această călătorie absurdă a lăsat o ţară vlăguită, căreia i-au trebuit încă cincisprezece ani până să închidă uşa violenţei, având în vedere existenţa gherilelor la graniţa cu Thailanda.

E întotdeauna dificil să facem distincţia între o dictatură şi dictatorul ei. Cu toate astea, în cazul regimurilor autoritare care i-au supravieţuit lui Pol Pot (cel al lui Mao Zedong sau al lui Kim Ir-sen) sau în cazul celor create chiar de anumiţi dictatori (Stalin), ponderea personalităţii poate fi stabilită după moartea liderului. Din acest punct de vedere, regimul lui Pol Pot se aseamănă cu cel al lui Hitler: dictatorul, care joacă atât rolul demiurgului, cât şi al celui ce-şi distruge regimul, se confundă într-atât cu acesta încât cu greu poate fi imaginat fără liderul său. Cambodgienii nu vorbesc, cu vocea încă tremurândă, despre „vremea dispreţuitului Pot (*a Pot*)” atunci când se referă la Kampuchea[127] Democrată (KD) şi despre adepţii lui „Pol Pot” cu referire la Khmerii Roşii? Totuşi, spre deosebire de Hitler, Pol Pot a supravieţuit aproape douăzeci de ani regimului său şi a văzut treptat cum cei care deţineau puterea s-au dezis de influenţa sa, fără a renunţa însă la modul sângeros de exercitare a puterii.

Personalitate mediocră, sau maestru în arta disimulării?

---

[127] Pronunţie autohtonă a termenului cu influenţă franceză „Cambodge” şi numele oficial al ţării din 1975 până în 1993.

Nu trebuie să fii un monstru pentru a face lucruri monstruoase, iar Pol Pot nu face excepţie de la regulă. În alte circumstanţe istorice, probabil ar fi rămas în amintirea câtorva apropiaţi drept un om paşnic, blând şi amabil, cu o inteligenţă mediocră – o persoană mai degrabă ştearsă. Şi cel mai probabil n-ar fi existat nici un motiv ca numele să-i rămână în istorie. În orice caz, acestea sunt informaţiile care reies din mărturiile despre tânărul Saloth Sar (numele real al lui Pol Pot)[128].

Acesta ieşea în evidenţă prin înălţime şi prestanţă, care în anii puterii sporise uşor, părând să exprime o forţă liniştită; se evidenţia mai ales printr-o oarecare paloare (care poate fi observată cu uşurinţă în fotografiile de grup, chiar şi în cele făcute mai târziu), care în registrul tradiţional i-a conferit o aură aristocratică. Prenumele său înseamnă „alb", ceea ce arată originea chineză a familiei – fapt obişnuit în Cambodgia –, însă complet asimilată în cadrul populaţiei khmere[129]. Jurnalistul american Richard Dudman, invitat

---

[128] Asemenea multor limbi din Asia de Est, în limba khmeră prenumele este situat după nume. Saloth este numele de familie al lui Sar.

[129] Khmerii reprezintă principalul grup etnic al Cambodgiei, iar khmera este limba oficială a ţării. Procentul de 20-25% (cifră niciodată dovedită) reprezentat de populaţiile minoritare se împarte între mici grupuri indigene, care trăiesc la poalele munţilor şi la marginea pădurilor, şi imigranţii de dată mai recentă (în special chinezi şi vietnamezi), care trăiesc în oraşe. Populaţia chams, de religie musulmană, constituie un caz aparte: în mare parte locuitori ai mediului rural, etnicii chams sunt supravieţuitori din regatul Champa, situat în Vietnamul Central şi distrus de vietnamezi în secolul al XVII-lea. Toţi, în diferite grade, s-au căsătorit cu khmeri şi au adoptat multe dintre obiceiurile şi credinţele acestora. În mod logic, „Khmerii Roşii" ar trebui, prin urmare, să fie numiţi „cambodgienii roşii". Numele le-a fost dat de prinţul Sihanouk,

să-i ia un interviu în ultimele zile ale regimului său, când dictatorul trecuse de vârsta de cincizeci de ani, spune că era „destul de slab, dar fără să fie îndesat, asemenea multor cambodgieni”. Dă dovadă de un anumit rafinament, dobândit fără îndoială pe când era încă foarte tânăr, în timpul îndelungatei sale şederi la palat împreună cu sora lui mai mare, dansatoare şi, o vreme, concubină regală. Vorbea rar, folosind puține cuvinte, fiecare dintre ele fiind atent cântărite – era opusul volubilului Sihanouk, care-şi obosea publicul, plăcându-i să se audă vorbind. Zâmbetul era nelipsit de pe chipul său: era mai degrabă o metodă de a înşela neîncrederea interlocutorului decât o dovadă de apreciere la adresa acestuia. Calmul său, aparenta incapacitate de a se înfuria erau legate de smerenia budistă, extrem de importantă pentru khmeri, oferind celui ce o respecta o formă de superioritate morală. Această metodă îl va ajuta să se remarce şi îi va aduce avantaje toată viața. Pe vremea când era elev s-a ținut la distanță de certuri şi bătăi. Ajuns profesor de franceză la o şcoală privată, fostul său elev, Soth Polin, romancier, evocă „aparenta sa sinceritate... Elevii erau captivați de acest profesor binevoitor”. O altă elevă îl consideră „foarte îngrijit... foarte blând... Mi-am dat seama imediat că era un om interesant şi că mi-ar fi uşor să-i fiu prietenă pentru totdeauna”. Această capacitate evidentă de a seduce nu i-a garantat o viață amoroasă satisfăcătoare: abandonat de prima sa iubită, de origine aristocratică, a fost apoi martor la boala mintală care a pus stăpânire pe prima sa soție – care îi fusese şi tovarăş politic; la şaizeci de ani, în 1985, s-a căsătorit cu tânăra sa bucătăreasă, în vârstă de 22 de ani, care i-a dăruit în anul următor primul său copil.

---

cu referire la comuniştii cambodgieni împotriva cărora lupta la acea vreme.

Dacă înfrângerea din 1979 în fața vietnamezilor îl forțează să se întoarcă la gherila din junglă, prelegerile sale sunt cu bună știință melodramatice – în realitate este vorba de autocompătimire –, atmosfera lacrimogenă ajungând cu ușurință la publicul său. Nu era totul doar o mască bine aleasă, în spatele căreia se ascundea un personaj mult mai întunecat și mai ales megaloman? După ce a rupt toate legăturile politice cu Pol Pot, Ieng Sary, cumnatul său și ministrul afacerilor externe al KD, dă asigurări în următoarele privințe: „Pol Pot se consideră un geniu fără egal în domeniile militar și economic, în igienă, în compunerea de cântece, în muzică și dans, artă culinară, modă (*sic*), în orice, inclusiv în arta minciunii. Pol Pot se consideră mai presus de toate ființele de pe planetă. E un zeu pe pământ”. În orice caz, odată ajuns la putere, își va demonstra din plin incapacitatea de a nutri vreun sentiment. De exemplu, n-a făcut nici un efort pentru a-și găsi și proteja familia (fratele său mai mare, Chhay, a murit în timpul evacuării forțate din Phnom Penh) și n-a răspuns la nici o rugăminte venită din partea celor mai vechi tovarăși ai săi din politică (unii dintre ei îi fuseseră colegi în perioada studenției sau în anii petrecuți la Paris), majoritatea găsindu-și sfârșitul în închisoarea centrală Tuol Sleng, torturați și asasinați. Adesea ordona masacrarea familiilor adversarilor săi, inclusiv a copiilor.

În tot cazul, sigur este că în biografia sa nu este identificată nici o „traumă inițială”, la care se recurge cu prea mare ușurință pentru a explica devierile unuia sau altuia. Tatăl său, Lot, deținea 25 de hectare de orezării – de aproximativ zece ori mai mult decât media – nu departe de orașul Kompong Thom, în inima unei țări în mod tradițional exportatoare de orez. Lot era un om calm, liniștit, destul de binevoitor cu copiii săi. Sar, născut în 1925, la mijlocul perioadei protectoratului francez asupra Cambodgiei, era

penultimul din cei şase fraţi, fără să mai punem la socoteală trei copii care au murit în copilărie. A început să studieze la o vârstă târzie, cu dificultate, dar avea un nivel bun pentru Cambodgia acelor vremuri: la vârsta de nouă ani a intrat într-o şcoală-pagodă din Phnom Penh, unde a fost iniţiat în viaţa monahală budistă, după care a studiat zece ani la Şcoala Catolică Miche. Pentru că a petrecut mult timp în gineceul regal, absolvă studiile primare abia la optsprezece ani, în 1943. Nu reuşeşte (spre deosebire de fratele său) să intre la singurul liceu francez din ţară, Sisowath, dar, cu toate astea, este admis la noul colegiu Preah Sihanouk din Kompong Cham, pe care-l absolvă în 1947, pentru ca mai apoi să urmeze cursurile unei şcoli tehnice, singura accesibilă acestui elev cu rezultate constant mediocre. Dobândeşte în cele din urmă un atestat, în 1949 – la 24 de ani! –, şi obţine din zbor o bursă de stat pentru a studia la Paris radioelectricitatea. Pentru că nu reuşeşte să-şi finalizeze studiile, dar şi pentru că este din ce în ce mai atras de politică, şi nu de educaţie, bursa îi este revocată în 1952, astfel că este nevoit să se întoarcă în ţară. Se poate spune că Sar a avut mult noroc: în ciuda faptului că a fost sprijinit constant, a primit ajutor financiar şi cazare, din cauza propriilor sale neajunsuri acesta n-a avut rezultatele şcolare demne de numele său. În 1956 a obţinut în acelaşi mod (numai pe baza atestatului!) un post de profesor de franceză, istorie-geografie şi educaţie civică (*sic*) la o şcoală privată din Phnom Penh, fără îndoială datorită noii sale soţii, Khieu Ponnary, elevă strălucită (a fost a doua cambodgiană care a trecut examenul de bacalaureat), şi un post de profesor de literatură la liceul Sisowath. Hotărât lucru, regimul feudal-colonial pe care avea să-l denunţe cu atâta virulenţă a fost foarte blând şi binevoitor cu el.

Prin ce înlănţuire de evenimente întâmplătoare s-a ridicat, în mai puţin de douăzeci de ani, acest tânăr atât de

obişnuit la rangul de despot absolut, capabil să-şi remodeleze țara ignorând cu desăvârşire camioanele pline cu morți care au apărut în urma acestui proces? În primul rând, nu avea parte de o concurență puternică, dat fiind numărul mic al celor care îşi finalizau studiile. Chiar şi cea mai puțin importantă diplomă însemna extrem de mult, inclusiv pentru extrema stângă: singurul lider khmer roşu care nu studiase niciodată a fost formidabilul Mok, mâna dreaptă a lui Pol Pot şi aliatul/protectorul său până aproape de sfârşit. Apoi lipsa de sclipire intelectuală a lui Sar, aparenta lui amabilitate, capacitatea de seducție pe care o exercita asupra oamenilor i-au permis să-şi construiască reputația unui om de încredere. Faptul că s-a ținut departe de actele de corupție, cumpătarea, meticulozitatea lui au contribuit la construirea reputației sale. În cercul restrâns de studenți marxişti cambodgieni de la Paris nu iese în evidență, spre deosebire de doctoranzii Hou Yuon sau Khieu Samphan. Dar îşi îmbogățeşte experiența aderând la Partidul Comunist Francez. La scurt timp după întoarcerea sa, în august 1953, se ascunde în maquis-ul controlat de Viêt Minh pe teritoriul cambodgian şi devine membru al Partidului Comunist Indochinez – în realitate controlat total de comuniştii vietnamezi. Din acest moment începe să construiască cu comuniştii vietnamezi (care, prin acordurile de la Geneva – mai 1954 –, aveau să preia în curând puterea la Hanoi) o relație complexă, caracterizată de suficientă încredere, astfel încât să primească ajutorul atât de necesar de la acest „frate mai mare”, şi de suficientă distanță, care îi permite lui Saloth Sar să apară drept cel mai potrivit garant al autonomiei comunismului cambodgian în fața ambițiilor hegemonice ale lui Ho Şi Min şi ale moştenitorilor săi. Consacrarea sa are loc aproape firesc, când în 1962 Tou Samouth, secretarul general a ceea ce se dorea a fi Partidul Comunist Cambodgian, este asasinat cel mai probabil de

poliția secretă a prințului Sihanouk. Saloth Sar este ales să-l înlocuiască „temporar” pe acesta; nu avea însă să mai părăsească vreodată cea mai importantă poziție, consolidată de o alianță de neclintit cu cel ce îi fusese mult timp superiorul ierarhic, Nuon Chea, indispensabilul „număr 2”[130].

Ultimul mare atu al lui Sar a fost capacitatea sa de disimulare, de a crea confuzie. Fusese instruit de comuniştii vietnamezi, care în 1945 reuşiseră să-i facă pe mulți să creadă – compatrioți, dar şi francezi – că partidul lor se va dizolva în cadrul Viêt Minh, „frontul unit” naționalist, extrem de cuprinzător. Elevul îşi va depăşi în curând maestrul când, în 1966, micul Partid Popular Revoluționar din Kampuchea a fost transformat în secret în PCK (Partidul Comunist din Kampuchea), fără ca tovarăşii vietnamezi să fie informați: acesta era, de fapt, un mod simbolic de a le respinge autoritatea, partidul cambodgian fiind acum, cu numele, egal cu al lor. Şi mai neobişnuit (cazul este cu adevărat unic) este faptul că existența şi rolul conducător al PCK n-au fost dezvăluite poporului cambodgian şi lumii decât pe 27 septembrie 1977... la doi ani şi jumătate după cucerirea puterii, până atunci exercitată de o organizație misterioasă (*Angkar padevat*, „Organizație revoluționară”, forma prescurtată folosită în general fiind *Angkar*). Numele liderilor nu erau făcute publice, în afară de momentele în care acestea erau subiectul unor minciuni sfruntate. S-a negat până la sfârşitul regimului că Pol Pot, „prim-ministrul” prezentat drept un „lucrător pe plantațiile de arbori de cauciuc”, era de fapt Saloth Sar, alias tovarăşul Chouk, declarat mort în timpul războiului civil. Cât despre alți

[130] Astăzi este unul dintre cei doi lideri ai Khmerilor Roşii (celălalt fiind Khieu Samphân) care au fost condamnați la închisoare pe viață de Tribunalul Internațional din Phnom Penh.

lideri, Hu Nim, Hou Yuon sau Khieu Samphân, s-a spus că au fost „uciși de către poliția lui Sihanouk”, cu scopul de a ascunde fuga acestora în maquis. În 1973, regele este surprins de întâlnirea sa cu „cele trei fantome”, acum aliate în cadrul războiului. Khieu, prezentat în 1976 ca „șeful statului”, nu era de fapt nici măcar membru al conducerii PCK, singurul centru de putere din KD. Nuon Chea a teoretizat această practică: „Chiar și acum, după «eliberare», secretul este fundamental în tot ceea ce facem. De exemplu, alegerile tovarășilor în funcții de conducere sunt secrete. Adresele locuințelor liderilor noștri sunt secrete. La fel și datele și locurile întâlnirilor... Pe de o parte, este o chestiune de principiu, pe de altă parte, un mijloc de a ne feri de infiltrarea inamicului. Atât timp cât lupta de clasă și imperialismul vor exista, activitățile secrete vor rămâne fundamentale. Numai secretul ne permite să stăpânim situația”[131].

După preluarea puterii, Pol Pot (pseudonimul este ales în această perioadă) se afundă treptat în negarea realității sau, să spunem, se pierde în minciunile sale încâlcite. Trebuie precizat că din 1963 acest aparatcic, care se simțea mai în largul său într-un mic comitet decât într-o mare de oameni, trăiește izolat de restul lumii: acesta locuia în tabere din junglă, în reședințe secrete pe care le schimba la anumite intervale (încă necunoscute astăzi), situate în Phnom Penh-ul pe jumătate părăsit după 1975. Se pare că devenise, în cazul de față, cu adevărat paranoic: chiar dacă este atotputernic, toți cei cu care are de-a face sunt verificați; își suspectează bucătarii că vor să-l otrăvească și dă ordin să fie executați electricienii „vinovați” de penele de curent. Aplică pedepse fără avertisment, inclusiv celor foarte

---

[131] Nuon Chea, „Statement of the Communist Party of Kampuchea”, în *Journal of Communist Studies*, vol. 3, nr. 1, martie 1987.

apropiați, precum Vorn Vet, puternic şef de zonă, ministru, promovat pe poziția a cincea, în ordinea importanței, la al V-lea Congres al PCK din 2 noiembrie 1978; a doua zi este dus pe neaşteptate la închisoarea centrală Tuol Sleng, unde îşi găseşte sfârşitul. Potrivit lui Ieng Sary, „chiar şi atunci când era furios, Pol Pot păstra un calm aparent. Starea de spirit nu-i era trădată de vreo grimasă. Nu folosea niciodată cuvinte grele. [...] Mulți oameni se lăsau înşelați – le zâmbea calm, apoi aceştia erau luați şi executați”. Cum ar putea fi explicat acest dialog uluitor cu un jurnalist de la televiziunea suedeză, din august 1978, dacă nu prin obsesiile sale legate de comploturi: „Excelența Voastră, ați vrea să ne spuneți care este cea mai importantă realizare din Kampuchea Democrată din ultimii trei ani şi jumătate? – Cea mai importantă realizare [...] este reprezentată de faptul că am pus capăt tuturor conspirațiilor şi ingerințelor, actelor de sabotaj, tentativelor de lovitură de stat şi actelor de agresiune ale tuturor duşmanilor”. Teroarea exercitată asupra celor din jur l-a determinat pe acesta din urmă să ignore gravitatea situației militare, având în vedere ofensiva vietnameză lansată la 25 decembrie 1978. Iar dictatorul nu poate să recunoască faptul că fanfaronada privind invincibilitatea revoluției cambodgiene şi învălmăşeala provocată de vietnamezi este contrazisă tragic de întâmplările care au urmat: fuga sa cu elicopterul în dimineața zilei de 7 ianuarie ia aspectul unei debandade în cursul căreia îşi abandonează o parte din trupe, rezerva sa strategică de armament fiind trimisă cu mari costuri prin China, la fel şi nenumăratele documente din cadrul „Serviciului central de represiune”, S-21, care reprezintă cea mai importantă sursă pentru a înțelege cum funcționa regimul. Colaborarea interesată dintre Thailanda, China şi Statele Unite a permis Partidului Comunist să se reorganizeze în zona graniței de vest şi să-şi reechipeze

armata de câteva zeci de mii de bărbați; însă capacitatea lui Pol Pot de a controla o parte a teritoriului, de a-şi stăpâni administrația şi propria sa mişcare politică se va nărui treptat, până se va ajunge în cele din urmă la josnicul „proces” organizat în 1997 de complicii săi supraviețuitori, după asasinarea lui Son Sen, fostul său ministru al apărării, şi a familiei sale.[132]

Comunismul în douăzeci şi patru de ore

Ce l-a motivat pe Pol Pot? Nu poate fi vorba doar despre apetitul pentru putere: pentru a şi-l satisface nu trebuia să provoace dispariția atâtor tovarăşi şi compatrioți de-ai săi care nici măcar nu constituiseră vreun obstacol în calea sa; şi nu şi-ar fi asumat riscul să se angajeze în politici aventuroase – de la golirea oraşelor la atacarea Vietnamului, o țară de şase ori mai populată şi mult mai bine înarmată, şi până la colectivizarea cea mai rapidă şi mai completă din lume a economiei şi a vieții de zi cu zi. Cu excepția islamiştilor, toată lumea tinde să uite astăzi următoarea chestiune: ideologia este, în anumite circumstanțe, un factor mult mai puternic decât interesul. Obsesia pentru *puritate* a fost de multe ori – şi pe bună dreptate – menționată în legătură cu tânărul Saloth Sar. Primul său articol politic din 1952 nu se numeşte oare „Khmerul original”? În apelul din 23 martie 1970, „Platforma Rezistenței Unite la regimul generalului Lon Nol”, este evocat „poporul muncitor pur”, formulare care îi este specifică. Şi, odată ajuns la putere

[132] După ce a fost audiat câteva ore în fața „poporului” ostil dintr-un sat de la frontieră, a fost condamnat la închisoare pe viață; sentința a fost apoi comutată în arest la domiciliu. Cei doi locotenenți ai săi au fost executați.

(putând astfel să rescrie inclusiv trecutul), el va face următoarea recomandare: „Trebuie să dăm istoriei partidului o imagine pură şi perfectă”. Puritate, perfecţiune... După atâţia ani petrecuţi în capitale (Phnom Penh, Paris), credea că a găsit-o – asemenea atâtor etnologi contemporani, de la Pierre Clastres la James C. Scott – la „cele dintâi” populaţii, în acest caz fiind vorba despre *Khmer Loeu* („Khmer din zona de sus”), grupuri etnice care nu erau de origine khmeră, unde a trebuit să se refugieze în 1963 pentru a scăpa de represiune. Chiar şi după 1975, gărzile sale personale au fost mult timp formate din membri ai grupului etnic Jarai[133]. Societăţile austere, puţin ierarhizate, în mare parte autarhice, dominate de spiritul comunitar, au reprezentat pentru el un model; în schimb khmerii se caracterizează printr-un anumit individualism (la nivel familial), spre deosebire, de exemplu, de chinezi sau vietnamezi. Sar nu iese cu adevărat din pădure (cu excepţia câtorva luni în care a călătorit pentru a se întâlni cu liderii nord-vietnamezi şi chinezi) decât pentru a prelua puterea. Astfel, îşi însuşea imaginea eroului din foarte cunoscutele epopei hinduse (*Rāmāyana*, *Mahābhārata*), imagine care se regăsea şi în tradiţia khmeră; acesta fusese exilat într-o junglă periculoasă de un prinţ nedrept, dar prin meditaţie şi asceză a dobândit virtuţi, forţă şi puteri supranaturale, şi nu a revenit în lumea câmpurilor de orez şi a oraşelor decât pentru a triumfa asupra tuturor duşmanilor săi.

În pădure, Sar şi-a desăvârşit şi modestele cunoştinţe de marxism-leninism şi a ştiut cum să atragă protecţia şi susţinerea indispensabililor comunişti vietnamezi, ajungând chiar să le înveţe limba (foarte diferită de khmeră); în acelaşi timp se eliberează încetul cu încetul de influenţa acestora.

---

133 Sau Jorai. Principalul grup etnic din podişurile înalte ale Vietnamului şi din nord-estul Cambodgiei.

Spre deosebire de „khmerii din cadrul Viêt Minh”, formați în spiritul ideologiei comuniste în timpul războiului din Indochina şi supuşi complet conducerii de la Hanoi,[134] Sar devine în curând purtătorul stindardului naționalismului cambodgian, antivietnamez prin excelență. Chestiunea este cu atât mai importantă cu cât vietnamezii se considerau mult mai avansați decât cambodgienii în ceea ce priveşte ideologia comunistă şi, prin urmare, doreau să fie considerați „frații mai mari”, având misiunea de a le arăta acestora calea. Măsurile extrem de radicale luate de PCK în 1975 reprezintă, în mare parte, o tentativă de emancipare: dintr-odată, elevul şi-a depăşit stăpânul (şi, simbolic, Phnom Penh a fost „eliberat” cu două săptămâni înainte de Saigon), angajându-se pe cărări îndrăznețe, pe care chiar şi marile modele, precum URSS sau China, nu îndrăzniseră să păşească. Spre deosebire de Moscova „revizionistă”, paralizată de o birocrație greoaie, şi de Pekingul în care Mao îşi trăia ultimele zile fără să fi obținut triumful Marelui Salt Înainte sau al Revoluției Culturale, micuța Kampuchea Democrată este cea care duce mai departe făclia – cea a „marii egalități”, a voluntarismului capabil să înlăture orice obstacol, a convingerii revoluționare pure, care, bazându-se pe ură, înlocuieşte mediocrele satisfacții „feudalo-burgheze”, inclusiv mâncatul pe săturate, alegerea domiciliului şi a locului de muncă sau exprimarea afecțiunii față de propriii copii. Progresiştii secolului XXI vor vorbi limba khmeră, aşa cum cei din secolul XX vorbeau rusa, iar cei din secolul al XIX-lea, franceza.

Dar pentru ca toate acestea să fie posibile era necesară impunerea unui ritm alert, în ciuda sacrificiilor extrem de mari. Adesea se trece cu vederea faptul că mişcarea

---

[134] Cei întorşi în țară vor fi sistematic executați, uneori chiar înainte de 1975.

Khmerilor Roşii a cunoscut apogeul în perioada în care comunismul îşi trăia cei din urmă ani. Nu numai că este de dată mai recentă, dar, spre deosebire de toate celelalte mişcări, aceasta preia puterea într-un moment în care nu se mai ia în calcul ideea sfârşitului capitalismului, în ciuda contradicțiilor sale insolubile. Pe de o parte, pierderea imperiilor coloniale, spre surprinderea generală, n-a afectat în nici un fel (din contră!) dinamica expansionistă a economiilor occidentale, astfel că partidele comuniste (cele a căror putere nu începe să intre în declin) stagnează. Pe de altă parte, „tabăra comunistă" pare mai divizată – între China şi URSS – decât „tabăra imperialistă"; şi atât URSS, cât şi China dădeau semne îngrijorătoare de uzură a modelelor lor. Mai mult, se pare că în Asia de Est capitalismul ia cu asalt țările din regiune: după Japonia, aflată încă în faza de „creştere ridicată", „Micii Dragoni" (Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong, Singapore) experimentează o expansiune extrem de rapidă, timp în care reduc la tăcere partidele şi sindicatele de stânga. Thailanda însăşi, care are cea mai lungă graniță cu Cambodgia, cunoaşte o prosperitate de invidiat. Pol Pot trage o concluzie, din punctul său de vedere, perfect logică: dacă nu impunem un ritm extrem de rapid încă din momentul cuceririi puterii, dacă nu punem bazele comunismului integral în douăzeci şi patru de ore, nu vom ajunge niciodată la acelaşi nivel. Fără acțiuni lente, fără compromisuri, fără înțelegere pentru cei lipsiți de entuziasm şi ezitanți, care pot fi inclusiv membri ai PCK! Totul trebuie dat peste cap, atât pentru descurajarea şi oprirea oricărei opoziții, cât şi pentru construirea rapidă a unei ordini minunate, pure, drepte şi dure ca oțelul, la care comuniştii din toată lumea au visat mereu. Prin urmare, în septembrie 1975, s-a decis golirea oraşelor şi interzicerea distribuirii bancnotelor deja tipărite. Noua Kampuchea avea să fie fără oraşe, bani, proprietate privată, religie, sărbători

(cu excepția celor politice), aproape fără mijloace de transport sau electricitate, presă (în afară de cea destinată cadrelor) şi structuri educaționale – întrucât trebuiau eliminate toate operele în limba khmeră („feudale”) sau în limbi străine („imperialiste”), precum şi profesorii neinstruiți de PCK. Este victoria ucroniei, această utopie care se sprijină pe un decalaj temporar: construirea comunismului într-o țară mică, în mare parte izolată în 1975, nu mai era posibilă; Pol Pot a vrut să supună spațiul şi timpul politicii unei schimbări teribile; legile fizicii sociale s-au răzbunat, cu prețul unor suferințe atroce şi al eşecului total al acestei tentative.

Motivele genocidului

Ar fi păcat dacă n-am încerca să desluşim, în acest capitol, enigma genocidului cambodgian, probabil singurul care a avut loc în timpul unui regim comunist.[135] Mai sus a fost

---

[135] Genocidul implică un plan concertat de distrugere a unui grup uman, în funcție de limitele stabilite de autorul său (acest grup poate să corespundă sau nu unui grup etnic), urmat de realizarea mai mult sau mai puțin completă a acestui obiectiv. Or Khmerii Roşii au impus deliberat asemenea condiții de viață populațiilor urbane deportate (cel puțin o treime au dispărut în mai puțin de patru ani), încât termenul de genocid se potriveşte cel mai bine acestui context. Locuitorii oraşelor, cei ce serviseră regimurilor anterioare în calitate de funcționari, chiar şi la un nivel foarte modest, au fost adesea ucişi sistematic; aceeaşi soartă au cunoscut-o şi membrii clerului şi, bineînțeles, majoritatea militarilor. Adică o şesime sau o cincime din totalul populației, în aceste cifre fiind incluse şi familiile, ai căror copii nu erau întotdeauna cruțați. Ucrainenii din URSS-ul anilor ’30 şi tibetanii din China anilor ’60 şi ’70 au trecut prin încercări teribile, astfel că mulți dintre ei n-au supraviețuit. Numeroşi autori susțin că în cazul acestora a fost vorba despre un

scoasă în evidență una dintre principalele sale cauze: voluntarismul extrem, proiectul de a remodela după bunul-plac, într-un timp foarte scurt, o societate complexă, în mod obligatoriu reticentă şi, prin urmare, reprimată fără limite. În momentul în care se doreşte a fi pusă în aplicare, utopia devine aproape întotdeauna o sursă a dezastrelor umane, după cum s-a văzut de la Revoluția Rusă încoace. Atunci când scopul nu este doar distrugerea societății, aşa cum s-a întâmplat în Cambodgia, ci deposedarea individului de el însuşi, rezultatul nu poate fi decât unul înspăimântător. Iată, de pildă, ce recomandări le făcea Khieu Samphân în 1976 studenților care se întorceau din străinătate: „[...] proprietatea privată spirituală este cea mai periculoasă, include tot ceea ce considerați a fi «al vostru», tot ce are legătură cu voi – părinții, familia, soția. De fiecare dată când spuneți «este al meu» vă referiți la o proprietate spirituală privată. Este interzis să gândim într-un mod care să aibă legătură cu termenii «eu» şi «al meu». Dacă spui «soția mea» este greşit. Trebuie să spunem «familia noastră». Națiunea cambodgiană este marea noastră familie. [...] Noi suntem fiul lui Angkar, soțul lui Angkar, soția lui Angkar. Cunoştințele, ideile voastre sunt, de asemenea, proprietate privată mentală. Pentru a deveni un adevărat revoluționar trebuie să [...] vă curățați mintea. [...] Dacă vom reuşi să distrugem întreaga proprietate privată materială şi mentală [...], oamenii vor fi egali. Dacă sunteți de acord cu proprietatea privată înseamnă că o persoană va avea mai multe posesiuni, iar alta, mai puține, acestea nu vor mai fi egale. Dar, dacă nu dețineți nimic – nici unul, nici altul –, aceasta este adevărata egalitate...” De unde şi incriminarea

---

genocid. Cu toate astea, uciderea victimelor are loc într-o manieră mai puțin sistematică, iar rata mortalității este semnificativ mai mică decât în Cambodgia.

generalizată a celor mai simple sentimente umane, considerate semne ale individualismului contrarevoluționar. Oamenii puteau fi pedepsiți dacă ajutau un vecin bolnav sau cu dizabilități, având în vedere că această sarcină intra numai în responsabilitatea lui Angkar. Gesturile sau cuvintele de dragoste dintre soți erau interzise, întreaga afecțiune îi era rezervată lui Angkar, iar rolul persoanelor căsătorite era redus la acela de procreare. Relațiile din afara căsătoriei erau adesea pedepsite cu moartea. Şi, paradoxal, în acest haos marcat de o brutalitate perpetuă, insulta şi bătăile, aplicate, de pildă, de părinți copiilor, erau considerate infracțiuni majore: monopolul lor îi era rezervat lui Angkar.

Aceleaşi principii conduc, de asemenea, la o concepție strict instrumentală a indivizilor, exprimată perfect prin formula năucitoare a membrilor mişcării Khmerilor Roşii, pomenită de atâția martori ai perioadei respective: „Moartea ta nu este o pierdere, iar supraviețuirea ta nu foloseşte la nimic”. Această frază deschidea uşa tuturor abuzurilor cu consecințe fatale: deportări repetate ale unor familii întregi în locuri în care sănătatea acestora avea de suferit (malarie), iar terenurile erau greu de cultivat; subnutriție generalizată, fără ca victimele să aibă măcar dreptul să culeagă fructele sau să se hrănească cu animalele comestibile de talie mică; folosirea hranei ca armă pentru a face diferența între cei docili, cei îndărătnici sau cei slabi; transformarea spitalelor în locuri aducătoare de moarte; epuizarea în urma muncilor prestate, în special în timpul uriaşelor lucrări de irigații; şi, bineînțeles, execuțiile sutelor de mii de oameni care, din cauza originii sau a comportamentului lor, erau considerați obstacole în cadrul maşinăriei totalitare. S-a mers atât de departe, încât cenuşa umană a fost folosită ca îngrăşământ – acțiune din care regimul şi-a făcut un titlu de glorie; de asemenea, s-au realizat, cel puțin în închisoarea Tuol Sleng,

transfuzii de sânge total, care au dus la moartea donatorilor.[136] Deportații trebuiau să aibă comportamentul unui animal de povară, dând dovadă de următoarele caracteristici: docilitate, muncă prestată fără comentarii şi acuzații, fidelitate față de stăpân. Animalul era însă considerat superior ființei umane: deşi lovirea unui animal domestic era aspru pedepsită, oamenii puteau fi bătuți, torturați şi ucişi pentru cele mai banale motive.

Pentru Pol Pot, puritatea, despre care am arătat mai sus în ce măsură reprezenta o obsesie pentru acesta, a fost ca o sursă de inspirație pentru suprimarea monedei, înlocuită cu practicarea trocului, dar şi pentru exodul urban. Oraşele, ai căror locuitori reprezentau „Poporul cel Nou" lipsit de orice drepturi, erau, de fapt, întreit vinovate din următoarele motive: majoritatea rezistaseră în fața Khmerilor Roşii până la sfârşitul războiului civil, în aprilie 1975; permiseseră, mult mai mult decât mediul rural, pătrunderea influențelor străine, în special a influențelor occidentale, încă din anii 1860 (instalarea protectoratului francez); cea de-a treia vină era reprezentată de faptul că oraşele erau bastioanele economiei de piață, cu atât mai disprețuită în Cambodgia şi în alte părți din Asia de Sud-Est cu cât aceasta tindea să se confunde cu minoritățile etnice concentrate în zonele urbane: în special chinezi, vietnamezi şi mai ales etnici chams. În afară de vietnamezi, ceilalți n-au fost reprimați din cauza grupului etnic din care făceau parte, ci pentru că reprezentau modelul socio-economic care trebuia desființat. În ciuda acestui fapt, 38% dintre chinezi (sau mai bine zis sino-khmeri, având în vedere că fuseseră aproape complet asimilați) şi 40% dintre etnicii chams şi-au pierdut viața.

---

[136] Acestea sunt mărturiile foştilor gardieni, intervievați de Rithy Panh în extraordinarul său film *S-21*.

De la obsesia purităţii la naţionalism n-a mai fost decât un pas. Acesta va fi făcut mai întâi la nivel politic, prin evacuarea majorităţii străinilor prezenţi în 1975 în Cambodgia, închiderea majorităţii ambasadelor, prin expulzarea masivă şi rapidă a vietnamezilor care trăiau în ţară, apoi printr-un discurs iredentist chiar faţă de Vietnam: se reamintea astfel că până în secolul al XVIII-lea Saigonul se numea Prey Nokor, iar Kampuchea Krom (în esenţă, Delta Mekongului, unde trăia o numeroasă minoritate khmeră) trebuia să fie reanexată de patria-mamă. Odată relaţiile diplomatice întrerupte la 31 decembrie 1977, delirul nimicitor nu cunoaşte limite. Pol Pot ordonă ca la Radio Phnom Penh să se declare: „În privinţa numărului, fiecare dintre noi trebuie să omoare treizeci de vietnamezi... Cu alte cuvinte, vom pierde un om faţă de treizeci. Prin urmare vom avea nevoie de două milioane de soldaţi pentru a ucide şaizeci de milioane de vietnamezi”. Între timp, zeci de mii de cambodgieni, consideraţi „spirite vietnameze în corpuri khmere”, au fost ucişi ca presupuşi agenţi ai puternicului vecin.

Naţionalismul extrem a lovit şi economia, care a devenit practic autarhică, excepţie făcând schimburile relativ nesemnificative cu China (cereale şi produse forestiere, pe de o parte, armament şi maşini, pe de alta), deşi înainte de război Cambodgia fusese un important exportator de orez. Această izolare a fost teoretizată în special de Khieu Samphân încă din 1959, când a emis teza sa privind economia Cambodgiei, potrivit căreia „Integrarea internaţională este cauza principală a subdezvoltării economiei khmere”. În realitate, poziţia aceasta era destul de banală la acea vreme, fiind extrem de influenţată de teoria „dependenţei” creată de economiştii marxişti latino-americani (unul dintre ei fiind argentinianul Raúl Prebish), care au promovat o „dezvoltare endogenă” puternic

protecționistă, ce trebuia să permită o mai bună valorizare a materiilor prime. Mai puțin banal a fost modul în care aceasta a fost pusă în aplicare în Cambodgia. Ajutorul extern a fost interzis (în afară de cel primit din China, acceptat discret), fiind considerat un obstacol în calea independenței depline. În perioada în care sud-coreenii sau taiwanezii începeau să cunoască o oarecare prosperitate prin deschiderea economică, Cambodgia şi-a pus sub cheie întreaga economie, consecințele acestei acțiuni fiind cunoscute...

Un factor şi mai important a fost slăbiciunea Khmerilor Roşii odată ajunşi la putere. În martie 1970, când izbucneşte războiul civil, aceştia nu se pot baza decât pe 2.000–3.000 de luptători de gherilă, care de-abia căpătaseră experiență după doi ani de lupte („răscoala" începuse, la scară mică, în ianuarie 1968). Nici membrii PCK nu erau mai numeroşi – într-o țară care la acea vreme avea aproximativ şapte milioane de locuitori. Efectivele armatei se măresc, ajungând probabil la o sută de mii de oameni la momentul victoriei. Khmerii Roşii rămân însă un grup mic catapultat într-un interval de câțiva ani la vârful puterii, fapt unic în analele lumii comuniste[137], care duce la neajunsuri foarte grave: deteriorarea punctelor de legătură, în special în rândurile populației urbane; lipsa instruirii soldaților şi dificultăți în remedierea acesteia, mulți dintre ei fiind analfabeți; număr mic de cadre, cu o pregătire insuficientă (Pol Pot considera inutilă citirea lucrărilor

[137] Desigur, nici comuniştii polonezi sau români nu erau cu mult mai numeroşi în 1945. Dar ascensiunea lor la putere se datorează în întregime Armatei Roşii sovietice, care ocupase cele două țări. Aceştia au dobândit treptat o autonomie extrem de relativă față de Moscova. Cambodgia însă a respins imediat tutela vietnameză şi nu s-a supus nici Chinei, considerată țară prietenă.

canonice ale marxismului, acestea rămânând netraduse în khmeră); diviziuni interne în partid, provocate mai degrabă de probleme de ordin regional sau familial decât de chestiuni ce țineau de ideologie – sistemul ancestral de „legături” (*khsae*), rețele de solidaritate bazate pe legături strânse de rudenie şi pe relațiile cu aliații acestora; sistemul a pătruns în mişcarea Khmerilor Roşii, afectând-o, într-o anumită măsură, în interior.

Or, după cum se ştie, violența este adesea arma celor slabi, pentru că pur şi simplu doar prin frică pot să convingă şi să se facă respectați. În China şi în Vietnam s-a recurs, pe lângă represiunea fizică, la schimbarea modului de gândire prin reeducare, metodă ce s-a dovedit costisitoare ca timp şi resurse umane. Acelaşi plan s-a avut în vedere şi în Cambodgia, însă sarcina punerii sale în practică a revenit partidului şi cadrelor – din nou, într-o manieră inegală şi inconstantă. Aşadar, dintre instrumente nu mai rămânea decât teroarea. Luptele interne au devenit rapid sângeroase: chiar înainte de victorie, la începutul anului 1974, a fost executat un prim membru al Comitetului Central al PCK, Prasith. Aveau să cunoască aceeaşi soartă multe alte cadre de la toate nivelurile, în special în perioada 1977–1978. Anumite zone (în realitate, în mare parte autonome din cauza lipsei mijloacelor de comunicare) au fost „epurate” într-un mod deosebit de sângeros: nord-vestul în 1977, estul în 1978. Întreaga populație însă a fost rapid supusă deciziilor arbitrare ale unor şefi suspicioşi, care de cele mai multe ori erau simpli adolescenți proveniți din familii sărace de țărani, dornici să se răzbune pe adulți şi pe „privilegiați”. Considerau că au un drept de viață şi de moarte asupra celorlalți, fiind îndemnați de aparatul central să se folosească şi să abuzeze de acesta după bunul-plac.

Partea finală a acestei intervenții va viza dezinstituționalizarea radicală a Kampuchiei Democrate.

Această dictatură absolută a fost în acelaşi timp un fel de falanster anarhist. Nu mai existau legi (în afară de ordinele lui Angkar), Cod penal (orice infracţiune repetată putea duce la condamnarea la moarte), nu mai existau tribunale, parlament şi alegeri, nu mai exista nici măcar guvern (ministerele funcţionau într-o manieră absolut fictivă), iar ceea ce rămăsese din administraţie se confunda complet cu partidul şi armata. Ceea ce arată că statul de drept, oricât de imperfect ar fi, nu poate fi „depăşit" decât de triumful unei samavolnicii la cel mai înalt nivel.

Douăzeci de ani şi nici un regret

Pol Pot, care pierde puterea la 7 ianuarie 1979, n-a făcut niciodată bilanţul dezastrului pe care l-a provocat şi care ajunsese să-l urmărească din toate părţile. „Pocăinţa" lui, exprimată în timpul unui curs de pregătire din 1981 pentru cadrele de partid, rămâne un model de ipocrizie: „Acesta a spus că era conştient de faptul că mulţi cambodgieni îl urau şi îl considerau răspunzător pentru masacrele comise. A susţinut că era conştient de faptul că mulţi oameni îşi pierduseră viaţa. Atunci, aproape că s-a prăbuşit şi a izbucnit în lacrimi. A spus că trebuia să-şi asume responsabilitatea, pentru că orientarea politică era mult prea de stânga şi pentru că nu urmărea destul de atent ceea ce se întâmpla. A adăugat că se asemăna cu stăpânul unei case care nu ştia ce făceau copiii şi că avusese prea multă încredere în oameni. [...] Aceştia îi spuneau lucruri neadevărate, că totul era în regulă, dar că cutare sau cutare individ era un trădător. La urma urmei, ei erau adevăraţii trădători. Principala problemă erau cadrele formate de

vietnamezi."[138] Pol Pot a fost mai sincer în 1986, când, într-un lung discurs susținut în fața cadrelor mişcării, se mândreşte cu faptele sale: „Kampuchea Democrată este infinit superioară tuturor eroilor istorici. Putem spune că, prin comparație cu cei două mii de ani din istoria Cambodgiei (*sic*)[139], virtuțile, natura profundă şi valoarea Kampuchiei Democrate sunt cele mai de seamă".

În aceste condiții, autodizolvarea PCK, anunțată în decembrie 1981, nu poate fi considerată decât o manevră tactică menită să susțină construirea mişcării naționale antivietnameze, prin care Khmerii Roşii credeau că vor reveni la putere. Între timp, îşi propuseseră şi dobândirea recunoaşterii internaționale (inclusiv de către ONU) a „guvernului de coaliție" pe care îl constituiseră în exil împreună cu Sihanouk şi naționalişti anticomunişti, în cadrul căruia reprezentau principala forță armată.[140] În aceeaşi cheie ar trebui interpretată abandonarea, în septembrie 1985, de către Pol Pot a principalei sale funcții oficiale (cea de comandant al Forțelor Armate ale Khmerilor Roşii). Acest pas nu l-a împiedicat în nici un fel să exercite puterea supremă asupra mişcării, până la prima dezertare

---

[138] Conform relatării unui participant citat de David P. Chandler.

[139] Fără îndoială, primul stat precursor al Cambodgiei, înainte de Imperiul Khmer, a fost Chenla, fondat în secolul al VI-lea d.Cr.

[140] Acest guvern de coaliție a fost format oficial în iunie 1982. Beneficia de sprijinul Statelor Unite, al țărilor anticomuniste din Asia de Sud-Est (în frunte cu Thailanda) şi al Chinei, care rămânea principalul furnizor de arme al Khmerilor Roşii. Mulți au crezut atunci că acesta va lua în cele din urmă locul guvernului de la Phnom Penh (din care făcea deja parte actualul prim-ministru, Hun Sen), care depindea de prezența a sute de mii de soldați vietnamezi.

în masă (care a inclus lideri precum Ieng Sary), în august 1996, când cauza părea disperată, iar iertarea regelui era considerată o perspectivă ademenitoare. Fostul despot a fost expus în anul următor, în iulie, când proprii săi „susținători” au decis să-l aducă în fața instanței. Prin urmare a murit în izolare, în aprilie 1998; probabil s-a sinucis, cu o zi înainte să fie predat guvernului de la Phnom Penh pentru a fi în cele din urmă judecat. În octombrie 1997 i-a răspuns jurnalistului australian Nate Thayer, singurul care i-a luat un interviu în ultimii săi ani de viață: „Uită-te la mine, arăt ca un sălbatic? Am conştiința curată”.

20. KHOMEINI: ÎN SLUJBA LUI DUMNEZEU
de Christian Destremau

„De ce vreți să încep o carieră de dictator la şaizeci şi şapte de ani?”, declara generalul de Gaulle în timpul celebrei sale conferințe de presă de la Palatul Orsay, cu câteva zile înainte de revenirea sa la putere în 1958.

La 1 februarie 1979, bărbatul cu barba albă şi turbanul negru, care, încălțat în sandale, coboară cu grijă, sprijinindu-se de brațul unui steward al Air France (agent SDECE[141]), treptele abrupte ale scării Boeingului 747 ce tocmai aterizase la Teheran, este cu aproape zece ani mai în vârstă. Cu o zi înainte de plecarea sa de la Paris, el a

[141] Serviciul francez de Documentare Externă şi Contraspionaj (n. tr.).

mulțumit guvernului pentru „ospitalitate”, precum şi poporului francez, care „a urmărit cu interes lupta pentru libertatea de conştiință şi democrația dorită de toți iranienii luminați”.

Pe pistă, mulțimea înflăcărată se înghesuie să-l vadă în sfârşit. Cei mai îndrăzneți reuşesc să-i atingă mantia. Pe lângă „Allah este mare” se scandează „O, Khomeini, Imamul nostru”. Occidentul, uimit, se întreabă: cum se poate ca acest cleric cu înfățişare austeră şi anacronică, acest mistic cufundat în rugăciune şi în citirea Coranului să pretindă că poate lua în propriile mâini destinul unei mari națiuni precum Iranul şi să-i succeadă şahului, care, în ciuda numeroaselor sale greşeli, a suficienței, a gustului său pentru fast, şi-a angajat totuşi țara, într-un mod ireversibil, pe calea modernității? Este într-adevăr greu de crezut că acest bătrân este dictatorul despre care vorbesc câțiva detractori.

Desigur, înfățişarea-i poate părea fragilă, însă acesta are o încredere deplină în el însuşi şi în propriul destin; pe lângă toate astea, Khomeini înțelege în profunzime care sunt factorii ce determină răzvrătirea popoarelor. Este, de asemenea, un om viclean, care, în conformitate cu tradiția şiită, a învățat de mult să-şi ascundă adevăratele intenții. În plus, are acea privire întunecată care îngrijorează şi fascinează.

Occidentul va trebui să învețe diferitele forme ale islamului, să facă mai ales diferența între şiism şi sunnism, precum şi noii termeni care vor marca următoarele decenii şi vor intra în vorbirea curentă: *fatwa*, ayatollah, imam. De asemenea, va trebui să înțeleagă ce este o republică islamică, să afle dacă este sau nu în fața unei „ciocniri a civilizațiilor”, să descopere o nouă armă împotriva exportării revoluției iraniene şi a atentatelor sinucigaşe şi, în sfârşit, să se obişnuiască cu numeroasele femei care poartă *chador*-

ul. Timp de un deceniu, capitala Iranului va deveni unul dintre centrele lumii. Ayatollahul Khomeini, total nepăsător față de opinia publică internațională, pare să sfideze, în numele lui Dumnezeu, întreaga planetă.

Marile democrații s-au acomodat adesea cu tiranii, o mărturie în acest sens fiind declarația lui Roosevelt referitoare la dictatorul din Nicaragua, Somoza: „Da, este un ticălos, dar este ticălosul nostru”. În contextul Războiului Rece, aceştia se pot dovedi aliați utili. Insensibil la presiuni, Khomeini este un dictator de o factură cu totul nouă, fascinant şi, în acelaşi timp, respingător din cauza temerilor pe care le stârneşte; în orice caz, imposibil de îmblânzit.

De la Khomein la Teheran

Ruhollah Khomeini revine la Teheran la finalul a cincisprezece ani petrecuți în exil, în Turcia şi Irak, apoi în Franța, într-un mic orăşel complet necunoscut din suburbia pariziană, Neauphle-le-Château. S-a născut pe 24 septembrie 1902, la Khomein, un oraş din centrul Iranului, aflat la 300 de kilometri de capitală, într-o regiune semiaridă. Adevăratul său nume este Moussavi – abia mai târziu va lua numele de Khomeini, decizie care se explică prin respectarea unui obicei prin care marii ayatollahi adoptă numele oraşului în care s-au născut. Este un băiat frumos şi un lider de la o vârstă fragedă. „De când era mic, tatăl meu voia întotdeauna să joace rolul şahului atunci când se juca cu ceilalți copii”, avea să spună mai târziu fiul său, Ahmad. Familia lui este relativ înstărită, însă cel mai important aspect este faptul că aceasta susține că descinde direct din profetul Mahomed prin intermediul fiicei acestuia: Ruhollah Khomeini este, prin urmare, un *sayyid*, de aceea, mai târziu, încă de la seminar, va purta un turban negru,

deosebindu-se astfel de ceilalți membri ai clerului şiit, care poartă, în general, turbanul alb.

În martie 1903, familia este lovită de o tragedie: tatăl său, Mostafa, este asasinat în condiții relativ neclare. Ruhollah are doar şase luni, dar acest eveniment va avea pentru multă vreme repercusiuni asupra lui. În ciuda acestei întâmplări, este un elev strălucit şi intră la seminarul din Qom, marele oraş al studiilor religioase. Părăseşte astfel provincia şi se apropie de capitală. În islamul şiit, clerul este extrem de organizat. În vârful ierarhiei se află cel sau cei cunoscuți sub numele de *marja*, considerați modele de urmat, ale căror autoritate şi exemplu sunt acceptate de alți membri ai clerului, precum şi de credincioşi. Totuşi, spre deosebire de Biserica Catolică, nu există o procedură formală pentru alegerea acestor indivizi, ceea ce reprezintă un avantaj pentru cei ambițioşi. Student strălucit, extrem de competent mai ales în domeniul dreptului islamic, Khomeini primeşte, prin urmare, titlul de *Hujjat al-Islam* – „mărturia lui Dumnezeu” – la vârsta precoce de 33 de ani.

Un alt aspect mai puțin cunoscut al evoluției sale personale este pasiunea, împărtăşită de toți compatrioții, pentru poezia persană, în special pentru poezia de dragoste (cea a lui Omar Khayyām şi Hafez), şi mai ales pentru misticismul musulman, pe care avea să-l aprofundeze. Tânăr introvertit, şocat de amploarea declinului şi decăderii clerului şiit din secolul XX, Khomeini este deja un abil tactician: văzând că este încă prea izolat pentru a influența mersul lucrurilor, acesta se închide în el, se refugiază în misticism şi în căutarea Omului Perfect al maestrului Ibn Arabi, mare teolog şi poet de limbă arabă, născut în Andaluzia şi decedat la Damasc în 1240. Mai târziu, cucerirea puterii şi această căutare mistică interioară vor fi inseparabile.

În anii ’30, atunci când Reza Şah, tatăl şahului, mare admirator al lui Mustafa Kemal Atatürk, care nu şi-a ascuns niciodată dispreţul faţă de aceşti „şarlatani” mullahi, impune secularizarea forţată a societăţii iraniene, Ruhollah Khomeini decide că nu mai poate sta cu braţele încrucişate. Obligându-i pe bărbaţi să poarte pălării, şahul doreşte ca majoritatea clerului să fie îmbrăcată în haine occidentale, să se radă, iar femeile să nu mai poarte văl. Khomeini, mândru de barba sa, dar şi mai mult de turbanul său negru, refuză să se supună ordinelor suveranului, critică virulent clericii pentru atitudinea lor servilă şi decide să intre în cvasiclandestinitate. Rămâne însă precaut: n-a sosit vremea să protesteze deschis, iar pentru moment rezistenţa trebuie să se manifeste discret. Apoi practică tradiţia şiită numită *taqiya*, care îi permite să nege sau să-şi ascundă adevăratele convingeri pentru a le putea practica în continuare. Astfel, atunci când autorităţile distrug o parte din moscheea imamului din Qom pentru a construi un drum, Khomeini refuză să protesteze şi, în consecinţă, este condamnat de un ayatollah. El răspunde făcând apel la practica şiismului, minoritar şi deseori oprimat de majoritatea sunnită: „Calea mea este disimularea, aşa cum a fost aceea a strămoşilor mei”.

În vara anului 1941, Aliaţii, care doreau să deschidă o cale în vederea aprovizionării URSS-ului, invadează ţara, eveniment care duce la căderea lui Reza Şah, acuzat de complicitate cu Germania; este urmat la tron de fiul său, Mohammad Reza. Pentru poporul iranian, aceasta este o traumă profundă; clericii sunt şocaţi de comportamentul „invadatorilor” americani, care par să nu aibă respect faţă de nimic. Tânărul şah le oferă apoi acestora numeroase garanţii, atât de multe încât în 1953, atunci când este înlăturat de la putere de Mossadegh, naţionalistul cu înclinaţii spre modernizare, ayatollahii îi vor susţine discret

revenirea (care va fi realizată cu ajutorul CIA). Aşadar, deşi anii următori sunt relativ armonioşi, atitudinea lui Khomeini rămâne neschimbată. E şocat de lipsa de reacție a clericilor, pe care-i acuză de încheierea unui compromis cu o putere din ce în ce mai dictatorială; spre deosebire de aceştia, este tot mai convins că membrii clerului trebuie să joace un rol important în societate, poate chiar pe acela de a conduce țara.

Intrarea în „politic**ă**”

De-a lungul anilor, reputația de erudit şi de specialist în probleme religioase a lui Khomeini este tot mai mare: el însuşi este convins că pe aceste baze îşi poate construi legitimitatea. La Qom predă etică, teologie şi filozofie, atrăgând studenți din toate colțurile țării. I se cere părerea referitor la diferite probleme neclare sau controversate. Cu toate astea, învățămintele sale conțin din ce în ce mai multe considerații despre rolul mullahilor în societate şi despre necesitatea ca aceştia să devină o forță care să se poată împotrivi deciziilor şahului, fără să se pună încă problema înlăturării sale de la putere – ceea ce presupune lupta împotriva corupției de la nivelul clerului şiit. Khomeini continuă să aibă o viață extrem de simplă, aproape exemplară, şi, în orice caz, fericită, ținând cont că se bucură de veniturile provenite din terenurile pe care le deține. Şi-a găsit însă „țapii ispăşitori”, reprezentați mai ales de comunitatea bahai, care practică o religie monoteistă apărută în secolul al XIX-lea în Persia. Dacă în privința regimului este încă precaut, față de această comunitate îşi arată ura, mai ales că se ştie că membrii bahai sunt apropiați de Statul Israel. Prin urmare, atunci când află că în fruntea reprezentanței Pepsi-Cola din Iran este ales un

om de afaceri bahai, Khomeini declară că musulmanii care vor bea produsele respective „vor arde în iad”: această afirmaţie duce în Iran la înlocuirea mărcii cu Coca-Cola...

Khomeini se transformă într-un mullah „politic”, observă că din ce în ce mai mulţi oameni îl urmează, iar apelurile sale la demonstraţii împotriva şahului nu rămân fără rezultat.

Însă în iunie 1963 este în sfârşit închis, apoi eliberat ca urmare a intervenţiei ayatollahilor. De acum se află sub supravegherea atentă a Savak, serviciul de informaţii al şahului creat cu sprijinul CIA. După câteva luni, când îşi recapătă libertatea, îşi reia, fără să stea pe gânduri, predicile incendiare; dar acum regimul nu-i mai tolerează manifestările: este arestat din nou şi trimis în exil în Turcia, în acea Turcie laică fondată de Atatürk, căreia i s-a opus cu tărie şi pe care uneori o considera sursa tuturor relelor.

În octombrie 1965, cu acordul şahului, se mută la Najaf, în Irak: are şaizeci şi trei de ani, o vârstă deja înaintată, care face regimul să spere că de acum înainte acesta se va mulţumi să studieze, să predea şi să scrie. Se întâmplă însă contrariul, Khomeini este cuprins de un nou avânt, care-l îndeamnă să denunţe în continuare tirania şi neîncrederea în regim.

În Iran, conducătorul, sprijinit de armată, de Savak şi, din exterior, de Statele Unite, devine ţinta criticilor acestuia. Manifestările grandioase de la Persepolis din 1971 simbolizează distanţa dintre el şi poporul său, care îşi exprimă nemulţumirea odată cu izbucnirea crizei economice. La 6 ianuarie 1978, Khomeini este acuzat de un ziar guvernamental că este finanţat de britanici (o acuzaţie recurentă în Iran), că este alcoolic şi chiar un homosexual ascuns: aceste atacuri calomnioase au efectul contrar celui dorit şi uneşte opoziţia în jurul său. Demonstraţiile sunt

acum extrem de frecvente, fiind reprimate din ce în ce mai brutal.

În septembrie 1978, sute de manifestanți pro-Khomeini sunt împuşcați în sud-estul Teheranului; atunci şahul comite o greşeală tactică, cerând regimului irakian să facă presiuni asupra ayatollahului pentru ca acesta să părăsească țara. Va ajunge în Franța, unde aterizează pe 6 octombrie. La Paris va avea la dispoziție toate mijloacele moderne de comunicare din perioada respectivă – telefon, casete audio, legături aeriene – pentru a-şi pregăti revenirea în forță, susținută de o parte a presei şi a intelectualității occidentale, fascinate de autoritatea acestuia în calitate de înțelept bătrân.

Marea revenire

La Neauphle-le-Château, Khomeini este înconjurat de oamenii potriviți. Iar prezența „laicilor", precum cea a viitorului preşedinte Bani Sadr, este destul de liniştitoare pentru opinia occidentală. Creează impresia de calm şi seninătate, iar modestia stilului său de viață atrage admirația multora. Deşi cheamă la înlăturarea şahului, nu-şi dezvăluie adevăratele intenții. În timp ce propaganda oficială îl acuză că este un instrument al străinătății, Khomeini păstrează discreția privind viziunea sa asupra regimului care trebuie adus la putere. A disimula nu înseamnă a minți. Ştie şi că opoziția este încă extrem de eterogenă şi că este, înainte de toate, parte integrantă dintr-o mişcare apărută în sânul poporului. Ideile ayatollahului concurează de fapt cu cele ale Partidului Comunist, ale diferitelor mişcări de stânga şi ale naționaliştilor modernizatori. Clerul însuşi, sursă a prestigiului şi a legitimității sale, are păreri împărțite privind rolul pe care

mullahii ar trebui să-l joace în cadrul revoluției – după moartea sa, fiul său va spune că cea mai mare realizare a lui Khomeini n-a fost înființarea Republicii Islamice, ci faptul că a fost cu un pas în fața clerului reacționar, incapabil să evolueze.

Deşi în acest moment are o atitudine destul de pragmatică, Khomeini este totuşi ghidat de o voință de neclintit. Pământeanul nu se poate mulțumi să se supună voinței divine: trebuie, prin efortul depus în direcția dezvoltării personale, prin religie, disciplină personală şi studiu, să se străduiască să dobândească statutul de om „perfect”, instrument al voinței divine. „Cariera” politică a lui Khomeini este astfel inseparabilă de evoluția sa interioară.

După ce şahul este înlăturat de la putere, revoluția este sfâşiată între diferite forțe centrifuge. Sute de comitete revoluționare apar în întreaga țară, cel mai adesea formate din elemente radicale, adepte ale unor ideologii diverse, din marxişti, şi mai ales marxişti cu orientare islamistă. Toate acestea reprezintă amenințări pentru integritatea țării. Prima decizie politică este numirea unui prim-ministru: este ales un islamist moderat, Mehdi Bazargan, care are în special sarcina de a organiza un referendum care să permită alegerea unei Adunări Constituante responsabile cu ratificarea unei noi constituții.

În aparență, democrația este respectată. De altfel, ayatollahul este susținut de membrii opoziției „liberale” față de şah, crezând că acesta va instaura o adevărată democrație, unde statul de drept va învinge arbitrarul, iar drepturile omului vor fi respectate. N-a declarat el la Paris, în fața presei, că o republică islamică este o republică democratică în adevăratul sens al cuvântului? Uneori însă precizează că nu este vorba despre o democrație în stil occidental: guvernul va trebui întotdeauna să ia măsuri care nu sunt în contradicție cu legea Şaria. De asemenea, face

din când în când aluzie la un alt concept fundamental din gândirea sa: *velayat-e faqih*. În 1969 expusese deja această viziune a „guvernului jurisconsultului”: „cel mai învățat” nu are doar misiunea de a identifica şi defini legea, ci trebuie să o şi pună în aplicare.

În centrul gândirii sale se află ideea că există un lider suprem care nu este ales – a cărui legitimitate este dată de Dumnezeu – şi care trebuie să provină din rândul clericilor, un teolog respectat în unanimitate şi un erudit. Pentru moment însă, Khomeini are grijă să nu-şi dezvăluie în totalitate adevăratul său rol, pentru că ştie cât de dificilă va fi impunerea acestei viziuni, în special clerului. Trecerea de la un regim laic la un regim teocratic nu se poate face în câteva zile.

Cu toate astea, imamul este presat de timp, ştiind sigur că nu mai are mulți ani la dispoziție. În scurtă vreme, revoluția islamică îşi arată adevărata față: începând din februarie 1979 au loc execuții, în urma unor procese rapide, ale foştilor reprezentanți ai regimului şahului, execuții care şochează nu numai Occidentul, ci şi o parte a guvernului provizoriu. Pentru Khomeini, acestea sunt perfect legitime: oamenii trebuie să-şi poată satisface dorința de răzbunare după ani de represiune.

În aşteptarea adoptării unei constituții, elementele radicale, cu aprobarea liderului, creează, în cursul anului 1979, instrumente de represiune. Khomeini va dispune de o unealtă aflată în întregime în slujba sa, Partidul Republicii Islamice, împreună cu o aripă combatantă, Hezbollah (care nu trebuie confundat cu Hezbollah-ul libanez), ai cărui susținători îi vor hărțui pe toți cei ce „se opun liniei” ayatollahului. Pentru a crea o contrapondere la puterea armatei, care a sfârşit prin a-l susține, dar în care nu avea încredere, Khomeini înființează Corpul Gărzilor Revoluționare; acesta devine în scurtă vreme unul dintre

stâlpii regimului, deținând un adevărat imperiu financiar şi exercitând controlul asupra unei părți a presei de largă circulație. Este adevărat că, în acest an decisiv, opoziția armată față de noul regim este încă puternică. Prin urmare, oameni fideli lui Khomeini sunt asasinați, mai ales Morteza Motahari, principalul său aliat în cadrul clerului, un „tovarăş de drum". Dispariția acestuia îl afectează profund pe ayatollah, care este văzut în lacrimi la înmormântare.

După perioada consolidării brutale a puterii vine momentul plebiscitului. Răspunsul la întrebarea pusă este cunoscut dinainte, pentru că trebuie să se facă alegerea între monarhie şi republică. Adevărata întrebare care se pune este cea a naturii republicii, iar dezbaterile în acest sens sunt aprinse: este necesară o republică democratică, sau o republică „democratică islamică"? Khomeini este iarăşi discret, într-o oarecare măsură, şi nu spune în totalitate – din nou *taqiya*! – ceea ce gândeşte cu adevărat. Totuşi, la 1 martie 1979, el avertizează: „Deşi ne-am recăpătat libertatea, imperialismul şi sionismul n-au fost eradicate... Va avea loc un referendum în curând. Voi vota pentru o republică islamică – şi mă aştept ca oamenii să facă la fel". Acesta adaugă şi că oponenții au dreptul de a-şi exprima liber votul. Referendumul are loc la începutul lunii martie, iar participarea la vot este masivă – 97% dintre alegători sunt de acord cu înființarea unei republici islamice, despre care Khomeini şi consilierii săi au avut grijă să nu ofere suficiente informații.

În urma acestui triumf, ayatollahul, dând dovadă de iscusință, ia distanță şi se retrage în oraşul său, Qom, unde va rămâne timp de nouă luni. Mulți cred că acesta îşi consideră misiunea îndeplinită şi că vrea să se întoarcă la o viață dedicată studiului, învățământului şi rugăciunii. Pură manevră? În orice caz, Qom devine imediat un fel de capitală politică virtuală a țării. Khomeini primeşte vizite încontinuu

– oamenii vin de la Teheran să-i ceară părerea în diferite chestiuni –, iar ayatollahul se lasă filmat şi fotografiat, imaginea lui fiind constant difuzată peste tot în țară.

Cu toate astea, opoziția nu şi-a spus ultimul cuvânt, astfel că urmează o serie de atentate. Confruntându-se cu această situație, Khomeini alege să nu întrerupă procesul inițiat pentru adoptarea unei noi constituții, ci să-l modifice prin înlocuirea unei Adunări Constituante cu o adunare mult mai restrânsă de „experți” (aleşi, desigur); cei mai mulți sunt însă membri ai clerului. E lansată o campanie pentru susținerea principiului *velayat-e faqih* – guvernul jurisconsultului –, necunoscut publicului larg. Principalul risc este ca acest principiu fundamental să fie interpretat ca o revenire la dictatura şahului. Desigur, legitimitatea lui Khomeini nu este pusă la îndoială de majoritatea iranienilor, dar ayatollahul este îngrijorat de stabilitatea viziunilor sale şi a revoluției islamice. În țară, elementele moderate sunt din ce în ce mai marginalizate, iar presa liberă, cenzurată.

Conceptul *velayat-e faqih* câştigă teren şi, în cele din urmă, se impune fără prea multe dificultăți, în ciuda opoziției unor ayatollahi de prestigiu, unul dintre aceştia fiind Mohammad Shariatmadari. Khomeini este declarat lider suprem pe viață şi este recunoscut ca „Imam al Ummei musulmane”. Conform noii constituții, „suveranitatea îi aparține lui Dumnezeu şi locțiitorului Său, *vali-e faqih*”. Ghidul are autoritatea deplină de a declara război sau de a stabili pacea, precum şi de a numi lideri militari; el însuşi poate alege funcționarii de stat. De asemenea, el este cel care îl desemnează pe comandantul-şef al Gărzilor Revoluționare. Cu toate astea, teoretic, alegătorii mai au un cuvânt de spus, parlamentul are un rol esențial şi, în principiu, există o separare a puterilor. Dar *vali* – „jurisconsultul” – dispune de un drept de veto la toate

nivelurile. Aşadar are o putere considerabilă, fiind vorba de o cvasidictatură.

Constituția este concepută special pentru Khomeini. În practică, nu se arată deschis față de cei care îi pun la îndoială ideile. Când unii vin să-şi prezinte nemulțumirile, de obicei duce discuția în altă direcție. Apoi se refugiază în spatele respectului datorat vârstei şi experienței deținute în calitate de *marja*, în spatele imaginii celui ce reprezintă un model pe care fiecare ar trebui să se străduiască să-l imite. Folosind o voce în mod deliberat vlăguită, spune „sunt obosit"; sau, pe un ton ceva mai autoritar, „nu mai vreau să aud despre asta". Discuția ia sfârşit, autoritatea sa este incontestabilă.

Atunci când Oriana Fallaci, celebra jurnalistă italiană, l-a intervievat în octombrie 1979, aceasta a fost impresionată de „marea demnitate şi de noblețea ținutei imamului", în ciuda opiniilor sale feministe şi a întrebărilor agresive privind mai ales purtarea *chador*-ului. A fost „cu adevărat pentru prima dată în viață când am văzut ce înseamnă ca cineva să aibă charismă", a afirmat Fallaci. Prin urmare este vorba despre o dictatură de tip european? Deşi cultul personalității ia amploare, în Iran parlamentul este activ, iar oamenii sunt profund ataşați de această instituție. Chiar şi în cadrul clerului există încă discuții despre natura regimului, rolul mullahilor şi al *velayat-e faqih*. Este într-adevăr o dictatură, dar nu un regim totalitar. Totuşi, atunci când Shariatmadari îşi exprimă opoziția puternică față de conceptul de „guvern al jurisconsultului", Khomeini se arată nemilos, îi urmăreşte susținătorii şi porunceşte ca acesta să fie exilat (în țară) şi închis definitiv.

Paranoia

Pentru publicul internațional, o chestiune cu o încărcătură simbolică importantă este turnura dictatorială a Republicii Islamice şi lipsa de respect afişată față de regulile de funcționare ale dreptului internațional şi ale relațiilor normale între națiunile civilizate: la 4 noiembrie 1979, ambasada Statelor Unite este ocupată, iar diplomații americani sunt luați ostatici de către studenți care protestează împotriva plecării şahului în Statele Unite, unde acesta îşi trata cancerul.

Ghidul Suprem, care se află tot la Qom, este luat pe nepregătite. Când Ibrahim Yazdi, ministrul afacerilor externe, îl vizitează, îi pune următoarea întrebare: „Cine sunt şi de ce au făcut asta? Scoateți-i de acolo". Tactician abil, Khomeini observă, de fapt, mulțimea şi opinia publică, ştie că revoluția este insuficient consolidată şi că o confruntare directă cu prima putere mondială este riscantă. Însă în câteva ore acesta va acorda sprijin deplin autorilor luării de ostatici şi, mai presus de toate, îi va desemna pe americani drept principalul adversar al Iranului, deşi aceştia rămăseseră până atunci în expectativă față de noul regim. Deşi uneori a lăsat impresia că dorea să tempereze cursul evenimentelor, căutând să dea o direcție revoluției şi să corecteze excesele, Khomeini se va implica total în acțiune, fără îndoială, de teama de a nu fi el însuşi copleşit.

La 3 decembrie 1979 este adoptată noua constituție – în şase luni, poporul iranian a votat la două referendumuri. Prin urmare, principiul fundamental al guvernării jurisconsultului este adoptat prin vot popular, cu toate că nu puțini au fost cei ce s-au abținut. Totuşi, speranțele elementelor mai moderate nu sunt complet zădărnicite, mărturie în acest sens stând alegerea în ianuarie 1980 a unui laic, Bani Sadr, în funcția de preşedinte al republicii; acesta caută să repoziționeze Republica Islamică în centrul spectrului politic şi să îndepărteze elementele cele mai

fanatice. Este însă dezavantajat de o anumită confuzie existentă cu privire la rolul exact al preşedintelui. Din nou, totul depinde de atitudinea imamului.

Următoarea criză nu întârzie să apară. Khomeini nu apucă bine să-şi consolideze puterea, că Saddam Hussein, dictatorul irakian, îşi trimite trupele în sudul Iranului la 22 septembrie 1980. Ayatollahul se temea ca Republica Islamică să nu se prăbuşească. Dar, în timp ce execuţiile oponenţilor continuă, acest război împotriva Irakului reprezintă o oportunitate pentru ca Gardienii Revoluţiei să se remarce în luptele de pe front, să-l ajute pe imam să-şi întărească controlul asupra întregii ţări, în special cu ajutorul foştilor membri Savak, şi să suprime toate mişcările contrarevoluţionare încă active. Khomeini pleacă de la Qom şi se stabileşte lângă capitală. La 28 iunie 1981, unul dintre apropiaţii săi, ayatollahul Beheshti, este ucis într-un atac în urma căruia este distrus sediul Partidului Republicii Islamice. Ghidul Suprem este profund afectat, apărând din nou în lacrimi la funeraliile prietenului său. Mii de adversari, în special din partidul „Mujahedinilor poporului”, sunt închişi şi sute dintre aceştia executaţi. Războiul împotriva Irakului se va desfăşura pe parcursul a câţiva ani.

Iranul rezistă eroic, oamenii fac sacrificii uriaşe, dar rezultatul obţinut nu este cel aşteptat. Occidentalii şi Israelul au făcut în aşa fel încât să nu existe un câştigător. Naţiunea este epuizată, pierderile – considerabile: aproape 500.000 de iranieni, conform istoricului Pierre Razoux. Imamul, care nu rămâne nepăsător faţă de această situaţie, dă dovadă de realism, în cele din urmă, şi acceptă Rezoluţia nr. 598 a ONU, care prevede încetarea ostilităţilor şi retragerea trupelor din cele două ţări la graniţele recunoscute de comunitatea internaţională. La 18 iulie 1988, conducătorii iranieni anunţă sfârşitul războiului cu Irakul. Ţara este aproape îngenuncheată, dar liderul

spiritual al Iranului reuşeşte să-i menţină unitatea în timpul războiului, refuzând ofertele de negociere, fapt care arată influenţa pe care o exercită asupra naţiunii iraniene. În urma războiului, regimul devine mai puternic; conflictul uneşte ţara în jurul noilor săi lideri şi le permite Gardienilor Revoluţiei să-şi consolideze puterea asupra unor părţi întregi ale societăţii.

Deşi îmbătrânit şi cu o sănătate precară, Ghidul domină complet viaţa politică şi religioasă a Iranului, după cum reiese dintr-un ultim episod, care va fi cântecul său de lebădă – sau ultima sa fărădelege. Odată cu ocuparea funcţiei de preşedinte al Statelor Unite de către George H.W. Bush în ianuarie 1989, relaţiile cu America au devenit la început mai puţin tensionate. O aşa-zisă facţiune „moderată”, reunită în jurul unuia dintre apropiaţii imamului, Hachemi Rafsanjani, încearcă să ducă o politică deschisă, mai puţin agresivă faţă de Occident. Rafsanjani merge chiar până acolo încât sugerează reformarea constituţiei şi afirmă că războiul împotriva Irakului a fost de fapt o greşeală. Khomeini, furios din cauza acestui atentat la adresa autorităţii sale, reacţionează, dar, în loc să recurgă la o confruntare directă – Rafsanjani este un tovarăş de drum –, el alege să lanseze la radio, pe 14 februarie 1989, faimoasa sa *fatwa* împotriva romanului lui Salman Rushdie *Versetele satanice*, condamnând la moarte nu numai autorul, ci şi pe toţi cei care au colaborat mai mult sau mai puţin la apariţia operei. Prin această osândire spectaculoasă – occidentalii descoperă cu această ocazie termenul care avea să simbolizeze de acum înainte puterea absolută arbitrară –, imamul distruge intenţionat orice speranţă de apropiere faţă de Vest. Diplomaţii europeni părăsesc ţara, un cleric musulman care a criticat sentinţa este asasinat în Belgia, iar traducătorul japonez este executat în Japonia de un grup de asasini ai Gardienilor Revoluţiei. Pentru

Khomeini nu se pune sub nici o formă problema renunțării la exportul revoluției: pentru mulți, această *fatwa* va rămâne pentru totdeauna simbolul brutal al dictaturii sale.

Khomeini a murit de cancer la 3 iunie 1989. Funeraliile sale grandioase de la Teheran – a căror desfăşurare este oarecum haotică – atrag o mulțime considerabilă: ele simbolizează doliul uriaş al lumii şiite şi începutul unei perioade marcate de incertitudini. Dictatura dreptului divin, pe care a încercat s-o impună, este mult prea legată de personalitatea şi de extraordinara sa charismă. Experiența Republicii Islamice Iran, formă hibridă incertă de democrație parlamentară şi teocrație, merge mai departe, iar națiunea iraniană rămâne convinsă de destinul ei unic. În raport cu Occidentul, şi mai ales cu Statele Unite, şi în ciuda disensiunilor din cadrul islamului, imamul le-a permis multor musulmani să-şi redescopere o oarecare mândrie, în pofida exceselor revoluției. Dar până la urmă ayatollahul n-a reuşit să consolideze definitiv domnia divinului, pe care întotdeauna s-a străduit să-l slujească: în chestiunile lumeşti, vocea poporului nu poate fi uşor redusă complet la tăcere.

21. SADDAM HUSSEIN, VAGABONDUL DIN BAGDAD

de Jérémy André

Aflat în fruntea Irakului de la începutul anilor ’70, Saddam Hussein a construit o legendă: cea a unui lider arab

modern, ambițios, războinic, dușman al imperialismului american și al Israelului, tată al națiunii sale susținut de un stat polițienesc atotputernic. În spatele cortinei, liderul Ba'athului irakian a guvernat tot timpul prin intermediul terorii, și-a masacrat compatrioții și a luat cele mai dezastruoase decizii – războiul împotriva Iranului, anexarea Kuweitului, folosirea repetată a armelor chimice –, ale căror consecințe au fost scump plătite de poporul său. În cele din urmă, căderea îi va fi provocată de atacurile din 11 septembrie 2001, cu care nu avea însă nici o legătură! Bazată pe minciuni, invazia americană din 2003 este păcatul originar al secolului XXI.

Prietenul Franței

Începutul vieții publice a lui Saddam Hussein a fost afectat de o uriașă neînțelegere. Până atunci complet necunoscut, acesta își face apariția pe scena internațională în primăvara anului 1972. La 1 iunie, Irakul naționalizează Compania Irakiană de Petrol, deținută de un consorțiu de companii occidentale – BP, Shell, Esso, Mobil și Compania Franceză de Petrol, care era strămoșul companiei Total. Deși la acea vreme Hussein nu era decât adjunctul președintelui Ahmad Hassan al-Bakr (1914–1982), el a fost cel care a supravegheat întreaga operațiune. Două săptămâni mai târziu, pe 14 iunie, presa anunță că „numărul 2 irakian” a aterizat la Orly pentru a negocia un acord special cu Parisul, care refuză să facă front comun cu Londra și Washington. Reprezentantul Bagdadului este primit pe pistă de Garda Republicană și apoi de prim-ministrul Jacques Chaban-Delmas. Televiziunile descoperă un personaj surprinzător, care are părul aranjat impecabil și poartă o mustață subțire – va deveni mai groasă odată cu înaintarea în vârstă –, un

bărbat de aproximativ treizeci de ani, cu o constituție robustă (avea 1,86 m înălțime), extrem de potrivită pentru costumul său la două rânduri de nasturi, de culoare închisă; avea un zâmbet seducător şi o privire fermă, care dădeau impresia unui om foarte inteligent; nu avea nimic de-a face cu extrem de obişnuiții ofițeri irakieni care îl însoțeau, îmbătrâniți sau obezi, îndesați în uniforme militare decorate cu trese şi medalii. „Înalt, elegant, cu o constituție atletică, realmente stăpân pe sine, domnul Saddam Hussein seamănă, în multe privințe, cu cei care în Franța sunt numiți «lupii tineri»„, se menționează cu entuziasm în articolul din *Le Monde*.

Acesta reprezintă începutul unei scurte idile dintre Franța şi noul deținător al puterii din Irak. Parisul crede că a găsit un fel de „ginere ideal”, tehnocratul care a căzut din cer în fruntea unui stat tânăr cu petrol din belşug, o perlă rară în timpul crahurilor petroliere din 1973 şi 1979, şi mai ales o găină cu ouă de aur (negre) gata să semneze numeroase contracte cu industria franceză. Pe lângă toate astea, adversarii săi recunosc că este un expert, „mai bun decât mulți specialişti”. Cercetează el însuşi rapoartele primite şi poate să pună întrebări care să-i pună în dificultate pe oamenii de ştiință sau pe ingineri, deşi are doar o licență în drept! Acest om pragmatic, extrem de priceput la toate nivelurile, îşi cruță țara de încă o baie de sânge, semnând cu Iranul, la 6 martie 1975, „acordurile de la Alger”. Regimul şahului intervenise cu un an în urmă pentru a sprijini luptătorii *peshmerga* (în kurdă înseamnă „cei ce înfruntă moartea”), gherilă kurdă care hărțuieşte, de la începutul anilor ’60, statul irakian în munții din nordul țării. După aceea, despotul luminat primeşte în anul 1982 Premiul Kropeska din partea UNESCO, pentru că a susținut o campanie mondială împotriva analfabetismului – nu a contat că, de fapt, îi amenințase cu închisoarea pe cei care

nu participau la „Ziua Cunoaşterii”. Astfel, contractele franco-irakiene abundă. Decembrie 1974: încheie un contract cu Institutul Mérieux pentru înfiinţarea unui laborator farmaceutic în Irak – sub pretextul dezvoltării vaccinurilor pentru animale; exista însă intenţia ascunsă de a se echipa cu arme bacteriologice. Septembrie 1975: Jacques Chirac, noul şi elegantul prim-ministru francez, îşi primeşte omologul irakian cu mare pompă – cei doi bărbaţi semnează vânzarea istorică a avioanelor de luptă Mirage-F1, precum şi un acord de 3 miliarde de dolari pentru dotarea Irakului cu un reactor nuclear civil; demnitarii petrec apoi o zi în sudul Franţei, unde iau parte la un spectacol de coridă şi vizitează centrul nuclear francez de la Cadarache. Cele două ţări vor beneficia de avantaje în urma acestor înţelegeri. În 1978, Irakul furnizează un sfert din necesarul de petrol al economiei franceze. Şi, datorită noilor săi clienţi, ţara lui Saddam devine din ce în ce mai bogată. Veniturile sale din petrol cresc de la 476 de milioane de dolari pe an în 1968 la 26 de miliarde de dolari doisprezece ani mai târziu. Bagdadul devine o metropolă modernă. Văile fluviilor Tigru şi Eufrat sunt împânzite de autostrăzi şi fabrici construite de Franţa în totalitate, până la ultimul detaliu.

Bastardul

Nimic nu arată cine este cu adevărat Saddam Hussein. Nimic în afară de un mic tatuaj, trei puncte pe dosul mâinii stângi, un semn tribal tipic arabilor sunniţi din regiunea sa, Tikrit, situată la nord de Bagdad. Saddam nu este un tânăr „tehnocrat”, aşa cum îl consideră occidentalii extaziaţi şi naivi, care nu ştiu nimic despre Irak. Pentru irakieni, acest tatuaj arată că provine dintr-un mediu sărac, tribal, şi nu dintr-o familie educată care locuieşte într-unul din vechile

oraşe ale Mesopotamiei. Practic, nu are studii şi, contrar unei idei răspândite, nu este militar – a eşuat lamentabil la examenele de admitere la Colegiul de Ofiţeri din Bagdad. În biografia sa există numeroase lacune, chestiune extrem de rară pentru un personaj de o asemenea anvergură din secolul XX. Originile sale au fost mult timp ascunse de invenţiile propagandei şi ale duşmanilor săi. Publicată pentru prima dată în 2002 sub titlul *Saddam: King of Terror*, meticuloasa anchetă a lui Con Coughlin, jurnalist al ziarului britanic *Telegraph*,[142] a reuşit din fericire să discearnă adevărul de minciună, când aşa ceva era încă posibil. A început cu data sa de naştere oficială, 28 aprilie 1937, născocită în drumul său spre acapararea puterii, pentru a-l face să pară mai în vârstă. De fapt, este posibil să se fi născut doi ani mai târziu. Asemenea multor copii din satele irakiene, naşterea sa n-a fost declarată la starea civilă, această practică fiind până de curând obişnuită. Mama lui, Sabha, este necăsătorită. Îl aduce pe lume în satul al-Awja, un cătun mizerabil cu case din chirpici, situat de-a lungul unui cot al fluviului Tigru, la 8 kilometri sud de Tikrit. În legătură cu tatăl său nu se cunoaşte decât un singur nume: Hussein al-Majid. Acesta a dispărut înainte sau imediat după naşterea lui Saddam. Această situaţie a stârnit cele mai nebuneşti zvonuri, conform cărora Sabha ar fi fost o prostituată, iar Hussein Sr., un hoţ. În societatea arabă tradiţională nu există origini mai obscure decât cele ale unui copil fără tată, care, în plus, este şi membru al familiei al-Bejat din tribul al-Bu Nasir, care se bucură de o reputaţie extrem de nefavorabilă. Singura lui forţă este dată de

---

[142] Înainte de cartea respectivă, şi alte biografii au făcut lumină în privinţa anumitor aspecte din viaţa lui Saddam Hussein, însă aceasta este prima care dispune de un aparat critic masiv. A se vedea bibliografia selectivă de la sfârşitul volumului.

numele său, „Saddam”, care în arabă înseamnă „cel ce luptă”. Copilul creşte într-un mediu extrem de sărac, cu un tată vitreg care îl bate şi se foloseşte de el trimițându-l la furat.

Saddam are totuşi un protector: unchiul său, Khairallah Tulfah (1910–1993), fratele mamei sale. Acesta iese din închisoare în 1947, unde ajunsese din cauză că, în urmă cu şase ani, susținuse revolta prim-ministrului pronazist Rashid Ali al-Kailani (1892–1965) împotriva britanicilor. Khairallah este un ultranaționalist al cărui bagaj intelectual se limitează la ura față de iranieni şi antisemitism, care explodează în regiune odată cu crearea Statului Israel. La sfârşitul anilor ’40, Saddam locuieşte la acest unchi care devenise învățător şi datorită căruia primeşte cu o oarecare întârziere cunoştințele specifice şcolii primare. Pe lângă aceste câteva informații importante, circulă numeroase anecdote despre copilăria sa, care nu pot fi verificate, extrase din biografiile sale oficiale, secrete îndoielnice despre Saddam sau zvonuri locale. Ele înfățişează un copil al străzii de care vecinii îşi bat joc din cauza condiției sale de bastard; acesta se apără de alți copii cu o bară de fier, are un singur prieten, calul său, iar pe profesori îi şicanează. În mod sigur, această descriere a copilăriei dictatorului este mai degrabă rodul imaginației oamenilor, realitatea fiind sensibil diferită. În toamna anului 1955, cu diploma în buzunar, Saddam se mută la Bagdad, unde Khairallah obține un post de director de şcoală. Adolescentul intră acolo la liceu. Se pare că ar fi frecventat o mişcare de tineret paramilitară, al-Futuwwa, înființată în anii ’30, inspirată de Tineretul Hitlerist şi de Fasciile de Luptă. Astfel începe să se dedea actelor de violență înfruntând tinerii comunişti în timpul demonstrațiilor. Familia sa are deja legături cu partidul Ba’ath („Învierea”). Fondat în 1947 la Damasc, acest partid laic îşi propune să reconcilieze socialismul şi panarabismul,

iar la jumătatea anilor ’50 tocmai deschisese o sucursală în Irak. Un prieten al lui Khairallah Tulfah, generalul Ahmad Hassan al-Bakr, originar tot din regiunea Tikrit, devine apoi unul dintre cei mai importanți membri ai săi. Al-Bakr se alătură revoluției din 14 iulie 1958, condusă de generalul Abdul Karim Kassem (1914–1963), care reuşeşte pentru un timp să-i unească pe comunişti şi pe naționalişti. Întreaga familie regală irakiană este masacrată. Țara intră într-o perioadă marcată de instabilitate, care o va transforma, potrivit unuia dintre conducătorii săi, într-o veritabilă „fabrică de lovituri de stat”.

Asasinul

Familia lui Saddam profită pentru început de ascensiunea binefăcătorului său, al-Bakr. Khairallah este numit director al Biroului de Învățământ din Bagdad. Dar un activist comunist din Tikrit, Saadoun al-Tikriti, informează autoritățile cu privire la cei zece ani petrecuți în închisoare de către unchiul său, drept care acesta este, în consecință, concediat. Pentru a se răzbuna, îşi trimite nepotul la Tikrit. Potrivit unui martor, la 24 octombrie 1958, Saddam l-ar fi ucis pe Saadoun cu un glonț în cap, tras pe la spate. Saddam şi Khairallah sunt imediat închişi, dar după şase luni sunt eliberați din lipsă de probe. Un coleg de celulă din partidul Ba’ath va spune despre ei că erau ca doi „pereți”, muți ca un peşte, pentru că nu aveau încredere în nimeni şi nu se destăinuiau nimănui. După ce sunt eliberați, membrii aceluiaşi partid ai cărui colegi fuseseră înlăturați din guvern plănuiesc să-l asasineze pe Abdul Karim Kassem. Studentul la medicină care pune în practică operațiunea, Abdul Karim al-Shaikhly (1937–1980), va deveni unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Saddam. Tânărul condamnat

are profilul ideal şi se alătură echipei însărcinate cu mitralierea maşinii prim-ministrului, la 7 octombrie 1959. Hagiografii viitorului regim vor transforma acțiunea într-o adevărată epopee, iar pe tânărul Hussein, într-un erou. În 1980, acest episod a devenit chiar subiectul filmului *Al-ayyam al-tawila* („Zilele lungi”), care se întindea pe durata a şase ore; regizorul său, britanicul Terence Young, este cel ce a pus în scenă primele filme cu James Bond. În realitate, Saddam n-a avut decât un rol secundar şi probabil chiar a provocat eşecul operațiunii, deschizând focul prea devreme. Şoferul este ucis, nu şi Kassem, care a suferit răni doar la braț şi la umăr. Saddam, rănit la rândul său, pleacă în exil la Damasc, unde petrece câteva luni, fiind trimis apoi de Ba’ath la Cairo pentru absolvirea liceului. Datorită ajutorului oferit de statul egiptean, în 1961 începe studiile la Drept. La începutul anului următor se logodeşte cu verişoara sa Sajida (născută în 1937), fiica lui Khairallah, cu care se va căsători la întoarcerea în Irak. De asemenea, merge frecvent la ambasada americană de la Cairo, unde îşi face relații în cadrul CIA, care susține creşterea puterii Ba’ath în Irak pentru contracararea comuniştilor. La 8 februarie 1963, Kassem este înlăturat de la conducerea țării şi ucis în urma unei lovituri de stat conduse de doi generali, naționalistul Abdulsalam Aref (1921–1966) şi Ahmad Hassan al-Bakr, membru Ba’ath şi prietenul şi şeful lui Khairallah. Conjurații din 1959 ajung brusc la Bagdad.

De acum înainte, membrii partidului Ba’ath duc o nemiloasă vânătoare de comunişti, astfel că între 1.500 şi 5.000 de oameni mor în timpul luptelor de stradă, precedate de 149 de execuții şi de sute, dacă nu chiar mii de dispăruți, torturați sau executați sumar în închisori secrete. Saddam ia parte din spatele scenei la represiune, acum în calitate de membru cu drepturi depline în cadrul Ba’ath şi de gardă de corp a lui al-Bakr. Dar, din noiembrie 1963, Aref înlătură

membrii partidului din guvernul său, trimițându-i înapoi în opoziție şi în clandestinitate. Tânărul Hussein, al cărui fiu, Uday, se naşte în iunie 1964, supraveghează formarea paramilitară a *Jihaz Haneen* (în arabă, „aparatul aspirațiilor”) şi, începând cu luna septembrie 1964, pregăteşte un plan de asasinare a lui Aref. O lună mai târziu este arestat în suburbiile Bagdadului înainte de a-şi putea pune planurile în aplicare; nu este însă torturat sau ucis, datorită protecției de care se bucura în sferele înalte ale puterii, astfel că la data de 23 iulie 1966 evadează împreună cu Abdul Karim al-Shaikhly. Vreme îndelungată trăieşte ca un fugar, înnoptează mereu în alt loc, călătoreşte cu un Volkswagen Beetle, apoi cu un Mercedes vechi, ambele maşini fiind furate de la comunişti. Îşi finalizează studiile la Drept, iar în campus merge întotdeauna însoțit de gărzi de corp. La sfârşitul anului 1967, miliția sa înăbuşă greva studenților. După înfrângerea usturătoare suferită în urma Războiului de Şase Zile, în luna iunie a aceluiaşi an, îşi consolidează legăturile cu CIA şi cu britanicii, cărora le cere ajutorul pentru înlăturarea de la putere a preşedintelui Abdulrahman Aref (1916–2007), fratele mai mare al lui Abdulsalman, mort în urma unui accident de elicopter în 1966. La începutul lui 1968, Ba’ath-ul irakian se distanțează definitiv de organizația-mamă din Siria, care cu doi ani înainte începuse să se apropie de comunişti. La 17 iulie, Saddam Hussein iese din tancul din fruntea coloanei care încercuieşte palatul prezidențial pentru a nu ştiu câta lovitură de stat. Membrii Ba’ath se aliază cu ofițeri superiori pe care Saddam se angajează să-i înlăture, începând cu data de 30 iulie. Unul dintre ei, Abdulrazzak Nayif, pentru scurtă vreme prim-ministru, este surprins luând prânzul cu al-Bakr, care acum ocupă funcția de preşedinte. Hussein, complicele său, îndreaptă arma asupra lui. „Nu mă ucideți, am patru copii!”, imploră Nayif. „Nu vă fie teamă, copiii

dumneavoastră nu vor păţi nimic, dacă sunteţi rezonabil", îi răspunde Saddam cu cinism.

Nayif este trimis în exil în Maroc – în cele din urmă va sfârşi asasinat la Londra, în 1978.

Lupul tânăr

Khairallah este numit primar al Bagdadului, Shaikhly, ministru al afacerilor externe, iar Saddam, adjunctul lui al-Bakr la preşedinţia Consiliului de Comandament Revoluţionar, instituţie creată de Ba'ath pentru conducerea ţării. În mod paradoxal, această mişcare anticomunistă prin excelenţă se stalinizează. La 27 ianuarie 1969, noii lideri din Irak organizează în Piaţa Eliberării din centrul Bagdadului execuţia a paisprezece „spioni", printre care se află şi nouă evrei irakieni acuzaţi că lucrează pentru Israel. Rămas în spatele scenei politice, Saddam îşi petrece primii trei ani eliminându-i pe rând pe toţi cei care ar fi putut sta în drumul său către putere. „M-am ocupat de toţi şacalii", afirmă acesta atunci când un membru Ba'ath îşi exprimă surprinderea, pentru că nu-l văzuse deloc apărând în public în acea perioadă. Asemenea lui Stalin, înfiinţează metodic organele terorii ba'athiste: *Amn al-Amm* sau Securitatea Internă a Statului; *Jihaz Al-Mukhabarat Al-Amma*, pe scurt *Mukhabarat*, Direcţia Generală de Informaţii; şi *Istikhbarat*, Direcţia Generală de Informaţii Militare. Numeşte în fruntea acestor instituţii membrii familiei şi ai bandei lui, caizii alături de care în tinereţe terorizase Bagdadul. Implementarea acestui sistem provoacă la scurt timp uciderea a mii de oameni. Îi permite, de asemenea, să împiedice mai multe tentative de lovituri de stat, prima la 20 ianuarie 1970, susţinută de şahul Iranului, alta la 30 iunie 1973, orchestrată de unul dintre oamenii săi de încredere.

În septembrie 1971, Saddam încearcă chiar asasinarea liderului rebelilor kurzi, Mustafa Barzani (1903–1979). Irakul trimite clerici şiiţi să negocieze cu acesta. Oamenii lui Hussein ascund explozibil în magnetofoane, care, în loc de ţintă, ucid doi dintre emisari. „Irakul este un stat poliţienesc condus de Saddam Hussein, care este un nebun obsedat de putere”, afirmă cu furie Barzani, care este şi prima dintre persoanele lucide în această privinţă. Chiar şi cel dintâi camarad al său de arme, Abdulkarim al-Shaikhly, este îndepărtat, fiind trimis ca ambasador la ONU – va fi asasinat la întoarcerea sa la Bagdad, în 1980.

În curând, preşedintele al-Bakr rămâne fără nici o putere de decizie. Propaganda dezvoltă un cult al personalităţii adjunctului său, un tânăr lider arab modern, cu o viaţă de familie perfectă, căruia îi plac barbecue-ul, vânătoarea şi vinul rosé, şi a cărui soţie lucrează cu jumătate de normă ca învăţătoare – făcând în acelaşi timp cumpărături la Paris şi New York cu avionul prezidenţial. La sfârşitul anilor ’70, partidul Ba’ath numără peste un milion de membri (din douăsprezece milioane de locuitori), dintre care 150.000 fac parte din Armata Populară, principalul său grup de miliţie. Iar Irakul începe deja să apară ca un stat vagabond pe scena internaţională din cauza susţinerii grupurilor teroriste palestiniene radicale. În ceea ce priveşte programul nuclear, se bănuieşte că vizează fabricarea unei bombe, în ciuda promisiunilor privind utilizarea în scopuri strict civile a acesteia. Înlăturarea lui al-Bakr este însă cea care dezvăluie lumii adevărata faţă a lui Saddam.

La 17 iulie 1979, „adjunctul” îşi ameninţă mentorul şi îl obligă să demisioneze din „motive de sănătate”. Cinci zile mai târziu, noul preşedinte organizează o reuniune extraordinară a liderilor de partid la centrul de conferinţe al-Khuld din Bagdad, care va fi scena unei epurări spectaculoase, în întregime filmate. Fumând cu nonşalanţă

un trabuc cubanez, Saddam indică cincizeci şi cinci de conjuraţi, acuzaţi că urmează ordinul preşedintelui sirian Hafez al-Assad. Aceştia trebuie să strige pe rând sloganul Ba'ath – „Unitate, libertate, socialism" – şi să părăsească sala, pentru ca apoi să fie arestaţi. Douăzeci şi doi vor fi executaţi în zilele următoare de către camarazii lor supravieţuitori. Saddam încheie întâlnirea cu această frază sinistră: „N-avem nevoie de metode staliniste pentru a ne ocupa aici de trădători. Avem nevoie de metode specifice partidului Ba'ath!"

Agresorul

În calitate de stăpân absolut al Irakului, chiar din anul următor, noul preşedinte conduce Irakul către prima catastrofă. Fiind sigur că revoluţia islamică dezorganizase Iranul, Saddam crede că poate învinge cu uşurinţă ţara vecină şi că îi poate impune revizuirea acordurilor de la Alger, prin care era recunoscută suveranitatea iraniană asupra malului stâng al râului Shatt al-Arab, unde se află Delta Tigrului şi Eufratului. Dictatorul este îngrijorat şi de tulburările provocate de şiiţi, care sunt majoritari în Irak şi sunt susţinuţi de coreligionarii lor iranieni. În aprilie 1980, susţinătorii marelui ayatollah Mohammed Bakr al-Sadr (1935–1980)[143] încearcă să-l asasineze pe Tarek Aziz (1936–

[143] Cele mai importante două locaşuri de cult şiite sunt situate în Irak, în sudul Bagdadului, la Karbala şi Najaf. În acest din urmă oraş se află sediul „marilor ayatollahi", autorităţile supreme ale şiismului duodeciman. Mohammed Bakr al-Sadr, cel mai dăruit cleric din generaţia sa, a participat în 1957 la fondarea partidului islamic Dawa, care s-a impus rapid ca principala mişcare de opoziţie în Irak şi care sprijinea revoluţia islamică din Iran.

2015), viceprim-ministrul lui Saddam. Ca represalii, Sadr şi sora lui sunt arestați şi spânzurați. Republica Islamică amenință că îi va răzbuna. Dictatorul irakian găseşte astfel pretextul pe care îl aştepta pentru declanşarea ostilităților. Înainte de invazia regiunii Shatt al-Arab, la 22 septembrie 1980, aviația irakiană lansează un atac-surpriză puternic asupra Iranului. Saddam vrea să-şi îngenuncheze inamicul cât mai curând posibil şi să-l oblige să negocieze. Uită că cele două armate sunt la fel de puternice şi că teritoriul pe care îl atacă, cu peste treizeci şi nouă de milioane de locuitori, este de trei ori mai populat. Naționalismul şi islamismul vor mobiliza masele împotriva invadatorului. Primul obiectiv, ocuparea Khorramshahrului, oraş de importanță vitală, situat în aval de Basra, provoacă rapid irakienilor pierderi foarte mari. Iar din mai 1981, contraofensiva iraniană ia forma unui compactor datorită voluntarilor Gărzilor Revoluționare, copii-soldați şi tineri fanatizați de mullahii care îi convinseseră că vor ajunge în rai dacă vor muri asemenea unor „martiri”. Pentru Irak, eşecurile se țin lanț pe toate fronturile. La 7 iunie 1981, un bombardament israelian distruge instalațiile de la Centrul de Cercetări Nucleare Al-Tuwaitha, spulberându-i lui Saddam speranțele de a avea „bomba sa arabă”. Apoi, în mai 1982, Khorramshahr cade din nou în mâinile iranienilor, care capturează 22.000 de prizonieri – cu două luni înainte, a fost cât pe ce ca Saddam însuşi să fie prins pe când ce inspecta un front luat cu asalt în timpul unui atac. Conflictul se transformă într-un interminabil război de tranşee.

În Irak, teroarea şi propaganda se intensifică. Este înființat un nou serviciu secret intern, *al-Amn al-Khass*, „Securitatea Specială”, care practică tortura la o scară mult mai largă. Saddam ordonă construirea unor buncăre, nu-şi mai face apariția în public decât în uniformă, se compară cu

primii califi[144] şi este numit „Cel Uns", „Ghidul", „Fiul poporului". Un muzeu îi consacră o expoziție permanentă, ziarele îi dedică numere speciale, televiziunea difuzează cântece în cinstea sa, imaginea sa este peste tot; în epocă circula următoarea glumă: „Există douăzeci şi şase de milioane de irakieni, treisprezece milioane de oameni şi treisprezece milioane de portrete ale lui Saddam". Economia se prăbuşeşte. În martie 1982, un ministru îndrăzneşte să propună în cadrul Consiliului ca Saddam să-i predea puterea lui Bakr. „Să discutăm această chestiune în altă cameră", răspunde calm preşedintele. Când ies din încăpere, se aude un foc de armă, apoi Saddam se întoarce şi reia şedința de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Trimite apoi o echipă de medici să-i „eutanasieze" predecesorul. Peste trei sute de ofițeri vor fi executați în lunile următoare pentru că au îndrăznit să pună la îndoială strategia comandantului-şef. Recâştigarea controlului asupra forțelor irakiene culminează cu fondarea Gărzii Republicane în 1984, o adevărată armată personală, bine plătită şi echipată, care cuprindea până la 140.000 de oameni. În acelaşi an, iranienii cuceresc insulele Majnun din Golful Persic, iar irakienii, disperați, folosesc în replică iperită şi gaz de luptă Tabun – aceste acțiuni nu împiedică însă avansarea trupelor inamice, care, doi ani mai târziu, ocupă peninsula Al-Faw, situată în extremitatea sud-estică a Irakului. În ciuda acestor înfrângeri, la Bagdad clanul lui Saddam domneşte în mod absolut. Rudele sale au un stil de viață asemănător cu cel al mafioților, aduc prostituate din Scandinavia, au flote de sute de maşini de epocă şi îşi petrec serile în cluburi de

[144] Este mai întâi asemănat cu Omar, califul care a învins armatele persane în anul 636 în bătălia de la al-Qādisiyyah (centrul Irakului) şi apoi cu califii abasizi, o dinastie care a făcut din Bagdad capitala imperiului islamic ajuns la apogeu în secolul al VII-lea.

noapte. În cele din urmă, sosirea consilierilor militari americani în 1988 în prima linie a frontului schimbă cursul evenimentelor, chiar în momentul în care regimul se dezlănțuie împotriva dușmanilor săi din interior, șiiții și, mai ales, kurzii: în martie 1988, în cadrul campaniei Anfal („pradă” în arabă, numele unei sure din Coran folosite ca nume de cod), generalul Ali Hassan al-Majid (1941–2010), care se ocupă de cele mai murdare treburi ale regimului, bombardează cu iperită orașul kurd Halabja, situat lângă granița iraniană, provocând moartea a aproximativ cinci mii de civili – în urma operațiunii dobândește porecla „Ali Chimicul”. În ceea ce privește Iranul, învins de mai multe ori pe țărmurile Golfului Persic, acesta este epuizat și, la 18 iulie 1988, acceptă încheierea unui acord de încetare a focului, care va duce la recunoașterea statu-quooului dinainte de război. Opt ani de masacre, în care au murit degeaba între 500.000 și 1.000.000 de oameni!

Paria

Pacea este sărbătorită prin ridicarea la Bagdad a grandiosului monument „Mâinile Victoriei”, care reprezintă două săbii uriașe ținute de niște mâini sculptate ce se aseamănă cu mâinile lui Saddam; în același scop este reconstruit vechiul oraș Babilon cu ziduri de cărămidă pe care era incrustat numele președintelui, așa cum se proceda în Antichitate în cazul regilor din Mesopotamia. Dar, pentru președintele irakian, bucuria este de scurtă durată. Familia îi este sfâșiată din cauza infidelității sale. Soția îi tolera aventurile, însă nu și o amantă cvasioficială cu care avea o relație de lungă durată, în acest caz fiind vorba de soția șefului companiei aeriene naționale. În semn de răzbunare, Prima Doamnă a Irakului își manipulează fiul cel mare,

Uday, care ucide una dintre gărzile de corp ale preşedintelui; deşi este trimis în exil, acesta este repede iertat. Pentru că nu reuşeşte să-şi facă dreptate, Sajida apelează apoi la fratele său, Adnan, ministrul apărării. Cei doi veri erau prieteni din copilărie. În mai 1989, între aceştia are loc o ceartă violentă. La scurt timp, elicopterul în care se afla Adnan explodează, după ce fusese atras în cursă de dictator. În timpul acestei „păci ciudate”, economia irakiană se redresează, însă Hussein avea să strice totul din nou. Nu s-a împăcat cu sprijinul firav oferit de statele arabe în timpul lungii sale cruciade împotriva Iranului. Şi acuză celelalte ţări producătoare de petrol, în special Kuweitul, că au scăzut preţul prin creşterea producţiei. La 2 august 1990 invadează brusc micul regat vecin pentru a pune mâna pe imensele câmpuri petrolifere. Căutând să obţină acordul americanilor, cu o săptămână în urmă se întâlnise cu ambasadorul Statelor Unite la Bagdad, April Glaspie. „Nu avem nici o opinie referitoare la conflictele dintre arabi, aşa cum este cel de la frontiera dintre Irak şi Kuweit”, i-a răspuns prudent diplomatul american, care nu şi-a imaginat că irakienii vor considera că răspunsul său vag reprezintă acordul Statelor Unite pentru cucerirea ţării vecine. Preşedintele american George H.W. Bush ordonă imediat desfăşurarea de trupe în Arabia Saudită, dă un ultimatum şi formează o coaliţie internaţională sub egida Consiliului de Securitate al ONU. La 16 ianuarie 1991, aliaţii lansează un bombardament intensiv, care se întinde pe durata a cinci săptămâni. Apoi, la sfârşitul lunii februarie, în patru zile, ofensiva lor terestră anihilează forţele de ocupaţie irakiene. Odată cu Războiul din Golf iese la iveală faptul că „cea de-a patra armată a lumii” nu este decât o armată de paradă, nepregătită pentru un conflict modern, incapabilă să facă faţă trupelor occidentale, fiind condusă de lideri incompetenţi. „Irakieni valoroşi, aţi

rezistat în fața lumii întregi, declară învinsul pe un ton triumfător, fără nici un strop de rațiune. Ați câştigat. Sunteți victorioşi. Cât de dulce este victoria.” Şiiții şi kurzii profită de ocazie pentru a încerca să răstoarne regimul. Bush însă nu intervine şi lasă populația la mila dictatorului, care ordonă soldaților rămaşi să atace duşmanul din interior. Două milioane de kurzi se îndreaptă în grabă la granița cu Iranul la sfârşitul lunii aprilie, timp în care o mie de oameni mor zilnic de foame. Se pune capăt masacrului prin Rezoluția nr. 688 a Consiliului de Securitate al ONU, care stabilea ca în nordul țării să nu se efectueze nici un fel de zbor.

Irakul nu se va mai ridica niciodată: aflat sub embargo, se angajează într-o confruntare cu comunitatea internațională, care îl forțează să accepte inspecții în vederea distrugerii armelor sale chimice. Acceptat în 1996, acordul „Petrol contra hrană” (1,6 miliarde de dolari în petrol livrate la fiecare şase luni în schimbul alimentelor şi medicamentelor) nu permite restabilirea situației umanitare, iar traficul şi corupția îi diminuează beneficiile. Ca reacție la interminabilele manevre agresive ale lui Saddam, americanii bombardează în mai multe reprize armata irakiană şi serviciile de securitate: în aprilie 1993, după o tentativă de asasinat – dejucată – împotriva fostului preşedinte Bush, aflat în vizită în Kuweit, apoi mai ales în decembrie 1998, în timpul operațiunii „Vulpea deşertului”, bombardamentele având loc după nenumăratele eşecuri ale negocierilor de dezarmare – Irakul este luat cu asalt şi în timpul mandatului lui Bill Clinton, care încearcă să distragă atenția de la scandalul sexual în care era implicat. CIA nu reuşeşte totuşi să structureze o opoziție suficient de puternică, iar Hussein continuă să scape loviturilor de stat şi încercărilor care vizează eliminarea sa.

Fiul său Uday este cel care îl îngrijorează cel mai mult: este imprevizibil, ucide, violează, umileşte atât de mulţi irakieni, încât într-o zi de decembrie a anului 1996 este mitraliat în mijlocul Bagdadului şi supravieţuieşte numai printr-un miracol, timp de câţiva ani rămânând ţintuit într-un scaun cu rotile. Această încercare intensifică întoarcerea tatălui său către islam, începută după înfrângerea suferită în Kuweit. O „campanie de întărire a credinţei" este lansată în 1993. Aceasta va permite stabilirea islamiştilor sunniţi[145] în ţară – ceea ce va constitui începutul dezastrului, crearea Statului Islamic douăzeci de ani mai târziu. Saddam se foloseşte de religie pentru a-şi continua războiul împotriva Occidentului prin alte mijloace. Pune să se construiască la Bagdad o moschee imensă, Umm al-Marik („Mama tuturor bătăliilor"), ale cărei minarete au forma unor rachete Scud fabricate de sovietici şi folosite împotriva Israelului în 1990. În acest templu al regimului este expus un „Coran tipărit cu sânge", scris cu cerneală amestecată cu câţiva litri de sânge proveniţi chiar de la dictator. Stăpânul Irakului a îmbătrânit, dar asta nu trebuie să se vadă: are părul vopsit, în public nu poartă ochelari, în ciuda vederii slabe, şi nu stă cu spatele la camerele de filmat pentru a nu lăsa să se observe durerile de spate care îl gârbovesc. Toată mâncarea lui este atent trecută prin raze X de specialişti în domeniul radioactivităţii. În fiecare dintre zecile sale de palate sunt pregătite trei feluri de mâncare pentru el, chiar şi atunci când este plecat. Păstrează o aură de mister, se spune că nu doarme niciodată două zile la rând în acelaşi loc, ca atunci

[145] În principal, wahhabiţi care susţin Arabia Saudită, membri ai Frăţiei Musulmane legaţi de mişcarea fondată în Egipt în anii '30, dar şi jihadişti, care în majoritate provin din Afganistan şi care susţin jihadul pentru întoarcerea la islamul expansionist de la începuturi.

când trăia în clandestinitate, când membrii Ba'ath erau urmăriți de regimul preşedinților Aref.

Țapul ispăşitor

În zilele care au urmat atacurilor din 11 septembrie 2001, dictatorul este identificat drept una dintre principalele ținte ale „războiului împotriva terorismului" declarat de preşedintele George W. Bush. La sfârşitul anului 2002, regimul împiedică desfăşurarea unei noi inspecții a ONU. Prin urmare, la fel ca în 1991, americanii încearcă să antreneze împotriva acestuia o largă coaliție susținută de comunitatea internațională, sub pretextul legăturilor inexistente cu gruparea teroristă al-Qaida şi al amenințării „armelor de distrugere în masă", acestea din urmă fiind tot atât de lipsite de substanță. În realitate, stocurile de gaze irakiene sunt vechi şi limitate, iar programul său militar de realizare a bombei H s-a oprit complet la începutul anilor '80. În ciuda exercitării dreptului de veto de către Franța în cadrul ONU şi a protestelor globale, la 19 martie 2003 este lansată operațiunea „Libertatea irakiană" prin bombardarea buncărului lui Saddam Hussein, care este uşor rănit. În decurs de o săptămână, trupele americane ajung cu uşurință la Bagdad. Până în ultima clipă, preşedintele irakian apare tot mai des la televiziune cu scopul de a-şi aduna trupele aflate în pragul dezastrului, ascunzându-se totodată în locuri special pregătite cu mult timp înainte. Pe 9 aprilie, dărâmarea simbolică a uneia dintre statuile sale din Bagdad, situate în fața Hotelului Palestina, marchează prăbuşirea regimului. Dictatorul dispare complet în aceeaşi zi. Căderea sa dezvăluie lumii palatele, mărturii ale megalomaniei sale, camerele de tortură, gropile comune şi extravaganțele fiului său Uday – în vila lui s-au găsit alcool,

țigări și heroină în valoare de două milioane de dolari, precum și fotografii cu fetele președintelui Bush puse pe pereți și înconjurate de imagini pornografice. La 1 mai 2003, George W. Bush, aflat la bordul portavionului *Abraham Lincoln*, crede că poate ține un discurs triumfător în care să anunțe victoria. Pe teren însă, ocupanții britanici și americani pierd zilnic aproximativ zece oameni în primele ambuscade organizate de insurgenții naționaliști și islamiști – aflați pentru prima dată în aceeași tabără. Fugind de cei care-l urmăreau, Saddam trimite scrisori și înregistrări către mass-media, încurajând combatanții să-l susțină prin invocarea jihadului.

Vânătoarea de lideri ai partidului Ba'ath ia o dimensiune fără precedent. Soldații ocupanți primesc chiar un pachet de cărți de joc cu figurile demnitarilor din fostul regim, care cad unul după unul! La 21 iulie 2003, cei doi fii ai lui Hussein, Uday și Qussay, sunt uciși la Mosul, în nordul țării, după un schimb masiv de focuri, care avea scopul de a lua cu asalt vila în care se baricadaseră. Pentru a pune capăt situației, americanii folosesc elicoptere Apache și avioane antitanc A-10. Mustafa, nepotul lui Saddam, care nu are decât paisprezece ani, luptă până la moarte. Trei săptămâni mai târziu, ocupanții îl capturează pe Ali Chimicul. Cu toate astea, evenimentele se complică: la sfârșitul lunii august, un atac sinucigaș face șaptesprezece victime la sediul ONU din Bagdad, una dintre acestea fiind șeful misiunii, Sergio Vieira de Mello. Va mai fi nevoie de încă patru luni pentru uciderea tiranului decăzut. O gardă de corp arestată în apropiere de Tikrit îi dezvăluie ascunzătoarea. În noaptea de 13 spre 14 decembrie 2003, forțele speciale americane lansează un raid masiv asupra unei ferme din al-Daour, localitate situată la câțiva kilometri de al-Awja, satul natal al lui Saddam. În grădină, acestea găsesc o trapă metalică ce acoperea o „gaură de șoarece” de 2,5 m adâncime. Înăuntru, un bătrân

cu barbă şi părul neîngrijit le răspunde de îndată: „Eu sunt Saddam Hussein. Sunt preşedintele Irakului şi sunt gata să negociez”. E imediat dus cu elicopterul la Bagdad, la închisoarea rezervată foştilor lideri ai Irakului. După îndelungi interogatorii conduse de serviciile americane şi de membrii Tribunalului Special Irakian înființat pentru judecarea crimelor ba’athiste, procesul său începe la data de 19 octombrie 2005. Saddam apare cu barba groasă, părul grizonant şi tenul brăzdat de riduri; este însă combativ. Se apără pas cu pas, respinge toate crimele de care este acuzat şi are o atitudine tot mai provocatoare. Defectele de procedură şi discordia de la nivel politic care îl înconjoară ajung să transforme această şansă istorică pentru Irak într-un circ judiciar interminabil. Deşi celelalte procese ale sale nu fuseseră încă finalizate, la 5 noiembrie 2006 este în cele din urmă condamnat pentru crime împotriva umanității din cauza masacrelor comise în timpul represiunii şiiților din anii ’80. Condamnat la moarte prin spânzurare, este executat la 30 decembrie 2006, la ora 6 dimineața, într-o bază militară irakiano-americană de la Bagdad, tabăra „Justiției”, sub insultele călăilor săi. Unul dintre ei îi strigă în ultimul moment: „Să ajungi în iad!” „Iadul numit Irak?”, îi răspunde Saddam, înainte să-şi facă ultima rugăciune şi să se deschidă trapa.

22. FAMILIA ASSAD, TATĂ ŞI FIU
de Bernard Bajolet

Siria este o țară în ruină. Vechiul oraş Alep, poartă a Orientului către Europa şi a Europei către Orient, este distrus. În urma războiului civil pe cale să se încheie au murit 500.000 de oameni, o treime din populație a fugit din țară, iar o alta s-a deplasat în interior. Principalul responsabil pentru acest dezastru, Bashar al-Assad, n-a ezitat să folosească arme chimice împotriva poporului sirian, a dat ordin să se arunce butoaie cu explozibil în zonele rebelilor, a trimis zeci de mii de adversari la închisoare, mulți dintre aceştia fiind executați sau pierzându-şi viața în timp ce erau torturați. Cu toate astea, Bashar este tot în fruntea țării, el, care nu fusese pregătit decât în ultimul moment să-i succeadă tatălui său; nu avea calitățile acestuia şi nu se asemăna nici măcar cu fratele său, Bassel, care inițial fusese ales să ducă mai departe dinastia. Cum poate fi explicat acest mister?

Punctul central al regimului sirian este natura sa sectară. Puterea reală este de fapt deținută aproape exclusiv de alauiți (10-12% din populație înainte de războiul recent). Continuarea exercitării acesteia este o chestiune de supraviețuire pentru comunitate, care este gata să măcelărească restul populației în cazul în care ar fi necesar. Acesta este motivul pentru care membrii săi îl susțin pe Bashar. Acelaşi motiv explică de ce regimul sirian nu se poate reforma şi nici nu poate ceda vreo fărâmă din puterea deținută.

Aşadar este necesar să ne aplecăm asupra religiei alauite – deşi aici este mai puțin vorba de religie, cât de comunitarism – pentru a înțelege mai bine sursele puterii autocratice din Siria şi pentru a readuce în prezent mecanismul prin care Hafez al-Assad a reuşit să pună mâna pe putere.

Lenta ascensiune a alauiților

Fondatorul sectei a fost Muhammad ibn Nusayr al-Namiri, care provenea dintr-un trib de la est de Eufrat şi care a murit în 884. Acesta este motivul pentru care adepții săi au fost numiți nusairi vreme îndelungată. Dar începând cu anii ’20, în timpul mandatului francez, aceştia au preferat să-şi spună alauiți[146], denumire care provine de la numele lui Ali, ginerele profetului Mahomed, ceea ce, în aparență, îi leagă în mod avantajos de şiism, deci de islam. Ibn Nusayr a spus că adevărul i-a fost revelat de cel de-al unsprezecelea imam şiit, Hassan al-Azkari; pentru şiiții duodecimani[147] (astăzi majoritari în Iran), acesta era tatăl lui Mohamed al-Madhi, al doisprezecelea şi ultimul imam, care a murit la vârsta de cinci ani (pentru şiiți, el este doar „ascuns” şi va reapărea la sfârşitul veacurilor pentru a mântui lumea). Ibn Nusayr, care refuza să recunoască existența lui Mahdi, s-a proclamat cel de-al doisprezecelea imam. În secolul al X-lea, doctrina sa ajunge la Alep, apoi, în secolul următor, în Laodiceea (Latakia) datorită lui Tabarani[148], care poate fi considerat fondatorul ramurii siriene a sectei.

Religia alauită încă are câteva zone necunoscute, având în vedere că aceasta este în esență secretă. Din câte se ştie, se bazează pe un extraordinar sincretism al religiilor şi

---

[146] A nu se confunda cu epitetul asociat dinastiei marocane, care se consideră descendentă a profetului Ali.

[147] Duodeciman, pentru că recunosc doisprezece imami: Ali şi succesorii săi, unul dintre aceştia fiind Mahdi.

[148] Sourour ibn al-Qassim al-Tabarani (decedat în 1034 sau în 1035), a nu fi confundat cu teologul sunnit Abu al-Qassim Souleiman al-Tabarani (decedat în 970).

filozofiilor străvechi, pornind de la mazdaismul şi maniheismul persane şi mergând până la neoplatonismul grecesc şi islam, în special şiit, ajungând până la creştinism. În centrul doctrinei se găseşte o treime sfântă: Ali – care este de origine divină, aşa cum este Isus pentru creştini –, Mahomed şi Salman Persanul, companionul eliberat al Profetului. Coranul este una dintre cărţile sfinte ale religiei alauite, dar, într-un sens tainic, acesta reprezintă *batin*-ul (care provine de la rădăcina *BTN*, „pântec"). Disimularea este astfel ridicată la rang de virtute. Aşadar, alauiţii nu au nici o dificultate să pretindă că sunt musulmani şi să le imite acestora riturile atunci când situaţia o impune.

Adepţii doctrinei ţin un fel de post, care este însă diferit de Ramadan. Nu fac pelerinaj la Mecca şi nici nu practică abluţiunea. Nu au moschei şi îşi fac rugăciunile în propriile case. Respectă anumite restricţii alimentare, dar nu pe cele care se regăsesc în islam. În schimb, nu doar că vinul nu este interzis, dar are şi o semnificaţie religioasă. Alauiţii celebrează Ashura şiită (în memoria martiriului imamului Hussein) – fără flagelări –, dar şi sărbătorile creştine, cum ar fi Crăciunul sau Paştele, ca să nu mai vorbim de Nowruz, sărbătoare care datează din perioada zoroastrismului şi care salută revenirea primăverii. Misterul care înconjoară religia alauită a dat naştere la tot felul de zvonuri despre depravarea adepţilor săi şi a servit drept pretext pentru masacrele care i-au marcat istoria. Sirianul Ahmad ibn Taymiyya (1268–1328), un nume de referinţă pentru salafiştii contemporani, îi considera pe nusairi „mai necredincioşi decât evreii şi creştinii" şi recomanda „război şi pedepse împotriva lor, potrivit legii islamice". Deşi teologii şiiţi erau mai puţin virulenţi decât cei sunniţi, îi considerau totuşi pe alauiţi eretici din cauza ridicării la rang de divinitate a lui Ali.

Alauiții au suferit persecuții, cele mai teribile având loc, fără îndoială, în 1317, în perioada domniei mamelucilor (aproximativ 20.000 de victime), şi în 1516 (10.000 de morți), când sultanul Selim I a inaugurat perioada otomană. Asemenea catarilor din sudul Franței sau bogomililor din Bosnia, alauiții s-au izolat în munți, adică în Jebel Ansariye (sau Jebel alauit), din sud-estul Latakiei, pentru a scăpa de persecuții. Această izolare a contribuit la accentuarea introversiunii lor ezoterice şi a endogamiei. Până în prima jumătate a secolului XX nu coborau din refugiile lor montane decât pentru a se pune în slujba „sirienilor”, adică a burgheziei sunnite, în timp ce fetele, atunci când nu erau trimise de părinții lor în bordelurile din Beirut (deşi se aflau încă la vârsta pubertății), deveneau de mici doici pentru tot restul vieții. Amintirea acestor persecuții şi umilințe rămâne foarte prezentă în memoria colectivă a alauiților.

Cum au făcut trecerea de la întuneric la lumină şi de la cel mai de jos nivel al societății până în vârful puterii?

Această comunitate a început să-şi depăşească condiția modestă în timpul exercitării mandatului francez în Siria şi Liban (1920–1946). După Primul Război Mondial, aceasta s-a manifestat favorabil față de Franța, care a eliberat-o de jugul otoman. Rebeliunea şeicului alauit Saleh al-Ali în 1919 a fost doar un episod izolat, ale cărui proporții au fost exagerate câteva decenii mai târziu de propaganda lui Hafez al-Assad. De fapt, majoritatea alauiților susțin puterea mandatară după ce aceasta din urmă a creat un „stat” alauit autonom, a cărui înființare chiar ei o ceruseră. Crearea unui astfel de „stat” – dizolvat câțiva ani mai târziu – a fost parte din dorința colonizatorului de a diviza Siria pentru a o controla mai bine şi pentru a proteja principala schimbare pe care o impuseseră în zonă: crearea Libanului. Hafez al-Assad nu-i va ierta niciodată Franței această împărțire – această „mutilare”, după cum el însuşi avea să o

numească, deşi la vremea respectivă majoritatea coreligionarilor săi primiseră cu entuziasm schimbarea.

Cu toate că spiritul colonial în care Franța şi-a exercitat mandatul asupra Siriei şi Libanului a fost de atunci criticat de politicieni şi jurnalişti francezi mai lucizi decât alții, Franța n-a lăsat doar o moştenire negativă. Datorită învățământului obligatoriu, tinerii alauiți au putut, asemenea tuturor micilor sirieni, să învețe să citească şi să scrie, apoi unii dintre ei au reuşit să intre în şcoli pentru pregătirea profesorilor sau a subofițerilor, şi chiar a ofițerilor. Astfel s-a format coloana vertebrală a partidului Ba'ath.

În timpul mandatului francez, aceştia s-au înrolat în număr mare în unitățile auxiliare înființate de Franța. Au oprit greve, au suprimat protestele oponenților – majoritatea sunniți – şi au strâns informații în numele ocupantului. În această perioadă, ei au fost, într-un fel, „harkii" Franței din Siria.

Dar există un alt motiv, profund cultural, care i-a determinat pe alauiți să se alăture armatei şi, mai târziu, „serviciilor": Siria s-a născut, cu câteva milenii înainte de era noastră, din practicarea comerțului. Aflată la polul opus valorilor Franței feudale, această activitate era percepută – şi încă este – de burghezia sunnită (şi creştină), moştenitoare a acestor secole de civilizație, drept cea mai nobilă meserie, în timp ce armata sau administrația erau sortite dispreţului. Astfel, majoritatea membrilor burgheziei sunnite au abandonat în mare măsură armata şi serviciile, lăsându-le pe seama alauiților, care le vedeau într-o manieră complet diferită, ca mijloc de avansare socială.

Alauiții au fost cei care, alături de creştini şi druzi, şi-au exprimat îngrijorarea față de perspectiva retragerii Franței, menționată pentru prima dată în 1936 de Frontul Popular al lui Léon Blum. Odată pusă în practică în 1946, aceştia au

rezistat câțiva ani guvernului Siriei independente dominate de sunniți. Dar își pregăteau în secret ascensiunea, bazându-se pe doi vectori de influență: armata, în care au continuat să se infiltreze recurgând masiv la cooptare, și partidul Ba'ath, rodul unei maturizări lente,[149] înainte de înființarea sa oficială la Damasc în aprilie 1947.

Alauiții, asemenea altor membri ai comunităților minoritare, cum erau mai ales creștinii, au fost atrași de la început de cele trei valori ale acestui partid: naționalismul – care le atenua originea comunitară în cadrul conceptului de arabitate –, secularismul – care distrăgea atenția de la erezia de care erau bănuiți – și progresismul – care răspundea aspirațiilor lor referitoare la justiție și avansare socială.

Preluarea puterii

Influențat de valul puternic al naționalismului arab reprezentat de Nasser în Egipt (iunie 1956) și de Kassem și Aref în Irak (iulie 1958)[150], partidul Ba'ath s-a infiltrat treptat în societatea și politica din Siria, astfel că la 8 martie 1963 a organizat o lovitură de stat în urma căreia a preluat puterea de la Damasc, împreună cu alte partide naționaliste și progresiste, la o lună după cea care adusese la conducere

---

[149] La începutul anilor '30, Michel Aflak (creștin ortodox) și Salah Eddine (sunnit) au fondat la Paris Uniunea Studenților Arabi din Franța, care se ghida după preceptele naționalismului arab, apoi au creat la Damasc în 1939 Cercul Renașterii Arabe, împreună cu Zaki al-Arzouzi (alauit).

[150] La 14 iulie 1958, generalii Abdul Salam Aref (membru Ba'ath pro-Nasser) și Abdul Karim Kassem (naționalist) răstoarnă monarhia de la Bagdad. Faisal II, o mare parte a familiei sale și prim-ministrul Nuri Said sunt masacrați. În februarie 1963, Aref îl elimină pe Kassem.

la Bagdad filiala sa irakiană. A urmat apoi o luptă surdă la nivelul puterii siriene între membrii de partid sunniți, conduşi de noul preşedinte Amin al-Hafez, şi alauiții conduşi de Salah Jadid. Aceştia din urmă anticipează acțiunea pe care Amin al-Hafez doreşte să o pună în practică, aceea de a elimina membrii necorespunzători, prin urmare, în februarie 1966, preiau puterea şi desfăşoară, la rândul lor, o vastă campanie de epurare în cadrul partidului, armatei şi administrației. Vechea gardă moderată este astfel îndepărtată.

Cei mai emblematici lideri ai săi, Michel Aflak şi Salah Bitar, cofondatori ai partidului Ba'ath, sunt nevoiți să plece în exil.[151] Imediat după lovitura de stat din 1966, Hafez al-Assad, şef al Statului-Major al Forțelor Armate Aeriene din 1964, este numit ministru al apărării de către Salah Jadid, care devenise personalitatea politică dominantă din cadrul guvernului. Mai pragmatic decât acesta din urmă, al-Assad stătuse deoparte în timpul loviturii de stat, dar avansase mult pe scara ierarhică în cadrul comitetului militar secret al Ba'ath, pe care îl fondase în 1959 în Egipt – unde fusese trimis în misiune – împreună cu alți ofițeri alauiți (inclusiv Salah Jadid şi Mohammad Omran[152]) şi câțiva sunniți (inclusiv Mustafa Tlass). Prin intermediul acestui comitet, Assad îşi infiltrase oamenii în armată. Nu-i mai rămânea decât să-şi dea la o parte propriul şef. Episodul cunoscut sub numele de Septembrie Negru în Iordania i-a oferit această ocazie: în timp ce regele Hussein se angajase să-i zdrobească pe palestinieni, Salah Jadid a trimis unități

[151] Salah Bitar va fi asasinat din ordinul regimului la Paris, la data de 21 iulie 1980.

[152] Acesta va fi revocat din funcție în timpul loviturii de stat din 1966, apoi asasinat în Liban în 1972.

blindate (sub comandament sirian) ale Armatei pentru Eliberarea Palestinei pentru a le veni în ajutor. Assad a refuzat să ofere protecție aeriană trupelor, care au trebuit să se retragă. Amenințat cu destituirea, acesta a preluat conducerea şi i-a arestat pe Jadid şi Nureddin al-Atassi, care ocupa funcția de preşedinte. Primul a murit în închisoare douăzeci şi trei de ani mai târziu. Cel de-al doilea a petrecut douăzeci şi doi de ani în spatele gratiilor. Bolnav, a fost eliberat cu puțin timp înainte de a muri. Astfel, Hafez al-Assad a devenit noul stăpân al Siriei la 13 noiembrie 1970. În martie 1971 a fost „ales" preşedinte al republicii prin sufragiu universal cu... 99,2% din voturi!

Hafez al-Assad: leul **şi** vulpea

Hafez al-Assad s-a născut la 30 octombrie 1930 în satul Jebel Ansariye din districtul Qardaha, într-o familie alauită de țărani săraci. Potrivit biografiei oficiale, în 1927 tatăl său şi-a luat porecla „Assad" („Leul") pentru a marca opoziția sa acerbă față de mandatul francez... Elev strălucit, tânărul Hafez este înscris la Academia Militară din Homs, ale cărei cursuri sunt gratuite, apoi este trimis în URSS pentru o perioadă de unsprezece luni, unde va urma un program de pregătire suplimentară ca pilot de vânătoare. În 1957 se căsătoreşte cu Anissa Makhlouf, dintr-o familie alauită mai bogată decât a sa. Cei doi vor avea cinci copii: Bushra, născută în 1960; Bassel, născut în 1962 (decedat în 1994); Bashar, în 1965; Majd, în 1966 (decedat în 2009); şi, în sfârşit, Maher, în 1967.

Deşi a câştigat puterea cu ajutorul armatei, Hafez este un politician în adevăratul sens al cuvântului. Devenit membru al partidului Ba'ath de la frageda vârstă de şaptesprezece ani, acesta nu a putut, la momentul „mişcării corective" din

noiembrie 1970, să-şi aroge vreo victorie militară: în timpul Războiului de Şase Zile din iunie 1967, în timp ce era ministru al apărării, aviaţia siriană a pierdut cincizeci şi patru de avioane. La acea vreme, ambasadorul Franţei la Damasc i-a prezis un viitor sumbru. După cum am văzut, Hafez al-Assad n-a reuşit să se impună la conducerea ţării prin fapte de război strălucite, ci prin intermediul conspiraţiilor şi al infiltrării oamenilor săi în instituţii-cheie.

Extrem de suspicios, paranoic chiar, Assad îşi consolidează puterea cu ajutorul numeroaselor servicii de informaţii (în anii ’80 existau vreo şase), care rivalizau între ele, pătrunzând la toate nivelurile societăţii şi terorizând populaţia. Mii de oameni sunt arestaţi, ţinuţi captivi în cel mai mare secret şi uneori torturaţi. Mulţi nu-şi vor mai revedea niciodată familiile. În schimb, după eşecul războiului din octombrie 1973 (numit de către Israel „războiul de Yom Kippur”), Assad nu mai dorea o armată puternică care să-i poată ameninţa puterea. De aici şi atitudinea sa moderată din deceniile următoare cu privire la Israel, arma chimică trebuind, în lipsa celei nucleare, să joace un rol descurajator. Armata siriană este formată din oameni săraci, slab pregătiţi şi echipaţi, cu excepţia unui număr mic de unităţi de elită concepute mai mult pentru a proteja regimul decât pentru a lua parte la vreun război, în special Divizia 4 blindate şi garda prezidenţială, ambele încredinţate apropiaţilor lui Hafez.

Regimul Assad seamănă mai mult cu o tiranie de tip oriental decât cu una stalinistă sau nord-coreeană: părerile oamenilor nu au nici o importanţă atât timp cât ele nu ies la lumină. Regimul domneşte prin frică. Îi este cunoscută ura pe care o inspiră şi nu face nimic pentru a o atenua, având în vedere că aceasta este parte integrantă a sistemului său de putere. Pe scurt, nu este vorba despre modelarea minţii oamenilor, ci pur şi simplu despre îngrădirea libertăţii de

exprimare. La fel, nu există nici o preocupare ideologică privind economia. Din contră: burghezia sunnită sau creştină poate continua să prospere, cu condiția să nu amenințe stabilitatea puterii. Pe de altă parte, orice intenție de a contesta regimul ori preşedintele, sau, mai rău, de a-l răsturna, este brutal reprimată. În 1982, Assad, asemenea pisicii care pândeşte şoarecele la marginea ascunzătorii, nu intervine atunci când în nordul Siriei izbucneşte o revoltă, pentru că scopul său era să-i descopere pe făptaşi şi să-i atace mai târziu cu toată forța. La ordinul său, în februarie 1982, oraşul Hama, epicentrul mişcării contestatare a Fraților Musulmani, este înconjurat, apoi distrus, rezultând între opt mii (potrivit lui Patrick Seale, care estimează un număr mai mic) şi douăzeci de mii de victime, sau chiar mai mult.

Assad nu se dă în lături de la asasinate politice şi nu se ascunde. Mai ales în Liban, unde asemenea manifestări sunt ceva obişnuit. În martie 1977, Kamal Joumblatt, fondatorul Partidului Socialist Progresist şi eminentă personalitate din rândurile druzilor, este asasinat lângă un punct de control sirian. Câțiva ani mai târziu, Hafez al-Assad îl convoacă pe fiul său rebel, Walid, ocazie cu care evocă amintirea tatălui acestuia: „Ah, ce om extraordinar era Kamal! Şi când te gândeşti că, cu cincisprezece zile înainte de moartea sa, stătea acolo, Walid, în fața mea, pe scaunul pe care stai şi tu!”[153] Dar represiunea lui Hafez al-Assad se desfăşoară – în general – într-un mod mai țintit decât cea condusă de rivalul său irakian, Saddam Hussein, care elimina familii întregi pentru prevenirea actelor de răzbunare ale supraviețuitorilor. Assad nu omite să transmită condoleanțe văduvelor victimelor sale; nu este

---

[153] Mărturie culeasă de autor.

însă o manifestare a cinismului său, ci un fel de politeţe orientală. A pus chiar un Mercedes la dispoziţia soţiei unuia dintre miniştrii săi despre care se spunea că fusese ucis din ordinul său, şi i-a plătit studiile fiului acestuia.

Assad nu are cabinet. Obişnuieşte să spună: „Nu am consilieri, ci doar informatori”. În sistemul său, guvernul nu contează. Prim-ministrul, în general sunnit, joacă un rol de faţadă, la fel şi ministrul apărării, Mustafa Tlass, un sunnit din Homs, colegul lui Assad de la Academia Militară, iar generalii, în mare parte alauiţi, îl iau în derâdere pe la spate. Cei mai mulţi dintre ei, însă nu toţi: Youssef Shakkour (creştin) rămâne şeful Statului-Major al Forţelor Armate până în 1974[154], când este înlocuit de generalul Hikmat Shihabi (sunnit), care avea să ocupe această poziţie până în 1998. Dar aceste personalităţi izolate, servile, înconjurate şi supravegheate de alauiţi nu prezintă nici un fel de ameninţare pentru regim, căruia îi servesc drept garanţie. În mod similar, Abdel Halim Khaddam, ministru al afacerilor externe (1970–1984), apoi vicepreşedinte (1984–2000), sau extrem de loialul Farouk al-Sharaa, ministru al afacerilor externe (1984–2006), apoi vicepreşedinte (2006–2011), joacă rolul de alibiuri sunnite, fără să fie total lipsiţi de influenţă.

Hafez al-Assad a visat, fără îndoială, la „Siria Mare”, un proiect susţinut în 1920 de Congresul general sirian şi împotriva căruia Franţa mandatară a luptat cu îndârjire. El însuşi n-a rostit niciodată aceste cuvinte. Însă aceasta era harta creionată de declaraţiile sale din anii ’70 şi ’80 puse cap la cap: „Siria şi Libanul sunt o singură ţară şi un singur popor”; „Iordania a fost creată pentru dezmembrarea Siriei”;

---

[154] Youssef Shakkour va fi mai târziu ambasador la Paris (1978–1986), apoi ministru adjunct al afacerilor externe. Este tatăl Lamiei Shakkour, fostă ambasadoare a Siriei în Franţa, care îşi reprezintă astăzi ţara la UNESCO.

„Palestina este Siria de Sud”. Cu toate astea, visele sunt diferite de realitatea politică. Assad rămâne realist, preocupat fiind să evite acțiunile riscante cu deznodământ nesigur; Nasser arătase unde puteau acestea să ducă. Chiar şi aşa, această idee ambițioasă a stat la baza sacrificării Libanului, chestiune care poate la început n-a fost premeditată, dar care a fost treptat pusă în practică când s-a ivit ocazia.

Trupele siriene au intrat în Țara Cedrilor într-o frumoasă dimineață de iunie 1976, în primul rând pentru a veni în ajutorul milițiilor creştine din Frontul Libanez amenințate de forțele „de stânga” şi de fedainii palestinieni, care, după ce încercaseră să destabilizeze Iordania cu câțiva ani înainte, se pregăteau să facă acelaşi lucru în Liban. Dar încă din 1978, în contextul Acordurilor de la Camp David dintre Egipt şi Israel, Siria se întorsese împotriva forțelor creştine – considerate prea apropiate de statul evreu –, sprijinindu-se de acum înainte pe grupări şiite (Amal, apoi, din 1982, Hezbollah), druze sau sunnite, care îi jură credință. Siria nu va părăsi Libanul decât în 2005, când, sub presiunea Statelor Unite şi a Franței, va trebui să-şi retragă trupele.

Politica lui Assad față de Israel s-a caracterizat printr-o ostilitate de fațadă, alimentată fără îndoială de un fond antisemit (dovadă în acest sens este, de exemplu, protecția acordată fostului lider nazist Alois Brunner[155]). Dar, după cum am mai spus, această poziție merge mână-n mână cu o atitudine extrem de rețintă, mai ales după războiul din octombrie 1973. Înțelegerea negociată în 1974 între cele două țări prin intermediul lui Henry Kissinger îi permite lui Assad să recupereze jumătate din teritoriile pierdute în

---

155 Alois Brunner, personaj important în exterminarea evreilor – a fost, printre altele, comandantul lagărului de la Drancy; acesta s-a refugiat la Damasc în 1954. A murit în 2001 în capitala siriană.

1967, inclusiv oraşul Kuneitra de pe Înălțimile Golan. Extrem de conştient în legătură cu raporturile de forțe militare şi diplomatice – marcate de slăbiciunea armatei sale şi de pierderea progresivă a influenței URSS-ului –, Hafez al-Assad a pus întotdeauna supraviețuirea regimului său înaintea luptei împotriva Israelului. Poziția pe care o are îl afectează cu atât mai puțin cu cât nu arată nici un interes referitor la cauza palestiniană, în ciuda sprijinului covârşitor al poporului său față de aceasta. Assad, factor de stabilitate în regiune, devine astfel „cel mai bun duşman” al Israelului. Cu toate astea, deşi se angajează de formă în discuții cu americanii, el n-a dorit niciodată să facă pace cu statul evreu, care i-ar fi putut pune în pericol dictatura.

În regiune, politica sa este marcată de ruptura cu Irakul, care îi reproşează acordul de încetare a focului din octombrie 1973, pe fondul unei rivalități strategice profunde: fiecare dintre cele două țări vecine, conduse de ramurile concurente ale partidului Ba'ath, încearcă să-şi impună influența în subregiune. Iranul îşi oferă sprijinul față de Hafez, primul şef de stat arab care a recunoscut Republica Islamică. Procedând astfel, acesta prelungeşte şi consolidează o relație începută în timpul şahului, pe care l-a vizitat la Teheran în decembrie 1975. În timpul războiului dintre Irak şi Iran, din 1980 până în 1988, Siria acordă întregul său sprijin regimului mullahilor. Cu toate astea, Hafez al-Assad n-a fost niciodată dependent de Iran, cu care se angajează în Liban într-un joc subtil, alternând momentele de alianță cu cele de neîncredere. Având întotdeauna nişte aşi în mânecă, el are, de asemenea, grijă să nu întrerupă legăturile cu Arabia Saudită, care îi acordă mai multe împrumuturi. Relațiile diplomatice cu Riadul nu vor fi rupte decât în 2005, în vremea lui Bashar, după asasinarea lui Rafik Hariri.

În ianuarie 1971, la scurt timp după preluarea puterii, Assad s-a grăbit să liniştească URSS-ul, care va fi principalul său sprijin la nivel militar. Dar ceea ce contează cel mai mult pentru „Leul din Damasc” este recunoaşterea venită din partea Statelor Unite, pe care o va obţine odată cu vizitele lui Richard Nixon în iunie 1974 şi Bill Clinton în octombrie 1994. Secretarii de stat, în special Henry Kissinger şi James Baker, sunt primiţi la Damasc cu mare respect. Primul a vizitat Siria de douăzeci şi opt de ori în cadrul „politicii paşilor mici”[156]. În ciuda resentimentului lui Hafez al-Assad faţă de Franţa şi a evenimentului pe care nu-l poate uita, asasinarea lui Louis Delamare, ambasador al Franţei în Liban, în septembrie 1981, cele două ţări partenere s-au menajat reciproc: vizitele lui Hafez la Paris, la invitaţia preşedinţilor Giscard d’Estaing (iunie 1976) şi Jacques Chirac (iulie 1998), s-au numărat printre puţinele sale călătorii în străinătate. La rândul său, dictatorul sirian l-a primit pe François Mitterrand la Damasc în noiembrie 1984, apoi pe Jacques Chirac în octombrie 1996. Assad înţelege atât de bine franceza, încât îşi corectează interpretul, dar evită să vorbească limba din naţionalism sau pentru a-şi acorda mai mult timp în pregătirea răspunsurilor.

Dispreţuind banii şi fastul puterii, dictatorul duce o viaţă de familie simplă, într-un mediu auster, departe de obiectele aurite şi cristalele apreciate de omologii săi orientali sau de elitele levantine. Preferă să locuiască şi să lucreze din greu în casa sa din cartierul Malki decât să stea în impozantul

---

[156] Sau „diplomaţia navetei”. După războiul de Yom Kippur din octombrie 1973, Henry Kissinger a negociat acordul de încetare a focului dintre Egipt şi Israel, apoi între Israel şi Siria. Apoi caută mai degrabă să obţină treptat progrese în disputele israelo–arabe decât o soluţie globală, care la acea vreme îi pare inaccesibilă.

palat de marmură construit pe un fel de „Munte Pleşuv", care domină unul dintre cartierele moderne ale Damascului şi unde primeşte miniştri de externe şi şefi de stat. Singurul element decorativ din birou, a cărui hârtie îngălbenită n-a fost niciodată înlocuită, este un tablou care reprezintă victoria din 1187 a lui Saladin de la Hattin, de lângă lacul Tiberiada.

Pasăre de noapte, Assad se trezeşte în jurul orei 9, începe să lucreze la 10 dimineața, ia un prânz frugal (produse lactate, fructe, puțină carne), apoi lucrează fără întrerupere până la 2 sau 3 dimineața. Citeşte câteva ziare înainte să adoarmă în jurul orei 4. Iese destul de puțin din birou, citeşte numeroasele rapoarte primite – pentru că nu ține niciodată întruniri –, îşi sună uneori în toiul nopții demnitarii de rang înalt, şeful Statului-Major al Armatei sau directorii serviciilor de informații. Assad nu primeşte vizitatori sirieni decât atunci când se află în Latakia, într-un palat destul de simplu, dar care oferă o privelişte uluitoare asupra mării de smarald; îşi evită miniştrii, cărora le dă instrucțiuni prin intermediul şefului său de cabinet; nu apare în public şi nu călătoreşte în provincie. Pe scurt, un păianjen care îşi țese pânza din fundul peşterii sale.

În anii '80, aflat la apogeul puterii sale, Hafez al-Assad – un cap mare sprijinit pe un trup ascetic fragil şi uşor înclinat, un cap pleşuv cu o frunte imensă, o privire pătrunzătoare scoasă în evidență de sprâncenele arcuite, nas puternic, voce uşor răguşită – duce cu gândul la imaginea unui vultur. O mustață subțire cenuşie dă o uşoară notă umană imaginii sale. Uneori distant şi rece, alteori politicos şi amabil, Hafez ştie cum să-şi fascineze sau să-şi seducă gazdele străine, cu care îi place să poarte îndelungi discuții argumentate. Extrem de lungi. Cu un „preț" în funcție de rangul şi de țara din care provin: nouă până la zece ore pentru un secretar de stat american, cinci

ore pentru un ministru francez al afacerilor externe şi două ore şi jumătate pentru un „simplu” emisar. Aceste discuţii îndelungate puneau probleme fiziologice vizitatorilor, chestiune perfect deliberată: trebuiau să solicite o pauză, fapt care îi umilea şi îi readucea la condiţia de muritori în faţa semizeului de la Damasc, care nu părea să fie afectat de astfel de probleme. Într-o zi a avut loc un spectacol amuzant în timpul unei audienţe acordate lui Roland Dumas, care, după trei sau patru ore, a trebuit să capituleze din cauza vezicii sale.

De la Machiavelli, Assad a preluat învăţăminte fără să-i fi citit probabil vreodată operele: nu există niciodată prieten sau duşman total şi definitiv; prin urmare, primul trebuie ajutat, evitând în acelaşi timp să-l scoatem cu totul din necaz; cel de-al doilea trebuie combătut cu putere, însă fără a-l învinge complet. Are în mod fundamental dublă personalitate: politicos, dar nemilos şi răzbunător; lucid şi, în acelaşi timp, vrăjit de imaginea sublimă dată de propaganda pe care el însuşi a inspirat-o, permiţând ca numele să-i fie scandat de mulţimi de poliţişti în civil, să i se pună portrete în tot Damascul şi aiurea, să-i fie ridicate statui (realizate în Coreea de Nord) chiar şi în cele mai îndepărtate zone ale ţării, fapt surprinzător pentru călători; permite şi ca toate podurile de pe Eufrat să-i poarte numele. În timpul în care s-a aflat la putere, Siria a devenit „Siria lui Assad”, aşa cum Arabia a devenit „saudită”. Conducătorul Siriei – purtat poate de credinţa alauită în metempsihoză – aproape că se crede nemuritor.

Cu toate astea, Moartea nu-l uitase. După ce ani de-a rândul s-a amuzat pe seama diplomaţilor şi a altor observatori, ea l-a găsit pe dictator, care moare în urma unui atac de cord la data de 10 iunie 2000. Hafez îl pregătise pe Bassel, fiul cel mare, să-i succeadă în funcţie. Mare sportiv, campion la sărituri peste obstacole şi

windsurfing, acesta din urmă se bucura de un oarecare prestigiu. Era un băiat inteligent, frumos, cu o anumită doză de umor, pragmatic la nivel politic, serios, deşi lucra cu moderaţie, vorbea mai bine franceză decât engleză, relativ deschis şi fidel ca prieten, dar extrem de pătruns de statutul şi destinul său, abordabil, dar uneori dur şi nemilos. De înălţime medie, dar bine făcut şi cu o figură plăcută, Bassel avea mare succes la femei, unele dintre acestea arătându-şi interesul faţă de el. Deşi era cinstit, ţinându-se la distanţă de afacerile care îi acaparau verii, „delfinul” avea totuşi o latură de „copil răsfăţat”. Colecţionar de maşini sport şi limuzine somptuoase, spre deosebire de tatăl său, nu dispreţuia luxul, şi uneori amintea de prinţii moştenitori ai caselor regale europene (pe unii îi cunoştea).

Ce păcat însă! La 21 ianuarie 1994, Bassel moare la volanul Mercedesului 600 SLE pe drumul spre aeroportul din Damasc, de unde urma să se îmbarce către Germania. În ciuda inevitabilelor speculaţii din presa locală, nu există nici o îndoială cu privire la faptul că a fost vorba de un accident: moştenitorul conducea foarte repede, asumându-şi riscuri. Pentru tatăl său a fost o catastrofă umană şi politică. Când preşedintele libanez Hraoui l-a sunat pentru a-şi exprima condoleanţele, l-a auzit cum plângea cu suspine.

Bashar al-Assad, între hazard şi necesitate

La sfârşitul anilor ’80, Bashar, care din când în când putea fi găsit acasă la fratele său Bassel, de care era apropiat, oferea imaginea unui tânăr bine crescut, modest, puţin jenat de alura sa longilină. Pe scurt, era un „băiat drăguţ”. Când era întrebat, susţinea că politica nu-l interesează: „O las pe seama lui Bassel”. Tocmai absolvise Facultatea de

Medicină şi voia să se specializeze în oftalmologie în străinătate. La început se gândise să meargă în Franța (franceza era limba străină pe care o vorbea cel mai bine), dar tatăl său i-a interzis, poate pentru ca fiul său să nu intre în contact cu sirienii sau libanezii expatriați, care l-ar fi expus tentației de a se angaja în politică sau care ar fi prezentat un risc pentru siguranța lui. Aşadar a plecat la Londra în toamna anului 1992 pentru a-şi finaliza studiile.

La acea vreme, nimeni nu şi-l imagina pe Bashar în funcția de preşedinte al Republicii Arabe Siriene. Însă soarta avea să decidă altfel. Imediat după moartea lui Bassel, tânărul doctor este readus la Damasc şi trimis de tatăl său la Academia Militară din Homs. Câțiva ani mai târziu, preia conducerea Societății Informatice Siriene, unde supraveghează introducerea Internetului în Siria. În 1999 este promovat la rangul de colonel. La cererea tatălui său, merge la Beirut, apoi la Paris, unde Jacques Chirac îi deschide porțile Europei.

După moartea lui Hafez al-Assad, vicepreşedintele Abdel Halim Khaddam asigură interimatul. El îl numeşte pe Bashar general, şef al Forțelor Armate Siriene. Parlamentul modifică constituția reducând vârsta minimă pentru candidații la preşedinția țării: de la 40 la 34 de ani (Bashar s-a născut la 11 septembrie 1965); propune apoi candidatura acestui tânăr, care este ales preşedinte prin vot universal la 10 iulie 2000 cu un scor triumfător. Evident, fiecare dintre aceste cuvinte – constituție, parlament, ales, vot universal – trebuie puse între ghilimele.

La începutul anilor 2000, puiul de leu le face interlocutorilor străini o impresie ambiguă. Mai mare decât Bassel, dar fără să aibă o constituție atletică, cu umerii lăsați, nu are nici prestanță, nici autoritate firească. Capul turtit, bărbia lipsită de fermitate, privirea albastră, dar goală, uşor peltic, toate aceste trăsături pot da impresia

unui individ prietenos şi deschis, dar şi înşelător, evaziv şi viclean. Puțin din înfățişarea sau din caracterul său aminteşte de tatăl sau fratele dispăruți. În afară poate de o simplitate aparentă moştenită de la primul şi gustul pentru lux, manifestat într-o măsură mai mică decât la al doilea. Spre deosebire de fratele său mai mare, Bashar fusese crescut într-o manieră dură, trebuind, de exemplu, să se mulțumească cu un Peugeot vechi, deşi Bassel conducea un Porsche sau Rolls-Royce.

Bashar se deosebeşte de tatăl său şi prin stilul său de viață şi obiceiurile pe care le are în timp ce lucrează: spre deosebire de comportamentul sobru al lui Hafez, personalitatea lui Bashar ascunde o latură hedonistă; după cum am văzut, Hafez lucra noaptea; Bashar, dimineața. Se trezeşte devreme şi citeşte rapoartele serviciilor secrete şi ale comandamentului militar. La fel ca tatăl său, lucrează singur, dar nu se poate sprijini pe înalții demnitari, toți fiind pensionari sau înlăturați. Mohammad Daaboul („Abu Selim”), şeful său de cabinet, Boutheina Shaaban, consilierul său pe probleme politice şi de comunicare, sau Ali Mamlouk, sunnit, director al Biroului de Securitate Națională, sunt simpli executanți. Bashar se sprijină mai mult decât tatăl său pe întregul clan: fratele său Maher, şeful diviziei a 4-a blindate; familia mamei sale, Makhlouf; socrii săi, familia Akhras, care, deşi sunnită, şi-a legat soarta de cea a regimului.

Faptul că demnitarii regimului au acceptat atât de uşor un tânăr de treizeci şi ceva de ani, despre care cu câțiva ani înainte se presupunea că era interesat doar de medicină, nu este greu de explicat: pentru a rămâne la putere, alauiții nu aveau de ales decât să se alieze cu moştenitorul desemnat, oricare ar fi fost acesta; era cel mai bun mod de a evita luptele fratricide din cadrul comunității. Cu atât mai mult cu cât personalitatea liniştitoare a lui Bashar, lipsa lui de

experiență și de charismă le permisese pentru o vreme să spere că îl vor putea manipula după bunul-plac.

Eroare fatală! În spatele aspectului său cenușiu și puțin timid, discretul Bashar ascundea abnegație, duritate și, poate, o dorință nebănuită de răzbunare. Dacă în trecut nu manifesta nici un interes față de chestiunile politice – și în mod sigur așa și era –, aceasta se întâmpla din cauză că Hafez, care voia să evite orice fel de competiție între fiii săi, îl descurajase. Personalitatea remarcabilă a lui Bassel, față de care Bashar părea că nutrește admirație, afecțiune și, probabil, un complex de inferioritate, i-ar fi alungat oricum din minte orice fel de ambiție de acest gen.

Or, în mai puțin de doi ani de la preluarea puterii, va reuși să dea la o parte câteva zeci de cadre din vechea gardă, armată, partid și administrație. Este liber să acționeze și se folosește de imaginea sa de tânăr modern, care are alături o soție frumoasă, elegantă, cultă, pe jumătate britanică și, în plus, sunnită. Începuturile tânărului președinte sunt pline de promisiuni. Aceasta este „primăvara de la Damasc”: în perioada iulie 2000–februarie 2001, Bashar eliberează șase sute de prizonieri politici, apoi angajează țara într-o politică de liberalizare economică, în special în sectorul bancar. Scopul său? Favorizarea apariției unei clase de mijloc, în special în interiorul comunității sunnite, care putea lărgi baza socială a partidului Ba’ath. Era acesta sfârșitul caracterului comunitar al regimului?

Nici vorbă de așa ceva. Viziunea inițială a lui Bashar era inteligentă, însă lipsită de luciditate. El și apropiații săi trebuie să înfrunte rapid realitatea: vântul liberalizării risca să dea naștere unei situații incontrolabile, comparabilă cu cea prin care Algeria trecuse cu zece ani în urmă. Existau indicii care arătau că sunniții, deja majoritari și călăuziți încă de dorința de răzbunare, se puteau întoarce împotriva regimului dacă li se acorda prea multă putere. Prin urmare,

Bashar al-Assad schimbă tactica şi ordonă arestarea a zeci de intelectuali care avuseseră imprudenţa de a-şi face cunoscută poziţia.

Politica de deschidere nu-şi atinge scopul nici în afara ţării. Cu toate că, după cum am văzut, Jacques Chirac l-a ajutat pe Bashar la cererea lui Hafez (la funeraliile căruia a fost singurul şef de stat occidental prezent), tensiunile între Paris şi Damasc n-au întârziat să apară. Şi asta din cauza Libanului, având în vedere că tânărul preşedinte sirian decisese să intervină în favoarea reînnoirii mandatului pentru omul său de încredere, preşedintele libanez Émile Lahoud, chestiune nepermisă până atunci de constituţia libaneză. Relaţia s-a deteriorat şi cu Statele Unite, care (pe bună dreptate)[157] suspectează că Siria susţine rebeliunea sunnită din Irak. În septembrie 2004, Parisul şi Washingtonul determină Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite să voteze Rezoluţia nr. 1559, prin care se solicita retragerea tuturor forţelor străine (deci siriene) din Liban. Abia după asasinarea lui Rafik Hariri, la 14 februarie 2005, această Rezoluţie va fi pusă în aplicare, ca urmare a reacţiilor venite din Liban şi din întreaga lume. Luând în considerare mijloacele folosite şi ameninţările lui Bashar adresate direct lui Hariri în luna august a anului precedent („voi distruge Libanul, şi o voi pune pe seama ta”), este greu să nu fie considerat responsabil de acest asasinat. Evenimentul a marcat ruptura finală dintre Bashar şi Chirac, având în vedere că pentru acesta din urmă Hariri era un prieten apropiat.

Nicolas Sarkozy, care ca de obicei acţiona diametral opus faţă de predecesorul său, l-a invitat pe Bashar la Paris de trei ori, dar s-a obosit de pomană: a trebuit să decidă

---

[157] Ambasador în Irak la vremea respectivă, autorul acestor rânduri deţine dovada formală în această privinţă.

închiderea ambasadei Franței la Damasc în martie 2012, în contextul reprimării manifestațiilor. François Hollande nu va fi tentat să reia contactul cu acesta: „Assad este la originea problemei şi nu poate fi parte a soluției”, declară el. Cât despre Emmanuel Macron, critic cu privire la direcția care a avut drept consecință marginalizarea Franței, acesta aproape că a luat-o de la zero, după ce Bashar i-a respins tentativele (foarte prudente) de deschidere față de țara sa.

Revolta care a cuprins Siria în martie 2011 se înscrie în contextul Primăverii Arabe, în urma căreia Ben Ali şi Mubarak sunt înlăturați de la putere. În Siria, la fel ca în alte părți, nemulțumirea populară este alimentată de condițiile precare de viață şi de setea de libertate, dar aceasta are rădăcini şi mai adânci, ce se găsesc în dorința de răzbunare a majorității sunnite. Bashar al-Assad a fost adeptul represiunii brutale încă de la începutul manifestațiilor, care au avut loc la Deraa, oraş situat la granița cu Iordania. N-a încercat nici să poarte vreun dialog, nici să calmeze spiritele. În mod sigur a apreciat, încurajat fiind de anturajul său, că orice deschidere ar fi fost percepută ca un semn de slăbiciune. Mulțimea, dominată de sunniți, ar fi forțat digurile, i-ar fi îndepărtat pe alauiți şi i-ar fi trimis înapoi în munți. În 1982, Hafez al-Assad le arătase la Hama care era calea de urmat.

Dar lumea s-a schimbat: în 1982 era posibil să nu se afle nimic sau aproape nimic de masacrele care aveau loc. Primele informații nu pătrunseseră decât treptat, în cercuri relativ restrânse. Treizeci de ani mai târziu, omerta nu mai este posibilă: prin intermediul rețelelor sociale, la care se adaugă şi organizațiile guvernamentale, încă de la primele scurgeri de informații, lumea întreagă află despre abuzuri. Aşa se face că în ianuarie 2014 un fost fotograf criminalist al poliției militare siriene, cunoscut sub pseudonimul de „Cesar”, furnizează aproximativ 50.000 de fotografii

înfățișând cadavre ale unor prizonieri morți în urma torturilor suferite, dintre care numai câteva au fost identificate. Se confirmă astfel existența unui sistem de ucidere sistematică a deținuților politici prin înfometare, boli, tortură; aceste fapte pot fi considerate crime împotriva umanității. Pentru doi dintre cei identificați – tată și fiu –, care dețineau și naționalitate franceză, justiția emite în noiembrie 2018 mandate de arestare pentru trei demnitari ai regimului, inclusiv pentru Ali Mamlouk.

La 21 august 2013, armata siriană bombardează Ghouta, străveche oază situată la est și sud de Damasc, cu obuze care conțin gaz sarin, ucigând cel puțin o mie de oameni, majoritatea civili. În ciuda dezarmării chimice impuse rapid de Consiliul de Securitate al ONU, la inițiativa Rusiei, Siria va continua să bombardeze cu clor – substanță nemenționată în textele oficiale –, dar și cu gaz sarin, având în vedere că mai rămăseseră stocuri care nu fuseseră distruse. Unul dintre aceste bombardamente, care are loc la Khan Sheikhoun, lângă Idlib, la începutul lunii aprilie 2017, a dus la lansarea unor atacuri aeriene coordonate de Statele Unite, Franța și Marea Britanie.[158]

În paralel cu acțiunea de securitate militară, Bashar aplică crizei un dublu tratament politic, pe cât de cinic, pe atât de eficient. Pe de o parte, atacă tinerii educați și cu „legături” extrem de apropiate de cercurile puterii, atrași de valorile occidentale, care jucaseră un rol-cheie în timpul primelor demonstrații. Reperați de „mukhabarați”, serviciile secrete siriene, datorită tehnicilor de supraveghere electronică asigurate de Rusia și Iran, după izbucnirea revoluției aceștia au fost hărțuiți sistematic, arestați și uciși. Siria a fost astfel privată de o parte a tinerilor educați din

---

[158] La rândul său, Statul Islamic a folosit arme neurotoxice, în special împotriva grupurilor de opoziție nonjihadiste.

mediul urban, care reprezentau o speranță pentru viitorul țării, dar şi o amenințare la adresa regimului. Prin urmare, tânărul preşedinte modern de la început este acelaşi cu cel ce va elimina partea cea mai educată a populației sale.

În acelaşi timp, Bashar dă ordin să fie eliberați din închisoare, în luna martie 2011, apoi în luna iunie a aceluiaşi an, câteva sute de deținuți islamişti radicali, care aveau să organizeze mişcările teroriste din sfera de influență a al-Qaida şi, mai târziu, a Statului Islamic. Această operațiune nu avea ca scop doar divizarea opoziției, ci şi radicalizarea în vederea discreditării acesteia, în acelaşi timp întărind amenințarea jihadistă la adresa Occidentului. Astfel, atenția acestuia din urmă ar fi fost deviată de la lupta împotriva regimului, concentrându-se asupra celei împotriva terorismului. Rusia şi Iranul au susținut din plin această strategie, atacând cu prioritate cele mai moderate grupări armate din punct de vedere religios şi ideologic – şi, prin urmare, cele mai periculoase pentru regim, considerate astfel pe bună dreptate „teroriste”.

Planul regimului şi al aliaților săi a dat roade: coaliția condusă de Statele Unite şi-a redus treptat sprijinul pentru grupurile de opoziție, care deveniseră excesiv de „roşii” (grupurile erau clasificate în categoria „verzilor”, care puteau fi susținute, în cea a „roşiilor”, față de care orice sprijin era interzis, şi în cea a „galbenilor”, aflate sub supraveghere). Cu toate astea, unii membri orientali ai clubului au scăpat acestei clasificări, oferind, pe alocuri, ajutor „galbenilor” şi chiar „roşiilor”. Preşedintele Donald Trump a declarat că terorismul era singurul duşman al Americii în Siria, în timp ce omologul său francez, Emmanuel Macron, i-a urmat exemplul, într-o manieră elegantă: „În Siria avem un duşman: Statul Islamic. [...] Poporul sirian are un duşman: se numeşte Bashar al-Assad”. Este finalul unui ciclu, transformându-l pe cel aproape învins în 2012 în câştigător;

devine astfel un paria, ce-i drept însă, unul care din nou nu mai putea fi evitat.

Încă de la începutul revoltei, Iranul a sprijinit regimul, făcând mai întâi apel la Hezbollah. Nu foarte entuziastă la început, gruparea a trecut repede peste reticențe. A trimis mai multe mii de combatanți în Siria, dintre care câteva sute aveau să moară în luptă. Membrii organizației vor participa astfel la bătălia de la Qousseir, din mai 2013.[159] În ceea ce privește Iranul, după ce a trimis „consilieri" pentru a controla armata siriană și milițiile șiite recrutate din Irak și tocmai din Afganistan, a ajuns să desfășoare pe teren câteva mii de pasdarani, al căror vârf de lance, Forța Al-Quds, era comandată de generalul Qasem Soleimani.

Implicarea Iranului în Siria nu are doar mobiluri strict religioase – șiiții duodecimani de la Teheran îi disprețuiesc pe acești alauiți pătrunși de erezie –, ci și fundamental geostrategice: Iranul trebuie să-și consolideze influența în regiune și să-și asigure continuitatea teritorială prin intermediul irakienilor, sirienilor și libanezilor interpuși, până la Marea Mediterană. Bashar este considerat de populația siriană drept omul Iranului. Chiar în interiorul regimului există anumiți demnitari îngrijorați de această direcție a politicii siriene; sunt însă îndepărtați, iar Bashar face să prevaleze alianța (inegală) cu țara mullahilor.

La rândul său, Rusia intră în scenă în două etape: diplomatică, profitând de eschivarea lui Barack Obama de la sfârșitul anului 2013, apoi militară, doi ani mai târziu, în septembrie 2015, odată cu implicarea masivă în bătălie a armatei ruse – consolidate de mercenari – într-o perioadă în care regimul sirian părea a fi în pericol, în ciuda sprijinului

---

[159] În apropiere de frontiera cu Libanul. Armata siriană liberă a luptat împotriva forțelor regimului sirian și cele ale Hezbollah, care au recucerit orașul.

iranian. Pentru Vladimir Putin, această acțiune reprezenta şi o răzbunare față de intervenția occidentală în Libia, asigurându-şi totodată un punct de sprijin în Marea Mediterană. În martie 2016, stăpânul Kremlinului putea declara sarcina „complet îndeplinită". Cu toate astea, forțele ruse au fost menținute la fața locului, una dintre baze aflându-se în satul Hmeimim, la sud-est de Latakia.

Scopul declarat de Iran şi Rusia era „combaterea terorismului". În realitate, Iranul n-a făcut nimic în această privință, iar Rusia n-a întreprins decât acțiuni neînsemnate şi tardive împotriva al-Qaida şi a Statului Islamic. Majoritatea victoriilor împotriva acestor organizații – în nordul şi nord-estul Siriei – au fost aproape în totalitate meritul coaliției occidentale şi al aliaților săi, în special kurzii, aflate sub umbrela „Forțelor Democratice Siriene". Scopul Teheranului şi al Moscovei a fost doar apărarea regimului – şi, prin aceasta, a intereselor lor strategice. Aceşti aliați au permis astfel căderea principalelor fortărețe ale opoziției: Palmyra în martie 2016, Alep în decembrie, Homs în mai 2017, Ghouta în mai 2018, apoi Deraa în iulie.

La rândul său, Turcia, îngrijorată de ascensiunea kurzilor din cadrul PYD, formațiune desprinsă din PKK, cucereşte, în februarie 2017, oraşul Al-Bab din nordul Siriei, pentru a le opri acestora înaintarea. În decembrie 2018 capturează şi oraşul Afrin, situat în nord-vestul extrem al țării, care până atunci fusese controlat de kurzi cu sprijinul ruşilor, pentru a împiedica PYD-ul să unească cele două teritorii ale sale. Între timp, într-adevăr, Turcia şi Rusia începuseră să se apropie. Prima şi-a dat seama de schimbarea raportului de forțe, cea de-a doua considera că ralierea Ankarei la obiectivele sale merita cu adevărat eliberarea kurzilor.

În ceea ce priveşte Israelul, acesta a optat în mod clar pentru menținerea regimului. („Assad este un ticălos, se spunea la Tel Aviv, dar este de preferat unei Sirii conduse de

islamiştii sunniţi.”[160]) Chiar dacă aşa ceva înseamnă fixarea unor linii roşii. Aşadar nu se punea problema tranzitării prin Siria a armelor destinate Hezbollahului. Începând din luna ianuarie 2013, Israelul a efectuat o serie de lovituri aeriene, pentru a reaminti această chestiune părţii interesate.

Încă din august 2018, Bashar putea declara, pe bună dreptate, că „victoria (era) aproape”. Care victorie? În orice caz, nu a lui, ci a Rusiei şi Iranului, de care de-acum depinde soarta lui şi a ţării. O victorie care a semănat moarte şi adâncă durere. Rusia şi Iranul sunt la fel de responsabile precum regimul de la Damasc şi grupurile teroriste pentru abuzurile comise împotriva civililor. Sosirea la putere a lui Vladimir Putin fusese marcată de distrugerea oraşului Groznîi în 1999–2000. A existat şi în cazul său o situaţie similară cu cea de la Hama. Prin urmare, neavând mustrări de conştiinţă, a ordonat forţelor sale aeriene să bombardeze zonele ocupate de rebeli, dar şi pe cele locuite de civili.

Cum a ajuns aici Bashar al-Assad, tânărul bine crescut, rezervat şi puţin stângaci de la sfârşitul anilor ’80? Cum a devenit preşedintele modern din primele luni, dornic să facă bine, măcelarul propriului său popor?

Bashar n-a avut de ales: fie se adapta, fie se lăsa doborât. Era în joc viaţa comunităţii. Armata, familia sa şi serviciile secrete n-ar fi ezitat să-l sacrifice dacă ar fi dat dovadă de cea mai mică slăbiciune. Acesta este motivul pentru care deschiderea din primele luni de mandat a fost sortită eşecului. Dar nu se ascunde şi altceva în atitudinea fiului mai mic al lui Hafez al-Assad? Cum se poate explica indiferenţa faţă de sângele vărsat, dacă nu prin lipsa de

---

160 Mărturie culeasă de autor.

empatie? O formă de răzbunare a unui ins mai puțin important, mult timp condamnat să fie doar un doctor amabil şi care să trăiască în umbra unui bătrân plin de vitalitate? O fărâmă de cruzime infantilă?

O altă trăsătură de caracter îl deosebeşte pe Bashar de tatăl şi de fratele său mai mare: o anumită înclinație spre disimulare şi minciună. Hafez avea multe secrete, dar nu se folosea de minciună, care pentru el era arma celor slabi. Negociator intransigent şi dificil, era însă un om de cuvânt. Nu este cazul lui Bashar, a cărui lipsă de credibilitate a fost experimentată de patru preşedinți francezi.

Bashar nu călătoreşte prea mult în țară, dar este mai vizibil decât tatăl său, mai ales în oraşele recucerite. Îi place să iasă în evidență mai mult decât lui Hafez, sau mai bine zis într-o manieră diferită, de exemplu la volanul maşinii sale, într-un amestec de modernitate şi provocare. La început spunea că nu doreşte ca fotografiile sale să fie afişate peste tot în țară, precum cele ale tatălui şi fratelui său Bassel. Războiul însă a impus imaginea liderului în întreaga Sirie.

Astăzi, Bashar este mai izolat decât la începutul mandatului său, chiar şi de propria familie: în 2012, sora sa Bushra a fugit în Dubai împreună cu cei cinci copii ai săi, după asasinarea soțului, Assef Shawkat[161], pentru care pare să-l bănuiască pe fratele ei. Câteva luni mai târziu i s-a alăturat mama sa, Anissa (decedată în 2016). Cât despre sentimentele profunde ale Asmei, soția dictatorului, care în

---

[161] La 18 iulie 2012, ministrul adjunct al apărării, Assef Shawkat, a fost ucis într-un atentat, împreună cu alți doi înalți oficiali, unul dintre aceştia fiind ministrul apărării. Atacul a fost revendicat de două grupuri de opoziție. Dar anumiți observatori şi-au amintit că în 1999 fusese împuşcat de la mică distanță de cumnatul său, Maher, şi că în 2012 Shawkat devenise incomod pentru Bashar.

august 2018 a anunțat că suferă de cancer la sân, acestea rămân un mister. Sinceritatea e-mailurilor în care își exprima sprijinul față de soțul ei, și care au făcut obiectul unor scurgeri de informații extrem de oportune, rămâne discutabilă.

Ar fi acționat Bassel diferit de fratele său și și-ar fi salvat țara de la catastrofa în care acesta a împins-o? Răspunsul la o asemenea întrebare este evident dificil și riscant. Dur și autoritar, probabil și Bassel ar fi reacționat la începutul revoltei într-o manieră extrem de fermă. Dar am putea crede că, asemenea tatălui său, ar fi fost mai atent, astfel încât Siria să nu devină într-atât de dependentă de Iran și Rusia. Ar fi evitat, de bună seamă, ruperea relațiilor cu Occidentul, în special cu Franța, față de care nutrea o anumită simpatie. Numai din acest motiv, și nu din omenie, poate ar fi ezitat să folosească arme chimice împotriva propriului său popor. Dar despre asta nimeni nu poate fi sigur.

La ce viitor poate spera Siria? Puterea alauită pare asigurată de acum înainte pe o perioadă de câteva decenii, cu condiția să nu existe o schimbare de regim la Teheran sau o pierdere a interesului Rusiei după plecarea lui Putin de la putere; aceste ipoteze au însă la bază pure speculații. La urma urmei, mamelucii, foști sclavi, au stăpânit peste o mare parte din Orient timp de aproape trei secole (1250–1517). Cât despre Bashar, nimeni nu poate ști care-i va fi soarta. Va fi înlocuit la putere de unul dintre cei trei copii ai săi (unul dintre ei, născut în 2003, se numește Hafez)? Cu condiția ca tutorele rus (care și-a infiltrat în armată și servicii oamenii de încredere) sau cel iranian, ceea ce este însă mai puțin probabil, să nu pregătească pe altcineva[162]. Regimul ar putea supraviețui plecării lui Bashar, în timp ce

---

[162] Vladimir Putin pare mai puțin legat de Bashar decât liderii iranieni.

menținerea acestuia rămâne un obstacol în calea reintegrării Siriei pe scena politicii internaționale şi a reconstrucției sale. Într-adevăr, democrațiile ştiu să facă față dictatorilor şi regimurilor autoritare – sunt chiar obişnuite cu aceştia. Le este însă mai greu să aibă de-a face cu criminali de război. Mai rău, cu conducători vinovați de crime împotriva umanității. Nivelul tot mai mare de transparență al societăților, datorită fluxului continuu de informații, rețelelor sociale şi vigilenței organizațiilor nonguvernamentale, a redus marja de manevră a guvernelor democratice. Cu toate astea, *Realpolitik* are în continuare un viitor strălucit, aşa cum a arătat nu cu mult timp în urmă afacerea Khashoggi.

Este posibil ca pe plan intern Bashar, odată ce va recâştiga – cu ajutorul aliaților săi – controlul asupra întregii țări, să pornească o represiune şi mai agresivă pentru a descuraja orice încercare ulterioară de rebeliune. De asemenea, ne putem imagina că nu va accepta întoarcerea tuturor refugiaților (şi, dacă o va face, aceasta va fi, fără îndoială, pentru a-i arunca în închisoare). Într-adevăr, fuga lor masivă a afectat – deocamdată nu se ştie în ce măsură – echilibrul demografic în beneficiul comunității alauite. Dacă Iranul şi Rusia au fost unite în timpul războiului, este puțin probabil să rămână astfel vreme îndelungată după ce sunetul armelor va fi redus la tăcere: neîncrederea pe care o încearcă una față de cealaltă, interesele lor contradictorii, viziunile lor divergente vor ieşi mai devreme sau mai târziu la iveală. Bashar s-ar putea baza pe o astfel de situație pentru a-şi recâştiga marja de manevră.

CRONOLOGIE SELECTIVĂ COMENTATĂ

de Jérémy André

AUGUST 1792–IULIE 1794 „Teroarea”, represiune sângeroasă împotriva duşmanilor Revoluției, teoretizată şi pusă în practică de iacobinii aflați la putere, în special de Maximilien de Robespierre (1758–1794). Deşi acesta atrage de multe ori atenția asupra riscului unei dictaturi militare, este el însuşi acuzat de adversarii săi pentru faptul de a se fi îndreptat într-o direcție asemănătoare. Deşi nu a stabilit un regim personal, Robespierre avea să reprezinte modelul a numeroşi dictatori „roşii” – de la Lenin la Pol Pot. În această perioadă sunt împuşcați între 20.000 şi 30.000 de oameni, 17.000 sunt ghilotinați, inclusiv „Incoruptibilul”, arestat la ordinul Convenției Naționale în timpul loviturii de stat din 9 Thermidor, anul IV (27 iulie 1794).

1895 publicarea volumului *Psihologia mulțimilor* de către Gustave Le Bon (1841–1931), în care antropologul a dezvoltat conceptul de „prestigiu”, calitate prin care liderii sunt capabili să influențeze, chiar să manipuleze masele. Textele sale îl vor inspira în special pe Hitler.

FEBRUARIE 1902 publicarea cărții *Ce-i de făcut?* de Vladimir Ilici Ulianov, supranumit Lenin (1870–1924), care cheamă la constituirea unui avangarde marxiste sub forma unui partid politic, dedicat răspândirii ideii revoluționare în rândurile clasei muncitoare. Textul conduce, în 1903, la sciziunea, în sânul Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia, între menşevici („minoritari”) şi bolşevici („majoritari”), aceştia din urmă susținându-l pe Lenin.

9 IANUARIE 1905 începutul revoluției ruse din 1905, în timpul căreia apar sovietele, consiliile muncitorilor; a dus, zece luni mai târziu, la promisiunea iluzorie a unei constituții liberale (Manifestul din Octombrie).

24 IULIE 1908 revoluția Junilor Turci din Imperiul Otoman, care a dus la detronarea sultanului Abdul Hamid II (1876–1909).

24 APRILIE 1915 începutul genocidului armean de către guvernul Junilor Turci, care debutează cu arestarea intelectualilor armeni din Istanbul; până în 1923, vor fi uciși 1,2 milioane de armeni. Politica de exterminare i-a vizat şi pe asirieni (creştini din nordul Mesopotamiei, în cazul cărora s-au înregistrat între 500.000 şi 750.000 de victime), populația yazidi din Anatolia (minoritate religioasă preislamică, din rândurile căreia au murit probabil 500.000 de persoane) şi pe grecii pontici (creştini din nordul Anatoliei, care au pierdut între 350.000 şi 500.000 de persoane).

23 FEBRUARIE–3 MARTIE 1917 Revoluția din Februarie din Rusia, în urma căreia țarul Nicolae II (1868–1918) este forțat să abdice.

25 OCTOMBRIE 1917 Revoluția din Octombrie în Rusia, prin care bolşevicii răstoarnă guvernul provizoriu condus de Aleksandr Kerenski (1881–1970). Insurecția, condusă de Lev Troțki (1879–1940), îl pune pe Lenin în fruntea Rusiei. Deşi a fost prezentată de propaganda sovietică drept revoluția întregului popor, preluarea puterii n-a fost realizată de fapt decât de un număr foarte mic de oameni. Aceasta n-a fost însă doar o lovitură de stat, din moment ce bolşevicii au acționat prin intermediul agitației masive a muncitorilor şi țăranilor. Din luna noiembrie, sovietele şi Consiliul Comisarilor Poporului, guvernul instituit de bolşevici, conduc printr-o serie de decrete: decretul asupra pământului prin care proprietatea funciară era desființată fără despăgubire; decretul asupra păcii care avea scopul de

a scoate Rusia din Primul Război Mondial; decretul asupra libertății presei...

8 DECEMBRIE 1917 lovitura de stat a lui Sidónio Pais (1872–1918), prin care în Portugalia este instituit un regim autoritar; acesta este asasinat la data de 14 decembrie 1918.

20 DECEMBRIE 1917 înființarea poliției politice bolşevice, CEKA. Condusă mai întâi de Feliks Dzerjinski (1877–1926), este redenumită GPU în 1922, NKVD în 1934, MGB (Securitatea Externă) şi MVB (Securitatea Internă) în 1946 şi, în cele din urmă, KGB, din 1954 până în 1991.

IUNIE 1918 începutul intervenției aliate în războiul civil rus dintre Armata Roşie formată din bolşevici şi Armata Albă, care reunea forțele țariste şi cele republicane. Cinci ani mai târziu, sovieticii obțin o victorie definitivă.

10 IULIE 1918 adoptarea primei constituții sovietice al cărei scop era punerea în aplicare a „dictaturii proletariatului”, fază de tranziție a revoluției comuniste, conform teoriilor lui Karl Marx (1818–1883). Aceasta trebuia să aibă drept rezultat sfârşitul economiei de piață şi desființarea claselor.

17 IULIE 1918 asasinarea familiei imperiale ruse la Ekaterinburg, din ordinul lui Lenin.

9 NOIEMBRIE 1918 abdicarea lui Wilhelm II (1859–1941, împărat al Germaniei începând din 1888). 9 noiembrie va fi o dată-cheie în imaginarul german din secolul XX – aceasta este, de asemenea, data la care au avut loc mai multe evenimente: puciul de la berărie în 1923, „Noaptea de cristal” în 1938 şi căderea Zidului Berlinului în 1989.

11 NOIEMBRIE 1918 semnarea armistițiului între Germania şi Aliați, care pune capăt Primului Război Mondial.

12 NOIEMBRIE 1918 izbucnirea revoluției la Viena; sfârşitul dinastiei habsburgice.

15 IANUARIE 1919 asasinarea Rosei Luxemburg (1871–1919), fondatoare a Ligii Spartachiste. Această organizație socialistă revoluționară germană a încercat apoi să organizeze o revoluție la Berlin. Luxemburg este ucisă în timpul represiunii insurecției de către Freikorps, care erau unități paramilitare formate din veterani şi conduse de ofițeri de extremă dreaptă.

19–23 MARTIE 1919 Benito Mussolini (1883–1943) înființează la Milano primele „Fascii de luptă", care formează *squadre d'azione* („detaşamentele de acțiune"); acestea reuneau mistica revoluționară şi anticomunistă şi erau împotriva sindicatelor şi a organizațiilor revoluționare de stânga.

21 MARTIE 1919 comunistul ungur Béla Kun (1886–1938) proclamă Republica Sfaturilor din Ungaria, de inspirație bolşevică.

28 IUNIE 1919 semnarea Tratatului de la Versailles. Având în vedere că impunea Germaniei „reparații" astronomice şi pierderea a 15% din teritoriul său, documentul este denunțat de naționaliştii pangermanişti drept un „dictat"; acesta va alimenta o sete imensă de răzbunare. În Italia, care din 1915 se alăturase taberei Aliaților, tratatul este perceput tot ca o umilință, limitând considerabil câştigurile teritoriale pe care italienii sperau să le obțină pe coasta Mării Adriatice.

6 AUGUST 1919 armatele franceze şi române pun capăt Republicii Sfaturilor de la Budapesta. Aflat în fruntea armatei ungare, amiralul Miklós Horthy (1868–1957) preia treptat controlul asupra țării.

12 SEPTEMBRIE 1919 poetul italian Gabriele D'Annunzio (1863–1938) preia controlul asupra oraşului Fiume (astăzi Rijeka, în Croația) cu ajutorul unor foşti combatanți. Mişcarea va reprezenta sursa de inspirație a fascismului, care va prelua de la aceasta portul cămăşilor negre. La München, în Germania, caporalul de origine austriacă Adolf Hitler (1889–1945), pictor ratat şi veteran de război, a fost acuzat de mai-marii săi că se alăturase şi că urma ordinele Partidului Muncitoresc German (*Deutsche Arbeiterpartei*, DAP), grup ultranaționalist.

FEBRUARIE 1920 Hitler transformă DAP în NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, „Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani", pe scurt, partidul nazist).

1 MARTIE 1920 în Ungaria, noua Adunare îl alege pe Horthy drept „regent al regatului", restabilind o monarhie fără rege.

13–17 MARTIE 1920 „puciul Kapp" din Berlin, tentativă de lovitură de stat ratată, condusă de generalul Walter von Luttwitz (1859–1942), care avusese scopul de a-l aduce la putere pe naționalistul Wolfgang Kapp (1858–1922). Acesta din urmă a fugit în Suedia, apoi a revenit în Germania. A fost arestat, apoi a murit în aşteptarea procesului său.

23 APRILIE 1920 reuniunea de la Ankara a Marii Adunări Naționale a Turciei, prezidată de generalul Mustafa Kemal

(1881–1938), care avea să rămână la conducerea țării până la moartea sa.

4 IUNIE 1920 Tratatul de la Trianon, prin care se oficializează dezmembrarea Ungariei austro-ungare. Trei milioane de maghiari, adică o treime din populația totală, intră sub dominație străină, adevărată traumă fondatoare pentru Ungaria.

10 AUGUST 1920 semnarea tratatului de la Sèvres, care prevedea dezmembrarea Imperiului Otoman. Niciodată ratificat, a fost înlocuit trei ani mai târziu de tratatul de la Lausanne.

18 FEBRUARIE–17 MARTIE 1921 rebeliunea antibolşevică a marinarilor din portul militar Kronstadt, situat la Marea Baltică, simbol al Revoluției din 1917; înăbuşită de Troțki, la acea vreme comisar de război.

21 MARTIE 1921 Lenin lansează în Rusia NEP („Noua Politică Economică”), prin care se punea capăt „comunismului de război” şi se reintroduceau elemente ale economiei de piață (proprietatea privată, comercializarea surplusurilor de produse agricole...).

8 IUNIE 1921 Hitler creează SA (*Sturmabteilung*, „secțiunile de asalt”), organizație paramilitară a partidului nazist. Sunt rapid supranumite „Cămăşile brune” datorită culorii uniformei lor provenite din vechile rezerve ale Imperiului colonial german, prin contrast cu „cămăşile negre” purtate de fasciştii italieni.

12 NOIEMBRIE 1921 fondarea Partidului Național Fascist italian.

3 APRILIE 1922 Iosif Stalin (1878–1953) este ales secretar general la finalul celui de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist din Rusia. Multă vreme aceasta va fi singura lui titulatură oficială.

26 MAI 1922 Lenin suferă un atac de apoplexie, care îi va afecta din ce în ce mai mult capacitatea de exercitare a puterii.

11 SEPTEMBRIE 1922 după înfrângerea împotriva Turciei, are loc lovitura de stat militară a generalului Nikolaos Plastiras în Grecia, prin care regele Constantin I (1868–1923; pe tron din 1913) este forțat să abdice.

28 OCTOMBRIE 1922 marşul asupra Romei. Zeci de mii de „Cămăşi negre” ocupă locuri strategice din țară, apoi se îndreaptă spre capitală, unde demonstrează pentru a revendica puterea. Mussolini rămâne la Milano, astfel încât să poată fugi în caz de eşec.

30 OCTOMBRIE 1922 regele Italiei, Victor Emanuel III (1869–1947), îi atribuie lui Mussolini sarcina de a forma un nou guvern.

30 DECEMBRIE 1922 înființarea Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice (URSS), care reunea Rusia bolşevică şi republicile-surori din Europa de Est, Caucaz şi Asia Centrală.

IUNIE 1923 lovitură de stat în Bulgaria condusă de naționalistul Aleksandar Tsankov (1879–1959), principalul om politic al țării până în 1934.

24 IULIE 1923 semnarea tratatului de la Lausanne, prin care se stabileau frontierele Turciei moderne (în componența

sa intra întreaga Anatolie); în schimb, tratatul de la Sèvres prevedea existenţa a două state independente, Kurdistan şi Armenia.

13 SEPTEMBRIE 1923 lovitură de stat a generalului Primo de Rivera (1870–1930), la Barcelona (Spania). Alfonso XIII rămâne pe tron, dar nu mai guvernează.

29 OCTOMBRIE 1923 Kemal aboleşte sultanatul otoman, proclamă Republica Turcia şi este ales preşedinte.

9 NOIEMBRIE 1923 „puciul de la berărie”, tentativă eşuată de lovitură de stat, organizată la München de Adolf Hitler şi generalul Erich Ludendorff, care încearcă să imite marşul asupra Romei. Arestat la 11 noiembrie, Hitler este condamnat la cinci ani de închisoare; nu va rămâne închis decât treisprezece luni, pe care le-a petrecut în fortăreaţa Landsberg am Lech, destinată în mod normal infractorilor de viţă nobilă. Va profita de anul petrecut în detenţie pentru a scrie *Mein Kampf* („Lupta mea”).

21 IANUARIE 1924 moartea lui Lenin.

APRILIE 1924 alegeri legislative în Italia, în mare falsificate: PNF obţine majoritatea voturilor.

MAI 1924 partidul nazist obţine 31 de mandate (6,6% în cadrul parlamentului) în urma alegerilor legislative.

10 IUNIE 1924 asasinarea deputatului socialist italian Giacomo Matteotti (născut în 1885), membru marcant al opoziţiei lui Mussolini. Crima, atribuită fasciştilor, stârneşte o emoţie puternică. Deputaţii din opoziţie încearcă să provoace o criză a regimului, retrăgându-se din parlament în timpul sesiunii „Aventiniana”, cu referire la episodul din

istoria Imperiului Roman în timpul căruia plebea s-a retras pe Aventin, una dintre colinele Romei.

11 SEPTEMBRIE 1924 lovitură de stat în Chile, care aduce la putere junta militară.

23 DECEMBRIE 1924 sprijinit de Iugoslavia, generalul Ahmet Zogu (1895–1961) preia puterea în Albania. Dictatura sa durează până în 1939.

APRILIE 1925 înfiinţarea organizaţiei SS (*Schutzstaffel*, „eşalonul de protecţie”), garda personală a lui Hitler, care va deveni unul dintre principalele instrumente ale terorii naziste, aflată sub conducerea lui Heinrich Himmler (1900–1945).

24 IUNIE 1925 Theodoros Pangalos (1878–1952) răstoarnă guvernul grec şi se declară dictator. În octombrie 1925, ocupă oraşul de frontieră bulgar Petrici, dar este forţat să dea înapoi sub presiunea Societăţii Naţiunilor. Lipsit de popularitate, este dat jos de la putere la 24 august 1926 de către generalul Georgios Kondylis (1878–1936).

18 IULIE 1925 publicarea primului volum din *Mein Kampf* (cel de-al doilea va apărea în decembrie).

1925–1926 adoptarea legilor „fascistissime” din Italia, prin care Mussolini devine *Il Duce* („Ghidul”); interzicerea oricărui alt partid în afară de PNF, devenit de-acum înainte partidul unic; autorizarea doar a sindicatelor fasciste; punerea în aplicare a unei cenzuri stricte; înfiinţarea poliţiei secrete, OVRA (Organizaţia pentru Vigilenţă şi Represiune a Antifascismului), şi a Tribunalului Special pentru Securitatea Statului; sfârşitul democraţiei la nivel local, primarii sunt înlocuiţi cu podestaţi numiţi prin decret regal.

12–14 MAI 1926 „lovitura din mai” de la Varşovia, lovitură de stat condusă de generalul Józef Piłsudski (1867–1935), care, fără să ocupe alte funcții în afară de cele militare, va rămâne, până la moartea sa, cel mai puternic om politic din Polonia.

28 MAI 1926 lovitură de stat în Portugalia, care pune capăt Primei Republici.

17 DECEMBRIE 1926 lovitură de stat a naționalistului lituanian Antanas Smetona (1874–1944), care va fi izgonit în urma invaziei sovietice din 1940.

12 APRILIE 1927 masacrul de la Shanghai, eliminarea comuniştilor de către Guomindang („Partidul Național Chinez”), cu care fuseseră până atunci aliați. Prin urmare, Chiang Kai-shek (1887–1975) îşi stabileşte guvernul la Nankin şi îmbină elemente de inspirație confucianistă şi fascistă.

1928 apariția cărții *Propaganda*, în care autorul, Edward Bernays, pionier în domeniul publicității şi nepot al lui Sigmund Freud, îşi face cunoscută practica în relații publice şi propagandă politică instituțională. Acesta avea să-l influențeze pe Joseph Goebbels (1897–1945), ministrul propagandei în cadrul regimului nazist.

APRILIE 1928 regimul instaurat în Portugalia în 1926 ia numele de „dictatură națională”. Profesorul de economie Antonio de Oliveira Salazar (1889–1970) devine ministru de finanțe.

13 NOIEMBRIE 1928 Troțki este exclus din Partidul Comunist, Stalin devenind de-acum stăpân incontestabil în URSS.

11 FEBRUARIE 1929 semnarea Acordurilor de la Lateran între Mussolini şi Sfântul Scaun, prin care papa era recunoscut suveranul statului Vatican, iar catolicismul, religie oficială în Italia.

APRILIE 1929 începutul primului plan cincinal în URSS, care avea ca scop industrializarea forțată a țării prin colectivizare.

24–29 OCTOMBRIE 1929 crahul bursei de pe Wall Street, Bursa din New York, care provoacă o criză economică şi socială la nivel global, cufundând anii ’30 în „Marea Criză Economică”, perioadă ce a pregătit apariția lui Hitler şi a altor regimuri autoritare.

28 IANUARIE 1930 în Spania, Primo de Rivera demisionează. Este urmat în funcție, pentru un an, de generalul Dámaso Berenguer (1873–1953), al cărui regim va fi supranumit *dictablanda* („dictatura moale”).

7 APRILIE 1930 înființarea „gulagului”, care se ocupa cu administrarea lagărelor în cadrul GPU. Urmaşe ale închisorilor țariste, lagărele sovietice de muncă forțată erau deja în număr de optzeci şi patru la începutul anilor ’20. Gulagul a mărit numărul lagărelor, a raționalizat internarea şi a permis închiderea milioanelor de deportați din anii ’30.

16 MAI 1930 generalul Rafael Trujillo (1891–1961) este ales preşedinte al Republicii Dominicane. După ce în 1937 a exterminat între 20.000 şi 35.000 de imigranți haitieni, a rămas cel mai important om politic al țării până la sfârşitul vieții, când a fost asasinat.

14 SEPTEMBRIE 1930 partidul nazist obține 107 mandate (18,3%) în cadrul Reichstagului, devenind al doilea partid din Germania.

3–24 OCTOMBRIE 1930 ca urmare a alegerilor contestate, în 1930 are loc revoluția braziliană condusă de Getúlio Vargas (1882–1954), care răstoarnă Vechea Republică (instaurată în 1889).

1931–1933 marea foamete din URSS face între 6 şi 8 milioane de victime din cauza colectivizării, în special în Ucraina, în mod deliberat înfometată, ca urmare a revoltelor țărăneşti.

1931 publicarea la Paris a cărții *Tehnica loviturii de stat*, scrisă de jurnalistul italian Curzio Malaparte (1898–1957). Veteran al Marelui Război şi fascist de la bun început, acesta analizează diferite metode de preluare a puterii cu forța, de la Napoleon la Lenin, Mussolini şi Hitler, trecând prin multitudinea de puciuri şi regimuri autoritare din anii ’20. Din cauza atitudinii sale incisive față de Duce, cartea este interzisă în Italia şi îi aduce lui Malaparte o scurtă şedere în închisoare şi ani de arest la domiciliu.

18 FEBRUARIE 1931 proclamarea celei de-a Doua Republici Spaniole.

12 APRILIE 1932 Hitler participă la cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale din Germania, în urma cărora mareşalul Paul von Hindenburg (1847–1934) este reales (53% din voturi).

15 MAI 1932 adoptarea planului cincinal antireligios în URSS, care prevedea însăşi interzicerea ideii de Dumnezeu până la 1 mai 1937.

25 IUNIE 1932 Salazar devine şeful guvernului portughez. Avea să rămână în funcție până în 1968.

31 IULIE 1932 partidul nazist devine cel mai importat partid din Germania, cu 230 de parlamentari (37,4%) aleşi în Reichstag. Hermann Goering (1893–1946), mâna dreaptă a lui Hitler, devine preşedintele Adunării.

NOIEMBRIE 1932 după o nouă dizolvare, NSDAP obține 196 de locuri (33,1%) în Reichstag. Pierde voturi, dar rămâne în frunte.

30 IANUARIE 1933 Hitler este numit cancelar.

27 FEBRUARIE 1933 incendierea Reichstagului, parlamentul german, de care naziştii s-au folosit pentru a le aduce comuniştilor acuzații şi care a servit drept pretext pentru suspendarea libertăților civile.

4 MARTIE 1933 sub amenințarea ascensiunii nazismului, Engelbert Dollfuss (1892–1934), cancelarul austriac ultranaționalist, dizolvă parlamentul.

5 MARTIE 1933 partidul nazist câştigă alegerile în Germania, obținând 43,9% din sufragii, adică 288 de mandate în Reichstag.

19 MARTIE 1933 în Portugalia este adoptată o nouă constituție, care stabileşte *Estado Novo* („Statul Nou”), inspirat de fascism.

20 MARTIE 1933 deschiderea lagărului de concentrare de la Dachau (Germania).

23 MARTIE 1933 Reichstagul îi atribuie lui Hitler, prin vot, puteri depline pe o perioadă de patru ani.

7 APRILIE 1933 adoptarea legii prin care evreilor li se interzice ocuparea de funcţii publice în Germania.

26 APRILIE 1933 înfiinţarea Gestapoului (*Geheime Staatspolizei,* „poliţia secretă de stat”), condusă de SS.

10 MAI 1933 noaptea în care naziştii, sub conducerea lui Joseph Goebbels, ministrul propagandei, au ars cărţile care nu corespundeau spiritului german.

14 IULIE 1933 în Germania, partidul nazist devine partidul unic.

30 AUGUST–3 SEPTEMBRIE 1933 primul mare congres de la Nürnberg, numit „al Victoriei”, marcat de defilări ale organizaţiilor naziste. Reuniune care va avea loc în fiecare an până în 1938, congresul din 1934 este surprins de Leni Riefenstahl (1902–2003) în documentarul *Triumph des Willens* (*Triumful voinţei*), devenit un clasic al propagandei totalitare.

14 OCTOMBRIE 1933 Hitler retrage Germania din Societatea Naţiunilor.

15 IANUARIE 1934 lovitură de stat în Cuba de către o juntă militară dominată de Fulgencio Batista (1901–1973).

6 FEBRUARIE 1934 demonstraţie antiparlamentară la Paris a foştilor combatanţi şi a ligilor naţionaliste, care în Place de la Concorde se transformă în revoltă. În timp ce protestatarii ameninţă că vor lua cu asalt Adunarea Naţională, forţele de ordine deschid focul. Sunt ucişi cel

puţin paisprezece protestatari, iar peste 650 sunt răniţi. Această criză duce la căderea guvernului condus de Edouard Daladier (1884–1970).

19 MAI 1934 lovitură de stat în Bulgaria în urma căreia mişcarea Zveno („Veriga”) instaurează un regim dictatorial condus de Kimon Gheorghiev (1882–1969); este înlăturat apoi de monarhie în ianuarie 1935.

29 IUNIE 1934 „Noaptea cuţitelor lungi”. La ordinul lui Hitler, trupele SS elimină capii SA, în special pe Ernst Rohm (1887–1934), executat la 2 iulie, acuzat, la nivel oficial, că ar fi fost homosexual. În realitate, batalioanele de asalt şi revendicările lor revoluţionare îl incomodau pe Hitler, care căuta să-şi consolideze regimul. Represiunea îi afectează şi pe conservatori şi permite supunerea armatei, Reichswehr, care, în anul următor, este transformată în Wermacht („forţa de apărare”).

2 IULIE 1934 moartea lui Hindenburg. Reichstagul îl numeşte pe Hitler *Führer und Reichskanzler* („Conducător şi cancelar al Reichului”).

25 IULIE 1934 cancelarul austriac Dollfuss este asasinat de către nazişti.

19 AUGUST 1934 are loc plebiscitul în urma căruia Hitler obţine puteri depline (rezultatul este în mare parte falsificat: 89,93% voturi favorabile).

16 MARTIE 1935 Hitler restabileşte serviciul militar obligatoriu şi măreşte efectivele armatei germane, Wermacht, de la 100.000 la 500.000, o încălcare flagrantă a Tratatului de la Versailles.

15 SEPTEMBRIE 1935 legile rasiale de la Nürnberg, simboluri ale antisemitismului de stat al regimului nazist. Conform acestora, evreii îşi pierd cetăţenia, drepturile civice, iar căsătoria şi relaţiile sexuale cu persoanele de „sânge german” le sunt interzise.

3 OCTOMBRIE 1935–9 MAI 1936 invazia Etiopiei de către Italia, care se retrage din Societatea Naţiunilor.

10 OCTOMBRIE 1935 în Grecia, lovitură de stat a generalului Georgios Kondylis (1878–1936), prin care este restabilită monarhia, iar republicanii sunt înlăturaţi.

6–16 FEBRUARIE 1936 Jocurile Olimpice de iarnă din Germania nazistă, care face din acestea un instrument de propagandă.

7 MARTIE 1936 remilitarizarea Renaniei de către Hitler, o nouă încălcare a Tratatului de la Versailles.

17–18 IULIE 1936 insurecţie militară condusă de generalul Francisco Franco (1892–1975). Începutul Războiului Civil Spaniol.

AUGUST 1936 începutul marilor procese de la Moscova, care durează până în martie 1938 şi care îi permit lui Stalin să scape de vechea gardă bolşevică. În timpul Marii Epurări (sau a „Marii Terori”), sunt executate 700.000 de persoane, iar numărul deportaţilor în gulag creşte de la 1,2 la 1,9 milioane.

1–16 AUGUST 1936 Jocurile Olimpice de vară din Germania nazistă.

4 AUGUST 1936 în Grecia, lovitură de stat a generalului Ioannis Metaxas (1871–1941), care avea să rămână dictator până la sfârşitul vieții, aflându-se în fruntea „regimului din 4 august”.

10 OCTOMBRIE 1936 generalul Franco este proclamat şef al guvernului de către susținătorii săi.

1 NOIEMBRIE 1936 proclamarea la Milano a Axei Roma–Berlin de către Mussolini.

25 NOIEMBRIE 1936 încheierea Pactului Anticomintern între Germania nazistă şi Imperiul Japonez.

1 IANUARIE 1937 Anastasio Somoza García (1896–1956) devine dictator în Nicaragua, rămânând în funcție până în momentul în care este asasinat. Referitor la acesta, se spune adesea că preşedintele american Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) ar fi declarat: „Somoza este probabil un ticălos, dar e ticălosul nostru”. „Dinastia Somoza” s-a menținut în fruntea țării până în 1979.

26 APRILIE 1937 bombardamentul de la Guernica (centrul Spaniei) efectuat de Legiunea Condor, corp expediționar german susținut de Franco. Atacul, în urma căruia au murit între o sută douăzeci şi şase şi trei sute de civili, a fost imortalizat de pictorul Pablo Picasso (1881–1973) în celebrul tablou prezentat la Expoziția Universală de la Paris.

6 NOIEMBRIE 1937 Italia aderă la Pactul Anticomintern.

10 NOIEMBRIE 1937 inspirat de acțiunile lui Salazar în Portugalia, Getúlio Vargas lansează propriul său *Estado Novo*, care va exista până în 1945.

13 MARTIE 1938 are loc *Anschluss*-ul, anexarea Austriei de către Germania nazistă.

SEPTEMBRIE–NOIEMBRIE 1938 adoptarea legilor rasiale din Italia împotriva evreilor străini.

29–30 SEPTEMBRIE 1938 încheierea acordurilor de la München între Hitler, Mussolini, Edouard Daladier şi britanicul Neville Chamberlain (1869–1940), prin care Germaniei îi este permisă anexarea regiunilor cehoslovace locuite de germani, în special de sudeți.

9 NOIEMBRIE 1938 „Noaptea de cristal”, pogrom nazist de amploare desfăşurat în toată Germania, care a urmat asasinării unui secretar al ambasadei naziste la Paris de către un tânăr evreu german, Herschel Grynszpan (1921–1945). Sunt deportați treizeci de mii de evrei, iar peste două mii sunt ucişi. Evreii sunt nevoiți să plătească o amendă de un miliard de mărci.

25 FEBRUARIE 1939 Ungaria aderă la Pactul Anticomintern.

15 MARTIE 1939 Germania ocupă Boemia-Moravia, partea cehă a Cehoslovaciei. Republica Slovacă îşi declară independența. Preotul catolic Josez Tiso (1887–1947) impune un regim cu un partid unic, supus Reichului.

27 MARTIE 1939 Spania aderă la Pactul Anticomintern.

1 APRILIE 1939 cucerirea Barcelonei de către armata condusă de Franco, eveniment care marchează sfârşitul Războiului Civil Spaniol. Conflictul a provocat moartea a cel puțin 400.000 de persoane.

7 APRILIE 1939 invazia Albaniei de către Italia lui Mussolini.

22 MAI 1939 semnarea „Pactului de Oțel” la Berlin de către Germania şi Italia, alianță militară ofensivă care pecetluia unirea forțelor Axei.

23 AUGUST 1939 semnarea pactului germano–sovietic la Moscova de către ministrul afacerilor externe german, Joachim von Ribbentrop (1893–1946), şi cel al URSS, Viaceslav Molotov (1890–1986). Pe lângă faptul că era un tratat de neagresiune care a surprins întreaga lume, acesta cuprindea şi un protocol secret privind invadarea şi împărțirea teritoriilor Finlandei, Poloniei, țărilor baltice şi Basarabiei (România).

1 SEPTEMBRIE 1939 invadarea Poloniei de către Germania nazistă, începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

APRILIE–MAI 1940 „masacrul de la Katyń”, când are loc executarea a peste 22.000 de ofițeri polonezi, prizonieri ai URSS.

27 APRILIE 1940 înființarea lagărului de concentrare de la Auschwitz (în Polonia de astăzi), pe lângă care au mai apărut altele la scurt timp, unele dintre acestea fiind centre de exterminare. Până în 1945, aici îşi pierd viața 1,1 milioane de oameni, dintre care 90% evrei, 900.000 în camerele de gazare.

10 MAI 1940 începutul Bătăliei Franței.

10 IUNIE 1940 Italia declară război Franței şi Marii Britanii.

14 IUNIE 1940 armata germană ocupă Parisul.

16 IUNIE 1940 mareşalul Philippe Pétain (1856–1951), învingătorul Bătăliei de la Verdun, este ales preşedinte al Consiliului.

22 IUNIE 1940 semnarea armistițiului dintre Franța şi Germania.

10 IULIE 1940 Adunarea Națională franceză, retrasă la Vichy, acordă, prin vot, puteri depline mareşalului Pétain, marcând sfârşitul celei de-a Treia Republici. Proiectul de lege insistă asupra „necesității unei revoluții naționale”, care să devină ideologia oficială a „statului francez”, regim stabilit de guvernul de la Vichy.

22 IULIE 1940 adoptarea legilor privind denaturalizarea, care permiteau regimului de la Vichy să retragă naționalitatea oricărui cetățean naturalizat după 1927. Peste 15.000 de persoane îşi vor pierde naționalitatea, dintre care şase mii de evrei.

20 AUGUST 1940 asasinarea lui Troțki în Mexic de către un agent al lui Stalin, Ramón Mercader (1913–1978).

5 SEPTEMBRIE 1940 Garda de Fier, mişcare paramilitară de orientare fascistă, îl impune pe generalul Ion Antonescu (1882–1946) ca şef al guvernului român. Acesta instituie „statul național legionar” şi se prezintă drept un „Pétain al României”.

15 SEPTEMBRIE 1940 în Franța, deviza republicană „Libertate, egalitate, fraternitate” este înlocuită cu „Muncă, familie, patrie”.

3–4 OCTOMBRIE 1940 adoptarea legilor privind statutul evreilor de către regimul de la Vichy, prin care acestora le era interzisă ocuparea de funcții publice şi era autorizată încarcerarea evreilor străini.

15 OCTOMBRIE 1940 premiera mondială a filmului *The Great Dictator* (*Dictatorul*), de Charlie Chaplin, care interpretează un rol inspirat de figura lui Adolf Hitler; filmul are rolul de a convinge opinia publică americană să se angajeze împotriva Germaniei naziste în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

23 OCTOMBRIE 1940 întâlnirea de la Hendaye (aflat la frontiera dintre Franța şi Spania) dintre Hitler şi Franco; scopul era ca acesta din urmă să fie convins (în zadar însă) să intre în război.

24 OCTOMBRIE 1940 întâlnirea dintre Hitler şi Pétain de la Montoire (Loiret-Cher). Franța decide să colaboreze cu Germania nazistă.

6 APRILIE 1941 Axa invadează Iugoslavia.

10 APRILIE 1941 Croația îşi proclamă independența. Ante Pavelić, fondator al mişcării fasciste şi antisemite a ustaşilor, preia conducerea țării în calitate de *Poglavnik* („conducător”), aflându-se în fruntea statului până la 8 mai 1945.

22 IUNIE 1941 lansarea operațiunii „Barbarossa”, invadarea URSS-ului de către al Treilea Reich. Alături de trupele germane se află *Einsatzgruppen* („grupele de intervenție”), care execută în total 1,4 milioane de evrei pe Frontul de Est.

SEPTEMBRIE 1941 invazia anglo-sovietică a Iranului, în urma căreia şahul Reza Pahlavi (1878–1944, împărat al Persiei din 1925) este înlăturat de pe tron, având în vedere că era considerat prea apropiat de Germania nazistă. Aliații îl pun în locul său pe fiul acestuia, Mohammad Reza Pahlavi (1919–1980).

7 DECEMBRIE 1941 atacul japonez de la Pearl Harbor (arhipelagul Hawaii) asupra flotei americane, ordonat de generalul şi prim-ministrul Tōjō Hideki (1884–1948), în urma căruia Statele Unite vor intra în război.

20 IANUARIE 1942 conferința de la Wannsee, la care au participat cincisprezece înalți demnitari nazişti, care au hotărât aplicarea „soluției finale în cazul problemei evreieşti" şi au validat în scris politica de exterminare pusă în practică din vara anului 1941.

18 APRILIE 1942 Pierre Laval (1883–1945) este numit şef al guvernului. Acesta consolidează politica de colaborare cu Germania.

16–17 IULIE 1942 Razia de la Velodromul de Iarnă, în timpul căreia 13.000 de evrei sunt arestați de polițişti şi jandarmi în regiunea pariziană, apoi deportați. Dintre aceştia, vor supraviețui numai vreo sută.

17 IULIE 1942–FEBRUARIE 1943 Bătălia de la Stalingrad, oraş aşezat strategic pe râul Volga; acesta devine simbolul înfruntării dintre Hitler şi Stalin. Înfrângerea germanilor reprezintă un punct de cotitură în cadrul războiului.

8 SEPTEMBRIE 1942 debarcarea Aliaților în Africa de Nord.

4 IUNIE 1943 „revoluţia din 1943” din Argentina, lovitură de stat militară care instaurează o dictatură ce va dura până la alegerea lui Juan Perón (1895–1974) în funcţia de preşedinte, în 1946.

9 IULIE–17 AUGUST 1943 debarcarea Aliaţilor în Sicilia.

25 IULIE 1943 regele Italiei, Victor Emanuel III, ordonă arestarea lui Mussolini, eveniment care duce la căderea fascismului.

12 SEPTEMBRIE 1943 eliberarea lui Mussolini de către paraşutiştii germani. Acesta fondează în nordul Italiei Republica Fascistă, cu cartierul general la Salo (Lombardia).

6 IUNIE 1944 debarcarea Aliaţilor în Normandia.

20 IULIE 1944 atentat eşuat împotriva lui Hitler, organizat de contele Claus von Stauffenberg (născut în 1907), care a avut loc noaptea, fiind pus în practică de mai mulţi ofiţeri, conjuraţi, care plănuiau să organizeze o lovitură de stat.

1 AUGUST–2 OCTOMBRIE 1944 insurecţia de la Varşovia lansată de Rezistenţa poloneză. Deşi Armata Roşie se afla la porţile oraşului, Stalin a lăsat Wehrmachtul să-i zdrobească pe insurgenţi.

20 AUGUST 1944 în data de 8 septembrie, naziştii îl constrâng pe Pétain să-şi transfere guvernul la Belfort, apoi la Sigmaringen, în Germania.

16 OCTOMBRIE 1944 Horthy, care a cerut URSS-ului semnarea armistiţiului, abdică, forţat de germani. Partidul Crucilor cu Săgeţi, condus de Ferenc Szálasi (1897–1946), stabileşte un „guvern de unitate naţională” fascist şi

progerman, care pune umărul la deportarea şi exterminarea a 400.000 de evrei unguri.

28 NOIEMBRIE 1944 comunistul Enver Hodja (1908–1985) preia puterea în Republica Populară Albania, pe care o va deține până la moarte.

27 IANUARIE 1945 eliberarea lagărului de la Auschwitz de către Armata Roşie.

4–11 FEBRUARIE 1945 Conferința de la Ialta, la care au participat prim-ministrul britanic, Winston Churchill (1874–1965), Roosevelt şi Stalin. Cu această ocazie a fost definit un plan vizând pacea şi zonele de ocupație, care vor deveni zone de influență între Blocul de Vest şi cel Răsăritean în timpul Războiului Rece. Împărțirea se aplica deja în cazul Poloniei „eliberate” de către Armata Roşie, unde Stalin instalase un guvern provizoriu dominat de partizanii săi.

28 APRILIE 1945 Mussolini este împuşcat de Rezistența italiană.

30 APRILIE 1945 Hitler se sinucide în buncărul său din Berlin.

23 IULIE–15 AUGUST 1945 are loc procesul lui Pétain, condamnat la moarte pentru înaltă trădare. Pedeapsa nu este pusă în aplicare din cauza vârstei înaintate.

2 SEPTEMBRIE 1945 proclamarea independenței Vietnamului de către Ho Şi Min (1890–1969), liderul Partidului Comunist Vietnamez (Viêt Minh), care stabileşte un regim cu un partid unic.

20 NOIEMBRIE 1945–1 OCTOMBRIE 1946 procesul de la Nürnberg împotriva a douăzeci şi patru dintre cei mai importanți responsabili ai celui de-al Treilea Reich. Doisprezece demnitari sunt condamnați la moarte. Prin recunoaşterea conceptului de crimă împotriva umanității, acest proces va deveni un model pentru justiția internațională implementată împotriva dictaturilor la sfârşitul secolului XX.

29 NOIEMBRIE 1945 Josip Broz Tito (1892–1980), lider militar al Rezistenței comuniste din Iugoslavia, îl înlătură pe regele Petru II (1923–1970, pe tron din 1934) şi instaurează o dictatură comunistă în Iugoslavia.

3 MAI 1946 începutul procesului de la Tokyo, în cadrul căruia vor fi judecați criminalii de război japonezi.

15 SEPTEMBRIE 1946 proclamarea Republicii Populare Bulgaria. Noul regim va fi modelul urmat de „democrațiile populare”, vasale ale URSS, care urmau să apară în Blocul Răsăritean.

12 DECEMBRIE 1946 condamnarea Spaniei la ONU, care o exclude din toate organizațiile internaționale.

5 FEBRUARIE 1947 după alegerile falsificate, este adoptată prima constituție a Republicii Populare Polone.

APRILIE 1947 fondarea partidului Baas la Damasc.

30 DECEMBRIE 1947 proclamarea Republicii Populare Române.

IANUARIE–MAI 1948 ruptura dintre Tito şi Stalin.

17–25 FEBRUARIE 1948 „lovitura de la Praga”. Comuniştii pun capăt republicii, iar la 9 mai proclamă instaurarea „Republicii Populare”.

9 SEPTEMBRIE 1948 comunistul Kim Ir-sen (1912–1994) proclamă Republica Populară Democrată Coreeană, în nordul peninsulei. Va rămâne la putere până la moartea sa.

20 AUGUST 1949 proclamarea Republicii Populare Ungare.

1 OCTOMBRIE 1949 Mao Zedong (1893–1976) proclamă la Peking Republica Populară Chineză. Chiang Kai-shek se exilează în Taiwan, unde „va domni” până la moartea sa, survenită în 1975.

7 OCTOMBRIE 1949 proclamarea Republicii Democrate Germane (RDG), regim de democrație populară în Germania de Est.

25 IUNIE 1950–27 IULIE 1953 Războiul din Coreea.

1951 publicarea volumului *Originile totalitarismului*, de Hannah Arendt (1906–1975).

10 MARTIE 1952 a doua lovitură de stat a lui Fulgencio Batista în Cuba, susținut de CIA.

23 IULIE 1952 mişcarea Ofițerilor Liberi îl forțează pe regele Faruk I să abdice (1920–1965, pe tron din 1936), eveniment care va marca începutul ascensiunii lui Gamal Abdel Nasser (1918–1970); acesta va prelua puterea în 1954.

20 NOIEMBRIE–3 DECEMBRIE 1952 are loc Procesul de la Praga, inspirat de epurările staliniste, cu scopul eliminării

vechilor membri ai Partidului Comunist Cehoslovac, în special a evreilor.

13 IANUARIE 1953 afacerea supranumită „complotul halatelor albe”, în cadrul căreia mai mulţi medici renumiţi au fost acuzaţi că ar fi vrut să-şi asasineze pacienţii, personalităţi sovietice; aceştia au fost arestaţi. Aşa cum s-a întâmplat în cazul proceselor de la Praga, antisemitismul a fost cea mai importantă dintre acuzaţii. Afacerea reflectă paranoia ultimelor luni dinaintea morţii lui Stalin.

5 MARTIE 1953 moartea lui Stalin.

20 NOIEMBRIE 1953–7 MAI 1954 bătălia de la Điên Biên Phù, în urma căreia forţele Viêt Minh înving corpul expediţionar francez.

4 MAI 1954 lovitură de stat în Paraguay dată de către generalul Alfredo Stroessner (1912–2006), care a deţinut funcţia de preşedinte până în 1989.

18 IUNIE 1954 lovitură de stat militară în Guatemala, condusă de locotenent-colonelul Carlos Castillo Armas (1914–1957) şi organizată de CIA. Acesta se va afla la conducerea ţării până la asasinarea sa.

20 IULIE 1954 acordurile de la Geneva, care marchează sfârşitul războiului din Indochina şi duc la împărţirea Vietnamului între nordul comunist şi sudul proamerican.

14 MAI 1955 Pactul de la Varşovia, alianţă militară între ţările Europei de Est şi URSS.

26 OCTOMBRIE 1955 proclamarea Republicii Vietnam de către Ngô Đình Diêm (1901–1963), care, până la asasinarea

sa, a condus cu mână de fier Vietnamul de Sud, nordul rămânând guvernat în continuare de Viêt Minh.

14–25 FEBRUARIE 1956 al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în cadrul căruia Nikita Hruşciov (1894–1971) denunţă crimele stalinismului.

23 OCTOMBRIE–10 NOIEMBRIE 1956 insurecţia de la Budapesta împotriva puterii comuniste, alungate şi înlocuite cu un guvern care promitea alegeri libere şi o ieşire din Pactul de la Varşovia. Trupele sovietice redobândesc controlul asupra capitalei maghiare după o represiune care lasă în urmă peste 2.500 de morţi.

25 IULIE 1957 părintele independenţei tunisiene, Habib Bourguiba (1903–2000), proclamă republica şi este numit preşedinte de către Adunarea Constituantă. Acesta instituie un regim cu un singur partid, Neo Destour.

22 SEPTEMBRIE 1957 François Duvalier (1907–1971) este ales preşedinte al statului Haiti. Susţinut de Statele Unite, acesta s-a proclamat preşedinte pe viaţă în iunie 1964, rămânând în funcţie până la moarte.

1958–1962 Marele Salt Înainte lansat de Mao. Colectivizarea forţată a agriculturii, industrializarea masivă şi lucrările majore provoacă o foamete de proporţii gigantice, în care mor între 30 şi 55 de milioane de oameni.

14 IULIE 1958 lovitură de stat în Irak a generalului promarxist Abdul Karim Kassem (1914–1963), în timpul căreia regele Faisal II (născut în 1935) şi întreaga sa familie sunt ucişi.

2 OCTOMBRIE 1958 Ahmed Sékou Touré (1922–1984) devine preşedinte al Republicii Guineea (Guineea-Conakry), rămânând în funcție până la sfârşitul vieții.

17 NOIEMBRIE 1958 lovitură de stat a generalului Ibrahim Abboud (1900–1983) în Sudan. Acesta se proclamă preşedinte şi se va afla la conducerea țării până în noiembrie 1964, când presiunea populară îl va forța să demisioneze.

1 IANUARIE 1959 gherila marxistă condusă de Fidel Castro (1926–2016) ocupă Havana (Cuba). Batista fuge din țară.

27 MAI 1960 lovitură de stat militară în Turcia prin care prim-ministrul Adnan Menderes (1899–1961) este înlăturat de la putere, având în vedere că regimul său luase o turnură autoritară.

14 SEPTEMBRIE 1960 lovitură de stat a şefului Statului-Major, Mobutu Sese Seko (1930–1997), în Republica Congo-Léopoldville (fostul Congo Belgian, viitorul Congo-Kinshasa). Premierul Patrice Lumumba (1925–1961) fuge din capitală înainte de a fi asasinat la 17 ianuarie 1961.

FEBRUARIE 1961 începutul războiului de independență din Angola. Acesta va epuiza rezervele metropolei portugheze până la căderea *Estado Novo* al lui Salazar, în 1974.

18 MARTIE 1962 Acordurile de la Evian, prin care este recunoscută independența Algeriei. În anul următor, Frontul de Eliberare Națională, care a condus războiul împotriva metropolei, se impune ca partid unic.

IANUARIE 1963 turnură autoritară a regimului lui Felix Houphouet-Boigny (1905–1993), preşedinte al Coastei de Fildeş în perioada 1960–1993.

8 FEBRUARIE 1963 Abdul Karim Kassem este înlăturat de la putere (apoi executat a doua zi) în urma unei lovituri de stat conduse de generalul Abdel Salam Aref (1921–1966). Acesta din urmă, pentru scurtă vreme aliat al partidului naţionalist arab Ba'ath, cu care va rupe legăturile, a rămas preşedinte până la moarte, care a survenit trei ani mai târziu, într-un accident de elicopter.

8 MARTIE 1963 lovitură de stat care aduce la putere în Siria partidul Baas.

31 MARTIE 1964 lovitură de stat în Brazilia condusă de mareşalul Humberto de Alencar Castelo Branco (1900–1967). Junta militară se va afla la conducerea ţării până în 1985. Represiunea anticomunistă face cel puţin patru sute de victime.

14 OCTOMBRIE 1964 Leonid Brejnev (1906–1982) îl forţează pe Hruşciov să demisioneze, înlocuindu-l în funcţia de prim-secretar al Partidului Comunist al URSS.

30 SEPTEMBRIE 1965 acuzându-i pe comunişti că încearcă să pună mâna pe putere, generalul Suharto (1921–2008) ordonă masacrarea unor indonezieni (între 500.000 şi un milion de victime) suspectaţi că ar fi fost comunişti, apoi preia puterea în martie 1966.

19 NOIEMBRIE 1965 Ferdinand Marcos (1917–1989) este ales preşedinte în Filipine. În 1972, a declarat legea marţială, pe care nu o va aboli decât în 1981.

24 NOIEMBRIE 1965 nouă lovitură de stat în Republica Democrată Congo (Congo-Kinshasa) a lui Mobutu Sese Seko (1930–1997), care răstoarnă regimul preşedintelui Joseph Kasa-Vubu, preluând puterea supremă. În 1971 îşi va redenumi țara Zair.

31 DECEMBRIE 1965 „lovitura de stat din Saint-Sylvestre" prin care Jean Bedel Bokassa (1921–1996) devine preşedinte al Republicii Centrafricane.

28 IUNIE 1966 lovitură de stat în Argentina a unei junte militare, care proclamă „Revoluția argentiniană".

8 AUGUST 1966 începutul Revoluției Culturale din China, prin care Mao îşi consolidează puterea, sprijinindu-se pe tineri fanatici din cadrul Gărzilor Roşii. Sunt ucişi între 400.000 şi 3 milioane de oameni, cu precădere în lagărele de muncă.

13 IANUARIE 1967 lovitură de stat a locotenent-colonelului Gnassingbe Eyadema (1935–2005) în Togo. Acesta rămâne la putere până la moartea sa.

21 APRILIE 1967 în Grecia are loc puciul coloneilor, juntă militară condusă de colonelul Georgios Papadopoulos (1919–1999) şi ajutată de CIA.

2 DECEMBRIE 1967 Omar Bongo (1935–2009) devine preşedinte al Republicii Gabon. Rămâne în funcție până la moarte.

5 IANUARIE–20 AUGUST 1968 Primăvara de la Praga, încercare de liberalizare a regimului comunist din Cehoslovacia, care a dus la invadarea țării de către armatele blocului sovietic.

17 IULIE 1968 lovitură de stat în Irak prin care partidul Ba'ath preia controlul asupra țării. Generalul Ahmad Hassan al-Bakr (1914–1982) devine preşedinte, iar Saddam Hussein, care era adjunctul său, vicepreşedinte.

19 NOIEMBRIE 1968 lovitură de stat în Mali a lui Moussa Traoré (născut în 1936), care va deține funcția de preşedinte până la arestarea sa în 1991.

1 SEPTEMBRIE 1969 lovitură de stat a lui Muammar Gaddafi (1942–2011) în Libia, care răstoarnă monarhia şi înființează Republica Arabă Libiană.

13 NOIEMBRIE 1970 lovitură de stat în Siria organizată de către Hafez al-Assad (1930–2000), care a rămas la putere până la moartea sa.

25 IANUARIE 1971 lovitură de stat în Uganda organizată de către Amin Dada (c. 1923–2003), alungat în 1979 de Tanzania, căreia îi declarase război. Guvernarea sa sângeroasă (între 80.000 şi 500.000 de victime) a dat naştere legendei tiranului african însetat de sânge, nebun şi megaloman.

12 MARTIE 1971 lovitură de stat militară în Turcia; după un an, armata transferă puterea civililor.

21 APRILIE 1971 moartea lui François Duvalier, supranumit „Papa Doc”. Fiul său, Jean-Claude (1951–2014), cunoscut sub numele de „Baby Doc”, i-a succedat la putere, rămânând în funcție până în 1986, când a fost înlăturat.

MARTIE 1973 în Argentina au loc alegeri care pun capăt dictaturii.

27 IUNIE 1973 lovitură de stat în Uruguay, în urma căreia preşedintele Juan María Bordaberry (1928–2011, ales în 1972) ajunge să fie controlat de o juntă militară, care îl înlocuieşte în 1976 cu preşedintele Consiliului de Stat, Alberto Demicheli Lizaso (1896–1980). Puterea numeşte noul regim drept un „proces de reconstrucție națională”.

11 SEPTEMBRIE 1973 lovitură de stat în Chile, organizată de o juntă militară. Socialistul Salvador Allende (1908–1973), ales preşedinte în 1970, se sinucide. Generalul Augusto Pinochet (1915–2006), şeful armatei terestre, devine, în anul următor, preşedinte. Cel puțin 3.200 de oameni mor sau dispar ca urmare a represiunilor survenite după lovitura de stat.

28 DECEMBRIE 1973 publicarea la Paris a cărții *Arhipelagul Gulag* scrisă de disidentul sovietic Aleksandr Soljenițîn (1918–2008).

1974 *Metapolitefsi* („schimbare de regim”) în Grecia, care pune capăt dictaturii coloneilor.

FEBRUARIE–SEPTEMBRIE 1974 revoluția etiopiană duce la preluarea puterii de către Mengistu Haile Mariam (născut în 1937), preşedinte din 1977 până în 1991. Politica „Terorii Roşii” face 500.000 de morți.

25 APRILIE 1974 „Revoluția garoafelor”, lovitură de stat militară în Portugalia prin care Marcelo Caetano (1918–1980), succesorul lui Salazar, este înlăturat de la putere. Nemulțumiți din cauza războiului colonial din Angola, ofițerii creează Mişcarea Forțelor Armate (MFA). Populația şi soldații fac cauză comună, solidaritatea acestora fiind vizibilă mai ales în jurul pieței florilor din Lisabona, unde fac din garoafe simbolul insurgenței.

17 APRILIE 1975 Khmerii Roşii ocupă Phnom Penh, capitala Cambodgiei. Liderul lor, Saloth Sar (1925–1998), îşi ia pseudonimul Pol Pot. Acesta fondează regimul numit Kampuchea Democrată, care extermină 1,7 milioane de cambodgieni, adică aproximativ 20% din populația țării; este alungat de la putere în urma invaziei vietnameze din ianuarie 1979.

30 APRILIE 1975 comuniştii ocupă Saigonul. Confruntându-se cu represiunea împotriva celor care îi sprijiniseră pe americani, două milioane de vietnamezi fug din țară în deceniile următoare, mai ales pe mare, drept care vor fi supranumiți „oamenii cu barca”.

20 NOIEMBRIE 1975 moartea lui Franco. Două zile mai târziu, Juan Carlos (născut în 1938) este proclamat rege al Spaniei.

24 MARTIE 1976 nouă lovitură de stat militară în Argentina, organizată de generalul Jorge Rafael Videla (1925–2013), care o demite pe Isabel Perón (născută în 1931, preşedinte din 1974). Botezată „procesul de reorganizare națională”, dictatura durează până în 1983, duce la moartea prin împuşcare a 15.000 de adversari şi la dispariția a aproape 30.000 de persoane.

9 SEPTEMBRIE 1976 moartea lui Mao.

2 MARTIE 1977 Gaddafi transformă Republica Libiană în *Jamahirie* („Statul maselor”), regim personal care îmbină panarabismul, socialismul şi mistica islamică.

4 DECEMBRIE 1977 Bokassa se proclamă „împărat” al Imperiului Centrafrican. Ceremonia de încoronare este pompoasă şi ridicolă, imitând încoronarea lui Napoleon.

8 SEPTEMBRIE 1978 „Vinerea neagră” din Iran, când demonstrațiile masive de la Teheran sunt înăbuşite în sânge de armata şahului.

16 IANUARIE 1979 fuga şahului din Iran.

8 FEBRUARIE 1979 colonelul Denis Sassou N’Guesso (născut în 1943) devine preşedinte al Republicii Congo (Congo-Brazzaville).

11 FEBRUARIE 1979 ayatollahul Khomeini (1902–1989) proclamă Republica Islamică Iran.

16 IULIE 1979 Saddam Hussein devine preşedinte, forțându-l pe Ahmad Hassan al-Bakr să demisioneze din „motive de sănătate”. Preluarea puterii este urmată de epurări – filmate – în cadrul partidului Ba’ath, apoi de execuții.

17 IULIE 1979 după un an de război civil în Nicaragua, Anastasio Somoza (1925–1980) îşi dă demisia şi fuge la Miami.

3 AUGUST 1979 Teodoro Obiang (născut în 1942) devine preşedinte al Guineei Ecuatoriale în urma unei lovituri de stat.

18 APRILIE 1980 marxistul Robert Mugabe (născut în 1924) devine prim-ministrul statului Zimbabwe. În total, guvernează treizeci şi şapte de ani (din 1987, în calitate de preşedinte).

4 MAI 1980 moartea lui Tito.

31 AUGUST 1980 crearea în Polonia a federației sindicale Solidaritatea, condusă de Lech Wałęsa (născut în 1943), care joacă un rol-cheie în cadrul opoziției față de regimul Republicii Populare Polone.

12 SEPTEMBRIE 1980 lovitură de stat militară în Turcia, în următorii trei ani țara fiind condusă de o juntă.

22 SEPTEMBRIE 1980 începutul războiului din Iran şi Irak, care durează până în 1988. Începând din 1983, Irakul foloseşte arme chimice, care provoacă moartea a peste 10.000 de persoane. În urma războiului, mor între 500.000 şi 1.200.000 de oameni; conflictul se încheie cu impunerea unui statu-quo.

30 NOIEMBRIE 1980 respingerea plebiscitului organizat de dictatura uruguayană pentru legitimarea regimului, deschizându-se astfel drumul unei perioade de tranziție democratică.

6 OCTOMBRIE 1981 asasinarea preşedintelui egiptean Anwar al-Sadat (1918–1981) de către un comando militar, parte a unei organizații islamice inspirate de Frăția Musulmană. Succesorul său, Hosni Mubarak (născut în 1928), rămâne la putere până în 2011.

2–15 FEBRUARIE 1982 „Masacrul de la Hama”, în timpul căruia o revoltă a Frăției Musulmane este înăbuşită în sânge de armata siriană, producând între 10.000 şi 20.000 de victime.

6 NOIEMBRIE 1982 Paul Biya (născut în 1933) devine preşedinte al Camerunului.

12 AUGUST 1983 generalul Manuel Noriega (1934–2017) devine şeful Statului-Major al armatei din Panama. Acesta guvernează țara *de facto* până în 1990.

21 AUGUST 1983 asasinarea pe aeroportul din Manilla a lui Benigno Aquino jr. (1932–1983), adversarul preşedintelui filipinez Ferdinand Marcos. Opoziția îşi uneşte forțele.

11 MARTIE 1985 Mihail Sergheevici Gorbaciov (născut în 1931) devine secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Se angajează într-un proces de liberalizare economică şi politică ce avea să eşueze şi să ducă la destrămarea Uniunii Sovietice în 1991.

22 APRILIE–9 DECEMBRIE 1985 în Argentina are loc procesul juntei, în urma căruia Jorge Rafael Videla este condamnat la închisoare pe viață pentru crime împotriva umanității, iar alți responsabili ai regimului dictatorial primesc, la rândul lor, pedepse grele. Cei mai mulți dintre cei condamnați sunt amnistiați în 1989–1990, dar vor fi anchetați din nou în anii 2000.

7 FEBRUARIE 1986 părăsit de Statele Unite, Jean-Claude Duvalier demisionează şi este transferat cu un avion militar american în Franța. În Filipine, Corazón Aquino (1933–2009), văduva adversarului asasinat, este aleasă preşedinte.

15 OCTOMBRIE 1987 lovitură de stat în Burkina Faso organizată de tânărul ofițer paraşutist Blaise Compaoré (născut în 1951), care duce la asasinarea liderului antiimperialist revoluționar Thomas Sankara (1949–1987).

7 NOIEMBRIE 1987 lovitură de stat a prim-ministrului tunisian Zine el-Abidine Ben Ali (născut în 1936), care îl înlătură de la putere pe Habib Bourguiba (1903–2000,

preşedinte din 1957), pe motiv că acesta suferea de demență senilă.

FEBRUARIE–SEPTEMBRIE 1988 operațiunea „Anfal” („prada”, numele unei sure din Coran), campania de masacrare a kurzilor irakieni organizată de Saddam Hussein, în urma căreia au murit între 50.000 şi 180.000 de civili.

16–19 MARTIE 1988 bombardarea oraşului Halabja (Kurdistanul irakian) de către armata lui Saddam Hussein. Folosirea armelor chimice (pe baza agenților neurotoxici tabun, sarin şi VX) a dus la rănirea unui număr ce variază între 5.000 şi 10.000 de persoane, acesta fiind cel mai mare atac chimic asupra civililor din istorie. Generalul Ali Hassan al-Majid (1995–2003), supranumit „Ali Chimicul”, care a comandat atacul, va fi condamnat la moarte în 2010 pentru „genocid” împotriva kurzilor.

12 MARTIE–21 SEPTEMBRIE 1988 protestele majore din Birmania îl forțează pe generalul Ne Win (1911–2002), la putere din anul 1962, să demisioneze. Cu toate astea, o nouă juntă militară restabileşte ordinea prin înăbuşirea în sânge a mişcării.

5 OCTOMBRIE 1988 referendum în Chile pentru prelungirea mandatului lui Pinochet până în 1997; pentru că a pierdut, este obligat, prin urmare, să cedeze treptat puterea.

21 DECEMBRIE 1988 atentat cu bombă asupra cursei 103 a companiei Pan Am (Londra–New York), care explodează deasupra satului Lockerbie (Scoția); şi-au pierdut viața 250 de oameni. Considerată vinovată pentru această tragedie este Libia lui Muammar Gaddafi.

FEBRUARIE 1989 restabilirea multipartidismului în Ungaria, care începe liberalizarea regimului şi reabilitarea insurgenţilor din 1956.

3 FEBRUARIE 1989 Stroessner este înlăturat de la putere în Paraguay de ginerele său, generalul Andrès Rodríguez Pedotti (1923–1997), care avea să ocupe funcţia de preşedinte până în 1993.

6 FEBRUARIE–4 APRILIE 1989 masă rotundă poloneză, discuţii între guvernul comunist şi opoziţie, care duc la un acord ce pune capăt la finele anului Republicii Populare Polone.

8 MAI 1989 Slobodan Milošević (1941–2006) este ales preşedinte al Serbiei.

3 IUNIE 1989 moartea lui Khomeini. Ayatollahul Ali Khamenei (născut în 1939) îi succedă în calitate de Ghid Suprem al Revoluţiei Islamice.

4 IUNIE 1989 înăbuşirea Primăverii de la Peking, revoltele din Piaţa Tiananmen.

30 IUNIE 1989 lovitură de stat în Sudan condusă de colonelul Omar el-Bechir (născut în 1944).

19 SEPTEMBRIE 1989 atentat cu bombă asupra avionului UTA 772 (Brazzaville–Paris), care a fost doborât deasupra Nigerului, făcând 171 de victime. Acesta este din nou pus pe seama Libiei lui Muammar Gaddafi.

23 OCTOMBRIE 1989 sfârşitul Republicii Populare Ungare.

9 NOIEMBRIE 1989 căderea Zidului Berlinului.

16 NOIEMBRIE–29 DECEMBRIE 1989 Revoluția de Catifea din Cehoslovacia, sfârşitul Republicii Populare şi împărțirea țării în Cehia şi Slovacia.

20 DECEMBRIE 1989 invadarea statului Panama de către Statele Unite pentru înlăturarea de la putere a lui Manuel Noriega.

22–25 DECEMBRIE 1989 revoluția română, care a dus la execuția lui Nicolae Ceauşescu (1918–1989), secretarul general al Partidului Comunist Român, şi a soției sale, Elena.

1990–1991 conferințe naționale în Africa francofonă, mişcare care duce la organizarea unor adunări generale. Liberalizarea regimurilor dictatoriale nu reuşeşte însă decât în Benin şi Mali.

28 IULIE 1990 Alberto Fujimori (născut în 1938) este ales preşedinte al Republicii Peru. Acesta luptă împotriva gherilei maoiste a „Cărării luminoase” cu metode radicale şi porneşte o campanie de sterilizare forțată a populațiilor indigene.

2–4 AUGUST 1990 invadarea Kuweitului de către Saddam Hussein, începutul Primului Război din Golf.

6 AUGUST 1990 Consiliul de Securitate al ONU adoptă sancțiuni împotriva Irakului în urma invadării Kuweitului.

2 DECEMBRIE 1990 lovitură de stat în Ciad organizată de Idriss Deby (născut în 1952).

17 IANUARIE–28 FEBRUARIE 1991 invadarea Irakului de către o coaliţie condusă de Statele Unite (operaţiunea „Furtună în deşert”).

MARTIE 1991 încercare a insurgenţilor de a-l înlătura de la putere pe Saddam Hussein în urma înfrângerii acestuia în Kuweit. Kurzii ocupă provinciile din nord, şiiţii se răscoală în sud. Dictatorul îi zdrobeşte, fără ca Statele Unite să intervină.

30 IUNIE 1991 abolirea apartheidului, regim de segregare rasială aflat în vigoare din 1948 în Africa de Sud.

19 AUGUST 1991 eşecul puciului de la Moscova, prin care membrii nomenclaturii sovietice care se opuneau reformelor lui Gorbaciov au încercat să preia puterea. Noul conducător al Rusiei, Boris Elţin (1931–2007), reuşeşte să-i împiedice şi se impune ca lider al reformatorilor.

26 DECEMBRIE 1991 destrămarea URSS, după doi ani în care republicile şi-au declarat independenţa, una după alta, şi au abandonat sistemul sovietic.

11 IANUARIE 1992 lovitură de stat a „Ianuariştilor”; generalii din armata algeriană întrerup desfăşurarea alegerilor; al doilea tur era programat pentru data de 16 ianuarie şi ar fi adus o victorie zdrobitoare a islamiştilor din cadrul Frontului Islamic al Salvării (FIS). După o represiune extrem de dură, în ţară izbucneşte un război civil care va dura zece ani şi va face cel puţin 60.000 de victime.

27 APRILIE 1993 proclamarea independenţei Eritreei, condusă de la această dată de Isaias Afewerki (născut în 1946).

7 APRILIE–17 IULIE 1994 genocidul populației tutsi din Rwanda, în urma căruia vor rezulta cel puțin 800.000 de morți. Guvernul criminal este înlăturat de Frontul Patriotic din Rwanda, condus de Paul Kagame (născut în 1957), care în 2000 va deveni preşedinte.

10 IULIE 1994 alegerea lui Aleksandr Lukaşenko (născut în 1954), supranumit adesea „ultimul dictator din Europa", în funcția de preşedinte al Belarusului, reales apoi în 2001, 2006, 2010 şi 2015.

13–17 IULIE 1995 masacrul de la Srebrenica, Bosnia, în timpul căruia armata Republicii Sârbe din Bosnia, susținută de Belgrad, execută peste opt mii de bosniaci. Acesta este punctul culminant al războaielor civile care au sfâşiat fosta Iugoslavie (1991–2001).

17 MAI 1997 liderul militar Laurent-Désiré Kabila (1939–2001) ocupă Kinshasa, Republica Democrată Congo, acțiune care pecetluieşte căderea lui Mobutu.

IUNIE–OCTOMBRIE 1997 în Congo-Brazzaville are loc un război civil, Denis Sassou Nguesso reuşeşte să se mențină la putere.

19 IULIE 1997 alegerea lui Charles Taylor (născut în 1948) în Liberia. Preşedinte din 1997 până în 2003, îşi conduce țara ca un tiran şi se implică în războiul civil din Sierra Leone.

21 MAI 1998 Suharto demisionează în urma revoltelor din Jakarta provocate de criza financiară din Asia din 1997.

15 IUNIE–17 IULIE 1998 conferință în capitala italiană, unde este semnat „Statutul de la Roma", tratat internațional

prin care se înființează Curtea Penală Internațională (IPC), cu sediul la Haga (Țările de Jos).

27 APRILIE 1999 alegerea lui Abdelaziz Bouteflika (născut în 1937) în funcția de președinte al Republicii Algeriene.

10 IUNIE 2000 moartea lui Hafez al-Assad. Fiul său cel mic, Bashar, îi urmează la conducerea țării.

5 OCTOMBRIE 2000 „Revoluția buldozer” din Serbia, în urma căreia Milošević este forțat să demisioneze. Numele provine de la folosirea buldozerelor de către manifestanții care au atacat sediul Radioteleviziunii, simbol al puterii.

17 NOIEMBRIE 2000 după ce realegerea sa este contestată, Fujimori fuge din Peru și este demis din funcția de președinte.

16 IANUARIE 2001 asasinarea lui Laurent-Désiré Kabila la Kinshasa. Fiul său, Joseph Kabila (născut în 1971), îi urmează în funcție.

1 APRILIE 2001 arestarea lui Milošević în Serbia.

26 FEBRUARIE 2003 începutul războiului din Darfur (vestul Sudanului), în urma căruia au murit peste 300.000 de civili.

15 MARTIE 2003 lovitură de stat a lui François Bozizé (născut în 1946) în Republica Centrafricană, pe care a condus-o timp de zece ani.

20 MARTIE–9 APRILIE 2003 invadarea Irakului de către o coaliție condusă de Statele Unite. Operațiunea „Libertate

irakiană” are scopul de a doborî regimul lui Saddam Hussein.

13 DECEMBRIE 2003 capturarea lui Saddam Hussein la Tikrit, oraş situat la nord de Bagdad.

21 NOIEMBRIE–26 DECEMBRIE 2004 are loc „Revoluția portocalie” din Ucraina, care duce la demisia lui Viktor Ianukovici (născut în 1950), contestat pentru apropierea sa față de Moscova.

19 OCTOMBRIE 2005–5 NOIEMBRIE 2006 se desfăşoară procesul lui Saddam Hussein, condamnat la moarte pentru crime împotriva umanității de un tribunal special irakian.

30 DECEMBRIE 2006 Saddam Hussein este spânzurat la Bagdad.

15 FEBRUARIE 2007 Ramzan Kadîrov este numit de Vladimir Putin în fruntea Republicii Cecene, care ajunge din nou în sfera de influență a Rusiei în urma unei invazii militare (1999–2000).

14 IULIE 2008 Curtea Penală Internațională emite un mandat de arestare pentru genocid, crime împotriva umanității şi crime de război împotriva lui Omar al-Bechir, ca urmare a războiului din Darfur.

26 IANUARIE 2009 deschiderea primului proces la Curtea Penală Internațională împotriva liderului militar congolez Thomas Lubanga (născut în 1960). În data de 14 martie 2012 este găsit vinovat de crime de război, devenind prima persoană condamnată de instituția respectivă.

7 APRILIE 2009 condamnarea la Lima a lui Alberto Fujimori la douăzeci şi cinci de ani de închisoare pentru crime împotriva umanității.

17 DECEMBRIE 2010 autoimolarea lui Mohamed Bouazizi (1984–2011), vânzător ambulant tunisian. Revoltele pe care moartea sa le declanşează marchează începutul Primăverii Arabe.

14 IANUARIE 2011 venit în Arabia Saudită pentru a-şi pune familia la adăpost, şeful statului tunisian, Ben Ali, este abandonat de avionul său prezidențial la Riad. Valul Primăverii Arabe se extinde în februarie în Egipt, Iordania, Yemen, Libia, Bahrain şi Siria.

11 FEBRUARIE 2011 în fața demonstrațiilor de proporții, Hosni Mubarak demisionează, cedând puterea armatei.

17 MARTIE 2011 Rezoluția nr. 1973 a ONU, care declanşează intervenția militară în Libia, ducând astfel la căderea lui Gaddafi.

19 APRILIE 2011 Fidel Castro îşi cedează postul de prim-secretar al Partidului Comunist Cubanez fratelui său, Raúl Castro (născut în 1931).

20–28 AUGUST 2011 ocuparea capitalei Tripoli de către rebelii libieni.

20 OCTOMBRIE 2011 moartea lui Gaddafi, capturat de rebeli în oraşul Sirt.

17 DECEMBRIE 2011 moartea lui Kim Jong-il (1941–2011), aflat la conducerea Coreei de Nord după decesul

tatălui său, Kim Ir-sen, în 1994. Succesorul său este Kim Jong-un (născut în 1984).

30 MAI 2012 fostul preşedinte al Liberiei, Charles Taylor, este condamnat la cincizeci de ani de închisoare pentru crime împotriva umanității de către Tribunalul Special pentru Sierra Leone.

24 MARTIE 2013 François Bozizé este alungat din Republica Centrafricană de către rebelii din gruparea musulmană *Seleka* („coaliție”, în limba sango), care ocupă palatul prezidențial. Urmează lupte sângeroase între creştini (majoritatea în RDC) şi musulmani, care determină intervenția Franței la sfârşitul anului 2013.

3 IULIE 2013 lovitură de stat militară în Egipt, care îl înlătură de la putere pe Mohamed Morsi (născut în 1951), preşedinte din 2012 şi susținut de Frații Musulmani. Armata îl înlocuieşte cu mareşalul Abdel Fattah al-Sissi (născut în 1954), ales preşedinte în 2014 cu 96,1% din voturi, după organizarea unor alegeri cenzurate.

21 AUGUST 2013 atac cu gaz sarin al armatei lui Bashar al-Assad (născut în 1965) în suburbiile Damascului, în urma căruia rezultă între 500 şi 2.000 de morți.

28–31 OCTOMBRIE 2014 are loc revoluția din Burkina Faso, care a dus la demisia lui Blaise Compaoré.

15–16 IULIE 2016 lovitură de stat eşuată în Turcia împotriva lui Recep Tayyip Erdoğan (născut în 1954). În cadrul represiunii, 150.000 de funcționari publici sunt destituiți, iar 55.000 de persoane sunt încarcerate.

25 NOIEMBRIE 2016 moartea lui Fidel Castro.

14–21 NOIEMBRIE 2017 lovitură de stat în Zimbabwe, care determină demisia lui Robert Mugabe.

4 DECEMBRIE 2017 asasinarea lui Ali Abdallah Saleh (1947–2017), preşedinte al Yemenului din 1978, marginalizat după demonstrațiile din 2011.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Lenin, profetul totalitarismului

Alain Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Calmann-Lévy, 1977.

Stéphane Courtois (coord.), *Dictionnaire du communisme*, Larousse, 2007.

—, *Lénine, l’inventeur du totalitarisme*, Perrin, 2017.

Yolène Dilas-Rocherieux, *L’Utopie ou la mémoire du futur: De Thomas More à Lénine, le rêve d’une autre société*, Robert Laffont, 2000.

Orlando Figes, *La Révolution russe, 1891–1924: La tragédie d’un peuple*, Denoël, 2007.

Richard Pipes, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, Yale University Press, 1996.

Robert Service, *Lénine*, Perrin, 2012.

Nikolaï Tchernychevski, *Que faire? Les hommes nouveaux*, prefață de Yolène Dilas-Rocherieux, Éditions des Syrtes, 2000.

Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995.

Nicolas Werth, «*Un pouvoir contre son peuple*», în S. Courtois, N. Werth *et alii*, *Le Livre noir du communisme: Crimes, terreur et répression*, Robert Laffont, 1997.

2. Mussolini: De la roşu la negru

Pe lângă biografia magistrală în opt volume a lui Mussolini scrisă de Renzo de Felice, sunt recomandate următoarele tomuri:

Emilio Gentile, *La Religion fasciste*, Perrin, 2002.

—, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, Gallimard, 2002.

Frédéric Le Moal, *Histoire du fascisme*, Perrin, 2018.

Pierre Milza, *Mussolini*, Fayard, 1999.

Didier Musiedlak, *Mussolini*, Presses de Sciences Po, 2005.

Michel Ostenc, *Mussolini, une histoire du fascisme italien*, Ellipse, 2013.

Max Schiavon, *Mussolini: Un dictateur en guerre*, Perrin, 2016.

3. Stalin: „Lenin din zilele noastre”, sau cum Stalin a devenit Stalin

Oleg Khlevniouk, *Staline,* Belin, 2017.

Stephen Kotkin, *Stalin: Paradoxes of Power, 1878–1928*, Penguin Books, London, 2015.

Miklos Kun, *Stalin: An Unknown Portrait*, CEU Press, Budapest & New York, 2003.

Alter Litvin, John Keep, *Stalinism: Russian and Western Views at the Turn of the Millenium*, London & New York, Routledge, 2005.

Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Weidenfeld & Nicolson, London, 2003.

Alfred Rieber, „Stalin, Man of the Borderlands”, *American Historical Review*, 106 (2001), pp. 651–691.

Boris Souvarine, *Stalin: Aperçu historique du bolchevisme*, 1935, reed. 1992, Ivrea.
Robert Tucker, *Stalin as Revolutionary, 1879–1929*, Norton, New York & London, 1973.
—, *Stalin in Power: The Revolution from above, 1928–1941*, Norton, New York & London, 1990.
Adam Ulam, *Staline: L'homme et son temps*, Calmann-Levy/Gallimard, 1977, 2 vol.
Nicolas Werth, *Être communiste en URSS sous Staline*, Gallimard, col. Folio, 2017.
—, *La Terreur et le desarroi: Staline et son système*, Perrin, 2007.
—, *Le Cimetière de l'espérance: Essais sur l'histoire de l'URSS*, Perrin, 2019.

4. Adolf Hitler, demonul din Germania

Bibliografii

François Delpla, *Hitler*, Grasset, 1999.
—, *Hitler, propos intimes et politiques*, Nouveau Monde, 2016.
Henrik Eberle, Matthias Uhl, *Le Dossier Hitler*, Presses de la Cité, 2007.
Joachim Fest, *Hitler*, vol. 1: *Jeunesse et conquête du pouvoir*: vol. 2: *Le Führer*, Gallimard, 1973.
Ian Kershaw, *Hitler*, vol. 1: *Hubris, 1889–1936*, Flammarion, 1999; vol. 2: *Némésis, 1936–1945*, Flammarion, 2000.
Peter Longerich, *Hitler*, Héloïse d'Ormesson, 2017.
Marlis Steinert, *Hitler*, Fayard, 1991.
John Toland, *Hitler*, Perrin, coll. „Tempus”, 2012.
Volker Ullrich, *Hitler*, Gallimard, 2017, 2 vol.

Studii generale

Éric Branca, *Les Entretiens oubliés d'Hitler*, *1923–1940*, Perrin, 2019.

Martin Broszat, *L’État hitlérien*, Fayard, 1986.
Johann Chapoutot, *Comprendre le nazisme*, Tallandier, 2018.
Richard J. Evans, *Le IIIe Reich*, Flammarion, 2009, 3 vol.
Thierry Lentz, *Le Diable sur sa montagne, Hitler au Berghof, 1922–1944*, Perrin, 2017.
Hans Mommsen, „Hitler, en tant que dictateur, la place du Führer dans le système national-socialiste”, în *Le Troisième Reich dans l’historiographie allemande: Lieux de pouvoir – Rivalités de pouvoirs*, sub conducerea lui Jean-Paul Cahn, Stefan Martens şi Bernd Wegner, Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve-d’Ascq, 2013.
Claude Quétel, „Une journée avec Hitler”, în *Une journée avec*, Perrin / Le Point, 2016.

5. Franco, cel de neclintit

Opera fundamentală în privinţa lui Franco este cea scrisă de Paul Preston, *Franco a Biography*, publicată în 1993 de Harpers-Collins.
În franceză sunt disponibile următoarele cărţi:
Max Gallo, *Histoire de l’Espagne franquiste*, Robert Laffont, 1969.
Guy Hermet, *L’Espagne au xxe siècle*, PUF, 1986.
Philippe Nourry, *Franco, la conquête du pouvoir*, Denoël, 1975.
Opera cea mai profundă este cea a marelui hispanist Bartolomé Bennassar: *Franco*, Perrin, coll. „Tempus”, 2002.
Mărturia vărului lui Franco (care i-a fost şi colaborator), Francisco Franco Salgado Araujo, este fundamentală. În 1978 a fost tradusă în franceză şi publicată de Gallimard în colecţia „Témoins”, sub titlul *Franco au jour le jour*.

6. Philippe Pétain, *dictator est qui dictat*

Michèle Cointet, *Nouvelle Histoire de Vichy*, Fayard, 2011.
Laurent Gervereau, Denis Peschanski (dir.), *La Propagande sous Vichy*, BDIC, 1990.
Renaud Meltz, *Pierre Laval, un mystère français*, Perrin, 2018.
Henry du Moulin de Labarthète, *Le Temps des illusions*, À l'enseigne du cheval ailé, 1946.
Bénèdicte Vergez-Chaignon, *Pétain*, Perrin, 2014.
—, *Les Secrets de Vichy*, Perrin, 2015.

7. Tōjō Hideki: Dictator, sau ţap ispăşitor?

Bruno Birolli, *Ishiwara, l'homme qui déclencha la guerre,* Armand Colin, 2012.
Herbert Bix, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, Harper-Collins Publishers, 2000.
John W. Dower, *Embracing Defeat, Japan in the Wake of World War II*, Norton/New Press, New York, 1999.
Eguchi Keiichi, *Futatsu no taisen*, Shogakkan, 1989.
Ienaga Saburo (coord.), *Nihon heiwaron taikei*, Nihon tosho sentaa, 1993–1994, 20 vol.
Michael Lucken, *Les Japonais et la guerre 1937–1952*, Fayard, 2013.
Maruyama Masao, „Théorie et psychologie de l'ultranationalisme”, *Le Débat*, nr. 21, septembrie 1982.
Ouchi Tsutomu, *Fashizumu he no michi*, Chukobunko, 1974.
Constance Sereni, Pierre François Souyri, *Kamikazes*, Flammarion, 2015.
Pierre François Souyri, *Nouvelle Histoire du Japon*, Perrin, 2010.
—, *Moderne sans être occidental, aux origines du Japon d'aujourd'hui*, Gallimard, 2016.

Takahashi Tetsuya, *Sengo sekinin ron*, Kodansha gakujutsu bunko, 2005.
Tsutsui Kiyotada (coord.), *Showashi kogi, Gunjin hen*, Chikuma shinsho, 2018.
Yoshida Yutaka, *Ajia Taiheiyo senso*, Iwanami shinsho, 2007.

8. Tito, sau marea cacealma

Neil Barnett, *Tito*, Haus Publishers Ltd., London, 2006.
Dusan T. Bataković, *Yougoslavie*, L'Âge d'homme, 1994.
Jean-Christophe Buisson, *Mihailović*, Perrin, 2011.
Vladimir Dedijer, *Tito parle*, Gallimard, 1955.
Milovan Djilas, *Tito, mon ami, mon ennemi*, Gallimard, 1980.
John V.A. Fine, „Strongmen Can Be Benificial: The Exceptional Case Of Josip Broz Tito", în *Balkan Strongmen,* Bernd J. Fischer (coord.), Hurst & Company, London, 2006.
Émile Guikovaty, *Tito*, Hachette Littérature, 1979.
Branko Lazitch, *Tito et la révolution yougoslave*, Fasquelle, 1957.
Jože Pirjevec, *Tito: La biographie*, CNRS Éditions, 2017.
Jasper Ridley, *Tito, A Biography*, Constable, London, 1996.
Geoffrey Swain, *Tito: A Biography*, I.B. Tauris, London, 2010.

9. În ţara celor trei Kim

Antoine Bondaz, *Corée du Nord: Plongée au cœur d'un État totalitaire*, Chêne, 2016.
Pascal Dayez-Burgeon, *La Dynastie rouge*, Perrin, 2015.
Bradley K. Martin, *Under the Loving Care of the Fatherly Leader: North Korea and the Kim Dynasty*, Thomas Dunne Books, New York, 2004.

Patrick Maurus, *La Corée dans ses fables: essai*, Actes Sud, 2011.
Bryan Reynolds Myers, *La Race des purs: Comment les Nord-Coréens se voient*, Saint-Simon, 2011.
Philippe Pons, *Corée du Nord: Un État-guérilla en mutation*, Gallimard, 2017.

10. Mao, tirania iraţionalului

Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992.
—, *Mao, sa cour et ses complots: Derrière les murs rouges*, Fayard, 2012.
Roger Faligot, Remi Kauffer, *Kang Sheng, le maître espion de Mao,* Perrin, 2014.
Chang Jung, Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2005.
Remi Kauffer, *Le Siècle des quatre empereurs, Sun Yat-sen, Chiang Kai-shek, Mao Zedong et Deng Xiaoping*, Perrin, 2014.
Roderick MacFarquahr, Michael Schoenhals, *La Dernière Révolution de Mao, histoire de la Révolution culturelle*, Gallimard, 2009.
Yang Jisheng, *Stèles, la Grande Famine en Chine, 1958–1961*, Seuil, 2012.

11. Enver Hodja, ultimul stalinist

Pierre Cabanes, *Albanie, le pays des Aigles*, Edisud, 1994.
Elisabeth et Jean-Paul Champseix, *57 boulevard Staline, chroniques albanaises*, La Découverte, 1990.
Jean-Paul Champseix, *Kadare, une dissidence littéraire*, Honoré Champion, 2019.
Blendi Fevziu, *Enver Hoxha: The Iron Fist of Albania*, Tauris, 2016.
Ismail Kadare, *Le Grand Hiver*, Fayard, 1973.
—, *La Niche de la honte*, Fayard, 1984.

—, *Spiritus,* Fayard, 1996.
Thomas Schreiber, *Hodja, le sultan rouge*, JC Lattès, 1996.
Alexandre Zotos, *De Skanderbeg à Kadare*, Université de Saint-Étienne, 1997.

12. Alfredo Stroessner, patriarhul autarhic

Gérard Borras, Nicolas Richard, Isabelle Combes, Capucine Boidu, *Guerres et Identités dans les Amériques*, PUR, Rennes, 2010.
Paola Domingo, *Naissance d'une société métisse: Aspects socioéconomiques du Paraguay de la conquête à travers les dossiers testamentaires*, Presses universitaires de Méditerranée, Montpellier, 2006.
Bruno Fuligni, Bruno Leandri, *Les Guerres stupides de l'histoire*, Les Arènes, 2019.
Olivier Guez, *La Disparition de Josef Mengele*, Grasset, 2017.
Axel Gylden, „Derniers jours tranquilles pour le «Suprême» Stroessner”, în *Les Derniers Jours des dictateurs*, Perrin, 2012.
Benjamin Offroy, „Le Paraguay, un nid du Condor”, *Vingtième siécle*, Presses de Sciences Po, nr. 105, ianuarie–martie 2010.

13. Familia Duvalier, tentaţia răului

Elizabeth Abbott, *Haiti: The Duvalier and Their Legacy*, Mac Graw-Hill, New York, 1988.
Gérald Bloncourt, *On ne peut pas tuer la vérité – Le Dossier Jean-Claude Duvalier*, Amnesty International, 2011.
Raphaël Confiant, *Les Ténèbres extérieures*, Écriture, 2008.
Bernard Diederich, Al Burt, *Papa Doc et les Tontons Macoutes*, Albin Michel, 1971.
Bernard Diederich, *Le Prix du sang,* vol. 1: *François Duvalier (1957–1971): La résistance d'un peuple haïtien face à la*

tyrannie, Éditions Antillia, Port-au-Prince, Centrul ecumenic al drepturilor omului, 2005.
—, *Le Prix du sang,* vol. 2: *Jean-Claude Duvalier (1971–1986): L'Héritier*, éditions Henri Deschamps, Haïti, 2011.
Jean Florival, *Duvalier, la face cachée de Papa Doc*, Mémoire d'encrier, 2007.
Amanda M. Klasing, Reed Brody, *Haïti: Un rendez-vous avec l'Histoire*: *Les poursuites contre Jean-Claude Duvalier*, Human Rights Watch, 2011.
John Marquis*, Papa Doc: Portrait of a Haitien Tyrant 1907–1971,* Kingston, LMH, 2007.

14. Fidel Castro: Obsesia puterii

Juanita Castro, María A. Collins, *Fidel et Raúl, mes frères*, Plon, 2009.
Jean-Pierre Clerc, *Fidel de Cuba*, Ramsay, 1988.
Régis Debray, *Loués soient nos seigneurs*, Gallimard, 1996.
Alina Fernández, *Alina, Memorias de la hija rebelde de Fidel Castro*, Plaza y Janés, Barcelona, 1996.
Jean-François Fogel, Bertrand Rosenthal, *Fin de siècle à La Havane: Les secrets du pouvoir cubain*, Seuil, 1993.
Carlos Franqui, *Journal de la Révolution cubaine*, Seuil, 1976.
—, *Retrato de familia con Fidel*, Seix Barral, Barcelona, 1981.
Brian Latell, *After Fidel*, Palgrave Macmillan, 2002.
—, *Castro's Secrets, The CIA and Cuba's Intelligence Machine*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.
Serge Raffy, *Castro l'infidèle*, Fayard, 2003.
Ignacio Ramonoet, *Fidel Castro, Biografía a dos voces*, Debate, Barcelona, 2006.
Tad Szulc, *Castro, 30 ans de pouvoir absolu*, Payot, 1987.

Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo: Le rêve des intellectuels et le régime cubain (1959–1971)*, Gallimard, 1989.

15. Joseph-Désiré Mobutu, jefuitorul Zairului

Colette Braeckman, *Le Dinosaure: Le Zaïre de Mobutu*, Fayard, 1992.
William T. Close, *Beyond the Storm*, Meadowlark Springs Productions, 2006.
Ludo de Witte, *L'Assassinat de Lumumba*, Karthala, 2000.
Cleophas Kamitatu, *La Grande Mystification du Congo-Kinshasa*, Maspero, 1971.
Jean-Pierre Langellier, *Mobutu,* Perrin, 2017.
Jean Omasombo Tshonda, *Lumumba, drame sans fin et deuil inachevé de la colonisation*, Cahiers d'études africaines, 2004.
David Van Reybrouck, *Congo, Une histoire*, Actes Sud, 2012.
Michela Wrong, *In the Footsteps of Mr Kurtz*, Fourth Estate, London, 2000.
Pierre Yambuya, *L'Abattoir*, EPO, 1991.
Il était une fois... Mobutu, bandă desenată publicată de Afrique Biblio-club, 1977.

Filme
Thierry Michel, *Mobutu, roi du Zaïre*, film (135 de minute) şi serie TV (162 de minute), Cinélibre, 1999.

16. Muammar Gaddafi: Naufragiul beduinului

Mirella Bianco, *Kadhafi, messager du désert, biographie et entretiens*, Stock, 1974.
Hélène Bravin, *Kadhafi: Vie et mort d'un dictateur*, François Bourin, 2012.

Annick Cojean, *Les Proies: Dans le harem de Kadhafi*, Grasset, 2012.
Guy Georgy, *Kadhafi: Le berger des Syrtes*, Flammarion, 1996.
Patrick Haimzadeh, *Au cœur de la Libye de Kadhafi*, JC Lattes, 2011.
Vincent Hugeux, *Kadhafi,* Perrin, 2017.
Moammar el-Kadhafi, *Le Livre vert*, Centre mondial d'études et de recherches sur le Livre vert, 1984.
—, *Escapade en enfer et autres nouvelles, présentées par Guy Georgy*, Favre, 1996.
Yasmina Khadra, *La Dernière Nuit du Rais*, Julliard, 2015.
Alexandre Najjar, *Anatomie d'un tyran, Mouammar Kadhafi*, Actes Sud, 2011.
Roumania Ougartchinska, Rosario Priore, *Pour la peau de Kadhafi: Guerres, secrets, mensonges, l'autre histoire, 1969–2011*, Fayard, 2013.
Alison Pargeter, *Libya: The Rise and Fall of Qaddafi*, Yale University Press, 2012.
Dirk Vandewalle, *A History of Modern Libya*, Cambridge University Press, 2006.

17. Erich Honecker, Marele Cârmaci al Republicii Democrate Germane

Rudiger Bergien, *Im „Generalstab der Partei": Organisationskultur und Herrschaftspraxis in der SED-Zentrale (1946–1989)*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2017.
Alexander Burdumy, *Sozialpolitik und Repression in der DDR: Ost-Berlin 1971–1989*, Klartext Verlag, Essen, 2013.
Erich Honecker, *Aus meinem Leben*, Dietz, 14e ed., Berlin, 1989.
—, *«Liebe Eva»: Erich Honeckers Gefangnisbriefe*, Das Neue Berlin Verlag, Berlin, 2017.
—, *Letzte Aufzeichnungen*, Editions Ost, Berlin, 2012.

Martin Sabrow, *Erich Honecker: Das Leben davor*, C.H. Beck Verlag, München, 2016.
Klaus Schroeder, *Der SED-Staat: Geschichte und Strukturen der DDR 1949–1990*, Bohlau Verlag, Cologne, 2013.
Frank Schumann (Hrsg.), *Letzte Aufzeichnungen: Fur Margot*, Editions Ost, Berlin, 2012.
Helmut Suter, *Honeckers letzter Hirsch: Jagd und Macht in der DDR*, be. bra Verlag, Berlin, 2018.
Stefan Wolle, *Der grose Plan: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949–1961*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2013.
—, *Die heile Welt der Diktatur: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949–1989*, 3 vol., Ch. Links Verlag, Berlin, 2013.

18. Augusto Pinochet, tiranul liberal

Hernán Büchi Buc, *La transformación económica de Chile, Del estatismo a la libertad económica*, Norma, Santafé de Bogotá, Columbia, 1993.
Raquel Correa, Elizabeth Subercaseaux, *Ego Sum Pinochet*, Zig-Zag, Santiago, 1989.
Claudia Farfán, Fernando Vega, *La Familia, historia privada de los Pinochet*, Random House Mondadori, Santiago, 2009.
Mónica González, *La Conjura, los mil y un días del golpe*, Catalonia-Escuela de Periodismo UDP, Santiago, 2012.
Carlos Huneeus, *El Regimen de Pinochet*, Editura Sudamericana, Santiago, 2000.
Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, Washington, National Security Archive Book, 2003.
Alejandra Matus, *Doña Lucia, la biografia no autorizada*, Santiago, Ediciones B Chile, 2013.
José Piñera, *Pour un système de retraite qui marche! La réforme chilienne*, Éditions LC, Paris, 2013.

Gonzalo Vial Correa, *Pinochet, la Biografia*, Santiago, El Mercurio/Aguilar, 2002.
El Ladrillo, Bases de la politica economica del gobierno militar chileno, Centrul de Studii Publice, Santiago, 1992. Disponibil la adresa web:
http://www.memoriachilena.cl/archivos2/pdfs/mc0032306.pdf.

Rapoarte

Raportul Comisiei pentru Adevăr şi Reconciliere (cunoscută sub numele de Comisia Rettig) poate fi consultat la următoarea adresă web:
https://web.archive.org/web/20091223174254/http://www.ddhh.gov.cl/ddhh_rettig.html.
Diferitele rapoarte ale Comisiei Valech pot fi consultate pe site-ul Institutului Național pentru Drepturile Omului (INDH): https://www.indh.cl/
Raportul comitetului din cadrul Senatului american despre operațiunile secrete ale CIA în Chile, prezidat de senatorul Franck Church:
https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94chile.pdf.

Articole

John Lee Anderson, „The Dictator”, *The New Yorker*, 19 octombrie 1998.
Michel Faure, „Quand Pinochet tuait hors du Chili”, *L’Express*, 30 septembrie 1999.
Rolf Lüders, „La Misión Klein-Saks, los Chicago Boys y la Política Económica”, *Santiago, Pontificia Universidad Catolica de Chile*, 2012.
Javier Ortega, „La vida íntima y cotidiana de Pinochet en La Dehesa y Bucalemu”, *La Tercera*, 2 decembrie 2001.

Jorge Rojas, Carla Celis, „La historia de los pelados del ’73: Los soldados que asaltaron Santiago”, *The Clinic*, 11 septembrie 2013.

19. Pol Pot: Cambodgia însângerată

Elizabeth Becker, *Les Larmes du Cambodge – l’histoire d’un autogénocide,* Presses de la Cité, 1986.
David P. Chandler, *Pol Pot: Frère Numéro Un*, Plon, 1993.
—, *S-21 ou le crime impuni des Khmers rouges*, 2001, prefață de François Bizot, postfață de Jean-Louis Margolin, Autrement, 2001.
Thierry Cruvellier, *Le Maître des aveux*, Gallimard, 2011.
Solomon Kane, *Dictionnaire des Khmers rouges*, Bangkok, IRASEC, 2007.
Khieu Samphan, *L’économie du Cambodge et ses problèmes d’industrialisation*, teză susținută la Universitatea din Paris, Facultatea de Drept şi Ştiințe Economice, 1959.
Ben Kiernan, *Le Génocide au Cambodge – 1975–1979: race, idéologie et pouvoir*, Gallimard, 1998.
Henri Locard, „Le Goulag khmer rouge”, comunicare susținută la Universitatea Lyon-2, 1995.
Jean-Louis Margolin, „Cambodge: au pays du crime déconcertant”, în: Stéphane Courtois *et alii*, *Le Livre noir du communisme: crimes, terreur, répression*, Robert Laffont, „Bouquins”, 1998, pp. 679–749.
Laurence Picq, *Le Piège khmer rouge*, Buchet Chastel, 2013.
Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar*, Denoël, 2007.
Marek Sliwinski, *Le Génocide Khmer rouge: Une analyse démographique*, L’Harmattan, 1995.
Michael Vickery, *Cambodia: 1975–1982*, South End, Boston, 1984.
Pin Yathay, *L’Utopie meurtrière: Un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Complexe, Bruxelles, 1989.

20. Khomeini: În slujba lui Dumnezeu

Michael Axworthy, *Revolutionary Iran*, Allen Lane, London, 2013.
Con Coughlin, *Khomeini's Ghost*, Macmillan, London, 2009.
Nikki Keddie, *Modern Iran*, Yale University Press, 2006.
Baqer Moin, *Khomeini, Life of the Ayatollah*, I.B. Tauris, London, 2009.
Christian et Pierre Pahlavi, *Le Marécage des ayatollahs*, Perrin, „Tempus", 2017.
Pierre Razoux, *La Guerre: Iran–Irak*, Perrin, 2013.
Yann Richard, *L'Islam chiite*, Fayard, 1991.

21. Saddam Hussein, vagabondul din Bagdad

La Chute: Interrogatoires de Saddam Hussein par le FBI, Inculte, 2010.
Lisa Blaydes, *State of Repression: Iraq Under Saddam Hussein*, Princeton University Press, 2018.
Christian Chesnot, Georges Malbrunot, *Saddam Hussein: Portrait total*, Ed. 1, 2003.
Con Coughlin, *Saddam: The King of Terror*, Ecco, New York, 2002.
Efraim Karsh, Inari Rautsi, *Saddam Hussein: A political biography*, The Free Press, New York, 1991 (reed. Atlantic Grove, 2007).
David D. Palkki, Mark Stout, Kevin M. Woods (ed.), *The Saddam Tapes: The Inner Workings of a Tyrant's Regime, 1978–2001*, Cambridge University Press, 2011.
Pierre Razoux, *La Guerre Iran–Irak: 1980–1988*, Perrin, „Tempus", 2017.

22. Familia Assad, tată şi fiu

Lucien Bitterlin, *Hafez el-Assad, le parcours d'un combattant*, Jaguar, 1986.

Pierre Guingamp, *Hafez el-Assad et le parti Baath en Syrie*, L'Harmattan, 1996.

Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1982.

Régis Le Sommier, *Assad*, La Martinière, 2018.

Daniel Pipes, „La Conquête du pouvoir en Syrie”, *Middle Eastern Studies*, 1989.

Jean-Marie Quéméner, *Bachar al-Assad en lettres de sang*, Plon, 2017.

Charles Saint-Prot, *Les Mystères syriens*, Albin Michel, 1984.

Patrick Seale, *Asad of Syria, the Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988.

SCURTE BIOGRAFII ALE AUTORILOR

JÉRÉMY ANDRÉ este profesor de istorie. A fost corespondent în Irak între anii 2016 şi 2018 pentru ziarul *La Croix* şi corespondent special în Siria, Irak şi Congo pentru publicaţiile *Le Point*, *Le Figaro Magazine*, *La Vie* şi *Marianne*.

BERNARD BAJOLET a ales diplomaţia după ce şi-a terminat studiile în cadrul Institutului de Studii Politice din Paris şi al Şcolii Naţionale de Administraţie; astfel, a activat la Alger, la Roma şi Damasc. Din 1994 a ocupat postul de ambasador la Amman, Sarajevo, Bagdad, Alger şi Kabul. A fost coordonator naţional al Serviciilor de Informaţii (2008–2011) în timpul mandatului lui Nicolas Sarkozy. În 2013 a

fost numit şef al Direcției Generale pentru Securitate Externă, rămânând în funcție până în mai 2017. Este autorul cărții *Le soleil ne se lève plus à l'Est* (Plon, 2018).

ÉRIC BRANCA, istoric şi jurnalist, este un bun cunoscător al gaullismului şi al serviciilor secrete, cărora le-a dedicat mai multe cărți de succes, unele dintre acestea publicate la Perrin: în 2017, *L'Ami américain: Washington contre de Gaulle*, iar în 2019, *Les Entretiens oubliés d'Hitler, 1923–1940.*

JEAN-CHRISTOPHE BUISSON este director adjunct al *Figaro Magazine* şi prezentatorul emisiunii *Historiquement show*, difuzată pe canalul TV Histoire. Specialist în istoria Balcanilor şi a lumii slave, s-a remarcat ca autor al volumului *Histoire de Belgrade, 1917, l'année qui a changé le monde* şi *Assassinés*.

ÉLISABETH BURGOS, istoric şi antropolog, a fost directoare a Casei Americii Latine şi a Institutului Francez din Sevilla, apoi ataşat cultural la Madrid. Este membră a comitetului editorial al săptămânalului venezuelean *Zeta*. S-a remarcat ca autoare a cărții *Moi, Rigoberta Menchu: Une vie et une voix, la révolution au Guatemala* (Gallimard, 1983; col. „Folio”, 1999). A locuit o lungă perioadă în Cuba.

STÉPHANE COURTOIS este istoric, director onorific de cercetări la Centrul Național de Cercetări Ştiințifice (CNRS), director al revistei *Communisme* şi coordonator de colecție la mai multe edituri (Seuil, Le Rocher, Cerf, Vendémiaire). A scris mai bine de treizeci de cărți despre comunismul francez şi internațional şi despre fenomenul totalitar. A fost coordonatorul *Cărții negre a comunismului*, care s-a bucurat de recunoaştere internațională (a fost tradusă în douăzeci şi

şase de limbi, publicată în peste un milion de exemplare). În 2017 a publicat *Lénine, l'inventeur du totalitarisme* (Perrin), pentru care a primit în 2018 marele premiu pentru biografie politică şi marele premiu al cărţii de istorie (canalul TV Histoire / *Le Figaro Histoire*).

PASCAL DAYEZ-BURGEON este absolvent al Şcolii Normale Superioare şi profesor de istorie, specialist în istoria celor două Corei, cărora le-a dedicat numeroase articole şi patru cărţi. Primul său studiu (*Les Coréens*, Tallandier, 2011) a fost urmat de *Histoire de la Corée des origines à nos jours* (Tallandier, 2013) şi de o lucrare despre dictatura familiei Kim (*La Dynastie rouge*, Perrin, 2015), care a fost tradusă în limba coreeană. De asemenea, a publicat o carte despre Belgia (*Les Secrets de la Belgique*, Perrin, 2015) şi una despre Bizanţ (*Byzance la secrète*, Perrin, 2017).

LAURENCE DEBRAY, istoric şi jurnalist, autoare a volumelor *Juan Carlos d'Espagne* (Perrin, 2019) şi *Fille de révolutionnaires* (Stock, 2018), pentru care a primit mai multe premii, inclusiv cel pentru „Carte politică" în 2018.

CHRISTIAN DESTREMAU, istoric specializat în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, fin cunoscător al culturii britanice, se distinge ca autor al unei biografii magistrale a lui Lawrence al Arabiei (Perrin, 2014). A publicat la aceeaşi editură alte trei lucrări extrem de cunoscute: *Ce que savaient les Alliés* (2007), *Le Moyen-Orient pendant la Seconde Guerre mondiale* (2011) şi *Churchill et la France* (2017).

MICHEL FAURE, jurnalist, corespondent special pentru *L'Express* din 1989 până în 2005, a transmis actualitatea din America Latină pentru o lungă perioadă de timp. A

publicat mai multe cărți, în special la editura Perrin, *L'Espagne de Juan Carlos* (2008), *Une histoire du Brésil* (2016).

OLIVIER GUEZ este istoric, scriitor şi jurnalist. A primit Premiul Renaudot pentru ultima sa carte, *La Disparition de Josef Mengele* (Grasset, 2017).

EMMANUEL HECHT, fost redactor-şef al *L'Express*, colaborează cu *Figaro Magazine* şi *Lire*. Este coordonatorul unei colecții la editura Perrin, unde a coeditat lucrarea colectivă *Les Derniers Jours des dictateurs* (2012). Ultima carte publicată, în colaborare cu Jean-Christophe Buisson, se numeşte *Les Grands Vaincus de l'Histoire* (Perrin, 2018).

VINCENT HUGEUX este corespondent special în cadrul departamentului internațional al *L'Express* din anul 1990. Laureat al Premiului Bayeux pentru corespondenți de război în 2005, este profesor la Şcoala de Jurnalism în Ştiințe Politice şi la Şcoala Superioară de Jurnalism din Lille. De asemenea, este autorul mai multor lucrări, dintre care amintim *Les Sorciers blancs: Enquête sur les faux amis français de l'Afrique* (Fayard, 2007), *L'Afrique en face: Dix clichés à l'épreuve des faits* (Armand Colin, 2010), *Reines d'Afrique, le roman vrai des Premières Dames* (Perrin, 2014, col. „Tempus", 2016) şi *Kadhafi* (Perrin, 2017).

RÉMI KAUFFER este profesor la Institutul Catolic de Studii Superioare din Vendée, jurnalist şi scriitor, colaborator al *Figaro Magazine* şi *Le Point*. S-a remarcat în calitate de autor al cărții *Le siècle des quatre empereurs, Sun Yat-sen, Chiang Kai-shek, Mao Zedong, Deng Xiaoping* şi de coautor al biografiei *Kang Sheng, le maître espion de Mao*.

JEAN-PIERRE LANGELLIER, jurnalist, este autorul a numeroase cărți, dintre care amintim *Les Héros de 'l'an mil* (Seuil, 2000), *Dictionnaire Victor Hugo* (Perrin, 2014) şi *Mobutu* (Perrin, 2017).

FRÉDÉRIC LE MOAL este doctor în istorie (Paris-IV-Sorbona), profesor la liceul militar din Saint-Cyr şi la Institutul Albert-le-Grand. Este autorul a numeroase lucrări despre Italia, fascism şi papalitate, de referință fiind cele publicate la Perrin, *Victor Emanuel III: Un roi face à Mussolini* (2014), *Les Divisions du pape: Le Vatican face aux dictateurs* (2016) şi *Histoire du fascisme* (2018); pentru aceasta din urmă a primit Premiul „Ernest Lemonon” al Academiei de Ştiințe Morale şi Politice.

FRANÇOIS-GUILLAUME LORRAIN este corespondent special al *Le Point*, responsabil de secțiunea „Istorie”, absolvent al Şcolii Normale Superioare şi profesor. Este autorul a zece cărți, printre care *L'Homme de Lyon* (Le Livre de poche) şi *Ces lieux qui ont fait la France* (Fayard); ultimul său volum, *Vous êtes de la famille? (À la recherche de Jean Kopitovitch)*, a fost publicat în februarie 2019 la editura Flammarion.

JEAN-LOUIS MARGOLIN, profesor şi absolvent al Şcolii Normale Superioare, este un istoric interesat de Asia de Est contemporană. Specialist în istoria statului Singapore începând cu sfârşitul stăpânirii britanice, acesta este, în acelaşi timp, şi autorul a numeroase cărți şi articole despre istoria violenței în masă din Asia de Est. Cea mai recentă lucrare publicată este *Les Indes et Europe: Histoires connectées, xve–xxie siècle*, în colaborare cu Claude Markovits (Gallimard, col. „Folio-Histoire”, 2015).

PATRICK MOREAU este doctor în istorie şi în ştiinţe politice (Centrul Naţional de Cercetări Ştiinţifice – CNRS, Laboratoire Dynam, Universitatea din Strasbourg). Din 1994 până în 1998 a fost membru al comisiei de anchetă din Bundestag „Dincolo de dictatura SED”. Este autorul a numeroase cărţi şi articole despre comunism şi postcomunism în Germania.

CATHERINE ÈVE ROUPERT este autoarea volumelor *Dossier Haïti: Un pays en péril* (Tallandier, 1988) şi *Histoire d’Haïti: La Première République noire du Nouveau Monde* (Perrin, 2011). A coordonat *Guerres et droit humanitaire* (Ministerul Apărării, 1998) şi *Trésors méconnus du musée de l’Homme* (Recherches-Midi, 1999).

ÉRIC ROUSSEL, scriitor şi jurnalist, autor al unor lucrări de referinţă despre personalităţi ale istoriei contemporane: *Charles de Gaulle* (Gallimard, 2002; Perrin, col. „Tempus”, 2007), *Jean Monnet* (Fayard, 1996), *Georges Pompidou* (Perrin, col. „Tempus”, 2004), *Pierre Mendès* (Gallimard, 2007), *François Mitterrand, de l’intime au politique* (Robert Laffont, 2016), *Valéry Giscard d’Estaing* (Éditions de l’Observatoire, 2018). Este membru al Institutului (Academia de Ştiinţe Morale şi Politice).

PIERRE FRANÇOIS SOUYRI este profesor onorific la Universitatea din Geneva, unde a predat istoria Japoniei. Fost profesor la Institutul de Limbi şi Civilizaţii Orientale din Paris şi fost director al Casei Franco-Japoneze din Tokyo, este autorul a numeroase lucrări, dintre care amintim *Nouvelle Histoire du Japon* (Perrin, 2010), *Kamikazes* (în colaborare cu Constance Sereni; Flammarion, 2015) şi *Moderne sans être occidental. Aux origines du Japon d’aujourd’hui* (Gallimard, 2016).

BÉNÉDICTE VERGEZ-CHAIGNON este doctor în istorie şi fost conferenţiar la Institutul de Studii Politice din Paris. Specialistă în istoria celui de-al Doilea Război Mondial în Franţa, a publicat douăsprezece volume, dintre care amintim *Le Docteur Ménétrel* (Perrin, 2002), *Les Vichysto-Résistants* (Perrin, 2008), *Les Secrets de Vichy* (Perrin, 2015) şi o biografie a lui Pétain (*Pétain*, Perrin, 2014).

NICOLAS WERTH, director de cercetare în cadrul Institutului de Istorie a Timpului Prezent (CNRS), a devenit cunoscut prin contribuţia sa la *Cartea neagră a comunismului*. Este un mare specialist al istoriei sovietice, iar apariţia cărţii sale *Île aux cannibales* (Perrin, 2008) a reprezentat un adevărat eveniment editorial. În 2019 a publicat la editura Perrin *Le Cimetière de l'espérance*.

Cuprins